

**Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Hittudományi Kar**

Johann Michael Sailer a centrum unitatis újrafelfedezője
A centrumból élő erkölcs- és lelkipásztori teológia

Dissertatio ad Doctoratum

Készítette: Takács Gábor

Konzulens: Prof. Dr. Puskás Attila

Budapest, 2014

Bevezetés és köszönetnyilvánítás

Korunk jellemrajzát és a modern teológia arculatát nagymértékben meghatározza a felvilágosodás korának lendületes és mindenre kiterjedő, pezsgő átalakulása. A XVIII. sz. második és a XIX. sz. első felében a dél-német területen számos jeles egyházi személyiség nem kis szerepet vállalt az egyházi felvilágosodás folyamatában, teológiai nézeteik, eszméik, felfogásuk jelen volt a II. Vatikáni zsinaton, és így napjaink egyházi életében – mégha burkoltan is – tovább hatnak. Amikor teológiai írásokat és a kapcsolódó társtudományokban keletkezett munkákat felütünk, vagy a lexikonokban az odavágó szócikkeket olvassuk, csakhamar találkozhatunk Johann Michael Sailer (Aresing bei Schrobenhausen, 1751. nov. 17. - Regensburg, 1832. máj. 20.) professzor, a későbbi regensburgi püspök nevével és teológiai munkásságának alkotóelemeivel. A saját egyházi gyökereit is kereső és kiaknázni akaró kutató aligha nélkülözheti és hagyhatja figyelmen kívül e jeles előfutárának munkásságát az erkölcsan, a dogmatika, a lelkipásztori teológia, az egyháztan, a spiritualitás története, az egyháztörténelem, a pedagógia területén. A dolgozat ebben az értelemben biografikus keretbe ágyazva, a gyökerek küzdelmének történetét mutatja be: Sailer megfutott pályája a hitnek és az Egyháznak a saját létjogosultságáért és hiteles megjelenítéséért folytatott küzdelmének története a modern világ kialakulásának kezdetén. Sailer korában, míg sokan az Egyház épületét új alapra kívánták helyezni, addig mások a már felépített épületet kívánták lecserélni - míg az egyik irányzat az épületről, addig a másik az adott alapról feledkezett meg. Sailer a szilárd alapra épített ház, számtalan lakásában folyó életet kívánta megújítani, miután a ház lakójaként felfedezte ennek az életnek és megújításának egyetlen forrását.

Számomra Sailer kutatásának alapötletét a Dr. Tarjányi Zoltán professzorral (+2015.01.05.) folytatott beszélgetés szülte, aki hangsúlyozta egy olyan kutatás jelentőségét, mely a saileri újdonságokat mutatja be az erkölcssteológia területén. A megkezdett kutatás után vált világossá számomra, hogy a szerző erkölcssteológiai munkája egy megtett hosszú út gyümölcse, egy tudományos életpályát lezáró monumentális mű, mely összevetve a korabeli egyéb, és a korábbi erkölcssteológiai munkákkal, számos újdonságot tartalmaz. Ekkor érdeklődésem inkább ennek premisszái, a saileri életpálya irányába fordult, és az a megtett út vált a kutatás tárgyává, mely Sailert az erkölcssteológiai nézeteihez vezette.

A saileri életpályával, és az abban hangsúlyt nyerő dogmatikai premisszákkal kapcsolatban Dr. Puskás Attila professzorral konzultálva azt az inspirációt kaptam, hogy Sailert ne erkölcssteológusként, vagy egyáltalán teológusként, hanem hívő emberként

szemlélve a hit reflektált és következetes megélőjeként vizsgáljam. Sailer lelkipásztori teológiája, pedagógiája és erkölsteológiája minden kétséget kizáróan számos forradalmi újdonságot tartalmaz, ugyanakkor szerzőjük mégsem határolható le egyes diszciplínák specializálódott művelőjének tudományos- és életkereteibe. Sailer folyamatosan „korhű ember” és hite szerint a Katolikus Egyház olyan tagja, aki az idők jeleit értelmezve, küldetését szabadon és következetesen igyekszik teljesíteni. Teológusunk igazi tanítványa korának és az Egyháznak, szolgálatát azonban szünet nélkül az egyetlen Úrnak ajánlotta az egyházban. Az így kirajzolódó képet esetleg biografikus teológiának nevezhetjük, hiszen Sailer fokról fokra jut el arra a pontra, ahonnét kitekintve korának szellemi nivóján és horizontján az egyház identitását és küldetését megfogalmazza.

Az alapötletért a köszönet Dr. Tarjányi Zoltán professzort, a támogató és inspiráló konzultációkon kapott hasznos és segítő tanácsokért a témavezetőt, Dr. Puskás Attila professzort illeti.

A saileri mű elemzése minden lehetséges aspektusban ígéretes vállalkozás, hiszen tanítása szorosan kapcsolódik következetes életviteléhez, mely Krisztus állandó keresését jelentette a mindennapi életeseményekben, melyeket a világi és egyházi események szilánkjainak tekintette, nem utolsósorban személyes kapcsolataiban, melyek mindig missziós, hitközvetítő jellegűek voltak. A dolgozat egy olyan ember szellemi nyomdokait igyekszik követni, akinek hosszú életpályája majdnem évre pontosan Goethe életkorával egyezik meg, két olyan évszázadba osztva, melyekben Európa arculatát mélységesen átalakító két történeti fordulat zajlott le. Élete a töretlen délnémet barokk vallásosság időszakában kezdődik, melyet az egyre nagyobb befolyást nyerő Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1716) és Christian Wolff (1679-1754) szellemi örökségéből lánggra kapó felvilágosodás emésztett fel. Tetterős férfiként élte át a nagy francia forradalom időszakát és a napóleoni háborúkat, majd az európai nemzetek ezeket követő függetlenségi harcait. Híres és nagyhatású lelkipáztorként és landshuti professzorként szemlélhette a Németországban lezajló szekularizációt (1803), a Német-római Császárság megszűnését (1806), a bécsi kongresszust (1814-15) és az annak nyomában fellendülő restauráció korszakát, az átmenetet a felvilágosodásból a romantika eszmevilágába. A mozgalmas kortörténeti háttér már csak címszavakba szedve is egy rendkívül izgalmas életmű hibátlan prognózisa lehet és kiapadhatatlan forrásokat sejtet.

Köszönetemet fejezem ki a Regensburgi Egyházmegyének és levéltári munkatársainak segítségükért, melyet főként a kutatás kezdetén elektronikus levelezés útján nyújtottak. Ugyancsak köszönet illeti a Passauban működő Teológiai Intézetet, hogy

a Philipp Schäfer professzor munkássága nyomán született Sailer-anyagokat a munkámhoz rendelkezésemre bocsátotta, valamint az augsburgi egyetemi könyvtárat, hogy az időközben már majdnem fellelhetetlenné vált, 1784-es Sailertől származó körlevél digitalizált változatát számomra elkészítette. Tisztelet és köszönet illeti a Bajor Állami Könyvtár Digitalizáló Központját, hogy lehetővé tette a Joseph Widmer által sajtó alá rendezett, monumentális Sailer-összes negyvenegy kötetnyi anyagának használatát digitális formátumban. A jog szerinti köteletségemet teljesítve: a dolgozatban használt Widmer-sorozat a Bajor Állami Könyvtár tulajdona, valamint a Clemens Wenzeslaus nevével idézett 1784-es saileri szerzőségű körlevél az augsburgi egyetemi könyvtár tulajdonát képezik.

TARTALOM

Bevezetés és köszönetnyilvánítás	2
Tartalom	5
Rövidítések	9
A. Johann Michael Sailer életpályájának és munkásságának kutatásai	11
A.1. A források állapota és kutathatósága	12
A.2. A Sailer-kutatások tematikus áttekintése	16
B. A jelen kutatás célja, módszere és perspektívái	24
I. Sailer teológiai életpályája – úton a centrum unitatis felé	26
I.1. A kezdetek: a gyermekévek, a gimnáziumi időszak és a jezsuita noviciátus	26
I.2. Egyetemi tanulmányok Ingolstadtban és az egyetemi reform	30
II. Az első ingolstadti működés (1777-1781)	32
II.1. Sailer tevékenysége és életvitele az egyetem keretei között, egyetemi szellemiség	32
II.2. Sailer publikációs tevékenysége – az első reflexiók a kor kihívásaira	34
II.3. Összegzés: az egyetemi évek tapasztalatai	37
III. Az első parlagévek (1781-1784)	39
III.1. Sailer teológiai gondolkodásának átalakulása: új hatások, új célkitűzések, új profil	39
III.2. Az új egyházkép kontúrjai – a Szókratész recepció	40
III.3. A Vollständiges Lese und Betbuch zum Gebrauche der Katholiken keletkezése, proklamációja és megjelenése, tartalma és kritikai pontjai	41
III.4. Sailer egyéb publikációi az első parlagévekben	47
III.5. Összegzés	47
IV. Sailer munkássága professzorként Dillingenben (1784-1794)	49
IV.1. Az egyetemi személyes környezet, a professzori testület, a lelkipásztori tevékenység és Sailer kapcsolatai	49
IV.2. Sailer publikációs tevékenysége	58
IV.2.1. Sailer a Werther – betegség ellen	62
IV.2.2. Sailer reakciója a felvilágosult racionalizmusra – az igazi felvilágosodás kritériológiája	66
IV.2.2.1. Sailer viszonya a racionalizmushoz és felvilágosodáshoz – felvilágosítók kritikája	81
IV.2.2.2. Immanuel Kant bölcséletének hatása Sailer munkásságára	84
IV.2.2.3. Az emberi értelemről szóló trilógia megjelenése (Vernunftlehre-1785)	87
IV.2.2.4. Sailer kritikája a trilógiában az előítéletekről és a megismerés forrásairól	90
IV.2.2.5. A trilógia utótörténete és későbbi értelmezése	96
IV.2.2.6. A saileri pedagógia alapjainak megjelenése	99
IV.3.3. Sailer reakciója a felvilágosult moralizmusra	101
IV.3.3.1. Sailer erkölcteológiai vonatkozású munkáinak időrendi áttekintése	102
IV.3.3.2. Szerzői szándék a Glückseligkeitslehre aus Vernunftgründen, mit Rücksicht auf das Christenthum című műben	104
IV.3.3.3. Fogalmi meghatározások a boldog életről szóló tanításban	106
IV.3.3.4. A filozófia – az erkölcs – az emberi boldogság és a kereszténység viszonya	107
IV.3.3.5. Szakítás Benedikt Stattler eudomeizmusával és Immanuel Kant racionalizmusával	109
IV.3.4. Reakció az Egyház államosítására – Vorlesungen aus der Pastoraltheologie	116
IV.3.4.1. A lelkipásztori gyakorlat a Tridenti zsinat nyomán	117
IV.3.4.2. A felvilágosítók egyházpolitikája: állam tervez – Egyház végez	118
IV.3.4.3. A lelkipásztori és népteológia tantárgy megjelenése és jellemrajza és oktatási rendje	121
IV.3.4.4. Sailer lelkipásztori és népteológiája, művei	124

IV.4. Összegzés: Sailer elbocsátása és a dillingeni évek tapasztalata	129
V. A „második parlagévek” Ebersbergben (1784-1794)	132
V.1. Sailer irodalmi tevékenysége Ebersbergben – áttekintés	133
V.2. Az Imitatio Christi fordítása, német nyelvű megjelenése és a mű visszhangja	133
V.3. Az Ecclesiae catholicae de cultu sanctorum doctrina című saileri mű megjelenése, jelentősége és hatása	136
V.4. Egyéb spirituális művek keletkezése Ebersbergben	138
V.5. Sailer kapcsolatai	139
V.5.1. Sailer baráti köre az ébredési mozgalmakban – Allgäu	140
V.5.2. Sailer tanítványi köre Svájcban	143
V.6. Összegzés	143
VI. Sailer landshuti működése (1799-1821)	144
VI.1. Sailer visszahívása az egyetemre a bajor politikai változások nyomán	144
VI.2. A Ludwig Maximilians Univesitát landshuti tanévnyitója 1802-ben	147
VI.3. A landshuti professzori kar és Sailer közvetlen baráti köre	154
VI.4. Sailer életvitele és a tanítványi körök, utazásai és egyéb kapcsolatai	155
VI.5. A landshuti évek munkássága	160
VI.5.1. Vita a papnevelés körül – Sailer és Matthias Fingerlos	161
VI.5.2. Sailer publikációi a landshuti években – áttekintés	162
VI.5.3. Grundlehren der Religio – Über Erziehung für Erzieher – Handbuch der chr. Moral	163
VI.6. Összefoglalás	167
VII. Sailer további életútja röviden	168
VIII. Kitekintés – egy hatástörténeti epizód	169
IX. Sailer munkásságnak és tanításának rendszerezése	169
IX.1. Johann Michael Sailer tevékenységének karaktere és személyisége	170
IX.1.1. Sailer személyének és tevékenységének karaktere – a pápai üzenet hangsúlyai	170
IX.1.2. Sailer munkásságának méltatása Joseph Ratzinger bíborostól	171
IX.1.3. Reflexió Sailer korának társadalmi tendenciáira keresztény kontextusban	172
X. A kereszténység tanításának megközelítése	173
X.1. A kinyilatkoztatás értelmezése – az egyetemes kinyilatkoztatás fogalmának bevezetése	173
X.1.2. Az egyetlen kinyilatkoztatás különböző fajtái	175
X.1.3. Az egyetlen kinyilatkoztatás fajtái a Handbuch der christlichen Moral című műben	176
X.1.3.1. Az egyetlen kinyilatkoztatás első értelmezése	176
X.1.3.2. Az egyetlen kinyilatkoztatás második értelmezése	176
X.1.3.3. Az egyetlen kinyilatkoztatás harmadik értelmezése	177
X.1.4. Az egyetlen kinyilatkoztatás különböző fajtái a Grundlehren der Religio című műben	177
X.1.4.1. Az egyetemes kinyilatkoztatás rendes formái a történelemben	177
X.1.4.2. A kinyilatkoztatás rendkívüli formái a történelem kezdetén és végén	179
X.2. A jézusi kinyilatkoztatás vizsgálati módjai	179
X.2.1. A jézusi tanítás tartalmi csoportosítása	180
X.2.1.1. A tanítások első csoportja: Isten atyai mivolta és az emberi lélek halhatatlansága	180
X.2.1.2. A tanítások második csoportja: a szent törvények az emberben	183
X.2.1.3. A tanítások harmadik csoportja: a kereszténység centrális elemei	184
X.2.1.4. A kereszténység centrális elemeinek értékelése	188
XI. A kinyilatkoztatás hordozója és időszaka	190
XI.1. A revelatio időszaka és hordozója	191

XI.2. Revelatio és ratio viszonya _____	192
XI.3. Isten önközlése – az élet önközlése _____	194
XI.4. A revelatio közvetítője _____	195
XI.5. A revelatio értelmezése kortörténeti kontextusban _____	196
XI.6.1. A revelatio értelmezés a racionalizmussal, empirizmussal és kriticizmussal szemben _____	197
XI.6.2. A revelatio értelmezés a Sturm und Drang és az ébredési mozgalmakkal szemben _____	199
XI.6.3. A revelatio értelmezésének összefoglalása: a kinyilatkoztatás mint történelem _	200
XI.6.3.1. A történelem, mint a gondviselés és az isteni kormányzás kinyilatkoztatása __	201
XI.6.3.2. A Szentírás, mint az emberiség történelme _____	201
XI.6.3.3. A Szentírás, mint a religio és a moralitas története az emberek között _____	202
XI.6.3.4. A Szentírás, mint az átadott kinyilatkoztatás történelme, okirata és tartóedénye _____	203
XI.6.3.4. A Szentírás, mint nép-, nemzet- és családtörténet _____	205
XI.6.3.5. Az apostoli hitvallás, mint történelem – az Egyház hitének történetisége ____	205
XI.6.3.6. A kinyilatkoztatás modellszerű értékelése: revelatio vagy transmissio ____	211
XI.6.3.7. Exkurzus: Sailer tanítása H. U. v. Balthasar és K. Barth tanításának fényében	213
XII. A pozitív kereszténység egészének egysége és az élet egészének egysége – a teológia _____	216
XIII. A kinyilatkoztatás feldolgozása – a religio _____	219
XIII.1. A religio és ratio viszonya _____	221
XIII.2. Az emberi értelem saileri értelmezésének rendszerezése teológiai vonatkozásban _____	223
XIII.3. Az emberi értelem teológiai teljes formája és az értelem paradoxona _____	224
XIII.4. A religio fogalmának értelmezési kontextusai és fogalmi lényege – religio invisibilis – religio visibilis – religio Christi _____	226
XIII.5. Összefoglalás _____	231
XIV. Az Egyház saileri fogalma _____	233
XIV.1. Az Egyház megalapozásának saileri kritériológiája _____	233
XIV.2. A Szentírás tanulmányozása Sailer életében és szerepe az Egyház megalapozásában _____	235
XIV.3. Az emberi értelem szerepe az Egyház megalapozásában _____	238
XIV.4. Az egyházalapító elv: az apostoli hagyomány _____	239
XIV.5. Az apostoli hagyomány és a tévedhetetlenség hit és erkölcs dolgában _____	240
XIV.6. A traditio, scriptura, ecclesia egysége _____	241
XIV.7. Összefoglalás _____	241
XV. Az Egyház küldetése _____	243
XV.1. Az egyházi tevékenység jellege: a hit és az erkölcs dolgában _____	243
XV.2. Az Egyház lényegi tevékenységének megközelítése a centrális eszméken keresztül _____	244
XV.3. Sailer lelkipásztori- és erkölcssteológiájának alapelvei, az alapelvek szintézise __	245
XV.4. Összegzés _____	247
XVI. Az egyházi tevékenység területei _____	247
XVI.1. A lelkipásztori tevékenység és a teológia _____	247
XVI.2. Sailer erőfeszítései a papnevelés megújításában: a religio-reform – a papságreform _____	249
XVI.3. Sailer liturgia szemlélete általában és a szentségek teológiája _____	253
XVI.5. Az erkölcsi tanítás a lelkipásztori gyakorlatban, hangsúlyai és a speciális erkölcs _____	259
XVI.6. A tulajdonképpeni katolikus erkölcsi tanítás jellemvonása _____	261

XVI.7. Exkurzus – a szakrális művészetek megújulása	264
XVII. Összegzés és kitekintés	266
Fazit	279
Irodalomjegyzék	286
Források – Johann Michael Sailer összegyűjtött írásai Joseph Widmer kiadásában	286
Másodlagos irodalom	288

Rövidítések

Aichinger	Johann Michael Sailer, Bischof von Regensburg
Biographie I.	Biographische Schriften 1. – 1841 (=SW 38)
Biographie II.	Biographische Schriften 2. – 1841 (=SW 39)
ChM	Der christliche Monat – 1841 (=SW 37)
Dankfest	Akademisches Dankfest auf der bayerischen Ludwigs Maximilians Universität zu Landshut
Einleitung	Einleitung zur gemeinnützigern Moralphilosophie. Zunächst für meine Schüler, und denn auch für jeden denkenden Tugendfreund. München, Joseph Lentner 1786.
Erziehung ⁸ I.	Ueber Erziehung für Erzieher oder Pädagogik; 1. Bd. Das Allgemeine – 1831 (= SW 7)
Erziehung ⁸ II.	Ueber Erziehung für Erzieher oder Pädagogik; 2. Bd. Das Besondere – 1831 (=SW 8)
Fragment	FRAGMENT von der Reformationsgeschichte der christlichen Theologie; ein philosophisches Gespräch von einem Weltpriester. Ulm, Wohler 1779.
GL ³ I.	Glückseligkeitslehre aus Gründen der Vernunft mit steter Hinsicht auf die Urkunden des Christenthums oder christliche Moralphilosophie; 1. Band – 1830 (=SW 4)
GL ³ II.	Über Erziehung für Erzieher – 1831 (=SW 5)
GL ³ III.	Glückseligkeitslehre aus Gründen der Vernunft mit steter Hinsicht auf die Urkunden des Christenthums oder christliche Moralphilosophie; 2. Band – 1830 (=SW 6)
GrL ¹	Grundlehren der Religion. Ein Leitfaden zu seinen Religionsvorlesungen an die akademischen Jünglinge und allen Facultäten. München, Joseph Lentner 1805.
GrL ²	Grundlehren der Religion – 1814
HchM I.	Handbuch der christlichen Moral I. – 1834 (=SW 13)
HchM II.	Handbuch der christlichen Moral II. – 1834 (=SW 14)
HchM III.	Handbuch der christlichen Moral III. – 1834 (=SW 15)
Hirtenbrief	Hirtenbrief seiner Churfürstlichen Durchlaucht des Hochwürdigsten, Durchlauchtigsten Fürsten und Herrn, Herr Clemens Wenzeslaus Erzbischof zu Trier und Bischof zu Augsburg, an die Seelsorger des Ausburgischen Kirchensprengels. Eine Überetzung. Augsburg, gedruckt und zu finden bey Joseph Simon Hueber Hochfürstl. Bischöfl. und Stadbuchdrucker, auf unser lieben Frau Thore, 1784.
IM	Idee einer gemeinnützigern Moralphilosophie, Dillingen 1786.
Jendrosch	Johann Michael Sailers Lehre vom Gewissen
Kirchenvater	Der bayerische Kirchenvater
LThK	Lexikon für Theologie und Kirche
Meier	Die Kirche der wahren Christen
NB I.	Neue Beiträge zur Bildung des Geistlichen – 1839 (=SW 19)
NB II.	Theologische Schriften: Fortsetzung der Beiträge zur Bildung des Geistlichen, oder zur Pastoraltheologie – 1839 (=SW 20)
NC	Nachfolge Christi (Supplement-Band) – 1841 (=SW 41)
PT I.	Vorlesungen aus der Pastoraltheologie I. – 1835 (=SW 16)
PT II.	Vorlesungen aus der Pastoraltheologie II. – 1835 (=SW 17)
PT III.	Vorlesungen aus der Pastoraltheologie III. – 1835 (=SW 18)

PV	Pastoralvorlesung, Aus der Handschrift in Maschinenschrift gegeben und mit Inhaltsverzeichnissen versehen durch Philipp Schäfer, Selbstverlag Passau 1985.
RK	Religionskollegien 1786-1793. Aus der Handschrift in Maschinenschrift gegeben und mit Inhaltsverzeichnissen versehen durch Philipp Schäfer, Selbstverlag Passau 1985.
Schiel I.	Johann Michael Sailer, In Selbstzeugnissen, Gesprächen und Erinnerungen der Zeitgenossen
Schiel II.	Johann Michael Sailer, Briefe
SW	Johann Michael Sailer, Sämtliche Werke
VL ¹ I-II	Vernunftlehre für Menschen, wie sie sind, das ist Anleitung zur Erkenntnis und Liebe der Wahrheit; I-II. 1785.
VL ² I-II	Vernunftlehre für Menschen, wie sie sind, das ist Anleitung zur Erkenntnis und Liebe der Wahrheit; I-II. 1795.
VL ³ I.	Vernunftlehre für Menschen, wie sie sind, das ist Anleitung zur Erkenntnis und Liebe der Wahrheit; 1. Band – 1830 (=SW 1)
VL ³ II.	Vernunftlehre für Menschen, wie sie sind, das ist Anleitung zur Erkenntnis und Liebe der Wahrheit; 2. Band – 1830 (=SW 2)
VL ³ III.	Die Vernunftlehre für Menschen, wie sie sind; 3. Band – 1830 (=SW 3)
Zweck	Über Zweck, Einrichtung und Gebrauch eines vollkommenen Lese- und Betbuchs. München und Ingolstadt 1783.
ÜbG	Übungen des Geistes zur Gründung und Förderung eines heiligen Sinnes (=SW 26)

A. Johann Michael Sailer életpályájának és munkásságának kutatásai

Nemegyszer úgy tűnik fel, hogy a Sailer-kutatás – rejtett okok miatt – rossz csillagzat alatt született vállalkozás, melyet a források sorsa is mutat és amelyben a később napvilágot látott kutatások is osztoznak. Így a Sailerről írt rövid biográfiájának előszavában prof. Konrad Baumgartner panaszkodik, hogy az újabb Sailer-kutatások, pl. Georg Schwaiger munkája nyomán született felülmúlhatatlan biográfia¹, már csak könyvtárakban és antikváriumokban található meg, továbbá a 2007-ben 1558 oldalt kitevő francia nyelvű disszertáció megjelentetését sem tervezik², jóllehet számos új ismeretet tartalmaz neves teológusunkról és koráról. Tekintettel a náciellenes hangulatra, a svájci Johannes Vonderach disszertációja csak részben jelent meg a világháború után.³ A Bonni Egyetemen 1921/22-ben Karl Eschweilertől két kvalifikációs munka is született Sailer teológiájának a felvilágosodáshoz való viszonyáról, melyeket Thomas Marschler 2010-ben újra, már elektronikus formában is publikált. Eschweiler művei évekkel később (1926) nyomtatott formában megjelentek ugyan, de már 1948-ban, egy, a Freiburgi Egyetemen benyújtott disszertációban a „többszöri fáradozás után sem megtalálható” megjegyzés szerepel.⁴ Ebben az esetben a doktorandus, Karl Kimmig, szerepelteti Eschweiler Sailer-kutatását az irodalomjegyzékben, ahogy más később keletkezett tudományos munkák is, de a művek valójában a könyvtárakban nem voltak megtalálhatók, a 2010-es megjelentetésükig eltűntnek számítottak. Úgy tűnik a Sailer-kutatásoknak nem kedveznek a történelmi viszonyok annak ellenére sem, hogy Őszentsége II. János Pál pápa 1982-ben rehabilitálta Regensburg boldogemlékű püspökét.

1982 után jelentős szerepet kapott két gyűjteményes mű, melyek Sailer halálának 150. éves évfordulója alkalmából egyházmegyéjében jelentek meg és az eddigi legtartalmasabb kutatási összefoglalóknak tekinthetők.⁵

¹ uő. *Johann Michael Sailer, Der bayerische Kirchenvater*, Schnell & Steiner, München – Zürich 1982.

² A disszertációra Baumgartner hivatkozik: *Monique Bouic, Sailers Leben und Werk seit 1794*. A hivatkozást ld. *Johann Michael Sailer, Leben und Werk* (Topos Taschenbücher 749) Verlagsgemeinschaft Topos plus, Kevelaer 2011., 7. Újabban található utalások a francia nyelvű munkára, de pontos adatok nélkül pl. Monique Bouic, *Johann Michael Sailer (1751-1832), sa vie et son oeuvre depuis 1794*, 3 Bde. (thèse de doctorat, Réf ANRT: 54734, Identifiant BU: 07BOR30061), Bordeaux 2007.

³ A disszertáció sorsát ld. EDER, M., „*Ich wünsche, daß alle Menschen Schweizer wären*”, *Die Beziehungen Sailers zur Schweiz im Spiegel der größtenteils ungedruckten Dissertation des späteren Churer Bischofs Johannes Vonderach aus dem Jahre 1944* című tanulmányában. in *Von Aresing bis Regensburg*, 425-470.

⁴ MARSCHLER, Th., *Die Bonner theologischen Qualifikationsschriften von 1921/22 AUS dem Nachlaß herausgegeben und mit einer Einleitung versehen von Thomas Marschler*, Verlagshaus Monsenstein und Vannerdat OHG, Münster 2010. XIV.

⁵ SCHWAIGER, G./MAI, P., *Johann Michael Sailer und seine Zeit* (Beiträge zur Geschichte des Bistums Regensburg 16.) (szerk. G. Schwaiger - P. Mai) Verlag des Vereins für Regensburger Bistumsgeschichte, Regensburg 1982. valamint BAUMGARTNER, K./SCHEUCHENPRFLUG, P., *Von Aresing bis Regensburg, Festschrift zum 250. Geburtstag von Johann Michael Sailer am 17. November 2001* (Beiträge zur Geschichte

A.1. A források állapota és kutathatósága

Sailert jellemezte a társadalmi érzékenység és a jó kommunikációs készség, melyeket a müncheni gimnáziumi évektől kezdve az állandó fejlődés folyamatában követhetünk nyomon. Folyamatosan érzékeli korának szellemi áramlatait, a bennük zajló és általuk involvált változásokat, és kommunikációban él a legszélsőségesebb áramlatok képviselőivel is. Ujját állandóan a korszellem ütőerén tartva észleli annak életjeleit, és egyúttal szenvedélyes misszionáriusként fordul minden olyan „előadási forma” felé, mely a szűkebb vagy éppen a legnagyobb publikum felé közvetítheti a mondanivalóját az Egyház hitéről. Tevékenysége minden vonalon az egyre teljesebb kommunikáció, az egyre elmélyültebb közlés igényének dinamikájában bomlik ki, lehet az akár prédikáció, akadémiai előadás, délutáni vagy esti párbeszéd az egyetemi hallgatókkal vagy a professzori kar tagjaival, a gyóntatásban és a lelkivezetésben, személyesen vagy levelezés útján és nem utolsósorban a rendkívül nagy terjedelmet felölelő publicisztikai tevékenységben. Sailer rendkívüli gazdagságot mutató kapcsolati tőkéje belefolyik írásaiba, állandóan gazdagítja szemléletét, melyből az idő múlásával egyre újabb írásbeli munkák születnek. Munkásságát leginkább az egykori tanítvány, Joseph Widmer szorgalmas munkájának köszönhetően ismerhetjük meg, aki egykori mestere iránti tiszteletből összesítve a korábban már írásban megjelent műveket, azokat egységes kiadásba rendezte.⁶ A Widmer-kötetek szerzői előszavai tanúsítják, hogy a sorozat kötetei a kölcsönös tisztelet és támogatás jegyében születtek. Widmer, mestere bizalmát élvezve szabad kezet kapott a javításhoz és a szerkesztéshez, hiszen a szerkesztő kezei által a szövegek „tökéletesítése” a szerző nem titkolt szándéka volt. Természetesen ez a tény komolyan felveti a szerzőiség kérdését, adott esetben komoly fejtörést okozva a kutatóknak. Így ami a kiadás előnye lenne, az mindjárt a hátrányává válik: mai szemmel a szerzőiség kérdésének megválaszolása komoly hiányosságokat mutat, mivel a sorozat esetében hiányzik a kritikai kiadás. Ennek ellenére, a kutatások többsége – majdhogynem kizárólagosan – erre a gyűjteményre támaszkodik, innét idéz, tartalmi vonatkozásban pedig erre alapozva épít gondolkodási horizontot. Mindenesetre az ily kooperációban összeállt „Widmer-összes” 41 kötet terjedelemben Sailer 194 művét tartalmazza és ezzel a legterjedelmesebb Sailer-gyűjtemény. A sorozat maga azonban mégsem nevezhető

des Bistums Regensburg 35.) (szerk. G. Schwaiger - P. Mai) Verlag des Vereins für Regensburger Bistumsgeschichte, Regensburg 2001.

⁶ Sailer publikációinak legteljesebb jegyzékét két részben állította össze Hubert Schiel. Az első részben található meg azok a művek, melyek még Sailer életében megjelentek ld. SCHIEL I., 641-660. A második rész a halála után megjelent művek jegyzéke ld. SCHIEL II., 660-665. Schiel az egyes művek későbbi kiadásait is pontosan feltünteti.

„összes”-nek, mivel a korai írások nem jelentek meg benne, a szerkesztő úgy tesz, mintha azok soha nem is léteztek volna. Ennek oka minden bizonnyal a művek átdolgozására irányuló korabeli szerzői szándék lehetett, mely általában jellemző volt Sailer munkastílusára, ahogy ezt a későbbiekben látjuk majd. Egyúttal ez a sorozat egyben az első monumentális Sailer-kutatásnak is nevezhető, melyben maga a szerző is részt vett, bár a sorozat kiadása csak halála után fejeződött be. Sailert, gyakorlati ember lévén, nagyon is érdeklí saját könyveinek hatástörténete a szűkebb és tágabb kortörténeti beágyazottságban, ezzel okolható a művek többszöri, alapos átdolgozása is, a kívánt hatás optimumát kereste. A szerzőt nem lehet egyszerűen a hit emberének nevezni, Sailer személyét sokkal inkább a korának megfelelően reflektált hit tüntette ki. Az Igazságot, a Világ Világosságát kívánja közvetíteni. Egyrészt műveiben reflektál korának problémafelvetéseire, másrészt reflektál saját műveinek hatására ugyanabban a kortörténeti helyzetben. Ez a kettőzött reflexió ösztönzi pl. a *Vernunftlehre* átdolgozására, melynek első két kiadását a Widmer-sorozat nem tartalmazza, hanem csak a harmadikat. Arról azonban, hogy ez a közös reflexió és visszatekintő kutatás a szerző életének végéhez közeledve létezett, arról az egyik Josef Widmernek írt levelében olvashatunk.⁷ Sailer a maga életét és életútját Szent Ágostonhoz hasonlóan, aki Szent Pál és Szent János apostolok és Borromeó Szent Károly mellett a patrisztikus szerzők közül az egyik leginkább követett példaképe, párját ritkító következetességgel és alapos reflexióval a hitre és az Egyházra építette. A közös reflexió és az egykori tanítványok későbbi töretlen érdeklődése az előrehaladott korú és meggyengült egészségi állapotú teológus életében már egyértelműen mutatja „Sailer papi iskolájának” megérett szellemi kontúrjait, mely Sailer halála után számos tagja által Európa-szerte a legkülönfélébb egyházi hivatalokban és szerepekben továbbra is hatékony maradt. A Sailer-recepció a volt tanítványok körében és köréből Sailer objektivitásra törekvő nézete szerint indul, összes munkáinak a már elkezdődött kiadása kiegészül a „Sailer-műre”, mint egészre irányuló reflexióval. A részleges reflexiókat már a Widmer-sorozat is hozza, elégséges ha pusztán a sorozat utolsó három kötetének tartalomjegyzékére tekintünk.

Már a legkorábbi „Sailer-összefoglalókból” kiviláglik, hogy munkássága nem értelmezhető a biografikus vonulat pontos követése nélkül. Az életrajzírók munkásságáról pontos jegyzéket találhatunk Hubert Schiel szorgalmának köszönhetően⁸, akik közül

⁷ Sailer tevékenységére, mint egyfajta egészre irányuló reflexióról, mely egyúttal a Sailer-recepció kezdetének is nevezhető, az 1826-ból származó Josef Widmernek írt saileri levelében olvashatunk. Dátálva: Regensburg, 1826. március 9. A levelet ld. XV. Függelék 160-163.

⁸ SCHIEL, H., *Johann Michael Sialer, Briefe*, Verlag Friedrich Pustet, Regensbrug 1952, 666-670.

kiemelkednek Sailer tanítványai: *Christoph von Schmied*⁹ és *Melchior von Diepenbrock*¹⁰, akik „testközelből” írták meg emlékirataikat. A két, majdnem egyszerre megjelenő mű mutatja, hogy az egykori tanítványok Sailer alakját és munkásságát megörökítendő életpályának tartották, ez különösen is áll a Schmied életrajzra, amely két évvel a szerző halála előtt keletkezett. Míg a korábbi kutatások a szerző magas életkora miatt előítéletesen pontatlannak tartották Schmied munkáját, addig a későbbiek az ifjúsági regények szerzőjének kiváló emlékezőtehetségére csodálkozhattak rá. Mindkét életrajz esetében a személyes visszaemlékezések, benyomások dominálnak, és Sailer munkálkodását élményszerűen vázolják fel. Más hangvételen és módszerrel festi meg képét „az utolsó évszázad egyházatyjáról” Sailer későbbi biográfusa *Georg Aichinger*, azért, hogy Sailer „gyengédsége” és „lángja” továbbra is fennmaradjon.¹¹ Aichinger már hosszú oldalakon idézi a Widmer-sorozat szövegeit, ezzel hitelesítően kívánja alátámasztani az életútról tett kijelentéseit és az azt értelmező állításait. A biografikus dominancia kiemelkedő jelentőségű kutatása *Hubert Schiel* kétkötetes gyűjteménye, melyben az első kötet a kortársak visszaemlékezésein keresztül nyújt bepillantást Sailer életébe,¹² a második pedig a leveleken keresztül vezet be Sailer kiterjedt kapcsolataiba.¹³ A kortársi emlékezéseket Schiel azzal a célkitűzéssel válogatta össze, hogy a „Sailertől kiinduló hullámok” azt az „összképet” adják, melyből megismerhető „a német vallásos szellem élő tanúságtétele katolikus formában”. Schiel kötete számos forrás első megjelentetésének is számított, így a kötet eddig a legteljesebb mozaikkő –gyűjteménynek tekinthető. A levelek gyűjteménye egyedülálló minőséget mutat, hiszen számos levél és egyéb forrás, valamint a már összegyűjtött kutatási anyag is megsemmisült. Schiel panaszos szavait olvashatjuk a kötet előszavában, mert a Pestalozzi-levelezés már hosszú kutatás után sem volt fellelhető. Sailer levelezésének az egyik jelentős szegmense a „svájci kör”-rel folytatott levelezés, mely ma már csak foszlányaiban található meg. Az 1800-as években az egyik Sailer-tanítvány, Josef Leonz Blum (1786-1859) a svájci tanítványoknak és barátoknak írt leveleket összegyűjtötte, melyekről sejthető – mivel egy ládát teljesen megtöltöttek – hogy számuk igen jelentős lehetett. Erről a gyűjteményről 1927-ben Segesser, luzerni apátsági prépost

⁹ SCHMID, Ch. von, *Der hochselige Bischof Johann Michael Sailer*, Mit Sailers Porträt, in: *Erinnerungen aus meinem Leben*, 2. Bdchen, Wolff, Augsburg 1853.

¹⁰ DIEPENBROCK, M., von, *Erinnerungen an Sailer*, in *Geistlicher Blumenstrauß aus christlichen Dichtergärten, den Freuden heiliger Poesie dargeboten M. Diepenbrock* 2. verm. Aufl., Sulzbach 1852., IX-XXX.

¹¹ AICHINGER, G., *Johann Michael Sailer, Bischof von Regensburg, Ein Biographischer Versuch*, Herder'sche Verlagsbuchhandlung, Freiburg in Breisgau 1865.

¹² SCHIEL, H., *Johann Michael Sailer, In Selbstzeugnissen, Gesprächen und Erinnerungen der Zeitgenossen*, Gregorius-Verlag vorm. Friedrich Pustet Regensburg 1948., I.

¹³ SCHIEL, H., *Johann Michael Sailer, Briefe*, Verlag Friedrich Pustet, Regensburg 1952., II.

hosszas kutatás után közölte, hogy Blum plébános halála után a házvezetőnő az értéktelennek ítélt ládányi levelet elégette. Hubert Schiel a kötetben szereplő anyagnál feltehetően jóval nagyobb mennyiségű levéllel rendelkezett, de a terveiben szerepelt bővebb lábjegyzetelést nem tudta elvégezni, mivel az 1944 márciusi frankfurti bombázás során keletkezett tűzvészben a kutatási anyaga elégett.

Sailer művei keletkezésük sorrendjében dokumentálják az Egyház kortörténeti viszonyait és azon belül a szerző viszonyulásait és nézeteit. Ebből a szempontból a saileri életút, valamint az alkotói és lelkipásztori tevékenység eltérő formái koherens, értékelhető képet adnak. Természetesen, az idő múlását és az akkori papír előállítási és nyomdai technológiákat figyelembe véve, a forrásokot a pusztulás veszélyezteti. A Bajor Állami Könyvtár digitalizáló központja ezért a Widmer-kiadás teljes anyagát digitalizálta és már számos más, a sorozatban nem szereplő kiadvány is digitalizált formában megtalálható más vállalatoktól (pl. Google).

A digitalizált változatok hatékony segítséget jelentenek a kutatásban, de komoly akadályt jelent a szóregiszter hiánya. Zavart kelthet a kutatásban az is, hogy Sailer más címeket tüntet fel a tartalomjegyzékekben, mint a művek törzsszövegében. A „Sailer-összes”, a kritikai szövegkiadás és a szóregiszter hiánya olyan tények, melyek az alaposra törekvő kutatók munkáját nehezéssé teszik, tetemesre növelve ezzel a kutatásra szentelendő időt.

Külön nehézséget jelent a kutatásban az a szókincs és nyelvezet, melyet Sailer tudatosan választott magának. Kezdetektől fogva kerülte a tudományos nyelvezetet ott, ahol lehetett, és igyekezett magát köznyelven és közérthető módon, egyszerűen kifejezni. Terve arra irányult, hogy megteremtse a hiteles és közérthető német nyelvű tudományos, teológiai és lelkipásztori irodalmat és egyházi kultúrát. Ebben, lépést tartva korának változásaival, folyamatosan változik kifejezőmódja. Műveiben világosan nyomon lehet követni a nyelvviségi változásokat. A forradalmian új hangnemet még tovább fűszerezik a könyveiben is lecsapódott, a „svájci tanítványi körtől” és a svájci utazások során eltanult szavak. Sailer sohasem beszél tudományos, absztrakt formában, de a megszokott egyházas attitűd sem jellemző nyelvhasználatára. Sailer egyéni stílusa sajátos felfogásából ered: ő a Krisztusba vetett élő hit tanúja, az Egyház küldötte, aki az isteni kinyilatkoztatásból származó bölcsesség szerint beszél Isten nagy műveiről. A képi nyelvezetben feloldódnak a szűk fogalmi határok, a képek megnyitják az utat a szabad gondolkodás és a szárnyaló kontempláció felé, mely majd végül is egy beszédes hitben csapódik le; ez a tipikus saileri

nyelviség alapja, mely a közérthetőségének és a népszerűségének is a titkát képezte, és egyúttal oly sok idegőrlő irigységet is rázúdított.

A.2. A Sailer-kutatások tematikus áttekintése

A Sailer-kutatások a II. Vatikáni zsinatig túlnyomó többségében olyan tematikus kutatások voltak, melyek az írásbeli művek fő csapásirányairól születtek. Tipikusan számos „Sailer, mint...” című mű született, mely címében is hordozza a konkrét tárgyat és a kutatási irányt. Ezek a kutatások Sailert morálfilozófusként, pedagógusként, pasztorálteológusként, morálteológusként, a homiletika vagy a kateketika stb. szakembereként mutatják be. Általában elmondható, hogy ezek szétválasztják Sailer alakját és munkásságát, és a hangsúlyt inkább a tanításra helyezik. A későbbi kutatók megítélése szerint ezek a munkák a zsinati teológiai horizont hiányában ténylegesen kevés hozadékkal rendelkeznek. A zsinati teológiai perspektíva elengedhetetlennek tűnik Sailer munkásságának és tanításának varratmentes értelmezéséhez, hiszen éppen azt a teológiai alapot kell feltárni, amelyre Sailer a morálfilozófiáját, pedagógiáját, lelkipásztori teológiáját, morálteológiáját, a homiletikát és a kateketikát felépítette. Sailer személye, életútja és tanítása csak a tényleges teológiai alapon illeszthető egymáshoz, hiszen Sailer sohasem csak tudós vagy tanár, filozófus vagy teológus akart lenni, hanem egy korforduló szeszélyes viharában Krisztus és az Egyház hiteles tanúja. Mivel a jelen dolgozat témája éppen a saileri mikrokozmosz teológiai alapjait kívánja feltárni és bemutatni, az életút, a személyes tanulás és tapasztalat, a következetes Krisztus-imitatio és a tényleges tanítás egységében, úgy megkerüli ezeket a kutatásokat. Sailer minden erőfeszítése arra irányult, hogy a teológiát a szabad és életszerű egyházi hitre építse és minden iskolás bilincstől megszabadítsa. Az élő középből kívánt teljes horizontú, világot látó egyházas szemléletet felépíteni, melyből az egyházi élet, minden szekularizáció ellenére új erőre kapva, megújulhat. Nézetében a hitélet nem külső hatások eredményeként újul meg, Sailer az ok-okozati viszonyulást állítja a talpára: az egyéni élő hitből kaphat minden egyházi tevékenység missziós erőt.

Az a tény, hogy a II. Vatikáni zsinat előtt a Sailer-kutatások nagy óvatossággal és hallgatagon kezelik Sailer személyét és tanítását, és csak szűk keretek határain belül értelmezik, egyháztörténeti okokkal is magyarázható. Sailer annak a korszaknak a szerves része, mely az egyházon belül a modernista vitába torkollik. Sailert megelőzően már Benedikt Stattler generációja felfedezi az Egyház elidegenedését a világtól, a teológiai- és hitismereteknek a közölhetetlenségét a világgal, majd Sailer halála után is még hosszan érvényesültek olyan tendenciák az Egyházban, melyek Sailer munkásságára a

modernizmus árnyékát vetítették. Ahogy Doctor Angelicus a pogány bölcsélet segítségével egységes rendszerbe foglalta a teológiai tanítást, addig Sailer korában már nincsenek értő „arisztoteliánusok”, ezért ő a „halászok” nyelviségében az új pogány filozófia instrumentáriumának segítségével kívánja az Egyház hitét missziós szándékkal újrafogalmazni. Többek között ennek a fejlődési folyamatnak aktív részesei francia területen Felicité Robert de Lamennis (1782-1854) és kortársa François René Chateaubriand (1768-1848), a francia irodalmi romantika megalapítója, aki a kereszténység lelkéről ír és hangsúlyozza a vallás belső erkölcsi, esztétikai és emocionális aspektusait. Olaszországban Antonio Rosmini (1797-1855) keresi az előretörés lehetőségét a zárt egyházból a modern társadalmi valóság felé és igyekszik a hitről szóló tanítást újrafogalmazni. Német nyelvterületen az evangélikus felekezet részéről Ferdinand Christian Baur (1792-1860), a későbbi Tübingeni Iskola megalapítója, meghonosítja a történeti-kritikai módszert a Szentírás vizsgálatánál, és David Friedrich Strauß (1809-1874) a mítosz-elmélet egzegetikai alkalmazásával törekszik a hit Krisztusától a valós történeti Názáretihez előretörni.¹⁴ Katolikus részről megemlíthető Joseph Görres (1776-1848) és köre, valamint Adelheid von Gallitzin (1748-1806) fejedelemasszony és a körötte csoportosuló spirituális közösség, akik nagy erőfeszítéseket tettek az egyházi élet megújítására. Az I. Vatikáni zsinat után kialakult felemás hangulatban és az egyházfelfogásról lángra kapott teológiai viták „tragikus” alakjainak nevezhetők Ignaz Döllinger (1799-1890) és Jakob Frohschammer (1821-1893) kiváló tudományos eredményeket felmutató müncheni teológusok, akik később mégis az ókatolikus skizmába estek. Nagyhatású teológiai iskolák fáradoztak a hit újszerű megalapozásán, mint a Tübingeni Iskola, elsősorban Johann Sebastian Dreytől (1777-1853) inspirálódva, és a bonni, Georg Hermes (1775-1831) szellemiségéből merítve. A felsorolt nevekkel fémjelezhető szellemi-teológiai folyamatot, melynek Sailer munkássága is egy pontját képezte, később IX. Piusz pápa *Quanta cura*¹⁵ körlevele is beárnyékolta. Számos történelmi, és szereplőinek – többek között Sailer utódának Ignatius Senestrey püspöknek – személyes oka oda vezetett, hogy végül is az Index Kongregáció és a Szent Inkvizíció vizsgálta Sailer műveit, melyről IX. Piusz pápa 1873. november 26-án konzultált az illetékesekkel. Mindezek fényében aligha lehet csodálkozni azon, hogy a II. Vatikáni zsinat teológiai horizontjának és konkrét tanításainak hiányában, az azt megelőző időkben oly óvatosan és csak szűk spektrumban nyúltak Regensburg volt püspökének munkáihoz.

¹⁴ Az általa használt módszert követi később pl. Julius Wellhausen és Rudolf Bultmann.

¹⁵ DH 2901-2980, kiadva 1864. december 8-án.

A dolgozathoz azokat a kutatásokat használtam fel, melyek Sailer élete és tevékenysége között a belső vonatkozások erősebb teológiai kohéziót tulajdonítottak, vagy a „Sailer és kora” témakörben olyan konkrét kortörténeti hatásmechanizmusokat analizáltak, melyek felismerhető nyomot hagytak Sailer munkásságában.

Az eddig említett biografikus és a regensburgi egyházmegyei tanulmánygyűjteményekhez kapcsolódnak azok a kutatások, melyek azokat a hatásokat is feltárják, melyek vagy a fiatal Sailer „hozományának” tekinthetők, vagy a korai aktív időszakban érik a fiatal professzort, bezárólag a dillingeni évek végével (1794), az „első parlagévek” időszakának kezdetéig. Sailer egzisztenciális felszereltsége és spirituális orientációja a családban eltöltött gyermekéveknek köszönhető, a szülők példamutató életének és az aresingi közösség nevelő erejének. Sailer erre a természetes bázisra épülő „hozományának” első és alapvető rétege a jezsuita noviciátus időszakából származik, ahol egyéni hitében megtapasztalja Isten közelségét, a személyes szövetséget, a elköteleződést az Egyház szolgálatára, és olyan lelkeségi bázist épít fel, melyre egész életében alapozhat és ami a későbbi teológiai gondolkodását is meghatározza. Ezt az alapot és ennek tartalmi gazdagodását mutatja be a *Gottselige Innigkeit* című kutatás, mely kiindulva a saileri nyelvi attitűd alapelemeiből egészen a kortörténeti szélesebb áramlatokba (racionalizmus, empirizmus, miszticizmus, idealizmus, romantika).¹⁶ A szerző érinti a kor ismeretelméleti vitáit és kérdéseit, a kinyilatkoztatás történetiségének problematikus elemeit és ezeket végigvezeti Sailer misztikájáig. Áttekinthető ívet rajzol Sailer bölcséleti vizsgálódásaitól egészen a saileri *intima unio* felfogásáig. Sailer személyiségét és felfogását mélyen megmunkáló hatások második rétege ebben az időszakban egyetlen személyhez, Benedikt Stattlerhez kapcsolható. Stattler nemcsak tanára, hanem lelki és szellemi atyja, mentora és supervizora, példaképe és vezetője, először a fiatal egyetemista rendtársnak, majd később kollégájának. Sailer az első időkben követi Stattler bölcséleti és teológiai felfogását, majd lassanként, részben Immanuel Kant hatására is, elfordul mestere nézeteitől. Benedikt Stattler tanítása Sailer szemében lassanként olyan iskolás elemekből épült kártyavárnak tűnik fel, mely részeiben és összességében egyre kevésbé hozható összhangba a feltámadt Jézusról szóló üzenettel. A stattleri tanítás lényegi elemeinek rendszerét, iskolás vonásait és törékeny pontjait mutatja be Dr. Franz Scholznak a *Benedikt Stattler und die Grundzüge seiner Sittlichkeitslehre unter besonderer Berücksichtigung der Doktrin von der philosophischen Sünde* című habilitációs munkája a freiburgi egyetemen 1957-ben.

¹⁶ WEILNER, I., *Gottselige Innigkeit*, Die Grundhaltung der religiösen Seele nach Johann Michael Sailer, Verlag Friedrich Pustet, Regensburg 1949. A cím Sailer gyakori szóhasználatából vett idézet. Sailer a „jámbor bensőségesség” kifejezéssel jellemzi a jezsuita noviciátusban eltöltött éveit.

Ugyancsak az erkölcsi területet, tehát Sailert érzékenyen érintő pontot vizsgálja Stattler személyes hatásának kontextusában, de már eltávolodásukat és az „erkölcsi én” felfogásában mutatkozó eltéréseket is bemutatva a *Johann Michael Sailers Lehre vom Gewissen* című, a müncheni egyetemen benyújtott doktori értekezés.¹⁷ Ugyancsak a saileri erkölcs-felfogást, nem mint spekulatív tanítást, hanem mint az életalakításra szolgáló meghívó vezetést elemzi, Dr. Josef Ammer 1941-ben keletkezett kutatása, amelyben a *ratio – fides* vonalán járva mutatja be Sailer erkölcsbölcseleti rendszerét és alapfogalmait a teológiai antropológia területéről.¹⁸ A tanítói és publikációs tevékenységben a kezdetektől fogva nagy jelentősége van bizonyos „antropológiai mozaikoknak”, melyek folyamatosan gyarapodnak és tartalmilag is egyre bővülve mindig határozottabb teológiai perspektívát kapnak. Ezek segítségével Sailer a jezsuita rendi teológiának a hagyományosan dualisztikus jellegét egyre inkább megszünteti, a *naturalis-supernaturalis* síkokat varratmentesen összeilleszti, a megvilágításához pedig eszközként a kor tudományos életének, a teológiában szokatlanul hangzó fogalmait és nézeteit is felhasználja. Kétségtávol ebben az időszakban éri Sailert azoknak a hatásoknak a legerősebb áramlata, melyek Sailert élete végéig foglalkoztatják és írásaiban is mindvégig lecsapódnak. A felvilágosodás kriticista fázisának porosz vezéregyénisége Immanuel Kant. Az ő felfogásainak megjelenése és populáris elterjedése, és ennek társadalmat átalakító recepciója a Sailert leginkább foglalkoztató jelenségek egyike, és ez a korszellemi hatás egyben a saileri hozomány harmadik rétege. Kant műveinek folyamatokat elindító erőt tulajdonít, mely nemcsak a társadalmat átalakító hatása miatt figyelemre méltó, hanem mert már előre sejtette az ebben a folyamatban felmerülő olyan kérdéseket, melyeket csak egy újra átgondolt, részleteiben is kicsiszolt, és a köznyelven is kifejtett teológiai válasz oldhat meg. Ennek a folyamatnak a teológián belül érzékelhető küzdelmeit mutatták be a már említett Karl Eschweiler írásai, melyek hosszú időn át elveszteként szerepeltek a kutatások sorában.¹⁹ Eschweiler írásait, mivel szélesebb határokon vizsgálják a saileri

¹⁷ JENDROSCH, B., *Johann Michael Sailers Lehre vom Gewissen*, Verlag Friedrich Pustet, Regensburg 1971. in *Studien zur Geschichte der kath. Moraltheologie* (kiad. Michael Müller)

¹⁸ AMMER, J., *Christliche Lebensgestaltung nach der Ethik Johann Michael Sailers* (Abhandlungen aus Ethik und Moral XVI., szerk. Prof. Dr. Fritz Tillmann) Mosella Verlag, Düsseldorf 1941.

¹⁹ Jelentőségük szerint és a pontosság érdekében, feltüntetve a művek 2010-es Thomas Merschler általi újramegjelentetésük adatait is, a következő művekről van szó: ESCHWEILER, K., *Der theologische Rationalismus in der katholischen Theologie von der Aufklärung bis zum Vatikanum*, 1921 (Die Bonner theologischen Qualifikationsschriften von 1921/22) Aus dem Nachlaß herausgegeben und mit einer Einleitung versehen von Thomas Marschler, Verlagshaus Monsenstein und OHG Münster, 2010); üö., *Die Erlebnistheologie Johann Michael Sailers als Grundlegung des theologischen Fideismus in der vorvatikanischen Theologie*, 1922 (Die katholische Theologie im Zeitalter des deutschen Idealismus (Die Bonner theologischen Qualifikationsschriften von 1921/22) Aus dem Nachlaß herausgegeben und mit einer Einleitung versehen von Thomas Marschler, Verlagshaus Monsenstein und OHG Münster, 2010); üö., *Die*

életutat, inkább csak háttéranyagnak használtam. Hogy Sailer Kanttól milyen elemeket vett át, és, hogy eszméinek társadalmi recepciójának folyamatában milyen konkrétumokra figyelt, esetleg azokból mit használta fel később, és olvasztott be gondolkodásmódja, és melyeket utasította el, *Gerard Fischer* precíz, analitikus kutatásai mérvadóak. Fischer kutatásai igyekeznek átfogni a kor pezsgő változásainak teljes közeget, amelyben Sailer is különböző minőségeiben mozog. A filozófia századában az eszme társadalmi valóságként jelenik meg, mely Sailer szemében egyben egyházi és teológiai valóság is. Az Egyház pásztori küldetésének praktikus embereként a bölcsélet, a pedagógia, a lelkipásztorkodás különféle formái, az egyéni imaélet „egy tető alatt laknak”, közös életüket pedig Sailer az egyetemi és plébániai közegben gyakorlati szempontból kíséri figyelemmel. Fischer elsősorban Sailer eszmélődésének külső forrásait kutatta és eredményeit három kötetben tette közzé, mely szerzők, mely művek, milyen eszmék, mely folyamatok útján váltak barátaivá és melyek váltak ádáz ellenségeivé. Fischer kutatásai átfogják a kor, jóllehet eltérő nézeteket valló és más-más területeken munkálkodó szerzők munkásságát és azok Sailerre gyakorolt hatását, azaz Johann Bernhard Basedow (1724-1790), Jean-Jacques Rousseau (1712-1778), Immanuel Kant (1724-1804), Friedrich Heinrich Jacobi (1743-1819) és Johann Heinrich Pestalozzi (1746-1827) tevékenységét.²⁰

A háromrétegű hozományból a felvilágosodás korának erjedő folyamataival folytatott dialógusban bontakozik ki, és kap újra és újra más formát a saileri gyakorlatias teológiai gondolatvilága. A beteg, Istentől elszakadt emberiséget az Egyház szolgálata képes pásztorként visszavezetni Istenhez és keresztény életre nevelni a társadalmat. A lelkipásztorkodás és a nevelés egyazon érem két oldalát jelentik, mert az ember a létezők közül az egyetlen, aki hosszútávon nevelésre szorul és csak ezáltal divinizálható. Ennek a divinizációs célkitűzésnek rendeli alá Sailer a tanítói és lelkipásztori törekvéseit és ezzel tölti meg újra és újra a közben napvilágot látott pedagógiai elméleteket. Az antropológiai alapok mellett a megismerés problematikáját, az ismeretek továbbadásának és a nép

katholische Theologie im Zeitalter des deutschen Idealismus (Die Bonner theologischen Qualifikationsschriften von 1921/22) Aus dem Nachlaß herausgegeben und mit einer Einleitung versehen von Thomas Marschler, Verlagshaus Monsenstein und OHG Münster, 2010; uö., *Die zwei Wege der neueren Theologie - Georg Hermes – Matth. Jos. Scheeben, eine kritische Untersuchung des Problems der theologischen Erkenntnis*, Verlegt bei Benno Fisler: Augsburg, 1926 [Digitale Edition: hg. von Thomas Marschler unter Mitarbeit von Eugenia Krenzer: Augsburg 2010].

²⁰ uö., *Johann Michael Sailer und Immanuel Kant, Eine moralpädagogische Untersuchung zu den geistigen Grundlagen der Erziehungslehre Sailers*, Verlag Herder, Freiburg 1953.; *Johann Michael Sailer und Johann Heinrich Pestalozzi, Der einfluß der pestalozzischen Bildungslehre auf Sailers Pädagogik und Katechetik unter Mitberücksichtigung des Verhältnisses Sailers zu Rousseau, Basedow, Kant*, Verlag Herder Freiburg, 1954.; *Johann Michael Sailer und Friedrich Heinrich Jacobi, Der Einfluß evangelischer Christen auf Sailers Erkenntnistheorie und Religionsphilosophie in Auseinandersetzung mit Immanuel Kant*, Mit einem Forschungsnachtrag der Beziehungen der sailerischen Moraltheologie zur materialen Ethik Kants, Verlag Herder Freiburg 1955.

nevelésének feladatát és annak aktuális megvalósítási lehetőségeit Sailer hangsúlyozottan ökumenikus nézetben is kibontja. A hangsúlyos konfesszionális nézetről és ennek a saileri művekben betöltött metodikus szerepéről Franz Georg Friemel ad áttekintő képet, *Johann Michael Sailer und das Problem der Konfessionen* címmel közreadott kutatásában.²¹ Konfesszionális nézőpontból szerkesztett szöveggyűjteménye elsősorban Sailer pedagógiai, bölcseleti és lelkipásztori teológiai nézeteit legjobban tükröző szövegeit tartalmazza, tanulmánya pedig a kortörténeti összefüggéseket világítja meg.²² Sailer ökumenikus nézete miatt számos támadást szenvedett el, kortársai a konfesszionális közömbösség vádjával illették. Hogy ez a vád az ontologizmus vádjával együtt mennyire légből kapott és hamis volt, azt két, Sailer egyházfogalmának fejlődését²³ és tényleges egyházképét²⁴ bemutató kutatás bizonyította. Az első kutatás az egyes kortörténeti fázisok folyamatában mutatja Sailer egyházfogalmának folyamatosan változó tartalmát, és kimutatja, hogy teológiájának kifejezett ekkleziológiai célkitűzései vannak. Meier kutatása a személyes hit és közösség viszonyában tárgyalja a saileri életutat, az egyéni hit az Egyháztól kapott hit, melynek dinamikus célpontja újra az Egyház megszületése. Isten adományai az egyén számára olyan belső adományok, melyek céljukban a külső-objektívra törekszenek, mely a történelem folyamán apostoli formában jelent meg a maga teljességében, azaz az Egyházban. Ugyan Sailer mindig is kerülte a pontos fogalmiságot és az egyes témák összefüggő sematikus kidolgozását az egyház belső életéről és kifelé irányuló tevékenységéről, ugyanakkor az ezen a területen napvilágot látott kutatások száma is mutatja, hogy ez a teológus egyik legyakrabban érintett témája volt. A liturgiáról általában és az egyes szentségek kiszolgáltatásának rítusairól elszórtan találhatóak megjegyzések, melyeket Manfred Probst 1976-ban megjelent kutatása fűzött egyetlen fonalra.²⁵ Kimutatta, hogy a felvilágosodás korának egyházon belüli és társadalmi – hitéleti

²¹ uő. *Johann Michael Sailer und das Problem der Konfessionen* (Erfurter Theologische Studien 29.) (Erich Kleinadam, Heinz Schürmann, Wilhelm Ernst) St. Benno-Verlag GmbH. Leipzig 1972. A témában rövid referátuma: uő. *Johann Michael Sailer und die getrennten Christen in Johann Michael Sailer und seine Zeit* (Beiträge zur Geschichte des Bistums Regensburg 16.) (szerk. G. Schwaiger - P. Mai) Verlag des Vereins für Regensburger Bistumsgeschichte, Regensburg 1982., 331-350.

²² uő. *Johann Michael Sailer*, Bericht über sein Leben und Auszüge aus seinen Schriften, St. Benno-Verlag, Leipzig 1974.

²³ GEISELMANN, R., *Von lebendiger Religiosität zum Leben der Kirche*, Johann Michael Sailers Värstandnis der Kirche geistesgeschichtlich gedeutet, Schwabenverlag, Stuttgart 1952. Kortörténeti keretbe ágyazva röviden: uő. *Kirche und Frömmigkeit in den geistigen Bewegungen der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts* in J. DANIELU – H. VORGRIMMLER (szerk.), *Sentire ecclesiam*, Herder, Freiburg 1961, (Festschrift für H. Rahner) 474-530.

²⁴ MEIER, B., *Die Kirche der wahren Christen*, Johann Michael Sailers Kirchenverständnis zwischen Unmittelbarkeit und Vermittlung (Münchener Kirchenhistorische Studien 4.) (Georg SCHWAIGER – und Manfred WEITLAUFF szerk.) Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart, Berlin, Köln 1990.

²⁵ uő., *Gottesdienst in Geist und Wahrheit*, Die liturgischen Ansichten und Bestrebungen Johann Michael Sailers (Studien zur Pastoralliturgie Band 2), Verlag Friedrich Pustet, Regensburg 1976.

problematikája a saileri nézetben egészen a II. Vatikáni zsinatig húzható irányokat és vonalvezetést kapott, mivel a két korszakban általános problematika hasonló karaktert mutat. A felszentelt személyek szerepének Sailer az egyházi tevékenység egészén belül kulcsszerepet tulajdonít, melyről nemcsak körlevelei, lelkipásztori teológiai kézikönyve, hanem beszédei és kisebb művei is tanúskodnak. Sailer a személyes kapcsolat, a személy és hivatal, a belső és külső, a hivatal és funkció viszonyaiban gondolkodik a hit továbbadása és a nevelés területén. Ebben a témakörben még három mérvadó kutatás született, melyeket a dolgozatomban alapul vettem. Szöveggyűjteményes formában kísérhetjük végig Sailer pedagógiai hozzáállását papi küldetésének megvalósításához életének egész hosszmetzetén keresztül, a felvilágosodás kritikai korszakától egészen a már reflektáló, időskorú szerző reflexiójáig Nielen művében.²⁶ A hivatal és funkció, a személy és tevékenység kettős-egységében az identitását kereső Sailer nézeteiről és törekvéseiről ad képet Johann Hofmeier kutatása, melyben a korabeli egyházi helyzetre adott saileri válasz még ma is megalapozottan képviselhető öszsképe rajzolódik ki a pasztorális teológiában, homiletikában, valláspedagógiában és a papnevelésben.²⁷ Az egyházi belső élet és az apostoli hagyomány szerint kifelé, a világ felé törekvő hit, a teológia és a tanítás, minden hívő cselekvés, egyetlen célra irányul: a teljes megtérés munkálására. Sailer számára a központi gondolat – az elesett emberiség visszavezetése Istenhez – a sokféle és számtalan egyházi tevékenységben ténylegesül. Sailer nézete szerint minden értelmes tevékenység az egyéni megtérésre – és mindenek visszavezetése az egység centrumára – irányul, ennek szolgálatában áll az Egyház, és ő maga is, életét és tevékenységét is ennek rendelte alá. Erről a saileri megközelítésről és a megtérés központi gondolatáról, a saileri teológia praktikus célkitűzéséről, Heinz Joachim Müller kutatását vettem alapul.²⁸ Az érett saileri teológia a maga erejében és legkifinomultabb formájában a landshuti években jelenik meg, mely nagyban eltér a kortárs katolikus és protestáns teológiáktól. Ide sorolható Sailer fundamentális teológiája (*Grundlehren der Religion*), erkölcteológiai kézikönyve (*Handbuch der Moraltheologie*), a nevelőknek szóló neveléstana (*Über Erziehung für Erzieher*), melyek között kétségkívül az erkölcteológia trilógia a legérettebb. Annak hogy milyen és mekkora eltérés mutatkozik Sailer és a

²⁶ NIELEN, J. M., *Johann Michael Sailer, Der weise und gütige Erzieher seines Volkes*, Mit einer Auswahl aus seinen Schriften, Verlag Josef Knecht, Carolusdruckerei, Frankfurt am Main 1948.

²⁷ uő., *Seelsorge und Seelsorger, Eine Untersuchung zur Pastoraltheologie Johann Michael Sailers*, Verlag Friedrich Pustet, Regensburg 1967. Tanulmány fomájában: *Der religionspädagogische Ansatz in der Erziehungslehre Johann Michael Sailers in Johann Michael Sailer und seine Zeit* (Beiträge zur Geschichte des Bistums Regensburg 16.) (szerk. G. Schwaiger - P. Mai) Verlag des Vereins für Regensburger Bistumsgeschichte, Regensburg 1982., 305-322.

²⁸ uő. *Die ganze Bekehrung*, Das zentrale Anliegen des Theologen und Seelsorgers Johann Michael Sailer, Otto Müller Verlag, Salzburg 1956.

kortársak nézete között, az leginkább az 1817-es megjelenésű erkölcssteológia kézikönyv tartalmán és struktúráján mérhető le. Ezt az összehasonlító vizsgálatot Christoph Keller végezte el. Kutatásában Immanuel Kant autonóm erkölcsi felfogását, Sailer rendtársának, a későbbi freisingi egyházmegyes Sebastian Mutschelle (1749-1800) Kanthoz közelítő racionalista erkölcssteológiáját, és Heinrich Schreiber liberális erkölcssteológiáját modellezve elemezte. Munkásságában nyomon követhető a felvilágosodás korának fáradhatatlan reformszándéka, mely az erkölcssteológia területén is sokféle tudományos modell felépítésén fáradozott. Az összevetett modellek kontrasztjában kiviláglik, hogy Sailer rendszerének specialitása az Istenre építettségben rejlik. Szerzője nem volt hajlandó a Teremtőt titokban az emberi értelemre vagy veretes tételekre, homályos vagy világos szabályokra és egyéb más forrásokra lecserélni.²⁹

Sailer életéről, a kortörténeti vonatkozásokról, személyes küzdelmeiről rendkívül informatívak azok a kutatások, melyek a csiszolt és „istenhű” teológiai rendszer félreértéséből és értetlenségéből származó támadásokkal, hivatalos vizsgálatokkal foglalkoznak. Sailer két ízben is megtapasztalhatta a vádaskodások keserű gyümölcsét, mely mindkét esetben a tanítói tevékenységtől való eltiltással végződött (Ingolstadt, 1784 és Dillingen, 1794). Sailer életébe később – még a landshuti évekbe is – belevegyül az 1817-ben Klemens Maria Hofbauer redemptorista szerzetes által vezetett vizsgálat feketítő hatása. Ez a vizsgálat majd Sailer püspök utódjának, Ignatius von Senestreynek, a Szent Inkvizícióhoz és az Index Kongregációhoz benyújtott 1873. március 19-én feljelentésében kulminálódik. Sailer halála után negyvenegy esztendővel még mindig állt a front az írásbeli tanítás és a parttalan és értelmetlen egyházi felvilágosodás bűnbak-képző pártja között. Mivel a dolgozat célkitűzésével ezek a kutatások csak távoli rokonságban vannak, ezért a dolgozathoz inkább csak hasznos „háttéranyagot” szolgáltatnak.³⁰

²⁹ uő. *Das Theologische in der Moraltheologie*, Eine Untersuchung historischer Modelle aus der Zeit des Deutschen Idealismus, Vandenhoeck & Rupprecht, Göttingen 1976.

³⁰ STÖLZLE, DR., R., *Johann Michael Sailer, seine Maßregelung an der Akademie zu Dillingen und seine Berufung nach Ingolstadt*, Verlag der Jos. Kösel'schen Buchhandlung, Kempten und München 1910.; HUBERT, W., *Johann Michael Sailer, Das postume Inquisitionsverfahren*, Ferdinand Schöning, Paderborn-München-Wien-Zürich 2002.

B. A jelen kutatás célja, módszere és perspektívái

Sailer életművének értelmezése ma is bátor vállalkozásnak számít, akár annak belső, szubjektív bonyolultságára reflektálunk³¹, akár a kortörténet szituatív hatásaira, annak áttekinthetetlen társadalom- és egyházpolitikai szövevényére tekintünk³². Sailer maga is tudatában volt korának jelentőségével, és ezzel egyúttal személyes életútjának felmérhetetlen kihívásaival és lehetőségeivel.³³ Megdöbbentő higgadtsággal és pontossággal mérte fel helyzetét, tudta hogy nemcsak a korszakra, hanem saját munkásságára is éles szemekkel tekint majd vissza a közeli és távoli utókor.³⁴ Erre nemcsak a „papi iskolán” belüli levelezésben találunk utalást, hanem részlegesen a kutatáshoz, és a bonyolult szubjektív és társadalmi folyamatok közepette végzett tevékenységének teljesebb megértéséhez, bizonyos szempontból ő maga adja kezünkbe a megoldás kulcsát:

„Hogy egy szerző vagy szónok gondolkodásmódját helyesen ismerd meg, tulajdonképpen magadat kell belehelyezned a szerző vagy szónok felfogásába és mintegy az ő személyévé kell változnod, át kell alakítanod magad (...) Ezért az értelmezőnek bizonyos fokig jóindulatúnak kell lennie a szerző vagy szónok felé, nem táplálhatja magában a titkos vágyat, hogy talán tévedésen érheti őt. (...) Tehát egy bizonyos szimpátia vagy a lelkek közötti harmónia is hozzá tartozik ahhoz, hogy egymást megértsék.”³⁵

Ezért, ahol csak lehetséges, a dolgozat megengedi, hogy Sailer szerzőként és szónokként maga szólaljon meg, ezzel folyamatosan fennmarad az eredeti mondanivaló teljesebb megértésének lehetősége, és minimalizálódik az esetlegesen fontoskodó mustrálgatás szelleme.

A dolgozat ebben a saileri megközelítésben kívánja a vizsgált „író vagy előadó” fejlődési folyamatát biografikus úton és teológiai célkitűzésekkel vizsgálni és visszatükrözni. Egy felmért út térképének kell megszületnie, mely azon pontokat tünteti fel a felvilágosodás korszakainak és a személy életének eseményeiből, melyeknél egyúttal a teológia, Sailer mondanivalója is megszületett. Az úton addig követjük Sailert, míg a speciális sailerit meg nem pillantjuk. Ezért elsősorban teológiai gondolkodásmódjának dogmatikai alapelveit keressük, amelyekből aztán a szerző speciális teológiai-diszciplináris nézetei születnek. A felsorolt kutatásokban és általában a Sailer-kutatásokban a derivátumok elemzése és a származékok bemutatása történik. A jelen dolgozatnak nem

³¹ Sailer szubjektív hangoltságára, a hit megújítására utal II. János Pál pápa levele, ld. I. függelék, 3.

³² A kortörténet jelentősebb egyházi, Sailert illető vonatkozásait ld. II. függelékben.

³³ NB I., 364-365. Ld. még a 210. lábjegyzetben.

³⁴ Sailer nézetét ld. XV. függelék, 156.

³⁵ PT I., *Vom praktischen Schriftforschen* 153k, 155.

célja ezek értelmezése, a szerző pedagógiájának, erkölcteológiájának, lelkipásztori teológiájának leszűkített és mélyreható vizsgálata, hanem ezek premisszái után kutat és kérdez. A feltett kérdés az, hogy mi alapozza meg valójában Sailer teljes teológiai munkásságát, mi az a speciális középponti elem, mely lehetővé tette minden derivátum koherens, korában azt az újszerű egységét, amely napjainkra sem veszített jelentőségéből? Mely teológiai pontra épül és milyen személyes saileri nézetben jelenik meg az a teológiai fundamentum, amelyre a speciális tanítása a nevelésről, a lelkipásztori tevékenységről, az erkölcsi tanításról, Egyházzól, misztikáról stb.?

Dolgozatom címében kitűzött szándékom, hogy munkámmal Johann Michael Sailert a centrum unitatis újrafelfedezőjeként bemutassam. Sailer felfogása az volt, hogy az apostolok fedezték fel ezt először a Názáretiben, majd pedig ez a mindent éltető centrum a hit számos „elfajzása” és „torzulása” miatt – saját korára – már csak nehezen volt felfedezhető. Ezért Szókratész módján kívánta a hitről lefejtetni mindazt, ami annak éltető középpontját eltakarta, és feltárni belőle mindazt, ami a korszaknak megfelelt. Sailer életprogramja ezért az „újrafelfedezés” volt. Az apostoli hagyományon keresztül akart az élő Jézus Krisztushoz visszatérni. A centrum unitatis –hoz vezető expedíció leírása ennek a sokrétű és sokszínű pályának a követése az eddigi kutatásokból hiányzik. Ezért a jelen dolgozat specialitása ennek a bemutatásában áll, az eddig napvilágot látott kutatások során feltárult ismeretekhez ezzel járul hozzá.

A dolgozatom állítása és tétele, hogy Sailer teológiai munkássága, mint pedagógusé, mint pasztorálteológusé, mint erkölcteológusé, csakis ebből a középpontból kiindulva értelmezhető és magyarázható adekvát módon. Szándéka ugyanis sohasem arra irányult, hogy pedagógus, vagy pasztorálteológus, vagy erkölcteológus legyen, hanem hogy „vándorköpenybe” öltözve a hosszú zarándoklaton megtalálja az ember beteljesedésének élő forrását. Az is szándékolt cél, hogy ahol szükséges és lehetséges, a vizsgált személy bővebben megszólalhasson és megengedje az olvasónak, hogy ne pusztán az utat és a közeli tájat láthassa, hanem az úton az idegenvezető szavát is érthetően hallhassa, ezért az idézetek hosszabb textusokat tartalmaznak.

A dolgozat elsősorban a narratív módszer alkalmazására épül, bemutatja a szerző gondolkodásmódjának fejlődését egy-egy „szellemi korforduló” kapcsán a felvilágosodás korszakának alakulásában. Sailer életében semmi sem adott, csak az a konkrét nyitottság, mely lehetővé teszi számára a „születés” titkát. Így Sailer életében minden a kornak megfelelően „születik” meg, a mindennapok világához küldve missziósként, arra indítva, hogy azt a napot evangélizálja. A saileri nézetben az érdemi dialógus követelménye a

mindennapi eszközök útján állandó figyelmet és következetes aszkézist, elmélyült krisztuskövetést követelt tőle. Sailer igyekezett „ma” nem a tegnap eszközeivel misszionálni, és szégyellne „holnap” a „ma” eszközével a történelem színpadára lépni: a hatékony és egészséges tanítást a tanítvány nyitott füle és a Mester mindennapi közelsége garantálta. A személyes hit útjának alakulásának feltárása után, a szubjektív oldal hangsúlyából kiindulva a szisztematikus részben térünk rá a saileri teológia alapelveinek objektív bemutatására, mely elsősorban a kinyilatkoztatás tényének, folyamatának és megmaradásának értelmezésében áll. Az isteni üzenet befogadásának és feldolgozásának középpontjában és gyújtópontjában áll az Egyház, mintegy eseményként: amikor az egyéni szubjektív hit teljes értelemben külsővé és objektívvé válik, ott és akkor az apostoli hagyomány értelmében születik az Egyház újjá és marad életben. Ennek a született és a történelemben megmaradó életnek a jelei és eszközei a liturgia, a szentségek, a tanítások az egyházi szervezet stb., melyek mindenkit az élő közép köré egységbe hívnak. A szisztematikus rész az egység teológiai alapelveit sorakoztatja fel a saileri logikában és ezzel alapja lehet egyéb más, már speciális kutatásoknak, melyek a saileri tanítás egyes területeit vonják nagytó alá. Az igazi perspektíva valójában a saileri kinyilatkoztatás fogalmának és az egyházképnek az összefonódásában van. Ez az egység akkor a tiszta misztikában az egyén és közösség szükségszerű egymásrautaltságának problematikájára adott választ a hitből. A szekularizáció mai formái újra megkérdőjelezzik az Egyház közvetítő szerepét az egyéni hit viszonylataiban, amelyre a lelkipásztori gyakorlat újra a napi válaszok megfelelő eszközeit követeli. A saileri teológia csak életpéldája szerint érthető meg teljesebb formában, mely a mai idők egyházi élete felé is megújító erejű lehet, amennyiben a hit identitást képző ereje is bemutatásra kerül.

I. Sailer teológiai életpályája – úton a centrum unitatis felé

I.1. A kezdetek: a gyermekévek, a gimnáziumi időszak és a jezsuita noviciátus

Johann Michael Sailer 1751. november 17 -én a felső-bajorországi Schrobenhausen közelében fekvő faluban, Aresingben, a család negyedik, egyben utolsó gyermekeként látta meg a napvilágot.³⁶ A szülők és a család mindennapi életét számos esetben a szükség uralta és irányította: az édesapa Andreas Sailer a falu szabójának özvegyét, Maria Riegert (szül.: Reisner) 1739-ben vette feleségül.³⁷ A család a kis falusi birtok műveléséből

³⁶ A család, a falu és a környék életviteléről ld. Kirchengvater, 1-7.

³⁷ Maria Riger első házasságában két gyermek, Jakob és Helene, Andreas Sailerrel kötött házasságában pedig négy gyermek, Maria Anna, Johannes, Andreas és Johann Michael, született. ld. KIRCHENVATER 7., továbbá

származó javakból és a cipész szakma gyakorlásából nyert jövedelemből élt. Életvitelét a mély vallásos meggyőződés, a békés érzület és a kölcsönös tisztelet szelleme jellemezte.³⁸ A család egyszerű, vallási meggyőződéstől és eszméktől mélyen áthatott élete alkotta Sailer életének alapjait; életének kezdeti éveiben – szokásosan a gyermek első hat életévében az anya gondoskodott a nevelésről – a családi kör egy olyan perspektíva biztos alapját építette fel, amelyre visszatekintve a tudományos tevékenységében is szilárd támpontokat talált.³⁹ A kis Hansmichel szellemi képességeire és tehetségére a helyi tanító és a káplán figyeltek fel, az édesapa inkább a kézzelfogható cipész mesterséget szánta fiának, míg végül is az iskolamester, a káplán és a helyi asztalosmester állandó unszolására utat engedett a gimnázium felé.⁴⁰

Az asztalosmester, Andreas Sailer és az ekkor tíz éves Johann Michael, 1762 nagycsütörtökén Aresingből indultak el Münchenbe⁴¹, hogy ott a jezsuiták gimnáziumában folytassa az otthon elkezdett tanulmányát, amelynek célja ekkor még ismeretlen volt. Sailer 1770 szeptemberéig volt a gimnázium növendéke, amely a korábbi „papi arcultatól”

vö. BAUMGARTNER, K. (szerk.), *Johann Michael Sailer, Leben und Werk* (Topos Taschenbücher, 749.) Verlagsgemeinschaft Topos plus, Kevelaer 2011., 10-11.

³⁸ Sailer egyik levelében így mutatja be származását, különösen édesanyja szerepét kiemelve: „Édesanyámat harminchat évvel ezelőtt veszítettem el és még mindig a lelkemben hordozom a képét ... szeretett egem; hiszen ő az édesanyám volt. Halálának éjszakáján árnyalakja ellebeg elöttem; és még most is gyakran ragaszkodó anyai szeme feltűnik tekintetemben, amikor egy szomszéd szidalmaz, vagy amikor más szenvedés gyötör. A szívemben él ő, életének képével, mely még most is tovább hat, - és a beteljesedés hazájában él. Ezt a hármasságát kívánom neki. Engem – az Úr korai gyümölcsét – jámbor tekintetével, mindent elhordozó szeretetével nevelt. Megszült bennem egy második, egy jobb életet. Istent kereső jámbor pillantásában az örök élet első bizonyítékát olvastam el, testi halálában pedig a másodikat. Viszontlátom őt, mert a szeretet örök, ahogy az Isten. Hogy őt csak az idő vagy az örökkévalóság pillantásával láthatom, nem tudja a szívem – az emberi szív csak hisz, remél, szeret – ez minden tudománya ... viszontlátom majd édesanyámat.” vö. Kirchenvater, 9., idézi Schiel II., 636. Sailer különösen is fontosnak tartja neveltetésében szülei hitét, a mély vallásos lelkiületet. Úgy tekint vissza gyermekkorára, hogy szülei hite által az egyház élt és volt jelen a családjukban. Ezért a család intézményéhez és nélkülözhetetlen, semmi mással nem helyettesíthető szerepéhez ragaszkodott. Élete utolsó szakaszában, már püspökként pedig védelemzte és szorgalmazta a családi élet tisztaságát.

³⁹ Hogy milyen mélységű és maradandó „mintákat” jelentettek a családi élet gyermekkori élményei Sailer számára, egyetemi előadásai is tanúsítják: „Az anya vezeti a művelődés ügyét, amit ő kezd el és fokozatosan tovább visz: gyermeke számára az egész egyetemnek majdnem mindig – mivel az apa a házon kívül intézi ügyeit – ő a rector magnificusa; hamarosan kis tanítványa számára ő lesz Szókratész, aki megtanítja megtalálni a fogalmakat, majd János, aki Krisztushoz utalja, rövidesen pedig Mária, aki a Mennyei Atyáról beszél, majd Anna, aki a fiatal Sámuelét imádkozni és Isten hívását meghallani tanítja.” *Erziehung*⁸ I., 11., idézi Aichinger, 3.

⁴⁰ A helyi tanító Bernhard Seitz, a család szomszédságában lakott, később az egyik testvért, Maria Annát vette feleségül. A káplán, Simon, a latin nyelvet tanította két tehetséges gyermeknek a faluból.

⁴¹ Az asztalosmester útközben két erdei szalonkát vásárolt, melyet majd megérkezve az édesapának kellett ajándékként átnyújtania az iskolamesternek. A két szalonka emlékképe Sailert egész életére elkíséri. Amikor a későbbi tanulmányi éveiben barátja, a kiváló Beda Mayr Heilig-Kreuz in Dönawörth-i bencés szerzetes egy pecsétet készít Sailernek, két szalonkát ábrázol a következő felirattal: „Unter Gottes Leitung” [Isten vezetése alatt]. Sailer maga is szívesen beszél el a történetet baráti körben, és amikor szalonkát táltak föl neki, a következő megjegyzést szokta hozzáfűzni: „Számomra most liturgikussá válik az étkezés, mert Isten két szalonkával tett azzá, ami vagyok.” Sailer síremlékét is két szalonka díszíti a regensburgi székesegyházban. További adatokat ld. *Biographie* II., 266.

eltérve egyre inkább felvilágosult szellemiségű atmoszférát biztosított a növendékeknek.⁴² Sailer számára „igazi kihívásokkal” tűzdelt szellemi horizont nyílt, amely egyéni vallásosságához az igaz, a jó és a szép modern alakzatait illesztette, amiről a kiváló tanárok és a már régóta bevált jezsuita tanrend gondoskodott. Az oktatás középpontjában a latin nyelv művelése állt, amelyet az egyéni versírás fokáig kellett elsajátítani, a görög nyelvet pedig az Apostolok Cselekedeteinek olvasásával gyakorolták a diákok. A történelem oktatása a római császárok koráról és a német nép történetéről nyújtott általános képet, míg a földrajz elsősorban az európai országokat mutatta be, de szó esett a föld egyéb kontinenseiről is. A hittan anyagát természetesen, a jezsuita rendi hagyományok nyomán Canisius Szent Péter katekizmusa alkotta, melyet latin nyelven olvastak és tanultak meg a diákok. Az egyháztörténelmet szemelvényekben tanították, olyan epizódokat és példákat emeltek ki, melyek a Katolikus Egyház hitigazságait igazolták. Újdonságot jelentett azonban az anyanyelven és az anyanyelvben való képzés szorgalmazása és előmozdítása, ezen a területen különösen a fiatal, svájci származású jezsuita professzor, Joseph Zimmermann munkássága emelhető ki. Zimmermann professzor már a német irodalmat is oktatja, a tanórákon Klopstock „*Messiás*”⁴³ eposzait használja fel. Sailer később tisztelettel beszél a gimnáziumról és nagyrabecsüléssel tanáraitól.⁴⁴

A jezsuita nevelés lényeges eleme volt az egészséges versenyszellem kialakítása a diákok körében, Sailer a színjátszás és a beszédművelés, a retorika területén jeleskedett. A tanulmányi versengésben szorgalma és tudásszomja sokszor meghozta gyümölcsét, amikor a tanévek végén, több alkalommal is átvehette a gimnázium kitüntető díját és a vele járó pénzjutalmat. A gimnáziumi légkör hatásaként, a tanárok példamutató élete és megkapó nevelői tevékenysége a diákság körében, és persze lelkivezetőjének irányítása mellett Sailerben folyamatosan érlelődik a vágy a tudományra és az Isten mellett elkötelezett életre, amely lassan a jezsuita rend melletti döntésében konkretizálódik. A család más választásra számított, arra, hogy nagy anyagi szükségükben gyermekük világi papként támogassa majd őket. Évtizedekkel az események után mesélte el Sailer Diepenbrocknak⁴⁵ azt a történetet, hogy milyen körülmények között mondta el döntését édesapjának. A történetben kidomborodik Sailer gimnáziumi élményvilága, mely később papi

⁴² További adatokat ld. Kirchner, 11.

⁴³ Klopstock 1748-ban jelenteti meg *Messiás* eposzának első három énekét, amely hexameterben íródott, kvázi mása volt az Iliásznak és az Odüsszeiának. A mű megjelenése a német irodalom történetében egy új korszak nyitányát jelentette (Empfindsamkeit). Goethe, *Die Leiden des jungen Werthers* címmel 1774-ben megjelenő műve ebben az irányzatban születik meg, melyre Sailer majd az *Ueber den Selbstmord, Für Menschen, die nicht fühlen den Werth ein Mensch zu seyn* (1785) című könyvével reagál.

⁴⁴ Biographie II., 262-265.

⁴⁵ Melchior von Diepenbrock, Sailer tanítványa, Regensburgban titkára, később bíboros, Breslau hercegérseke.

gondolkodásmódját és lelkiségét egész életére szólóan megalapozta. Döntésének okait Sailer így sorolja fel:

„A jezsuiták bizony nagyon vallásosak és értelmesek ... közöttük nem hall és lát az ember rosszat, csak csupa jót, szorgalmasan tanulnak, buzgón prédikálnak, és szépen végzik az istentiszteleteket”⁴⁶

Sailer 1770. szeptember 14-én lépett be a Landsberg am Lech-i jezsuita noviciátusba, ahol két évet töltött el. A noviciátus szigorú céltudatossággal felépített életrendje tetszik Sailernek, visszaemlékezésében „paradicsomi boldogságról” és a „jámorság noviciátusáról” beszél.⁴⁷ A novíciusok nemcsak a Szent Ignác-i lelkigyakorlatokba és a rend közösségi életébe nyertek bevezetést és kaptak sokoldalú kiképzést, hanem a közeli falvakban felügyelet mellett a gyermek- és felnőttképzések tartásával és egyéb szertartások vezetésével is megbízták őket, valamint a növendékek nevelését szupervíziós gyakorlati képzéssel egészítették ki. A két évig tartó noviciátus befejeztével Sailer számára a landsbergi évek lezárultak, rendi előjárói 1772 szeptemberében az ingolstadti egyetemre⁴⁸ küldik a további, felsőfokú stúdiumok megkezdésére.⁴⁹

⁴⁶ Kirchenvater, 13. idézi az elbeszélést. ld. SCHIEL, I., 31., feljegyzés Melchior von Diepenbroktól, datálva „1769. december 22. előtt”.

⁴⁷ vö. Aichinger, 22. Sailer a noviciátusban töltött idejére az 1819-ben megjelent biográfiája (későbbi kiadása *Biographie II.*, 257-279) a következő jellemzést írja: „A landsbergi noviciátusban majdnem paradicsomi életet éltem. Az örök dolgok szemlélése, az isteni dolgok szeretete és az áhitat, ami ebben a kettős elemekben mozgott, ennek az időszaknak igazi nyeresége a lélek valóban magasabb szintű élete volt.” A noviciátusról szóló saileri beszámolókat Schwaiger így összegzi: „A kétéves noviciátus szigorú iskolája bizonyosan alakította a fiatal embert, és az egész életében gyakorolt önfegyelmeiben, okos és körültekintő döntéseiben és bensőséges vallásosságában [in seiner innigen Frömmigkeit] nyomot hagyott.” Kirchenvater, 14. A schwaigeri szóhasználat ehhez az időhöz köti a bensőségesség vallási tapasztalatát, mely teljesen megfelel Sailer beszámolóinak. Ezzel egyidejűleg ide köthető a bensőségesség témájának eredőpontja, mely később az ész, a kinyilatkoztatás, a belső vallásosság, a megtérés, a Szentlélek tevékenysége, a szentségek fogalmainak magyarázatában jelentős szerepet kap. Ld. még a 991. l. ábrájában.

⁴⁸ Ebben az időszakban a Bajor Választófejedelemségnek Ingolstadtban működött az egyetlen egyeteme, a klasszikus négy fakultással: a filozófiai, teológiai, jogtudományi és az orvostudományi karral. Az egyetemen a jezsuiták jelenléte mérvadó volt, a teológiai fakultáson az öt tanszékből három, a filozófiai fakultáson minden tanszék a jezsuiták vezetése alatt állt. Az egyetem mellett a jól felszerelt kollégium is a Jézus Társaság tulajdona volt és a rendi vezetés alatt működött, valamint az Albertinumnak nevezett szeminárium is jezsuita irányítás alatt állt, ahol a jövőző világi papság képzése folyt. Az ingolstadti egyetemről valamint a katolikus egyetemek helyzetéről és reformjáról bővebben ld.: JEDIN, H., *Handbuch der Kirchengeschichte V.*, 589-593.

⁴⁹ Az eseményről beszámol a rövid Sailer-biográfia ld. *Biographie II.*, 382-383.

I.2. Egyetemi tanulmányok Ingolstadtban és az egyetemi reform

Sailer diákévei az Ingolstadti Egyetemen az 1772/73-as akadémiai év őszi szemeszterével, a négyszemeszternyi filozófiai képzéssel kezdődtek. A tanulmányok időszakához kapcsolódik a Jézus Társaság feloszlásának⁵⁰ megrázó eseménye, mely nagymértékben átalakítja a fiatal rendtag későbbi sorsát.⁵¹ Közben az egyetemi képzés rendje és tartalma fokról fokra a felvilágosodás szellemében átalakul. A teológiai fakultáson új képzési rend kerül bevezetésre az 1773/74-es akadémiai évben, tehát a filozófiai tanulmányok időszakának derekán. Az átalakulás irányát markánsan fémjelzi, hogy Sailer filozófiai előadások mellett fizikát és matematikát is hallgatott. A filozófiai kurzus sikeres zárásaként Matthias Gabler professzor vezetésével 1774. augusztus 7-én a filozófiai doktori címet nyerte el. A filozófiai és természettudományos tanulmányok időszakából a tantestületből kiemelhető néhány olyan jezsuita professzor, akik Sailerre nagy hatást gyakoroltak: Joseph Kraus, Johann Helfenzrieder⁵² és Matthias Gabler⁵³, ez utóbbihoz Sailert később is szívélyes barátság fűzte. Az egyetemi reformok további lépését a személycserék jelentették. Ennek értelmében 1773-ban először a filozófiai fakultás élére a jezsuitaellenes és a katolikus felvilágosodás híve, az ágostonos szerzetes Gerloh Steinberger került a pollingi kolostorból, ahol jól ismerték Christian Wolf filozófiáját.

A filozófiai kurzusok befejeztével Sailer akkor kezdi meg teológiai stúdiumait, amikor a teológiai képzés szerkezetét és tartalmi töltetét is eléri a felvilágosodás reformszele. A teológiai fakultás oktatási programja új arculatot kap, az oktatott tárgyak repertóriuma hirtelen kibővül. A tradicionálisan oktatott kurzusok mellett megjelent az egyháztörténelem, a lelkipásztori teológia, a homiletika. Így a dogmatika, az erkölcssteológia, a biblikus exegézis, és az apologetika klasszikus sora az eddigi oktatás jellegéhez viszonyítva inkább gyakorlat-orientált tárgyakkal egészült ki. Az új, immár konkrét formákat hozó felvilágosodás a teológiai fakultáson természetesen vegyes fogadtatásra talált. A teológiai képzés reformja hasonlóan a filozófiai fakultás átszervezéséhez nem csak új tantárgyakat, hanem személycseréket is jelentett, így itt is új

⁵⁰ III. Miksa József választófejedelem 1773. október 4-én hirdette ki Ingolstadtban XIV. KELEMEN pápa *Dominus ac redemptor noster* kezdetű, 1773. július 21-én kelt brévéjét a Jézus Társasága feloszlásáról.

⁵¹ Sailer a rendjének sorsáról a következőt szokta mondani: „A rend létrejöttében sok isteni valóság lendült, elterjedésében pedig sok emberi, a feloszlásában azonban annyi minden, ami sem nem isteni és nem emberi.” ld. Aichinger, 25.

⁵² 1724-ben Landshutban született. A matematika és a kísérleti fizika kiváló professzora. Az igen csak fiatalnak mondható Akademie der Wissenschaften (a választófejedelem Max III. Joseph Christian Wolf és tanítványának Johann Adam Ickstatt bevonásával 1759-ben alapította) néhány pályázati tételét nyomda alá is rendezte.

⁵³ 1736-ban született Spaltban, később Wemding plébánosa lett. Nagy tekintélynek örvendett, a fejedelem klerikusi tanácsosaként is fungált. vö. Aichinger, 25-26.

arcok jelentek meg a katedrákon. A választófejedelem rendeletére báró Ickstatt és tanítványa, Georg von Lori, 1773-tól kezdődően a felülről diktált katolikus felvilágosodás jezsuitaellenes híveivel töltötték meg a rend feloszlata után megüresedett katedrákat. Mivel a választófejedelemség területén a jezsuita rend feloszlata messzemenő körültekintéssel és tapintattal történt, valamint a fejedelem mértéktartó ütemben kívánta a felvilágosodás eszméit a gyakorlatba átültetni, ezért az egyetemi reform nem csupán vitákat és ellenségeskedést hozott az egyetem falai közé, hanem józan és gyümölcsöző versenyt is. Nem csak az új tantárgyakat oktató professzorok álltak eddig soha nem látott kihívások előtt, hanem a tradicionális, már régóta oktatott tárgyak tanárai is: új szellemiséggel kellett átítatni a régi teológiai diszciplínákat.

A teológiai fakultás professzori testületében feltűnt új arcok kivétel nélkül a wolffi eszmekincset hordozó bajor kolostorokból érkeztek. Ekkor kapott kinevezést a bencés Hermann Scholinner⁵⁴ Oberaltaichból a dogmatika oktatására, aki mellett még három exjezsuita továbbra is zavartalanul oktathatott teológiai tárgyakat: Benedikt Stattler⁵⁵, Franz Xaver Sautermeister⁵⁶ és Johann Nepomuk Mederer⁵⁷. A három exjezsuita közül kiemelkedik Benedikt Stattler, aki Sailer szellemiségére és egész gondolkodásmódjára gyakorolt szerepe miatt mérföldkövet jelent Sailer életében. Stattler egyetemi tanárként nagyhatású professzor, kutatóként és gondolkodó emberként⁵⁸ kitartó, következetes és nagy munkabírású és nem utolsósorban az individualizmusra minden téren hajlamos egyéniség volt.⁵⁹ Munkásságának jelentősége elsősorban abban áll, hogy a maga korában a legjelentősebb párosítási kísérletet tette a régi arisztotelészi és a jezsuita rendi teológiai iskolának a modern bölcseleti, a wolffi-leibnizi rendszer között.

⁵⁴ A dogmatika tantárgy első professzora.

⁵⁵ A dogmatika tantárgy második professzora. Munkáinak későbbi indexre kerülése miatt árnyék vetült munkásságára és tanítására, ezért később is kerülték kutatását és a mai napig „ismeretlenség” fedi alakját. Franz Scholz doktori értekezése, a Freiburgi Egyetemen, Stattler erkölcsi tanításának specifikumait vizsgálja, melynek első része, közel nyolcvan oldalon át a kutatott személy jellemrajzát törekszik nagy pontossággal bemutatni. uő. *Benedikt Stattler und die Grundzüge seiner Sittlichkeitslehre unter besonderer Berücksichtigung der Doktrin von der philosophischen Sünde*, Verlag Herder, Freiburg 1957.

⁵⁶ Az erkölcsoteológia tantárgy professzora.

⁵⁷ Az egyháztörténelem tantárgy professzora, mely most első ízben jelenik meg önálló diszciplínaként.

⁵⁸ Stattlert a legnagyobb ellenfelek is dicsérik. Aichinger idéz egy mondást Kanttól, de nem adja meg forrásának helyét. „Kant sagte, der Doctor Stattler wäre einer seiner consequenteren, lieberen Gegner, bleibe sich von Anfang an bis Ende gleich und habe sich und ihn verstanden.” ld. uő. 30. Bizonyos, hogy Kant rajongóinak tábora alapos ismeretekkel rendelkezik Stattler műveit illetően és tisztában vannak tevékenységének hatásával. Ezt jól megvilágítja Kant egyik würzburgi rajongójának, Conrad Stangnak, 1796. október 2-án kelt levele: „A fejedelemnek az a vesszőparipája, hogy magát külföldön felvilágosodottnak adja ki. Ez az égisze a kritikai filozófiának Salzburgban, amit persze halálával együtt majd el is veszít. Münchenben a kritikai filozófia elgondolhatatlan, mivel itt lakik és uralkodik Stattler. De nincs hiány olyan férfiakból, akik titokban tanulmányozzák ezt a rendszert és keresik megvalósítását.”

⁵⁹ G. Aichinger míg Sailer életében szerepet játszó egyéb szereplőkről csupán rövid bemutatást ad, addig Stattler személyének és munkásságának bemutatására – érthető módon – bő oldalakat szentel. vő. Aichinger, 27-32.

Az egyetemi teológiai tanulmányok évei alatt Sailer folytatta azokat az imaéleti gyakorlatokat, melyek a jezsuita rendben természetessé váltak számára. Ezek közül külön jelentőségű a Szentírás napi olvasása. Az Igével való rendszeres foglalkozás örökre mély nyomot hagyott benne, beszámolói ebből az időszakból egyértelműen tanúsítják, hogy szemléletében a belső vallásosság és az átélés kapott hangsúlyt. A rend felosztatása körüli időben Sailer a volt rendi kollégiumban lakott (Albertinum), ahol a fejedelem óvatosságának köszönhetően zavartalanul folytathatta tovább a rendi életet. Az önmagát lelkesen a feladatoknak szentelő kis exjezsuita közösség tagjai igyekeztek továbbra is kiaknázni a zavartalan közösségi élet adta lehetőségeket. Ennek keretében Sailer többedmagával az esténkénti szabad időben egyesített erővel a Szentírás tanulmányozásának szentelte magát. Sailert a vacsora utáni közös programok lelkébe ivódott kitörölhetetlen jegyei – mint ahogy Winkelhofer barátsága is⁶⁰ – egész életében végigkísérik.⁶¹

II. Az első ingolstadti működés (1777-1781)

II.1. Sailer tevékenysége és életvitele az egyetem keretei között, egyetemi szellemiség

A Jézus Társaság felosztatása megghiúsította Sailer életében a korábbi terveket ezért a születési helyének megfelelően saját egyházmegyéjében, az Augsburgi Egyházmegyében kérte pappá szentelését. Mivel tanulmányi kötelezettségeit kiváló eredménnyel teljesítette, ezért a teológiai stúdiumok évei alatt a kisebb rendekben, majd 1775. szeptember 23-án az augsburgi⁶² székesegyházban az ordo szentségében részesült. Sailer életének következő nagy állomása, melyet valóban Benedikt Stattlernek és III. Miksa választófejedelemnek köszönhet, hogy „öffentliche Repetitor der Philosophie und Theologie” kinevezést kapott régi egyetemére, Ingolstadtba.⁶³ Az egyetemen 1777-től 1780-ig terjedő három éves

⁶⁰ Winkelhofer barátságáról és az esték hangulatáról így ír Sailer 1773. október 6-án: „Erre az időre esik az a szép kötelék, amelyet Winkelhoferrel kötött, hogy magukat közös erővel az Írások tanulmányozására szenteljék ... a két másik fiatal barát is úgy volt ezzel mint ahogy én. Még hallgatva is jó volt nekünk Winkelhofer atmoszférájában lenni.” Schiel, I. 48-49.

⁶¹ A Szentírás tanulmányozásáról így beszél Sailer: „Mivel mi [Sailer és Winkelhofer] Ingolstadtban az Albertinum kollégiumban egy fedél alatt laktunk, akadálytalanul élvezhettem társaságát. A sok gyakorlat közül most egy jut eszembe, amit nem hallgathatok el. Ő, és még két másik barátunk, akik akkoriban még szeminaristák voltak, mostanra már kiváló plébánosok, Pieringer és Rink, minden este a vacsora után összejöttünk és a Zsoltárokat tanulmányoztuk. Az egyik héberül, a másik görögül, a fennmaradók pedig két különböző német fordítást olvastak föl; mindegyikünk nyíltan adta vissza a benyomását az igazságról és mi így többet tanultunk, mint amit a szent költők, amit Izrael elragadtatott látnokai megértettek; mi megtanultuk mindezt átérezni.” uo.

⁶² Aichinger szerint Sailer papszentelése Eichstättben történt. ld. uő., 32. Az újabb publikációk a papszentelés helyeként egyöntetűen Augsburgot jelölik meg.

⁶³ A kinevezés körülményeiről és tevékenységéről rövid áttekintő leírást ad KIRCHENVATER, 21-31. Sailer ingolstadti éveiről ld. még Aichinger, 33-59.

időszakban Stattler professzor mellett dolgozott⁶⁴, aki nem csak hivatali felettese, hanem mentora és továbbra is nagylelkű támogatója maradt⁶⁵.

A repetitori kinevezés az egyetemi reformok sodrásába emeli Sailert, ami az újraszervezett fakultások között nem maradt belső feszültségektől mentes, egyszerű békés átmenet a régeből az újba. A társadalom egésze – kezdve a ranglétra legmagasabb fokától a közbülső rétegeken át egészen a legalsó társadalmi szerveződésekig – erjedésnek indult, egy újszerű világfelfogás és életérzés járta át.⁶⁶ Az emberi értelem nemcsak centrális helyet kap az új szellemiségben, hanem normatív szereppel ruházódik fel. Alapvető célkitűzés lesz a társadalom racionális átszervezése, és a természettudományos szemlélet útján az evilági rend nagyobb mindennapi hasznosságának elérése. A teológia tudományos művelését és a hitgyakorlatot a legjobban a kinyilatkoztatott és áthagyományozott hit fényének a természet fényére történt cseréje rázta meg, mely tudományos problémák özönét involválta: a „hit és a tudás” feszültséggel teljes viszonyának újszerű, elfogadható bemutatásának kényszerét. Az ingolstadti teológiai fakultás professzori stábjára előtt az az óriási feladat állt, hogy a teológiát, mint tudományt újra felépítse, alapjait újra megvizsgálja és érthető módon úgy adja elő, hogy abból egy újjáéledt egyházi praxis születhessen. Sailer ebből a folyamatból kívánja kivenni a maga részét, ezért Ingolstadtba professzorként visszatérve nagy lendülettel kezdi meg a filozófia és a teológia kincseinek együttes kiaknázását.⁶⁷ Ebben a lendületes átalakulásban Stattler valóban nagy hatást

⁶⁴ Sailer hálatelten gondol segédpüspökként is tanárára, amikor Kötztingben, Stattler szülőhelyén a bérnálási szentmisében mondott beszédében kijelentette: „Neki köszönhetek mindent!” vö. JENDROSCH, 51.; továbbá maga Sailer Stattler tanítványának vallja magát, amikor megszerkeszti és kiadja Stattler dogmatikai előadásainak kompendiumát: *DEMONSTRATIO evangelica olim a Benedicto Stattler, SS Theologiae Professore et Procancellario in Universitate Anglipolitana conscripta, nunc in Compendium redacta ab ejusdem discipulo Michaele Sailer*. Monachii, Joseph. Aloys. de Craetz 1777. Utolsó művében, a három kötetes *Hanbuch der Christlichen Moral* első kötetében, így ír Sailer Stattler tanári tevékenységéről „Még hamvaiban is áldja őt a lelkem, mert velem együtt számtalan sok férfi hálatelten neki köszönheti az önálló gondolkodás felé vezető korai irányítást és az állandó gyakorlatozást az önálló gondolkodásban.” SW XIII., 66.

⁶⁵ Ugyan Stattler professzor Sailer szemében követendő példaként állt, mégsem lett tanárának egyszerű utánozója. Míg Stattler ragaszkodott az oktatásban a latin nyelvhez és annak megtartásáért sok ellenséget szerezve magának tíz éven át küzdött, addig Sailer, mint a filozófia és teológia nyilvános prof. repetitora már Stattler anyagát is német nyelven adta elő. Ez a tény viszont kapcsolatukat egyáltalán nem befolyásolta.

⁶⁶ A társadalom meghatározott irányú átalakulására Sailer Regensburg püspökeként utolsó körlevelében is reflektál (ld. IV. sz. függelékben). A nép „felülről diktált” felvilágosításáról bővebben ld. KLIPPELT, D., *Von der Aufklärung der Herrscher zur Herrschaft der Aufklärung* in *Aufklärung als Mission – La Mission des Lumières. Accueil réciproque et difficultés de communication. Akzeptanzprobleme und Kommunikationsdefizite*, (Das Achtzehnte Jahrhundert, Supplementa 1.) (szerk. SCHNEIDERS, W.) Hitzenroth, Marburg 1993., 159-174.

⁶⁷ Sailer visszaemlékezve erre az időszakra így ír: „Az ismétlődő előadásokat a filozófiai és teológiai előadótérmetekben tartotta. Ez a megbízatás arra ösztönözte, hogy a filozófiai és teológiai tudományok teljes hozadékát kiaknázza és a mindennapos ismétlések során azok egészével és egyes részekkel is mélységükben megismerkedjen. Ebben ez időben szövődik a Winkelhoferhez fűződő baráti kötelék, hogy egyesített erővel szentelje magát az Írások tanulmányozásának ... ezekben a három évig tartó gyakorlatokban életteli honvágy ébredt benne az igazság után, melyben minden igazi filozófia lényegét kell látni, és ösztönző erő arra, amely

gyakorolhatott Sailer gondolkodására, hiszen Stattler már régóta a teológia átalakításán fáradozott, ezért a theologia fundamentalis atyjának nevezhető.

A dogmatika oktatására újonnan kinevezett bencés rendi szerzetes Hermann Scholliner nem szenvedett önbizalomhiányban, az exjezsuita Benedikt Stattler – aki az egyetem régi és valóban hírneves „portékája” volt – pedig nem tudta kiheverni azt a tényt, hogy a dogmatikát első professzorként egy bencés oktassa.⁶⁸ Scholliner és a filozófiai fakultás élére szintén újonnan kinevezett ágostonos szerzetes, Gerloh Steinberger elszánt ellenzői voltak az egyetemen korábban oktatott és művelt spekulatív teológiának és filozófiának, melynek ismételten csak Stattler volt a fő szószólója. Míg az újonnan kinevezett professzorok, egyrészt a természettudományos képzés kiterjesztését és elmélyítését szorgalmazták mind a filozófiai, mind pedig a teológiai fakultáson; másrészt pedig, a módszerek tekintetében nem a spekulatív eljárást részesítették előnyben, hanem a történeti és kritikai módszer alkalmazására tették a hangsúlyt. Sailer, mivel az önfejű, az egyetem és a filozófiai fakultás ellen állandóan agitáló Benedikt Stattler alá rendelt repetitor volt, akaratlanul is „darázsfészekbe” nyúlt.⁶⁹ Az állandó intrikák és békétlenség miatt Scholliner visszatért kolostorába. Így Sailer 1780. szeptember 26-án a dogmatika másodprofesszori helyére nyerhetett kinevezést, másnap – 1780. október 27-én – megtartotta székfoglaló előadását és ugyanazon a napon teológiai doktori fokozatot is szerzett. 1781-ben az egyetem további átszervezése miatt Stattlernek el kellett hagynia az egyetemet és az oberpfalzi Kemnath város plébániájára vonult vissza.⁷⁰

II.2. Sailer publikációs tevékenysége – az első reflexiók a kor kihívásaira

Az egyetemi átszervezésekben is tükröződő korszellemi áramlatokhoz igazodva Sailer első művében valami „hasznosat” szeretett volna felmutatni, mely a praktikus természettudományos vizsgálódás gyakorlati-szellemi haszna mellett még valamilyen gazdasági hasznot is nyújthatott. Bár ez a mű még nem a nagyközönséghez szólt, hanem a magiszteri fokozat megszerzésének nyilvános vizsgájához írt dolgozat volt, mégis

már soha el nem hagyta, hogy minden dologban az okot, minden okban az ősokot, minden valóságban az őszvalóságot meglássa.” Schiel, I., 56.

⁶⁸ Id. Kirchenvater, 22.

⁶⁹ G. Schwaiger részletesen vázolja a vitát, Kirchenvater, 21-25.

⁷⁰ Stattler nehézkes személyiségét tükrözi az a tény is, hogy plébánosként került az asszisztenciát a házasságkötéseknél, és a keresztség szentségének kiszolgáltatásával is káplánjait bízta meg. Szívesebben mozgott az arisztokraták és magasabb rangú katonatisztek köreiben, került az alacsonyabb műveltséggel rendelkező embereket és a néptömeget. Később Münchenbe költözött és ott is halt meg 1797-ben. Rövid ideig Karl Theodor választófejedelem befolyásos tanácsadója volt. Műveinek egy részét az Apostoli Szentszék húsz éven át tartó eljárás után elítélte.

nyomtatott formában megjelent.⁷¹ Második műve professzori állásához kapcsolódik és Stattlernek a már 1770-ben megjelent *Demonstratio evangelica* című munkájának átdolgozott kiadása volt. Stattler ebben a művében a kor deista nézeteivel szemben az evangéliumok hitre méltóságát, és a benne foglalt tanítást, mint az isteni pozitív kinyilatkoztatás tartalmaként igazolta. Sailer 1777-ben ezt a művet a könnyebb áttekinthetőség és használhatóság érdekében előadásaihoz kompendium formában szerkesztette át és *Demonstratio evangelica olim a Benedicto Stattler, SS Theologiae Professore et Procancellario in Universitate Anglipolitana conscripta, nunc in Compendium redacta ab ejusdem discipulo Michaelae Sailer* címen adta ki. Ugyanebben az időben kisebb írásai is megjelennek, mint a *Quantum humana ratio conferat ad sensum scripturae figendum* (1777) és a *Fragment von der Reformationsgeschichte der christlichen Theologie; ein philosophisches Gespräch von einem Weltpriester*⁷² (1779). Sailer számára jelentős volt még a bajor jezsuiták által 1619-ben Münchenben alapított Kurfürstliche Predigerinstitut kereteiben végzett tevékenység, ahol beszédeit többször is jutalmazták és megjelentették.⁷³ Stattler 1775-ben jelentette meg a *Demonstratio catholica* című könyvét, amely kedvezőtlen visszhangot kapott. A válasz ugyan négy évig váratott magára, de aztán P. Wolfgang Froeulich⁷⁴ bencés szerzetes St. Emmeram-ból, egy névtelen, a kiadói adatok feltüntetését mellőző, a cenzúrát is elkerülő kiadványában a világos ellenérveket nélkülöző kirohanása látott napvilágot *Verba adversus conditiones Stattlerianas* címmel (1779). Sailert leforrázta mesterének nyilvános kigúnyolása és

⁷¹ uő. *Wie man einen WEYER von seinem Geröhre ohne Ableitung des Wassers reinigen kann? Ein Oekonomischer Versuch, nach den Gründen der Naturlehre, so wie erkläret Mathias Gabler, der Gottesgelehrtheit Doctor, Sr. Churfürstl. Durchleucht in Baiern wirklicher Rath, und öffentlicher Lehrer der theoretischen und Experimental Physik auf der hohen Schule zu Ingolstadt.* Verfasset von Michael Sailer, von Aresing in Baiern, aus Gelegenheit der öffentlichen Prüfung für den Grad des philos. Magisteriums. Ingolstadt: Anton Attenkhöver 1774.

⁷² Jóllehet Sailer művét a megjelenése után még sok év múlva is felhasználták ellenfelei, hogy tekintélyét és népszerűségét aláássák, a mű saileri szerzősége egy időben vitatottá vált. A katolikus prozelitizmus vádjával, Sailer exjezsuita mivoltát latolgatva Friedrich Nicolai, a berlini könyvesboltos és a populáris felvilágosodás filozófusa két ízben is élesen megtámadta (1786 és 1787), amelyre Sailer *Das einzige Märchen in seiner Art* című munkájával válaszol 1787-ben. Ebben így értelmezi a vádat: „Na igen, hogy benne egy katolikus hitgizság kifogásolhatatlanul van bemutatva? Tán ez csak nem büntett? Őszintén szólva, akkor azt kell kiáltanom: Éljen az inkvizíció! Igen, éljen! Mert ennek a csöndes és nyugodt embernek a bánásmódja minden inkvizíciónál borzalmasabb. Az egyik oldalon a legmesszebbmenőbb toleranciát prédikálják nekünk, a másik oldalon pedig, nekünk katolikusoknak nem engedik meg, hogy a tanításunkat az értelemnek a leginkább megfélemltetve elgondoljuk ... és ha mi ezt mégis megtesszük, akkor minden további nélkül gonosz és aljas, mögöttes szándékot kell feltételezzenek! Az egyik oldalon korholnak bennünket, Isten barmait, hogy a teológiánkon semmit sem javítunk, viszont ha használjuk az értelmünket, akkor egyből prozelitagyártókká válunk. Kérdem én, még meddig?” vö. J. M. Sailer, *Das einzige Märchen in seiner Art, Eine Denkschrift an Freunde der Wahrheit für das Jahr 1786*, Bey Johann Baptist Strobl, München, 1787.

⁷³ Az intézet tevékenységéről szóló rövid leírást ld. Aichinger, 45-46.

⁷⁴ Stattler ellenfelének neve többféle formában jelenik meg, így egyes helyeken Froelich, máshol Frölich, de előfordul Fröchlich vagy a Fröhlich forma is. A nevet egyes műveken belül is eltérő formában találhatjuk meg.

elhatározta, hogy tollat ragadva válaszol a méltatlan támadásra és védelmébe veszi volt tanárát.⁷⁵ Ebben a szellemben 1780-ban két munkája látott napvilágot: az egyik a *Praktische Logik für den Widerleger an den Verfasser der sogenannten Reflexion wider die Demonstratio Catholica* valamint a *Neueste Geschichte des menschlichen Herzens in Unterdrückung der Wahrheit. 5 Theile. Statt aller Pro und Contra in der Wolfgang Frölich-Mönchisch-theologischen Streitsache*. Az 1779-es év nemcsak kellemetlen meglepetéseket hozott Sailer életébe, hanem ebben az évben jelenik meg első nagyobb szabású, közel ötszáz oldalas teológiai munkája, a *Theologiae Christianae cum Philosophia nexus*⁷⁶ című könyve, amelynek tartalmát még Stattler szellemisége árnyékolja ugyan, de már halovány vonásokban mutatkozik a skolasztikus filozófiával szembeni kritikája és elhatárolódó magatartása. Munkájának értékét és nivóját az egyetem is messzemenően elismerte, amikor a teológia doktori fokozatát adományozta a kiváló mű szerzőjének (1780. október 27.).⁷⁷ A teológiai és filozófiai irodalmi palettán Sailer 1781-ben még Kant *Kritik der reinen Vernunft* című művének megjelenése előtt egy furcsa, *A bölcs gúnyolódás elmélete*⁷⁸ című könyvvel jelent meg. A mű megírására okot az egyházi tanítást lényegileg érintő Szentháromság-kritikák adták, melyek időközben kerültek „társadalmi forgalomba” és már a korszellem releváns részévé váltak. Ezen művének jelentősége abban áll, hogy Sailer először az értelemre hivatkozva a bölcselet útján próbál egy háromságos istenképet megfesteni, jócskán felhasználva az antropológia elemeit az éles distinkciókat felvonultató érvelésében. Filozófiai argumentációval kívánja azt a pontot meghatározni, ameddig az emberi értelem képes eljutni, ahonnan tovább már csak a kinyilatkoztatás vezetheti az emberi megismerést. Az értelem nem választja el az embert az Istentől, hanem felkészíti az embert arra a tapasztalatra, melyet a kinyilatkoztatás nyújthat. Az ember személyes mivoltában épp az értelem az az elem, ami vinculumként szerepel a személyek rendjében, a kapocs és kötelék az Isten és az ember között. Sailer, miután műve elején a szatíra műfajának, mint a megalapozott és gyógyító erejű gúny ésszerű

⁷⁵ vö. Kirchenvater, 28. valamint Aichinger, 46-58.

⁷⁶ *Michaelis Sailer, in Universitate Anglipolitana Theologiae, et philosophiae Repititors publici Theologiae Christianae cum Philosophia NEXUS. Superiorum permissu et approbatione. Augustae Vindelicorum, Mattheus Riger 1779.*

⁷⁷ Valószínűsíthetően Sailer ünnepélyes doktorrá avatására nem került sor, mivel az ingolstadti egyetem évkönyvében a *Novi Doctores Theologiae* fejezetben a Johann Michael Sailer nevet nem találjuk. A mű lefordítását és anyanyelvi megjelentetését tervezte Joseph Widmer a J. M. Sailer Összegyűjtött írásai sorozatban, de a fordítás nem készült el, így a sorozatban nem jelenhetett meg.

⁷⁸ *Theorie des weisen Spottes. Neujahrgeschenk eines Ungenannten an alle Spötter und Spötterinnen über Dreieinigkeit. Sey aufmerksam, und meyns redlich mit der Wahrheit. i. c. h. Will ganz gelesen seyn aus Vaterlands- Religions- und Wahrheitsliebe. Geschrieben von einem Liebhaber seines Vaterlandes nach den dringenden Bedürfnissen unser Zeit am Neujahrstage 1781. [München: Joh. Rep. Fritz 1781] 135 S. Sailer ezen műve bekerült a Joseph Widmer által nyomda alá szerkesztett sorozatba. [in SW 40. köt., *Vermischte Schriften: mit einer Zusammenstellung der Inhalts-Verzeichnisse sämmtlicher Werke*, 567-632.]*

kritériumait bemutatta, a tapasztalatra hivatkozva⁷⁹ tér rá a Szentháromság titkáról szóló egyházi tanítás bemutatására, hogy azt az értelem vizsgálata alá vonva igazolja. Sailer nem válik az empirista filozófiai irányzat követőjévé, amikor a tapasztalatra épít, és ugyanakkor nem válik racionalistává sem, amikor az értelemre hivatkozik. Heurisztikája átfogó: az emberi szellemiség operatív potencialitása nem pusztán az anyagi világra nyitott, hanem éppen azzal együtt kaput nyit az isteni kinyilatkoztatásnak is, vagyis az ember képes megtapasztalni az önmagát szeretetből közlő Istent. Mindkét forrást antropológiai igény igazolja: a valós értelem szellemi megértése számára, azaz az igazság felismeréséhez, mindkét forrásra szükség van. Ezen források folyamatos és kölcsönös kiaknázásával készül fel a személy Isten megtapasztalására, a kinyilatkoztatás megértő elfogadására, ami a személyes hit alapfeltétele. Az emberi értelem egyik legfőbb és legkiválóbb jellemvonása Sailer szerint, hogy képes felismerni saját határait.

II.3. Összegzés: az egyetemi évek tapasztalatai

Az 1781-es év Sailer életében számos nehéz helyzetet hozott, de életének teljes hosszmetében szemlélve fordulópontot jelent. A fordulat alapja tartalmilag így jellemezhető:

- a) Az imakönyvek, lelki kalauzok és egyéb lelki könyvek cenzorálásának feladata számára egy új egyházkép közvetítőjévé vált. A könyvekben található tényleges vallásosság láttán, annak siralmas és nemegyszer téves voltán Sailer valósággal elképed. Ezen segíteni, egy új küldetés elfogadását jelentette.
- b) Nem utolsósorban jelentős esemény Sailer számára az 1781-es évben Immanuel Kant *A tiszta ész kritikája* című könyvének megjelenése, amelynek társadalmi recepciója a racionalizmus radikális-gyakorlati elterjesztését és ezzel a „természetes vallás” győzelmét eredményezheti. Az Egyházon belüli igencsak sokrétű recepció folyamatban kialakulnak a kanti és antikanti filozófusok és teológusok pártjai. A teológiának azáltal kellett újra megtalálnia a tudományos világban a helyét, hogy a természet és a kegyelem kooperációját az új történelmi és tudományos feltételeknek megfelelően felmutatja (az erre irányuló stattleri kísérlet sikertelen volt).
- c) A stattleri racionalizmus mellett felsejlik a Szentírás praktikus értelmezése, az intuíció és az átélés módszere, a misztikus megismerés útja. A közelmúlt egyetemi tanulmányai, amely a jezsuita noviciátus spiritualitásának, szellemiségének és egyháztapasztalatának kiszélesedését eredményezte, amelyben központi szerepe az exjezsuita Benedikt Stattlernek volt.

⁷⁹ Id. uo. 577.

d) A közelmúlt professzori tevékenysége Benedikt Stattler árnyékában, a maga irodalmi-szellemi hozadékával, benne elsősorban a tanuló és tanító egyház tapasztalatával, amelytől a korszellem változása miatt meg kellett válnia.

e) Publikációiban lassan lecsapódnak a saileri teológiai gondolkodás első mozaikjai. Az első a megismerést illetően az értelem és a hit ívén, ill. az érzéki és a szellemi megismerés viszonylataiban. A teológia, ellentétben más tudományokkal, sajátos tárgyából adódóan a vallás és a hit tudományaként, „visszafelé” a forrás felé halad, míg a többi tudomány additív módon halad „előre” az új ismeretek megszerzésében.

Az új egyháztapasztalat Sailer figyelmét a valós egyház életére irányítja, ettől kezdve az érdeklődése és személyes törekvése már nem kizárólagosan akadémiai célzatú. *A tiszta ész kritikája* megjelenése után Sailer kilép volt professzorának, Benedikt Stattlernek árnyékából és a gondolkodási keretet illetően egyre inkább az önálló gondolkodás és alkotás útját választja.⁸⁰ Sailer ebben a folyamatban válik „sailerivé”, azáltal, hogy meglátja az egyházban a társadalmi rétegződés jelenlétét, azt a roppant szakadékokkal felszabdalt világot, mely a képzetlen hívőktől egészen az egyetemi képzésig terjed, valamint felismeri, hogy a hatalmas gondolati rendszerek felépítése, a bölcséleti és a teológiai kérdések átláthatatlanná váló analízise, az egyházi tudományos irányzatok között kialakuló parázs viták, az „önerős” iskolák aligha segíthetnek az egyházi élet jobbításán. A kanti mű megjelenése arra is ráirányítja figyelmét, hogy a racionalista világ- és életfelfogás csak az elmélyült és személyes hitet nem képes megingatni.⁸¹

Az 1781-es év nemcsak Stattler számára hozta el a búcsú pillanatát az egyetemtől, hanem Sailernek is el kellett hagynia az egyetemi katedrát. 1781 decemberétől beköszöntött Sailer számára az első „parlagév”, amely 1784. március 8-ig tartott. A tanári működés alatt szerzett ismeretségek és egy tág személyes baráti kör szellemi vezetőjeként gyakorolt hatás mellett hatókörének most egy új szegmense bontakozott ki. Sailer ekkor publikációs tevékenységét más területen kezdi meg, mely hatásában messze felülmúlja eddigi lehetőségeit. Elbocsátása után egy ideig még Ingolstadtban maradt, majd hamarosan Augsburgba költözött.

⁸⁰ A folyamat bemutatását ld. Jendrosch, 75-104.

⁸¹ Kant recepcióját katolikus részről Németországban ld. FISHER, G., *Johann Michael Sailer und Immanuel Kant, Eine moralpädagogische Untersuchung zu den geistigen Grundlagen der Erziehungslehre Sailers*, Verlag Herder, Freiburg 1953., 23-30.

III. Az első parlagévek (1781-1784)

III.1. Sailer teológiai gondolkodásának átalakulása: új hatások, új célkitűzések, új profil

Még 1780-ban az ingolstadti egyetem Károly Tivadar fejedelemtől utasítást kapott az imakönyvek cenzúrájára.⁸² A rendelkezést a bajorországi könyvkereskedőkkel is ismertették, hogy a nem cenzúrázott könyvek tovább nem árusíthatók. A fakultás akkor még Sailert a dogmatika másodprofesszoraként bízta meg a feladat ellátásával, melynek végrehajtását először idegenkedve, majd nagy lendülettel kezdte meg.⁸³ Sailer idegenkedését a feladattól, barátja és szobatársa a jezsuita kollégiumban Sebastian Winkelhofer⁸⁴, bátorítása és feladat értelmezése szüntette meg.⁸⁵ A fejedelem úgy ítélte, hogy a Bajor Választófejedelemség területén keresztül – kasul elterjesztett vallásos könyvek „nagy kárt okoznak a nép körében”. A ládászámra érkező könyvekből Sailer egyetlenegy, Kempis Tamás könyvét találta az általános egyházi használatra alkalmasnak.⁸⁶ A baráti kör bátorítása és az egyház igényének megértése lassan beérett Sailer életében, ezért hozzáfogott egy „saját” imakönyv szerkesztéséhez, mely tartalmilag helyes és a gyakorlatban jobban használható, amelyet ismételten csak a jó barát, Winkelhofer tanácsára saját pénzen tervezett kiadni. A könyv megjelenése előtt egy rövid reklám-vázlatot jelentetett meg, *Über Zweck, Einrichtung und Gebrauch eines vollkommnen Lese- und Betbuch. Samt der skeletischen Anzeige eines vollständigen Lese- und Betbuches, das bereits unter der Presse ist* címmel.⁸⁷ A következő évben, 1783-ban

⁸² Melchior von Diepenbrock feljegyezte később Sailer elbeszélését: „Károly Tivadarnak, aki tudása szerint a jót helyesen akarta megvalósítani, 1780-ban a figyelmét arra a nagy kárra hívták fel, melyet a nép az általában elterjesztett imakönyvek és lelki kalauzok miatt szenvedett el, és ezért arra adott parancsot, hogy minden könyvkereskedő és nyomda az imakönyveket a teológiai fakultásnak (Ingolstadtban) küldje el, és annak engedélye nélkül a jövőben nem lehet kinyomtatni vagy eladni.” Sailer elbeszélését bővebben ld. Schiel, I., 70-72. ehhez ld. még uo. 67-70.

⁸³ Sailer így emlékezik vissza: „A parancs értelmében minden oldalról a papírra vetett imádás felhője szállt hozzám és nekem, a teológia legfiatalabb professzorának jutott a könyvek átnézésének és jegyzőkönyves véleményezésének megbízatása; ez egy valóban kellemetlen ügylet.” Schiel, I., 70-72., ehhez ld. még 67.

⁸⁴ Winkelhofer szintén „exjezsuita” volt, Sailer barátja és munkatársa, akinek életrajzát is megírta. Az életrajz bekerült SW 21. kötetébe, *Früchte der echten Pastoraltheologie oder kurzgefaßte Lebensgeschichten echtgebildeter Priester* címmel (Sulzbach 1839).

⁸⁵ Sailer visszaemlékezése Diepenbrock feljegyzésében a következőképpen szerepel: „Amikor egyszer barátomnak, Winkelhofernek beszámoltam az ezzel az ügygel kapcsolatos bajomról, azt mondta:”Nézd, ez az Isten neked szóló felhívása, írd egy jobb imakönyvet. Most már látod a bajt; ezen neked segíteni kell. Én vonakodtam ettől a munkától, de ő nem hagyott alább engem nyomós okokkal addig gyötörni, míg végül is elhatároztam, hogy nekiállok.” ld. Schiel, I., 71.

⁸⁶ Diepenbrock feljegyzése: „A számtalan könyv között alig találtam olyat, melyek a legcsekélyebb követelményeknek, melyeket egy a nép számára írt lelki kaluazzal szemben az ember támaszthatna, megfeleltek, igen, majdnem egyetlen egyet sem, Kempis Tamásnak „A minden imádság magva” című könyvén kívül, stb.” ld. Schiel, I., 71.

⁸⁷ München und Ingolstadt 1783. A mű 95 oldalon, hat részben, pontokba szedve tárgyalja a megjelentetni kívánt ima- és olvasókönyvhöz kapcsolódó szerzői szándékot (1. An meine Leser; 2. Einleitung; 3. Erstes Hauptstück: Zweck und Einrichtung ...; 4. Zweites Hauptstück: Von dem echten Gebrauch...; 5. Anzeige; 6. Nachricht).

jelenik meg két kötetben a *Vollständiges lese und Betbuch zum Gebrauche der Katholiken*, melynek sikeréről az 1784-es második kiadás ténye árulkodik. Míg az evangélikus felekezet pietista rétege rajongva olvasta Sailer művét,⁸⁸ addig a katolikusoknál mérsékeltebb, hűvösebb fogadtatásra talált az új imakönyv.⁸⁹ Az egyházon kívüliek kritikával illették a szerző szándékát, az exjezsuiták pedig kigúnyolták az imakönyvet irkálgó egykori professzort.⁹⁰ Sailer nagy hangsúlyt helyezett a tartalom mellett művének megjelenési formájára is, így az első kiadást tizenkét rézmetszet lenyomata is díszítette, köztük az Angyali Üdvözlés jelenetének ábrázolása is.⁹¹

III.2. Az új egyházkép kontúrjai – a Szókratész recepció

Az új profil kialakulásához nem csak az egyetemi gyakorlat és a valós egyházzal való találkozás járult hozzá nagymértékben, hanem jelentős impulzust adott néhány, a korszellem sodorta elem is. A felvilágosodás addig soha nem látott hangsúllyal az emberhez, mint szubjektumhoz fordult, akkor, amikor az igazságot kereste, amikor a társadalmat kérdezte, amikor a szubjektum valós erkölcsi⁹² minőségére kérdezett. Sailer a tanár-diák viszony egyetemi, valamint a korábbi, a jezsuita noviciátusban szerzett közösségi életből hozott tapasztalatát és a felvilágosodás újszerű szubjektum-közelségét a maga számára Szókratész alakjában ötvözi. A XVIII. században a német nyelvterületen napvilágot látott számos Szókratész – recepció közül Sailerre a leginkább Johann Georg Hamann⁹³ (1730-1788) tollából származó hatott.⁹⁴ Ugyanakkor Sailer számára nem voltak ismeretlenek a keresztény Szókratész értelmezések sem, melyeknek sorát Szent Jusztin mártír Szókratész-Krisztus analógiája nyitja meg. Hamann esztétikai írásaiban átértelmezi a klasszicizmus által felállított normákat és ezzel a művész szerepét is. Ahogy Szókratészt

⁸⁸ GAJEK, B. *Sailer und Geistesgeschichte des 18. und 19. Jahrhunderts* in *Von Aresing bis Regensburg*, Festschrift zum 250. Geburtstag von Johann Michael Sailer am 17. November 2001, Verlag des Vereins für Regensburger Bistumsgeschichte, Regensburg 2001, 122.

⁸⁹ uo.

⁹⁰ Sailer már dolgozott az imakönyv megírásán, amikor egyszer Augsburgban meglátogatta volt rendtársait, akik persze barátilag a jelenlegi munkája felől is érdeklődtek. „Azt válaszoltam: Egy imakönyv megírásán dolgozom. Félig gunyorosan válaszoltak: Micsoda, a teológia professzora és egy imakönyv megírása? Azt feleltem: „Igen”, nagyon fontos munkának tartom. Ők azonban nem értették meg.” Melchior von Diepenbrock beszámolóját ld. Schiel, I., 70.

⁹¹ A fogadtatás bemutatásához egy apró részletről számol be Sailer Diepenbrocknak, ami nem minden humort nélkülöző beszámoló: „Amikor a könyv megjelent, a szörszálhasogatók nem találtak benne semmi más eretnokséget, mint azt, hogy az angyali üdvözlés jelenetének rézlenyomatán Gábor főangyalnak nincs szárnya. Kár – gondoltam magamban – különben szeretetlen kritikátoktól megmenekült volna.” ld. Schiel I., 72.

⁹² Az eszme tipikus képviselője Rousseau, aki az ember romlott állapotát a társadalom romlottságából eredezteti. Az ember megújulása a természet szerinti neveléstől várható, semmi esetre sem a romlott társadalmi minták interiorizálásától.

⁹³ Hamann azért is nagy hatással volt a felvilágosodás racionalizmusát szenvedélyesen kritizáló Sailerre, mert a „*Metakritik über den Purismus der reinen Vernunft*” című, 1784-ben megjelent írásával szembe fordult Kant nézeteivel.

⁹⁴ *Sokratische Denkwürdigkeiten* című mű 1759-ben Amszterdamban jelent meg.

Apolló lelke vezérelte és ezáltal az igazság munkatársa, „bábája” lett, úgy az igazi művészt is teremtői lélek tölti el, egy magasabb értelem vezeti. Nem a formák tökéletes megtartása, kitöltése és a szabályok pontos, azok szolgálalkú követése a fontos, hanem a művész és az istenség közeli kapcsolata, melyből egyszerre születik meg a külső forma, az alkotás szabálya és a kivitelezésre szánt tartalom. Ahogy Szókratész közel állt Apollóhoz, úgy a keresztény ember közel áll Jézus Krisztushoz. Hamann legnagyobb hatású tanítványa Johann Gottfried Herder ennek értelmezésében és alkalmazásában jelentős szellemi impulzusokat adott Sailernek. Műveiben fontos helyeken hivatkozik mind Hamann írásaira, mind pedig Herder munkáira.⁹⁵ Elsősorban Herder történelem-értelmezését veszi át és használja fel az egyházi hagyomány kiértékeléséhez és az üdvösség történetének magyarázatához. Szerinte a történelem osztatlan organizmus, eleven kontinuitás, egyetlen egységes folyamat. Sailer a herderi nézetben látatja az egyház életét: Jézus és az apostolok közössége, a későbbi tanítványok élete ma is élő és eleven valóságot, osztatlan egységet képez. Herder szerint a korszerű felvilágosodás szerint képzett ember olyan adatokat gyűjt össze, melyek a történelem a kontinuitását támasztják alá. Hamann és Herder művei jelentősen alakították Sailer mentalitását, ezt publicisztikájának nagy részét kitevő gyűjteményes munkái mutatják. Ezzel a hatással lehet indokolni Sailer olvasókönyveinek keletkezését, szöveggyűjteményeit, de ennek szellemében keletkezett első imakönyve is. *Az Ueber Erziehung für Erzieher* című oktatás-neveléssel foglalkozó művében Sailer már úgy beszél Szókratész eljárási módjáról, mint egy számára már kikristályosodott pedagógia módszerről, melyet „szokratikának” nevez. A módszer a keresztény értelmezésben lényegileg abban áll, hogy Jézus követése – egyszerre aktus és habitus, belső és külső valóság, azaz hit és erkölcs – a fő szabály és a tartalom egyszerre. Ebből következően úgy kell megújítani mindent, hogy Jézus követésére – azaz a tulajdonképpeni jézusira, apostolira és katolikusra – kell visszabontani: le kell fosztani mindenről a történelemben ráakódott felesleget, hogy a centrális elem igazsága – Jézus Krisztus követése – újra megszülethessen.

III.3. A Vollständiges Lese und Bethuch zum Gebrauche der Katholiken keletkezése, proklamációja és megjelenése, tartalma és kritikai pontjai

A cenzori munkálatok során átfogó képet kap a lelkipásztori gyakorlat minőségéről és a nép szélesebb keresztmetszetének hitéről, vallásosságának alapjairól és bevett vallási gyakorlatairól. Az élmény számára ugyannyira ekkleziológiai tartalmú, mint amennyire a valásszociológiai, vagy egyházzsociológiai értékű. Mivel a képzettség tekintetében az

⁹⁵ Pl. *Erziehung*⁸ I. oldalakon át (81-83.) Hamann Szókratész értelmezését hozza Sailer.

egyes néprétegek között nagy eltérések mutatkoznak, ezért jónak látja Sailer, hogy az olvasottabb és képzettebb népréteget külön is megszólítsa egy vázlatos, az imakönyvet bemutató, népszerűsítő kiadvánnyal. Míg az imakönyv mindenkinek szól, társadalmi osztályok és felekezetek határait nem veszi figyelembe, általános címzésű, addig annak vázlatos bemutatását, és a szerzői szándék megvilágítását Sailer – rétegpasztorációs célkitűzéssel – a műveltebb rétegnek szánja.⁹⁶ Katolikus részről az imakönyvekkel szembeni általános ellenszenv kialakulásának három okát nevezi meg a szerző:

- a) az első részleges ok, a nép körében rendelkezésre álló imakönyvek belső értéke;⁹⁷
- b) a második részleges ok, az imakönyvet használó emberek erkölcsi minősége;⁹⁸
- c) harmadik részleges ok, azon természetes következmények, melyek az egyes imaformák használatából adódtak;⁹⁹

Az imakönyvek kritikája egyúttal a kurrens egyházi gyakorlat minősítését jelenti.¹⁰⁰ Sailer szövegében az egyes kifejezések roppant erős tartalmúak: nemcsak kritikai szempontból élesek, hanem mutatják személyes, új célkitűzésének szilárdságát is. A szándékolt egyházreform a szókratika elvére épült, a hívő ember és Jézus Krisztus egymás közti közelségét, új egységét kell most újra megvalósítani. A megjelenő olvasó- és imakönyv a nép olyan mélységű vallási képzését kívánja szolgálni, amelynek következtében eltűnnek az egyházból azok a hamis gyakorlatok, amelyek az imakönyvekben egyértelműen kifogásolhatók. Sailer így foglalja össze kritikáját:

„Azok az imakönyvek, melyek a tömegeknél még mindig sikert aratnak, különösebb megrázkódtatás nélkül nem vonhatók ki a forgalomból, pedig oly szegények az erőben, szűkösek az élő szellemi táplálékban, de gazdagok a vénasszonyos, gyermekded, bohóckodó, logikailag helytelen, teológiailag hamis elképzelésekben és kifejezésekben; tartalmatlanok a vallás lényegét, az általános használhatóság, a lényegi dolgokat illetően; tele vannak mindazzal, ami az esetlegeset kiemeli, de beárnyékolja a szükségszerűt; termékeny abban, hogy az ajkak mozgatását imává, az imát kézművességgé, és a kereszténység élő szellemiségét halott imaformulákká változtassa; terméketlen abban, hogy az imádkozót minden körülmények között örvendezővé, Istenben elégedetté, a szeretetben tevékenyebbé, a hitben szilárdabbá és bölcsébbé tegye; oly lélektelen és kenetszegény, oly mechanikus, hogy ellene van mind a vallás, mind pedig az imagyakorlat szándékának; oly képtelen a valóságos keresztény érzületet a szívbe ültetni és oly ügyes abban, hogy az óvatlanokat mesészerű látomások babonás ájtatoskodásaival és alaptalan ígéreteivel becsapja;

⁹⁶ Sailer az előszóban ténylegesen két réteget különböztet meg: míg az imakönyv címzettje a „fürs Volk” (a nép számára), addig ezt az értekezést „für Geübteren” (a gyakorlottabbak számára) szánja.

⁹⁷ Zweck, 4.

⁹⁸ uo. 5.

⁹⁹ uo.

¹⁰⁰ A 4. p. – ban a szerző hosszan vázolja az imakönyvek tartalmának minőségét és ezzel az egyházi imaélet jellemrajzát is vázolja. Számára amilyen az imaélet, olyan a hit, és természetesen maga az egyház.

nemegyszer nem tiszta forrásból merítenek, és messzire elvezetnek a legtisztábbaktól; nem a keresztények szívéért vannak, hanem inkább a pogány szószaporításért – röviden: ezek az imakönyvek nem azok, amiknek lenniük kellene, hanem sokkal inkább azok, amiknek nem volna szabad lenniük; úgyhogy az ember aligha festhet magának ezek célszerűtlenségéről, használhatatlanságáról, ártalmasságáról, velőtlenségéről és élettelenységéről olyan képet, amely az igazítól messze alul ne maradna.”¹⁰¹

A felvázolt szomorú kép számos kritikai pontot rejt magában, melyeket az alábbiak szerint lehet osztályozni:

a.) forráskritika: az imakönyvek nem „tiszta forrásokat” használnak, melyeknek használata a „tiszta forrásoktól” még messzebbre elvezeti a hívők tömegét;

b.) tartalomkritika: az imakönyvek teológiai szempontból hamis elemeket tartalmaznak, logikailag nem következetesek; az ilyen és ehhez hasonló elemek torzítják az emberi természetes értelem fényét és világát, amely az isteni pozitív kinyilatkoztatást, az Isten misztériumát is torzítja („az óvatlanokat meseszerű látomások babonás ájtatoskodásaival és alaptalan ígéreteivel becsapja”); hiányzik belőlük az imádkozó ember és az ima komolysága és alázata, ezek helyébe a „a vénasszonyos, gyermekded, bohóckodó” magatartás lép;

c.) kritika a *causa finalis* tekintetében: az imakönyvek alkalmatlanok a keresztény szellemiség táplálására és művelésére, mind a szellem, mind pedig a lélek és szív territóriumában; a tömegesen használatban lévő imakönyvek célt tévesztő kiadványok, mert „sokkal inkább azok, amiknek nem volna szabad lenniük”; hamis módon a szívbéli imát, mint az emberi legbelsőbb láthatatlan szentély liturgikus aktusát, külsődleges mechanikus aktussá alakítják;

d.) kritika a *causa instrumentalis* tekintetében: az imakönyvek helyes eszközszerű használata „lehetetlen”, mert a tartalom „ellene van mind a vallás, mind pedig az imádkozás szándékának”;

e.) kritika erkölcszociológiai nézetben: Sailer felfogásában az imádság és a három isteni erény szükségszerűen egymáshoz kapcsolódnak, ide köti még a kardinális erények közül a bölcsesség erényét, amelyeket az imádság újra és újra az ember szívébe ültet. Szerinte a forgalomban lévő imakönyvek erre nem képesek, ezért ezek használata a hívőket a pogányság irányába mozdítja: „... az imádkozót minden körülmények között örvendezővé tegye, Istenben elégedetté, a szeretetben tevékenyebbé, a hitben szilárdabbá és bölcsébbé ...” a célja minden jó imakönyvnek.

¹⁰¹ uo. 3 - 4.

f.) kritika ekkleziológiai nézetben: a kurrens imakönyveket ebben a tekintetben a „képtelenség” jellemzi; a könyvek, mivel kerülnek a „szükségszerűt”, tele vannak az „esetlegességgel”, ezért „képtelen a valóságos keresztény érzületet a szívbe ültetni”; a legerősebb kritika ebben a tekintetben, hogy „nem a keresztények szívéért vannak, hanem inkább a pogány szószaporításért”; Sailer úgy látja, hogy ezen imakönyvek használata az Egyház szándékával és célkitűzéseivel ellentétes irányba mutatnak és vezetnek, a hívő keresztény ember nem válik „Istenben elégedetté, a szeretetben tevékenyebbé, a hitben szilárdabbá és bölcsebbé”, hanem éppen ellenkezőleg, a pogányokat „képeznek” a keresztényekből, mert használatukkal a hívők pogány gyakorlatokba kényszerülnek.

Ugyan a brosúra első főrésze szolgál a szerző számára a művéhez kötődő szerzői szándék bemutatására, mégis először már a címben foglaltakat – annak rendkívüli tartalma miatt – kívánja tisztázni. A közvetlenül az olvasót megszólító bevezetésben a „tökéletes” megjelölést magyarázza:

„Amikor én ebben a tanulmányban egyfajta tökéletes imakönyvről beszélek, akkor: mélységesen átérzem, hogy nem vagyok képes egy tökéletes művel szolgálni. Csak annyit mondok el, hogy milyennek kellene lennie a tökéletes képnek, de azt sem megrajzolni sem pedig lefesteni nem vagyok képes. Megtettem, amit tudtam, egy kísérlettel szolgálhatok. Amikor imakönyvekről beszélek, melyekben sem a kereszténység, sem pedig az imádkozó ember szele sem fűj, úgy megkülönböztetem a sajátomat ezen összes lelki kalauzok osztályától, amelyből azok önmagukat is kivételnek tekintették. Isten a tanúm, hogy mérhetetlenül messze állok attól, hogy a meglévő jót gyanúba keverjem.”¹⁰²

Sailer a lelki kalauzok osztályozásával elárulja egy eddig nem ismert, a gyakorlatból hiányzó osztály felállításának szándékát. A lélek önmaga tökéletes kalauza ugyan (istenképisége szerint), amely realiter mégsem tökéletes (natura lapsa). Az imádságban a hívő ember számára mégis hitelesen közvetítődik a tökéletesről megalkotott kép.¹⁰³ Az imakönyv szándéka az, hogy pusztán megfelelő segédeszköz legyen a keresztények kezében, amit – az eszköz-karaktert – külön a „Vehikel” fogalmának hosszas bemutatásával magyaráz.¹⁰⁴

Imakönyve a helyes használat mellett jó eszköz lehet a fő cél megvalósulásában, amelyet Sailer egyetlen célnak nevez, de valójában öt, szorosan összefüggő elemre bont:

¹⁰² uo. 4-5.

¹⁰³ Sailer nem véletlenül használja a „fűj” kifejezést, mellyel az imádság emberi aktusában a Szentlélek munkájára utal. A Szentírásból alapul veszi Illés próféta életéből Isten jelenlétének megtapasztalását (1 Kir 19,12-13), valamint János evangéliumának kifejezését (Jn 3,8).

¹⁰⁴ A választékos szóhasználattal ecseteli a valódi célt. A keresztény imádság az imádkozó „ember szele” és a Szentlélek találkozási pontja, melyben az imakönyv pusztán segédeszköz lehet. A valódi imádság fogalmi magyarázatához, egy, abban az időben a német nyelvbe, elsősorban a természettudományokba adoptált szót, a „Vehikel”-t választja. Ezt a szót oly fontosnak tartja a szerző, hogy a szómagyarázatnak külön lábjegyzetet – a műben ez az egyetlen lábjegyzet – szentel. uo. 22.

- a) Jézus Krisztus minél teljesebb megdicsőítése és a keresztények egyre hasonlóbba tétele hozzá;
- b) az emberek megjavítása, képzése, megnyugtatása, lelki szükségleteinek kielégítése és boldogabbá tétele;
- c) az imádkozónak Istent, Krisztust, az erényt, a boldogságot kedvesebbé tenni;
- d) a vallás igazságainak elmélyültebb megismertetése és fontosabbá tétele az egyéni értékrendben;
- e) képzés a kereszténység tudatos gyakorlására, tökéletesebb megvalósítására.¹⁰⁵

A szóhasználatból kiviláglik Sailer tájékozottsága korának szellemi életében, mivel a valódi célkitűzés megvalósulásához szánt eszközt, mint „használható eszközt a képzéshez” karakterizálja.¹⁰⁶ Az eszköznek szerzőnk nézetében két speciális utat kell járnia: az egyik az olvasás, a másik pedig az imádság útja. Az olvasás előkészíti az embert, a „szívet az imádságra hangolja”.¹⁰⁷ Sailer a maga korának igényét definitíve a képzésben látja, és éppen ennek a hiányzó megvalósulását kifogásolja általában a többi imakönyvben.¹⁰⁸ Az első saileri sikerkönyv a szerző „ars poetica”-jának megfogalmazásaként is értelmezhető. Életét és munkásságát ezen cél megvalósításának szándéka szövi át, akár egyetemi professzorként tanítva, akár a szószéken prédikálva, akár a püspöki tevékenységben is vizsgáljuk, tetten érhető a keresztény nép képzésének motivációja. Sailer felveszi a felvilágosodás önértelmezésének fonalát, amennyiben a felvilágosodást magát képzésnek tekintjük, ebben az értelemben teljes egészében felvilágosítónak tarthatjuk. Amennyiben a felvilágosodások munkálkodását az egyes, egymástól eltérő áramlatok viszonylataiban vizsgáljuk, úgy figyelembe kell venni a hamis és valódi felvilágosodás saileri megkülönböztetését és azokhoz szorosan kapcsolódó képzési modelleket.¹⁰⁹

¹⁰⁵ A pontosság érdekében Sailer célkitűzése szó szerint így szerepel a műben: a) Jesum Christum immer mehr zu verherrlichen und die Christen ihm ähnlicher zu machen. b) Die Menschen zu bessern, zu bilden, zu beruhigen, zu befriedigen, zu beseligen. c) Dem Betenden Gott, Christum, Tugend, Seligkeit theurer, d) Die Grundwahrheiten der Religion bekannter und wichtiger, und e) Die Ausübung des Christenthums vollkommener zu machen. uo. 21.

¹⁰⁶ uo. 22.

¹⁰⁷ uo. 22.

¹⁰⁸ „A keresztény nép képzése mindent magában foglal, magában foglalja mindazt, ami az értelemet oktatja, felvilágosítja, tanítja, meggyőzi, és ami a szívet vezeti, erősíti és nemesebbé teszi...” uo. 22-23.

¹⁰⁹ A „felvilágosodás” és „képzés”, a „felvilágosodások” és a „képzések” saileri értékelésére a filozófia kontextusában reflektál Dr. L. Kellner 1891-ben művének előszavában, amikor újra megjelenteti Sailernek az *Über die wichtigste Pflicht der Eltern in der Erziehung ihrer Kinder* című, családi vallási neveléssel foglalkozó prédikációját, melyet az 1777-ben müncheni székhellyel megalapított *Institut zur Förderung geistlichen Beredsamkeit* intézet 1778. április 27-én második helyezéssel értékelt.

„A legnevettségesebb pedantizmus uralta a középkor minden évszázadát, melyeket sötét évszázadoknak neveznek, de magasabbra sohasem emelkedett, mint annak az évszázadnak utolsó harminc évében, melyet közismerten a filozófia évszázadának neveznek. Az elerőtlenedett kicsinyesség és a leghamisabb szellemeskedés egyetlen nemzedékben sem terjedt el zabolátlanabban. Az egyik reformátor az elődjét

Az imakönyv tartalmi újdonságot jelentett az akkori vallási irodalom palettáján, hiszen mellőzte a „barokkosan szép” imákat és a hangsúlyt szembeötlő módon a tartalom hitelességére helyezte. Gondosan került a mechanikus, a meseszerűt, a félreérthetőt és a félrevezetőt, mindazt ami csak az egyszerű imádkozóban hamis szellemiséget és spiritualitást gerjeszthetett volna. Sailer nézetében az ilyen elemek ártalmasak a keresztény össznép életében, ezért az egészséges képzés és tanítás érdekében kizárólagosan csak a tiszta források használhatók. A vaskos 284 oldal terjedelmű imakönyv alapját kizárólagosan az egyházi liturgikus év alkotja. Az első 139 oldal gerince az egyházi év liturgikus időszakainak speciális lelki tartalmaiból épül fel, ezeken belül pedig az egyes ünnepek spirituális tartalmai kerülnek részletesebb bemutatásra és kifejtésre.¹¹⁰ A megkereszteltek egyéni imája a szerző számára nem a magányos és sodródó hajótörött elszigetelt fohásza, hanem a Corpus Christi Mysticum corporativ életjele. Tartalmilag különösen¹¹¹ jelentős a Szentlélekhez intézett négy oldalas önálló imádság, amely a Pünkösdi nyolcadához fűzött imákat követi. A könyv második része¹¹² a szentek ünnepeinek magyarázatát tartalmazza, előzetesen tisztázva a különbséget a szentek hamis és helyes, katolikus tisztelete között. A szentek sora a Boldogságos Szűz Mária élettörténetének bemutatásával kezdődik, fogantatásától kezdve az Assumptioig bezárólag. Az egyes életesemények magyarázatának sorát az általános Mária-tiszteleti formák, litániák és egyéb alkalmi imák zárják.

korholva adta a kilincset a másoknak, míg annak állását család módon meg nem szerezte, mígnem ő is ugyanarra sorsa nem jutott egy harmadikkal, aztán a negyedikkel, mint, amit ő az elődjének juttatott. Egész Németországot elárasztották az éhenkórász iskolareformátorok, noha egész Németország panaszkodott, hogy amiként soha nem volt kevesebb filozófia, mint amióta oly sok filozófus van, úgy soha sem volt olyan kevés jó iskola, mint amióta oly sok iskolareformer – akik egymást is műveletlennek nevezik – adatott; mint ahogy egész Németország a fiatalságról azt panaszkolta, hogy sohasem volt felületesebb, szószátyárabb, beképzeltőbb, elkényeztetettebb, zabolátlanabb, nyersebb és durvább, saját feljebbvalóikkal szemben számonkérőbb és kihívóbb, mint azóta, amióta szünet nélkül azt halljuk hogy tudni illik – képzik őket.”
 uő., *Johann Michael Sailers pädagogisches Erstlingswerk, ein Vorläufer seiner Erziehungslehre*, Neu herausgegeben und mit einer Einleitung und Anmerkungen begleitet in *Bibliothek der katholischen Pädagogik* IV. (szerk. Dr. L. Kellner, Dr. Reucht, Dr. Hermann Rolfus, F. X. Kunz) Herdersche Verlagsbuchhandlung, Freiburg in Breisgau 1891, 5.

¹¹⁰ Az első rész (*Besondere Andachtsübungen für die Festtage des Herrn*) az ádventi időszakokkal kezdődik, majd végigelemez a többi liturgikus időszak vasárnapjait, a végén az évközi idő nagy ünnepeit magyarázza a saját templom felszentelésének ünnepével bezárólag. Zárszóként az őrzőangyalok ünnepének magyarázatát hozza.

¹¹¹ Az ima alcíme Sailer hangsúlyát árulja el: „Különösen Pünkösdi hetében, és minden olyan alkalommal, amikor az embernek kedve és ideje van imádkozni.” Sailer számára az elsődleges elem az imában mindig a Szentlélek segítségül hívása és a harmadik isteni személy inspiratív és megszentelő tevékenysége.

¹¹² *Besondere Andachtsübungen für die Fest- und Gedächtnistage der Heiligen* címmel. A 141 oldalnyi (139-281) szakasz dogmatikai sorrendben a Boldogságos Szűz Mária életeseményeivel kezdődik, majd Szent József tiszteletét mutatja be. Jézus Krisztus apostolainak sorát az evangélisták zárják, majd az evangéliumok néhány alakja következik (Keresztelő szent János, Mária Magdolna, a bűnbánó látó). Az apostolok alakjának és tiszteletének bemutatása érinti speciális evangéliumi attribútumaikat is, mint pl. János apostol esetében ez a szeretett tanítványi mivolta. A mindenszentek ünnepe és a halottak napja a saját egyházmegye védőszentjének ünnepével együtt külön egységet képez.

III.4. Sailer egyéb publikációi az első parlagévekben

Ebben az időszakban Sailer figyelmének középpontjában az egyéni hit, az emberi értelem használhatósága és a nyelviség, elsősorban az anyanyelv használata állt. Az új, már a skolasztikus essentia-szemléletű gondolkodásmódot kerülő értelemre épülő gondolkodási formákon a Dél-Német területen uralkodó jezsuita hagyomány szétesik, mint ahogy maga a rend is.¹¹³ Ebben a folyamatban kivételt képez a rendi spirituális és aszketikus hagyomány, melyet a felvilágosult racionalizmus kriticista történelmi szakasza, a maga minden élével sem volt képes hatásaiban semmissé tenni, sőt, minél erősebben fejtette ki hatását, ellenzéke annál jobban megerősödött. Így a korábban kialakult misztikus-aszketikus hagyomány és irodalom a saját ellenfelének köszönhetően egyre egyértelműbb életjeleket mutatott, válaszlépésül a racionalizmusra számos más terület és mozgalom vált vitálissá, a pietista körök, az ébredési mozgalmak, az Empfindsmkeit-irányzat és a lassan ébredező romantika mozgalmi, a racionalizmussal szemben egyre erősebb oppozíciót képeztek a társadalomban. Ebben az időszakban valójában Sailer célcsoportját ők alkotják: ezt a misztikus érdeklődést igyekezett visszacsatolni a tiszta forrásokhoz, az érthető formákhoz az anyanyelvű művekkel, elsősorban a lelki kaluzokkal.

III.5. Összegzés

Sailer életéből az átfésült első szakasz betekintést enged emberi – és később papi – magatartását és felfogását megalapozó folyamatokba és részben fényt derít „egyházi ébredésére” is. A kiegyensúlyozott családi háttér jelentősége egykori tanítványainak visszaemlékezésiben is fajsúlyos, józansága, higgadtsága, a szüntelen elmélyülést kereső vallásossága ebből az egyszerű háttérből ered. Innét értelmezhető fogalmi rendszerének egy rétege is, a religio vagy a bensőségeség, de az Egyház vonatkozásában a tanítás fogalma és a tanítói tevékenység nőies és gyengédséget követelő karaktere, a karitatív-szolidáris magatartása, az összefogást sürgető segítő szándéka is.¹¹⁴ A természetes alapok fejlődéséhez nagymértékben hozzájárultak a jezsuita gimnáziumban töltött évek: a klasszikus nyelvek tanulása és az anyanyelvi kortárs irodalmi művek megismerése, a színjátszás és versmondás gyakorlatai, a tanulmányi versenyek, a levelezés más jezsuita gimnáziumok növendékeivel olyan képzési tartalmak és formák voltak, mely megalapozták azokat a noviciátusban már továbbfejlődő készségeket, melyek Sailer papi magatartását is jellemezték. Személyiségében a készségek sajátos konstellációja képessé tették arra, hogy

¹¹³ Kirchengvater, 26.

¹¹⁴ Sailer testi és pszichés alkatáról, a családi háttér szerepéről – kitekintve a jezsuita gimnáziumi évekre – bővebben ld. WEILNER, I., *Gottselige Innigkeit*, Verlag Friedirch Pustet, Regensburg 1949., 80-85., valamint ezek szerepéről tudományos munkásságában uo. 86-105.

korának és közvetlen környezetének életében – minden szeparatista szándék nélkül – maradéktalanul részt vegyen, élénk megfigyelőképessége, higgadt gondolkodásmódja és éber lelkiismerete hozzásegítette ahhoz, hogy azokon folyamatosan túl is lépjen. Sailer életének egyik szilárd alapja a jezsuita noviciátusban megtapasztalt „gottselige Innigkeit”, a jámbor bensőségesség, mely további életpályáján a viszonyítási pontot, a kánont jelentette. Sailer minden olyan felvilágosodást propagáló vagy abból merítő irányzatot, mely nem számolt – vagy leszámolt – ezzel a bensőséges emberi mivolttal, káros, ember-, vallás- és egyházellenes jelenségnek tartott (racionalizmus, empirizmus, kriticizmus, miszticizmus, idealizmus, romantika).¹¹⁵ A „bensőségesség” és a religio fogalmak a későbbiekben tematikus alapját jelentik az egyházi igazi tevékenységének: csak az válhat külső vallássá, mely az emberben már otthonos, ami a szívében már lakást vett. Ebben az időszakban Sailer tevékenysége a szisztematikus tudományok területéről (bölcselet, dogmatika, erkölcszociológia) indul és a Szentírás és az egyéni spiritualitáson át haladva a gyökerekhez vezet. Imakönyvének hangsúlya Jézus Krisztusra, mint élő gyökerre mutat, mely minden hívő életének forrásszerű és hozzáférhető alapja. Innét merítve és kiindulva a szókratika elve szerint lehetséges az egyház modernizációja: az Egyház modernitása abban áll, hogy olyan szorosan kapcsolódik a gyökerhez, mint ahogy a világhoz. Az üdvösség csakis közvetített üdvösség lehet, most az Egyház tagjainak feladata, hogy a mindenütt terjedő hamis felvilágosodás korszakában a szívükben a tiszta forrásokból merített élő vallásosságot a világban – külső vallásként látható módon – megjelenítsék. Ennek érdekében félre kell tenni és felül kell emelkedni minden szétválasztó és megosztó hagyományon, az iskolák merev szabályain, az absztrakció ridegségén, a személyes előítéleteken. Sailer magatartását és személyes célkitűzését Henry Lubac szavaival lehet leginkább visszatéríteni, melyeket Josph Ratzinger a német püspököknek a Dei verbum tárgyalása előtti estén, egy Rómában tartott előadása végén mondott, hangúlyozva a hitről a közös tanúságtétel zsinati célkitűzését:

„Az Önök szűk iskolás vitakörökbe zártan, jóhiszeműen azt gondolták, hogy ezeket az oldalakat Önöknek – azaz, ahogy Önök azt gondolták, hogy Önök ellen – írták. Önök, akik éppen a hit ellenes lármától a leginkább megkímélt állapotban vannak, úgy tűnik Önöknek egyetlen pillanatra sem tűntek fel azok a fő ellenségek, akik ellen azok a valóságban íródtak. Ez az ellenség azonban a Légión (Über die Wege Gottes 213). A militia Christi-nek a valóságban ezekben a sorsdöntő órákban jobb feladata is akad, mintsem hogy az iskolás viták szolgálatába álljon. A világ nem a tanítási szisztémák

¹¹⁵ vö. uo.

finomítását várja el tőlünk, hanem a hitetlenség órájában csakis a hit választát.”¹¹⁶

Sailer hasonló gondolkodásmódban kötelezi el magát az Egyház, a nép szolgálatára úgy, hogy még nagy ellenfelei is békeszeretőnek és vallásosnak titulálják, aki mindenki számára a hit választát kívánja nyújtani. Sailer rátalál az „emberi gyengeség igényeire”, amelyre nézve minden kinyilatkoztatás történik és melynek semlegesítésére az üdvösség története és ezzel az Egyház szolgálata is irányul. A krisztushívők egyedüli feladata ennek megfelelően az Isten világosságának megjelenítése. Szolgálatának vallási fundamentumát így fogalmazza meg:

„A krisztianizmus az Istent tisztelőik tiszta deizmusához csak az értelem áldozatát adja hozzá, a katolicizmus pedig csak az áldozat beteljesítését követeli. Szentül szeretni és alázatosan hinni, lásd, ez a teljes katolikus vallás. Tulajdonképpen csak két hittételünk van: a szeretet a láthatatlan Isten iránt és engedelmesség az Egyháznak, az Ő élő orákulumának. Minden más egyéb igazság ebben a két egyszerű és univerzális igazságban fonódik össze, melyek ezenfelül minden értelem számára felfoghatóak. Egyszer s mindekorra, nem lehetséges mást elgondolni, mely az egyik oldalon Istenhez méltóbb lenne, a másik oldalon pedig az emberi gyengeségek igényei szerint elengedhetlenebb volna.”¹¹⁷

IV. Sailer munkássága professzorként Dillingenben (1784-1794)

IV.1. Az egyetemi személyes környezet, a professzori testület, a lelkipásztori tevékenység és Sailer kapcsolatai

A jezsuita rend feloszlatása után augsburgi püspök feladatává vált az egyetemen a megfelelő tanerőről és ezzel a magas szintű képzésről gondoskodni. Helyben ennek a feladatnak a végrehajtásához két alkalmas segítőt is akadt, Johann Nepomuk a kiváló segédpüspök, valamint a helyi egyház személyi ügyeiben élesen látó és gyakorlatias döntéseket hozó Joseph Thomas de Haiden helynök személyében. Sailer nem az egyetlen professzora volt az egyetemnek, akiknek kinevezését de Haiden helynök javasolta. Az ellenlábások csoportjából Montgelas¹¹⁸ miniszter és körének közreműködése is említésre méltó. Valószínűsíthetően Montgelas is hozzájárult a háttérben Sailer kinevezéséhez, jóllehet Sailer egész felfogása, mely főleg pasztorálteológiájában manifesztálódik majd,

¹¹⁶ WICKS, J., *Six texts by Prof. Joseph Ratzinger in Gregorianum* 2008 (89/2) 233-311., 309.

¹¹⁷ HchM III. 50.

¹¹⁸ Teljes nevén Maximilian Carl Joseph Franz de Paula Hieronymus Graf von Montgelas (1759.szept. 12-1838. jun. 14). Messzemenően aufklérista politikus, képzett jogász és történész, miniszter, aki befolyosolni volt képes a politika minden területét. Munkássága nem csak Bajorország bel- és külpolitikáját határozta meg messzemenően 1817-ig, hanem hivatalvesztése után tanítványi köre által eredményesen akadályozta Sailer szekualárizáció utáni restaurációs törekvéseit. Szerepe nem lebecsülendő Georg Friedrich von Zentern és Max von Branca titkos tanácsosok befolyása mellett a bajor kolostorok vagyonának, prelatúrák tulajdonainak, az egyházi tulajdonú lakások, kórházak, szállítmányozási eszközök stb. elidegenítésében. ld.. Kirchengvater, 50.kk, és 63.kk.

éppen ellentéte a miniszter dédelgetett egyházpolitikájának. Az első keserűen induló, de Sailer lelki erejének köszönhetően mégis termékenyvé vált „parlagévek” után Klemens Wenzeslaus von Sachsen¹¹⁹, Augsburg hercege és egyúttal Trier választófejedelem és érseke, 1784. július 17-én keltezett dekrétumában, kinevezte Johann Michael Sailert a dillingeni egyetemre professzornak.¹²⁰ Feladatkörét az erkölcszociológia és lelképásztori teológia oktatása jelentette, melyet elbocsátásáig, 1794 november 4-ig, tíz éven át gyakorolt, emellett rendkívüli munkabírásának köszönhetően az egyetemi keretek között számos egyéb más szerepben is hatékonyan tevékenykedett.

A dillingeni esztendő alatt bontakozott ki Sailer sajátos egyéni karaktere és mutatkozott meg az a karizmatikus erő, amellyel sok tanítványát az élő kereszténység útjára vezette. Sailer jeles kutatója Georg Schwaiger, az első dillingeni esztendőt Sailer hosszúra nyúlt életében egyenesen a „legsikeresebb éveknek”¹²¹ nevezi.

A dillingeni tíz esztendő sikereit számos olyan külső tényező is támogatta, melyet Sailer felismert és azokhoz igazodva aknázott ki. A dillingeni városi, mégis családias környezet is nagyban hozzájárult az oktatást és elmélyülést támogató belső egyetemi klíma kialakulásához. A város egyházi stratégiai jelentőségét az a tény is megvilágítja, hogy Dillingen mellett a délnémet területen a katolicizmusnak pusztán egyetlen erős fellegvára maradt, Ingolstadt. Ennek horderejét felismerve a város gazdálkodását és egyben a katolikus élet virágzását 1584 óta XIII. Gergely pápa rendelkezésére a pápai kincstár egészen 1798-ig évente 3000 Gulddal támogatta.¹²² Sailer Dillingenbe költözött, lakást professzortársaival együtt a felosztott jezsuita rend régi kolostori épületében kapott, ahol számára egy dolgozó- és egy hálószobát rendeztek be. Előadói tevékenységét pedig 1784. november 4-én kezdte meg. Az egyetemi professzori kar és a mellette működő gimnáziumi tantestület, valamint a helyi szeminárium tanító személyzet között számos személyi átfedés volt, néhány gimnáziumi tanár az egyetemen is tanított, mint ahogy a professzorok a papképzés területén a szemináriumokban is állandó feladatokat láttak el.¹²³ A professzorok

¹¹⁹ 1768-1801 Trier hercege, 1768-1812 Augsburg püspöke.

¹²⁰ Sailer később, 1813. augusztus 13.-án már Landshutban a következő megjegyzést írja életének erről a jelentős eseményről. Az apró megjegyzés a választófejedelem számára írt nagyhatású körlevél fedlapján olvasható, melyet a Sailer hagyatékban találtak meg, így csak halála után vált publikussá a körlevél szerzőjének személye: „ezt a körlevelet a trieri választófejedelemnek készítettem. Jutalomként 1784-ben kinevezett a dillingeni főiskola professzorává, aztán 1794-ben el is bocsátott a professzorátusból. további adatok ld. Schiel, I., 77.

¹²¹ SCHWAIGER, G., *Sailers frühe Lehrtätigkeit in Ingolstadt und Dillingen*, 51-97., in *Johann Michael Sailer und seine Zeit* (Beiträge zur Geschichte des Bistums Regensburg 16.) (szerk. G. Schwaiger - P. Mai) Verlag des Vereins für Regensburger Bistumsgeschichte, Regensburg 1982., 67.

¹²² Dillingen városának és az egyetem történetének rövid vázlatát ld. Aichinger, 77-78.

¹²³ A professzori testület néhány tagjáról röviden, akikhez Sailert baráti viszony fűzött: Johann Michael Feneberg, gimnáziumi tanár; Anton Keller, gimnáziumi tanár; Joseph Hörmann, gimnáziumi tanár; Anton

mindennapi közösségi életéről a visszaemlékezések és beszámolók nagy tisztelettel beszélnek.¹²⁴ A dillingeni tantestület helyzete leginkább azzal jellemezhető, hogy ugyan a Jézus Társaság feloszlott, de a választófejedelem óvatosságának köszönhetően a jezsuiták rendi élete zavartalanul tovább folyt.

A pápai szubvenciót is élvező dillingeni városi klíma és a centrált katolikus intézményi jelenléttől támogatott hitélet jótékony hatása mellett a saileri sikerekhez maga az egyetemi környezet azzal járult hozzá, hogy szellemileg valóban tehetséges katolikus hallgatóság gyűjtőhelye volt. Sailer a legközvetlenebbül belefolyik hallgatósága életébe és az imakönyvek és lelki kalauzok cenzúrája során szerzett tapasztalatok mellett, most a centrált intézményi közeg diáksága válik új tapasztalatok forrásává. Egyszerre professzor, támogató, lelki vezető, gyóntató atya, a délutáni sétákon útitárs, a vacsora után pedig bölcs beszélgető partner.¹²⁵ A sokrétű és közvetlen kommunikációs közegekből Sailer sokat profitál: kendőzetlen formában ismerheti meg a hallgatóság gondolkodásmódját, az őket foglalkoztató korszellemi adottságokat. A mindennapi élet ismeretforrásként Sailert pedagógusként is intenzíven foglalkoztatja, és mint a pedagógus *real praesentia*-ja nagyban alakítja a tanári, a lelkievető és a publicisztikai tevékenységét is.¹²⁶ A legtehetségesebb diákjainak külön szemináriumokat és előadásokat tart, ahová a diákok számára „dicsőség” volt bejutni.¹²⁷ Sailer olyan nagyhatású főiskolai tanári alakká változott, aki

Weiß, gimnáziumi tanár; Joseph Daleschad – gimnáziumi tanár, latin nyelvet oktatott; Joseph Hermann professzor – az irodalom nagymestere, aki Sailer és Joseph Weber professzor erőteljes rábeszélésére esztétikát is oktatott az egyetemen; Benedikt Patriz Zimmer, a dogmatika professzora az egyetemen, akit később Sailerhez hasonlóan, támadások értek.

¹²⁴ G. Aichinger hangsúlyozza a közös étkezéseket és az eszmecserét, a professzorok valódi munkaközösséget és testvéri, egymást motiváló, közösséget alkottak. ld. Aichinger, 80., valamint SCHWAIGER, G., *Sailers frühe Lehrtätigkeit in Ingolstadt und Dillingen*, 64.

¹²⁵ A téma bővebb leírását ld. Aichinger, 97-104.

¹²⁶ A saileri *real praesentia* diákjai körében a „bajor egyházatya” halálát követően a korszellemet meghazudtolóan nagyon hamar írásos formát is kapott. Sailer pedagógusi munkásságáról olvashatunk beszámolót Bettina von Arnim, *Goethes Briefwechsel mit einem Kinde* című levélregényben, mely Sailer halála után három évvel jelent meg. A levélregény szerzője nem bánik szűkmarkúan a Sailert dicsérő jelzők halmozásával: Isten filozófusa, „olyan jó, mint Platon”. A levélregény egyúttal bemutatja Sailer egyetemi tevékenységének szituáltságát, közel „egy karneválhoz”, de mégis egy bölcs exjezsuita „távolságtartásával” mérsékelve mutatkozik jelenléte. Ez a kettős arculat előfeltétele annak, hogy mindvégig bölcsességtanító és pásztor maradjon. Ugyan a levélregény Sailer landshuti éveire vonatkozik, de Lorenz Lang ingolstadti emlékeihez tartalmilag jól illeszkedik.

„Miután Sailer elment, Jacobi azt mondta: „Nos, Bettine megnyerte magának Sailer szívét.”

„Ki ez az ember?” – kérdeztem.

„Micsoda! Ön nem ismeri Sailert, nem halotta a nevét emlegetni, a mindehol ünnepelt szeretettnek, Isten filozófusának, aki olyan jó, mint Platon, az isteni filozófus?”

Nekem nagyon jól estek Jacobi szavai, és határtalanul örültem Sailernak, aki Landshutban professzor.

A karnevál ideje alatt itt az ünnepek olyan folyama hullámszik, amely valóságos örvénnyé formálódik, úgy folynak egymásba; minden héten új operát adnak elő...” ARNIM: *Goethes Briefwechsel mit einem Kinde*. Deutsche Literatur von Lessing bis Kafka, S. 6772 (vgl. Arnim-WuB Bd. 2, S. 171) <http://www.digitale-bibliothek.de/band1.htm>

¹²⁷ Sailer a lakásán tartotta privátelőadásait. Az adott témát többször megismételte, mert a lakás mérete miatt egyszerre csak kisebb létszámú hallgatóság fért el.

elképzелhetetlen a tanítványi kör nélkül. Ebben az esetben (nem pusztán az utókorhoz kapcsolható) hatástörténeti aspektusról és annak vizsgálatáról, hanem arról a konkrét eseményorról és egységes pedagógiai hatásmechanizmusról van szó, mely nem csak a diákságot alakította, hanem Sailer vallásos személyiségét is tovább csiszolta, megjelenő műveinek pedig inspiráló hátterét jelentette.¹²⁸

Jelenlétének hamar nemzetközi híre lett és a dillingeni egyetem vonzáskörzete kitágult, már nem csak a déli hercegségekből jöttek a hallgatók, hanem Svájctól kezdve egészen az Észak-Rajna vidékéig ismerté vált az intézmény.¹²⁹ Az egyetem messzire repült híre nyomán „furcsa alakok”¹³⁰ is megjelentek az egyetemen, hogy Sailert meglátogassák, esetleg nála hosszabb-rövidebb ideig tanulmányokat folytassanak.

Sailer papi iskolájának, a lelkes tanítványi körnek, később „történelmi” szerep jutott, ez a kör segítette a saileri szellem terjedését és részleges megszilárdulását térben és időben azáltal, hogy a vonzó tanári testület miatt messziről idevonzott tanítványok később hazatérve számos egyházi kulcspozíciónak számító hivatalt a saileri szellemiségnek megfelelően töltöttek be és gyakoroltak.¹³¹ Az 1817-ben alapított Tübingeni Egyetem

¹²⁸ „Sailer nem egyedül működött Dillingenben és később Landshutban. Ő elgondolhatatlan a tanítványai nélkül, elgondolhatatlan a barátai nélkül és a tanítványai aztán a barátai lettek. Talán itt van a mély pedagógiai titka ennek a vallási nevelőnek.” ld. SCHWAIGER, G., *Sailers frühe Lehrtätigkeit in Ingolstadt und Dillingen*, 67.

¹²⁹ A saileri munkásság nyomán Georg Schwaiger „az egyetem új tavaszáról beszél”. Erről további adatok ld. uő. *Sailers frühe Lehrtätigkeit in Ingolstadt und Dillingen*, 67.

¹³⁰ Cristoph von Schmid, Sailer egyik legkiválóbb dillingeni tanítványa visszaemlékezéseiben bemutat néhány személyt, akik a Sailer tevékenységéről halott hír nyomán tesznek hosszabb-rövidebb látogatást Dillingenben. Közéjük tartozik Prof. Heinrich Brockmann, aki már professzorként érkezik Dillingenbe és kíván Sailer tanítványa lenni, majd a morálteológia professzora lesz Münsterben. Említésre kerül Pfeffel, aki a francia király engedélyével Kolmarban katonai akadémiát nyitott és emellett költő is volt. Louis von Meyer Luzernből érkezve hallgatja Sailer előadásait. Dulon, a francia vak klarinétos virtuóz koncertet ad a szeminárium ebédlőjében Sailer tiszteletére és hosszabb ideig az egyetem vendége marad. A bécsi ferences Eulogius Schneider, akit később guillotine általi lefejezésre ítélték, kellemetlen látogatóként vendégeskedik Dillingenben, nyugtalan természetét tapasztalva Sailer, mint kerülendő példát állítja a diákok elé. Reichsfreiherr von Horir, császári kamarai bírói, Sailer előadásának meghallgatása és dillingeni látogatása után fiát a mainzi csilllogó egyetemi világból inkább a spártai egyszerűséggel és szigorral nevelő Dillingenbe küldi és Sailert kéri fel nevelésére. Bővebb adatokat ld. SCHMID, Ch. von, *Erinnerungen aus meinem Leben, Zweites Bändchen: Der hochselige Bischof Johann Michael von Sialer*, Verlag der J. Wolffischen Buchhandlung, Augsburg 1853, 15-21.

¹³¹ A Sailer életét és munkásságát kutatók kezdetektől fogva „Sailer papi iskolájáról” beszélnek (Sailer's Priesterschule). A dillingeni évek alatt a Sailerért lelkesedő tanítványok köréből néhány név említése is fémjelzi Sailer tevékenységének hatását. A körhöz tartozott pl.: a későbbi augsburgi kanonok és ifjúsági könyvek szerzője Christoph von Schmid; Johann Michael Schmid, aki később dillingeni egyetemen az egyháztörténelem tárgyat oktatta; Johann Balthasar Gerhauser, a dillingeni liceum professzora és a szeminárium rektora; Ignaz Anton Demeter, a később Freiburg im Bresgau érseke; Ignaz Heinrich von Wessenberg, a Konstanzi Egyházmegye későbbi helynöke. Az 1821-ben württembergben alapított Rottenburgi Egyházmegye kiváló felkészültségű és szellemiségű papságát nem csekély mértékben Sailer dillingeni munkájának köszönhette. Nagy alakjai: Johann Nepomuk Bestlin, tanácsos, a morálteológia és lelkipásztori teológia professzora 1812-1817 között Ellwangenben; Franz Alois Wagner szeminárium rektor (Ellwangen); Friedrich Dossenberger szemináriumi rektor, később kanonok Rottenburgban; Johann Thomas Vogt szemináriumi rektor (Rottenburg). Sailer szellemi hagyatéka Anton Brunneren keresztül Svájcba is eljutott, amikor a szeminárium rektora lett Luzernben. A későbbi racionalista teológus Jacob Salat is mesterének

professzori karában is megjelent Sailer szellemisége, az egykori tanítvány Peter Alois Gratz, az újszövetségi biblikus tárgyak professzorának munkássága által.¹³²

Életének ebben a fázisában és kifejezetten akadémiai tevékenységében már magyszerűen megmutatkoznak azok az elemek, melyek teológiai nézetét is meghatározzák. Mindannak, ami a gyakorlati tevékenységében és publicisztikai munkásságában a dillingeni, majd később a landshuti években megjelenik, teológiai és gyakorlati ismerettára alapozza meg. Számára az emberben lévő ismeret, az igazság, olyan élő és egyetlen valóság, mely csak elméletileg szakítható teoretikus és praktikus „darabjaira”. Minden igazság összekötött az Ős-Igazsággal, amely sem az elméleti, sem pedig a gyakorlati kategóriába nem sorolható, hanem olyan élő és éltető forrás, mely az adott társadalomban kizárólag hűséges hivatásbeli cselekvésként valósíthat meg.¹³³ Az előadásaival párhuzamosan futottak vallási előadásai az összegyűtemi hallgatóságnak és a professzori testületeknek.¹³⁴ Sailer időbesztását nézve megállapítható, hogy ebben az időszakban roppant szoros napirend szerint élte az életét, fáradhatatlan munkásnak bizonyult. Délutánra kerültek a külön szeminaríumi sorozatok és a magántanítványokat is délután fogadta. A seminaristákat lelkivezetés és gyónás céljából akkor fogadta, ha náluk nem ütközött egyetemi előadásba és szabadidejük volt. Estéknként Winkelhoferrel és a baráti körrel töltötte az idejét, a Szentírást ilyenkor közösen olvasták.¹³⁵ Ebből a gyakorlatból újjászületik Sailer: innét ered a „praktische Schriftforschung”, ami majd elvezeti a papnevelésben és a lelkipásztor személyiségének szemléletében a „geistliche Geistliche” felfogáshoz. Máskor a hallgatók csoportjával tett sétákat a városban vagy a környéken,

vallhatta Sailert, akivel aztán majd a Landshuti Egyetemen együtt tanítanak. A Sailer szemére vetett kapcsolat az allgauti ébredési mozgalmakhoz is a professzori munkából ered: a két fő alakja, Martin Boos és Johannes Großner szintén Sailer köréhez tartoztak. vö. SCHIEL, I., 76-78., valamint Schwaiger G., *Sailers frühe Lehrtätigkeit in Ingolstadt und Dillingen*, 51-97. in *Johann Michael Sailer und seine Zeit* (Beiträge zur Geschichte des Bistums Regensburg 16.) (szerk. G. Schwaiger - P. Mai) Verlag des Vereins für Regensburger Bistumsgeschichte, Regensburg 1982.

¹³² A tübingeni egyetem tantestületében Sailer szellemi tanítványának tartják Johann Baptist Hirscher (1788-1865) professzort, aki Sailerhez hasonlóan az erkölcszociológia és a lelkipásztori teológia professzora volt. Ő ugyan személyesen sohasem hallgatta Sailer előadásait, de írásbeli munkáit felhasználva oktatott.

¹³³ Ebben a szellemben és tartalommal épülnek fel a fakultásoknak összevontan tartott előadásai, melyek Dillingentől a landshuti évekig állandó feladatként elkísérik Sailert és írásban is lecsapódnak, pl. GL² 3, 5, 11, 12, 150. stb.

¹³⁴ Az előadások anyaga csak kéziratban maradt fenn. Digitális feldolgozása: *Religionskollegien 1786-1793*. Aus der Handschrift in Maschinschrift gegeben und mit Inhaltsverzeichnissen versehen durch Philipp Schäfer, Selbstverlag Passau 1985. Figyelemre méltó, hogy számos elem, ami itt *Religionskollegien* címmel elhangzik, az később Landshutban részben a *Grundlehren der Religion* részévé válik.

¹³⁵ vö. GL² 48, 149, 216, 387. „...zeigte uns die goldnen Schätze der christlichen Mystik...”, 418, „Das war eine echt christliche Gesellschaft; denn da wurde den Herzen Christus recht nahe gebracht, oder unsre Herzen zu dem Heilande hingeschoben und in seine süße Gemeinschaft erhoben”. Ezeknek az estéknek a későbbi fontosságáról ld. Aichinger, 160.; MEIER, B., *Die Kirche der wahren Christen, Johann Michael Sailers Kirchenverständnis zwischen Unmittelbarkeit und Vermittlung*, 167-168. o. és a 296. lábjegyzetben.

ahol kötetlenül „professzoros magavislet nélkül” pásztorkodott „övéi” körében.¹³⁶ Ezt az időszakot hallgatói „a tavaszi nap megjelenésének” nevezték.¹³⁷ A pasztorálteológia 1784 és 1794 között a legnépszerűbb tárgynak számított a hallgatóság körében.¹³⁸ Más fakultások hallgatóinál az egyéni lelki életet, az élő egyházas hitet, a teljes megtérést tartotta fontosnak, melyek kívánt ütemű megvalósulását a „felvilágosult” környezet egyre csak nehezebbé tett.¹³⁹ A tudatos lelki építkezés, a következetes nevelés és önnevelés céljából napló vezetésére ösztönzte diákjait. A lelki naplót időről-időre átnézte, és ha szükségesnek vélte, hasznos tanácsokat is bejegyzett.¹⁴⁰

A katedrán végzett tevékenységén eluralkodik a karizmatikus jelleg, magával ragadó, sodró erejű előadásainak lelket nemesítő hatása tanítványainak vallomásából egyértelműen kitűnik.¹⁴¹ Az új professzorral új stílus is megjelent az egyetemen: viselkedése kissé modoros, beszéde pedig művésziessé volt, melyre – minden szokatlansága ellenére – hamar ráhangolódott a diákság. Az elhangzó magyarázatokat folyamatos táblai munka kísérte, majd a felrajzolt illusztrációt újra magyarázva igyekezett a tananyagot elmélyíteni, még érthetőbbé tenni. A korszellem adottságaira viccesen reflektálva, az elméleti elvek praktikus alkalmazására irányította a figyelmet: ilyenkor arcát tenyerébe temetve, vagy tölcser formálva kezéből a modern eszméket vagy éppen a divatban lévő tudós szerzőket és publicistákat kritizálta. A hallgatóság az előadások folyamán nem jegyzetelhetett, gondosan kerülte a definíciók diktálását is. Az előadások után a kurrens témáról jegyzetet adott ki, amelyet a hallgatóság helyben lemásolva mindjárt a saját jegyzeteivel egészíthetett ki. Az előadások utolsó negyed órája pedig rendszerint formát váltott, az elméleti oktatás gyakorlati képzéssé alakult át: egy

¹³⁶ A tantestület tagjai közül többen rossz néven vették a közvetlen és kötetlen viselkedést a diákok körében. Jelesül Joseph Anton Schneller az ószövetséget tanító kollégája Sailert csak „házunk Harlekinjének” nevezte. Schiel I, 202. és egyéb kifogások Sailer ellen uo. 204, 206.

¹³⁷ Christoph von Schmiedtől, de más tanítványok is hasonlóan nyilatkoznak ld. Schiel I, 83. és egyéb helyein.

¹³⁸ BAUMGARTNER, K., *Johann Michael Sailer als Pastoraltheologe und Seelsorger*, 279.

¹³⁹ Utolsó körlevelében erre a folyamatra utal a „naponta szorgalmasan adagolják” megfogalmazásban, amelynek célja a Szentháromság oltárának lerombolása, hogy utána a „világszellem háromsága” uralkodhasson. „Minden törekvés ezeknek a bálványoknak a kultuszára irányul.” vö. *Johann Michael Sailer (1751-1832), Regensburg püspökének utolsó körlevele az egyházmegye papságához*, a dolgozat IV. sz. függelékében.

¹⁴⁰ SCHMIED, Chr. von, *Erinnerungen aus meinem Leben, Zweites Bändchen: Der hochselige Bischof Johann Michael von Sailer*, 37.

¹⁴¹ Lorenz Lang, aki a híres Sailer - tanítványnak, Johann Nepomuk Bestlinnek életrajzát megírta, a visszaemlékezések alapján nem fukarkodik a patetikus szavakkal a híres professzor tanári jellemrajzának megírásakor. A biográfiát „a felejthetetlen férfinak, J. M. Sailer”-nek címezte, mint „a halhatatlan egyházatyanak és egyháztanítónak, a 19. sz. legbölcsebb tanárának” ajánlotta. „Nagy erővel felruházva és a szeretet lelkével felkenve, mint ahogy csak nagyon kevesen, állt előttünk és hatott ránk – mint menyei géniusz, a fogékony fiatalokra. Gyakran olyan volt, mintha tűz csapott volna ki belőle, mely delejesen hatott, nem pusztítóan, hanem világított és melegített, mint ahogy annak a belső szentélyben lennie kell.” ld. Aichinger, 76.

teológushallgató az előre kijelölt témáról megtanult prédikációt mondott el a katedrán állva, melyet először Sailer, majd aztán a jelenlévő hallgatóság szóban értékelt. Professzori tevékenységét jellemzi, hogy a tanórákon távol tartotta magát a lexikonszerű ismeretek közlésétől, hangsúlyosan az egyház történelmi és a saját tapasztalatára építette fel előadásait. Tartalmilag szemlélve tanóráit, anyaguk nem pusztán a következmények bemutatására korlátozódott, hanem a premisszák széleskörű ismertetéséből, az összefüggésekből kiindulva, világosan végigvezetett gondolati íven jutott el gyakorlati következményekig. Nézetében az igazság bemutatásának és a tudás átadásának olyan folyamata és íve van, mely nem ismer nyugvópontot. A pusztán „iskolás tudás szele” csak elillanó szél, de a valós ismeret olyan fuvallattal mozog, amely Istenig repíti a művelt embert.¹⁴² Az emberi értelemről írt munkája, ekkleziológiája, misztikája, erkölcszociológiája, pedagógiája, lelkipásztori teológiája, a felekezeti-keresztény egységtörekvésekről vallott nézetei ezen a szemléleten is nyugszanak, amelyet üdvösségtörténeti-teológiai síkon a kereszténység centrális eszméjének nevez.¹⁴³

Az egyetemi keretekben végzett tanári munka és az egyetemi lelkészi funkció ellátása mellett Dillingenben is kivette részét a lelkipásztori munkából.¹⁴⁴

Sailer nem csak a népegyházi, nagy tömegeket mozgató ünnepeken és vallási jellegű rendezvényeken vesz részt, hanem ráértett a kor egyéb olyan kihívásaira, melyek a hiétletet befolyásolták. Börtönlelkészként is működött, egy különösen is veszélyes bűnöző „megtérítéséről” is beszámol Aichinger.¹⁴⁵ Emellett, ahogy azt Klemens Wenzeslausnak írt körlevele is elárulja, főpáστοra bizalommal és tisztelettel volt igehirdetői adottságai iránt is, tetszettek neki Sailer prédikációi. Ezért sok ízben magával vitte a bérnálási szentmisékre, hogy azokon Sailer tartsa az ünnepi beszédeket.¹⁴⁶ Az egyházmegyeszerte ebből is adódó ismertsége és növekvő népszerűsége sokakban ébresztette fel az irigységet.

Mivel Dillingen regionális központ volt, reggelente – különösen a vásári napokon – sokan érkeztek a városba. A környékbeli falvakból korán reggel a városba érkezők felkeresték Sailer gyóntatószékét és meghallgatták prédikációját a reggeli szentmise után. Sailer számára oly jelentőssé vált ez a korareggeli tevékenység, hogy erre írásban is reflákl. A falusi nép érdeklődése Sailer figyelmét - az imakönyvek lektori munkájából szerzett tapasztalatokhoz addicionálva - még erősebben a nép szolgálatára irányította. Sailer

¹⁴² Ld. Aichinger egyszerűsített megfogalmazásait, melyek egyes elemeiben már utalások Sailer későbbi, jelentősebb publikációira i.m. 91-97.

¹⁴³ PT II., *Der Seelsorger in den Funktionen seines Amtes*, 6-11.

¹⁴⁴ Aichinger, 116-117.

¹⁴⁵ Aichinger, 117-124.

¹⁴⁶ Schiel I., 97, 154-156.

számára az egyre gazdagodó nép-tapasztalat szélesíti a lelkipásztori- és népteológia reflexiós körét. Az egyetem összes fakultásának összevontan tartott vallásról szóló „hittanos” előadásait (*Religionskollegien*) az állandó programok miatt vasárnap estére időzítette. Sailer nagyhatású missziójáról egykori landsbergi noviciustársa, Anton Daetzl, rövid feljegyzése beszél:

„Pár évvel később az augsburgi hercegek Klemens Wenzeslaus a dillingeni líceumot és gimnáziumot megreformálta. Ebből az alkalomból más egyházmegye papok mellett Mihályt is kinevezték a teológiai tárgyak tanítására. Az újjászervezésnek szerencsés kimenetele lett. Minden professzor egyetertésben élt a többiekkel és ugyanarra a célra törekedve munkálkodtak. Mihály nagy tetszést aratva etikát és pasztorális teológiát tanított. Az általa képzett fiatal klerikusok egy szív és egy lélek voltak vele, egy jó szellem szele fújta végig a környéket és felmelengette a szíveket; az elevertett magok örvendetes módon csírázni kezdtek. Az ember azt gondolta magában, hogy gyors és ígéretes virágzás és gyümölcserés következik. Valaki mesélte nekem, hogy amikor Mihály vasárnap esténként az összhallgatóság számára előadásait tartotta, a mesterek és a segédlegények a műhelyek bezárása után odasiettek, hogy meghallgassák.”¹⁴⁷

Sailer a *Vernunftlehre* első kiadásának második, a gyakorlati logikát feldolgozó kötetében a „*Logik für Demonstrationsstüchtigen*” fejezetben a lelkesimeretvizsgálat formájában reflektál erre a sikeres pasztorális helyzetre, melyből kiindulva új irányt keresett a lelkipásztori tudományok népteológiává alakításához:

„Vajon, vagyok én abban a helyzetben, hogy a bizonyítékot, az iskolás nyelvezetet és a műszavakat elhagyva, a legegyszerűbb népi köntösbe öltöztessen?”¹⁴⁸

A lelkipásztorok képzése és a lelkipásztori tevékenység gyújtópontjában ettől a tapasztalattól is támogatva a népteológia került: a lelkipásztorokat népteologussá kell képezni, a lelkipásztori tevékenység pedig az Isten kinyilatkoztatásának gyümölcösöző közvetítésére irányul, ami követelményként annyit jelent:

„...hogyan Isten Igéjét minden embernek, a nép értelem számára felfoghatóan, a nép emlékezete számára megjegyezhetően, a nép érzülete számára élvezhetően, a nép életében alkalmazhatóan, bemutassa.”¹⁴⁹

Sailer a felvilágosítás által felvetett eszmék kapcsán reflektált az élő áthagyományozásra irányuló egyházi küldetésre, a reflexiókat pedig már a *Vorlesungen*

¹⁴⁷ uo. 83. Anton Daetzl visszaemlékezése, 1784. november 4. után.

¹⁴⁸ VL¹ II., 161.

¹⁴⁹ PT I, 1.

aus der Pastorlathologie első kiadásában (1788) összegezte.¹⁵⁰ Az élő áthagyományozás szolgálatába állítja a gyakorlati logikát, a pasztorális tevékenység minden formáját, a pedagógiát, melyek egyetlen közös célja a bűnös ember visszavezetése Istenhez.

Sailer kapcsolati köre, a néptapasztalati reflexióhoz és munkásságának „terjedelméhez” igazodva a dillingeni időkben is tágas határokat mutatott. Túlzás nélkül állítható, hogy kapcsolatai kiterjednek a börtöntől az uralkodóházakig. A közben folyamatosan bővülő tanítványi kör és az egyetemi látogatók Sailer professzor hírére messzire elviszik, ahonnét további hallgatók és látogatók érkeznek Dillingenbe. Műveinek olvasói felekezeti határokon átívelő tábora alakult ki, így a baráti körében számos evangélikus felekezetű ismerős fontos szerepet játszott.¹⁵¹ A kiterjedt levelezése mutatja, hogy barátaival mindvégig gyakori levélváltás útján tartotta a kapcsolatot, a levelek tartalma pedig tanúsítja, hogy a barátok a kor útvesztőiben Krisztus követésében hasznos tanácsokkal támogatták egymást. A tanítványi kör szolidáris keresztény levelezési körré alakult, amelynek szövegtanúi részben fennmaradtak.¹⁵² Ahogy a pasztorális sikerei irigységre adtak okot egyházmegyéjében, úgy az egyetemen a tantestület tagjai a saileri kör intenzív levélváltásait is kifogásolta. Külön kifogásolták az evangélikus lelkipásztorokkal kialakult ökumenikus kört, melyben szintén élénk levelezés folyt.¹⁵³

A kapcsolati kör egyik kiemelhető pontja a nemesi családokhoz fűződő viszonya és a körükben folytatott lelkivezetői, szónoki és tanácsadói tevékenység. Ilyenek a Stolberg-Wernigerode és a Fugger-Glött grófi családok, valamint a Oettingen-Speilberg-Glött fejedelmi család (Mária Terézia családja), akik természetesen a maguk köreiből ismét csak

¹⁵⁰ A reflexió síkjainak összevezetését igazolja, hogy a VL¹ II, 72. és a PT¹ I, 1. hasonló ismeretelméleti megalapozásból indul ki: „A néptanító a néptapasztalathoz tér vissza; megmutatja annak lehetőségét, hogy mindenki ugyanazt tapasztalhatja meg szívében; mindenki önértetere hivatkozik, ahogy önmaga belső világát tiszteli; felébreszti a szunnyadó megfigyelő szellemiséget a néplélekben stb. Mert a tények tapasztalata és hite és az ép emberi értelem a legnélkülözhetlenebb criteia veri minden ember számára, az egyetlen a nép számára.”

¹⁵¹ Ide tartoznak elsősorban Johann Carspar Lavater evangélikus plébános, a hugenotta leszármazású Christian Adam Dann, Matthias Claudius, Anna Schlatter-Bernett (Schlatter-Kreis), Johann Konrad Pfenninger (Zürich). vö. FRIEMEL, F. G., *Johann Michael Sailer und das Problem der Konfessionen* (Erfurter Theologische Studien 29.) (Erich Kleinadam, Heinz Schürmann, Wilhelm Ernst) St. Benno-Verlag GmbH. Leipzig, 1972, 203-307. Az evangélikus kortársak viszonyáról Sailerhez uo. 313-323.

¹⁵² Hubert Schiel 129 nevet sorol fel a címzettek regiszterében. uő. *Johann Michael Sailer, Briefe*, 620-638.

¹⁵³ „Mikor ezek az emberek* megtisztították maguknak a terepet, azt tették, amit csak akartak; de meg is tettek mindent, hogy maguknak követőket szerezzenek, ezért tanítványaiknak, különösen Sailer, magánelőadásokat tartottak, elvitték őket sétálni, közönségesen és gyerekesen viselkedtek velük, kölcsönadták nekik a könyveiket, olyan könyveket ismertettek meg velük, amilyeneket nem lett volna szabad ismerniük, olyanokat írtak, ami feltűnő és a protestánsoknak és a reformáltaknak, meg a világi szellemiségnek tetszik és kellemes. Ezért sok látogatójuk van és ezektől sok levelet kapnak.” [* Sailerről és közvetlen baráti köréről van szó: „Zimmer, Weber, Hörmann és Feneberg” Johann Balthasar Gerhauser prefektus felsorolása, melyben „a szétesés forrásainak” nevezi őket uo. 204.] Schiel I., 202.

tovább adták családjuk barátjának könyveit és hírnevét.¹⁵⁴ Ebből a „munkakörből” eredeztethető az eddig még nem kutatott állambölcseleti szemlélet, melyet Sailer szisztematikusan nem fejtett ki, de ennek alapeszméit a pasztorál-aszketikus művekben a dillingeni években már megtalálhatjuk.¹⁵⁵

IV.2. Sailer publikációs tevékenysége

A „legsikeresebb évek” fő jellemzője az a sokrétű és gazdag ingervilág, a családias, de mégis pezsgő egyetemi élet, mely Sailert további elmélyültebb spirituális fáradozásra és szellemi tevékenységre ösztönözte.¹⁵⁶ Ugyan a tanári és nevelői figyelmét elsősorban az egyetemi ifjúságra koncentrált, tevékenysége a szélesebbkörű népnevelés szilárd szándéka talaján mégsem merült ki az intézmény keretein belül. A széleskörű¹⁵⁷

¹⁵⁴ Ennek köszönhető, hogy Sailer landshuti éveiben magántanítványai között szerepel a bajor trónörökös Ludwig Karl August, a későbbi I. Lajos is, mielőtt göttingeni tanulmányait megkezdte volna.

¹⁵⁵ Hogy Sailert már a dillingeni években intenzíven foglalkoztatták állambölcseleti kérdések a *Grundlehren der Religion* című munkája mutatja, melynek tartalma ettől az időtől kezdve folyamatosan érlelődik és Landshutban már érett előadási anyagként jelenik meg az oktatói és nevelői tevékenységében. Utalásokat találunk az állambölcseleti elvekre uo. 3., 11., 57., 58., 158., 535., 556. Az előzetes utalások szempontjából ugyancsak figyelemre méltó az 1786-ban a *Glückseligkeit* előfutáraként megjelentetett *Einleitung zur gemeinnützigen Moralphilosophie, Zunächst für meine Schüler, und denn auch für jeden denkenden Tugendfreund* című munkája, melyben a felvilágosult eudémonista alapelvek kritikája már az „emberiség javára” mutat. uo. 16.

¹⁵⁶ A dillingeni évek bőséges termését jelenti azok a tudományos publikációk, melyek a professzori tevékenységi körhöz kapcsolódnak. Mindjárt 1785 jelenik meg az *Ueber den Selbstmord. Für Menschen, die nicht fühlen den Werth, ein Mensch zu seyn. Von J.M. Sailer, Lehrer der Moralphilosophie* című könyve, mellyel Sailer a diákság körében jelenlévő Werther-betegség ellen nyújt segítséget. Még ugyanebben az évben lát napvilágot a két kötetes *Vernunftlehre für Menschen, wie sie sind. Nach den Bedürfnissen unsrer Zeit*, amely reflexió a kor racionalizmusára és egyúttal apologetikus útmutató a megismerés keresztény értelmezéséhez. Kisebb munkája, az 1785-ben nyomda alá rendezett *Weisheitslehren aus der Moralphilosophie*, melyben a megismerés, a hit és a gyakorlati élet egységéről beszél a szerző. Nagylélegzetű munkáját, a kétrészes *Glückseligkeitslehre aus Vernunftgründen, mit Rücksicht auf das Christenthum. Zunächst für seine Schuler, und denn auch für andere denkende Tugendfreunde. Von J. M. Sailer, Lehrer der Moralphilosophie und Volkstheologie an der hohen Schule zu Dillingen* 1787-ben veheti kezébe a hallgatóság. Az egyik legjelentősebb saileri mű, melyben a szerző egyéni szintézist teremt: szakít a statleri és korabeli etikai hagyománnyal és ezzel egy új antropológiát épít fel a keresztény erkölcs számára, valamint alapot teremt egy új társadalometikai szemlélethez. A töretlen szorgalommal és fáradhatatlanul folytatott munka eredménye az 1788–89-ben közreadott három kötetes *Vorlesungen aus der Pastoralthologie* egyetemi jegyzete, mely a 1784-ben bevezetett, fiatal teológiai diszciplína egyik első alkotása. A mű valójában kivont kard az államosított teológia és a utilitarista egyházszemlélet ellen. A társadalom átszervezésére és irányíthatóságának és átláthatóságának optimimára törekvő világi hatalom az egyházat saját céljaihoz kívánja eszköziesíteni, mellyel szemben Sailer az egyházi szolgálat egészében a spirituális tartalmat hangsúlyozva az Egyház eredeti küldetésében épít új identitást.

¹⁵⁷ Sailer publikációs tevékenysége a korszellemhez is igazodóan erős pedagógia akcentust mutat. A nevelésről írt művei tanúskodnak arról a széles látókörrel, ahogy a nevelés területén az Egyház küldetését elgondolja. Sailer szellemiségét eminens módon ezen a területen kedvelt tanítványa, Christoph von Schmied, vitte tovább. A publikációs körből ezért a gyermekeknek szóló katekézis sem hiányozhatott, ill. olyan kiadványok, amelyekkel a lelkipásztorokat támogatta: 1. *Das Gebet unsers Herrn für Kinder, in ihrer Sprache und aus ihren Begriffen*. Dillingen, Roßnagel 1787. – a magyar fordítás adatai: Az úr imádsága, melly Sailer János Mihály nak. Az angyali idvezlet, melly S. Sebestyénnek német nyelven ki adott munkájából magyarra fordított, meg bővített és a gyermekek számára, azoknak nyelvek, érzések, és értelmekhez alkalmaztatott, 12 rézbe metszett képzetekkel. Sopronban 1819.; 2. *Die erste Kommunion der Kinder, Ein Fest für Kinder, Aeltern und die ganze Pfarrgemeinde*. Eine Predigt, gehalten am Ostermontage in der katholischen Pfarrkirche zu Oettingen von J. M. Sailer. Mit Begnehmung des Hoche. Ordinariats zu Augsburg. Dillingen, Franz Anton Roßnagel 1787.; 3. *Fragen für Kinder, über Begebenheiten aus der*

pasztorális¹⁵⁸ tevékenység mellett az intenzív publicisztikai munkásság is jelentős szerepet tölt be életében. Látva a német katolikus irodalom szegényességét¹⁵⁹, érzelve az egyetemi ifjúság korszelleméből származó problémáit és fogékonyságát¹⁶⁰ és tapasztalva az egyházi élet hiányosságait¹⁶¹, Sailer „komoly” művekkel járult hozzá a gondok

evangelischen Geschichte zur Weckung des Nachdenkens über dieselben. Von einem aufrichtigen Kinderfreunde Michael Feneberg; Vorrede von J. M. Sailer, Oettingen, J. G. Oesterlein 1788-1792. 1788. 1. köt.; 1791, 2. köt.; 1792. 3. köt.

¹⁵⁸ A prédikációk megjelentetése és elhangzásuk helye is mutatja, hogy Sailer agilis lelkipásztor volt. A prédikációk témái változatosak, hol aktuális korszellemi témákat tárgyal, hol pedig elmélyítő és a népet oktató, nevelő beszédek tart. Különös jelentőségük a primíciabeszédek sora, amelyek általában a pápi szolgálat ekleziológiai vonatkozásairól szólnak. Ebben az időszakban a következő prédikációi jelennek meg: 1. *Über die wahre Größe des Menschens, und den rechten Maasstab derselben.* Eine Predigt, am Festtage des heiligen Bernards gehalten im freyen exemten Reichstifte Kaisersheim von J. M. Sailer. Mit Begnehmigung des hochwürdigsten Ordinariats. Augsburg: Matthäus Rieger 1785. (SW 34, 156); 2. *Von der Kraft des Gedankens an den Gekreuzigten.* Eine Predigt am Festtage der Erhöhung des Kreuzes. Gehalten in dem Benedictinerkloster zum heiligen Kreuze in Donauwerd von J. M. Sailer. Mit Begnehmigung des hochwürdigsten Ordinariats. Augsburg: Matthäus Rieger 1785; 3. *Von der nützlichsten und leichtesten Weise, die Leiden Jesu Christi zu betrachten, und von dem großen Werthe dieser Betrachtung;* eine Predigt. Dillingen 1786.; 4. *Vom Werthe der Standhaftigkeit.* Eine Predigt, gehalten in der Pfarrkirche zu Dillingen von J. M. Sailer. Dillingen: Franz Anton Roßnagel 1787.; 5. *Von den Kennzeichen eines guten Christen, des besten Hirten, und eines jeden guten Geistlichen;* eine Primizpredigt. Augsburg 1788. (SW 34, 87); 6. *Der Schluß des Abends des Jahres 1786.* Eine Predigt. Augsburg, Kranzfelder 1788. (SW 34, 54) 7. 8. *Ueber Andacht nach Luk. XVIII, 9-14.* Von J. M. Sailer, gehalten am Skapulierfeste zu Knötingen, 1788. Ulm, Johann Konrad Wohler 1789.; 9. *Aurelius Augustinus Bekehrungsgeschichte; ein Lehrstück auch noch für unsere Zeiten.* Eine Predigt von J. M. Sailer. München: Lentner 1789. (SW 34, 250); 10. *Von der Kraft der Denksprüche großer Männer.* Eine Predigt, gehalten am Gedächtnistage des heiligen Norberts im freyen Reichsstifte Ursberg. Mit Begnehmigung des hochwürdigsten Ordinariats. Dillingen und München, Lentner 1789. (SW 34, 295); 11. *Predigt über die Sendung des heiligen Geistes;* gehalten in der Pfarrkirche zu Warthausen am Pfingstfest 1789. (SW 34, 124); 12. *Von der Freundschaft unter Christen;* eine Predigt, gehalten am Gedächtnistage des heiligen Magnus in dem berühmten Benediktinerstifte zu Füssen im Allg. 1790.; 13. *Von der Geistesstärke, besonders im Leiden, auf den Hintritt der Fürstin zu Oettingen,* Oettingen 1790. (SW 34, 312); 13. *Predigt auf das Rosenkranzfest,* gehalten in der Stadt Geroldhofen. Würzburg 1790. 14. *Predigten bey verschiedenen Anlässen gehalten von J. M. Sailer.* 1.-3. köt. München, Joseph Lentner 1790-1793. (SW 34-36).

¹⁵⁹ A hívők imaéletét és spirituális képzését támogatta Sailer néhány kiadványa. Annak a szellemségnek és célkitűzésnek a megvalósítását folytatják ezek a kiadványok, melyet Sailer az imakönyvek és lelki klauzok lektorálásakor a tartalmi fogyatékoságokról szerzett: 1. *Vollständiges Gebetbuch für katholische Christen.* Von J. M. Sailer, aus seinem größerm Werke von ihm selbst herausgezogen. München: Sentner 1785. – 2. kiadás; 2. *Die Ruhe Jesu im Grabe.* Dillingen 1787.; 3. *Kirchengebete für katholische Christen, aus dem Missale übersetzt* und herausgegeben von J. M. Sailer. München, Lentner 1788. 4. *Kurze Betrachtungen über den Lobgesang der heiligen Maria,* Münster 1790.

¹⁶⁰ Az egyetemen szokás volt, hogy néhány jelentősebb alkalomra a professzorok külön kis füzetet adtak ki. Sailertől is ismert néhány ilyen kisebb kiadvány, melyek a szellemi élet „napi eseményeiről”: 1. *Die Ueberzeugung eines Gottesgelehrten zu *** in dem A[rtikel] von der Unfehlbarkeit der heiligen katholischen Kirche.* Dem verehrlichen Publikum an Tag gestellt. v. D. 1785.; 2. *Kennzeichen der Philosophie.* Ausgezogen aus einer Gelegenheitsschrift von J. M. Sailer. Dillingen: Bernhard Kälin 1787. Aus: Das einzige Märchen in seiner Art. 1787; 3. *Das einzige Märchen in seiner Art: Eine Denkschrift an Freunde der Wahrheit für das Jahr 1786. Gegen eine sonderbare Anklage des Herrn Fried. Nikolai.* Von J. M. Sailer. München: Johann Baptist Strobl 1787.; 4. **Ein brüderliches Sendschreiben an den katholischen Weltmann, der die Pièce schrieb Über die Hexenreformation des Herrn Prof. Weber zu Dillingen.* Von einem katholischen Weltmann. Von einem Freunde der Wahrheit, Dillingen 1787.

¹⁶¹ A lelkipásztori tevékenység néhány különleges alkalmáról tanúskodik a kiadványok egy csoportja. Ide sorolható pl. egy árvíz eseménye, haláleset egy nemesi családban, vagy pl. a fiatalok és a betegek ellátása spirituális irodalommal: 1. *Über die Wasserflut in unserm Deutschland.* von J. M. Sailer, d. G. D. zur Ehre der Fürscheidung und der Wahrheit. 1784.; 2. *Betrachtungen über das Leiden und Sterben unsers Herrn Jesu Christi, zur Erbauung für nachdenkende Christen. Sammt einer Zugabe kurzer Gebete.* Von J. M. Sailer. Oettingen 1787.; 2. *Geist und Kraft der katholischen Liturgie, wie sie sich in den Kirchengebeten von selbst*

enyhítéséhez. A dillingeni egyetemen eltöltött tíz év gazdag termést hozott, a jelentősebb művek nem csak tartalmi újdonságokat mutatnak fel, hanem néhány témakörben úttörő jellegűek is. Sailer bizonyos esetekben szakított az addig töretlen tudományos vagy praktikus nézetekkel és új útirányokat jelölt ki a német teológiában. Ebben az időszakban megkezdődött a felvilágosult államnak az Egyházzal szemben támasztott elvárásainak gyakorlati megvalósítása, melyre reflektálva az egyházi élet olyan autonómiáját mutatta fel, mely gyakorlati következményeiben messze felülmúlja mindazt, amit a modern állami eszmeisége az „egyház hasznosságáról” elgondolhatott. A korszellem káros hatásairól szerzett tapasztalatát felhasználva a szellemi és praktikus-erkölcsi kuszaság kérdéseire olyan nagyszabású válaszokat adott írásos munkáiban, melyek mind a mai napig megőrizték aktualitásukat és ezzel egyben alapot adtak a további Sailer-kutatásra.

A lelkipásztori teológiát támogató, egyéb művek is megjelentek Sailer tollából vagy munkája nyomán. A legfontosabb a két kötetben kiadott Újszövetségi Szentírás (evangéliumok, levelek, Jelenések könyve).¹⁶² Megjelentetésével Sailer Isten szavának terjesztésében nem csupán a Katolikus Egyház szándékának kívánt eleget tenni, hanem ökumenikus erőfeszítése is részben megtestesült benne. Ugyanebben az évben (1788), jelent meg a *Kraft und Geist der katholischen Liturgie, wie sie sich in den Kirchengebeten von selbst offenbart*,¹⁶³ melyben a *Missale Romanum* imáinak német nyelvű fordítását találhatjuk meg 236 oldalnyi terjedelmben.¹⁶⁴

offenbart. München: Lentner 1788. (SW 20,239) 3. *Lehrreiche Morgen- und Abendgebete für die Jugend und jeden nachforschenden Christenfreund*. Dillingen 1788. 4. **Noch eine Reliquie für meine Kinder, 1790. – Oder Uibungen an einem denkwürdigen Krankenbette im Jahre 1789. Der verewigten verwittibten Fürstin von Oettingen-Oettigen und Oettingen-Spielberg Theresie*. Ulm 1790 Von Sailer verfaßt im Auftrag der Fürstin Theresia von Oettingen-Spielberg als „besonderen Abschied an jedes ihrer Kinder“.; 5. *Für Kranke und ihre Freunde*. Von J. M. Sailer. Mit Genehmigung des hochwürdigsten Ordinariats zu Augsburg. München: Joseph Lentner 1791.; 6. *Die Feyer des Fronleichnamfestes*. Augsburg, Styr 1792.; 7. Ezt a kiadványt Sailer ismeretlen tisztelője, a szerző tudta és beleegyzése nélkül jelentette meg. A breviárium reformjával kapcsolatosan a kutatások ismernek egy másik kéziratot Sailertől, amely refromjavaslatokat tartalmazott, azonban ez az irat nem jelent meg, a létező néhány másolat pedig feltehetően eltűnt - *J. M. S. Gedanken von der Abänderung des Breviers. Mit Anmerkungen begleitet, und der katholischen Geistlichkeit zur Selbstprüfung vorgelegt von E. B. M.* [d. i. Franz Xaver Christmann, Pfarrer in Munderkingen]. [Ulm, Wohler] 1792.; 7. *Denkblatt für Jugendfreunde*, Kempten 1793.

¹⁶² *Jesu Christi Novum Testamentum ad exemplar Vaticanum accurate revisum*. Edidit et praefatus J. M. Sailer. Pars prima [altera]. Monachii, Strobl 1788. 1. köt.: continens *quatuor Evangelia et Actus Apostolorum*; 2. köt.: continens *epistolas canonicas et apocalypsin beati Joannis Apostoli*. Újból megjelentetve: *Editio nova*, Sulzbach, Seidel 1829.

¹⁶³ Lentner 1788.

¹⁶⁴ Sailer a fordítás célját az első kiadás előszavában így mondja el: Lefordítottam az imádságokat német nyelvre, hogy a német nép megértse, és így az imádkozó közösség tartalmasabb tápláléka legyen. Ezekben az imádságokban jó lélek fúj, mely Istentől jön és Istenhez vezet. vö. *Kraft und Geist der katholischen Liturgie* 1820, 1. 1820-ban az új kiadáshoz írt előszavában bővebben és megilletődött hangon nyilatkozik az Egyház imájáról: „Nincs okom arra, hogy bánjam a fordítás fáradságait, mert az Egyház magasztos, szelíd és tiszta értelme, mely gyermekeit szívéből imádkozni tanítja, a fordítás ideje alatt eddig soha nem tapasztalt hatalommal szólított meg és új kötelékekkel vonzott magához. A katolikus liturgia szelleme az Egyház

Régi tanítványai ebben az időben azzal a kéréssel fordultak Sailerhez, hogy röviden foglalja össze számukra, kezdő prédikátoroknak, az igehidetésről (Prediktamt) szerzett tapasztalatát, és támogassa őket egy gyakorlat orientált és könnyen áttekinthető könyvvel. Ennek a kérésnek tett eleget 1791-ben megjelent művével,¹⁶⁵ amelyben a prédikációs gyakorlat legfontosabb szabályaira és hangsúlyaira, a kezdők gyakori hibáira hívja fel volt hallgatói figyelmét.

A publicisztikai munkásságon belül az idegen szerzők műveinek megjelentetése is feltűnik ebben az időszakban. Sailer megjelenteti Georg Aloys Dietlnek az evangéliumokról mondott homíliáit, melyhez maga az előszó megírásával járult hozzá.¹⁶⁶

Sailer két életrajzot is megjelentetett, az egyik egy rövid megemlékezés a fiatalon elhunyt Neumiller életéről, akinek személyéről alig maradt fent adat, a másik pedig Sailer protestáns svájci baráti köréhez tartozó Johann Konrad Pfenninger életéről szól.¹⁶⁷ Maga Sailer keveset árul el a portrék megjelentetésének szándékáról, viszont árulkodik erről Widmer a sorozat 38. kötetének előszavában. Hogy Sailer ezeket fontosnak találta, mutatja az a tény is, hogy a pasztorális – aszketikus kötetek után a sorozat két kötete ismét életrajzokat hoz. A 21. kötet rövid biográfiákat hoz *Az igazi pasztorálteológia gyümölcssei avagy jólképzett papok rövid életrajzai* címmel zárva a pasztorálteológia szakaszát.¹⁶⁸ A kötetek sorozaton belüli elhelyezését Widmer azzal okolja meg, hogy a pasztorális jellegű iratok után olyan „élő mintaképeket”¹⁶⁹ célszerű bemutatni, melyek rávilágítanak a pasztorálteológia valódi lényegére, akiknek élete az igazi „lelkipásztori teológiát”¹⁷⁰ tanítja. „Sailer papi iskolájából” olyan papok élete és munkássága kerül a kötetbe, akik életükkel a saileri pasztorálteológia koncepcióját jelenítették meg. A lelkipásztori teológia

imáiban új világossággal és elevenséggel nyílt meg előttem, így remélhetem, hogy a hasonlóan fogékonyak ugyanígy megtapasztalják magukon az Egyház imáinak hatalmát.” uo. 19.

¹⁶⁵ *Kurzgefaßte Erinnerungen an junge Prediger*. Mit einigen Erläuterungen, bey Anlaß einer öffentlichen Prüfung herausgegeben von J. M. Sailer, München, Joseph Lentner 1791. javított, második kiadása uo. 1813.

¹⁶⁶ *Georg Aloys Dietls Homilien über die Evangelien*, Nebst dessen Lebensbeschreibung und Bildniß, Mit einer Vorrede von J. M. Sailer, München 1789. Dietl (1752 Presath/Oberpfalz-1809. máj. 17., Landshut) többféle módon is Sailer ismeretségi köréhez tartozott, tagja volt a jezsuita rendnek, teológiai tanulmányait Ingolstadtban folytatta, majd 1801-ben Sailer kollégája lett, amikor a landshuti egyetem esztétika tanszékére kapott kinevezését. Az egyetem hálaadó ünnepségén ő mondja az ünnepi napok nyitó prédikációját az egyetemi templomban 1802-ben, melyben a személyes hitnek, a vallásnak, az egyházi életnek, a teológia tudományos művelésének és az egyéb tudományok közötti koherenciát hangsúlyozza, és ezzel az egyetemi tevékenység új horizontját vázolja fel. A beszéd eredeti szövegét és fordítását ld. a XIV. függelékben.

¹⁶⁷ Neumiller méltatása: *Laute, aus dem Leben eines Edlen. Neumillers Freunden gewidmet*. Herausgegeben von J. M. Sailer. München, Joh. Bapt. Strobl 1789 (=SW 38, 3-38); Pfenninger méltatása: J. M. Sailer: *Über Pfenninger an Freund K[uve]sch*. In: J. K. Lavater: *Etwas über Pfenningern*. Heft 2. Zürich: J. K. Näf 1792, 34-44.

¹⁶⁸ „...Heggelin, Winkelhofer, Schlund, Steiner, Stehbauer és Roiber a megboldogult szerző pasztorálteológiájához jól illeszkedő függelékek...” uo.

¹⁶⁹ Biographie I., IX.

¹⁷⁰ uo.

tantárgyat a szó szoros értelmében véve a pásztorok képzésére rendelt gyakorlati tantárgynak tartotta és ennek megfelelően építette fel a pasztorális teológiáját, melynek egyetlen célja a pásztor személyének felkészítése a pásztori hivatal funkcióinak betöltésére. Amit a késői német felvilágosodás a „Bildung“ fogalmában elképzelt, azt Sailer a lelkipásztori képzésben koncentráltta.¹⁷¹

Sailer nemesi családok körében kifejtett lelkipásztori tevékenységéről és tapasztalataiból források a betegeknek és haldoklóknak szóló kiadványa, ugyanis lelki vezetője volt Maria Thersia Walburgis von Oettingen und Spielberg hercegasszonynak, akinek halálosága mellett is állt, a temetésénél pedig a gyászbeszédet¹⁷² mondta. Betegsége idején a hercegasszonyt Sailer iratai kísérték, majd 1791-ben a betegek számára kiadott.¹⁷³ Az amúgy is tetemes mennyiségű, 257 oldalnyi spirituális anyagot, jelentősen kibővítette 1811-ben *Kleine Bibel für Kranke und Sterbende und ihre Freunde* címmel adta ki.¹⁷⁴

IV.2.1. Sailer a Werther – betegség ellen

Az egyetemi ifjúságot intenzíven foglalkoztatták és mélyen megragadták azok a korszellem áramlatok, melyek a racionalizmussal szemben keletkeztek. Az új művészeti irányzatok sok esetben megzavarták és tanácstalanná tették az ifjúságot. Sailer a diákság körében a közelből – lelki vezetőként és lelkipásztorként – érzékeli a korszellem káros lecsapódásait, tapasztalata egyben a nagypublikumhoz eljutó médiumok intenzívebb használatára ösztönözte. Innét inspirálódva írta meg az erkölcssteológia területén első írásos művét, amiben benne pedig a szépirodalomból források gyakorlati problémára reflektált. A bölcséleti szemlélet változásával és kulturális háttér gyors átalakulásával az emberről és az emberi életről alkotott kép is hihetetlen gyorsasággal változott meg. A világkép átalakulása alól a művészetek sem vonhatták ki magukat, így azok legkülönbözőbb ágai is az új ábrázolási és kifejezési formákat keresték. Új hangsúlyokkal és témákkal foglalták el

¹⁷¹ 1793-ban Herder a képzés fontosságát így látta: „Das Göttliche in unserm Geschlecht ist also *Bildung zur Humanität*; alle großen und guten Menschen, Gesetzgeber, Erfinder, Philosophen, Dichter, Künstler, jeder edle Mensch in seinem Stande, bei der Erziehung seiner Kinder, bei der Beobachtung seiner Pflichten, durch Beispiel, Werk, Institut und Lehre hat dazu mitgeholfen. Humanität ist der Schatz und die Ausbeute aller menschlichen Bemühungen, gleichsam die *Kunst unsres Geschlechtes*. Die Bildung zu ihr ist ein Werk, das unablässig fortgesetzt werden muß, oder wir sinken, höhere und niedere Stände, zur rohen Tierheit, zur *Brutalität* zurück.“ [Herder: *Briefe zur Beförderung der Humanität*. in *Philosophie von Platon bis Nietzsche*, 29828 (vgl. *Herder-HB Bd. 1, S. 140*) <http://www.digitale-bibliothek.de/band2.htm>]

¹⁷² A gyászbeszédet ld. SW 34, 312-343.

¹⁷³ *Für Kranke und ihre Freunde*. Von J. M. Sailer. Mit Genehmigung des hochwürdigsten Ordinariats zu Augsburg. München, Joseph Lentner 1791.

¹⁷⁴ A gyakorlatban rövidítve és egyszerűsítve csak *Krankenbibel*-nek nevezett kiadványt, mely szentírási idézetek, imák, könyörgések és buzdítások gyűjteménye, mind a mai napig közkézen forog. Utolsó megjelenése Baumgatener, K., *Johan Michael Sailer, Tröstendes Wort, Kleine Krankenbibel*, 2011 Topos Verlagsgemeinschaft (Topos Taschenbücher 764), Verlag Butzon & Becker, Kevelaer 2011.

helyüket a felvilágosult társadalomban és járultak hozzá az ember fizikai és szellemi környezetének további átalakításához. A *Sturm und Drang* mozgalom alakjai, a főleg fiatal irodalmárok a társadalom erkölcsi képzését tűzték ki munkásságuk céljául. A mozgalom számos irányzata tisztavirág életű volt, mégis aligha volt olyan rétege a társadalomnak, mely ne került volna érintkezésbe valamely irányzattal vagy hatása alól teljesen kivonhatta volna magát.¹⁷⁵ Az 1740 és 1780 közötti időszakban a *Sturm und Drang* mozgalom *Empfindsamkeit* irányzata az új irodalmi alkotásokban jelentős teret nyert. Ennek a szellemiségnek jegyében írta és jelentette meg 1774-ben Johann Wolfgang Goethe a *Die Leiden des jungen Werthers* (Az ifjú Werther szenvedései) című művét, melyet az irodalomtudomány a *Sturm und Drang* egyik fő műveként tart számon. A ratio szerepét hangsúlyozó korszakkal szembenő irodalom válasza a burjánzó emotio, a belső átélés szükségességének eltúlzott hangsúlyozása volt. A regényben megrajzolt tragédiát az egyetemi ifjúság Sailer környezetében is maradéktalanul át akarta élni, minthogy sokan öngyilkosok is lettek a könyv hatására a német nyelvterületen.¹⁷⁶

A „Werther jelenségre” Sailer 1785-ben *Ueber den Selbstmord. Für Menschen, die nicht fühlen den Werth, ein Mensch zu seyn*¹⁷⁷ című művével reagál.¹⁷⁸ Az utókor ezt az erkölcszteológiai célzatú munkát tartalmi gazdagsága és a benne szereplő kijelentések világossága, valamint teológia kerete miatt mind a mai napig olvasásra ajánlja. A „Werther-betegség” ellen nem csak a katolikus részről mutatkozott reakció, hanem más felekezetek pásztorai is, főleg evangélikusok jelentettek meg kritikus hangvételű írásokat, „ellenanyagokat”.¹⁷⁹

A saileri „ars poetica” a dillingeni években új vonásokkal gazdagodott az *Über Zweck, Einrichtung und Gebrauch eines vollkommnen Lese- und Betbuch. Samt der skeletischen Anzeige eines vollständigen Lese- und Betbuches, das bereits unter der Presse ist* – munkájában megjelölt irányban fejlődött tovább. Az 1783-ban meghatározott célkitűzés a dillingeni két év alatt tovább érlelődik, központi célja továbbra is a képzés, és

¹⁷⁵ vö. 9. lábjegyzetben. Klopstock, *Messias* című művét a gimnáziumban oktatják, Sailer az iskolapadban tíz évesen ismerkedik meg vele.

¹⁷⁶ Georg Aichinger Goethe regényével kapcsolatban az „öngyilkosság járványáról” beszél. Bővebben ld. Aichinger, 193. kk.

¹⁷⁷ *Ueber den Selbstmord. Für Menschen, die nicht fühlen den Werth, ein Mensch zu seyn.* Von J.M. Sailer, Lehrer der Moralphilosophie, München, Joseph Lentner 1785.

¹⁷⁸ További leírásokat a mű megjelenéséről ld. még KIRCHENVATER, 37.; különösen RÖBNER, B., *Wider den Selbstmord „à la Werther” – Johann Michael Sailer Studie „Über Selbstmord”*, in *Von Aresing bis Regensburg*, Festschrift zum 250. Geburtstag von Johann Michael Sailer am 17. November 2001 (Beiträge zur Geschichte des Bistums Regensburg 35.) (szerk. G. Schwaiger - P. Mai) Verlag des Vereins für Regensburger Bistumsgeschichte, Regensburg 2001.

¹⁷⁹ pl. Hamburg városának evangélikus főpásztora Johann Melchior Geoze, in „Freywillige Beyträge zu den Hamburgischen Nachrichten aus dem Reiche der Gelehrsamkeit”, Hamburg 1775. április 4. és 7-én.

az egyre elkötelezettebb szolgálat szellemében a koráramlatok befolyásoló hatása alatt marad. Sailer tudatosan a nép szolgálatát választja, lépjenek fel bármilyen körülmények is, diktálja a korszellem bármiféle szellemi irányzatokat, tudatosan és elszántan az evangélium egyre szélesebb körű hirdetésére kötelezi el magát.¹⁸⁰ Míg imakönyve elsősorban az Istennel való dialógusra készíti fel a hívő embert a tiszta források olvasata és az Egyház imája útján, addig az öngyilkosságról szóló erkölcssteológiai munkája a dialógus új területét nyitja meg. Sailer eltökélten keresi az igazságot, amelyből csak egy van, ezért az erkölcsből is csak egyetlen lehetséges. Az igazság nem eleve adott az ember számára, mint ahogy az erény sem, hanem az ember kötelezett az igazság és a jó keresésére, amelyet a szakadatlan úton levés állapota jellemez. Nézete szerint felesleges az igazságot illetően pontosságról vagy pontatlanságról beszélni, nem lehetséges egy igazságot pontosan vagy pontatlanul megfogalmazni. Az igazság egyetlen valóság, mely felé az ember úton van. A dialógus¹⁸¹ mint az igazság keresésének és megtalálásának módszere csak az értelem

¹⁸⁰ A felvilágosodás korának egyetemi reformjaiban a „nép” különös hangsúlyt és szerepet adnak. A teológiai fakultások átszervezésének gyakorlatorientált teológiai-didaktikai elve szerint „a pap a nép tanítója”. A nép képzésére irányuló tervezések nagy eltérést mutatnak az állami utilitarista törekvésekben és az Egyház „Isten népe” szemléletben. Az új teológiai tárgyak kötelező bevezetése a teológiai fakultásokon a pap tanítói szerepére helyezték a hangsúlyt, amelyben sokan a teológia államosításának veszélyét látták. vö. MEIER, B., *Die Kirche der wahren Christen, Johann Michael Sailers Kirchenverständnis zwischen Unmittelbarkeit und Vermittlung* (Münchener Kirchenhistorische Studien Band 4) (szerk. Georg Schwaiger – und Manfred Weitlauff) Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart Berlin Köln 1990,163. továbbá az emberi közösség „kezelésének” szükségességéről ld. CASSIERER, E., *A felvilágosodás filozófiája*, Atlantisz Könyvkiadó (Mesteriskola sorozatban), Budapest 2007, IV. fejezetben, *Jog, állam és társadalom*, 299-348.

¹⁸¹ A részigazságok megismerése útján az emberi értelemnek olyan magas szférában kell emelkednie, hogy önmagát is megismerve minden tudásával együtt a teljes tudatlanságban haljon el Isten szeretete számára. Az igazság születéséhez a Szókratész alakját tartja szem előtt Sailer. Különösen jelentős számára az *Empfindsamkeit* szerzői közül J. G. Hamann Szókratész-recepciója és magyarázata: minden felesleges dolgot le kell faragni az igazságról, hogy tiszta alakjában léphessen elő (Szókratész apja), és az emberi életben autonóm (objektív) valóságként kell születnie (Szókratész anyja). A Sailer számára fontos hamanni írásban Pál apostol, azaz Krisztus szólal meg. Hamann, avangélikus feleketű lévén az 1Kor 8,3-t a Luther-Biblia szövege szerint idézi: *So jemand sich dünken läßt, er wisse etwas, der weiß noch nichts, wie er wissen soll. So aber jemand Gott liebt, der wird von ihm erkannt*. Hamann számára Szókratész tudatlansága Isten szeretéből származó és arra irányuló „találmány”. A kérdés, nem pusztán logikai egység vagy a metodika eszköze, hanem az ember egzisztenciális szituációja. Mindezt Hamann a korszellemre reflektálva így összegzi: „Ebből a szókratészi tudatlanságból könnyű következtetésként adódnak tanítási és gondolkodásmdjának különlegességei. Mi sem természetesebb, mint hogy Szókratész készletét érzett a kérdésre, hogy okosabbá váljék; hogy hiszékenyen minden véleményt igaznak fogadott el, és inkább a gúnyolódás és a jó kedély próbáját alkalmazta, semmint a komoly vizsgálatét; hogy összes következtetését érzékileg és a hasonlóság szerint tette meg, ötleteket mondott el mert értette a dialektikát*, közönyös volt az iránt, amit igazságnak nevezünk, nem ismert semmiféle szenvedélyt, különösen azokat nem, amelyeket az athéniak közül a legnemesebbek a leginkább magukénak tudhattak; hogy ő, mint minden oktalan ember, gyakran olyan bizalomgerjesztően és határozottan beszélt, mintha hazájának éjjeli baglyai közül ő lenne az egyetlen, aki Minervának a sisakjára ült.- Korunk Szókratészainak, a publikum kánoni tanítóinak és a méltatlannal elhíresült művészetek és érdemek védőszentjeinek még nem sikerülhetett mintaképük összes kellemetes hibáját utolérniük. Mivel végtelenül eltérnek Szókratész tudatlanságának dokumentumától, ezért anti-szókratészi démonjuk összes tartalmas olvasatát és glosszáját mesterük tanairól és erényeiről mint szabad fordítások szépségeit kell csodálnunk; és éppoly fonák dolog bízni bennük, mint követni őket.

*Thraszümakhosz Platónnak az államüvészetéről szóló könyvében [Platón, *Állam, Első könyv*, 336c-338b, Thraszümakhosz és Szókratész párbeszéde, in *Platón összes művei*, id. kiadás II. köt.] – nihil ipse (Socrates) affere ad persuadendum volebat, sed ex eo, quod sibi ille dederat, quicum, disputabat, aliquid

helyes használata mellett érhet el céljához. Rátalálni az egyetlen igazságra, előzetesen annyit jelent, mint valamire helyesen rákérdezni. Ennek megfelelően Sailer az *Ueber den Selbstmord* elején, hasonlóan az *Über Zweck, Einrichtung und Gebrauch eines vollkommnen Lese- und Betbuch...* -ban is használati utasítást ad. A könyv nem egy doctrina fő és altételekre osztott logikus vázrajza, hanem meghívás és bevezetés egy dialógusba, melyben lefoszlanak az élet értékelésének torzultságot okozó feleslegek, és amely bábáskodik az igazság születésénél. A szerző a könyve elején adott instrukcióiban objektíve átvilágítja a regény megjelenése nyomán kialakult helyzetet és ezzel szólítja meg a címzettek tágas körét. Közösen kell megtalálni azt az igazságot, mely nem is az „iskola merevségében” adott, de „komolytalan a divat játékaiban” is.¹⁸² A kettő közti válaszfal sem lehet merev: mindegyikben van tovább vezető igazság, a célhoz vezető úthoz pedig önmagát és könyvét megbízható vezetőként, útikalauzként ajánlja.¹⁸³ A valóság sokszerűségének felmutatásával az előszóban olyan orientációs szellemi környezetet teremt, amelyben a feltett érdemi kérdésre valós válasz születik. A természettörvényből kikristályosodott és a kinyilatkoztatás nyomán megérett, az egyházi hagyományban világosan megfogalmazott argumentumokat Sailer nem tanárként, pontos fogalmi rendszerbe ágyazva oktatja, hanem a bizalmas és nyitott légkörű beszélgetésben résztvevőként, körültekintő tanácsadóként mondja el. A krízis helyzetben lévő fiatalhoz nem tanítással fordul, nem a helyzettel foglalkozik, hanem azt kérdezi és annak felel, aki, krízisben van. Nem a doctor ismerettárának múzeumában gyönyörködik, nem is olyan doctor, aki pusztán ismeretek átadásával tanít, hanem pedagógus, az út szolgája, aki úgy vezet el valakit az igazsághoz, hogy együtt halad a vezetettel. Az instrukciók idézett zárszava röviden megfogalmazza azt a módszert, amely szerint Sailer az egyetemen a morálfilozófiát oktatni szándékozik. Sailer hitvallása szerint ő maga is úton van az igazság felé, és az Egyház testvéri közössége pedig az igazság keresésének vándorló úti társasága.

confocere malebat, quod ille ex eo, quod jam concessisset, necessario approbare deberet. Cicero, *de Inv. Rhet.* I. [Ő maga (Szókratész) nem karat semmit hozzátenni a rábeszéléshez, inkább abból akart eredményt elérni, aminek a beszélgetőtárs helyt adott, s amihez annak a már megadott engedménynek alapján hozzá kellett járulnia.” Cicero] – Dum ad discendum semper se pauperem credidit, ad docendum fecit se locupletissimum. Vale. Max. VIII. 7. [„Miközben ő magát a tanulást illetően szegénynek hitte, a tanításhoz a leggazdagabb volt.” Valerius Maximus. Erdős Ferenc fordítása – ford megjegyzése]

A magyar fordítást ld. HAMANN, J. G., *Válogatott filozófiai írásai*, Jelenkor Kiadó, Pécs 2003., 63.

¹⁸² Ld. a „steifen der Schule” és a „spielenden der Mode” kifejezések Ueber den Selbstmord, Instruktion 3.

¹⁸³ Az instrukciók zárszavában: „Tovább indulva azt mondom barátainknak, kezet szorítva, hogy te vagy a mintája, ahogy én morálfilozófiát tanítok. És akinél az igazság mindenk felett áll, ahhoz így szölok: testvér!”

IV.2.2. Sailer reakciója a felvilágosult racionalizmusra – az igazi felvilágosodás kritériológiája

A felvilágosodás és a barokk szellemiségében közös vonás, hogy, jóllehet más módon, de mindegyik az ember felé fordul. A reneszánsz és a barokk ugyanazt a fordulatot tette meg, de most ez a mozdulat nem egy korábbi esemény történelmi kópiája. Olyan új emberkép térhódításáról van szó, mely minden más korszakról leválasztja a felvilágosodást. A barokk pátosza a rendkívülivel, a szenttel és a hősiessel szemben, az Istentől megalapozott rend és a vele szembeni emberi elkötelezettség tudata és a belőle adódó erkölcsi kötelességek elismerése lassan elenyészik. A barokk ember hatalmi és uralmi törekvéseit felváltja a sors szűkös korlátainak tapasztalata és tudata, a hősiessel, a kiemelkedővel, a szenttel szembeni áhítata pedig a mindenkiben megtalálható és az értelem által megalapozott általános érvényűség pusztá „mértékére” cserélődik.¹⁸⁴

A felvilágosodás által felvetett racionalista kérdéskörre adott saileri válasz megvilágításához a felvilágosodásról alkotott általános képének előzetes bemutatása és valóság-hű beágyazása szükséges. A felvilágosodás célkitűzései között szerepel a teljes valóság értelmi átvilágítása és az emberi világ értelem szerinti újrendezése¹⁸⁵, amely az emberiség történetének talán az utolsó és legnagyobb vállalkozását jelenti.¹⁸⁶ A felvilágosodás nem ragadható meg homogén és determinisztikus folyamatként, hanem sztochasztikus burjánzás, számos elem harca és összhangjaként kibontakozó valóság, melyben a korábban felbukkanó elemek sokszor hosszú időre bűvópatak módjára eltűnnek, hogy aztán valamikor újra felszínre bukkanna, később, más síkon és közben megváltozott értelemben, fejtsék ki hatásukat.¹⁸⁷ A tudományos gondolkodás hangsúlyai a tárgy, a

¹⁸⁴ vö. GEISELMANN, J. R., *Von lebendiger Religiosität zum Leben der Kirche, Johann Michael Sailer Verständnis der Kirche geistesgeschichtlich gedeutet*, Schwabenverlag, Stuttgart 1952, 14.

¹⁸⁵ A korszak bölcséleti jellemvonását Ernst CASSIERER így fogalmazza meg: „A felvilágosodás filozófiájának alapvető irányultsága és fő törekvése csakugyan nem merül ki abban, hogy csupán kísérje és a reflexió tükrében ragadja meg az életet. A felvilágosodás hisz a gondolkodás eredendő spontaneitásában; nemcsak utólagos, reprodukáló tevékenységet tulajdonít neki, hanem az élet alakításához szükséges erőt és feladatot is. A gondolkodásnak nemcsak a rendszerezés és az osztályozás a feladata, hanem fel kell vázolnia és meg kell valósítania az általa szükségesnek tartott rendet, hogy éppen a megvalósítás aktusán keresztül igazolja saját valóságát és igazságát.” bővebben ld. uő., *A felvilágosodás filozófiája*, Atlantisz Könyvkiadó, Budapest 2007, 12.

¹⁸⁶ Georg Schwaiger professzor a Münchener Egyetem egyháztörténelem professzora a felvilágosodás korának monumentális szellemi munkájáról a következő megfogalmazást adja: „A felvilágosodás korszaka napjainkig az az utolsó korszak volt, amelyik a nyugati szellem egészét bemutatta, térbeli kiterjedését tekintve messze szélesebb területen, mint bármelyik korszak korábban. A napjainkban kibontakozó, a tudományokban már messze jelenlévő „világkultúra” végeredményben a 18. sz. felvilágosodásának talaján áll.” SCHWAIGER, G., *Die Aufklärung in katholischer Sicht*, in *Concilium* (3/1967) (E. Schillebeeckx – B. Willems), Stichting Concilium, Nijmegen 1967, 559-567.

¹⁸⁷ Sailert nem hozza zavarba az áramlatok sokasága és bennük megmutatózó markáns ellentmondásosság. A történelemszemléletét nagyban alakította Szent Atanáz felfogása Isten felismerhetőségéről a teremtés rendjéből és fejlődéséből, mely nem homogén módon kibontakozó mű, hanem az ellentétes erők együttállása. Sailer fordításában egyértelmű a rend és a „rendetlenség” konstellációja, melyek együtt utalnak Istenre.

módszer és a cél tekintetében is áthelyeződnek. A természettudományos tevékenységet már nem a Szentírás és a dogmák egyházi tanítása határozta meg, levetette magáról a kinyilatkoztatás és a teológia terhét, így az értelem önállóan és szabadon kelhetett útra a valóság újrafelfedezésére.

A naturalizmus, racionalizmus, eudémonista etika a megjelent új felfogás olyan terminusai voltak, amelyek barokk ember, vagy a reneszánsz tudós szájából elhangzó „jó”, „a természet”, „erkölcs”, „humanizmus”, „műveltség” szavak tartalmával szemben most már előzetesen teljesen más tartalmat feltételeztek, olyan közkeletű fogalmakká váltak, melyeket Sailer maga is előszeretettel használ. Érzekelte, hogy a korszakban az Egyház hite az értelem követelményével nézett szembe oly módon, ahogyan eddigi történelme folyamán ez még soha sem fordult elő.

A bölcselet világában a német nyelvterületen kétségkívül Immanuel Kant munkássága jelentette a felvilágosodás kritikai csúcspontját. Az emberi értelem lehetőségeiről és határaitól az 1781-ben megjelenő *Kritik der reinen Vernunft* című műve korszakalkotó volt, erkölcsi értekezései a német felvilágosodás történetében nem kerülhetők meg. Sokan lelkesedtek gondolataiért, sokan erős kritikával illették nézeteit, de munkásságától és annak társadalmi hatásaitól és jelenlététől senki sem függetleníthette magát az új szellemi atmoszférában. Kant szülővárosi barátja és pártfogoltja J. G. Hamann is hamar, már 1784-ben a *Metakritik über den Purismus der Vernunft* című művével fordult szembe korábbi támogatójának és barátjának írásával. Sailer egykori barátja és mentora Benedikt Stattler 1788-ben hallatta kantellenes hangját, művének címe egyszerűen

„Lelki szemeink elé kell képzelnünk egy urat, aki mindezt egyben megalkotta, aki mindezt egységbe és összhangba hozta. És még ha őt testi szemeiddel nem is láthatod, őt mégis a rendből és az egymással ellentétesen összekapcsolódó dolgokból felismerheted. Mint amikor valaki egy hatalmas kiterjedésű és nagy sokaságot magába foglaló államba érkezik, mely az emberek mérhetetlen tömegét egyesíti magában, melyben sokféle társadalmi rend és életmód létezik, melyben kicsik és nagyok, gazdagok és szegények, öregek és fiatalok, férfiak és nők együtt élnek; amikor észreveszi, hogy ezek egymással mind egyetértésben és békében élnek, egy rend szerint és nyugalomban együtt lakoznak; amikor észreveszi, hogy sem a gazdagok a szegények ellen, sem a hatalmasok a gyengék ellen, sem pedig a fiatalok az idősökkel szemben nem láznak fel, hanem egymással szemben mindannyian megtartják a jog egyensúlyát: akkor arra gondolatra jut, hogy kell lennie egy uralkodónak, aki a nyugalmat és békét fenntartja, még ha ugyan őt testi szemeivel ez ideig sohasem látta. Hasonló ez, mint amikor mi a testünk tagjainak egyetértését szemléljük, azáltal, hogy a szem a füllel, sem a kéz a lábbal nem áll viszályban, hanem minden testrész széthúzás nélkül a maga kötelességét teszi: ebből az a meggyőződésünk, hogy egyetlen lélek lakik a testben, mely mindezt rendezzi és uralja, még ha szemeinkkel nem is pillanthatjuk meg. A világmindenség rendjéből és összhangjából így kell felismerni kormányzóját és uralkodóját. – Az uralkodó nélkül nem lenne világ a világ, hanem csak tiszta összevisszaság, rend sehol, csak zűrzavar, sehol összeilleszkedés és összekapcsolódás, hanem csak szabálytalan sokaság, mérték és cél sehol, csak mindenütt túlságosan sok és túlságosan kevés. [A Szent Atanázstól idézett részhez Sailer lábjegyzetként fűzi a következőket: „Ezt a lefordíthatatlan szépségű részt így ültette át Petaviani latin nyelvre: non jam κοσμος, id est, mundus, sed ακοσμια, confusio: non ordo sed perturbatio, non compositio et coagmentatio, sed incondita moles: non modus ac mensura, sed immodertaio cernitur.”] GrL² 57-58.

csak Anti-Kant¹⁸⁸ volt. Kant olvasói táborához Sailer is csatlakozott, mint ahogy Hammanéhoz is, és úgy ítélte, hogy az emberi értelem ügyeiben megkezdődött diskurzushoz az egyházi részről, a kinyilatkoztatást kiértékelő metafizikai alapokon álló teológiai tudományos szemléletnek is csatlakoznia kell. Sailer a bölcseleti folyamatba¹⁸⁹ René Descartes (1596-1650) munkásságánál csatlakozik, melynek vezérvonala számos esetben in concreto metszi a teológia és hit értelmezésének útvonalát. A történelmi metszéspontok olyan fordulópontok voltak, melyek újra és újra, az addig eltelt idő teljes szellemi hozadékával töltődnek meg, éppen ezért mindig más módon és más értelmezési horizonton ragadják meg Isten megismerhetőségének kérdését és lehetőségeit. Így történt ez a XVII. sz. második felében és XVIII. sz. első harmadában is. Az emberi megismerés és tudás célját tekintve hasonló történelmi vonalak vázolhatók fel, azonban a felvilágosodás tudás-eszméjét ezen a területen a megelőző korszak egyik záró figurája, Francis Bacon (1561 - 1626) *Instauratio Magna. Novum Organum, sive Indicia vera de interpretatione naturae*¹⁹⁰ című munkája uralja. Bacon munkája annyiban meghatározó, hogy a korábbi szemléletet a hasznossági szemponttal toldotta meg. A tudás annyiban valós és értékes, amennyiben a gyakorlati alkalmazhatósága is bebizonyosodott.¹⁹¹

A gondolkodásmód átalakulásával egybefonódva halad a társadalom, a politikai hatalom, a gazdaság és a szociális viszonyok korábbi rendjének átalakulása is. A társadalmi rend bipoláris hatalmi struktúrája felbomlik és a modern polgárság¹⁹² megjelenésével triásszá egészül ki¹⁹³. Az emberi társadalom korábbi kommunikációs

¹⁸⁸ *Anti-Kant* von Benedikt Stattler, Kurpfalz-bayerischen und fürstlich Eydestädtischen wirklichen geistlichen Rathe. bey Joseph Lentner, nächst den schönen Thurme, München 1788.

¹⁸⁹ A gondolkodók sorát, akik visszanyúlnak DESCARTES gondolataihoz Gottfried Wilhelm LEIBNIZ (1646-1716) folytatja az 1704-ben megjelent »*Nouveaux essais sur l'entendement humain*« (*Neue Abhandlungen über den menschlichen Verstand*), mely elleniratként keletkezik John Locke, »*An essay concerning human understanding*« (*Versuch über den menschlichen Verstand*) című munkájával szemben, melyet ugyan csak 1765-ben rendeznek nyomda alá. Az ír származású George BERKELEY (1685-1753) 1709-ben *Treatise concerning the principles of human knowledge (Abhandlung über die Prinzipien der menschlichen Erkenntnis)* című könyve folytatja a tanulmányok sorát. Majd David HUME (1711-1776) 1748-ban jelenteti meg virásban vizsgálódásainak eredményeit az *Enquiry concerning human understanding (Eine Untersuchung bezüglich des menschlichen Verstandes)* című munkájában. Az értelem használhatóságának, igazságértékének és látóhatárának tisztázására jelentkezett 1781-ben Immanuel KANT, *Kritik der reinen Vernunft* című munkája azzal a szándékkal, hogy a problematikát tárgyaló hosszú történelmi sort, egyértelműen és vigérvényesen tisztázza.

¹⁹⁰ BACON, F., *Instauratio Magna, Novum Organum, sive Indicia vera de interpretatione naturae*, London 1620. (A német fordítás: G. W. Bartoldy gondozásában 1793-ban Berlinben jelenik meg, *Neues Organon* címmel. A kiadás Julius Heinrich von Kirchmann 1870-ben elkészült fordítását tartalmazza.)

¹⁹¹ vö. HIRSCHBERGER, J., *Geschichte der Philosophie*, II. köt., Herder Verlag, Freiburg, Basel, Wien, 1991, 48-49.

¹⁹² A modern polgárságra, mint társadalmi jelenségre és az általa hordozott új szellemiségre vonatkozó teológiai reflexiót ld. METZ, J. B., *Glaube in Geschichte und Gesellschaft, Studien zu einer praktischen Fundamentalthologie*, Matthias Grünewald Verlag, Mainz 1977, 29-42.

¹⁹³ A folyamatról ld. MOLNÁR, T., *A liberális hegemonia* című könyvét, különösen a mű I. fejezetét. Kairosz Kiadó, Budapest 2001.

rendszere új elemekkel bővül, a társadalmat már nemcsak az egyház vagy a király irányítja, hanem a művészek, a gazdaság alakjai, a politikusok, a művészet vagy éppen a tudomány jeles és nem jeles képviselői szólíthatják meg. A társadalomban található sokféleség egységét már nem a hit egysége garantálja, hanem az értelemmel megragadott vagy megragadható elvek adják.

A felvilágosodás társadalmi kibontakozásának hordozói és mozgatórugói olyan személyek voltak, akik egyedi küldetéstudattal és új világnézeti elemekkel léptek fel a társadalommal szemben.

A XVIII. századról szóló kutatások az utóbbi két évtizedben kimutatták azt az összefüggést, mely a felvilágosodás korszakában a „filozófia” fogalma és a vallási „misszió” fogalmak között fennáll.¹⁹⁴ A felvilágosodás nagy alakjai egyéni küldetéstudattól eltöltve és a mélyebb és alaposabb nézeteik alapján feljogosítva és felhatalmazva érezték magukat arra, hogy felvilágosultakként lépjenek fel a társadalom a még fel nem világosult tagjaival szemben, saját tevékenységüket a misszionáriusok tevékenységével analóg módon értelmezték.¹⁹⁵ A felvilágosítók magukat fényhozókként értelmezték, akik írókként, költőkként, filozófusokként és természettudósokként új fényben láttatják az embert és világát, nézeteiket pedig könyvekben, folyóiratokban, évkönyvekben és újságokban teszik közvé. A publikációk tartalma nem marad holt betű, hanem a salonok, egyletek, páholyok és titkos társaságok összejövetelén felolvasva újra élő szóvá válik, így multiplikálódik az új fény, de magától értetődően az ebből kivetülő árnyék is. A „szerző” új minősége jelenik meg, aki már nem egy szellemi iskola tanítványa vagy egy adott társadalmi rend tagja, hanem a világhoz tartozik, a nép tagja, aki a világot és az embert jobbító szándékkal – függetlenül az államtól és az Egyháztól – csak önmagát és tudását képviseli és kezd független kommunikációt a számára anonim, fel nem világosultakból álló társadalom egészével.¹⁹⁶

Abban az időben, amikor Sailer jezsuita növendékként az egyetemre érkezik, futnak össze azok az utak a társadalmi életben, melyeket az előző korszak épített, és talált erősebb

¹⁹⁴ Már 1803-ban az elkötelezett szabadkőműves Johann August Starck, a porosz származású evangélikus teológus a bölcséletnek (Philosophismus=Aufklärung) a vallást leváltó küzdelmére, siralmas diadalára és a nyomán kialakuló indifferentizmusra reflektál anonim munkájában (*Der Triumph der Philosophie im Achtzehnten Jahrhundert* I-II., Frankfurt am Main 1803). Hans Urs von Balthasar Starck korai munkásságában a „kereszténység transzszubsztanciációjának a szabadkőművességbe” irányzat megtestesítőjét látja benne. ld. uő. *A dicsőség felfénylése*, II. köt. – Teológiai stílusok, 2. rész: *Laiikusok*, Hamann, 612.

¹⁹⁵ vö. GUNERT, F., *Aufklärung als Mission – La Mission des Lumières. Accueil réciproque et difficultés de communication. Akzeptanzprobleme und Kommunikationsdefizite*, in *Das Achtzehnte Jahrhundert*, Mitteilung der Deutschen Gesellschaft für die Erforschung des 18. Jahrhunderts 13 (1989/1), 44-47.

¹⁹⁶ vö., SCHALK, F., *Die europäische Aufklärung*, in *Von der Reformation zur Revolution* (Propyläen Weltgeschichte 7.)(szerk. Golo Mann und August Nitschke), Propyläen Verlag Berlin-Frankfurt am Main 1964, 467-512.

politikai, gazdasági és társadalmi támogatottságra. A társadalom egészét értelmes tudással, és annak minden elemét, egy átlátható hatalmi szerkezet határain belül, értelmes autonómiával kellett felruházni. Ez a fejlődési vonal Sailer saját élményévé és nemegyszer keserű élménnyé válik. Első ilyen tapasztalat forrását Sailer tanára, a már sokat emlegetett Benedikt Stattler jelentette. A Jézus Társasága az oktatás egészén belül európai nagyhatalomnak számított és ezt a pozíciót a történelmi változások ellenére igyekezett a rend megtartani a gimnáziumokban, a kollégiumokban, a szemináriumokban, a főiskolákon és az egyetemeken. Az oktatási és nevelési tevékenység rendjét és tartalmát a gondosan kidolgozott és hosszú éveken át kipróbált *ratio studiorum*-ot 1599-ben fogadta el a rend és Sailer koráig, a kisebb módosításoktól eltekintve, a gyakorlatot kizárólagosan meghatározó oktatási normarendszer maradt. Az arisztotelészi-tomista filozófiai rendszer és a rá épülő dogmatikai-erkölcsi tanítás első korrekcióját Francisco Suárez¹⁹⁷ végezte el, majd őt követően a másodsorú, az Itáliából származó és német nyelvterületen tevékenykedő Gregor von Valencia¹⁹⁸. A merev ragaszkodás az arisztotelészi alapokhoz nagy akadályt jelentett a jezsuiták rendszerének átdolgozásában, így a filozófiai és a teológiai doktrínában a nyitás és varratmentes illeszkedés a leibnizi és wolffi szisztémához végül is lehetetlenné vált. Először 1740 körül vált kézzelfoghatóvá az ez idáig tévedhetetlennek tűnő oktatási rendszer további használhatatlanságának tapasztalata, ezért a Dillingenben és Ingolstadtban tevékenykedő jezsuita professzorok az 1750-es évek közepétől kezdve eklektikus módon felépített tananyag kidolgozását megkísérelve igyekeztek az általuk már tarthatatlannak ítélt helyzetet orvosolni.¹⁹⁹

Sailer ebben a keretben maga is a felvilágosítókhoz hasonló, de keresztény szerző kívánt lenni, aki hitével, emberi útkeresésével olvasói útítársaként a délnémet barokk hitvilág felvilágosult, önállóan gondolkodó misszionáriusaként kívánt fellépni.²⁰⁰ Üzenete

¹⁹⁷ Munkásságának elismerésül halála utána a „Doctor eximius et pius” cognoment nyerte el. (Granada, 1548. január 5. – Lisszabon, 1617. szeptember 25.)

¹⁹⁸ Eredeti neve Gregor de Valencia (Medina del Campo, 1549. március ? – Nápoly, 1603. április 25.), mivel azonban 1573-75 Dillingenben, majd azt követően az ingolstadti egyetem volt dogmaika professzor egészen 1592-ig, élete nagy részét második otthonában, német területen töltötte. Itt születtek tudományos munkái is, ezért nevét a német forma szerint is használta. Tanítása nagy hatással volt a fiatal generációkra, rendtársai munkásságának elismerésként és tiszteletük jeléül a „doctor doctorum” címmel illették.

¹⁹⁹ Közéjük tartozott: Bertold Hauser SJ (Dillingen), aki a skolasztikus principiumok megtartásával új világkép felépítésén fáradozott. Hozzá hasonlóan, de más módszer szerint ugyanebben a témában Joseph Magold SJ (Ingolstadt) tett kísérletet. Az eklektikus teológia felépítésének azonban a legjelentősebb alakja mégis Sailer tanára Benedikt Stattler SJ professzor, aki a legnagyobb és legmerészebb kísérletet tette a régi tananyag, valamint a leibnizi és a wolffi gondolatok házasítására. vö. JEDIN, H., *Handbuch der Kirchengeschichte*, V., 591.

²⁰⁰ A Jézus Társaságában szerzett tapasztalatokat Sailer számára Stattler tanári tevékenységének egyik hangsúlyozott eleme, a *Selbstdenken* fogalma összegzi. Stattler professzor okatóni tevékenységének elsőrangú célja a hallgatóság önálló gondolkodásra nevelése, amit Sailer később kollégájaként is megfogadott. Sailer a stattleri fogalmat tovább viszi, és műveiben gyakran használja, egyúttal ennek segítségével veszi fel a

felvilágosítás a felvilágosodásról az Egyházban, célkitűzése pedig az élő és éltető kereszténység megvalósítása volt. Missziós tudatát és lelkületét mindvégig megalapozta és meghatározta a jezsuita rendben szerzett tapasztalata, jóllehet maga is szembesült személyes lehetőségeinek határaival és következetes logikával állapította meg: „nem illik a rendi formába, más forma viszont aligha képzelhető el”²⁰¹ számára. Vallásos személyiségének jegyeit is nagyban alakították a noviciátusban töltött évek, annak gyümölcseiről naplójában az 1803 május 21-én írt bejegyzésében, már ötvenkét esztendősen így tünődik: „A Jézus Társaságban ismertem meg az imádság és az önmegtagadás szellemét.”²⁰² Sailer ezzel a habitussal érzékeli és értékeli a kor modern áramlatait. A problémaérzékenységére és érzékelésnek pontosságára a legkiválóbb példa a *Religionskollegien* előadássorozata, ahol a „kíméletlen” felvilágosodás következményeiről beszél.²⁰³

Sailer praktikus kritikával fogadja korának történéseit, nézőpontját az értelemről szóló traktatusának elején feltüntetett szent páli idézetben összegzi: „Vizsgáljatok meg mindent és a jót tartsátok meg!” Árnnyalt nézete egyrészt az egyházi élet valós hiányosságainak, másrészt a felvilágosítók nézeteiben található, valamint azok

kesztyűt a felvilágosodásról Kant által vázolt programtervének követelményeivel (*Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung?* – 1784. szeptember 30.). A *Selbstdenken* saileri fogalmának tartalmi elemzését és jelentőségének bemutatását ld. KELLER, Chr., *Das Theologische in der Morlatheologie*, 211-226; továbbá ebben az értelemben Stattler szerepének saileri megítélését ld. a 64. lábjegyzetben.

²⁰¹ Johann Georg Müllernek írt levelében írja (datálva 1801. február 21.): „Ami engem illet, úgy vagyok, hogy néhány világos, tisztaféjű ember, mint Winkelhofer is, szeretnek, de a legtöbb exjezsuitának a botrány köve vagyok, mivel a formára keveset adok. Nem illek a rend régi formájába, újat pedig nem lehet elképzelni.” SCHIEL, I., 33.

²⁰² „In der Gesellschaft Jesu lernte ich den Geist des Gebetes und der Selbstverleugnung...” uo.

²⁰³ RK I. (1786), 63-66 „... im Religionsunterricht und in Religionsübungen bei vielen viel Mechanisches, viel Ungründliches, viele Mißbräuche, viel Übertriebenes, viel Vorurteiliges mit unterwebet sei. Also kann Aufklärung der Menschen in Religionssachen nicht anders als wünschenswert sein, damit dadurch das Mechanische in Geist und Leben verwandelt, das Ungründliche - Übertriebene erläutert, Vorurteile durch helle Erkenntnisse verdrängt, Mißbräuche und Aberglauben je länger je mehr abgetan werden. Wahrlich ein großes Feld - und wenige Arbeiter - ein großes Aufklärungsbedürfnis und wenig Aufklärung. Sie ist wünschenswert; denn sie ist den Zeitbedürfnissen angemessen. Zu einer Zeit, wo mehrere Menschen als jemals Reden, Denken, Schreiben, Lesen von Religion; zu einer Zeit, wo auf alles, was Religion ist, Angriffe gemacht werden, wo aller Witz und aller Scharfsinn aufgeboden wird, hier eine wichtige Religion lächerlich zu machen, und dort eine als Irrtum zu demonstrieren. Zu einer Zeit, wo der Bücherhandel zu einem der größten Nahrungszweige erwachsen, wo das Interesse der Buchhändler so viele Gelegenheit und so manchen Anstoß bekommen hat, allen Unsinn in die Hände auch des Schwächeren zu spielen; zu einer Zeit, die die immer allgemeiner werdende Denk- und Pressfreiheit wahrscheinlicherweise zur Epoche der bedeutendsten Revolution machen wird. - - - Soll es da nicht vorzüglich wünschenswert sein, daß wahre Aufklärung die Schwachen stark, und die Starken weise machen: daß milde, schonende Aufklärung der Vorsehung in die Hände arbeiten, und Liebe und Wahrheit auf die unbeleidigste Weise möchte befördern helfen.“

Sailer itt összekapcsolja a vallási ismeretek terjesztésének és elmélyítésének fontosságát a kor követelményeivel. A religio ismeretei első tudományként jelennek meg, melyhez a többi tudományokból nyert ismereteket kell kötni. Az ismeretek megszerzése mellett hangsúlyt kap az egész társadalomra kiterjedő erkölsi nevelés, mely a hasznos felvilágosodás előzetes kritériuma. Sailer szeizmográfjának érzékenysége ezen a helyen abban megmutatkozik élesen, hogy 1786-ban már beszél a három év múlva bekövetkező forradalomról, a „legjelentősebb forradalomról”, mint a „kegyetlen felvilágosodás” következményéről.

megvalósulásban tapasztalható parazitajelenségek felfedezésében és megkülönböztető értékelésében mutatkozik meg. Úgy látta, hogy az evilági keretekre célszerűsített, hasznossági mentalitást, a túlnyomórészt antropocentrikus, eticisztikus, voluntarista, individualista, intellektualista és eudémoni tendenciák egyes formáit és azok árnyalt jelenlétét egymástól elkülönítve kell vizsgálat alá vonni, hogy azok valós tartalmához közelebb juthasson. Felmérte a korának jelentőségét, amelyben a gyors és a teljes társadalmi rendet érintő változások oly mértékben vették igénybe az embereket, hogy tartanak majd a szükségszerű hitéleti változásoktól, pedig a „reformok” gyors bevezetése az átalakított világban még szükségesebbnek bizonyulnak majd.²⁰⁴ A püspökök és fejedelmek által már korábban bevezetett reformok a délnémet területen az „óvatos felvilágosodás” jegyében születtek és reményteljes alapot adtak mind a társadalmi, mind pedig az egyházi megújulás számára. Megjelenik a keresztény felekezetek újraegyesítésének a vágya, mint ahogy felerősödik a liturgikus és pasztorális reformlehetőségek iránti érdeklődés is. Sailer mellett, hogy a felvilágosodás társadalmi kétértelműségére utal, reményteli hangot üt meg a korszak szellemiségét illetően a vallásról szóló előadássorozatának nyitóelőadásán 1786-ban a Dillingeni Egyetem²⁰⁵, melyet Friedrich Nicolai támadási alapként később fel is használ ellene. Törekvése a felvilágosodás teológiai szemléletű átvilágítására és egyértelműsítésére irányul²⁰⁶, azt szerette volna megtudni, hogy „hic et nunc” mi a felvilágosodás, és ennek tisztázása érdekében a szókratika elvét alkalmazta korának egészére.²⁰⁷ Az emberi arcú és egyedül

²⁰⁴ „Korunk valóban nem másolat, hanem egy eredeti korszak, eredeti a világ dolgaira nézve, és valóban eredeti a vallás ügyeit tekintve. Midőn a nézetek régi formája itt inog, ott romba dől és újak jelennek meg a régiek romjain, egy hullámzó forgatagban találják magukat a népek. Úr és alattvaló, polgár és paraszt, kicsi és nagy, gazdag és szegény a politikai földrengés lökéseit egyaránt elszenvedik. A változások, melyek először is rendet, rangot és hivatalt ingatnak meg, megosztják a véleményeket, az erkölcsöket és a szokásokat és a nyelvet magát is. Mivel a korszak hatalma a népeket oly sok egymásba vágó változáson áthajszolt, már csak annak az egynek a változásától félnek, amely számukra a Legszentebb, a vallás, a hit, az istentisztelet, az Egyház, és annál jobban félnek, minél nagyobb az a tisztelet, amellyel megragadják azt, amit számukra a vallás, a hit, az istentisztelet és az Egyház jelent.” NB I., 364-365.

²⁰⁵ „Felvilágosodás, egy szó, melyet manapság azok használnak és azok élnek vissza vele, sulykolják és szajkózzák, azok romlott gondolkodásmódjára, szándékaira, karakterére, vizsgálódásaira alkalmazzák, akinek ez tiszteletükre vagy megbélyegzésükre szolgál, egyesek és egész pártok dühe, mely ezt a szót saját törekvésük dicséretére és tiszteletére alkottak vagy gúnynévvé formáltak, már alig szabad kimondani. Aki engem bizonyos embereknél három szótaggal minden becsületesemtől meg akar fosztani, az nevezzen engem csak felvilágosítónak: célját biztosan eléri. Aki számomra bizonyos embereknél három szótaggal szabad bejárást és tiszteletet akar szerezni, az nevezzen engem csak felvilágosítónak. Célját nem véti el.” RK I., 34kk.

vö. Schiel II., 43.kk An Stattler – Kriteriologie für wahre, echte, nützliche Aufklärung, az V. függelék.

²⁰⁶ A felvilágosodást a felirat nélküli patikai tégelyhez hasonlítja, amelyben mérge vagy gyógyszer van. (...Aphotekerbüchse, die keine Unterschrift hat...sie könne Gift oder heilsame Arzenei enthalten...) RK I., 80.

²⁰⁷ „Soha ne használd a felvilágosodás szót, hacsak nem hozzá teszed mindjárt, hogy milyen felvilágosodásra gondolsz; ha valaki neked a felvilágosodásról beszél, bátran kérdezz rá: Barátom, miféle gondolsz?” RK I., 79.

elfogadható²⁰⁸, a jelen bajait orvosló felvilágosodás az, amely nyitott a teológiai horizontra és a pozitív kinyilatkoztatás látószögéből értelmezhető tartalmat hordoz.²⁰⁹ A korszak jelentősége sajátos követelményeiben mutatkozik meg, mely most az egyéni erényes és bölcs cselekvést²¹⁰ sürget²¹¹, amely az élő hiten és a tudáson nyugszik²¹², megfelel a teremtőnek,²¹³ azaz, az igazi felvilágosodás követelményeinek.

²⁰⁸ Sailer differenciáltan szemléli a felvilágosodás folyamatában megjelenő elemeket, vizsgálja azokat és csak a jókat kívánja megtartani. Ennek megfelelően két – a „hamis” és az „igazi” – alapvető kategóriába sorolja a jelenségeket. A *Vernunftlehre* I. kiadásában (Zweyte Beylage – zur Logik für den Prüfer, 238-241.) egy intésben foglalja össze nézetét a felvilágosodásról: „Vajon olvasóim közül gondolják néhányan, hogy ha a felvilágosodás ez lenne, akkor ezt tenné, és erre ösztönözne? Válasz: az egyik felvilágosodás ez, ezt teszi, erre ösztönöz; egy másik felvilágosodás pedig minden, csak nem ez, inkább tesz minden mást, csak ezt nem, minden másra ösztönöz, csak erre nem. Ezért felvilágosodást a felvilágosodástól el kell választanotok. A felvilágosodás egy *abstractum*, nincsenek sem kezei, sem lábai, magától nem tesz semmit – hanem a felvilágosítók, a felvilágosító személyek léteznek, cselekszenek és ösztönöznek. Ha tehát ti a felvilágosodást kivétel nélkül szidalmazzátok, akkor egyszerre törtök pálcát Krisztus fölött, aki viláosságot hozott a világba, akit első hozzáfogható nélküli felvilágosítónak nevezhetünk, és a sátán fölött, aki a mi ősanyánk a vakító felvilágosodásával a „tilalomról és az isteni bölcsességről” megtévesztett és a bukáshoz vezetett. Ha ti a felvilágosodásról kivétel nélkül lenéző hangnem ítéletet mondotok, akkor ahhoz a szofistához hasonlítotok, aki a magról és a növekedésről megvetően beszél, mert olyan mag is létezik, melyből konkoly nő ki – elfelejti azt, hogy a kenyér az asztalán és az ing testén, szintén valamilyen magból származik. Tehát, testvérek, a jövőben, ha felvilágosodásról van szó, azt a bizonyos *Contra* –t, lelkiismeretesen tegyétek a mérlegre, mint ahogy nekünk is *Pro*-t rá kell helyezni, ha bölcs akarnak lenni.”

²⁰⁹ A kinyilatkoztatás folyamatából Isten üzenetét hordozó küldötteket nevez meg, szerepüket „felvilágosítónak” tartja. A felvilágosodást, mint szellemi mozgalmat ugyanígy értelmezi, megnevezhetők az „apostolai”, felismerhető a szándékuk (elmenni az egész világra!), és hallható az „üzenetük”. Sailer teológia nézőpontból mindhárom elemet éles kritika alá vonja, ezzel teremtve alapot az „igazi felvilágosodás” teológiai kicsengésű, hiteles bemutatásához. „Aufklärung entspreche dem Willen Gottes, der Wahrheit und Licht ist. Sie sei dem Plan Jesu Christi gemäß und erfülle die Rolle von Sauerteig und Senfkorn...” vö. RK 1., 38-43 és 2, 44-45.

²¹⁰ A konkrét társadalmi és főleg egyházi helyzetet így látja: „Ahogy vannak emberek, akik a felvilágosodás iránt mértéktelen és támadó buzgóságukkal a bölcsességet és az erényt inkább visszavetik, mintsem előmozdítják, úgy vannak olyanok is, akik az ismeretlen jobb ellenében vak buzgósággal állnak szemben, az igazság jótét sugarával szemben mindenütt útban vannak.” VL³. III., 82.

²¹¹ vö. uo. A „kedves testvérek” máshol alig előforduló megszólítással él három alkalommal is ezen a helyen. Az igazság keresésében és a bölcsesség barátságában úgy tűnik az emberek különös testvéri egységének megvalósulását látja. Az emberi értelem vinculum, amely nemcsak embert és Istent, hanem az embereket egymás között is összekapcsolja. A képzetek társadalmi rétegét három osztályba sorolja, majd olvasóját egy figyelmeztetéssel és buzdítással indítja missziós útjára.

A figyelmeztetés: „Itt a harmadik figyelmeztetés: „Ne add szívedet egyedül csak a tudománynak!” Nem csak egyedül a tudás, hanem a cselekvés is; nem csak a látás, hanem a jó átlése is; nem csak megvizsgálni, hanem a vizsgálatok eredményét használni is; nem csak az értelem kiképzése, hanem a szív nemesebbé tétele is – ez legyen a szándékod. A szív a legfőbb Jóhoz tartozik, amely egyedül képes azt betölteni.” VL³. III. 81.

Uo. a buzdítás is elhangzik: „Olvasó – ha érzéked van a nemeshez és a közhasznúhoz, akkor igyekezz a harmadik osztályhoz és ott legyen a te világod! Fáradozásod sokak számára áldás lesz.”

²¹² „Die Religion der Vernunft comform finden!“ [A vallást és az értelmet konformnak tekinteni!] VL³ II., 168.

²¹³ „Kedves Testvérek! miért is civódunk apróságok miatt, amikor a fődologért kellene fáradoznunk; mellékes dolgokért, amikor oly sokrétű szorongatás a vallás lényegét éri? Hallottatok vagy olvastatok már olyat, hogy az orvos, amikor beteghez hívják, azzal foglalkozik, hogy a páciens piros vagy sárga mellényt visel? Arról gondoskodhat a szabóegylet vagy a divat; az orvos ügye fontosabb - az egészséget és az életet érinti ... így a jövőben tartózkodjatok attól, hogy a felvilágosodás szót egyenesen gúnynévként használjátok; mert szomjazni, és a szomjúságot oltását megkísérelni – mindkettő egyenesen Istentől jön, és ami így jön Istentől, azt az ne tegyük közmegejtés tárgyává. Hogy vannak néhányan vagy sokan, akik a felvilágosodás ürügyén kiszúrják a gyengén látók szemét, ez nem foszthatja meg az igazi felvilágosodást érdemeitől: oly kevésbé lehet ártalmas a Teremtőnek az, aki a napot, mint a felvilágosodás anyját és a nap királynőjét teremtette, hogy pl. néhányan a déli napba sokáig nézve elrontották látásukat. Ahogy ezért sem a nap

A felvilágosodás ismeretelméleti és tudományelméleti vitáinak egyik gyújtópontja a hiteles ismeretek forrásainak megállapítása és azok végérvényes kanonizálása volt. A feltett kérdés általában abban állt, hogy mely forrásokból képes az értelem megbízható és tiszta ismereteket szerezni és melyek azok a források, melyek a tévutak vagy zsákutcák veszélyeit rejtik magukban az emberi értelem számára. Sailer határozott szándéka, hogy a tisztázott válasz egyértelműen „apologetikai” és pedagógiai színezetben mutakozzon meg. Négy ismeretforrást tart hitelesnek és összességükben elengedhetetlennek, szemben a pusztá tapasztalatra, vagy kizárólagosan az értelemre építő, kritikai felvilágosodással szemben:

- a) tapasztalat²¹⁴
- b) hit²¹⁵
- c) ép emberi értelem²¹⁶
- d) filozófiai értelem²¹⁷

ad a) A tapasztalatszerzés módszereinek (egyszerű megfigyeléstől a kísérleti fizika módszeréig) bemutatása mellett Sailer részletesen ismerteti a tapasztalatnak, az anyagi világ érzékeléséből létrejött szellemi *factum*-nak létrejöttét, az érzékek munkáját és kitér a tapasztalatszerzés akadályaira is. Az ismeretek létrejöttének folyamatát a kornak megfelelő általános filozófiai fogalmakkal írta körbe, viszont teológiai kitérőt tesz az emberi öntudat értelmezésén keresztül: az ember önmagába tekintve Istenre figyel, és onnét vezeti vissza figyelmét a megfigyelő önmagára.²¹⁸ Az érzékek betegsége mellett nem csekély hangsúly esik a megfigyelés szellemének és tisztaságának pedagógiai célzatú értelmezésre, mint ahogy lényeges szerepet kapnak a megfigyelő szívének tisztaságát előmozdító aszketikus tanácsok is. Az emberi megismerés transzcendentális horizontjához ezen a ponton kötődik a morálpedagógia, mivel az értelem Istent a „jó” forrásaként ismeri meg és állítja az akarat elé.

ad b) A megismerés forrásairól tárgyaló szakasz az „Erkenntnisquellen des Wahren” címet viseli. Sailer az igazság megismerésének valós forrásait keresi és nem pusztán valaminek a megismeréséről kíván értekezni, vagy pszichologizálva arról a módról, ahogyan az ismeret létrejön. A hit igazságforrásként elsősorban egy tanúskodás igazságtartalmának megismerését jelenti. Sailer hosszasan tárgyalja a tanúsítás hitelre

teremtője, sem pedig maga a nap nem felelős; úgy azért a felvilágosodás sem.” VL³ II., 83. valamint VL² II., 205.

²¹⁴ VL¹ I. 48 - 127.

²¹⁵ VL¹ I. 127 - 179.

²¹⁶ VL¹ I. 180 - 207.

²¹⁷ VL¹ I. 208 - 391.

²¹⁸ VL¹ I. 112. A megismerés *conditio sine qua non* –ja ebben a kitérőben már egyértelműen elő kerül.

méltóságának kritériumait, melyet négy elemre bont és egyenként értelmezi és magyarázza azokat:

- a) a tanúk karakterének vizsgálata;
- b) a tanúskodás jellemzői;
- c) a tanúsított igazság jellemzői;
- d) a tanúság története.

Az értelemre vonatkozó alapvető elemek tisztázása után, hogy a tanúságtétel és a tanúsított tartalom igazságáról az értelemnek kell meggyőződnie, rátér a pozitív, magasabb rendű kinyilatkoztatásba vetett hit megvilágítására. Sailer itt is az eklektikus módszert választja, egyrészt, módszerében csatlakozik a Benedikt Stattler apologetikai eljárásához²¹⁹, másrészt kiegészítve ismétli meg egyik korábbi művében már felhasznált antropomorfizmusokat a Szentháromság életének magyarázatához²²⁰ és átveszi Lessing történelemteológiai értelmezését a kinyilatkoztatásról²²¹.

ad c) Sailer az ép emberi értelem tényét (*sensus communis naturae*) a legtágabb síkként, az igazság megismerésének mindenhol jelenlevő forrásaként fogja fel.²²² Olyan eszköz az emberiség kezében, mely a tapasztalat és a hit mellett a leghatékonyabban tanítja az emberiséget a „legelső és legfontosabb igazságokra”²²³ és „neveli a nép lelkét”²²⁴. A tapasztalat, a hit és az ép emberi értelem triászát saját elnevezéssel „*criteria popularia, organa popularia*”²²⁵ elnevezéssel kapcsolja egybe. Mivel a legtágabb és legáltalánosabb értelemben az igazságot befogadó, jóllehet, homályos ismereteket közvetítő forrás, az ép

²¹⁹ A modern kor apologetikájának atyjaként Johann Sebastian von Drey-t (1777. okt. 16 -1853. febr. 19.), a tübingeni iskola jeles képviselőjét nevezik meg. Karl Eschweiler nem az első, aki arra a tényre mutatott rá, hogy az újkori apologetika születésénél Benedikt Stattlernek úttörő szerepe van, így ez a teológiai diszciplína közel egy évszázaddal korábban látott napvilágot. vö. MARSCHLER, Th., *Einleitung – Die Bearbeitung des theologischen Erkenntnisproblems seit der Aufklärung in der Interpretation Karl Eschweilers*, XIV. in uö. (kiad.) ESCHWEILER, K., *Die katholische Theologie im Zeitalter des deutschen Idealismus*, (Die Bonner theologischen Qualifikationsschriften von 1921/22, Aus dem Nachlaß herausgegeben und mit einer Einleitung versehen von Thomas Marschler), Verlagshaus Monsenstein und Vannerdat OHG Münster, 2010.

A gondolatnak a modern kori apologetika stattleri eredetéről nem maga Eschweiler a szerzője, ugyanis doktori értekezésének két lábjegyzetében is korábbi szerzőkre, Karl Wernerre és Alois von Schmidre hivatkozik. vö. uö. *Der theologische Rationalismus in der katholischen Theologie von der Aufklärung bis zum Vatikanum*, 49, 102. és 103. lábjegyzetben.

²²⁰ SAILER, J. M., *Theorie des weisen Spottes. Neujahrgeschenk eines Ungenannten an alle Spötter und Spötterinnen über Dreieinigkeit. Sey aufmerksam, und meyns redlich mit der Wahrheit. i. c. h. Will ganz gelesen seyn aus Vaterlands- Religions- und Wahrheitsliebe*. Geschrieben von einem Liebhaber seines Vaterlandes nach den dringenden Bedürfnissen unser Zeit am Neujahrstage, Joh. Rep. Fritz München, 1781.

²²¹ LESSING, G. E., *Die Erziehung des Menschengeschlechtes*, Berlin 1780.

²²² VL¹ 188. „...unleugbares factum der Menschheit.” [...az emberiség tagadhatatlan ténye.]

²²³ uo.

²²⁴ uo.

²²⁵ uo.

emberi értelem megelőzi a filozófiai értelmet, a „bölcseleti szellem”²²⁶ pusztán ebből merít és tisztázza a *sensus communis* által felfogott igazság tartalmi elemeit. Az emberi értelem természetszerűen olyan alapokra támaszkodik, mely lehetővé teszi, hogy az ember megismerjen. A megismerés folyamatának alapelemeihez az emberi érzékek közvetítő, eszközszerű szerepe elengedhetetlen, ugyanakkor az igazság logikai állításában is szerepet játszik: az „én láttam, halottam, éreztem ... ezért nem lehet másként!”²²⁷ állításban a tapasztalat és a belőle leszűrt igazság az alany állításával együtt a megismerés valós, személyes eseményét jelenti. Ennek feltétele az, hogy a megismerő alany előzetes feltett axiómákból indul ki, mint. pl. a dologi világ jelenléte és a hit az érzékek általi értelmi megismerés lehetőségében (*Fürrfahrhalten*).²²⁸ Az emberben adott a nyitottság a dologi világ felé²²⁹, és annak állandósága, megmaradása iránt is, ezért előzetesen a természetben jelenlévő dinamikától is mindig ugyanolyan természetű jelenségeket²³⁰ feltételez és vár el. Az ép emberi értelem ezért az idő dimenziójára is nyitott, a dologi világból, a már megszerzett tapasztalatokból szerzett igazságok szerint a még meg nem tapasztalt hasonló, homogén természetű eseteket feltételez. Azért az ép emberi értelem nem pusztán a tapasztalati tényekre, mint érzéki anyagra támaszkodik, hanem nyitott a jövőre, a még meg nem tapasztaltra, a jövőben beállóra, homályos fogalmai lehetnek a bekövetkezőről, amelyre a jelenből következtetni képes. A megismerés nem valamilyen neutrális folyamat az emberi életben, hanem valódi esemény, nem csak egyszeri történés, hanem személyes események olyan sorozata, melyben az ember eltanulja a valóságot, az igazságot. A saileri analízis szerint a *sensus communis naturae* kettős arculatú, egyrészt felfogóképesség (*intellectus possibilis*), másrészt pedig aktív, a megállapított igazságot diszkurzív folyamatban továbbvezeti egészen a közlésig. Számos ismeretet mások szavából szerzünk, melyek idegen tapasztalatra épülnek és az abból leszűrt idegen igazságot közvetítik felénk. Sailer ezt nevezi igazság érzetnek,²³¹ mely az igazság közölhetőségének, egyben a kommunikációnak, mint ismeretforrásnak is lehetőségi feltétele.²³² Amikor a *sensus communis naturae* valamiről a jó és a rossz közötti megkülönböztetés értelmében alkot

²²⁶ uo. Továbbá a *sensus communis* és filozófiai értelem különbségét hét komplementer-párban, külön alfejezetben foglalja össze. uo. 186-187.

²²⁷ uo. 180.

²²⁸ „Ez az igaznak tartás ... régebbi a demonstrációnál, korábbi a szillogisztikánál. És aki ezt az igazságot demonstrálni tudja, nem a demonstráció kedvéért tartja igazságnak. Ez az igaznak tartás, a „bízni és hinni az érzékeknek” ... nem emberi tudós oktatás útján plántálódik az emberi természetbe, ezért azt oktatás útján nem egykönnyen lehet azt az emberi természetből kiszakítani.” uo. 181.

²²⁹ uo. 182, „Naturgefühl” [természet iránti érzék].

²³⁰ uo. „Erwartung ähnliche Fälle” [hasonló esetek elvárása].

²³¹ uo. 182. „Wahrheitsgefühl, Wahrheitsinn” [igazságérzet, igazságérzék].

²³² uo. 188.

ítéletet, akkor az emberi természet morális érzéket mutat, amit lelkiismeretnek nevezünk.²³³ Amikor általános értelemben az ép emberi értelem bizonyos formákat „szépnek”, másokat pedig „rondának” tart, az emberi értelem szépérzékéről beszélhetünk.²³⁴ A dologi világ létezéséhez kapcsolja Sailer a dolgok teremtőjének, mint a létezők forrásának megismerését és emberi elismerését, valamint a vallási igazságok igaznak tartását. Az ép emberi értelem felismeri azt, amit Istennek nevezünk, akinek minden ember tisztelettel tartozik.²³⁵ A néphez és a kultúrához kötve is értelmezi Sailer az emberi megismerést és a megismerő alany belső karakterisztikus állapotával is foglalkozik. A megismerő alanyt meghatározza nemzetének kultúrája, amely eleve bizonyos belső arculatot hoz létre és ezzel előzetesen meghatározza a megismerés lehetőségeit. A megismerés – dinamikus értelemben – minden esetben nem pusztán a „külsődlegességekre”, hanem a megismerés folyamatában egyszerre a belső valóságokra, physiognómiákra, is támaszkodik.²³⁶ A külső valóságok pontos ismeretek létrejötte nélkül is sugallnak bizonyos előzetesen feltételezéseket, amelyeket alapvetően igaznak tartunk. A *sensus communis* saileri értelmezésének talán ezen utolsó esete sugallja leginkább Sailer ismeretelméleti felfogását, hogy az emberi értelemes természetben, a hit és a tudás természetes ismertforrásokként együtt adottak. A dinamikus rendet illetően a *sensus communis* nem is annyira konkrét ismereteket jelent, hanem inkább minden konkrét ismeret lehetőségű feltétele, mely potenciálisan soha nem kimeríthető. A hit és a konkrét értelem olyan források, melyek az értelem természetes dinamikáját támogatják: a konkrét ismeretek tudása az előzetes hitből születik, az új ismeretek pedig új irányba terelik a hit aktivitását, melyből megint csak új ismeret születik.

ad d) A *sensus communis naturae* értelmezéséhez kapcsolódik a megismerés forrásait tárgyaló fejezetben a filozófiai értelem tárgyalása, melynek a *Vernunftlehre* első - 1785-ös kiadásában - a legtöbb figyelmet szentel a szerző. A következő kiadásokban ennek tárgyalása nagymértékben megrövidül, hogy bővebb és részletesebb pedagógiai célzatú részeknek adjon helyet. Az értelem fogalmának tisztázásával²³⁷ kezdődő rész a logika szabályait tárgyalja a tiszta fogalmak megalkotásától kezdve, a logikai ítélet szabályos

²³³ uo. 183. „moralisches Gefühl, Gewissen” [morális érzék, lelkiismeret].

²³⁴ „Schönheitsgefühl, Geschmack” [szépérzék, ízlés].

²³⁵ Sailer a *sensus communis*ról, mint olyan belső emberi érzékről beszél, amely Istent magától képes felismerni és elismerni: „nem közvetlenül a tapasztalathoz kötve, tanításhoz, vagy pontosan megismert okok miatt” vö. uo. 184. – Az ép emberi értelem kritériumaként hozza Isten megismerését „bleibt er im Besitze des ehrwürdigen Namens: „gesunde Menschenvernunft, gesunder Menschenverstand”. Ezen a helyen mindkét kifejezést használja: „gesunde Menschenvernunft, gesunder Menschenverstand”, tehát az ép emberi értelemnek kritériumszerűen át kell fognia a dologi, materiális világot és a tiszta szellemi természetét is.

²³⁶ „physiognomisches Gefühl”, vö. uo. 184.

²³⁷ Id. VL¹ 209., majd újra, más szempontból tér rá az értelem fogalmának tisztázására uo. 280.

meghozatalán át egészen a tudományos előadás világos és szabatos megszerkesztéséig. A szillogizmus és szillogisztika hasznáról külön beszél, de mindezt nem tartja az értelem kreatív támogatójának, hanem az értelem tevékenységében a már megtalált igazság, fogalom továbbfejlesztő segédeszközének minősíti.²³⁸ A szerző kérdésfelvetése egyértelműen gyakorlatra fixáló: lehet, hogy a szillogisztika megfelel az iskolás gyakorlatnak, de vajon a legtöbb embert segíti-e a megismerésben?²³⁹ Mivel a logika pusztán segédeszköz, és csak a már megismert igazságokat fejleszti tovább, ezért Sailer a világos fogalomalkotásra és alapos vizsgálódásra, a megfigyelésre és az egyértelmű gyakorlati tapasztalatok megszerzésére teszi a hangsúlyt. Hogy az igazság megismerésében az igazság szóbeli terjesztésének tulajdonít nagy szerepet Sailer, magyarázza azt is, hogy a logikai rész miatt az előadások szerkesztési szabályainak rendszerébe torkollik. Kritika alá esnek a logikátlan logikák, számtalan olyan könyv, melyekben szó esik az emberi értelemről és a pontos fogalmi megismerésről és hangsúlyt helyez a logikai szabályainak bemutatására, de teljesen megfélekedezik arról, hogy olvasóját az igazság terjesztésére megtanítsa.²⁴⁰ A filozófiai módszerek és az analógia tárgyalása után rátér a hipotézisnek, a lehetségesnek a tárgyalására, amelyhez a természetfeletti kinyilatkoztatás lehetőségét kapcsolja. Az analógia az értelem számára az az út, mely átvezeti a megismerő alanyt az ontológiai létrend átérésére.²⁴¹

Az ismeretelméleti kérdések mellett a felvilágosodás egészének kategorikus minősítése logikailag feltételezi az egyes áramlatok és szerzők minősíthetőségét, az egyes felvilágosodások értékelhetőségét. A minősítés rendszerének és keretének ismeretelméleti alapjait és szellemi-spirituális tartalmát Szent Ágoston fény-metafizikája képezi.²⁴² Sailer

²³⁸ Egy szabály helyett az egyetlen ajánlja a következtetések levezetések: a conclusio sohasem mutathat többet a realitásból, mint ami már nem volt meg előtte a maior és minor tételekben VL¹ 284-285.

²³⁹ vö. uo. 287-290. *Etwas wichtigers als das Barbara Celarent* című fejezetben.

²⁴⁰ „Azt hiszem, ezen a ponton a lényegtelen nagy szorgalommal megvizsgálták, ugyanakkor a szükségeset és a legfontosabbat, a legtöbb értelemről szóló értekezésből kihagyták.” uo. 287.

²⁴¹ „Az analógiát nem tudom pontosabban lefordítani ... mint ezáltal: egyfésleg a különféslegességben, egyetlen a sokaságban, hasonló a különbözőségben – Az egyfésleg a különféslegességben, amit részben saját tapasztalatainkból, megfigyeléseinkből, kísérleteinkből, részben pedig kiélezett gondolkodással fedezünk fel, olyan belső készséget hoz létre, hogy minden más hasonló esetben ugyanazt az Egyet feltételezzük. Ez a feltételezés, melynek több-kevesebb valószínűséget tulajdonítunk, a biztosba megy át, amikor más jellegű tapasztalatok által, vagy más megbízható ismeretalapokon a sejtett Egyet, mint valóságos, reális Egyet megismerjük. Ebből az analóg jellegű megsejtésből, és az analógiának ebből az útmutatásából érkező tapasztalatokban stb. egy hűség érzés keletkezik arról az Egyről a sokféslegességben. Ez a valóság-hű érzés az Egyről a sokféslegességben, ahogy Herder is megjegyzi beszédében, a kulcs, melyet a Teremtő adott a kezünkbe, és az igazság pecsétje, azaz, ez vezet el bennünket a meggyőződésre és alapot ad nekünk a meggyőződésben arról, ami igaz. Mi látni szeretnénk.” uo. 320-321

²⁴² Sailer ezt elsősorban történelmi értelemben veszi. Minden teremtmény a maga történelmi állapota szerint fényből és sötétségből van „kikeverve”. Csak az idők végezetén, amikor a színről-színre látás állapota beköszönt, a dolgok alapjának megvilágosodása által válik „nyilvánvalóvá” és „beláthatóvá” a Teremtő mindenütt való jelenléte mindenben. Szoros értelemben véve a fény az a princípium, mely által minden dolog leplezetlenül látható, és ezáltal „valós”. A viláosság teszi lehetővé a megismerést, a dolgok valóságának

ezt a keretet már korának tudományelméleti és módszertani elemeivel kiegészítve tölti fel és alkot olyan szemléleti rendszert, melyben a felvilágosodás és az Egyház küldetése egyetlen célkitűzéssel jelenik meg és ezen egységen belül, a kor spirituális, szellemi, politikai, gazdasági, társadalmi vívmányai a közös küldetés megvalósulása szempontjából jó vagy rossz eszköznek minősülnek. Az „igazi és hasznos” felvilágosodásról, a valós felvilágosodásokkal szembeni kritikáról tett megjegyzéseket Sailer műveiben, az egyes témák tárgyalásnak keretébe szöve találjuk meg. Kizárólag a felvilágosodást elemző bemutatásról vagy annak mélyreható és átfogó kritikájáról önálló értekezést nem olvashatunk tőle, a legösszefüggőbb és egységes szerkezetben Benedikt Stattlernek írt levelében olvashatunk.²⁴³ A levél bemutatja azokat a valóban „gyakorlati kritériumokat”, melyeknek teljesülése mellett a sok belső áramlatból összetevődő felvilágosodás „igazi és hasznos” lehet. Az igazi és elő kritériumok a társadalom funkcionáriusainak „világossága”, de a felvilágosodás igazi letéteményese maga a társadalom.²⁴⁴ Szembeötlő, hogy Sailer nem merev szabályokat támaszt az „igazi és hasznos” felvilágosodással szemben, hanem felvilágosodás célba jutásának garanciáját keresi és abban találja meg, hogy a társadalmi élet szereplőinek „napról-napra pontosabb, helyesebb, világosabb, tisztább, átfogóbb, komplexebb, érthetőbb, a képzelet számára életszerűbb, a szív számára alkalmazhatóbb, fogalmi” lesznek.²⁴⁵ Megmutatkozik Sailer irtózata az „iskoláktól” és a „rendszerektől”²⁴⁶, melyekben a szellemi tájékozódás megmerevedik és az igazságot

megjelenését az értelemben, és ezáltal lehet valami „igaz”. vö. HEDWIG, Kl., *Sphaera Lucis, Studien zur Intelligibilität des Seienden im Kontext der mittelalterlichen Lichtspekulation* (Beiträge zur Geschichte der Philosophie und Theologie des Mittelalters, 18.) (szerk. Hödl, L. – Kluxen, W.), Aschafendorff, Münster Westfalen 1980.; ld. még a fény konstitutív szerepének történelmi fázisokra bontott értelmezését filozófiai és vallási nézetben ld. LThK „Licht” címszavának II. pontjában.

²⁴³ An Benedikt Stattler, Dillingen, den 28. Februar 1787. in Schiel II., 40-42. A levél tartalmát egyéb kutatások is a saileri felvilágosodás kritériológiájának tartják pl. vö. FRITSCH, M. J., *Sailers Auseinandersetzung mit der Aufklärung im Spiegel seiner „Vernunftlehre für Menschen, wie sie sind”*, in: Von Aresing bis Regensburg, Festschrift zum 250. Geburtstag von Johann Michael Sailer am 17. November 2001 (Beiträge zur Geschichte des Bistums Regensburg 35.) (szerk. G. Schwaiger - P. Mai) Verlag des Vereins für Regensburger Bistumsgeschichte, Regensburg 2001, 152-166., 165. A levél eredeti szövege és magyar fordítása V. függelékben található.

²⁴⁴ vö. Johann Michael Sailer levele Benedikt Stattlerhez, a vallási fogalmaktartalmi megvilágításának témájában, az V. sz. függelékben, továbbá RK I., 38-43; 53-68.

²⁴⁵ Sailer folyamatosan hangsúlyozza az értelem képzése mellett a szív képzését is. A teljes értékű emberi fejlődés, a tudás, a műveltség és az erkölcs együttes fejlődése az igazi felvilágosodás kritériuma. vö. RK I, 42k., 47k., 60., 77k.

²⁴⁶ Sailer aszketikus figyelme és óvatossága folyamatosan kiterjed az értelmi megismerés szabadságát korlátozó és az erkölcsös cselekvést akadályozó tényezőkre. Mivel az „iskolák”, „irányzatok” ilyen akadállyá válhatnak, ezért gondosan kerül a rendszerképzést és erős kritikával illeti a tudományos pedantériát. Sailer gondolkodásmódját kifogásolják ellenfelei, különös tudományos magatartásformájából fegyvert kovácsolnak, melyről Alois Buchner visszaemlékezéseiben olvashatunk: „Sailer szemére vetették, hogy túlságosan az érzelmeinek vezetésére bízva magát elhanyagolta a tudományosságot, egyetlen filozófiai irányzathoz sem csatlakozott és ezen hiányosságok miatt nem képzett tudósokat. Ezek a vádak, leszámítva a harmadikat, teljesen valótlanok. Sailer a felhozott vádakkal szemben felettébb érdekes módon védekezett. Ismert volt ugyanis, hogy miként professzor Zimmer, úgy ő is baráti viszonyban volt Schellinggel, amikor ő

kereső ember az előítéletek dogmatikus zsákutcáiba fut.²⁴⁷ Ezzel szemben Sailer a „napról-napra” dinamikát találja alkalmasnak a felvilágosodás célba juttatásához, melynek valós felelőssége „a fejedelmeknek, a minisztereknek, a püspököknek, az apátoknak, a papoknak, a plébánosoknak, a szerzeteseknek, a világi hivatalos viselőknél, a polgároknak és a kézműveseknek, az asszonyoknak és a gyerekeknek, a nép vezetőinek és a népnek” van. A teljes társadalmi rend említése nem csak az evangéliumi missziós célkitűzésre utal, hanem egyértelműen a *Vernunftlehre* spirituális horizontjára is rámutat. Ahogy az élő kereszténység a társadalom kovásza lehet, úgy beszél a levél írója a felvilágosodásról: „a kovász egyáltalán nem nagy tömeget hatott át”²⁴⁸. Ebben a saileri mondat két tapasztalatot ötvöz egyetlen igazságba: a reális Egyházzal az imakönyvek és lelki kalauzok lektorálása útján szerzett tapasztalatát, és a felvilágosodás társadalmi helyzetéről szerzett tapasztalatát. Az ötvözött a tapasztalattal, hogy az Egyházban ugyanaz az élő hit helyzete, mint a

Landshutban volt. Egyszer úgy adódott, már nem tudom, hogy melyik részről, de Sailernek szegezték a kérdést, hogy ezzel az új filozófiával, mely nem idegenkedik a kereszténységtől, miért nem barátkozik meg jobban, és miért nem sajátítja el és beszél annak a nyelvét stb. Már nem tudom pontosan idézni, csak emlékezetem szerint Sailer nagyjából ezeket mondta: „Akkor, amikor elkezdtem a filozofálást, még a jó öreg Wolff számított karmesternek. Tanárom és vezetőm ezen a területen Benedikt Stattler volt, aki éppen abban az időben vette fel a harcot az új filozófussal Kanttal, Kant pedig Stattlert a hozzá méltó ellenfélnek kiáltotta ki. Ezért akkor tanárom elhagyására semmi okom sem volt, főképpen, mert a teológiába is ő vezetett be engem. Hű maradtam hozzá és az ő nyelvét beszéltem, az evangélium és szent atyák nyelvét. Amikor aztán nemsokára Fichte tett szert nagy tekintélyre és a tudósok azon fáradoztak, hogy az ő nyelvén beszéljenek és írjanak, nem találtam okot megszokott nyelvezetemet elhagyására és az új terminológia megtanulására. Kétkedtem is abban, hogy képes lettem volna gondolataimat abba nyelvezetbe lefordítani. Aztán hamarosan fellépett Schelling, aztán ő is hozta a maga sajátosság nyelvezetét. Ahogy látják, az eddig majdnem harminc esztendő alatt háromszor is nyelvet kellett volna váltanom, ahogy ezt kedves kollégám Zimmer megtette, aki először Kant nyelvén, majd Fichte nyelvén beszélt és most Schelling nyelvezetét veszi birtokba, hogy drága kincseinek, a kereszténység örök igazságainak, új ládikót szerezzen. Számomra ez túlságosan nagy fáradságot jelentett volna. Maradtam és megmaradok az evangélium nyelve mellett. Az összehasonlításra Zimmerrel és erre a záró kijelentésre jól emlékszem, a többi csak emlékezetből mondom. Nem tudom, hogy Sailer ellenfelei mit értettek tudomány és tudományosság alatt; ők nevezzenek meg nekem valakit Sailer korából, akit Sailer mellé tudnának állítani, és nem akarom mondani, hogy elébe helyezni. Könyve, a „*Vernunftlehre für Menschen, wie sie sind*” megjelenésekor nagy tekintélyre tett szert. Én ezt könyvet teológusként Landshutban tanultam ... egész Németországban még nagyobb tekintélyt nyert a „*Grundlehren der Religion*” melyben kimerítően és világosan előadta, amit számunkra az értelem, a kinyilatkoztatás és a Katolikus Egyház tévedhetetlen tanítóhivatala a vallásról mond. Ezt a könyvet is teológusként Landshutban tanultam és ennek kézvezetésével orientálódtam a filozófiai és teológiai igazságok területén, teljességgel a Katolikus Egyház a felfogásának megfelelően ... és ez a férfit, aki a katolikus tudományokért oly sokat tett, aki, korában minden Németország minden más katolikus szerzőjét az elméjének éle, tudásának átfogója, gondolatainak mélysége, előadásának világossága szerint, felülmúl, sokak által teljesen ignorált, mások teljesen félreismerik, gyanúsítgatják és szidalmazzák. Micsoda szégyen, ha egy nép a nagy férfialakjait maga becsmérli és gyanúsítgatja! Schiel I., 363-364.

²⁴⁷ Úgy tűnik ezen a ponton az alapötletet tekintve Sailer F. Bacontól merít, aki az új ismeretek megszerzésének akadályaként négy előítélet fajtát, a társadalmi és az egyéni tudatot átszövő, típusos bálványt mutat be (*idola tribus*: általában az emberi természetben megalapozott előítélet, antropomorfizmus; *idola specus*: a barlang bálványa, utal Platón barlangjára és Baconnál az individuális előítéleteket jelenti; *idola fori*: a piac bálványa, a társadalom és a nyelv által generált tévedéseket jelenti; *idola teathri*: a színház bálványa, a hagyományokban adott és átadott tévedések gyűjteménye pl. a filozófiai iskolák tévedései). A bálványokat szolgáló értelem elkerüli a valóságot, nem képes a természetet önmagában megismerni és ezzel a valóságot szolgálni. A tudományok megújításának első jelentős lépése és annak elengedhetetlen feltétele az előítéletek sarokba szorítása. (BACON, *Novum Organon* I., 38-66.)

²⁴⁸ Johann Michael Sailer levele Benedikt Stattlerhez ld. V. függelék.

felvilágosodásé a társadalomban, megállapítja saját küldetésének is megvalósulási közegét is, melyhez Sailer egyre elkötelezettebbnek érzi magát.²⁴⁹

IV.2.2.1. Sailer viszonya a racionalizmushoz és felvilágosodáshoz – felvilágosítók kritikája

Mivel Sailer a felvilágosodást absztraktnak tekinti, ezért csak ott és úgy válik láthatóvá és hatékonyá ahová, és ahogyan apostolai azt elviszik.²⁵⁰ A felvilágosodások tág spektruma a minőséget és belső tartalmát illetően, képviselőinek minőségbeli különbözőségéből adódik. A „jó felvilágosodás” és a „rossz felvilágosodás” között tett megkülönböztetést kategorikus értelemben mindvégig fenntartja ugyan, de ez a nyers osztályozás az irányzatok és a szereplők egyes esetét vizsgálva messzemenően árnyalttá válik a saileri nézetben. Így a felvilágosodásról tett ellentétes előjelű általános kijelentései nem hordoznak ellentmondást, azonban ez csak a kijelentések tartalmának konkretizálása után válik egyértelművé és valóban világossá. Az egyénnek bölcsen kell választania az egyes irányzatok és apostolainak üzenetei között.²⁵¹ Sailer gyűjteményes munkái és egyéb kisebb írásainak tartalma nyilvánvaló teszik eklektizáló szándékát, mely a kizárólagosság elvét gyakorló teológus kortársaival szemben válik igazán újszerűvé. Míg mások teológusként inkább „harcos” szándékkal inkább dogmatikai igazságokat és tételeket igyekeztek megvédeni, addig Sailer inkább bölcsességtanítóként fellépve a lehető legtöbb „közhasznút” és a „hasznosat” kívánja összeszedni és azokat összefoglalva keresztény

²⁴⁹ Sailer a naplójába 1786. december 24.-én éjfélkor tett bejegyzése apostoli elköteleződését tükrözi, de az akkori állapotokra is utal: „És ha még több szegénynek kell rám borulnia, mint ami eddig elért, mert bizonyos társaságokban nevedet kimondom, mégis meg akarlak nevezni és viselni gyalázatát, örülni fogok, hogy apostolaiddal együtt korbácsolnak a Te nevedért. Nem vagyok méltó, hogy nevedet kimondjam – a szentek közösségében, nem vagyok rá méltó; mert Te vagy Jézus Krisztus, az Istennek Fia, az Embermegváltó – én a por, a bűnös! A nép csak ajkával tisztel Téged, a világ bölcsei nyelvvel és tettel gyaláznak Téged. Engedj gyermekként hinnem Benned és én teljes szívvel áldalak Téged, nevezzenek bár érte a sötétség fiának vagy ostobának is, mert Te vagy a méltó, Egyetlen!” Biographie II., 446. k.

²⁵⁰ A felvilágosítókat négy osztályba sorolja, mely egyúttal a felvilágosodás négy nagyobb erkölcsi kategóriáját is kiadja: „A képzetek társasága négy részre esik szét. Az egyik rész szegény testvéreik állítólagos felvilágosodásán dolgozik, de elfelejtették lelküket a durva előítéletektől és a vad szenvedélyektől megtisztítani. Ez a társaság az igazság tanára akar az emberi nemnek és tévedéseit igazságként bocsátja áruba. Egy másik rész a könnytörvényszéken a bírói szakmában tetszeleg, megítéli, ami él és élt, dicséretből és megrovásból egyaránt eladható kontármesterséget csinál, tervezi az érdemek fokait és a társadalom jelenlegi boldogságát, ennél fogva a legdicsőbb hősei teszik nevetségessé. Ismét egy másik rész (a legkisebb és a legszerényebb) először elég hosszan önmagán dolgozott, és még most is a szelíden rendező gondviselés csendes eszközeként az emberek javításán dolgozik. Ezeket a képzett embereket hordja le szegényletes módon az első két osztály, először zelótákként, majd aztán ortodoxokként, majd szörszálhasogatókként, majd szüklátóköriekként [a felvilágosodást] szajkózók és sulykolók háza előtt kipisszegik. A fennmaradó rész még egyik táborba sem állt be; túlságosan nemes, hogy szelet kavarjon, túl alázatos, hogy a felvilágosítók táborába klikkesedjen, de még túlságosan kényelmes és gyenge is, hogy az igazi képzettek csapatát erősítsék – ír, olvas, gondolkodik, kételkedik, hisz egészen a bizonytalanságig.” VL³ III. 81-82.

²⁵¹ „A bölcs szétválaszt, a vakbuzgó pedig összekuszál. Így volt ez mindig és ma is így van ezzel a szóval: felvilágosodás.” VL³ III., 83.

értelmezési horizonton felmutatni.²⁵² Ezért a sok éles kritika ellenére Sailer a béke embere volt és minden vele szemben felhozott vád és alaptalan gyanúsítgatás ellenére mindvégig az is maradt.²⁵³ Nemcsak korának egyedülálló és felülmúlhatatlan szerepével szembesült, hanem azt is jól mérlegelte, hogy korának zsúfolt szellemi életében számos tiszavirág életű jelenség sodródik.²⁵⁴ Az igazság pártatlan kereséséhez a békés és megfontolt magatartás a legmegfelelőbb emberi magatartás.²⁵⁵ Az önálló gondolkodás széleskörű megjelenésének az új iskolák kialakulása és az iskolás mentalitás divatszerű terjedése újra átugorhatatlan gátakat ás.²⁵⁶ Ezért sok szerző saját filozófiájának halhatatlanságában bízva újra utópiák gyártásába fogott, amivel nem a gyakorlati élet ügyének előmozdításához járultak hozzá, hanem olyan szellemi divatot indítottak útnak, mely büntetését is magával hozza.²⁵⁷ Az

²⁵² „Felvilágosítani annyit tesz, mint fényt vinni oda, ahol éjszaka volt, világosságot, ahol a sötétség ül. Amily kevés a Fiat Lux! parancsszó a mindent teremtő bűn szájában volt, éppoly kevésbé lehet az értelmes teremteny komoly fáradozása, hogy a fényt növelje, a sötétséget kisebbé tegye, bűn. Az embernek a teremtő hasonmásaként az a hivatása, hogy a maga körében és adottságai szerint tegye azt, amit a Teremtő ösképként megtett. Vagy (ha ez a párhuzam túl merésznek tűnik) miért is köszönjük meg a fejedelemnek vagy a hatóságoknak, hogy a nagyobb városokban az éjjeli lámpákkal, melyeket a sötétség beállta előtt meggyújtanak, a fénykerülő szenvedélyek kitörését megakadályozzák? Ez az ugyanis, amit alapvetően az igazi felvilágosodás művel. Égő fáklyát hordoz körbe, hogy itt visszaretentsen egy gazfickót, aki a szomszéd pajtáját fel akarja gyújtani, ott pedig, ahol egy gyermeket, akinek a bosszantás szándéka csapdát állított, a veszélyes lépés előtt figyelmezteti; amott pedig, a szomjas zarándokot a közeli forráshoz irányítja – mindenütt az elásott igazságot hozza felszínre.” uo.

²⁵³ „Végezetül: mint ahogy mindenki, aki tollal ír, csak annak a századának írhat, amelyben él, ezért elsősorban, a saját évszázadának kell írnia, akkor, amikor írni akar, és amit írni akar, és tulajdonképpen azt írhat, amit akar. Innét az ismételt utalás a dolgokra, melyeket korunk erjedése a vízhez hasonlóan habként a felszínre dobott. Bár nem akartam személyeket megnevezni, kivéve akkor, ha talán megnevezésük tiszteletükre szolgálhatott; mert aki magát írás közben fegyverekkel övezi, vállalhatja katonai szolgálatot ott, ahol akar, de ne írjon. Ó, emberi élet, te túl nemes vagy ahhoz, hogy pusztán viaskodó pártok küzdőterévé válj, de minden derék ember érzi majd, amit egy már kimondott: számomra az igazság drága, de a béke is. Való igaz, a béke is!” VL² I., XIX-XX.

²⁵⁴ Az egyes bölcseleti rendszerek gyors egymás utáni megjelenésében elmúlásuk komoly esélyét sejtje meg. Ezért egyrészt igyekszik magát ettől „redszerhajhászástól” magát távol tartani, ugyanakkor pedagógusként az olvasóközönségnek az olvasmányok gondos megválogatását ajánlja (VL¹II., 209. Sailer a könyvek megválogatását ajánlja, mely oly fontos, mint az olvasás módjának megválasztása. Erős kifejezéssel saját korát „a könyvek bűnének csapása sújtotta” korszaknak nevezi.) Konrad Schmidhez (München, Ende Dezember 1803) írt levelében pl. utal a kanti felfogás mulandóságára, amikor azt írja: „Igazad van, Schelling lelke megöli Kant betűjét!” Schiel II., 287.; továbbá a kialakult helyzetről, mint áldatlan állapotról, a divatszerű szellemi harcterről, mellyel szemben, józanságra intve foglal állást Sailer, a következőket írja: „Ami pedig Schellinget illeti, kérlek, ne felejtse el, hogy abban a időben, amikor Kant volt a fölkelő nap, mindenki félreértette, aki csak egyetlen szót mondott is ellene. Most pedig Schelling a felkelő nap. Aki ezt a dolgot alapjában nem látja át, az elsegítheti a felkelő napot delelőjéhez, mindazzal, amit ellene mond. Azt sem értem, mivel a tojást, amelyikből a napmadár kijött, mégis csak a transzcendentális kritikai filozófia fészkeiben tojták, hogy emberek, akiknek a fészek és a tojás oly fontos, magát a napmadarat hogyan találhatják oly jelentéktelennek. Schiel II., 279. (An Jakob Salat, den 15. Juli 1803).

²⁵⁵ Sailer az egyes „iskolákat” és filozófusokat „pártosnak” nevez. Az előítéletek kritikájában éppen ennek ad hangot, hogy nem pusztán igazságokat keresünk, hanem az ember a feltáruuló igazságok által a bölcsességre hivatott eljutni. Így pl. számára Kant is „pártos” bölcselelő.

²⁵⁶ „Az iskolába foglalva a szektaszellem mutatkozik meg, mint holt képletezés, nevezhetik a mestert bár Arisztotelésznek vagy Descartesnak, Leibnitznek vagy Kantnak, a fogalmak megbélyegzésére kölcsönözhetik tőlük a nevüket, melyek egykor az ő szellemiségükben gondolatokat hordoztak, most pusztán üres képletekként hánykolódnak.” VL³ III., 227.

²⁵⁷ „Mert, ahogy ők mondják, végre a filozófiának olyan szerkezetével rendelkezünk, amely dacol a dolgok mulandóságával és megéli a végítélet napját is. Eközben, néhány éven belül ezen filozófiák gyászmenetéhez

elméletekben az ember annyi darabokra oszlik fel, hogy már nem látszik a valóságos ember. Sailer ezért címzi művét a valóságban létező embernek, mert az értelemről az egész ember javát szem előtt tartva kíván értekezni és hozzá az evangélium szavával kíván szólni.²⁵⁸ Az igazságot nem szabadon kereső felvilágosodás a maga misszionáriusai által nem képes a teljes emberi szemléletből kiindulva gondolkodni és cselekedni, ezért a felvilágosodás nem járhatja az erények útját és ezért az emberiség kárára lehet.²⁵⁹

A dillingeni évekhez és a felvilágosítók kritikájához kapcsolható Sailer egyik reá jellemző, tipikus pedagógiai célkitűzése: az embernek önálló gondolkodóvá kell válnia. Ahogy nem elégséges a bölcsességről tanulni, hanem el kell jutni a bölcsesség szeretetére, nem elég ismerni az erényt, hanem erényes emberré kell nevelődni, úgy nem elég elfogadni az idegen igazságokat, hanem keresni kell az igazságot és a megtalált igazságokat meg kell fogalmazni és közérthetően ki kell fejezni.²⁶⁰ Ez az igazi felvilágosodás lényeges része, hiszen ebben a folyamatban válnak az emberek az igazság barátaivá és csak ezáltal erényessé. Ennek elengedhetetlen feltétele az egyéni gondolkodás szabadsága és önállósága, menteség az „iskoláktól” és „rendszerektől”, valós szembesülés az igazsággal, és annak értelmi és szívbeli interiorizálása. Sailer ezt a célt a *Selbstdenken* szóval fejezi ki, melyet Stattlertől vesz át és egyben erkölcsi tartalommal is megtölti.²⁶¹ Az egyén a maga szabadságát úgy őrizheti meg, hogy elhárítja a különféle iskolák és

harangoznak majd, mint ahogy mindenhez, amit emberi kéz épített; biztosan bekövetkezik ugyanaz, ami Salamonnál, aki a saját rendszere fölött is kimondja a Vanitas vanitatumot. Nem jön el a Salamon, mondják az újdonság barátai, mert mi már megismertük a természet törvényeit és ezek a törvények örökkévalóak... valóban, a világ az emberi disputáknak lett átengedve...” VL³ II., 95-96. továbbá VL³ I., 2. Ahol Sailer a tanulást és a tanítást, mivel abból nem csak az értelem, hanem az egész ember profitál, kategorikusan az élethez és nem az iskolához sorolja.

²⁵⁸ Az emberi értelmet és annak helyes használatát a Lk 19,11-27-ben adott jézusi hasonlatra utalva világítja meg. Az értelem az ember olyan adottsága, melyet a személyes lét kibontakoztatása érdekében kell kamatoztatni. VL¹ II,18k.

²⁵⁹ „Ha tehát az erény és a felvilágosodás nem kéz a kézben, egymással lépést tartva, közös pályán haladnak: akkor a nemzet felvilágosítói, ahogy nevezik őket, az általános boldogság ellenségeivé, az emberiség nagyra becsült jótévői pedig a legvirágzóbb szőlőskert feldúlóivá válhatnak.” VL² III,198-199.

²⁶⁰ Ebben az értelemben beszél több helyen is beszél Sailer önálló gondolkodásról, vö. *Vorlesungen aus der pastoralthologie*² I, 180.; VL³ I, 217; II, 66; III, 33.

²⁶¹ Erkölcsi értelemben véve a korabeli *Selbstdenken* kifejezés a német nyelvben eltűnt, tartalma a modern korra a *Mündigkeit* szóban hagyományozódott át. A kifejezés a felvilágosodás igazi márkaterméke, Sailer számára a szubjektivista felfogással szemben Jézus az első önálló gondolkodó, aki az igazságot, annak legmagasabb próbakövének, az Atya személyén mérte és hitelesítette. A *Selbstdenken* elsődleges definícióját az *Einleitung der gemeinnützigen Moralphilosophie* című munkájában találjuk: „A filozófia, szorosan vett értelmében, ahogy ezt az ún. négyemeletes beosztása korlátozza) a bölcsességnek olyan szeretetét jelenti, amely kitartó szorgalommal összehasonlít, pontosan kifejti, mélyrehatóan vizsgál, fokról-fokra halad előre az önálló gondolkodásban a dolgok természetéről és elsősorban az ember rendeltetésének vizsgálatát teszi meg fő feladatának.” ld. uo. 25. A *Selbstdenken* kifejezés saileri tartalmának és gyakorlati következményének összehasonlító elemzését Kant, Mutschelle és Schreiber felfogásával ld. KELLER, Chr., *Das Theologische in der Moraltheologie, Eine Untersuchung historischer Modelle aus der Zeit des Deutschen Idealismus*, Vandenhoeck & Rupprecht, Göttingen 1976., 211-238. Stattler szerepére és a felvilágosodásra nézve a fogalmat ld. 64. és 200. lábjegyzetekben.

irányzatok manipulatív hatásait és maga indul az igazság keresésére.²⁶² Az önálló gondolkodás a szabad személyes cselekvés előzetes feltételévé, azaz valós erkölcsi követelménnyé válik. A szabad gondolkodás különösen a keresztényeket kell jellemeznie, hiszen tanúságtételük hitelre méltóságának ez az egyetlen zsinórmértéke.²⁶³ Ezzel éles kontraszt rajzolódik ki a világban az Isten világosságából táplálkozó felvilágosítók és az emberi önteltségből születő felvilágosítók tevékenysége között.²⁶⁴

IV.2.2.2. Immanuel Kant bölcseletének hatása Sailer munkásságára

Az egyik legnehezebben körülírható elem Sailer műveiben Immanuel Kant hatása Sailer gondolkodására és az ezt alátámasztó konkrét nyomok. Ugyan fellelhetők egyértelműen Kantra utaló nyomok, de figyelembe véve Sailer nagyon cizellált módszerét és polemikus hangvételét, valamint az anyanyelv – akkor még barokkos – magas fokú művelésének szándékát, könnyű átsiklani egy-egy ténylegesen tartalmi rokonságot hordozó rész fölött.²⁶⁵

Külön nehézséget jelent, hogy Sailer más szerzők tollából származó Kant-recepciókat átvett és forrásként felhasznált. Az ilyen esetben viszont előzetesen ki kell mutatni, hogy Sailer célja Kant tanításának vagy a recipiens értelmezésének átvétele volt. A kanti nyomokról alkotható összkép így nemegyszer homályba burkolódik, mivel az egyes szerzők kijelentéseinek pontos értelmezése azért is nehézkes, mert az esetek többségében körbeírják és láncolatban idézik egymást a szerzők, felejtve az idézett rész eredeti tágabb tartalmi kontextusát, azok sajátos tárgyát és kutatási célkitűzéseit.²⁶⁶

²⁶² „Aki képes az iskolák jármát hordozni, az az idegen önteltség rabszolgája.” VL³ II., 118.

²⁶³ „Paulus fordert es ausdrücklich, daß alle Christen aufgeklärt sein sollen und ihre Mitmenschen aufklären sollen. Seid ein Licht in dem Herzen. Wandelt wie Kinder des Lichts. Alle des Namens werde Kirchenlehrer bis auf diese Stunde klärten auf, waren mehr oder weniger - Lichter der Kirche.” RK 1, 42-43.

²⁶⁴ „Aber es gibt so manchen Unwissenden, der aufklären will, so manchen Ungläubigen, der seine wahre Aufklärung, so manchen Verächter der Tugend, der seine Bubenstücke Aufklärung, so manchen Wahnsinnigen, der seinen Wahnsinn Aufklärung, so manchen Träumer, der seine Träumereien Aufklärung nennt. Das ist alles wahr, aber deswegen, weil es Quacksalber gibt, die mit ihren Wunderpillen Vieh und Mensch kurieren, weil es Abdecker und alte Weiber gibt, die sich zu Leibärzten aufwerfen, weil es Stümper und Pfuscher gibt, die sich in die Heilungsgeschäfte eindringen - ist deshalb die Heilkunde keine nützliche Kunde? Nun die Kunst bleibt, was sie ist, was brauchbar ist, ist brauchbar, man mag den besten oder schlechtesten Gebrauch davon machen. [...] Also wird es wohl auch die Aufklärung, die ist, was sie heißt, auch nicht zu verantworten haben, wenn sich die Nachteulen für Aufklärerinnen und die Maulwürfe für Aufklärer ausgeben.” RK 1., 43-44.

²⁶⁵ „Sailer nyílt sisakos harca” sokhelyütt az egyértelmű nyomokból látszik, főleg korai írásaiban. Barbara Jendrosch találó megjegyzése főleg a Kanti nyomokra érvényes: „Sailer polémiájának stílusa gyakran oly diszkrét, hogy a polémia tényét hosszú időn át nem is vették észre.” Sailer nyílt és „álcázott” polémiájáról további adatokat ld. még Jendrosch, 49-50, különösen a 4. l. b. jegyzetben.

²⁶⁶ A kutatási beszámolók, önálló könyvek, folyóirati cikkek és tanulmányok szerzői a legtágabb megfogalmazásban ragadják meg Sailer érdeklődését Kant művei és gondolatvilága iránt. A legalkalmasabb megfogalmazás erről a tényről német nyelven: „Sailer setzt sich mit Kant auseinander”, ami csupán annyit jelent, hogy Sailer Kant tanaival foglalkozik. Az idézetek láncolatában a sorban következő idéző az előzőt

Konszenzus uralkodik azonban abban a kérdésben, hogy az 1781-től kezdve Sailer komolyan foglalkozik Kant műveivel, Georg Schwaiger²⁶⁷ kijelentésével a kutatók körében egyetértés uralkodik, ahogy kiemelkedő elődjének Gerard Fischernek²⁶⁸ nézetével is. Arról, hogy Sailer valóban kitartóan és alaposan foglalkozott Kanttal és nem pusztán kósza pillanatok szentelt tanulmányozására leginkább levelezésében találunk számos meggyőző nyomot.²⁶⁹ Viszont feltűnő, hogy Sailer korai műveiben csupán néhány utalás történik Kant műveire, így hiába keressük a nagy filozófus eszméinek fajsúlyosabb irodalmi lecsapódásait. Az egyes szerzők között kialakult ellentét pusztán fogalmazásbeli nehézségekre épül, a „foglalkozik Kant tanaival” kijelentés, a „jelentősen hatott rá” megállapítás, valamint a művekben fellelhető irodalmi lecsapódás egymástól nagyon eltérő valóságot jelentenek.²⁷⁰ Valószínűsíthetően Sailer kezdettől fogva foglalkozott a kanti művekkel, de az első nagyobb műveinek megjelenéséig rendelkezésre álló túlságosan rövid idő miatt irodalmi nyomokat alig találunk, ami természetesen nem zárja ki a kanti hatás tényét. Sailer gyakorlatias, pedagógusi célkitűzéseket követő ember lévén, számolt a filozófusok tanításainak társadalmi hatásával, többek között a kanti nézetek terjedésével és lecsapódásával is. Hogy hangsúlyosnak tartotta a königsbergi mester munkáját, mutatja az a tény is, hogy a 1785-ben a *Vernunftlehre* már tartalmaz néhány ilyen jellegű utalást,

egyéni értelmezésben új tartalommal tölti meg a kifejezést. Így egymással sokszor egymásnak ellentmondó megállapítások születnek.

²⁶⁷ „Katolikus részről a legdöntőbb módon Sailer foglalkozott Kanttal évtizedeken át.” SCHWAIGER, G., *Johann Michael Sailer literarisches Werk und theologische Bedeutung*, 331.

²⁶⁸ „Sailerrel a legérdekesebb színjáték tárul fel minden kutató számára, ahogy egy még mindig középkori katolikus gondolkodás és egyházhoz kötődő hagyomány tudatos képviselőjeként vitába száll egy teljesen más természetű, evilágira orientált, autonómisztikus, individualista és mechanikus módon racionálisan gondolkodó világgal, melynek befolyásoló hatása alól gyermekként sem vonhatta ki, és nem is vonta ki magát. [...] az Egyháznak férfiakra volt szüksége, akiknek van bátorságuk arra, hogy a szellemek harcterére lépve az Egyház nagy hagyományának méltó formát és a világ számára is hasznot nyerjenek. Ezt a feladatot, mely elé az Egyház is állítva látta magát, ahogy már Sailer tanára Benedikt Stattler is érezte és harcba lendült, legkiválóbb tanítványa Sailer pedig, messze nagyobb sikerrel egész életén át szolgálta. Ezzel egy történelmi küldetés teljesült...” FISCHER, G., *Johann Michael Sailer und Immanuel Kant, eine moralpädagogische Untersuchung zu den geistigen Grundlagen der Erziehungslehre Sailers*, Verlag Herder Freiburg 1953., 9-10. Kiemelkedő és egyedülálló Gerard Fischer munkássága, aki Sailer életútját „hatástörténeti” szempontból vizsgálta. Kereste azokat a szerzőket, akik hatással voltak Sailer gondolkodásmódjára, kutatásaiból három kötet született: Immanuel Kant (1953), Johann Heinrich Pestalozzi (1954), Friedrich Heinrich Jacobi (1955). Kant szerepéről a saileri útkeresésben az idézett mű mérvadó a kutatások számára.

²⁶⁹ A levél teljes szövegét ld. VI. függelékben.

²⁷⁰ Így támad némi vita pl. Georg Schwaiger és Matthias J. Fritsch között. Schwaiger Sailer első nagy művéhez fűzve általános értelemben jelenti ki: „Ő (Sailer) komolyan foglalkozik Kanttal, mégis tanárának Bendikt Stattlernek befolyása ebben a korai művében (*Vernunftlehre*) félreismerhetetlen, mint ahogy Immanuel Kant is világos nyomokat hagyott a fiatal magiszter gondolkodásában.” SCHWAIGER, G., *Johann Michael Sailer literarisches Werk und theologische Bedeutung*, in *Von Aresing bis Regensburg*, 332.; Ezzel szemben Fritsch, mivel a konkrét írásbeli nyomokat keresi a *Vernunftlehre* első kiadásában, ellentétes véleményen van és G. Schwaiger mondatát idézi: „Ezért érthetetlen, hogy miként jut Schwaiger arra a nézetre, hogy Sailer a „*Vernunftlehre*”-ben „komolyan foglalkozik Kanttal”, minélfogva „Immanuel Kant világos nyomokat hagyott a fiatal magiszter gondolkodásában”] FRITSCH, M. J., *Sailers Auseinandersetzung mit der Aufklärung im Spiegel seiner „Vernunftlehre für Menschen, wie sie sind”*, 162.

1832-ben utolsó püspöki körlevelében is polemikus hangvételben említi Kant nevezetes csillagos égboltját. A *Vernunftlehre* harmadik kiadásában 1830-ban Sailer visszatekintve a kanti filozófiának és az újszerű filozófiáknak addig befutott útjáról a következőket írja:

„Kant által az emberi értelem ahogy új irányt, úgy új életet is kapott. Egy korszak sem volt gazdagabb a nézetekben a dolgokról, az emberi értelemről alkotott az elképzelésekben és rendszerekben. Amit ezzel az igazság nyert, az megmutatja az előítélet mentes és igazságszerető gondolkodónak a legújabb filozófiák jellemrajzát, melyet a még élő első rangú filozófus, Heinrich Steffens, előad.”²⁷¹

Heirich Steffens nevének említése és szerepének kiemelése, ahogy Hamannról is szó esik, mutatja, hogy Sailer saját korát nem csupán a „szétesés korszakának” látja, hanem megpillantja benne az abból kivezető ígéretes fejlődési vonalakat is, a jó felvilágosodás meglévő arcvonásait.

A *Vernunftlehre* 1875-ös kiadása csupán néhány kifejezett utalást tartalmaz Kant bölcséleti nézeteiből. Ezek az utalások nem vitanyitó jellegűek, hanem inkább a háttérben feltételezhető szándék pedagógia megfontolásokat sejtet. A szerző árgus szemekkel figyeli a változásokat korának arcán és saját küldetése szerint törekszik rásugározni a „jó felvilágosodás” fényét. Amikor Kantra utal, pusztán teológiai szempontú kiegészítéseket tesz, érvelése inkább nevezhető komplementer érvelési formának, a kinyilatkoztatásból vett elemekkel öltözteti fel a számára hiányosnak tűnő vagy félreérthető bölcséleti igazságokat.

A *Vernunftlehre* első kiadásában a dologi világ megismerését, illetve annak meghatározásában találunk utalást Kant felfogására. Mivel a két szerzőt más szempontok vezetik, míg Kant ismeretelméleti szempontból vizsgálja a dolgot (Ding an sich), addig Sailer „kontextuális” logikát épít, a megismerés elemeinek üdvösségtörténeti jelentőségéről beszél.²⁷² Amikor az emberi megismerés az anyagi dolgok felé fordul és a megismerés folyamatában az érzéki képek létrejönnek, a teremtett dolgok nem önmagukban és önmagukért jelennek meg, hanem kifejezetten teológiai és antropológiai relációban. A megismerésben a teremtés dolgainak „külső oldalát” ismerjük meg az érzékeken keresztül, a teremtés egy valós darabjának külső adottságait, és nem egy „Ding an sich” valóságot. A rövid és meglehetősen elbujtatott megjegyzése Sailer morálpedagógia célkitűzéseire jól illeszkedik: a megismerésben a teremtett dolgok

²⁷¹ VL³ III., 229.

²⁷² „És a teremtés ezen külső oldala, nem úgy, ahogy önmagában és önmagáért van, hanem csak a mi testünkkel való viszonyában.” VL¹ I., 40.

emberi relációba lépnek, és ez valós, egzisztenciális reláció. Ezért a praktikus tanácsok közlése céljából a második kötetben újra vizsgálat alá veszi ugyanezt a témát.²⁷³

A második, 1796-os kiadásban sem találunk Kant gondolatainak mélyreható tanulmányozásáról lecsapódott nyomokat, csak egyetlen helyen találunk határozott célzást ismeretelméleti kritikájára, a megismerés természetes határainak hangsúlyozására.²⁷⁴ Elenyészőnek nevezhető az az utalás, ahol Sailer az a priori fogalmakhoz fűz némi korrekciót.²⁷⁵ Ellentétes nézetét egy képben és a hozzá fűzött magyarázatban mutatja be, az első kiadás harmadik kötetének elején található rézmetszetében. A metszet egy ifjút, a jónak és az igaznak barátját ábrázolja, aki az éjszakai csillagos ég alatt, egyik kezével a mellkasán, az ingén lévő felíratra Róm 2,15-re²⁷⁶, a másikkal a mellette felütött evangéliumra, a Jn 7,17-re²⁷⁷ mutat. A kép a következő felíratot hordozza: „A csillagok fölöttem, a törvény bennem, az Evangélium pedig mellettem!”²⁷⁸ A saileri Kant-kritikából jól kiviláglik és a levelezésében található adatokból is felismerhető, hogy az igazi felvilágosodáshoz a kanti bölcsélet értelemre és megismerésre vonatkozó tételeit elégtelennek tartja.

IV.2.2.3. Az emberi értelemről szóló trilógia megjelenése (Vernunftlehre-1785)

A *Vernunftlehre* egyes kiadásai (1785-1796-1830) között mutatkozó tartalmi eltérések rávilágítanak arra, hogy az emberi értelemről szóló tanítás Sailer életét teljes egészében átfogja. Az emberi megismerés kutatása és az eredmények nyilvános bemutatása valójában sohasem jut nyugvópontra Sailer életében, a mű harmadik kiadása halála előtt két évvel lát napvilágot, tanítvány Josef Widmer szerkesztői munkájának köszönhetően. Ekkorra a mű már három vaskos kötetnyi terjedelemre dagadt és összességében 640 oldalon járja körbe az emberi megismerést és ismerteti annak

²⁷³ VL¹ II., 243k. Sailer itt pontokba szedve hívja fel, főleg a tanulóifjúság figyelmét a tévedések lehetőségeire. „Verwechsele den Schein mit der Sache nicht. Das heißt:

a) „Ne téveszd össze a látszatot a dologgal: Azaz: a) ne tekintsd a külsőt a dolog természetének, mivel nem minden külsődleges és a természet a legszorosabb értelmében oly kevésbe látható egy emberi szem számára, mint egy gondolat.” és 381. 20. „Nem hagyom, hogy a dolgok külseje elvakítsanak, hogy a látszatot a valóságnak, a ragyogást a lényegnek, a vélekedéseket igazságnak, a külsőségeket pedig erénynek tartsak.”

²⁷⁴ VL² I., 247.

²⁷⁵ VL¹ I., 187.

²⁷⁶ „...mert Isten szemében a törvénynek nem a hallgatója válik igazzá, hanem a megtartója igazul meg...”

²⁷⁷ „Aki készen van rá, hogy teljesítse akaratát, meggyőződhet róla, vajon Istentől való-e ez a tanítás, vagy csak magamtól beszélek.”

²⁷⁸ „Az Erklärung der Kupfertitel” című részben a következő értelmezést adja: „Nem csak a csillagos ég hirdeti neki (a jónak és az igaz barátjának) Istenének dicsőségét, nem csak keblében a törvény hirdeti neki Istenének szentségét, hanem jobb tanítómestere is van – amit nem hirdet neki sem a csillagos ég fölötté, és pedig nem hirdet benne a törvény, azt hirdeti neki az ő Evangéliuma.”

akadályait.²⁷⁹ Az előszó már felébreszti a gyanút a szerző kilétével szemben.²⁸⁰ A mű alcíme is megváltozott az első kiadáshoz képest: az első megjelenéskor még az olvasóközönség befogadóképessége, állapota és a kor követelményei állnak a középpontban, addig a második és harmadik kiadásban ugyan megmarad az olvasó képzettségének, állapotának megnevezése, de már a korszellemre irányuló utalás helyett az „*azaz, útmutatás az igazság megismerésére és szeretetére*” értelmező sor szerepel.²⁸¹ Az egyes kiadásokban eszközölt változtatások következtetni engednek a saileri látás- és gondolkodásmód változására. Az első kiadás még részletesebben és viszonylag nagy terjedelemben foglalkozik a logika alapelemeivel (szillogizmus, analógia, indukció, dedukció), addig ezek a témakörök a második kiadásból kimaradnak. Az absztrakt-spekulatív tudományos jelleg a háttérbe szorul és nagyobb teret kapnak a pasztorális-kateketikai és spirituális célkitűzések.

Ezek a célkitűzések már az első kiadás első oldalain is megjelennek: a szerző egy az igazsághoz vezető út alaptörvényének egyszerű megfogalmazásából indul ki: „*Sey Aufmerksam, und mein's redlich mit der Wahrheit!*”²⁸². Sailer számára az igazság birtoklása nem merül ki a valóság megismerésében és nem is pusztán az értelemnek a logikai szabályokhoz kötött tevékenysége, hanem az egész embernek, mint a megismerő szubjektumnak a magatartása. A megismerés folyamata az értelem tevékenységével pusztán megkezdődik és a teljes ember igazsághoz ragaszkodó hűségében, az igazság életszerű elismerésében teljesedik ki. Sailer nézetében a megismerés lényegi egységet képez az erkölccsel, a megismerés az elismeréssel. A jánosi fény-sötétség ellentétpárt

²⁷⁹ Az első és a második kiadás kétkötetnyi terjedelemben jelent meg, a második kiadás már tartalmilag is jelentős eltérést hoz az első kiadáshoz viszonyítva. A terjedelmet tekintve pedig a második jelentős csökkenéssel jelenik meg, míg az első kiadás mérete 20x12,5 cm volt, addig 1795-ben már csak 17,5x10 cm formátumban jelent meg.

²⁸⁰ Az 1830-as kiadásban a szerzői előszóban, miután Sailer az új kiadásnak a néhány éve már dédelgetett tervéről beszél, és előrehaladott korát és sok más teendőjét annak akadályaként nevezi meg, a következőt fűzi hozzá: „... Feltehetően elmaradt volna, ha egyik korábbi tanítványa (Josef Widmer kanonok és professzor Luzernben) nem nyújtott volna neki [Sailernek] baráti kezdet. Nos, az alulírott a magas méltóságot viselő barátira bízta valamennyi művének kiadását és vele nem csak a javítás és az átdolgozás módját, a szándékokat, az óhajokat és a figyelmeztetéseket szóban és írásban kimerítően közölte, hanem az előmunkálati és minden erre vonatkozó iratot használatra átadott, úgy, hogy azokat részben kijavította, részben pedig egészen más formába öntötte, abba, melyben írásai megjelennek, melyeket teljességgel a magáénak fogadhat el, mert az említett barát tudományos képzettsége, az alapelvek teljes egyezősége és lelkülete, mint ahogy adottságai is, melyeket egy ilyen munka megkövetel, a szerző előtt teljességgel ismertek és bizonyítottak, így teljes nyugalommal és biztos reménnyel a megkezdett munkát a szerző szellemében és célkitűzései szerint be is fejezi.” (*Vorwort des Verfassers*, X.)]

²⁸¹ A címben szereplő „Für Menschen, wie sie sind. Nach den Bedürfnissen unserer Zeit.”, értelmező rész a szerző szándékában meghúzódó kettősségről árulkodik, egy teológiai alapról és egy pasztorális célkitűzésről. Kettős teológiai tartalmú a „wie sie sind” kifejezés: egyrészt jelenti, hogy az ember Isten képe, értelmes létező, másrészt, hogy az áteredő bűn következtében értelme „gyengén látó” lett. Az idők követelményeit pedig a szerző lelkipásztorként tartja fontosnak, az értelmével homályosan látó emberhez úgy kíván szólni, hogy az olvasót pásztorként, annak homályos, elbukott állapotából visszavezethesse Istenhez, Aki világosság.

²⁸² „Légy figyelmes és hűséges az igazsághoz!”

használva magyarázza a hit válaszát és a kinyilatkoztatás elutasítását, mint az igazi megismerést és a tudatlanságot, mint emberi magatartást. Sailer-nél a megismerés folyamatában az ember a valósággal szemben mindig „viselkedik”. Az értelmi megismerés hordereje és jelentősége abban áll, hogy az emberi értelem képes Isten üzenetét megismerni.²⁸³ Az Evangélium szavahihetőségének és megbízhatóságának kizárólagosan racionalista megalapozása Sailer szerint lehetséges, de ebben az esetben soha nem kerülhető ki a deizmus veszélye. A filozófiai felvilágosodás racionalista vonalán csatlakozik Gotthold Ephraim Lessing gondolköréhez, melyben Isten bölcsessége és emberszerető jósága a pozitív kinyilatkoztatásra épülő hit útját választotta, hogy az emberi nemet elvezesse a boldogságra.²⁸⁴

A második kiadást erőteljesen jellemzi a tudományos rész lerövidítése, kimarad az első kiadás hosszú antropológiai bevezetője, az első kiadással szemben szembeötlő az erkölcsi, parainetikus és pedagógia részek cizellált kidolgozása. A logikai alapelemekről szóló rész tíz oldalra szűkül, ahol inkább a logika, a szillogisztika határaitra hívja fel a szerző a figyelmet, minden bővebb magyarázat nélkül. Új elemként jelenik meg a személyes nevelésre és a lelki vezetésre irányuló rész az emberi értelem ítélőképességének bemutatásában. Lorenzo Scupoli (1530–1610) theatinus szerzetesnek az 1589-ben megjelent *Certamen spirituale* című művéből vett hosszú idézet mutatja, hogy a szerző nem hagyta el a jezsuita rend hagyományait.²⁸⁵ A „jezsuita múlt” átütözik a szövegen akkor, amikor a Jn 3,19-21 textusát idézi, majd az emberi értelmi megismerést, mint üdvösségtörténeti eseményt helyezi bele a történelembe és ennek individuális jelentőségére mutat rá:

„Ezt nevezem én az embereknek szóló tanításnak úgy, ahogy ők vannak, akikhez nincs hasonló; itt található az igazi logika, amihez foghatót máshol nem találok – Arisztotelésznél nem, sem Baconnál, sem Leibniznél, csak Jézus Krisztusnál. Itt az igazi megismerése - a különben - feltárhatatlan

²⁸³ Sailer a „Vernunftlehre” alatt sokszor egyszerűen „Logik”-t ért, a saját művét pedig „Organon novum” nevezi. Sailer valóban F. Bacon nyomán jár, amikor az igazság hasznát keresi. Főleg pedagógiájában kap hangsúlyt az igazság gyakorlati értéke. Amikor Bacontól „instauratio magna”-t nevezi meg az „instauratio omnia in Christo” páli tartalomra céloz (Ef 1,10). „Seht, das ist das Organon novum aller Weisheit, das Arcanum der Rechtschaffenen.” „Nézzétek, ez minden bölcsesség Organon novum-a, az igazak arcanuma. i.m. 203.

²⁸⁴ LESSING, G. E., *Die Erziehung des Menschengeschlechtes*, Berlin 1780. Lessing történelemfilozófiai műve, melyben Isten nevelőként jelenik meg. Művének 35.§.-ban kimondja az emberi értelem és a pozitív isteni kinyilatkoztatás történelmi összetartozását. Sailer ezen ponton kapcsolja „logikáját” a felvilágosodás eszmeköréhez és lép tovább apologetikai céllal a kinyilatkoztatás logikai szükségszerűségének bemutatásához (vö. I¹, 161.). Lessing írásának korabeli és filozófiatörténeti jelentőségéről ld. CASSIERER, E., *A felvilágosodás filozófiája*, Atlantisz Könyvkiadó, Budapest 2007, különösen az V. fejezet, *A történeti világ meghódítása*, 255-299.

²⁸⁵ A *Vernunftlehre* második kiadásának I. kötetében a 195. oldaltól olvasható hivatkozás Scupolira az igazságérzet fogalmának bemutatásával kezdődik és az igazság megismerésének és elfogadásának egyéni, szubjektív akadályainak spirituális célzatú bemutatásával végződik.

titkoknak: a legegyszerűbb, a legkönnyebben felfogható igazságot miért vonják oly gyakran kétségbe, miért küzdenek ellene oly gyakran, és miért tagadják le oly gyakran”.²⁸⁶

IV.2.2.4. Sailer kritikája a trilógiában az előítéletekről és a megismerés forrásairól

Az előítéletek saileri kritikájának háttérében számos elem bújik meg, melyek egyrészt a pásztori felelősség szempontjából jelentősek, másrészt tudósként mélyebb reflexióra készítetik és motiválják a szerzőt.²⁸⁷ Az olyan kritikák megfogalmazóinak sorába kíván lépni, amikor saját korának jelenségeit elemezve „kontextuális logikával” a több fény érdekében pedagógia célkitűzéseket követ, és amikor módszerét és megfogalmazásainak szerkezetét a szemében nagynak tűnő történelmi elődöktől bátran kölcsönzi. Sailer gondolkodása az „igazság barátainak” körében „mozog” a történelemben: merít az elődök hagyományaiból és a maga megfogalmazásait az utókornak tradálni akarja. Így az előítéletek kritikájának alapötlete és mintája a már említett Bacon-nézet, hogy a tudományok és a tudás megújításához a társadalmi előítéletek bálványainak lerombolása szükséges. Módszerének analógiáját mindenekelőtt Arisztotelésznél találhatjuk meg, ahol az erény a két végtől egyforma távolságban lévő középhatárt jelenti.²⁸⁸ Az előítéletek kritikája művének második kötetében a gyakorlati logikában található, mely az erősen pszichologizáló és moralizáló első kötet után inkább a pasztorális direkt-pedagógia, vagyis a lelki vezetés jegyében íródott. Igyekszik felhívni a figyelmet azokra az erőkre, melyek az egyénben hatékonyan fejtik ki hatásukat és ellenállást jelentenek a keresztény igazság elfogadásával szemben. Felerősödik az aszketikus-pedagógiai tendencia, a távolodás a tudományos megközelítéstől és a közelítés a pasztorális-lelki funkcióhoz.

Az előítéletek kritikája a német felvilágosodás egyik speciális terméke, ezért Sailer nagy példaképe F. Bacon szellemi szerzőnek nevezhető ugyan, de a téma tárgyalása a saileri mű megjelenésekor már elveszítette tulajdonképpen tudományelméleti jelentőségét.²⁸⁹ Sailer tehát az előítéletek kritikájában a felvilágosodás bölcséletének előítéletekről lezajlott kritikus vitájának hozadékát F. Bacontól kezdve az arisztotelészi erénytan látásmódjával²⁹⁰ létrehozott ötvözetével kíván olyan modern erénytant létrehozni, mely védi a keresztény tanítást és az egyénnek és a társadalomnak is gyakorlati hasznára van. Ezen a ponton Sailer érdemének tulajdonítható, hogy behozta a katolikus irodalom

²⁸⁶ i.m. 101.

²⁸⁷ vö. VL¹ I., 2-5.

²⁸⁸ Arisztotelész, *Nikomachoszi etika* 1107a, Európa Könyvkiadó, Budapest 1987.

²⁸⁹ Id. a *Vorurteil* címszóban, *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, RITTER, J.; GRÜNDER, K., (szerk.), Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1984.

²⁹⁰ „Die Wahrheit in der Mitte” [Az igazság közepén van.] vö. VL¹ II., 18, 25, 33, 41 stb.

lemaradásait a felekezeti és a kor eszmetörténeti viszonylataiban egyaránt.²⁹¹ Sailer a kereszténység és az egyéni hit szempontjából veszélyesnek ítélt koráramlatokból állít fel ellentétpárokat, melyek magyarázatával két utat járhat: az erénytanét és az apologetikáét. A típusos előítéletek a kor arcának vonásai, egymásnak olyan antitézisei, melyektől a keresztények erényei egyforma távolságra vannak, éppen ezért közel állnak az igazi felvilágosodáshoz. Sailer az általa felállított és kiindulópontszerűen értelmezett előítélet típusok értelmezésében olyan lelki kalauzt szerkeszt, mely az értelemről szóló keresztény bölcséleti tanítás határaihoz igazodik, de kerüli annak iskolás mentalitású interpretációját, az egyént és a kort a saját nyelvén szólítja meg.

A koráramlatokból merített ellentétpárokat, miután az új ismeretek megszerzésében a szenvedélyekből származtatható akadályok jelentőségét és elhárításuk módszereit tisztázta, rövid bevezető²⁹² után a következőképpen állítja fel:

ANTITÉZISEK		
1	Kurzichtigkeit ²⁹³ – Weitsichtigkeit ²⁹⁴	rövidlátás – távollátás
2	allgemeine Beifall ²⁹⁵ – allgemeine Widerspruch (Geschmack an Singularität) ²⁹⁶	általános tetszés – általános elutasítás (tetszelgés a különködésben)
3	Vorurtheil des Alten ²⁹⁷ - Vorurtheil des Neuen ²⁹⁸	előítélet a régivel szemben – előítélet az újjal szemben
4	grauen Haare ²⁹⁹ – frühen Weisheit ³⁰⁰	az ősz haj – korai bölcsesség
5	Vorurtheil der Kinderstube ³⁰¹ – Kampf gegen Kinderstube ³⁰²	a gyerekszoba előítélete – küzdelem a gyerekszoba ellen
6	Vorurtheil der Theorie ³⁰³ – Vorurtheil der Antisystematiker ³⁰⁴	a teoretikusok előítélete – az antiszisztematizálók előítélete
7	Vorurtheil der leichten Französichen Weisheit ³⁰⁵ – Vorurtheil der schweren, an	a könnyű francia bölcsesség előítélete – a nehéz, formához és külsőségekhez

²⁹¹ VÖ. FRITSCH, M. J., *Sailers Auseinandersetzung mit der Aufklärung im Spiegel seiner „Vernunftlehre für Menschen, wie sie sind“*, in *Von Aresing bis Regensburg*, 153-154.

²⁹² VL¹ II., 9-12.

²⁹³ VL¹ II., 13-16.

²⁹⁴ VL¹ II., 16-18.

²⁹⁵ VL¹ II., 19-23.

²⁹⁶ VL¹ II., 24-25.

²⁹⁷ VL¹ II., 27-30.

²⁹⁸ VL¹ II., 31-33.

²⁹⁹ VL¹ II., 34-37.

³⁰⁰ VL¹ II., 38-41.

³⁰¹ VL¹ II., 41-43.

³⁰² VL¹ II., 43-45. A fejezet elején a tartalomjegyzéktől eltérően a következő cím található: Vorurtheil, gegen alle Vorurtheile der Kinderstube ritterlich zu Felde zu ziehen [Az előítélet, a gyerekszoba minden előítélete ellen lovagiasan harcmezőre vonulni].

³⁰³ VL¹ II., 47-49.

³⁰⁴ VL¹ II., 49-51.

³⁰⁵ VL¹ II., 52-53.

Form und Zuschnittgebundenen Schulgelehrtheit ³⁰⁶	kötött iskolásműveltség előítélete
--	------------------------------------

- Az 1. antitézisben az emberi értelem hatékony használatának határaitól kialakult véleményezések kerülnek szembeállításra. Az egyik irányzat a természet bonyolult rendjéhez képest „gyenge éjjeli lámpának”³⁰⁷ tartja az emberi értelmet, míg a másik véglet az értelemre, mint végső „ítélőszékre hivatkozik”³⁰⁸, a tapasztalat és a kinyilatkoztatás ellenében is. Az arany középúton Sailer leinti a rövidlátók jajgatását és figyelmezteti az értelembe menekülőket a valós tapasztalatok megszerzésére. „Amit az értelem lát, azt valóban látja, mégha nem is lát mindent.” – adja meg Sailer az értelem reális, gyakorlati használhatóságának lehetőségét.³⁰⁹ A szkeptikus értelemszemlélet lehetetlenné teszi a talentumok használatát, míg az eufórikus bizalom az értelemben kihúzza a talajt a valóságos empirikus megismerés lába alól.
- A 2. antitézisben a kevesek és sokak véleménye áll szemben egymással. Az egyén részéről a vak és naiv bizalom, valamint a mindent kizáró bizalmatlanság áll szemben a közvéleménnyel. Jóllehet az igazságot nem minden esetben a többség hordozza, mint ahogy az sem bizonyos, hogy egy társadalmi kisebbség vall hamis nézeteket, így egy eszmét követők létszáma sem hordozza az igazság kritériumát. Ugyanakkor nem lehet kizárni, hogy egy író valamely műve általános egyetértésre talált a társadalomban, ezért – következtetése szerint – ebben az általános és ép emberi értelem juthatott szóhoz, tehát az igazság megismerésének valós forrása lehet (sensus communis naturae) és mint ilyen, az egyéni elfogadásra is méltó.³¹⁰ A tetszelgés a különködésben az ellenállás öncélú mindent átfogó és elvszerű szellemiségéhez vezet, melynek hatása egyrészt, hogy művelője értelmetlenül az igazsággal szembeni közöny³¹¹ felé sodródva egyedül marad, még ha akadnak is „szektás” követői, másrészt az értelem és az igazság jogával kerül ellentétbe.³¹²
- Ahogy egy eszme követőinek létszámát nem tehetjük az igazság kritériumává, úgy azokat a valóságokat sem, melyeket a harmadik antitézis állít egymással szembe. A

³⁰⁶ VL¹ II., 54-57.

³⁰⁷ VL¹ II., 13.

³⁰⁸ VL¹ II., 17.

³⁰⁹ VL¹ II., 18.

³¹⁰ vö. VL¹ I., 180-207.

³¹¹ VL¹ II., 26.: „Das Urtheil dessen, der Nein sagt, weil andere Ja sagen, ist keiner Prüfung werth. [Annak ítéletével, aki nemet mond azért, mert mások igent mondtak, nem érdemes foglalkozni.]

³¹² VL¹ II., 26.: „Dem Allgemeingeglaubten widersprechen, weil es allgemeingeglaubt ist; widersprechen, um Aufsehen zu machen, um der einizige zu seyn – das ist Unvernunft, Sünde gegen die Rechte der Vernunft und Wahrheit.” [Az általános elfogadottnak ellentmondani, azért mert általánosan elfogadott; ellentmondani, hogy tekintélyt építsen, hogy az egyetlen legyen – ez oktalanság, bűn az értelem és az igazság joga ellen.]

régi és az új, a történelmi változás és fejlődés állandó elemei, melyek a teremtés fejlődésének kísérői és állandó karakterei. Az ember szereti a régit és ódzkodik az újtól³¹³, egy régi állítás és egy régi gyakorlat könnyedén megfelel az értelem és az akarat szokásainak. Az emberi jelenben a régi mindig tekintélyt hordoz, mivel a jelenkor saját megalapozását fedezheti fel és láthatja meg benne, és mert benne a bölcsességet tisztelheti.³¹⁴ A káros előítélet akkor keletkezik, amikor „az értelem a régivel bókol az akaratnak” és esetleg egy régi tévedést továbbra is igaznak tart.³¹⁵ A megrögzött ragaszkodás a régihez pusztán a régiség „tekintélyének” kedvéért komoly következményekkel jár: halálos restség, az óvatos reformátorok elleni üldözési szellem és a szürke közepszerűség. Az emberben él a vágy az újdonság iránt, valójában folyamatosan új igazságot és új utakat keres. A túlzott pionírszellem azonban káros is lehet, amennyiben csupán az újdonság kedvéért, elhagyja a régi igazságokat az új tévedésekért. Az új igazságokat is éppen igazságtartalmuk és igazsághoz szabott értékük szerint kell megvizsgálni, hogy valóban elfogadhatóak-e. Az újdonsághajhászó divatszellem, az újdonság felfedezéséből eredő tekintély és ismertség hajhászás káros, mert valójában megveti az igazságot.³¹⁶ Az emberben élő természetes tudásvágy mindig tovább lendíti az embert az új megismerése felé, de az új felfedezéseket gondos és pontos vizsgálat alá kell vetni.³¹⁷ Sailer az igazság középútján a logikus vizsgálatot javasolja, hogy a régiből és az újból egyaránt csak az igazat fogadja el az aki, az igazságot a barátság céljából keresi, mert a régi és az újszerű mivolt, mit sem változtat a dolgok lényegén.³¹⁸ Az igazság pártatlan szeretete megóvja a tévedéstől azt, akinek fontosabb az igazság, mint annak életkora, és annak számára egy újonnan megtalált igazság szórakoztatóbb lesz, mint bármilyen szenzációs újdonság.³¹⁹

- Az „ősz haj – korai bölcsesség” ellentétpár a legplasztikusabban mutatja számunkra Sailer viszonyát a felvilágosodáshoz, ugyanis ebben a pontban az előítéletek kritikájának perspektívájából tárgyalja a felvilágosodás általános problematikáját. Átfogóan kerül szembeállításra a tradíció és vele együtt a tekintély és a felvilágosodás,

³¹³ VL¹ II., 27.: „man liebt das Alte, weil es sehr bequem ist, das zu thun, und das zu denken, was immer gethan, und immer gadacht hat.” [Az ember szereti a régit, mert az kényelmes, azt tenni és azt gondolni, amit mindig is tett és mindig is gondolt.]

³¹⁴ vö. VL¹ II., 29., az 5. pontban.

³¹⁵ VL¹ II., 27.

³¹⁶ vö. VL¹ II., 32.

³¹⁷ Sailer itt kerülendő példaként említi Rousseau és Voltaire példáját, akik „igazi iskolás szillogizmussal kívánják aláásni a szillogizmus megbízhatóságát”. Mindketten „újak akartak lenni, és mesterkéltné paradoxonyártásaik furcsa állítások tévútjaira vezette” őket. vö. VL¹ II., 33.

³¹⁸ VL¹ II., 34.

³¹⁹ uo.

a régi és az új. A kettő harca egymással és az abban való bölcs részvétel alkotja Sailer életét, amelynek maga nem csupán passzív elszenvedője, hanem tudatos és elszánt, „közhazsnú” előmozdítója akar lenni. Ennek jegyében zajlott az egyetemi oktatói és nevelői tevékenysége és életének utolsó tíz évében püspökként is a „jó felvilágosodás” apostolaként lépett fel. A szerző panasza elsősorban a társadalmi megosztásáról hangzik el: a felgyorsult társadalmi élet miatti koravén ifjúság, a „százéves kisgyerekek” és az „ősz báméskodók” tévedhetetlenek hitt tudatlanságukkal állnak egymással szemben.³²⁰ Az antitézis értékelő bemutatása a történelem legnehezebb vállalkozását érinti, az ember „igazi felvilágosítását”, amely már az Egyház küldetéséhez tartozik, melynek az emberi valóság, nemegyszer „legyőzhetetlen szilárdsággal ellenszegül”³²¹. A kor valós problémája, hogy „ez az előítélet megöli az élet utáni vágyat, betömi a tanítás forrásait és elvágja a tökéletesedés szálait”³²².

- Az előző antitézishoz hasonlóan „a gyerekszoba előítélete és a küzdelem a gyerekszoba ellen” antitézis tárgyalásához a felvilágosodáshoz kapcsoló kérdés bújik meg a háttérben. Itt a kérdés inkább a felvilágosodás radikalitása, a felvilágosodás lehetséges mértékének, egy fokozatosan fejlődő felvilágosodásnak a kérdése. Milyen messze mehet el, és milyen tempóban haladjon a felvilágosodás? Sailer a gyerekszobát nem egyszerűen a „babona” menedékhelyeként szemléli, ezért nem is lehetséges egyoldalúan, értékeitől megfosztva a téves nevelés székhelyének tekinteni. Ugyan a gyerekszoba nem mutat vegytiszta jóságot, de inkább több jót, mint rosszat közvetít az ember számára. Az előítéletek kevert valósága a gyermekszobában ezen a helyen az előítélet fogalmának relatív határozatlanságából származik, mely Sailer kontextuális-logikájának integráns része. Az ember számára fennmarad egy előítéleti szabadság, amely a pontosabban meghatározandó igazsághoz vezető út kiindulópontja.³²³ Az emberi „szív” belső dinamikája a Mt 13,24 búza-konkoly szimbolikájához kapcsolódik, ahol is a bölcsesség tanácsára megtiltott a radikális „gyomlálás”. Ugyanúgy bűn a káros előítéletek ki nem gyomlálása, mint ahogy bűn a gyermeki szív lerombolása pusztán azért, mert előítéletek forrása lehet.³²⁴ Az emberiség sorsa összekötött az

³²⁰ Az előítéletről szóló rész fordítását ld. a IX. függelékben.

³²¹ uo.

³²² uo.

³²³ „A legfontosabb igazságok is, melyeket a gyerekek az apai szóra elhisznek, alapjában véve előítéletek. Mert ők nem azért hisznek, mert az igazságokat belátják, hanem azért mert azokat az apa igazságoknak adja ki. Tehát a gyerekszoba nem minden előítélete mérgező növény. Tehát vannak gyógyító hatású előítéletek is.” VL¹ II., 46.

³²⁴ „Aki a káros előítéleteket kiirthatja, de nem teszi, annak ez bűn. De aki a gyermek testéből a szívet kimetszi, hogy az előítéletek lakását lerombolja: annak, úgy gondolom, ugyanúgy bűn. Aki a gyermektől

előítéletek és tőlük való szabadulás történetével, amelyben az Egyház a kinyilatkoztatott igazságok hirdetésével a rendezett módon a szükséges fényt biztosítja, melynek világosságánál jól látja a búza és a konkoly együttes növekedését.³²⁵

- A teoretikusok előítélete és az antiszisztematizálók előítélete az emberi értelem már korábban tisztázott reális lehetőségeire támaszkodik. Az elméletek szerelmesei a partikuláris megfigyelések alapján univerzális elméleteket állítanak fel, melyek elégtelen megalapozásuk miatt pusztán a divatos napi politika címkéivel büszkélkedhetnek. Az elméletek és rendszerek ellenségei viszont irtóznak a pontosságtól és az alapos vizsgálatoktól, figyelmen kívül hagyják következtetéseik messze ható következményeit, melyeket viszont egy elmélet vagy tudományos szisztéma természeténél fogva megkövetel. Az ilyen mentalitás a cáfolhatatlanság és tévedhetetlenség látszatára törekszik, idegen az igazságtól és annak hűségese szeretetétől.³²⁶
- Az utolsó ellentétpárban a könnyű francia bölcsesség előítélete áll a nehézkes formához és külsőségekhez kötött iskolásműveltség előítéletével szemben. Sailer a tiszta és elfogadható felvilágosodás érdekében a két, számára valóban egymással ellentétes irányzatot, egyenlő mértékben elutasítja. A francia gondolkodásmódot a könnyűvérű és szabadosságot sugalló irodalmi művek alapján visszautasítja, hiszen azok csak az emberi szívhez szólnak, de annál kevesebbé érdeklődnek az emberi értelem iránt. Ezzel, a bábéli torony hasonlatában az oktatásról, az összeomlás szolgálatában állnak, ezért a komoly képzésre, az ember nemesítésére irányuló felvilágosodásban csakis a rombolás eszközeiként értékelhetők.³²⁷ A fantázia művei és csak üres szofisztika, felületesen anekdotázó „szívfilozófia”, melyekkel a szerzők „esküt tettek, hogy egy léppel sem segítik tovább” a felvilágosodást.³²⁸ Az iskolás filozófiai rendszerek és az egyéb bölcsességi zsonglörködések az idő múlásával a már kiüresedett logikai formák megszilárdulásához vezetnek, és olyan „szektás állapotot” hoznak létre, melyben az emberi értelem már nem az igazság kutatására összpontosít,

elveszi az előítéleteket, és ezzel a bizalmat, a gyengéd buzgóságát a szülők iránt is elvonná: annyit tenne, mintha kitépné a gyermek szívét. Mert mivé lenne az emberi nem a kölcsönös bizalmi kötelék nélkül, ami a szülőket és a gyerekeket egy családdá köti? éppen az, ami az individuum a szív nélküli.” uo.

³²⁵ „A bölcs úgy fogadja el a világot, ahogy van és nem úgy, amilyennek lennie kellene.” uo.

³²⁶ „Az igazság szeretete nem babonás és nem hitetlen az elméletekkel szemben: vizsgál, tisztít, választ.” Sailer ezzel az eklektika mellett, a felvilágosodás szokásosan elfogadott tudományos módszere mellett voksol. uo.

³²⁷ Sailer nagy erőt tulajdonít az átélésnek, mint tapasztalati aktusnak a megismerésben. Ez a módszer nála elsősorban a Szentírás kutatásához, mint a kinyilatkoztatás megismeréséhez kötődik. Ennek ellentétes előjelű hatásmechanizmusát is megismerte Goethe nagyhatású műve kapcsán az Empfindsamkeit irodalmi mozgalomból, melyre erkölcszociológiai látószögből és távlatokban adott választ.

³²⁸ vö. VL¹ II., 52.

hanem a megismerésre törekvő ember az iskola szeretetével szolidáris magatartást kénytelen felvenni, vagy pedig egyszerűen elutasítja azt. Az üressé vált és már sziklaszilárdá kövesedett formák akadályokat képeznek a nép felvilágosításának útján, a „közhazsnú” helyett „a pártos igazságot” képviselik, ezért Sailer itt is élesen szembefordul az iskolákkal.³²⁹

IV.2.2.5. A trilógia utótörténete és későbbi értelmezése

Míg az egyes kiadások között mutatkozó eltérések elsősorban a korszellemben, másodsorban a szerző gondolkodásmódjában közben beállt változásokat tükrözik, addig az állandó elemek a tulajdonképpeni üzenet lényegi tartalmát jelentik. Az emberi értelemről adott tanítást tartalmilag a szerző egyéni küldetésével összhangban kell értelmezni, míg az egyes tartalmi elemekre eső hangsúlyt a küldetés megvalósításának korszellemi beágyazottsága szerint mérlegelhetjük helyesen. Sailer ugyan bölcséleti témákat tárgyal, de nem filozófiai tanítást kíván adni, hiszen az nem az ő küldetése.³³⁰ Új Organon-t kívánt közreadni³³¹, amely nem egy iskolás könyvből a tudás egy bizonyos formáját, vagy egy bizonyos tudást³³², amely csak megkülönböztetően állításokat tesz és megmarad az elgondolás fázisában, hanem érzeteket akart az „igazság diákjainak” átadni³³³ a kor nagyobb bölesei után kiáltva: „Vizsgáljatok meg mindent és a jót tartsátok meg!”³³⁴ Ő maga is az új szellemiséget vonja vizsgálat alá, hogy abból kiszűrje a jót és figyelmeztessen a szellemi piacon fellelhető talmi portékára.

Teológusunk életútjának eddig bemutatott szakaszában láthatóvá vált, hogy lépést tartva korával, a korszellemnek megfelelően a hit és az értelem viszonyának kifejtése és megfogalmazása foglalkoztatta: *Vernunftlehre für Menschen, wie sie sind. Nach den Bedürfnissen unsrer Zeit.*,³³⁵ mely J. G. Hamann művével egyidőben, 1784-ben jelenik

³²⁹ Sailer estében nem csak a klasszikus skolasztika esik az elutasított iskolák osztályába, hanem Chr. Wolf módszere és a modern bölcséleti iskolák is. vö. FRITSCH, M. J., *Sailers Auseinandersetzung mit der Aufklärung im Spiegel seiner „Vernunftlehre für Menschen, wie sie sind”*, 159. az 53. lábjegyzetben további szakirodalmi utalásokkal.

³³⁰ A *Vernunftlehre* és a *Glückseligkeitslehre* első kiadásában ugyan nem jelenik meg a kijelentés, de a *Glückseligkeitslehre* 1830-as Widmer által szerkesztett kiadásban már egyértelmű Sailer status quo-ja: „Én nem vagyok filozófus - abban az értelemben, aki a maga szerencsését ebben a világban kovácsolja, én csak az igazságot szeretem, ha Isten is úgy akarja. Ha filozófus lennék, vagy ha filozófia csupán abban állna, hogy az igazságot keressük és minden fölött szeressük, akkor is azt mondanám: filozófusként sem hiszek másik Istenben, mint akiben keresztényként hiszek, és ez az Isten nem tartja méltóságán alulinak, hogy kéréseinkre figyeljen és megerősítse a gyengéket.” GL³ II., 253.

³³¹ VL¹ I., *An den Leser*, 4., (számozatlan oldal).

³³² uo. 4.

³³³ uo. 4.

³³⁴ uo. 5. vö. 1Tessz 5,21.

³³⁵ A kiadások Schiel szerint: *Vernunftlehre für Menschen, wie sie sind. Nach den Bedürfnissen unsrer Zeit.* Von D. M. Sailer. Erster [Zweyter] Band. München: Joh Bapt. Strobl 1785. 391, 388 S. Widmung: An Joh. Caspar Edler von Lippert, ... wirkrl. kurpfalzbaierischen Oberlandesregierungsrat u. geheimen Archivar

meg. A cím egyúttal leleplező is: a szerző nem a bölcselő hangján kíván szólni, hanem mondanivalóját a hallgatóságához és a kor követelményeihez igazodva, a pásztor vezetői hangján kívánja az emberi értelem jellemrajzát felvázolni. Tartalmi szempontból a mű a szerző múltjából merítve magán hordja még Benedikt Stattler nyomait, az idők jeleiből pedig Immanuel Kant nemrégiben megjelent munkájából inspirálódik. Címének tiszta filozófiai csengése ellenére a háromkötetes mű valójában Sailer olyan filozófiai etikája³³⁶, amelyet a keresztény tanítással kíván a szerző egységbe hozni. Művének értelmezése éppen ezért számos kérdést fölvet, ezen a ponton a kutatók tábora látható módon két részre szakad. Amennyiben Widmer beosztását nézzük, amely időrendi elhelyezkedését tekintve elsőként csoportosítja Sailer műveit, 1830-ban a *Vernunftlehre* –t egyértelműen a „*Philosophische Abteilung*”-ba sorolta be és annak jelentős része lett. Számos esetben - és ez a másik tábor - a kutatók nem egyszerűen tiszta etikáról, hanem inkább „morál”-filozófiáról beszélnek. Itt a valós különbséget a morálteológiai tartalmi többlet adja, amelyet Sailer ebben a művében bölcséleti módszerrel mutatott be. A mű és az értelmezések kapcsán valóban felvetődik a kérdés, hogy Sailer tényleg a bölcsélet útján érkezik meg a hívő cselekvés szükségességéhez, vagy megfordítva, a keresztény erkölcsöt alapul véve, a keresztény cselekvésből mutatja ki, hogy az nem áll ellentétben az értelemmel.³³⁷ Az első tábor nézete szerint a mű egy demonstratio, melyben Sailer már a saját nézetét tette közzé. A műfaj nem volna idegen tőle, hiszen 1877-ben Benedikt Stattler előadásinak anyagát is ebben a műfajban rendezte nyomda alá (*Demonstratio evangelica olim a Benedicto Stattler*). A második tábor nézetét alapul véve Sailer műve, amennyiben az értelemnek a hithez, és vele a hívő cselekvéshez fűződő viszonyát keressük, az *apologetica* műfajához sorolódik. Ez sem lenne idegen a szerzőtől, hiszen célkitűzése szerint az olvasót a keresztény hit talaján állva akarta az értelem útján vezetni. Továbbá ezt a nézetet támasztja alá, hogy Sailernek nem egy filozófiai traktatus útra bocsátása, hanem az értelem helyes használatának keresztény perspektívából megfogalmazott útmutató megfogalmazása volt a közvetlen célja. Nem a tiszta értelem használatát akarta

in München; A második kiadás adatai: neu bearb. Aufl. 13 1–3. München: J. B. Strobel 1795. – Vernunftlehrer ... d. i. Anleitung zur Erkenntniss und Liebe der Wahrheit. Von J. M. Sailer. – 2. Band. 2. neuarb. Ausg. Frankfurt 1796. 190 S.; A harmadik kiadás J. Widmer gondozásában: revid. u. verm. Ausg. Sulzbach: Seidel 1830.

³³⁶ G. Schwaiger – tekintélyes képviselője annak a nézetnek, hogy Sailer ezen munkája filozófiai jellegű munka – Sailer „legfőbb filozófiai művéről” beszél ld. KIRCHENVATER, 37.

³³⁷ vö. FRITSCH, Matthias J., *Sailers Auseinandersetzung mit der Aufklärung im Spiegel seiner „Vernunftlehre für Menschen, wie sie sind”*, in *Von Aresing bis Regensburg*, Festschrift zum 250. Geburtstag von Johann Michael Sailer am 17. November 2001 (Beiträge zur Geschichte des Bistums Regensburg 35.) (szerk. G. Schwaiger - P. Mai) Verlag des Vereins für Regensburger Bistumsgeschichte, Regensburg 2001, 152-166.

szorgalmazni, hanem az emberi értelem tiszta és értelmes használatára akarta olvasóját elvezetni.

Komoly bizonyossággal feltételezhető azonban, hogy egyik tábor nézete sem hozható teljes mértékben fedésbe a valósággal. Minden bizonnyal az idő múlásával a látóhatáron kívülre sodródott Barbara Jendrosch figyelemre méltó észrevétele.³³⁸ Sailer gondolkodásmódja, környezetének³³⁹ és az erről szerzett saját tapasztalatainak függvényében – a legkisebb reakcióidő mellett – nagyon gyorsan változott. Ezért inkább tűnik reálisnak az a törekvés, hogy ebben a műben elsősorban nem a „stattlerit” vagy a „kantit”, hanem egyszerűen a „sailerit” kell keresni – ennek tényleges kimutatásához azonban Sailer korábbi, az 1779-ben megjelent *Fragment von der Reformationsgeschichte der christlichen Theologie; ein philosophisches Gespräch von einem Weltpriester* című művének mélyanalízisére volna szükség, melyben a szerző egyéni, a legkorábbinak számító teológiai alapfelgondolásait ismerteti, valamint a művek közötti koherencia további és alaposabb vizsgálata is elengedhetetlen.

A mű hatástörténetének talán leginkább Sailer által szándékolt tartalma az lehet, amit az előítéletek kritikája kapcsán az „igazság közepén van” logikai szabályban fogalmaz meg, de ezen már nem egy logikailag megfogalmazott igazságot ért, hanem Jézus Krisztus személyét, aki minden igazság egységének centruma. Az értelemről szóló tanítás nem bölcséleti karakterű, hanem a vallásról szóló primer doktrína.

³³⁸ Barbara Jendrosch 1968-ban *Johann Michael Sailer Lehre vom Gewissen* címmel írt disszertációját a Ludwig Maximilians Universität (München) teológiai fakultása a doktori cím elnyerésére elfogadta. A rendkívüli tartalmi és logikai pontossággal felépített dolgozat utal Sailer nézeteinek fejlődésére. Nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy Sailer munkássága elején még Stattler professzor nyomdokait követte, majd szakítva az előzőekkel, hamarosan a „nap teológiájának” útját választotta. Jendrosch a saileri argumentációban fellelhető átmeneti inkoherenciából a szerző gondolkodásmódjának gyors fejlődésére mutatott rá. A saját környezetében a teológusok közül Sailer az első, aki nagyon rövid időintervallumon belül reagál egy-egy felbukkanó új, a társadalmat várhatóan átalakító jelentősebb nézetre. ld. uo. 124-125., különösen a 216. lábjegyzetben.

³³⁹ Figyelemre méltó Sailer reakciókészsége a környezeti változásokra. Éppen az emberi értelemről szóló értekezés esetében figyelhető meg a mű címzésében megjelenő szándék komolysága és annak következetes kivitelezése. A pasztorális-spirituális szerzői szándék a kettős címzésből egyértelműen kiolvasható. A címzés első része (*für Menschen, wie sie sind*) a népesség műveltebb részét jelöli meg címzettként, de mégsem az akadémiai körökhöz szól. Inkább azok felé fordul, akik műveltségükből adódóan a felvilágosodás eszméinek „bábeli nyelvzavarában” veszélyeztettnek tartott, vagy, mert közönyösekké válhattak a felekezeti egyházzal szemben, vagy, mert hitehagyókká, praktikus ateistákká válhattak. A címzés második része (*nach den Bedürfnissen unserer Zeit*) határozza meg azokat a hangsúlyokat és súlyponti tényezőket, melyek szerint a szerző az értelemről szóló tanítást tárgyalni, egyes elemeit súlyozni akarta. Sailer nagyon komolyan veszi korszellemi adottságként az időhöz kötöttséget, amit egyúttal feladatként „korhoz szólóként” értelmez. Erről tanúskodik a Vernunftlehre három kiadásának rendkívül nagy tartalmi eltérése (1785-1795-1830). Az egyes kiadások összevetésekor mutatkozó óriási különbségek - kvázi nem is ugyanazt, hanem három egymástól függetlenül íródott művet tartanánk a kezünkben - a korszellem alapvető változásából adódnak. Sailer újra és újra a „nap teológiájának” követelményét szem előtt tartva, az egyes kiadásokhoz aktualizálja, nagyon merészen, majdnem teljes egészében átdolgozza művét.

IV.2.2.6. A saileri pedagógia alapjainak megjelenése

Az emberi értelemről szóló traktatusba szöve megtalálhatók azok a morzsák, melyek a szerző pedagógiai munkáiban később bővebb kifejtést nyernek. Mivel a *Vernunftlehre* egésze spirituális horizontra vetül, így a pedagógiai célzatú figyelmeztetések, intések és biztatások is varratmentesen integrálódnak benne.³⁴⁰ A társadalom, a nép egészének nevelését már az előítéletek kritikája is általában érintette, az azokhoz fűzött intelmekben pedig már a konkrét hivatásokat gyakorlókat szólítja meg a szerző. A *Vernunftlehre* sajátos tematikájához illeszkedő pedagógiai tételek elsősorban Sailer egyetemi oktatói és nevelői tevékenységhez kapcsolódtak, és innét eredeztetve nyertek tágabb és elvi jellegű kibontást. A tanítás, tanulás, nevelés és önnevelés területének alapvető mozaikja az élet szem előtt tartása. A tanulás és a tudás nem az iskolának szól, hanem az élethez rendelt valóság, ezért mindenkit kettős imperatívusz kötelez: a figyelmesség és a hűség.³⁴¹ Ezek követése az egyéni fejlődés feltétele, mert az életből szerez a figyelmes ember tapasztalatot, annak sokszínűségéből absztrahálva nyerhet tudást, és hivatásában az élethez küldve használhatja fel „közhasznú” módon ismereteit.³⁴² Az emberi megismerés nem ismer természetes határokat, dinamikájának végpontja Isten maga, mint igazság és élet.³⁴³ Az emberi értelem istenképes potencia, mely különböző jellegű utakon juthat el Istenhez, alkalmas eszköze az isteni közlés és közeledés felfogásának.³⁴⁴ A társadalom természetes kereteiben ezért fontos az igazságnak megfelelő beszéd, az igazság - átfogva az emberi közösségi létezését is - szabatos előadása, a recepció alapvető közege.³⁴⁵ Az igazság megtalálása és megismerése, megfogalmazása és továbbadása logikus következményei a kettős imperatívusznak, ezek követése az igazi filozófiát, a bölcsesség szeretetét jelentik. Sailer nem vakon, hanem a „jó felvilágosodás” szellemében törekszik a

³⁴⁰ A mű első kiadásának előszavát a 1Tessz 5,21 „Vizsgáljatok meg mindent, a jót tartsátok meg” páli kijelentés zárja, melyet Sailer a saját korához intézett bölcsességmondásként értelmez. A három pontból álló bevezető fejezet első mondata az igazság megismerésének alapvető kritériumait mondja ki: „sey aufmerksamkeit, und mein's redlich mit der Wahrheit”. A saileri értelmezésben ezek az igazság megismerésének olyan principimai, melyek szellemi és nem pusztán értelmi magatartási formák: a figyelmesség és a hűség.

³⁴¹ VL³ I., 2-3.

³⁴² uo.

³⁴³ „Itt van minden megismerés határa, melyet nem szabad átlépnetek, mondja Kant, ezen határon belül mozogtatok és minden világos lesz.” Sailer ezzel szemben Schlegel filozófiáját interpretálja, mellyel a megismerést a kinyilatkoztatás menetébe szövi bele: „Minden, amit megismerhettek, az az isteni kibontása, a fejlődés, a továbbhaladó kinyilatkoztatás, a történelem, mondja Schlegel.” VL³ III., 230.

³⁴⁴ „Mivel ők is csak emberek voltak, olyanok, mint mi vagyunk, így az emberi lélekben megtalálható a képesség, hogy Istentől és az isteni dolgokról benyomást szerezzen, tanításokat és kinyilatkoztatásokat kapjon. Tehát van az emberi értelemnek a szokásos gondolkodási képesség mellett olyan, egy attól eltérő képessége, fogékonysága, hogy Isten megvilágosítsa és megérintse. Ezt a legbelsőbb szellemi erőt minden vallás az egész világon feltételezte, a kereszténység története pedig ragyogó fénybe helyezte.” VL³ I., 210.

³⁴⁵ Sailer korának egyetemes betegségéről beszél (Universalkrankheit), mivel a napi események tanúsága szerint a felvilágosult értelem igyekszik a „megutált igazságot” elkerülni, már ügyessé vált a kibúvók keresésében. VL³ I., 3.

hagyományok megőrzésére és egyben törekszik a fejlődés előmozdítására, ugyanabban a szellemben.³⁴⁶ Az igazság továbbadása és a világosság terjesztése különösen is összekapcsolódik az anyanyelv felfedezésével, amelyet a modern írók és szerzők mozgalomszerűen megújítottak.³⁴⁷ Mivel a nyelvben előzetesen adott az igazság keresésének, kiértékelésének és továbbadásának eszköze, Sailer, elhagyva a latin nyelvet, kizárólag az anyanyelvű oktatás kizárólagos formáját választja.³⁴⁸ Tanításához a bölcs ember beszédéről és előadásmódjáról szójátékot képez, amelynek mindenkor kettős célja az igazság (Wahrheit) és a világosság (Klarheit).³⁴⁹ Az igazság és a világosság legtisztább és végső esete az igaznak és nemnek kibékíthetetlenül éles szembenállása (ja oder nein)³⁵⁰, amelyet Jézus személye és az evangéliumi üzenet is hordoz. Az embernek erre az osztatlan igazságra és világosságra van szüksége, mert maga az ember is egyetlen osztatlan egész.³⁵¹ A nevelésben figyelmet kell szentelni annak a különbségnek, hogy amiként a tudományok az emberen belül absztrakt megkülönböztetéseket tesznek (értelem, akarat, érzelem), azt a jobb megismerés érdekében részekre bontják, úgy azok a valóságban nem külön állnak, hanem egységes organizmust alkotva élnek. Ezért az iskolás mentalitás a nevelés gyakorlatában nem lehet vezető elv, inkább kell ezeket az oktató tanítására használni, mintsem a nevelés „receptjének” tekinteni.³⁵²

A gyakorlati logikává formált második rész a tapasztalati biztos adatoktól az értelmi tevékenységen és a hit valóságán keresztül a bölcsességig vezető utat mutatja be és jut el az egyes hivatásokhoz. Konkrét logikai útikalauzt, gondolkodási útmutatót kapnak a

³⁴⁶ „A néptanító az újat a régihez igazítja.” vö. VL³ III., 109.

³⁴⁷ Sailer egy hosszú felsorolásban hozza azokat, akiknek munkássága a nyelv megújulását is magával hozta, és az új nyelviség által új világot nyitottak meg: „Heinrich Steffens, Winkelmann, Lessing, Göthe, Herder, Kant, Hamann, Fichte, Schelling, Schleiermacher, Jakobi, die Schlegel, Jean Paul, Novalis, Tieck...”. VL³ II., 143-144.

³⁴⁸ A bölcs ember előadásához megköveteli és maga sem hajlandó idegen- és műszavakat használni előadásában, csak ott ahol az a tárgy jellegéből adódóan szükséges a pontos megértés, a világosság érdekében. A műszavakban sok pontatlanság rejlik, az értelem elől „eltorlaszolja a fényt” (verbauen das Licht). VL² II., 98., 99.

³⁴⁹ ld. VL³ II., 147. vö. VL² II., 240.

³⁵⁰ „Ahol hiányzik a meghatározottság, ott éppen ezért a határozott igazság hiányzik és nincs elégséges világosság. Határozott kérdés, határozott válasz, kerek nem, kerek igen, - ez az igazi emberi beszéd.” VL³ II., 148.

³⁵¹ Sailer az oktatásban az értelem és szív egységes és harmonikus nevelésének egyensúlyát elengedhetetlennek tartja: „Válaszd el az értelem képzését a szív képzésétől. Mert, ahol a fiatal ember feje egyedül a tudásra rendeződött és amellet a lelkülete elhanyagolt és az érzéki ösztönök uralmának kiszolgáltatottá válik, ott a legfelső emeleten Bábel tornya épül, és közben a középső és alsó emeletek feldúlása teljességgel befejeződik.” Biographie II., 422-423.

³⁵² „A szerző szubjektumában I. értelem és akarat egymásba folynak és éjjel-nappal egymással élnek, egy tető alatt, egy szobában laknak, úgy hogy valójában egymástól elválasztani ezeket nem szabad, ha akarás értelmesnek, és az értelemnek irányítónak kell lennie. A szerző II. nagy igényt érez magában Isten iránt, úgy hogy rajta kívül értelme nem talál világító, akarata pedig nélküle nem talál nyugalmi pontot. A szerző III. nagy igényt érez magában a kereszténység isteni ereje iránt, számára Krisztus Isten nélkül talány, a kereszténység szelleme nélkül pedig az akarat megszentelése és az értelem igazi megvilágosítása megdöbbentő feladatnak látszik.” VL² I., VII-VIII.

feltalálók, a nagy elbeszélések hajhászói, a demonstráció műfajának kedvelői, az elméletek barátai, a gyorsan ítéleők, a reformátorok és a metaforákban gondolkodók. Az igazság megismerésének és vizsgálatának útjai közül, melyeket minden ember alapvetően jár és a hétköznapi életéhez tartozik, Sailer kiválaszt néhány tipikus utat, amelyekhez szintén gyakorlati útmutatásokat ad. Így kapnak tanítást a logikában a hallgatók, az olvasók, az írott anyagok értelmezői és magyarázói, akik az igazság barátaiként az igazság vizsgálói, a kezdő elmélkedők és az igazságban kételkedők.³⁵³ Az igazság megismerése a bizonyosság megszerzése után a meggyőződés egzisztenciális alapmagatartásában ténylegesül. A gyakorlati logika következő lépése az igazság közlésének képessége, mely Sailer szemében apostoli és felvilágosítói küldetés alapvető követelménye. Az igazságról meggyőződött ember képes a megismert igazságot másokkal közölni, de annak olyan tartalmi és formai követelményei vannak, mely a közlés céljából és annak társadalmi kontextusából rajzolódik ki. A következőkben megnevezett hivatások azokat a hidakat képezik, melyeken a világosságot terjesztő igazság eljuthat a társadalom célcsoportjaihoz. Ők a felvilágosítók listáján szerepelnek, akiknek küldetése az igazság közhasznú promulgálása: a tanár, a néptanító, a disputátor, a másokat meggyőzni akarók (misszionárius a jó és hasznos felvilágosítás értelmében), az író, a könyvkritikus és a nevelők, a gyermekek első életévében.³⁵⁴ Sailer külön útmutatásokkal látja el a zseniket, figyelmüket a tökéletesre és örökre megmaradóra irányítja. Számukra a valós megismerés alapja és kiindulópontja az „ismerd meg önmagadat” szabály mindvégig érvényben marad, számukra a gondviselés ad olyan adottságokat, mely a megismerés további terét és tartalmát megnyitják.³⁵⁵

IV.3.3. Sailer reakciója a felvilágosult moralizmusra

A bölcséleti erőfeszítéseit Sailer az emberi élet gyakorlati vonatkozásaira hegyezi ki, a bölcsélet annyiban valódi, amennyiben az embert a boldogságra és örök üdvösségre segíti. Számára az értelemben élő igazság annyiban valódi, azaz hasznos, amennyiben az embert életcéljához segíti.³⁵⁶ Sailer az emberi intencionális rendet, az erkölcsi viselkedést (Betragen), és a boldogságot egyetlen egységként kezeli azon egyesítő és egységesítő alapon, hogy az ember örömképes létező. Az örömet annyiban és olyan mértékben képes befogadni, amennyire arra előzetesen alkalmassá tette magát. Az emberi gondolkodás és cselekvési világ logikus, de ontológiai következménye, hogy az örömet az erkölcsi

³⁵³ VL¹ II., 185-266.

³⁵⁴ VL¹ II., 267-362.

³⁵⁵ VL¹ II., 367-371.

³⁵⁶ Sailer ezért elzárkózik a gyors egymásutánjában megjelebbő és hamar eltűnő morálfilozófiai és erkölsteológiai irányzatoktól, mivel ez a folyamat „nem az erény javára” van, azaz, ezekből az életben semmi nem valósult meg. vö. GL³ I., *Vorrede des Herausgebers*, XIII-XVI.

minőség mértéke szerint képes befogadni, magát mindig csak egy bizonyos mértékben teheti boldogságképesé. Ennek minél nagyobb fokú megvalósulására irányuló tevékenység a tanítás, a kézvezetés.³⁵⁷ Az emberi létezés céljának beteljesedése abban a totális létrendben valósul meg, amelynek az ember maga is része. A totális és egységes lét egészszel szemben megfigyelőként áll a filozófia, mely a természet, az emberi szabadság, az erkölcs, az emberi létértelem boldogító egészére és egységére kérdez rá. Sailer ebben a megközelítésben kizártnak tartja a felsőbb kinyilatkoztatás megalapozott kirekesztését a bölcselétből, hiszen a filozófia arra hivatott, hogy mindennek a háta mögé kérdezzen, tehát nem tagadhatja le a keresztények vagy a hit létezését sem. Amennyiben mégis így jár el, úgy önkényt gyakorol³⁵⁸, magatartása ellentétben áll az igazság és a bölcsesség nyitott szellemű³⁵⁹ keresésével. A magasabb kinyilatkoztatás keresése, megismerése és értelmezése a bölcsélet feladata, ha valóban el akarja vezetni a boldogságra az embert.³⁶⁰

IV.3.3.1. Sailer erkölcsoteológiai vonatkozású munkáinak időrendi áttekintése

Sailer erkölcsi témájú műveinek megjelenési időpontjai mutatják, hogy az emberi értelem vizsgálatához hasonlóan, az erkölcsiség problematikájának vizsgálatát is egész életén végighúzó feladatként értelmezte. A dillingeni munkássághoz pusztán a nyitány tartozik, de a téma koherens bemutatása céljából az út egyéb, jövőbeni állomásait is figyelembe kell venni. Erkölcsi témában először dillingeni éveiben, az etika és a pasztorálteológia professzoraként jelentetett meg nagyobb lélegzetű művet, mely a korhoz alkalmazkodva az emberi boldogságról ad áttekintő képet és annak elérési lehetőségeit tárgyalja (1787).³⁶¹ Időrendi sorrendet tekintve a következő munkája már Landshutban íródik, ahol több tárgy tanáraként működött és a tanítás mellett az egyetemi lelkeszi feladatkört is ellátta. Az egyetemi vezetés mérlegelése szerint a diákság – a teológiai kar hallgatóságának kivételével – igen alacsony nívón kapott vallási képzést. A képzésben mutatkozó hiányt szerette volna pótolni az egyetem vezetősége akkor, amikor Sailert – mint egyetemi lelkeszt – felkérte egy vallási témájú előadássorozatra. A vezetőség rendelkezése szerint ezen az előadássorozaton nem csak a diákságságnak, hanem a

³⁵⁷ Einleitung, 15.

³⁵⁸ uo. 9.

³⁵⁹ uo. 10.

³⁶⁰ vö. uo. 9, 10, 18, 21, 84, 103.

³⁶¹ *Glückseligkeitslehre aus Vernunftgründen, mit Rücksicht auf das Christenthum. Zunächst für seine Schüler, und denn auch für andere denkende Tugendfreunde.* Von J. M. Sailer, Lehrer der Moralphilosophie und Volkstheologie an der hohen Schule zu Dillingen. Erster [Zweyter] Theil. München, Joseph Lentner 1787 [1791].

professzori testületeknek is részt kellett venniük. Az előadások anyagának írásos megjelenése az a második állomás (1805), ahol Sailer erkölcsi vizsgálódásaiba mélyebben betekinthetünk.³⁶² Az erkölcssteológiai értelmezéseket és magyarázatokat bemutató publicisztikai munkásság utolsó saileri állomása 1817-re datált, amikor a három kötetes erkölcssteológiai kézikönyve megjelenik.³⁶³ A sort megnyitó és lezáró publikáció megjelenése között harminc esztendő telt el, mely nemcsak Sailer életében, hanem a felvilágosodás egyes fázisaiba gyorsan átforduló, érdeklődésében és célkitűzésében nagy eltérést mutató korszakainak metamorfózisában is hosszú időnek tekinthető. Mivel a művek keletkezésében a konkrét korszellemi adottságok komoly szerepet játszottak, így azok értelmezésében és értékelésében keletkezésük körülményeit a legmesszebbmenően figyelembe kell venni.³⁶⁴ Ugyanakkor az egyes munkák értelmezésében Sailer egyéni életútját és gondolkodásmódjának változását is nyomon kell követni, ezért a helyes értelmezés érdekében az egyéb, a kutatásokban általában kisebbnek tartott publikációkban felfedezhető gondolkodásmódbeli változásokat is számításba kell venni. A *Glückseligkeitslehre* megjelenésekor Sailer harminchat, a *Handbuch der christlichen Moral* megjelenésekor már hatvanhat esztendő. Az 1468 oldalas kitévő, három kötetes erkölcssteológiai összefoglalót a kutatások egyöntetűen a szerző legérettebb írásának tartják és ezzel azt is kifejezik, hogy a kezdetekhez viszonyítva nem pusztán a mondanivaló mennyisége, és esetleg a tárgyalási módszer változott meg, hanem elsősorban a szerző látásmódja érett be. Sailer nem csak kortörténeti kontrasztokban, kritikai attitűddel műveli az erkölcsstudomány territóriumát, hanem érdeklődése elsősorban az erkölcssteológia és filozófiai etika területén személyes és nem iskolás jellegű.³⁶⁵ Ezzel is magyarázható,

³⁶² J. M. SAILERS, *Grundlehren der Religion*. Ein Leitfadens zu seinen Religionsvorlesungen an die akademischen Jünglinge an allen Facultäten. München, Joseph Lentner 1805.

³⁶³ *Handbuch der christlichen Moral*, zunächst für künftige katholische Seelensorger und dann für jeden gebildeten Christen. Von J. M. Sailer, ordentlichem öffentlichem Lehrer der Moral- und Pastoraltheologie an der Ludwig-Maximilians Universität. I.-III. köt., München, Ignatz Joseph Lentner 1817.

³⁶⁴ Sailer polémikus és apologetikus módszere természeténél fogva erős korszellemi összefonódottságot eredményez írásaiban. Általában véve különös élel mutatkozik ez meg a gyors ütemben változó történelmi korokban vagy egy korszakon belül a népszerű, nagy intenzitással tárgyalt témákról szóló művekben. Sailer életében az értekezés az emberi értelemről, vagy a boldog élet kérdésének megfogalmazása (de vita beata - beatitudo) nagy sebességgel zajlott, így, aki reagálni kívánt a „napi jelenségre”, annak a korszellemmel lépést kellett tartani. A saileri tanítás és korszellem kölcsönhatására és szinkronitására hívja fel a figyelmet Barbara Wachinger: „Sailer I. Kanthoz és H. Jacobihoz fűződő viszonyában érthető, hogy írásainak nagy része „vita valakivel” vagy „valakivel szemben”; írásai pozitív értelemben polemikus vagy irányművek, mely jellemvonás csak a művek ellentétpárjaihoz fűződő dialektikus viszony feltárása után válik láthatóvá.” uő., *Die Moralthologie Johann Michael Sailer*, in *Johann Michael Sailer und seine Zeit* (Beiträge zur Geschichte des Bistums Regensburg 16.) (szerk. G. Schwaiger - P. Mai) Verlag des Vereins für Regensburger Bistumsgeschichte, Regensburg 1982., 257-275., 259.

³⁶⁵ A személyes motiváltságáról és az elkötelezett munkálkodás komolyságáról a tudományos területen Sailer két levele tanúskodik, amelyekből értesülhetünk az ellene koholt vádokról, köztük a „stattleriánus” megbélyegzésről is, amit roppant sértőnek érzett és a dőbbenet hangvételében fogalmazott meg. Sailer ekkor már második „parlagéveit” tölti, mivel 1794. november 4-én a fejedelem elbocsátja a professzori állásából.

hogy érdeklődése élete egész folyamán töretlennek, életszerűnek megmaradt. Éppen személyes elkötelezettsége miatt állandóan foglalkoztatja a témakör, és ebből tekint a világi és egyházi kortörténeti képződmények sokaságára, ezért műveit tartalmi szempontból helytelen – statikusan értelmezve és direkte szisztematizáló célkitűzéssel nem is lehetséges – egyetlen fonalra felfűzve rendszerezni.³⁶⁶

IV.3.3.2. Szerzői szándék a Glückseligkeitslehre aus Vernunftgründen, mit Rücksicht auf das Christenthum című műben

Első erkölcsi témájú műve, az emberi értelemről szóló könyvéhez hasonlóan, már címében hordozza a szerzői szándék kifejezését.³⁶⁷ Ismételten távol áll tőle, hogy „pusztán egy bölceleti” kép felmutatására tegyen kísérletet a sikeres emberi életéről (tekintettel a kereszténységre), hanem bölceleti keretbe ágyazva készít utat a beteljesült élet forrásához

Sailer Johann Babtist von Ruoesch-hoz írt levelében (datálva: München, 1795. február 25.) így fogalmaz: „Te tudod, hogy itt olyan csendben vagyok, mint egy egér – és mégis rám talált az irigység, ahogy azt már megírtam neked, az alkalom, hogy a fejedelem előtt főstattleriánusként stb. befeketítsenek. Ebből egy másik nagy bajom is keletkezett...”; a másik, Johann Michael Feneberghez (München, 1795. március 12.) írt levelében hasonlóan a fejedelem előtti „feketítésről” panaszkodik. Ugyanis eközben nyilvánossá vált, hogy a fejedelem az udvari szónokok személyére tett püspöki javaslatot, köztük volt Sailer is, elfogadta. Sailert ezért ismét eléri az „irigység”, amiről így ír: „Akkor mindenfélét összehordtak rólam a fejedelem előtt, különösen azt, hogy én stattleriánus lennék; mivel itt Stattler a N[ota] B[ene] által a fejedelem előtt megvetetté lett.” Schiel II., 132-133.

³⁶⁶ Sailer életében és gondolkodásmódjában számos korszellemi hatás lecsapódását fedezhetjük fel. Gerhard Fisher egész életében ezt kutatva figyelmeztet Sailer műveinek statikus szemléletbeli veszélyeire. A saileri erkölcsi munkák szemére veti Ph. Klotz, hogy szerzőjük a populáretikus módszereit használta, ezért a művekből hiányzik az összeszedett rendszerezettség, az egyöntetűség és a következetesség. Fisher válasza a kritikus módszertani ügyetlenségét tükrözi: „Ehhez annyit lehet mondani: Sokkal inkább azt kifogásolható, hogy kísérletet tettek arra, hogy a „Boldogságtant” és „A keresztény morál kézikönyvét” ugyanabba a vonalba állítsák be, hogy így Sailer erkölcsfilozófiai rendszerének desztillált formájához jussanak. Az ilyen kísérlet aligha tagadhatja eredményeinek kényszeredettségét és semmilyen módon sem veszi figyelembe Sailer szellemi fejlődését és Kant reá gyakorolt hatását.” Sailer-kritikák további tisztázását ld. FISCHER, G., *Johann Michael Sailer und Immanuel Kant, Eine moralpädagogische Untersuchung zu den geistigen Grundlagen der Erziehungslehre Sailers*, Verlag Herder, Freiburg 1953, 233-234.

³⁶⁷ Az 1787-es kiadás első részeként tíz oldalas szerzői bevezető található, *Nöthige Vorbericht [Szükséges előzetes ismertetés]* címmel. Sailer ebben a részben, ahogy korábbi műveiben is, használati utasítást ad az olvasónak. Jelen művét összekapcsolja az 1786-ban, az egyetlen öszi szünetében megjelent munkájával, az *Einleitung zur gemeinnützigen Moralphilosophie [Bevezetés a közhasznú morálfilozófiába]*, amely a hallgatóságnak szólt. Amit a hallgatóságnak átadott, most szélesebb körben szeretné ismertté tenni, nem csak tanárként, a hallgatóságot, hanem néptanítóként, a népet is szolgálni szándékozik azzal, amit emberként „közhasznúnak” vélt. Bevezetőjében a saját életéből több szálát futtat össze és ezen keresztül az olvasóval együtt teremti meg – műveire oly jellemző módon - azt a közeget, melyben a szókratika elvét alkalmazva, az igazságról minden felesleget lefosztó dialógus útján, olyan új fényben táruljon fel a valóság, hogy annak fényével újjászülessék az ember. A szerző maga csak egy a korát kérdező, az igazságot kutató ember, akinek látható hivatalai vannak: professzor és pap. Ami a szerző személyét alapvetően meghatározza, az az emberi szemeknek láthatatlan, t.i., hogy elsősorban krisztushívő. A szókratika alkalmazásának az a célja, hogy ez a láthatatlan valóság a dialógus végén láthatóvá váljék, vagyis a valós tapasztalat Jézus Krisztusról megszülessék. A dialógus megkezdése előtt a legmeghatározóbb elem láthatatlan, az összes többi azonban tapasztalat tárgya lehet, az igazság közös keresésének a végpontján pedig megfordul a sorrend: minden más lényegtelené válik és Krisztus közös megtapasztalása válik valóságos középponttá (centrum unitatis). A bevezető utolsó négy oldalán a szerző a saját helyzetéről, a névtelen támadásokról beszél, és arra kéri az olvasót, hogy művét a szerzői szándék állandó szem előtt tartása mellett olvassák. Ne a „tradicionális szerzőt” keressék a könyv mögött, mert akkor félreértik a nem „tradicionális értelemben írt művet”.

(summum bonum). Elsősorban diákjainak figyelmébe³⁶⁸ és kezébe ajánlja a könyvet és azután azoknak, akik magukat az erények barátainak tartják.³⁶⁹ Ahogy a címzésben elhangzik, értekezésében az emberi életben elérhető boldogságról tett állításait az emberi értelem tényeivel akarja indokolni.³⁷⁰ Viszont, nem egy formális logikai sémát akar írásban vázolni, hanem arra a meggyőződésre jutott, hogy könyvének „egy nagyon használható és épületes műnek kell lennie“, ha valaki a morálfilozófiát, mint „útmutatást az ember igazi boldogságára“ kívánja feldolgozni.³⁷¹ Ezért a morálfilozófiának „igazi fogalmára koncentrálva“ írta meg a könyvet és minden olyan más részterületet elhagyott, melyeket szokásosan ehhez a fogalomhoz és témához kapcsolnak.³⁷² Különös módon magyarázza a címben már prognosztizált keresztény tartalmat, célja az olvasó egyéni Krisztus-követésének elérése.³⁷³ Másik utalása egyszerűen hivatkozás a hit tényére, mely szerint

³⁶⁸ Volt hallgatóságáról is említést tesz, akik már kiléptek a főiskoláról. Nekik útravalóként szánja, hogy mindenkori élethelyzeteikben az erényről, imádról, szenvedésről és boldogságról tanítson. vö. uo. 7.

³⁶⁹ A „közhasznúság” elvének célkitűzését nyolc bekezdésben magyarázza: 1.) a nyelvezet: az iskolás nyelv helyett, lazább, szabadabb megfogalmazásokat használ; 2.) az ismert fogalmakat kapcsolja össze az ismeretlenekkel; 3.) minden fejezet végén olyan oldottabb hangvételű részeket hoz, mely az olvasót a fejezet átolvasásának nehézségeiért és a vállalt fáradozásért megjutalmazza; 4.) az egyes fejezetek végén figyelmeztetések olvashatók az újra életre kapó, komoly közkárt okozó jelenségek ellen (előítélet, aranycsinálás/alkímia, kincskeresés, lottó/szerencsejáték, káros irodalom olvasása, felületes imadarálás); 5.) a precízióvási törekvés, az általános elképzelések egységesítése a pontos bemutatással; 6.) a pontos fogalmakat inkább felsorolta, de nem kapcsolta őket össze bonyolult rendszerré; 7.) a száraz és sovány tudományos szószálhasogatások elhagyta, amelyek „az értelmet nem tökéletesítik, a szívet nem öntözik”; 8.) az éles és kicirkalmazott definíciókat elhagyta, melyhez zárásként F. Bacon jelszavát kapcsolta: „verba non pariant, nisi verba”[szavak csak szavakat szülnék] uo. 4-5.

³⁷⁰ Megokoló igazságok forrásaiként a közvetlen emberi tapasztalatot, az öntudat tényeit, a történelem adatait, a józan emberi értelem kijelentéseit és az erkölcsi érzéket használta fel.

³⁷¹ „...wenn jemand die Moral, als die Anweisung zur wahren Glückseligkeit des Menschen bearbeitete...” Einleitung, 3.

³⁷² Sailer ezen a ponton is önmagát feladat orientáltan diszponálja és ezzel némi tudományelméleti újdonságot hoz. Míg az erkölcs bölcséleti tárgyalásának, annak alkalmazott társterületei is szokás szerint kötelező tartozékai voltak, addig Sailer ezeket szándékosan elhagyja (praktische Philosophie, Naturrecht, Tugendlehre, allgemeine Staats- und Klugheitslehre). Sailer ezt az önkényesnek látszó döntést a következő megokolással támasztotta alá: „Én ezt nyomban átengedem a jog, a politika tanárainak és mindenki másnak, aki hivatást és erőt érez arra, hogy a többi fogalmat, melyeket szokás szerint az erkölcsfilozófia tágabb területein kezeltek, hogy azokat a maguk sajátos módján kifejtsék.” uo. 3. Sailer itt megnevezi azt a konkrét hivatást is, amely kizárja azt, hogy ő ezekkel a témákkal tárgyyszerűen foglalkozzon. Sailer egyre „szorosabb” specifikációban szemléli a papi hivatást és küldetést, és természetesen ezzel együtt az Egyház küldetését is a világban és a társadalomban. Ezen a vonalon Sailer szellemi alakulását konkrét lépésekben követhetjük és figyelhetjük meg pasztorálteológiai és pedagógiai írásaiban, különösen pedig tanítványainak újmiséin mondott beszédeiben. Megjegyzendő, hogy még I. Kant bölcséleti műve is hasonló, klasszikusnak számító szerkezetben és szemléletben íródik. Nála a praktikus értelem tárgyalása nem szoros értelemben az etikához kötődik, hanem három, ahhoz szorosan kapcsolódó nagyobb alegységre bontva, a jogbölcsélet, az állambölcsélet és a vallásfilozófia területein történik.

³⁷³ Először azt a célkitűzést mutatja be, hogy az értelem tényeire támaszkodva miként kívánja a világon belül elérhető emberi boldogságot és a hozzá vezető utat bemutatni. Teszi ezt úgy, hogy „...im Gegensatze, mit den höherem Offenbarung...” [...ellentétben a magasabb kinyilatkoztatással...] uo. 4.

Az erkölcsfilozófia feldolgozásának útjáról, melyre olvasóját is meghívja, így nyilatkozik: „Azonban tanácsosnak tartottam, és az igazságról és a felsőbb kinyilatkoztatás értékéről alkotott meggyőződésem szerint, hogy egynémely keresetlen helyen keresztet állítsak az útra, mely a becsületes olvasót a kereszténységre emlékezteti”. uo. 4.

evilági boldogságunk egy elkövetkező állapot boldogságát készíti elő.³⁷⁴ Az eszkatológiai fenntartottsághoz kapcsolja magát a művet is és az olvasót is, azaz, a szerző a maga könyvével, a könyv olvasójának gondolkodási útjával együtt, egy olyan valós történelem része, amely az eljövendő végérvényesen boldog állapotra irányul.³⁷⁵ Sailer nem lett volna Sailer, ha kiváló pedagógusként nem fogalmazott volna meg előszavában konkrét „hatástörténeti kívánalmakat“ olvasóinál, melyeket szerzőként elérni szeretett volna.³⁷⁶ A szerző egy nagy feladatot és komoly felelősséget is olvasójára hárít, amikor a második „szerettem volna“ (ich wollte) bekezdésben elmondja, hogy művével nem csupán mélyebb gondolkodásra kívánta ösztönözni az olvasót, hanem „azt is meg akartam mutatni, hogy a meggondolások után, még valami másra is szükség lesz majd, hogy jó és boldog legyen“.³⁷⁷ A könyv olvasásának folyamatában az olvasó új és új életfázisba lép, mely már azzal az eszkatológiai fenntartottsággal összekötött, amely reá is vár és most vette kezdetét. Ezen a ponton nem vagyunk magunkra hagyatva, Sailer az Egyház hite mellett tanúskodik, ugyanis a boldogság útját kereső emberiség, annak minden tagja hatékony útmutatást kapott a pozitív kinyilatkoztatás által; erre kell emlékeznie az olvasónak a kérértlen helyeken felállított keresztek alatt.³⁷⁸ Az olvasó feladata tehát nem az, hogy az olvasással elsajátítson egy tant, melyet majd tovább egy tanként terjeszthet a világban, hanem egy új „életpraxisra“ kell eljutnia. Inkább cél az új ember kialakítása mintsem egy új elmélet felállítása. Ez a praktikus cél nemcsak publicisztikai tevékenységére jellemző, hanem pedagógiai munkálkodására, a lelkipásztorkodásról alkotott felfogására és a professzori tevékenységére is.³⁷⁹

IV.3.3.3. Fogalmi meghatározások a boldog életről szóló tanításban

A szerző a *Glückseligkeitslehre* előzetes ismertetőjében (1786 – *Idee einer gemeinnützigen Moralphilosophie* és az 1786-ban megjelenő *Einleitung zur gemeinnützigen Moralphilosophie*) a fogalmakat tisztázó meghatározásokat, és az

³⁷⁴ uo. 4.

³⁷⁵ Sailer kilenc apróbb, „Ich wollte...“ kezdetű bekezdésben mondja el a művéhez kötött gyakorlati céljait (képzés az olvasás útján, elgondolkodtatás, felidézni, hogy aszkézis nélkül nem lehetséges a dolgok értékének megőrzése, a saját gondolkodási útjának bemutatása, az igazság és erény szeretetének előmozdítása stb.).

³⁷⁶ uo. 6.

³⁷⁷ uo.

³⁷⁸ „Annál is inkább ezt kellett tennem, mert komolyan azt hiszem, hogy az emberi természet önmagára hagyva, sem az igazi, itt a földön elérhető boldogságra, sem pedig arra, amely az eljövendő állapotnak van fenntartva, nem képes önmagát felkészíteni: önmagára hagyva, azaz azt mondom, hogy felsőbb erők nélkül, melyekről a magasabb kinyilatkoztatás forrásai bizonyítékokat, ígéreteket és példákat adnak.” *Einleitung*, 4.

³⁷⁹ „Továbbá ez a gondolat, hogy csak az iskolának írjak, számomra nagyon terhes volt, mivel az iskolában egyébként nem volna szabad semmit sem tanítani, csak azt, ami az iskolán kívül használható, úgy részben fontos témákat bekapcsolásával, részben pedig azok kevésbé iskolás feldolgozásával, azt kerestem, ami az előadóteremben kívül is, és más emberek számára is, hasznos.” uo. 4-5.

azokhoz fűződő bővebb magyarázatokat ad, melyekben elsősorban Hamann Szókratész recepcióját, mint módszert alkalmazza. Először jó szobrászként kell lefaragni korának elképzeléseiről és szóhasználatáról az időközben ráakódott és a valós formát eltakaró felesleget, hogy a magasabb fénytől vezetett értelem, a feltárulkozó tiszta formát kérdezve az egységesített tudás útján Istenhez jusson. Sailer hat felsorolásban pontosan adja meg a boldog életről – azaz az üdvösség útjáról – szóló tanításának alapjait, melyek az igaz tanítás szilárdságának előzetes, logikai feltételei.

1. Es ist ein Gott.	1. Van egy Isten.
2. Es ist Ein Gott.	2. Egy Isten van.
3. Der Geist, der den Menschenkörper beseelt, und deswegen Seele heisst, ist freythätig,	3. A lélek, mely a testet élővé teszi, és ezért léleknek nevezzük, szabadon cselekvő,
4. Und unsterblich, d .h. nicht modernd mit dem Leibe, sondern ewiglebend.	4. és halhatatlan, azaz nem halandó a testtel, hanem örökéletű.
5. Alle Dinge stehen unter der Aufsicht, Ordnung und Leitung der höchsten Weisheit, Güte und Macht, das heisst, der <i>Führsehung</i> .	5. Minden dolog a legfelsőbb bölcsesség, jóság és hatalom felügyelete, rendje és vezetése – azaz a <i>gondviselés</i> – alatt áll.
6. Jenseits des Grabes giebt es einen vollkommenen Vergeltungszustand.	6. A síron túl az igazságosság (jutalmazás) tökéletes állapota létezik.

Sailer fogalmilag négy elemet rögzít, melyek nélkül lehetetlen erkölcsről beszélni (megismerés – szabadság – gondviselés – üdvösség). A felsorolás a természetes ész fényét összekapcsolja az eszkatológiával: az antropológiai adottságok nem pusztán utalnak a teljesség állapotára, hanem eleve, reálisan az emberiben, a teljesség szilánkjaként vannak jelen. A boldogság útja ezek felfedezésével kezdődik és a kegyelem általi kibontakoztatásukban Isten ajándékaiként válnak teljessé, de tökéletes kibontakozásuk csak az eszkatonban valósulhat meg.

IV.3.3.4. A filozófia – az erkölcs – az emberi boldogság és a kereszténység viszonya

Sailer számára a boldog életről szóló tanítás elsősorban bölcséleti nézetű traktatust jelent, amennyiben morál-filozófia³⁸⁰, sőt ez tulajdonképpen maga a bölcsélet, amennyiben a filozófiát a bölcsesség szeretetének és keresésének tudományaként fogjuk fel.³⁸¹ Az igazi filozófia igazi bölcsességet keres³⁸², kerüli a pártos igazságot és az iskolás zsákutcákat³⁸³.

³⁸⁰ „Weisheitslehre, Glückseligkeitslehre im engsten Sinn des Wortes ist das, was die Schule Moralphilosophie nennet.” Idee einer gemeinnützigen Moralphilosophie, Einleitung 5. pontja.

³⁸¹ „Liebe zur Weisheit, Vertrautsein mit der Weisheit, das ist Philosophie, das verdient Philosophie zu heißen.” Einleitung, Vorrede, 3. valamint „Jeder Unterricht von Philosophie ist - also Glückseligkeitslehre, oder dieses Namens unwert.” Einleitung, 17.

³⁸² „Minden igazi bölcsesség csak méltó célokkal foglalkozik, és a hozzá alkalmas eszközökkel: tehát elsősorban a méltó legmagasabb céllal. Nos, az emberi megismerés, törekvés és cselekvés legmagasabb és

Sailer az „emberi megismerés, törekvés és cselekvés” együttes említésével egyrészt az emberi erkölcsi valóságot – *Vernunftlehre*-ben már elmondottakhoz – az ember értelmes természetéhez kapcsolja, másrészt pedig a három fogalom együttese antropológiai alapot képez az erkölcsiség bővebb és pontosabb analizéséhez. Ezért a bölcsesség szeretetét az értelem oldaláról valóban tudományként értelmezi: „A bölcsesség szeretete a lehetséges és a valós dolgok elégséges okainak tudománya, amennyiben az emberi értelem megismerő ereje számára felismerhetőek.”³⁸⁴

A bölcsesség fogalmának további tisztázását úgy végzi el Sailer, hogy a *Vernunft* és *Verstand* közötti különbséget logikusan továbbra is megtartja. A bölcsesség alapelveit úgy sorolja fel, hogy a felsorolás szerinti kiemelt helyen a kornak megfelelő eudémonista felfogással azonos elem szerepel, de azt nem közvetlenül az alanyhoz csatolja vissza, hanem az objektív ontológiai rendhez köti. Míg a tapasztalatihoz kötött megismerés az egyedi dolgok rendjét valós tartalommal közvetíti az alany számára (*Verstand*), a tapasztalás fogalmi anyaga az *intellectus* (*Vernunft*) horizontján az akaratot mozgató, személyes egységgé, egésszé áll össze, mely egyúttal a szabad emberi cselekvés számára általános értelemben normatív erőt képvisel:

„Hogy a *filozófia* fogalmunkat még jobban megvilágítsuk, a bölcsesség fogalmát is közelebbről kell meghatároznunk. Minden bölcsesség alaptörvénye ez:

Minden emberi képességnek a törekvés állapotában kell lennie:

- 1.) létünk céljának, és a körülöttünk lévő dolgok létcéljának megismerésében;
- 2.) az eszközök megismerésében, melyek ittlétünk céljának elérésében segítenek, és
- 3.) ittlétünk nagy céljaihoz a felismert és megfelelő eszközök helyes használatában”³⁸⁵

A filozófia, amennyiben a bölcsességet tanítja, nem maradhat meg a puszta spekuláció tevékenysége mellett, hanem valódi praxishoz kell vezetnie az embert³⁸⁶, sőt, amennyiben becsületesen és elfogódottság nélkül, a valósággal minden pártoskodás és iskola fogsága nélkül teszi, minden embert ehhez a praxishoz hivatott vezetni³⁸⁷.

méltó célja – az ember boldogsága, az emberiség java, természetünk tökéletessége. Tehát a bölcsesség főleg az ember igazi boldogságával foglalkozik.” uo. 16.

³⁸³ „Nemde egészen másként jelennének meg számunkra a dolgok, ha legyőznénk minden egyes elképzelést, melyet az iskolák apránként forgalomba hoztak, (mintha nem is léteztek volna) és fogalmainkat a szavak eredeti jelentésére visszavezetnénk?” uo. 22.

³⁸⁴ uo. 7.

³⁸⁵ Einleitung, 12.

³⁸⁶ „Der Unterschied zwischen wirklicher Philosophie und Unterricht von Philosophie ist gerade so wichtig, wie jener zwischen Tugend und Tugendlehre.” uo., 15.

³⁸⁷ A bölcséleti oktatást és egyáltalán az értelmi megfontolásokat *manducatio ad Philosophiam* elnevezéssel illeti. Minden tanítás pusztán kézvezető szerepben léphet fel, segítők az igazi filozófia felé, a bölcsesség által vezet az élet felé. vö. uo.

IV.3.3.5. Szakítás *Benedikt Stattler eudemonizmusával és Immanuel Kant racionalizmusával*

Az *Einleitung zur gemeinnützigen Moralphilosophie* című munkájának elején feltüntetett új mottó a saileri novum tömör prognózisa. Burkolt utalás arra a száznyolcvan fokok fordulatra, amely elfordulást jelent Benedikt Stattler és Immanuel Kant neveivel is fémjelezhető eudémonizmustól és erkölcsi racionalizmustól. Sailer éles látással felfedezi korának erkölcsi gondolkodásában rejtőzködő zsákutcákat és felvilágosító küldetéstudattal szándékában állt eloszlatni azt az áthatolhatatlan ködöt, melyet a hosszú és egyre jobban elhúzódó spekulációk és iskolák az erkölcsre és az erkölcsi gondolkodásra árasztottak.³⁸⁸ Sailer szemléletében az emberi megismerés és az erkölcs, a fej és a szív, a tudás és az erény, nem szétválasztható, egyetlen testet alkotnak, egy fedél alatt élnek és ugyanabban az életben osztoznak.³⁸⁹

A boldog állapot elérése Sailer számára üdvösségtörténeti valóság, mely az egész teremtés beteljesedését is jelenti. A megvalósulási folyamatban az embernek kulcsszerepe van, mert az ember az az egyedüli létező, aki Istentől tanulva megvilágosíthatja az egész teremtést. Mivel a boldog állapot a tökéletes állapotot jelenti, abból minden megosztást, töredékességet és hiányosságot már előzetesen ki kell zárni.³⁹⁰ Az ember boldogságra törekvő természet³⁹¹, boldogságának megvalósulási dinamikája pedig kettős horizonton bontakozik ki. A két síknak köszönheti – azokon egyszerre haladva – valósul meg az ember személyes tökéletessége: a *teremtés* és a *megváltás* (evangélium). A boldogság állapota Sailer számára objektíve a Szentháromság közösségében adott, az emberi törekvés erkölcsiségét pedig a személyes „odairányultság” meríti csak ki. Ezen a ponton ragadható

³⁸⁸ „Légy figyelmes és hűséges önmagadhoz. Ezzel a jelmonddal szeretném az olvasót az iskolából ki-, és önmagába bevezetni, elvezetni a boldogság forrásához, amely öbenne van, figyelmessé tenni, és megsejtetni, hogy az iskolás műveltségben nincsen üdvösség. A második szentenciával – hogy a legjobb igazság valóban jóvá tehet, és az, ami valóban jóvá tesz, az a legjobb igazság – kivezetheti a megelégedettség után áhító embert a spekuláció pusztájából – visszavezetheti a gyakorlati igazságok tartományába.” *Einleitung, Vorrede* 2. oldalán (az eredeti kiadásban számozatlan oldal).

³⁸⁹ vö. VL² I., VII-VIII.

³⁹⁰ Sailer nézetében az *egész* fogalma itt a teremtést, a társadalmat és az embert illeti. A teremtés egésze az egész ember, és az egész emberi társadalom boldogságát szolgálja. Ebben az értelmezésben megalapozva és ebből kiindulva magyarázza az oktatásban hallgatóinak a fakultások munkáját: minden fakultás a maga tudományának szempontjai és törekvései szerint közelíti meg a teremtés egészét. A tudás és a képzés az emberi képességek összességét hivatott a személyiség egészébe integrálni, ezért Sailer nem fárad bele abba, hogy az értelemi képzés (tudomány) mellé mindig a szív képzését (erény) is kapcsolja. A társadalom egészének és az egész emberi család sorsjavító törekvéseit Sailer az igazi felvilágosodás fogalmából magyarázza, illetve a „felvilágosodás felvilágosításának” kritériumaként értelmezi. vö. *Einleitung*, 16. továbbá vö. MEIER, B., *Die Kirche der wahren Christen*, Johann Michael Sailers Kirchenverständnis zwischen Unmittelbarkeit und Vermittlung, 52-53.

³⁹¹ „Persze tudom, hogy az ember törekszik arra, hogy boldog legyen, és a nemes ember arra, hogy méltó legyen a boldogságra. Így persze az erkölestől azt követelem, hogy ne a haszonlesést tegye az erény hajtórugójává.” *Einleitung*, 16.

meg Sailer erkölcteológiát megújító nézetének és munkásságának eredője. A *Vernunftlehre* mottója kiegészül (*Sey Aufmerksam, und mein's redlich mit der Wahrheit*) egy újabb elemmel, a „*Was warhaft gut macht, das ist die beste Wahrheit*”³⁹² praktikus-erkölcsi megállapítással, mely nem az eszmei igazság értékére, hanem az igazság antropológiai relációjára helyezi a hangsúlyt.³⁹³

Sailer egzisztenciális nézetének kialakuláshoz nagyban hozzájárult Benedikt Stattler munkássága, akinél két áramlat folyik össze és ötvöződik igazi stattleri tanítással. Egyrészt képviseli a jezsuita szellemi iskola nézeteit, másrészt magáévá teszi Leibniz-Wolf féle iskola addigra már elterjedt bölcséleti tanítását, melyekből létrehozza a saját bölcséleti és teológiai koncepcióját,³⁹⁴ emiatt dogmatikai rendszerére nagymértékben rányomja bélyegét a kor ízlése.³⁹⁵ Empirista racionalizmusa teológiai nézeteiben is szigorú és következetes racionalizmushoz vezetett, nagyszabású teológiai rendszerén eluralkodott az emberi értelem vezető szerepe, a matematikából vett logika alkalmazása és az egyoldalú antropocentrizmus.³⁹⁶

Stattler szájából is a felvilágosodás korára jellemző, szűkös utilitarista nézetből született „kinek hasznos a teremtés?” kérdés hangzik el. A Teremtő a maga végtelen tökéletességében elég önmagának, tökéletességéhez tartozik, hogy tökéletesen elég önmagának, ezért az ember dicsőítése nem teszi, nem is teheti nagyobbá vagy boldogabbá. A teremtés maga kimerítően és végérvényesen kizárólag csak Isten túláradó jóakaratóban és végtelen szeretetében okolható meg. Az ember ugyan Isten megdicsőítésére kötelezett, de Isten megdicsőítése az ember hasznára történik, hiszen Isten abból mit sem profitálhat. A hasznosság-elvű kérdésfelvetés tiszta logikai köre Stattler számára úgy zárul, hogy Isten megdicsőítése – de facto – kizárólag az ember boldogságán keresztül valósítható meg. Az érezhetően deista ízű eszmefuttatás Istent pusztán forrásnak és végső célnak ismeri el, de

³⁹² „Ami valóban jóvá tesz, az a legjobb igazság.”

³⁹³ A szerző az *Einleitung zur gemeinnützigen Moralphilosophie*, München, Bey Joseph Lentner, Buchhändler, 1786-os kiadás belső borítólapján egymás alatt tünteti fel a két mondást.

³⁹⁴ ESCHWEILER, K., *Der theologische Rationalismus in der katholischen Theologie von der Aufklärung bis zum Vatikanum*, 26-47.

³⁹⁵ Stattler hosszú tanítói és széleskörű publicisztikai tevékenysége ellenére „messzemenően ismeretlen” maradt az utókor számára. ld. MIEDANER, M., *Die Ontologie Benedikt Sattlers* (Europäische Hochschulschriften Reihe 129.) Frankfurt 1983, 2.; teológiai módszerének és karakterisztikumának legteljesebb bemutatását Franz Scholz tollából olvashatjuk (SCHOLZ, F., *Benedikt Stattler und die Grundzüge seiner Sittlichkeitslehre unter besonderer Berücksichtigung der Doktrin von der philosophischen Sünde* (Freiburger theologischen Studien 70), Freiburg 1957; uő., *Benedikt Stattler (1728-1797)*, in: FRIES, H./SCHWAIGER, G. [szerk.], *Katholische Theologen Deutschlands im 19. Jahrhundert*, 1. köt., München 1975, 11-34. Míg Stattler dogmatikai munkáiról nem jelentek meg kutatások, addig apologetikai módszeréről egyetlen, nyomda alá nem rendezett, Karl Kimmignek, a Freiburgi Egyetemen 1948-ban benyújtott doktori értekezése létezik (KIMMIG, K., *Die Begründung der Religion bei Benedikt Stattler*).

³⁹⁶ Stattler rendszerének rövid bemutatásához B. Jendrosch munkáját követem. vö. Jendrosch, 56-57.

kizárja a gondolkodásból az üdvösségtörténet isteni gondozásának tényét. Ami a kiindulópontban még érvényes logikai tétel volt, az a gondolkodási folyamatban olyannyira érvényét veszítette, hogy a konklúzióban már csak hült helyét találjuk. Ugyan szisztematikusan Isten megdicsőítése a *finis excellentiae*, és a teremtmény boldogsága a *finis utilitatis* „szerepében” tetszeleg, mégis a kettő egymásba olvadva, sajátos arcvonásaikat elveszítve, a teremtés céljai között egyenjogúságot élveznek. Stattler teológiai rendszerén eluralkodó racionalizmus szerint a megváltás nem Isten szabad tette, hanem a teremtményi boldogsággal szembeni kötelesség szükségszerű teljesítése. Mivel Isten egykor megengedte a bűnt a teremtésben, végtelen bölcsességéből adódóan „nem tehetett mást”, a teremtmény iránti jóakarátának és szeretetének megfelelően „kellett” cselekednie, a teremtmény örök boldogságához vezető utat meg kellett nyitnia és minden eszközt az ember kezébe kellett adnia. Az emberi boldogság nézőpontjának túlsúlya alapvetően kényszervágányra tereli a krisztológiai és kegyelemtani gondolatvezetéseket. Ad absurdum vezetve a gondolatmenetet: Isten vagy eredetileg lemond a teremtés eszméjéről, vagy most az erkölcsi lekötöttség értelmében minden kegyelmi eszközt az emberi nem *regeneratio*-jához rendelkezésre bocsát.

Stattler a korával lépést tartani akaró intellektualista tudatából, demonstratív szellemi alkatából, csodálható következetességéből adódott, hogy teológiai rendszerének ortodox értelmezhetősége időben meglehetősen szűk korlátok közé szorult. Kitartott ugyan az arisztotelészi és a rendi hagyományok mellett, törekedett ezeket a wolfi és leibnizi modern bölcsélettel egybeolvasztani, de ezek felett igen jelentős törekvése volt a kor munkastílusához illeszkedni akarás, a szellemi akklimatizációs szándék. Többek között ez is részleges oka annak, hogy művei később indexre kerültek. Egyrészt nehézkes nyelvezete, a másoktól átvett fogalmak és módszerek alkalmazása, másrészt azok újszerű ötvözése a klasszikus bölcsélettel és a rendi iskola dogmatikai és erkölcsi tanaival, csak az aktuális diskurzuson belül hordozott egyértelműen értelmezhető mondanivalót.³⁹⁷ Stattler erkölcsoteológiája magába olvasztotta a felvilágosult, racionalista és eudémonista eszmélődés erkölcsöt érintő összes erőfeszítését. A rendi hagyományhoz illeszkedve és a modern analízis követelményeinek is eleget téve vezeti be és alkalmazza a bölcséleti és teológiai megkülönböztetéseket (Stockwerk-System). A bűn filozófiai és a teológiai

³⁹⁷ Sailer a mesterétől egy sajátos módon megalkotott rendszert kapott. Nem Leibniz vagy Wolf, vagy Stattler a szerzőjük, hanem együttesen nevezhetők alkotóknak: Leibniz-Wolf-Stattler –i rendszerként utal Sailer erre a rendszerre: „Leibnizcel, Wolffal, Stattlerrel stb. nyílt meg a demonstráló iskola: matematikai módszerükben kimutatták az istenit. A benne résztvevő lelkek örültek, hogy most már mégis csak tudják azt, amit mindezidáig csak hittek. A fogalmakat szigorúbban vizsgálgatták, pontosabban meghatározták, és még ha a tudás büszkesége feltűnni is látszott, azokat a dolgokat is demonstrálni kellett, melyeket nem lehetséges, így maradt meg mégis az isteni a demonstráló fejek tekintélyében.” GrL¹, 69.

fogalmának szétválasztása és az ignorantia fogalmának kibővített és általános használata erkölcsi nézeteit egyrészt közel sodorta a szituációs erkölcshez, másrészt, innét a racionalizmus útján továbblépve Isten szuverenitása a tapasztalati antropológiai tényei között ködössé vált.³⁹⁸

Éppen ezért Sailer elfordul a stattleri „iskolás-racionalista” és „gyakorlatlan” gondolatvilágtól és ahogy imakönyvéhez is a szentírási és patrisztikus hagyományt választotta vezetőül, úgy az erkölcs megalapozásánál a kinyilatkoztatás és az igazi bölcsesség forrásaiból merített.³⁹⁹ A teológiának, mint vallástudománynak a megalapozásában Sailer nem a kor teológiai racionalizmusának útjait járta, hanem a fideista irányzat mestereként átmenetet képez Benedikt Stattler és Tübingeni Iskola között.⁴⁰⁰

Ahogy Stattler az egyházon belüli racionalista teológia képesöléje volt Sailer szemében, akinek személyétől nem, de nézeteitől végül is elfordult, úgy Immanuel Kant tiszta racionalizmusa sem a járható út Sailer számára. A két nagyhatású kortárstól kétségtelen – saját bevallása szerint – sokat merített, valójában azonban a harmadik utat jelentő, a saját nézetei szerint kívánta erkölcssteológiai mondanivalóját kifejtteni.

Míg a *Vernunftlehre* területén Kant bölcséleti nézetei csak csekély nyomokban fedezhetők fel, addig az erkölcs megvilágításában és kifejtésében számos jel utal Kant hatására.⁴⁰¹ Az új tanítás megjelenésével a vallásbölcséleti és erkölcsi kérdések tárgyalásában új korszak köszöntött be, melyet a vallásfilozófiában a Wolf-Leibniz-Stattler neveivel fémjelezhető korszakot, „ízzé-porrá zúzta”.⁴⁰² Sailer inkább nevezhető

³⁹⁸ Stattler és korának gondolkodásmódjáról találóan beszél Hirschberger: „Ez a felvilágosodás korának polgári életeszmenye. Ez a homo sapiens hedonizmusa, aki az értelemével mestere a világnak és előmozdítja saját boldogságát, még ha abba a veszélybe is kerül, hogy nyárspolgárrá váljék. A teljes lemondás egy platóni-arisztotelészi vagy humanista eredetű mundus intelligibilis ideáljáról, Hobbes és Locke szenzualizmusából és utilitarizmusából származik. Thomasiussal megkezdődik az angol empirizmus és pszichologizmus bevándorlása a német filozófiába. A megfelelően „felvilágosult” és szekularizált polgári életérzés alakítja a német felvilágosodás első fázisát. Thomasius ennek a reprezentánsa. Az első német felvilágosító azonban nem vallástalan, mint ahogy azt első pillantásra gondolhatnánk. Éppen ellenkezőleg, őt meleg vallási érzés hatja át. De csak ennyi: a vallás pusztán csak érzés. A vallás elzárkózik a világ elől, csak saját magára tartozik. A világ pedig a maga saját útját járja. Így út az ember két legyet egy csapásra: az ember hűségese a világhoz, de mégis „vallásos”.” HIRSCHBERGER, J., *Geschichte der Philosophie II.*, 258.

³⁹⁹ vö. HchM I., 54-57.

⁴⁰⁰ Ezt az utat mutatja be részben Karl Eschweiler. uő. *Die Erlebnistheologie Johann Michael Sailers als Grundlegung des theologischen Fideismus in der vorvaticanischen Theologie*, 1922, 243-255.

⁴⁰¹ Gerard Fisher a következőképpen foglalja össze kutatási eredményeit: „Ugyanezen Sailert a kanti művek alapos ismerőjeként látta, melyeknek princípiumaival, belső szerkezetükkel, nyelvezetükkel és igazságtartalmukkal a dillingeni, és még inkább a landshuti erkölcsstan, pasztorálteológia és pedagógia professzorát mélyrehatóan foglalkoztatnia kellett.” uő. *Johann Michael Sailer und Immanuel Kant*, 202.

⁴⁰² A minden demonstrálni akaró iskola megsemmisülésének módját a Moses Medelssohn alkalmazta szóval, a „zermalmen” kifejezéssel illeti Sailer és beleérti Kant rendszerét is. Ugyan Kant nézetei a gondolkodás korábbi, addig megszokott kereteit gyorsan „felőrölték”, de a folyamat a kanti rendszert is megsemmisítette. Vallásfilozófiai művében (*Grundlehre der Religion*) így írja le azt a folyamatot: „A tudományt létrehozó

antikantiánusnak mintsem Kant követőjének, de következetesen a páli elvhez igazodva szemléli a königsbergi filozófus munkáit, így számára a hasznosat átveszi belőlük. Az eddigi kutatások a kanti hatást, annak mértéke szerint, két csoportra bontották. Az első csoportban azon kanti művek szerepelnek, melyekre Sailer vagy nagyobb terjedelemben reagál, vagy pedig érdemi részekben jelentős mértékben követi azokat. Gerard Fisher kiemelkedő kutatása négy kanti művet említ a „jelentős” csoportban, melyek Sailer foglalkoztatták: a *Grundlegung zur Methaphysik der Sitten* (1785), *Kritik der praktischen Vernunft* (1788), *Die Religion innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft* (1793), *Die Metaphysik der Sitten* (1797). A második csoportba – ez a kisebb csoport – sorolva találjuk Kant azon műveit, melyekből nyomokban találunk elemeket Sailer munkában, illetve saját mondavalójának kifejtésében érintkező felületet épített Kant műveihez. Két ilyen művet találunk: a *Kritik der Urtheilskraft* (1790) és a *Der Streit der Fakultäten* (1798). Ugyan Sailer követendőnek tartja Kant programjában a józanságot az értelem használatában és a cselekvésben az akarat tisztaságát⁴⁰³, de a teológiai realitás talajáról éppen ezeknek szegezi kritikáját. Egyrészt már a *Vernunftlehre* kritikai részében a „gyerekszoba kritikájában” felhossa Sailer a tiszta értelemmel és a tiszta igazsággal szembeni kételkedését.⁴⁰⁴ Halála előtt két évvel, a tiszta igazság és értelem, valamint a tiszta akarat kérdéséről a *Glückseligkeitslehre* Widmer-féle 1830-as kiadásának szerzői előszavában így nyilatkozik: „eszmékkel, és csakis eszmékkel sem tiszta akaratot, sem pedig józan értelmet nem kapunk”⁴⁰⁵. Különös éle van Sailer véleményének, amikor az útkeresésben az erkölcs területén Kantot is a kor gyermekének tekinti.⁴⁰⁶ Az erkölcs új megalapozása pusztán tiszta eszmei alapon történt, vagyis izoláltan a világtól és kiszakítva a reális emberből. Ennyiben az erkölcs pusztán szabályok szövevénye a polgár számára, melyet azért kellett létrehozni,

értelem ügyletei napjainkban furcsa színjátékot eredményezett, mégpedig ezt: hogy először a mindent demonstráló filozófia jogara kormányzott, mígnem a mindent felörlő magához ragadta a jogart. Azonban a mindent felörlő alig hogy megragadta a jogart, amikor saját gyermekei, akik közben atyjuk fejére nőttek, őt magát is felörlötték.” GrL¹ 58.

⁴⁰³ Sailer levelében Heinrich Jung-Stillinghez egyértelműen és nagybecsüléssel beszél a kanti célkitűzésről.

⁴⁰⁴ „A mese az mese; bárcsak állna mindig az igazság a mese helyén. De ki varázsol tiszta igazságot? Könnyű dolog a gyerekszoba elítélete ellen szónokolni és a tiszta igazságot ajánlgatni. De mi a tiszta igazság? ... A kérdés gyakorlatilag megoldott – hol találom meg?” VL¹ II., 42. Első nagyobb tudományos művében, 1785-ben nyilatkozik így Sailer, ez a rész a későbbi kiadásokban is érintetlenül megmarad.

⁴⁰⁵ „...mit Ideen, und mit Ideen allein, bekommen wir weder den reinen Willen, noch die nüchterne Vernunft.” GL³ I. X-XI.

⁴⁰⁶ „A tudósok, azaz a kor filozófiájába beleszótt erkölcs nem csak a keresztények egyetlen erkölce volt; hanem ahogy a gondolkodó koponyák spekulációik számára gyakorlóterévé tették az Evangéliumot, mindjárt szillogisztikus, majd később tudományos, még később pedig szigorú szisztematizáló gondolkodásmódba szótték és szövik: nem volt hiány gyakorlatias férfiakban, akik kizárólagosan vagy legalább is elsősorban csak az alkalmazással kívántak foglalkozni.” HchM I., 88.

hogyan az ateisták is erkölcsösek lehessenek.⁴⁰⁷ Sailer az univerzális igazság képviselőjeként az erkölcsi valóság egészét kívánta megközelíteni és számára a kanti tanításban egy elmélyítésre szoruló és elmélyítésre képes rendszer jelent meg. Értékelése szerint az erkölcs vizsgálatában Kant „nem akar a valós emberből kiindulni”, ezért rendszere mindvégig elméleti marad az erkölcsi rossz és jó értelmezésében. Sailer három aspektus összevezetésében⁴⁰⁸ látja és alkotja meg azt a gyújtópontot, amelyben az erkölcsi igazság egésze feltárul. Amennyiben a káros felvilágosodás gyümölcseként és az emberi értelem önkényes mértékadó szerepe folytán a társadalomban az erkölcsi valóság részleges szemlélete válik uralkodóvá, annyiban az univerzum istennélküli, az Egyház krisztusnélküli, a társadalom pedig szeretetnélkülivé alakul át. Az erkölcs maga is hasonló folyamaton megy keresztül: istennélküli, krisztusnélküli és szeretetnélküli szabályrendszer épül fel, amely alattvalóira újra a törvény szerinti, művek általi, megigazulás kényszerét rója.⁴⁰⁹ Sailer a tudományos munkában sem nevezhető rendszer-barátnak, bár látszólag szisztematizálva, pontokba tagolva adja elő az egyes témák tárgyalását, de az egyes pontokon belül mégis sokszor csapongó tartalmi vonalvezetést fedezhetünk fel. A *Handbuch der christlichen Moral* elején a felvilágosodás vallásellenességére és a társadalomban jelenlévő radikális racionalizmusra reflektálva, amelyben Kant elsősorban a vallás szemszögéből, és csak másodlagosan az erkölcs szempontjából érintett, megmutatkozik Sailer vallást érintő és tudományos problémalátásának is egyik alapköve:

„A morál első elferdítése abban állt, hogy lényegi felfelé irányulását megsemmisítették. A könnyelmű világot napjainkban elfogta az irtózat az Egyháztól és a templomtól, a gondolkodó világot pedig a vallástól való irtózat az orránál fogva vezeti. Irtóznak az emberben a legfőbb értéktől, a legjobbától – a vallástól. Az irtózat a vallástól a tömegeknél igen sokrétű; mert hát sokan irtóznak a vallástól általában, sokan különösen irtóznak a keresztény vallástól, sokan jobban irtóznak attól, ami a keresztény vallásban pozitív, sokan pedig a katolikus vallástól irtóznak leginkább.

⁴⁰⁷ Sailer az *Einleitung zur gemeinnützigern Moralphilosophie* című munkájában több helyütt (28., 29., 32., 33., 36. oldalakon) foglalkozik a korszellem azon célkitűzésével, hogy az erkölcsöt ateisták számára is használhatóvá tegyék. ill. az ateista moral lehetőségességének hangsúlyozása. [„...nevezetesen, egy morál ötlete, mely az ateisták számára is használható volna; ez azt jelentené: mivel az emberek között néhányan vakok: úgy egy szót sem ejtünk ki azokról a jótéteményekről, melyeket a látó emberek a szem által részesülnek, így a fizikában egy mukkot sem szabad szólni a fényről, a színekről, a szivárványról, az optikáról, a katoptrikáról, a dioptriáról, a távcsőről, a fénymikroszkópokról stb. – mert a természettani előadásoknak a vakok számára is használhatónak kell lenni.” uo. 32

⁴⁰⁸ „reinmenschlich – reingeistig – reinhimmlisch” „Erst in Vereinigung dieser dreyerley Gesichtspunkte erscheint uns die ganze Wahrheit.” HchM¹ I., 174. Sailer a Jézus és az apostolok által tanított szeretetet értelmezi kanti szóhasználatban. A szeretet, mint tiszta emberi valóság a felebaráti szeretetet jelenti; általában az ember szeretetként (emberbarátság) tiszta szellemi valóságot ad ki; tekintettel az élet forrására pedig tiszta mennyei szeretetet jelent. A három együtt tárja fel az ember igazi természetét és az üdvösségtörténet realitását.

⁴⁰⁹ vö. HchM¹ I., 6.

Ez a vallási irtózat a tudományos világot is elragadta; még a művelt emberek is irtóznak a vallástól, ahogy gyerekek a kísértettől, egyesek pedig a tudomány csúcsát egyenesen a vallási irtózattal azonosítják.

A vallási irtózat főképpen a morált kerítette hatalmába; azt hitték, nem alapozzák meg kellő szilárdsággal a morált, míg Istentől szabaddá nem teszik. A morált az ateisták számára is használhatóvá akarták tenni – és ezzel, hogy Istentől megszabadították, megfosztották attól, ami lélek és élet.

Miután a morált Istentől megtisztították, éppen ezért így kellett történnie Krisztussal is a morálban; mert, ahol Isten felesleges, ott minden bizonytalanság – az Isten is – Krisztusban.

Miután a morál minden istenitől (Istentől és Krisztustól) lemeztelenedett, már csak egyetlen lépést kellett megtenniük, hogy a morált attól, ami a tiszta emberiben a legtisztább, az emberi szépségben a legszebb, megszabadítsák. Így lett az érzés, mégpedig a legszebb és a legtisztább, a szent szeretet, száműzve a morálból. Így már csak a törvény tisztelete volt napirenden. Tehát már csak egy isten nélküli, krisztus nélküli, szeretet nélküli moráljuk volt.

Így veszítette el a morál minden dicsőségét; mert ami az univerzum Isten nélkül, az az erkölcsi világ a vallás nélkül, a kereszténység Krisztus nélkül, az erény a szeretet lelke nélkül.

Éppen itt az ideje a keresésben és a cselekvésben arra törekednünk, hogy a betegségében szenvedő emberiség kigyógyuljon vallási irtózatából, mert csak így menekülhet meg az erkölcsi haláltól. Éppen itt az ideje, hogy az értelem (Verstand), ahol minden értelemről (Vernunft) elszakadt, és a pusztán végességben él, újra az értelemmel (Vernunft), az értelmet (Vernunft) pedig, ahol Istentől elfordult, és egy Istentől elvált és legrosszabb értelembe vett önálló gondolkodásnak adta át magát, inkább haldoklik, mint él, ismét Istennel egyesüljön. Éppen itt az ideje, hogy az emberi gondolkodás, mely meghasonlott a legmagasabb igazsággal, most kibéküljön, ha egyáltalán a szabad akarásnak a legfőbb jóval egyesülnie kell.”⁴¹⁰

Ebből a társadalmi helyzetből kiindulva épül fel mégis egyéni tudományos rendszere, amely az egyes kérdések tárgyalásának módszeres eljárásává válik.⁴¹¹ Három osztatú szemléletmódról beszélhetünk, mely szerint a teljes és gyógyító igazság látható és láttatható:

- a) az első az emberi értelem nézete; a konkrét tárgyról mit mond és tanít az értelem, – az első vizsgálati szempont mindig *Vernunftlehre*
- b) a második a vallás nézőpontja; mit tart egy tárgyról a vallási hagyomány, amely, mindig történelmi tapasztalat és értelmi-lelkiismereti ítélet is (sensus communis) – a második szempont tehát mindig *Religionslehre*

⁴¹⁰ HchM¹ I., 5-6.

⁴¹¹ Az alábbiakban Müller gondolatmentét összegzem. vö. MÜLLER, H. J., *Die ganze Bekehrung, Das zentrale Anliegen des Theologen und Seelsorgers Johann Michael Sailer*, 34-45.

c) a harmadik látószöve „a magasabb kinyilatkoztatásból” nyílik meg, melynek teljessége Jézus Krisztus, mely lehetőség szerint kiegészíti, helyesbíti és megerősíti az előző kettőt – a harmadik szempont tehát mindig *Christenlehre*

A három látószögből nyert eredmény szintézise adja az ember számára a teljes igazságot, mely nem kizárólagosan az értelemnek szól, hanem jóvá teszi az embert. Üdvösségtörténeti szempontból a megtalált igazság a megújulás útját jelenti az ember számára (*regeneratio hominis*), melynek az Egyház a letéteményese és megvalósító őrzője.⁴¹² Sailer az „értelmetlenség teljességének”⁴¹³ nevezi korának azt az eljárását, amikor a ténylegesen a bűnös ember számára (*natura lapsa*) adnak „gyakorlati tanácsokat ahhoz, hogy miként lehet Isten nélkül a világban létezni”⁴¹⁴. Valójában az ember igazi és végső céljának megvalósításán kell fáradozni, mely a folyamatos *regeneratio*-ban, a bukott ember visszavezetésében a Szentlélek munkálkodásán keresztül, Krisztus által az Istenhez az Atyához, áll. Isten államát kell megalapítani és fenntartani az egyéni ember újjászületésén keresztül, melyet Sailer az „értelmetlenség végének”⁴¹⁵, vagy másként az „értelem teljességének”⁴¹⁶ nevez. Az Egyház küldetése és az azt megvalósító lelkipásztori tevékenység az értelem teljességének szolgálatában áll. Erre folyamatosan reflektálva dolgozza ki szerzőnk lelkipásztori teológiáját, melynek alapvető tudományos célkitűzése az egyházi gyakorlat *regeneratio*-ját megvalósító korszerű kialakítása.

IV.3.4. Reakció az Egyház államosítására – Vorlesungen aus der Pastoraltheologie

A felvilágosodás apostolai a fényhordozó küldetéstudatukkal és tanaik tarka-barka megvalósításával kívánták szolgálni az emberiséget. A társadalmat alakító erők a legkülönbélebb oldalról és el nem várt pillanatokban törtek elő és fejtették ki átalakító hatásukat az emberi közösség egészére vagy annak kisebb – nagyobb csoportjaira. A társadalom, a gondolkodásmód, az életvitel átalakulása az Egyházat olyan szituációba helyezte, hogy reflektálnia kellett saját küldetésének megvalósítására, a megvalósítás

⁴¹² Sailer a felvilágosítók közül Kant szándékát kritizálja annyiban, hogy a bűnös ember Isten nélkül regenerációját tűzi ki filozófiájának céljául. A *regeneratio* Sailer szemében az Egyház olyan „márkaterméke”, melyet – Kant – és a felvilágosítók elloptak és alaptalanul használtak. A saileri kritikát ld. X. függelékben.

⁴¹³ uo.

⁴¹⁴ Sailernél a *regeneratio* gondolati vonala töretlen. A Vernunftlehre spirituális horizontja, az erkölcsi rend abszolút értelmű Istenhez kapcsolása a *Moral/Glückseligkeitslehre* korai írásaiban megfogalmazódó teológiai célkitűzés 1800 és 1804 között a *Briefe aus allen Jahrhunderten der christlichen Zeitrechnung* (WW 12, 345.) füzetében is szentenciaszerűen, de különös hangsúlyosan jelenik meg. Az 1788/89-ben megjelenő lelkipásztori teológiai mű a lelkipásztori tevékenységet (az Egyház küldetésének megvalósulási határain belül), mint a *regeneratio* szolgálatát mutatja be.

⁴¹⁵ uo. 346.

⁴¹⁶ uo.

módjára és a társadalom minőségére, mint küldetésének megvalósítási közegére. A kialakult helyzet új *regula pastoralis után* kiáltott, mely az egyházi közösségek életének egységes irányítására volt hivatott; természetesen ennek lényegét és célját az egyes szereplők, akik hatással lehettek ennek tartalmi töltetére, a saját nézőpontjukból és célkitűzéssel igyekeztek alakítani. Ezért nem csekély jelentőségű, hogy az erjedésben lévő társadalmi tudat korszakában az Egyház, esetünkben egy egyházi egyetem milyen formában és célkitűzésekkel mutatta be az egyház társadalmon belüli speciális jellegű és célú küldetését. A Dillingenben töltött tíz termékeny esztendő egyik gyümölcse Sailer tollából a három kötetben, 1289 oldalnyi terjedelemben megjelenő *Vorlesungen aus der Pastoraltheologie*⁴¹⁷ című mű, melyet G. Aichinger, Sailer dillingeni munkásságából a „legjelentősebb” minősítést kapta.⁴¹⁸ A mű jelentőségét és hatását jellemzi, hogy számos kiadást megélt német nyelven és idegen nyelveken is megjelent. A pasztorálteológia területén a tudományos igényű munkákban hosszú időn át a legfrekvenciáltabban idézett műnek számított, Dr. Josph Armberger, az először 1850-ben, három kötetben megjelenő, majd később tartalmában bővülő pasztorálteológiájában, még műve 1866-os kiadásában is minősíti Sailer ez irányú tudományos munkásságát: „... Sailer a pásztori hivatal és a lelkipásztori teológia fogalmát mélyebben ragadta meg, mint korábban bárki ...”⁴¹⁹

IV.3.4.1. A lelkipásztori gyakorlat a Tridenti zsinat nyomán

A Tridenti zsinat figyelmét a reformáció kapcsán nem pusztán doktrinális kérdések kötötték le, hanem kreatív módon nyúlt a gyakorlati lelkipásztori kérdésekhez is. Territoriális elven a plébániák kötelékébe mindenkit bevont, a liturgia szabályozásával egységesítette az Egyházban a nyilvános liturgikus rendet, a papi imádság és a szentségek kiszolgáltatásának rendjét. A hitoktatás alapjait a katekizmus megjelentetésével egységesen megteremtette, a plébániákon a rezidencia-kötelezettséggel a személyes lelki gondozást az egyéni spiritualitás területén biztosította.⁴²⁰ Ezzel megteremtette az újkori plébánia működésének világos egyházzogi kereteit, egységesítette az igehirdetést és a hitoktatást.⁴²¹ A zsinat elrendelte a szemináriumok megalapítását, így gondoskodott a lelkipásztorok egységes és alaposabb képzéséről. A egyházmegyei és plébániai szinten

⁴¹⁷ *Vorlesungen aus der Pastoraltheologie*. Auf Befehl S. Churf. Durchlaucht zu Trier als Fürstbischofs zu Augsburg etc. I.–III., München, Lentner 1788–1789.

⁴¹⁸ Aichinger, 138.

⁴¹⁹ AMBERGER, J., *Pastoraltheologie* I., Verlag von Friedrich Pustet, Regensburg & New York 1866., 46.

⁴²⁰ A Tridenti zsinat rendelkezéseinek lelkipásztori jellegéről és hatásairól ld. *Handbuch der Pastoraltheologie*, Herder, Freiburg, Basel, Wien, 1964, I., 29-39.

⁴²¹ vö. uo. 31.

végrehajtott vizitációk a pasztorális munkafegyelmet, a diszciplináris egyöntetűséget biztosították. A Tridenti Zsinat plébániai gyakorlatot valóban „teremtői” módon szabályozta, de ami kezdetben az erőssége volt, az később a gyengéje lett. Sailer korára a Tridenti Zsinat reformjai kiüresedtek és a gyakorlaton eluralkodott a formalizmus és a bürokratizmus. Sailer cenzori megbízatása, imakönyvének megjelentetése, a püspöki körlevelek, az uralkodók rendelkezései, az ébredési mozgalmak valójában a kiüresedett gyakorlatot kívánták reformálni, igyekeztek a vallási életet a babonás elemektől megtisztítani és az egyéni spiritualitást újra elmélyíteni. A bajor nép mondása jól tükrözi az akkori vallási élet általános viszonyait: „Sehol sincs olyan vidám nagybőjt, mint nálunk!” Ez a korszak újra az egyházi pasztorális gyakorlat útkereséséről tanúskodik, ismételten a plébánia, a lelkipásztor személye, az élő spiritualitás, a lelkipásztori tevékenység került a figyelem középpontjába. Újra felelevenedik a papképzés kérdése: a szemináriumi képzés teljesebb, hatékonyabb és elmélyültebb működési eredményeket kívánt, az oktatási reform pedig szélesebb körű ismeretek közvetítését igyekezett biztosítani. Az effektív képzés kérdése az egyházon belül éppoly égetővé vált, akár csak a szekularizált felvilágosítók szemében a társadalom egészét illetően.

IV.3.4.2. A felvilágosítók egyházpolitikája: állam tervez – Egyház végez

A felvilágosodás az emberi értelem teremtő erejébe vetett hittel az emberi közösség szerkezetét és működését átfogó modernizáló folyamatot indított el, mely a teljes társadalmat illetően átfogónak és sztochasztikusnak nevezhető. A társadalmat illetően a folyamat az uralkodók udvaraiban és a műveltebb, tehetősebb néprétegeknél kezdődik és halad a társadalom szerkezetében lefelé, az alacsonyabb szintű néprétegek irányába. A folyamat átfogóját tekintve az értelemre épített tervezés megvalósulása szerint sem egységes ütemben halad: az egyes csoportok a társadalmon belül aszinkronitást mutatnak, hol megelőzik, hol pedig messze lemaradnak az uralkodók felvilágosodásától. Európában az egyes országok is nagy eltérést mutatnak: egyrészt abban, hogy milyen utakon halad a felvilágosodás, másrészt, az ütem tekintetében is jelentős az eltérés, elég, ha Angliára vagy Franciaországra utalunk.

A társadalom átalakításának szellemi hátteret Th. Hobbes már 1642-től részletekben megjelenő *Elementorum philosophiae* című művében a *De corpore* részben

megteremtette.⁴²² Hobbes nézete szerint az állam egyszerűen „test”, ezért empirikus valóság, de kimerítően nem lehet pusztán empirikus úton megragadni. Olyan „logika” birtokában kell lenni, mely alkalmas a társadalom „kezelésre”. Francia területen ezt a logikát az oktatásban találják meg, melynek útján a társadalmi változásokat irányítani és a megvalósulásukat a maguk ütemében szabályozni lehet.⁴²³ Sailer dillingeni éveiben, 1774 után lassan és hullámszerűen éri el a reform szele az egyetemeket, és velük a már érintett teológiai képzés is átalakul.⁴²⁴ A pasztorális teológia a bécsi egyetemen *Franz Stephen Rautenstrauch* (1734-1785) által kidolgozott új teológiai tanterve⁴²⁵ alapján került bevezetésre, mely német nyelvterületen a követendő példa szerepét is betöltötte.⁴²⁶ A nyugodt társadalmi, vallási, politikai életben a megszokott kerékvágásához szokott dél-német terület a szellemi fejlődés és a korszerű lépéstartás érdekében a pezsgőbb életű porosz, II. Frigyes felvilágosult államának szellemi termékeit „kényszerült” importálni.⁴²⁷

⁴²² *Grundzüge der Philosophie, lehre von Körper, I.8.* „Die Philosophie zerfällt in zwei Hauptteile. Dem, der die Entstehung der Körper und ihre Eigenschaften zu erforschen unternimmt, zeigen sich nämlich zwei wesentlich voneinander verschiedene Arten von Körpern; die eine umfaßt die Dinge, die, weil Werk der Natur selbst, als natürlich bezeichnet werden; die andere die Dinge, die durch menschlichen Willen, durch Abkommen und Verträge der Menschen zustande gekommen sind und Gesellschaft und Staat genannt werden. Hieraus ergeben sich die beiden Teile der Philosophie, die Natur- und die Staatsphilosophie. Weil aber weiter, um die Eigenschaften des Staates zu erkennen, es notwendig ist, daß man vorher die Anlagen, Affekte und Sitten der Menschen erkennt, pflegt man die Philosophie vom Staate wiederum in zwei Abteilungen zu gliedern, von denen die erste, die von den Anlagen und den Sitten handelt, als Ethik, die andere, die auf Erkenntnis der bürgerlichen Pflichten geht, als Politik oder einfach als Philosophie vom Staate bezeichnet wird. Wir werden daher (nachdem wir vorausgeschickt haben, was zur Natur der Philosophie selbst gehört) an erster Stelle von den natürlichen Körpern, sodann von der Anlage und den Sitten des Menschen und drittens von den Pflichten der Bürger handeln.” [*Hobbes: Grundzüge der Philosophie. Philosophie von Platon bis Nietzsche*, 12888 (vgl. *Hobbes-GI*, S. 13) <http://www.digitale-bibliothek.de/band2.htm>].

⁴²³ Nem tudom jól látom-e századunkat, de úgy tűnik, számomra, hogy egy egyetemes felbuzdulás figyelhető meg [...], amelynek folyamatát jól átgondolt képzéssel irányíthatnánk és gyorsíthatnánk” DUCLOS, Ch.: *Considerations sur les mœurs de ce siècle* [Berlin 1751] című művét idézi CASSIERER, E., *A felvilágosodás filozófiája*, 33.; érdekes E. Cassierernek a szóhasználathoz tett megjegyzése: „irányítani és nem garantálni” ld. CASSIERER, E., *Gesammelte Werke*, 15. köt., Felix Meiner Verlag, Hamburg 1998-2009, 14. a 9. lábjegyzetben. A megjegyzés a magyar nyelvű kiadásból hiányzik.

⁴²⁴ Az oktatás átalakulásáról ld. bővebben: NÉMETH, A., *Osztrák tanügyi és a pedagógia egyetemi tudománnyá válásának kezdetei in Magyar Pedagógia* 103. évf. 2003/2. sz., 189-210.; valamint az „európai egyetem” kialakulásáról ld. TÓTH, T., *A napóleoni egyetemtől a humboldti egyetemig* (megjelent: *Az európai egyetem funkcióváltozásai : Felsőoktatástörténeti tanulmányok* (szerk. Tóth Tamás) Budapest: Professzorok Háza, 2001, <http://www.fil.hu/tudrend/Tt/egy-kot/toth2.htm> (kutatás ideje: 2013.12.08.)

⁴²⁵ A teológiai tárgyak oktatási tervezetei: *Theologiae dogmaticae tradendae methodus et ordo*, 1778; *Theologia pastoralis et polemicae delineatio tabellis proposita*. eod. *Tabellarischer Grundriß der in deutscher Sprache vorzutragenden Pastoraltheologie*, Wien 1777; *Entwurf zur Einrichtung der theologischen Schulen in den k. k. Erblanden*, Wien 1782; A központi szemináriumok létrhezosának javaslata: *Entwurf zur Einrichtung der Generalseminarien in den k. k. Erblanden*, Wien 1784.

⁴²⁶ vö. NÉMETH, A., *Osztrák tanügyi reformok és a pedagógia egyetemi tudománnyá válásának kezdetei*, 198.

⁴²⁷ A folyamat fázisairól és annak jelentős elemeiről ld. ESCHWEILER, K. munkájában a „*Wendung zu Preussen*” részt. *Die zwei Wege der neueren Theologie* - Georg Hermes – Matth. Jos. Scheeben, eine kritische Untersuchung des Problems der theologischen Erkenntnis, Verlegt bei Benno Fiesler, Augsburg 1926, 7-15.

A felvilágosult uralkodók természetesen a maguk hatalmát és országuk előmenetelét a modern szellem mintáinak megfelelő reformok bevezetésével kívánták biztosítani. Terveik között jelentős szerepet kaptak a keresztény egyházak is, melyeknek az lett volna a feladata, hogy a nép oktatásával és nevelésével részt vegyenek az állami célkitűzések megvalósításában. Ennek értelmében az egyházaknak már nem kellett a „természetfeletti” küldetésre gondolniuk, megelégedhettek az állam alattvalóinak szorgalmas és engedelmes polgárrá nevelésének feladatkörével. A felvilágosult állameszme szerint az egyház nem Isten „eszköze” a világban, hanem egy az államélet különös képesítésű „tánc- és illemtanára”. Ehhez az utilitarista szemléletű „egyházbarát”, államegyházi politikához a katolikus részről is voltak lelkes csatlakozók⁴²⁸, akik a felvilágosodás eszméit gyorsabb ütemben valósították meg az egyházon belül, mint ahogy azt az állami szekularizációs törekvések megkívánták volna.⁴²⁹ Az egyházi felvilágosodást sürgető főpapok sorából kiemelkedik Colloredo érsek alakja, aki modernizációs célkitűzéseivel a Salzburgi egyházmegyét felvilágosodott mintaegyházmegyévé kívánta alakítani. Az eltúlzott gyakorlati racionalizmusa és gyorsan bevezetett reformok következtében egyházmegyéjének klérusa körében viszolygást, személyével szemben pedig passzív ellenállást váltott ki. A papság iróniáját főpásztoráról a közszájon forgó mondókéval is kifejezték: „Ohne Gloria und Credo, ist der Colloredo”.⁴³⁰ Német nyelvterületen hasonló szemlélettel láttak még egyházmegyéjük átalakításához Johann Trautson gróf, bécsi érsek és Johann Karl Herbstein gróf, Laibach püspöke is. Láthatóan az egyházi gyakorlat jövőjéről alkotott képek messze elvezetnek egymástól. Sailer a

⁴²⁸ A sorra megjelenő főpásztori körlevelek tanúskodnak az ilyen irányú törekvésekről. A körleveleket ld. HERSCHE, P., *Der Aufgeklärte Reformkatholizismus in Österreich* (Quellen zur neueren Geschichte 33.) (szerk. Prof. Dr. E. Walder, Historisches Institut der Universität Bern), Verlag Herbert Lang & CIE AG, Bern und Frankfurt am Main 1976.

⁴²⁹ Az állampolitikai konformizmus egyik jelentős alakja a janzenista és illuminátus Hyeronimus Joseph von Colloredo (1732-1812) salzburgi érsek, aki felvilágosult mintaegyházmegyét kívánt kialakítani. Az 1782. jan. 29.-én kiadott körlevele tükrözi felvilágosult szellemiségét, melyben az egyházmegyés papság a felvilágosodás eszméinek multiplikátoraként jelenik meg. Körlevelét a katolikus felvilágosodás Magna Chartájának is nevezik, a papság szerepéről többek között így ír a XLIII. pontban: „Hogy a maga részéről a felvilágosodásban általános értelemben véve derék módon képes legyen közreműködni, a lelkipásztornál a szellemi kultúra jó alapját kell megvetni. Éppen ezért nagyon kívánatos, sőt majdhogynem szükségszerű, hogy a lelkipásztor, az állapotához különös módon is hozzátartozó ismeretekben, a pszichológiában, a természetjogban és a filozófiai etikában, a történelemtudományban és a széptudományokban, a mezőgazdaságban, az egészségügyben, különösen pedig a diétetikában, a tartományi törvényekben és szokásokban, a természettanban (fizika), és jelesül egy olyan országban, mely oly gazdag a csodálatos az alig ismert és használt östermékekben, - a természetrajzban, csekélyebb ismeretekkel rendelkezzen.” HERSCHE, P., *Der Aufgeklärte Reformkatholizismus in Österreich*, 88.; a körlevél rövid minősítését ld. FABER, R., *Katholizismus in Geschichte und Gegenwart*, Verlag Königshausen & Neumann GmbH, Würzburg 2005, 114-115.

⁴³⁰ SCHWAIGER, G., *Die Aufklärung in katholischer Sicht*, 565. in *Concilium* (3/1967) (E. Schillebeeckx – B. Willems), Stichting Concilium, Nijmegen 1967, 559-567.

megvalósítható reformkatolicizmust másban látja, ezért teljesen más irányba tereli lelkipásztori teológiáját és papnevelői tevékenységét.

IV.3.4.3. A lelkipásztori és népteológia tantárgy megjelenése és jellemrajza és oktatási rendje

A Rautenstrauch tervezete a teológiai oktatás átszervezésére és kiegészítésére új tantárgyak megjelenését eredményezték a teológia oktatásában. A kiegészítés igénye és követelménye nem pusztán egyes potentát személyek egyéni lelki szükségletekre támaszkodó igénye volt, hanem olyan korszellemi kihívás, melyre aligha volt egy előre elkészült és kicsiszolt válasz. A Tridenti Zsinat óta nem volt olyan igény a plébániai gyakorlat fókuszba állítására, mint a felvilágosodás „túlhaladásának” időszaka. Sailer a Nagy Francia Forradalom kitörésével egy időben írja pasztorálteológiai munkáját, amikor már a felvilágosodás nem csak az általa épített új utakat járta, hanem saját gyártmányú zsákutcáiba is besétált. A szekularizáció fájó sebeit Sailer később, mint már a Regensburgi Egyházmegye koadjutor-püspöke igyekszik gyógyítani azzal, hogy a megkísérli visszaállítani a szekularizáció előtti állapotnak megfelelően a szerzetesi-kolostori és plébániai rendszer harmonikus együttműködését.

Az új teológiai tantárgy, mely első időkben a *praktikus teológia* nevet viselte a lelkipásztorkodás olyan gyakorlati területeinek tárgyalását vette át, melyeket korábban az erkölcteológiához soroltak, nem kifejezetten teológiai elgondolásból született. Alapját elsősorban az ép emberi értelemről nyert világ- és emberkép alkotta, a kifejtett tételeknek pedig a sajátos módszer által tekintélyt a Szentírásból és az atyáktól vett „hasznos megjegyzések a lelkipásztori hivatal önzetlen gyakorlására”, kölcsönöztek.⁴³¹ Az első írásos munkák ilyen jegyben születtek, a biblikus alapok, a krisztocentrizmus és a pneumatológiai elem hiányában inkább a lelkipásztori hivatalviselés teológiamentes szolgálati szabályzatai voltak.⁴³² Az egyes szerzők munkái ott és olyan mértékben térnek el egymástól, amilyen mértékben a szerzők az ép emberi értelemről vett világ- és emberkép hangsúlyait máshol és máshogy helyezik el.⁴³³ A praktikus teológiához rendelt egyéb

⁴³¹ JEDIN, H., *Handbuch der Kirchengeschichte* V., 581. kk.

⁴³² Az első gyakorlati teológiák F. Chr. Pitroff (1778), Franz Giftschütz (1785), Carl Schwarzel (1799), Dominik Gollowitz (1803), A. Reichenberger, M. Fingerlos (1805) munkái a vázolt keretben értelmezték a lelkipásztori gyakorlatot.

⁴³³ Néhány szellemtörténeti vonal összevetése Sailer korából jól megvilágíthatja a saileri fordulópontot a gyakorlati teológiában.

A) Az emberi közösség, a társadalom maga egységes és osztatlan egészként jelenik meg a felvilágosult társadalom- és politikai szemléletben és átalakítási tervekben. Ennek egyik példája, a mérsékelt ütemű nevelési reform szószólója Márai Terézia császárnőnél a bécsi Anton Karl Martini, jogász és jogfilozófus

tárgyak, a liturgika és kateketika sem igazi teológiai tárgyként kerülnek a megújított tanrendbe. A XVIII. században újra és újra előkerül - az elsősorban protestáns oldalon szorgalmazott - *medicina pastoralis*, melynek célja volt az alapvető egészségügyi ismeretek közlése. A gyakorlati cél ezzel az volt, hogy az orvoshiányában szenvedő vidéki területeken a lelkipásztorok orvosi szerepben is eredményesen felléphessenek.⁴³⁴ A *medicina pastoralis* a népegészségügy megjelenésével és gyakorlati fejlődésével a *medicina ruralis*-ban lassanként feloldódik.⁴³⁵ Sailer lesz az első olyan szerző, aki az új lelkipásztori gyakorlat számára újra képes volt a biblikus alapokat megragadni, és az Egyház tevékenységének, a lelkipásztori tevékenységnek, teológiai megalapozását felmutatni.

A Dillingeni Egyetem átszervezését és a teológiai oktatás átalakítását *Thomas Joseph de Haiden* helynök vezette, aki a tanulmányi rend egészét és az egyes teológiai tárgyak oktatását roppant körültekintően az érintett professzorokkal történő folyamatos egyeztetés mellett irányította.⁴³⁶ Sailerhez fűződő bizalmas baráti viszonya lehetővé tette a tárgy

kijelenti: „úgy legyen megalkotva, mint egy óramű; ha csak kerekeinek egyetlen rugóját, ha egyetlen csapot vagy szöveget megmásítunk, az egész gépezet hasznavehetetlenné válik. Martini, a minden alattvalóra kiterjedő, azok társadalmi helyzetével és élethivatásával összhangban álló egységes oktatásügyet és a birodalom jólétét tartja szem előtt. Ennek érdekében minden alattvalónak „engedelmes polgárrá és jó keresztény kell”. vö. NÉMETH, A., *Osztrák tanügyi reformok és a pedagógia egyetemi tudományválságának kezdetei*, 193.

B) A vallás és az egyházi tevékenység instrumentalizálása az állam politikai törekvésének rendelődik alá, így az oktatás is, mint a nép „kezelése” a politikai célkitűzéseket szolgál. „A napóleoni egyetem alapelvei így nagyjából a következők voltak: az uralkodó személye és a napóleoni dinasztia iránti feltétlen hűség, az oktatói testület szabályzatának pontos betartása, egységes nevelési szellem kialakítása, továbbá a katolikus vallás eszméinek érvényesítése (persze a gallikán maximák betartása mellett). "A népnek kell egy vallás - szögezte le például a császár - s ennek a vallásnak a kormányzat kezében kell lennie". Mindaddig - tette hozzá másutt - "amíg már gyermekkorában mindenki meg nem tanulja, hogy republikánusnak vagy monarchistának, katolikusnak vagy vallástalannak kell-e lennie, az állam nem fog nemzetet képezni." ld. TÓTH, T., *A napóleoni egyetemről a humboldti egyetemig* (megjelent: Az európai egyetem funkcióváltozásai : Felsőoktatástörténeti tanulmányok (szerk. Tóth Tamás) Budapest: Professzorok Háza, 2001, <http://www.fil.hu/tudrend/Tt/egy-kot/toth2.htm> (a kutatás ideje: 2013.12.08.)

C) Sailer gyakorlati teológia, kateketika és pedagógia részleges aspektusokban csatlakozik a két példában adott nézethez annyiban, hogy 1., a társadalmat valóban valamely logika szerint „kezelni” kell; 2., de ezt hangsúlyos antropológiai szempontból kell tenni, azaz az embert az igazi szabadságra kell elvezetni. Már a *Vernunftlehre für Menschen wie sie sind* első kiadásában 1785-ben, a II. gyakorlati logikai részben jegyzi meg Sailer, hogy a társadalmat, személyes karakterben, ember módjára kell nevelni: „A jó néptanító ott ragadja meg az előítéletek, ahol azok a legkönnyebben eloszlanak. A nép olyan, mint egy gyermek, mely aranyfüsttel játszik [...] fokról-fokra egyre jobbat kell egy kezére játszani: akkor majd régi játékát magától az ajtó mögé dobja.” VL¹ II., 292.

⁴³⁴ Jelentősebb szerzőként a protestáns oldalon M. A. Alberti (1732, Halle) és G. M. Matthiae (1734, Göttingen), katolikus részről pedig F. E. Cangiamilia (1751, Milánó) nevezhetők meg. ld. JEDIN, H., *Handbuch der Kirchengeschichte* V., 582.

⁴³⁵ A medicina korabeli szakterületi felosztását ld. MOST, G. F., *Encyklopedie der gesammten medicinischen und chirurgischen Praxis, mit Einschluss der Geburtshülfe und der Augenheilkunde*, F. A. Brockhaus, Leipzig 1834, II., 218.

⁴³⁶ Az alábbiakban SPECHT, Th., *Geschichte der ehemaligen Universität Dillingen (1549-1804) und der mit ihr verbundenen Lehr und Erziehungsanstalten*, Buchdruckerei der Herderschen Verlagshandlung, Freiburg 1902, valamint PRANTL, C. von, *Geschichte der Ludwig-Maximilians-Universität in Ingolsadt-Landshut-*

újdonsült professzora számára, hogy a tárgy oktatásának szervezésére és tartalmi meghatározására hatást gyakorolhasson. 1786-os év egyetemi reformjának új tanulmányi rendje a pasztorális teológia tantárgyról a következőt mondja:

„A pasztorális, minden teológiai tárgy kompendiuma, amennyiben azok gyakorlatiasak; mert ezen tárgy professzorának azt kell megmutatnia, ami a morálisból, a dogmatikából, a szentírásstudományból a gyakorlatban felhasználható, és azt, ahogy az a gyakorlatban felhasználható.”⁴³⁷

A tanulmányi rend tantárgyleírásában található gyakorlatias célmegjelölés a teológiai tanulmányok egészére kiterjed, amely a dogmatika tantárgy leírásánál „a minden haszontalan spekuláció” kiirtásának igényével az új stúdiumokból, egyértelműen és hangsúlyosan kifejezést nyer. Sailer közreműködését sejtetheti a tanulmányi rend magalkotásában a szentírásstudományokról rendelkező rész, minden esetre tény, hogy amit a tanulmányi rend ott meghatározott, az Sailer pasztorálteológiájának alapozó részében a Szentírás tanulmányozásáról és használatáról a maga egészében visszatükröződik. A tanulmányi rend így fogalmaz:

„A Szentírás tanulmányozása vagy elméleti, vagy gyakorlati. Az elméleti a szövegek magyarázatával, míg a gyakorlati a szellemével foglalkozik; a szövegmagyarázat tanításával a biblikus, az utóbbival a pasztorálteológia professzora foglalkozik.”⁴³⁸

De Haiden helynök megjegyzése tovább erősíti a pasztorális teológia kontúrját és célkitűzését:

„A tanulók számára a pasztorálisnak minden teológiai tudomány elméletének a legegységesebb alkalmazását kell megmutatnia, nem pedig azt, hogy mi is lehetne az, hanem mi az, és miként lehet az. A pasztorálist nem lehet eléggé megtanulni, mivel forrásai, miként az emberi szív, kimeríthetetlenek, mint ahogy a körülmények és a helyzetek is, melyekben az ember és az emberi dolgok megtalálhatók.”⁴³⁹

Az időrendi és órarendi keret is jól kiaknázható lehetőségeket biztosított a tananyag és a szellemiség átadásához. Az előírások szerint teljes három tanévre kiterjedő pasztorálteológiai oktatás heti két órában történt. Sailer előadásai kedvező időben voltak,

München zur Festfeier ihres vierhundertjährigen Bestehens; im Auftrage des Akademischen Senates 2., Druck von C. R. Schurich, München 1872, adatait használom.

⁴³⁷ „Die Pastoral ist das Compendium von allen theologischen Fächern, insoweit selbe praktisch sind; denn der Professor dieses Faches muß zeigen, was aus der Moral, Dogmatik, Skriptur usw. praktisch brauchbar ist, und wie es praktisch angewendet wird.” SPECHT, Th., *Geschichte der ehemaligen Universität Dillingen*, 518.

⁴³⁸ „Das Schriftstudium ist theoretisch und praktisch. Jenes beschäftigt sich mit der Erklärung der Texte, dieses mit dem Geiste; das erstere zu dozieren, obliegt dem Professor der Heiligen Schrift, das letztere dem Professor der Pastoraltheologie.” uo. 516.

⁴³⁹ „Pastoral soll den Schülern die individuellste Anwendung von Theorie aller theologischen Wissenschaften zeigen, und sie nicht das lehren, was sein könnte, sondern was und wie es ist. Pastoral kann nie genug studiert werden, da ihre Quelle so unerschöpflich als das Menschenherz ist, und als es die Umstände und Lagen sind, in denen der Mensch und alle menschlichen Dinge befinden uo. 517.

délelőtt 10 és 11 órakor kezdődtek, utána csatlakozóan az ismétlő szemináriumi óra következett, melyet ismét csak az új stúdiumrend szabályozott.

A Dillingeni Egyetem tanulmányi rendje briliáns keretet biztosított a tantárgy oktatásának magkezhdéséhez, amihez professzora nagy lelkesedéssel látott hozzá. De Haiden helynök megjegyzése a szituatív pasztorációhoz, a pásztor és a nyáj helyzeteinek kimeríthetetlenül sokféle lehetősége új inspirációt adott Sailernek a teológiai munkához és lelkipásztori tevékenységéhez, mely újra bőséges tapasztalatok forrása lett. Az új irány eredménye a *Vorlesungen aus dem Pastoraltheologie* megjelenése lett, mivel egyébként az új tanrend a professzorokra saját tárgyukban publikációs kötelezettséget is kirótt.⁴⁴⁰

Sailer valódi szellemi alakja itt és ezen a területen bontakozik ki igazán. Kezdetben ez az egyetlen előadás melyet német nyelven hallgathattak a jelenlévők. És egyre többen voltak jelen, egyre több vendég érkezett az előadásokra, a nemesi rétegből és a környék kézművesei közül és külföldről.⁴⁴¹

IV.3.4.4. Sailer lelkipásztori és népteológiája, művei

Az első jelentős pasztorálteológiai munkája Klemens Wenzeslaus érsek felkérésére az Augsburgi Egyházmegyének írt körlevele, mely ekkleziológiai szempontból rajzolja körbe a papi szolgálatot.⁴⁴² A körlevél ugyan elsősorban a lelkipásztorkodó papságnak szólt, mégis a laikusok körében is nagy sikert aratott, így annak német nyelvű fordítását is nyomda alá rendezték.⁴⁴³ Az augsburgi püspökök történetét megíró bencés szerzetes Placidus Braun, Wenzeslaus munkásságát bemutatva a számos megjelent körlevél közül csak ezt a körlevelet tartja említésre méltónak.⁴⁴⁴ A körlevél szerzőjének kiléte titokban maradt Sailer haláláig, amikor is egy nyomtatott példányt találtak a hagyatékban, melyen a következő saileri kézírás volt olvasható: „Ezt a körlevelet a trieri választófejedelemnek írtam. Fizetségként 1784-ben kinevezett professzornak a dillingeni főiskolára és 1794-ben aztán el is bocsátott a professzorátusból.”⁴⁴⁵

⁴⁴⁰ „...az említett tudományos tárgykból ... a professzorok, amelyiket tanítják, egy tankönyvet szerkesszenek és engedélyeztetés után nyomda alá rendezzenek.” uo.

⁴⁴¹ Schiel I., 149,163k., 172, 190.

⁴⁴² Klemens Wenzeslaus regnálása alatt a legtöbb körlevelet Steiner püspöki tanácsos írta, aki 1784 egészségi állapotára hivatkozva már nem vállalta a feladatot. De Haiden helynök és talán Montgelas miniszter javaslatára kapta Sailer a körlevél elkészítésének feladatát.

⁴⁴³ Bey Huber, Augsburg 1. November 1784.

⁴⁴⁴ Braun, Pl., *Geschichte der Bischöfe in Augsburg, Chronologisch und diplomatisch verfaßt, und mit historischen Bemerkungen beleuchtet*, Augsburg, in der Moy'schen Buchhandlung 1815, IV. kötet 507-511. Braun a következőképpen méltatja a körlevelet: „Ez a körlevél, mely az igazi lelkipásztor valós ideálját felmutatja és kötelességeit a legtisztább fogalmakkal kidolgozza, nem csak arra szolgált rá, hogy valamennyi pap könyves szekrényében ott legyen, hanem hogy igen gyakran olvassák és alapelveit kövessék.” uo. 511.

⁴⁴⁵ SAILER, J., *Sailers Hirtenbrief für den Augsburger Fürstbischof Clemens Wenzeslaus von Sachsen (1783)* vö. a professzori kinevezéssel kapcsolatban 128. l. ábragyazatban, továbbá: BAUMGARTNER, K., MAI, P.,

A prédikációs művek és a tevékenység alkotják második csoportját a pásztori munkásságnak. Tartalmi szempontból különös jelentőséggel bírnak újmisési beszédei, melyeket szeminarista tanítványai újmiséjén mondott.⁴⁴⁶ Prédikációinak megjelenései több helyütt is nyomon követhető, elsősorban H. Schiel munkássága nyomán.⁴⁴⁷ A prédikációs tevékenységi körben figyelemre méltó, hogy az igehirdetés ügyének előmozdítására a korszak nagy hangsúlyt fektetett, ennek folytonossá tételét pedig a Prédikációs Intézet (München) garantálta. Sailer prédikációi számos alkalommal díjazást nyertek az intézeti keretben, ezek főleg az egyetemi ünnepi alkalmakon elhangzott beszédei voltak. Sailer szavai általában is nagy tekintélynek örvendhettek azáltal, hogy III. Miksa választófejedelem az egyetemen tett látogatásai alkalmából meghallgatta a professzorok előadásait és Sailer szavai a választófejedelemnél osztatlan tetszést arattak. Ünnepi alkalmakon tett látogatásaikor a szentmiséken Sailer prédikált, így lehetősége nyílt később a bérmálási szentmiséken egyházmegye szerte prédikálni. Sailer kapcsolati köre számos nemesi családra is kiterjedt, jeles alkalmakra őt hívták meg és kérték fel az ünnepi beszédek megtartására. Éppen ezért magától értetődik, hogy „Sailer mint prédikátor” a biográfiákban önálló fejezetként szerepel,⁴⁴⁸ mint ahogy az is, hogy a *Vorlesungen aus der Pastoraltheologie* második kötete kizárólag az igehirdetéssel foglalkozik. Ahogy azt a *Vernunftlehre* kereteiben már tárgyalta a kimondott szóról, az előadásról, az számára itt is, a lelkipásztori feladatkörben is érvényes: a szónak, világosnak és egyértelműnek kell lennie, nem csak az értelemhez, hanem a szívhez is szólnia kell. A lelkipásztori munkában az ige meghirdetése az egyéni ember, a nép, közhasznú és átfogó építését és nevelését célozza.⁴⁴⁹ Ennek egyik alapszabálya, hogy az igehirdetőnek „tudatosnak” és

Johann Michael Sailer und seine Zeit (Beiträge zur Geschichte des Bistums Regensburg 16.) (szerk. G. Schwaiger - P. Mai) Verlag des Vereins für Regensburger Bistumsgeschichte, Regensburg 1982., 209-227. G. Aichinger a Sailer-életrajzában több körlevél megírásáról beszél a püspök-választófejedelem számára. ld. uő. Aichinger, 138., További adatokat a körlevelek szerzőiségéről ld. STÖLZLE, R., *Johann Michael Sailer, seine Maßregelung an der Akademie zu Dillingen und seine Berufung nach Ingolsadt*, Verlag der Jos. Kösel'schen Buchhandlung, Kempten und München 1910, 4. a 3. lábjegyzetben.

⁴⁴⁶ Ezek beszédek – általában – külön is megjelentek, néhányat Widmer is hoz a sorozatában. Néhány példa: *Von den Kennzeichen eines guten Christen, des besten Hirten, und eines jeden guten Geistlichen*; eine Primizpredigt. Augsburg. in SW 34., 87-107; *Das Lehreiche der Begebenheit: Matth XXII, 15-23*, Predigt bei Anlaß einer Primiz 1788; uo. 107-124.

⁴⁴⁷ Sailer megjelentetett prédikációt H. Schiel regisztrálta. ld. a III. függelékben.

⁴⁴⁸ pl. AICHINGER, 166-193.; külön említésre méltó, hogy a nagyhatású katekéta és lelkipásztor, a kiváló Sailer-tanítvány Christoph von Schmied visszaemlékezéseiben Sailerről szólva, majdhogynem mindig a prédikációit említi, a könyveiről alig szól. uő. *Erinnerungen aus meinem Leben, Zweites Bändchen: Der hochselige Bischof Johann Michael von Sailer*, 6, 7, 27, 28, 51, 95, 106, 147 stb.

⁴⁴⁹ „A prédikátor a nép tanítója, a nép javára. Ha tehát a nagyobb tömeg nem képes megérteni őt, akkor az olyan, mintha a német nép előtt héber nyelvű előadást tartott volna. A héber nyelv [...] filozófiai-spekulatív csengés-bongás az erény, a bölcsesség, a boldogság, a vallás, a kötelesség, a természet, az emberiség és hasonlók általános fogalmairól...” PT II., 153.

„közérhetőnek” kell lennie.⁴⁵⁰ Az igehirdetés feladatköre alapvetően apostoli küldetés, ezért annak szükségszerű motivációja, tartalma és célja van.⁴⁵¹ Sailer szemében a szószék nem elválasztja szónokot a néptől, hanem összeköti vele. A lelkipásztor hivatala és küldetése Isten és ember új összekapcsolásra irányul, ezért gondosan kerül a vitabeszédek (Controverspredigten), melyek korában a felekezeti hittartalmakról oly gyakran hangzottak el.⁴⁵² Sailer evangélikus baráti köre, főleg barátja Johann Caspar Lavater is nagyra értékeli barátja igehirdetői munkásságát és a keresztények egységére törekvésének komolyságát.⁴⁵³

Ahogy Sailer a lelkipásztorkodást elképzei, a legteljesebb képben és rendszerezésben a már említett *Vorlesungen aus der Pastoraltheologie* című munkájában találhatjuk meg. Műve megjelenése előtt már három éven át tanította a „Pastoral- und Volkstheologie,” tantárgyat, a mű az eltelt három esztendő készületi- és kutatómunkájának írásbeli gyümölcse. Mivel „újszülött” tantárgy oktatásának feladatát kapta, különösen is fontos volt, hogy írásbeli művek jelenjenek meg a témakörben.⁴⁵⁴ Sailer néhány, már közkezen forgó és így közben már ismertté vált pasztorálteológiai munkára támaszkodik műve megírásában, melyek inkább felépítésben és rendszerezésben, mintsem a tényleges tartalomban nyújtottak segítséget.⁴⁵⁵ Már a *Pastoraltheologie* első kiadásának előszavában 1788/89-ben megnevezi a „lelkipásztori - és népteológia” valódi forrásait, melyekből hitelesített anyagot merítve egy valódi népteológia kibontható⁴⁵⁶:

⁴⁵⁰ „Beszéld a saját célod nyelvét és a néped nyelvét.”

⁴⁵¹ „Az apostolnak, lelkesítve Krisztus szeretetétől, megerősítve a testvérek iránti szeretettől, nincs ideje arra, hogy szóvirágokat halmozzon előadásában, elutasítva minden díszet, mely nem belülről fakad, a szívével mondatja ki az igazságot, mely őt boldoggá teszi. Ahogy a Názáreti felső ruhája, varrás nélküli, fentről van megszöve, úgy az apostol beszéde is: mindkettő egyszerű, dísztelen köpenye a mennyei Igazságnak” uo.

⁴⁵² „A vitabeszédek, amelyeket akkoriban még tartottak, ellenére voltak, mert a két felekezet az ilyen beszédekben kigúnyolták és nevetségessé tették egymást, ezáltal pedig csak ellenszenvesebbek lettek egymás számára.” SCHMIED, Chr. von, *Erinnerungen aus meinem Leben, Zweites Bändchen: Der hochselige Bischof Johann Michael von Sailer*, 6.

⁴⁵³ Id. FRIEMEL, F. G. munkáit Sailer ökumenikus-pasztorális törekvéseiről. *Johann Michael Sailer und das Problem der Konfessionen* (Erfurter Theologische Studien 29.) (Erich Kleinadam, Heinz Schürmann, Wilhelm Ernst) St. Benno-Verlag GmbH. Leipzig, 1972 valamint uő. *Johann Michael Sailer und die getrennten Christen in Johann Michael Sailer und seine Zeit* (Beiträge zur Geschichte des Bistums Regensburg 16.) (szerk. G. Schwaiger - P. Mai) Verlag des Vereins für Regensburger Bistumsgeschichte, Regensburg 1982., 331-350.

⁴⁵⁴ A tantárgy huszadik születésnapján már 11 teljes, többkötetes kézikönyv támogatta a pasztorálteológia iránt érdeklődőket az elmélyülésben. vö. BAUMGARTNER, K., *Johann Michael Sailer als Pastoraltheologe und Seelsorger*, 288. a 45. lábjegyzetben. A lelkipásztori - és népteológia virágzó fejlődését mutatja, hogy 1811-ben Karl Friedrich Stäudlin (Göttingen) szerkesztésében megjelent *Geschichte der theologischen Wissenschaften* (Göttingen, bey Vandenhoeck und Ruprecht, 1811) többkötetes művének hatodik kötetében (Johann Gottfried EICHORN, *Geschichte der Literatur von ihrem Anfang bis auf die neuesten Zeiten*) a keresztény felekezeteken átívelően a pasztorálteológia, a homiletika és a kateketika tudományaihoz kapcsolódó irodalmat már 81 oldalon keresztül mutatja be (207-288).

⁴⁵⁵ Franz Christian Pitroff (1779/84), Franz Giftschütz (1782) munkáira támaszkodik, jóllehet ezek a munkák Stephan Rautenstrauch tantárgyi tervezetere épülnek, mellyel Sailer alapvetően nem ért egyet.

⁴⁵⁶ PV¹ 4.k.

1. a Szent Könyvek, különösen az Újszövetségből;
2. írások az őskeresztény korból, az atyák írásai, zsinati határozatokból;
3. rendelkezésekből (egyes püspökök körlevelei, rituálék, helyi szinódusok);
4. az aszketika jobb könyveiből;
5. újabb írásokból, melyek ezt a tantárgyat napjainkban feldolgozták;
6. napjainkban még élő kiváló lelkipásztorok tapasztalataiból és célkitűzéseiből;
7. a filozófia névre méltó bölcsélet megtisztított fogalmaiból.
8. saját tapasztalatokból;

A források elemei és szerkezete jól visszatükrözi mindazt, amit a *Vernunftlehre* részben korábban az emberi megismerésről és az előítéletek kritikájáról elmondott. A bölcsesség megszerzésére irányuló megismerés átöleli a magasabb kinyilatkoztatástól indulva a bölcséleti fogalmakon át az egyéni tapasztalatot is beleértve. Sailer ebben az egységben látja azt az ismeretelméleti biztos alapot, ami egyéni életben „meggyőződésnek”, a legbiztosabb igazság nevezett. Sailer a lelkipásztor-lelkipásztorkodás, személy és hivatal felosztásban rendezi az egyházi tevékenységet, melyben az eredményes lelkipásztorkodás egyik kritériuma a „meggyőződött lelkipásztor”, hiszen a „hitetlen pásztor” a nyáját is csak az üres formalista vallásgyakorlat zsákutcájába képes bevezetni.⁴⁵⁷

Sailer roppant egyszerűséggel kerüli el a pasztorálteológia körül gyűrűző viták útvesztőit, mivel annak alapját, tartalmát és célját tisztán teológiai alapon kívánja tisztázni. Kortársai azért nem jutnak el a lelkipásztori teológia lényegére rányúló kérdésfelvetéshez, mert azt nem tekintik tulajdonképpeni teológiai diszciplínának, nem dogmatikai premisszákból indulnak ki, hanem pusztán a hivatalviselők számára – a lehetséges pasztorális helyzetekhez előre megírt – gyakorlati receptek gyűjteményének.⁴⁵⁸ Sailer ezen a ponton is „Krisztus felfogását” keresi, a Megváltó értelme szerint, a religio valóságából akarja a lelkipásztori teológiáját felépíteni. Röviden így definiálja:

⁴⁵⁷ Sailer ezért sohasem használja a rautenstrauchi „Religionsdiener” bürokratikus-politikai fogalmát, hanem a biblikus pásztor képére és fogalmára építi teológiáját.

⁴⁵⁸ Sailer a dogmatikai alapok hiányát kifogásolja Mutschelle és követőinek lelkipásztori teológiájából, ezért az irányzat képviselői nem képesek a lelkipásztori tevékenységekben az emberi és isteni elem egységét megragadni. „Wenn die Moralphilosophie in der Bekehrung des Menschen das Menschliche, den Umschwung des Innern und die Umgestaltung des Aeußern betrachtet; wenn das gemeinsame Christenthum in der Bekehrung des Menschen das Göttliche, die Regeneration erblickt: so sieht die Katholische Kirche in der Bekehrung des Menschen das Göttlich-Menschliche, was Gott durch sich und durch Menschen im Menschen wirkt. Erst, wenn wir die Lehre der Vernunft, die Lehre des gemeinsamen Christenthums, und die Lehre der katholischen Kirche in Eine zusammenfassen, geht uns der vollständige Begriff über das auf, was μετανοια, Poenitentia, Buße, Sinnesänderung, ist. Sie ist nämlich: A.) die Wiederherstellung der durch die Sünde zerrüttete Ordnung in der Gesinnung und dem Leben des Menschen; – B.) eine Wiederherstellung der Ordnung durch Christus und durch die mit Christus wirksame Freythätigkeit des Menschen; – C.) eine Wiederherstellung der Ordnung durch den Dienst der Kirche Christi.” HchM I., 430.

„A lelkipásztori teológia tehát az a tudomány, mely az embereket, akik Istentől elszigetelődtek és eltávolodtak, és akik között ezért egyenlenségek uralkodnak, egymáshoz és Istenhez közelebb segíti, őket egymással és Istennel egyesíti, mégpedig Krisztus és az Egyház Lelke szerint.”⁴⁵⁹

A lelkipásztori teológia éppen azért szoros értelemben véve teológiai diszciplína, mivel asszisztenciát nyújt az elesett emberiség regenerációjához, amennyiben a kegyelem primátusa alatt álló „teljes megtérést”⁴⁶⁰ emberi tevékenység útján szolgálja.

Sailer gyakorlati teológiája a későbbikben integráns résszel, a pedagógiai munkájával egészül ki, az *Erziehung für Erzieher* című munkája, mely Landshutban 1807-ben jelenik meg.

A lelkipásztori teológiát támogatandó, egyéb művek is megjelentek Sailer tollából vagy munkája nyomán. A legfontosabb a két kötetben megjelent újszövetségi szentírás (evangéliumok, levelek, Jelenések könyve),⁴⁶¹ megjelentetésével Sailer Isten szavának terjesztésében nem csupán a Katolikus Egyház szándékának kíván eleget tenni, hanem ökumenikus erőfeszítése is megtestesül benne. Ugyanebben az évben jelenik meg, a *Kraft und Geist der katholischen Liturgie, wie sie sich in den Kirchengebieten von selbst offenbart*,⁴⁶² melyben a *Missale Romanum* imáinak német nyelvű fordítását találhatjuk meg 236 oldalon.⁴⁶³

Régi tanítványai ebben az időben Sailerhez azzal a kéréssel fordulnak, hogy röviden összefoglalva az igehirdetésről (Predikamt) szerzett tapasztalatát, egy jól áttekinthető, gyakorlat orientált könyvvel támogassa őket, kezdő igehirdetőket. Ennek kérésnek tett eleget 1791-ben megjelent művével,⁴⁶⁴ amelyben a prédikációs gyakorlat legfontosabb szabályaira és hangsúlyaira és a kezdők gyakori hibáira figyelmezteti volt hallgatóit.

Sailer nemesi családok körében hordozott hiteles lelkipásztori szerepéből és tapasztalataiból forraszik a betegeknek és a haldoklóknak szóló kiadványa, ugyanis lelki vezetője volt Maria Theresia Walburgis von Oettingen und Spielberg hercegasszonynak,

⁴⁵⁹ PT I., 16.

⁴⁶⁰ A „teljes megtérés” saileri fogalmáról és centrális helyéről teológiai rendszerében ld. MÜLLER, H. J., *Die ganze Bekehrung, Das zentrale Anliegen des Theologen und Seelsorgers Johann Michael Sailer*, Otto Müller Verlag, Salzburg 1956., különösen 34-47.

⁴⁶¹ *Jesu Christi Novum Testamentum ad exemplar Vaticanum accurate revisum*. Edidit et praefatus J. M. Sailer. Pars prima [altera]. Monachii: Strobl 1788. 1. köt.: continens *quatuor Evangelia* et *Actus Apostolorum*; 2. köt.: continens *epistolas canonicas et apocalypsin beati Joannis Apostoli*. – Editio nova: Sulzbach, Seidel 1829.

⁴⁶² Lentner 1788.

⁴⁶³ Id. a 164. lábjegyzetben.

⁴⁶⁴ *Kurzgefaßte Erinnerungen an junge Prediger*. Mit einigen Erläuterungen, bey Anlaß einer öffentlichen Prüfung herausgegeben von J. M. Sailer., München, Joseph Lentner 1791. javított, második kiadása uo. 1813.

akinek halálos ágya mellett is állt, a temetésénél pedig a gyászbeszédet⁴⁶⁵ mondta. Betegsége idején a hercegasszonyt Sailer írásai kísérték és támogatták, melyeket személyesen számára készített, majd egy könyvbe szerkesztve ezeket 1791-ben a betegek számára kiadott.⁴⁶⁶ Az amúgy is tetemes mennyiségű – 257 oldalnyi spirituális anyagot – jelentősen kibővítette és 1811-ben *Kleine Bibel für Kranke und Sterbende und ihre Freunde* címmel újra kiadta.⁴⁶⁷

Az egyházi életről szerzett általános tapasztalata szerint a lelkipásztorkodás lényegi magvát – hogy valóban a teljes megtérésre kell a lelkipásztori munkában a hangsúlyt helyezni – így összegzi:

„Amit a nyelvünk bűnbánatnak, megjavulásnak, a gondolkodásmód megváltoztatásának, megfordulásnak, Istenhez fordulásnak, hív, amit a Biblia és az egyházi nyelv legismertebben megtérésnek nevez, egy szokatlan és súlyos komolyságot követel, mely által az ember abban a helyzetben van, hogy minden könnyelműségnek véget vet és életének új kezdetet ad. Mármost az emberek az úgynevezett megjavulásuk ügyeiben ugyanolyan könnyelműek, akár csak a bűnök elkövetésében. Ők akarnak is meg nem is. Ebből adódik az, hogy évek jönnek-mennek és ők egyre csak bűnbánatot tartanak, de jobbak soha nem lesznek; megbánják régi bűneiket és újakat követnek el; igen, éppen – az üdvösség felajánlott eszközével szemben elkövetett visszaélés által – a bűnbánat szentségével szemben követnek el újabb bünt.”⁴⁶⁸

IV.4. Összegzés: Sailer elbocsátása és a dillingeni évek tapasztalata

Sailer tíz éven élt és tevékenykedett a legkülönbözőbb módokon Dillingenben, ahonnét csábító udvari prédikátori állásajánlatok sem voltak képesek eltéríteni. Működésének eredménye a filozófiai és a teológiai stúdiumok fellendülése jelentette, karizmatikus alakja pedig a diákságot jótékony versenyre ösztönözte a nemes és még nemesebb célokért.⁴⁶⁹ Sailer a „paradicsomi tavasz”⁴⁷⁰ időszakának nevezi ezt a korszakot, majd a francia csapatok közeledése miatt Augsburgba költözött, amihez Klemens Wenzeslaus választófejedelem és püspök nem szívesen járult hozzá.⁴⁷¹ Sailer maga is sejtette, hogy sikeres tanító munkája, írásai, termékeny lelkipásztori tevékenysége, a baráti

⁴⁶⁵ A gyászbeszéd szövegét ld. *Predigten bei verschiedenen Anlässen* I. (=SW 34.) 312-342.

⁴⁶⁶ *Für Kranke und ihre Freunde*. Von J. M. Sailer. Mit Genehmigung des hochwürdigsten Ordinariats zu Augsburg. München: Joseph Lentner 1791.

⁴⁶⁷ A gyakorlatban rövidítve és egyszerűsítve csak *Krankenbibel*-nek nevezett kiadványt, mely szentírási idézetek, imák, könyörgések és buzdítások gyűjteménye, mind a mai napig közkezen forog. Utolsó megjelenése BAUMGARTNER, K., *Johan Michael Sailer, Tröstendes Wort, Kleine Krankenbibel*, 2011 Topos Verlagsgemeinschaft (Topos Taschenbücher 764), Verlag Butzon & Becker, Kevelaer 2011.

⁴⁶⁸ *Der christlichen Monat* (=SW 37), 48-49.

⁴⁶⁹ vö. AICHINGER, 199-201.

⁴⁷⁰ Biographie II. (=SW 39), 22.

⁴⁷¹ „Mert, amikor röviddel halála előtt Allgäuban az egyik plébánost meglátogatta és könyvespolcán Sailer könyveit megpillantotta, megindult szívvel mondta: Ezzel az emberrel nagy igazságtalanság történt.” ld. Sailer önéletrajzában maga is megemlékezik ezekről az eseményekről. ld. Biographie II., 268-269.

és kapcsolati kör, különösen is a felekezeti és a külső szemlélő számára oly gyanúsnak tűnő allgäu-i ébredési mozgalomhoz kötődő kapcsolata, vihart kavarhat. Mint ahogy valóban két tábor alakult ki, az „irigység, rágalmazás” tábora és a „kevés világosságú és nagyhatalmú gyenge jóakaratók” tábora, akik passzív szemlélőként megengedték, hogy a „paradicsomi tavaszban virágzásnak indult kertet a gyanúsítgatás és rágalmazás förtelmesen feldúlja”.⁴⁷² A tanári karban támadt irigység⁴⁷³, a volt jezsuita rendtársak értetlenkedése⁴⁷⁴ és a régi egyházi hatalmi rendet visszakívánók rágalmai végül is Klemens Wenzeslaust abba a helyzetbe hozzák, hogy az 1793-ban kezdődő vizsgálatok⁴⁷⁵ befejezése után 1794-ben a professzori állásából Sailert végül is elbocsátja. A Sailer elleni támadás szálait az egyházmegyei vezetés felé elsősorban a papképzés tervezett reformjában érintettek fonták, a St. Salvator Gimnáziumban érintett prefektusok és a szemináriumi előjárók Pfaffenhausenben.⁴⁷⁶ A tervezetek szerint senkit nem lehetett volna majd a jövőben pappá szentelni, aki a teológiát nem Dillingben tanulta. A Sailer elleni vizsgálatot Dr. Remegius Stölzle hosszas levéltári kutatás alapján részletetekbe menően megvizsgálta és elemezte, a Sailer elleni támadások okáról ezt az összefoglalást adja:

⁴⁷² Sailer önéletrajzi megfogalmazása az eseményekről vö. Biographie II., 22.

⁴⁷³ Professzorok, akik a felvilágosodást egyszerűen a maga egészében rossznak tartották és minden újítás ellen voltak: Lumpert, Wanner, Hosemann, Schneller, Riß, és Wegner.

⁴⁷⁴ St. Salvator Gimnázium tantestülete Augsburgban; Sailer kezdettől fogva ellenségeskedő lelkülettel vél felfedezni, imakönyvének ők az első kigunyolói.

⁴⁷⁵ A Sailer elleni vizsgálat a következő bűnkatalógust állítja fel:

- 1.) tagság az illuminátusok titkos társaságában;
- 2.) tiltott könyvek ismertetése és ajánlása a hallgatóknak;
- 3.) veszélyes elvek terjesztése és képviselése (lockere Moralsätze, oft gegen die katholische Orthodoxie anstoßende Lehren);
- 4.) a teológusok képzésének és a teológia tudományának elhanyagolása az egyetemen;
- 5.) az erkölcsiség és a fegyelem aláásása az egyetemen és a hozzá kapcsolódó intézményekben;
- 6.) a felvilágosodás eszméinek és az újítás káros szellemének terjesztése;

egyéb vádak: a megszépített német nyelv használata a prédikációkban; a szeretet szerepének kiemelése a prédikációkban, mert „számára a szeretetben tevékeny hit volt az A és az Ω”; az igazi jámborság komoly hiányosságai; barátság ápolása más felekezetekkel; az egyetem intézményeire kiterjedő uralomvágy. vö. KIRCHENVATER, 41.; Kortárs vallomások és egyéb dokumentumokat ld. *Anzeichen des kommenden Kampfes* (1786-1792) valamint a *Kampf gegen Sailer und Untersuchung im Frühjahr-1793* és a *Die Hintegründe von Sailers Entlassung in Dillingen* című fejezetekben, Schiel II., 90-252. Sailer ellehetetlenítésére irányuló manipulációkról a tantestület részéről az egyetemi tanításban ld. BAUMGARTNER, K., *Johann Michael Sailer als Pastoraltheologe und Seelsorger*, in *Johann Michael Sailer und seine Zeit* (Beiträge zur Geschichte des Bistums Regensburg 16.) (szerk. G. Schwaiger - P. Mai) 277-304.

⁴⁷⁶ Sailer méltatlan elbocsátása után Ludwig Roeßle (szemináriumi rektor Pfaffenhausenben) – igazi motorja a feketítéseknek és a magasabb egyházi előjárók előtt, fő követelője a Sailer elleni vizsgálatnak – társai között elsőként bánja meg tettét. Erről tanúskodik Benedikt Stattlernek írt két levele is. Az első levél – másfél hónappal Sailer elbocsátása után datálva – válasz Stattler kérdésére, aki Sailer váratlan elbocsátása után érdeklődött a tanácsosi körökben és ez Roeßle tudomására jutott. ld. Schiel I, 247-248. *Ludwig Roeßle an Benedikt Stattler* (Pfaffenhausen, 31. Dezember 1794.) A másik levélben Roeßle valójában visszavonja mindazt, amit Sailerről a feketítésekben korábban állított. ld. Schiel, I, 251., *Ludwig Roeßle an Benedikt Stattler* (Augsburg, 8. Februar 1795).

„Sailer főbűne a diákságra gyakorolt felülmúlhatatlan hatása volt – kitüntető cím és bizonyítéka szellemi fölényének, amit kollégái, akik kevésbé voltak hatásosak és emiatt bosszússá váltak, nem tudtak neki megbocsátani.”⁴⁷⁷

Sailer leginkább a gyakorlati teológia területén volt tevékeny, nem pusztán írásos munkássága jelentős, hanem maga is fáradhatatlan, gyakorló lelkipásztor volt. Amit elmondott a *Vernunftlehre* és *Glückseligkeitslehre* lapjain és előadásaiban, azt valóban élte is. Személyes vonzereje, a mindenki számára érthető beszéde és egyszerű stílusa a prédikációkban, a személyes beszélgetésekben a diákoknak adott tanácsok, a gyóntatói és lelki vezetői tevékenysége, a baráti-kollegiális papi közösség a tantestületben, a szeminaristák felkészítése az elkötelezett papi szolgálatra, a mélyen átélt hitéről és egyházhűségéről tanúskodtak. Imádságai, a Szentírás közös olvasása barátaival, a találkozások evangélikus körökkel, kapcsolatai a lelkiségi mozgalmakhoz pedig őszinte Krisztus-kereséséről árulkodnak, akire – a centrum unitatis-ra – mindenkinek rá kell találnia. A keresőknek önmagát, mint vezetőt ajánlotta, aki mindig kész volt másokat az egységhez vezető úton a centrum felé vezetni. Amikor gyakorlati teológiáját, pedagógiáját vagy kateketikáját vizsgáljuk, nem lehet figyelmen kívül hagyni Sailer vallásos személyiségét.⁴⁷⁸ Életművének alapja és célja meglepő egyszerűséggel írható le: életében az Egyháznak jutott a főszerep. Hitének és lelkiségének vezérfonala első, a nagyobb nyilvánosságnak szóló műveiben már az Egyház építésére irányul, az Egyház élő és éltető tanításának bemutatása, ez a célkitűzés élete végéig, a püspöki hivatalában és tevékenységében is, megmaradt.

A tíz éves dillingeni időszak alatt Sailer munkája a lelkipásztorkodás irányába fordult, tanítási súlypontjai pedig a lelkipásztori teológia kidolgozására helyeződött át. Ahogy korábban a népet, a nép szolgálatát választotta, úgy ez most Isten népének szolgálatában, az arra irányuló papnevelés mintájának kidolgozásában konkretizálódott. Sailer 1794. november 4-én, valóban lesújtva és megalázva⁴⁷⁹, de mégis komoly célkitűzésekkel és munkatervvel távozott az egyetemről, számára pusztán a munkahely változott, a lelkipásztori terv és az elszántság töretlen maradt. Sailer döntései és

⁴⁷⁷ STÖLZLE, R. Dr., *Johann Michael Sailer, seine Maßregelung an der Akademie zu Dillingen und seine Berufung nach Ingolsadt*, Verlag der Jos. Kösel'schen Buchhandlung, Kempten und München 1910.

⁴⁷⁸ Kifogásolja Sailer vallásos személyiségének helytelen távortartását a kutatásokból J. Hofmeier. Kivételnek tartja J. R. Geiselmann-nak a *Von lebendigen Religiosität zum Leben der Kirche, Johann Michael Sailer Verständnis der Kirche geistesgeschichtlich gedeutet* című munkáját. „Amikor Sailer vallásosságát az irodalomban gyakran még individualistának nevezik, ennek oka az lehet, hogy Geiselmann munkájáig Sailer egyházértelmezésében egyházi-pasztorlis tevékenységét kevésbé vették figyelembe.” ld. HOFMEIER, J., *Seelsorge und Seelsorger, Eine Untersuchung zur Pastoraltheologie Johann Michael Sailers*, 15. Geiselmann kutatása 1952-ben jelent meg, az azóta megjelent munkák valóban mélyebben meretűnek Sailer vallásos egyéniségéből írásbeli munkáinak értelmezésében. Sailer műveinek hiteles értelmezése aligha lehetséges életútjának „részletes” áttekintése nélkül.

⁴⁷⁹ Sailer szenvedéséről önvallomásában ld. Schiel I., 254-257. *Die zweiten Brachjahre 1794-1799*.

célkitűzései egyre inkább egyházas arculatot nyernek, mely mögött egy belső tanulási folyamatot és átalakulást is megfigyelhetünk⁴⁸⁰. Az Egyház melletti kitartásról és hűségéről árulkodik Sailer rövid röpirata, melyet szellemi végakaratként a diákoknak búcsúzóul adott ki.⁴⁸¹ A tanítványokhoz, a jövő lelkipásztoraihoz szól oly módon, hogy az aktuális egyházi helyzetről Dillingenben félreismerhetetlenül szól, ugyanakkor Sailer személyes karaktere lelki ereje, hite és meggyőződése és nem utolsó sorban pasztorális okossága sugárzik belőle.⁴⁸² Elhagyva Dillingent, Sailer útja a régi jóbaráthoz, Sebastian Winkelhoferhez vezetett Münchenbe, ahol rövid ideig lakott, és ahol a baráti közeg támogatta a szerzett sebek gyógyulását.⁴⁸³ Ezután Ebersbergbe költözött, ahol a „második parlagévek” időszakában, 1799-ig lakott és alkotott.

V. A „második parlagévek” Ebersbergben (1784-1794)

Sailer tisztaban volt elbocsátásának dillingeni körülményivel, a tantestületi áskálódással, az új pasztorálteológiával szembeni értetlenkedéssel, a vele szembeni fanyar irigységgel, választófejedelemnek a vizsgálóbizottságra ragadt idegességével a párizsi és francia forradalmi események miatt, valamint a dillingeni diákság tervezett és a rendőrség által megakadályozott tiltakozó felvonulása „Dillingener Kleeblatt”⁴⁸⁴ miatti kapkodó ijedtségével. A Feneberg-életrajzban később így emlékezik vissza a történetekre:

„Nem ismerek hálátlanabb feladatot: vétlennek lenni és magamat védeni kelljen, főképp ott, ahol a névtelen vádlók hatalommal rendelkeznek és az ítélethozókkal szövetségben vannak. De amikor megfordulnak a dolgok, és a közviszonyok már más alakot öltöttek, akkor a visszaemlékezés az ártatlanok önvédelmének áldatlan szükségére, a szükségtelen szerencsétlenség miatti örvendező mosolyt mégis csak lefagyasztja az arcokról.”⁴⁸⁵

Sailer müncheni tartozódásának rövidsége nagymértékben ellenfeleinek is köszönhető, mivel az ottani körökben Sailerről az illuminátus és aufklérista hírért jó eredménnyel terjesztették.⁴⁸⁶ Olyannyira, hogy a hír egészen Károly Tivadar választófejedelemig és

⁴⁸⁰ A mély benyomást gyakorló beszömlőt az identitás kereséséről 1821-ből, ld. Biographie II., 293-301. A szöveget ld. a XI. sz. függelékben.

⁴⁸¹ *An meine Schüler bey ihrem Abschiede von der Univesität*, melyet az 1894-es tanév végén, nyári szünetre induló diákoknak latinul és német nyelven adott ki (SW 40, 483-485.). A kiadvány szövegét és fordítását ld. a XII. függelékben.

⁴⁸² vö. Kirchenvater, 41.

⁴⁸³ Sailer borongós hangulatáról és fájó sebeiről árulkodik Eleonore Auguste von Stolberg-Wernigerode grófnőhöz írt levele: „Amikor 1794-ben a Trieri Választófejedelem az 1794-es évben eldobott, sokan emelték magukat a magasba, azok, akik azelőtt előttem csúsztak.” idézi: STÖLZLE, R., *Johann Michael Sailer, Seine Maßregelung...*, 134.

⁴⁸⁴ Sailer a baráti kört „dillingeni háromlevelű lóherének nevezi”. A „levelek”: Johann Michael Sailer, Joseph Weber (filozófia) és Patriz Benedikt Zimmer.

⁴⁸⁵ Id. *Aus Fenebergs Leben*, in Biographie II., 22.

⁴⁸⁶ A titkos társasági tagság, valamint a felvilágosodás terjesztése közrendbe ütköző cselekedet volt, melyet a rendőrség a városban és falun kiépített spionhálózaton keresztül is figyelt. Sailer a pasztorációból jól ismerte

Zoglio müncheni nunciussig is eljutott, de a feketítés „mélységére” utal, hogy egykori professzorát Benedikt Stattlert is olyannyira Sailer ellen sikerült áthangolniuk, hogy Sailer egyedül nem is merte meglátogatni idős professzorát, hanem kíséretül Winkelhofert kérte a látogatáshoz. Költözésének pontos ideje nem ismert, viszont az 1795. január 20-án az ebersbergi apátsági templomban már ünnepi szentbeszédet tartott, tehát a tél folyamán kellett Sailer költözésének megtörténnie.⁴⁸⁷ Ebersbergben a kezdeti időben a Krisztus követése című könyv és János apostol levelei voltak lelki táplálékai, melyek új erőt adtak és új horizontot nyitottak számára. Egyik levelében így fogalmaz saját helyzetéről:

„Az Úr útjain a szívem az egyszerű hitben talál nyugalmat. Ő majd ezt is jóvá teszi, ahogy azoknak mindent jóvá tesz, akik szeretik őt. Mivel tudom, hogy Ön szívélyesen osztzik sorsomban, ezért most gyakrabban írok, mint korábban.”⁴⁸⁸

V.1. Sailer irodalmi tevékenysége Ebersbergben – áttekintés

Sailer ebersbergi irodalmi tevékenységét elsősorban a spirituális jellegű irodalom anyanyelvű terjesztése jellemzi. Ahogy a Szentírás után maga is az *Imitatio Christi* olvasásból táplálkozik, úgy ez lesz az ebersbergi időszak tartalmi centruma. A liturgiában a szentek tisztelete is hangsúlyosan foglalkoztatja, mint ahogy az egyes szentségek és szentelmények kiszolgáltatásának pasztorális gyakorlata is. Az Egyház története, mint a szentek története, különös módon került reflektorfénybe, hiszen saját tapasztalatából tudja, hogy nem csak az igazság győzhet az egyházi gyakorlatban, még ha a „neveletlenség” és „hiszékenység” győzelme átmeneti is.

Ezen szempontok szerint több nagy jelentőségű mű látott napvilágot az ebersbergi időszakban, melyek tovább színezik és értelmezik Sailer alakját, emberképét és a koráról alkotott képet. Ami ebben az időszakban benne erjedésnek indult, az később majd a landshuti tanítói tevékenységben teljesebben és bontakozhat ki.

V.2. Az *Imitatio Christi* fordítása, német nyelvű megjelenése és a mű visszhangja

A XVIII. sz. szellemi átalakulásából felvetett belső egyházi problémákra még Sailer papi iskolájából is egymástól roppant eltérő válaszok születtek. A déli német területen két ember volt képes eredeti választ adni ezekre a kihívásokra: az egyik Johann Michael Sailer

ezt a hálózatot, mint ahogy azt is tudta, hogy ilyen vádakkal szemben nem elég a lelkiismeret tisztaságának ténye. Ezért döntött Sailer Ebersberg mellett, elfogadta barátja Karl Theodor Beck (Máltai Priorátus) meghívását. Károly Teodor, a volt aufklérista válsztófejedelem azonban olyannyira elfordult a felvilágosodástól, hogy Sailerrel szemben nagy averzióval viseltetett, ezért csak Baron von Hertling miniszter közbenjárására kapott engedélyt a fejedelmtől az ebersbergi tartózkodásra. vö. Aichinger, 226 – 230.

⁴⁸⁷ A beszéd nyomtatásban is megjelent in *Christliche Reden an's Christenvolk* II., Verlag Ign. Jos. Lentner, München 1818, 28-37.

⁴⁸⁸ Levél *An Johann Georg Müller*, (datálva: München, 16. Derzember 1794). in Schiel II., 127.

(+1832), a másik Ignaz Heinrich von Wessenberg (+1860)⁴⁸⁹. Sailer elsősorban a szellemi és spirituális pallérozottságban látta a gyökeres orvoslás lehetőségét (belső vallás), ennek irányába mutat a könyv fordítása⁴⁹⁰. A saileri szándék egyértelműen a belső vallásosság reformjának prioritására utal, mely után és amelyből a nagyobb külső felvilágosodás következik.⁴⁹¹ Vele szemben néhány tanítványa – köztük Wessenberg is – elsősorban az egyházi struktúra – a külső vallásosság – kérdéseivel foglalkozott és inkább egy felvilágosult egyházi intézményrendszer kialakításán fáradozott. A közös vonásuk – és ez a papi iskola egészét is jellemzi – bennük az, hogy a „régie áthagyományozott hitet, egy mélyen átalakulóban lévő időszakban” szellemileg és lelkileg jól képzett lelkipásztorok munkája által akarták újra terjeszteni.⁴⁹²

Sailer az *Imitatio Christi* művet a barátjának nevezte⁴⁹³, mert eddigi életútján – a gimnáziumtól kezdve a noviciátuson keresztül egészen az egyetemig – hűségesen elkísérte. A jezsuita rendi hagyományból is ismerte a könyvet, hiszen a rendi lelkigyakorlatokban⁴⁹⁴ is olvasásra ajánlott könyv volt, így a rend egész spiritualitására is hatással volt.⁴⁹⁵ A fordítással az volt a szándéka, hogy barátja most sokak fényhozó barátja lehessen.⁴⁹⁶

A lelki kalauznak is szánt kommentárjaiból kitűnik, hogy ahogy a devotio moderna csúcspontját jelentő könyv reakció volt a későközépkori kiüresedett, külsődleges vallásosságra és a térhódító skolasztikus spekulatív hitfelfogásra, úgy a világban és az egyházban tapasztalható hasonló körülmények miatt a fordítás küldetése mit sem

⁴⁸⁹ A Konstanzi Egyházmegye általános helynöke, 1792 és 1794 között Sailer tanítványa. Később is levélkapcsolatban maradtak, így jól ismerték egymás elképzeléseit a hit és az egyházi élet jövőjét és tartalmát illetően.

⁴⁹⁰ *Das Buch von der Nachfolgung Christi*. Neu übersetzt und mit einer Einleitung und kurzen Anmerkungen für nachdenkende Christen, herausgegeben von J. M. Sailer. 2 Theile. München 1794. A Widmer-sorozatban külön kötetben, supplementumként jelent meg 1873-ban, mely a fordítás tizedik, változatlan kiadása (SW 41. Supplement-Band, Verlag J. E. v. Seibel, Sulzbach 1873.).

⁴⁹¹ A tanítványainak búcsúzóul is ezt ajánlja ld. *An meine Schüler bei ihrem Abschiede von der Universität* című búcsúzó kiadványában is ezt könyvet ajánlja hallgatóinak figyelmébe. „...nur die bessern Bücher in diesem Fache, als da sind: die Nachfolgung Christi, die Schriften des heiligen Salesius u. s. f.” [ezen a területen csakis a jobb könyveket, mint a Krisztus követése és Szalézi Szent Ferenc írásait stb.] Sailer búcsúiratát ld. a XII. függelékben.

⁴⁹² BAUMGARTNER, K., *Bemühungen um Seelsorge und Seelsorger im Kreis um Sailer und Wessenberg*, 22.

⁴⁹³ „Kerestem egy barátot, akit otthon mindig magamnál tarthatok, utazásra magammal vihetek anélkül, hogy útitársaimnak oka lehessen nehéz csomagokra panaszkodni; olyan barátot kerestem, aki nekem tömören mindig az igazságot mondja, mely az önszeretet mélységre (Abgrund), és a mélység színe felett derengő sugárra, fény, azaz, önmagamra figyelmeztet...” *Anlaß und Beweggrund zur Übersetzung*, VIII.

⁴⁹⁴ Loyolai Szent Ignác maga is olvasásra ajánlotta Kempis Tamás művét *Lelkigyakorlatos könyv* 100. pontjában: „A második héten és a következőkön nagyon hasznos, ha időnként olvasunk valamit a Krisztus Követésből, az Evangéliumokból és a szentek életéből.” in LOYOLAI Szent Ignác, *Lelkigyakorlatos könyv*, Szent István Társulat, Budapest 1986., 62.

⁴⁹⁵ vö. GEISELMANN, J. R., *Kirche und Frömmigkeit in den geistigen Bewegungen der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts* in J. DANIELU – H. VORGRIMMLER (szerk.), *Sentire ecclesiam*, Herder, Freiburg 1961, (Festschrift für H. Rahner) 474-530.

⁴⁹⁶ uo. IX.

változott.⁴⁹⁷ Egykor egy reformmozgalmon belül tiltakozásként fogalmazódott meg, benne a keresztet hordozó Úr a példakép és a segítség. Az aszketikus tartalom a világ megvetéseként jelentkezik, amit Sailer elsősorban a 1Jn 2,15-16 értelmében fogott fel, ahogy erre egyébként utolsó körlevelében is hivatkozik.⁴⁹⁸

A keresztthordozás ideálként fogalmazza meg és ezzel a történeti, a keresztet hordozó Jézus, a Názáreti áll a középpontban. Az élő hit, remény és szeretet, a személyes bensőséges vallásosság a hiteles köteléket jelenti a Názáreti élete és hívő ember élete között.

Az *Imitatio* fordítása⁴⁹⁹ kapcsán Sailer egyben a német nyelvet is ízeletgeti, ezt alátámasztják egyéb ebersbergi kiadványai is, elsősorban a latin mondások németesítését szolgáló fordításai. Az *Imitatio* előszavában és a kommentárokból a saileri szóhasználat igyekszik a régi fogalmakat – a korábbi német nyelvű misztikus irodalom fogalmi arzenálját és nyelviségét – modernizálni.⁵⁰⁰ Hogy a devotio moderna időszakának és saját korának tapasztalatait, igényeit, látásmódját eredeti módon ragadta meg, mutatja az, hogy a még jóval későbbi fordítások is a saileri 1794-ben közzé tett fordítását és kommentárjait, az *Imitatio*-fordítás és értelmezés „alapszabályaként” veszik alapul.⁵⁰¹

A fordítás sikeréről mi sem árulkodik jobban, mint a tucatnyi új kiadás, melyek a kommentárokat hol elhagyják a kötetekből, hol pedig megtartják.⁵⁰² A fordítás személyes okainak hátterében számos elemet felmutattak a kutatások⁵⁰³, így a Sailer spirituális rokonsága az *Imitatio*val, vagy Sailer imakönyveinek és Kempis művének rokon vonásai, vagy éppen az a tapasztalat, hogy Sailer nem volt megelégedve az akkoriban közkézen forgó német nyelvű fordításokkal. Ami igaz is, vallomása szerint ez is ösztönözően hatott rá, olyan megfogalmazásban szándékolta „előadni” a művet, amely hozzáférhetővé, közérthetővé teszi a mű valódi tartalmát.⁵⁰⁴ A fordítás oly sikeres volt, az 1794-es első kiadást mindjárt 1795-ben újabb követte.

⁴⁹⁷ A kor kihívásaira az *Imitatio* fordításának megjelentetésével adott Saileri válasz elemzését ld. OOL, P. J. M. A., *Die Imitatio Christi in der Ausgabe von Johann Michael Sailer* című tanulmányában.

⁴⁹⁸ ld. a IV. sz. függelékben, 75-76.

⁴⁹⁹ A fordítás módjáról ld. GAJEK, B., *Sailer und Geistesgeschichte des 18. und 19. Jahrhunderts*, 130-132; továbbá OOL, P. J. M. A., *Die Imitatio Christi in der Ausgabe von Johann Michael Sailer*, 238-240.

⁵⁰⁰ Úgy tűnik Sailert erősen foglalkoztatták a misztikus szerzők, többek között: Meister Eckhart, Johannes Tauler, Hildegard von Bingen, Heinrich Seuse, Johannes Ruysbroeck.

⁵⁰¹ Ilyen pl. az 1811-ben megjelent holland nyelvű fordítás, melyet Matthias Schrant holland pap készített. *De Navolging van Jesus Christus in vier bokken, uit het latijn op nieuw vertaald*, uitgegeven door Johannes Matthias Schrant, Amsterdam, 1811.

⁵⁰² Schiel II., 649.

⁵⁰³ Összafoglalásukat ld. OOL, P. J. M. A., *Die Imitatio Christi in der Ausgabe von Johann Michael Sailer*, 236-238.

⁵⁰⁴ Erről beszél Sailer bevezetőjének 2.§.-ban, SW 41, IX-XIV.

Ellenfelei – most is úgy tettek, ahogy korábban – nyomon követték Sailer sikerét, természetesen nem a könyv kempisi, lefordított része vont magára az irgalmatlan kritikusok figyelmét, hanem a tényleges saileri mű: a kommentárok és az előszó szokatlanul megközelíthető, a mindenki számára megragadható tényleges teológiai tartalom.⁵⁰⁵

A kommentárokból tett kijelentései nagy vihart kavartak és hamarosan az indifferentizmus vádjával illették. Az indifferentizmus doktrínája ebben az esetben azt jelentette, hogy pusztán csak a konfessziók térnek el egymástól, de ez közömbös a végén mindenkit váró mennyország szempontjából. Sailer szavait tévesen úgy értelmezték, mintha az Egyház pusztán akcidentális kirakata és nem felelős letéteményese lenne az isteni kinyilatkoztatásnak.

V.3. Az *Ecclesiae chatholicae de cultu sanctorum doctrina* című saileri mű megjelenése, jelentősége és hatása

A Kempis mű fordításának megjelenéséből született Sailer elleni vádaskodásokat némiképp mérsékelte a szentek tiszteletéről szóló egyházi tanítást bemutató mű megjelentetése.⁵⁰⁶ A hamis irenizmus eltúlzott vádja arra a tényre támaszkodik, hogy Sailer ténylegesen nem keresi a felekezetek közötti vitát, nem tart vitabeszédeket és nem vesz részt felekezetek közti disputákon sem. Ezt a képet teszi teljessé, hogy sohasem kerül el az ésszerű összefüggések tárgyalását, amikor azok, éppen a gyakorlatban problematikus felmerülnek. Teszi ezt mindig a tárgyra összpontosító katolikus tanítás higgadt, a bölcs ember komolyságát sugárzó előadásmódjával, amelyet sem iskolásan demonstrálni, sem pedig felekezeti éllel vitatni nem érdemes, magatartásával inkább az igazsághoz közelebb segíteni szeretne. Hogy ez a harcmentes és alázatos saileri hangvétel milyen szokatlan és ritka volt, mutatja Friedrich Nicolai ismételt támadása a szentek tiszteletéről szóló könyv megjelenése kapcsán. Sailer a vitás ügyek intézésében Szent Pál apostol magatartását követi, aki leveleiben a vitás ügyek elsimításában Krisztust állítva mindig a középpontba ad olyan magyarázatot, mely által Krisztus maga lesz a vitás felek között a centrum unitatis és a béke a krisztushívók között ezáltal helyreáll.

Sailer a kritikai racionalizmus korszakában – amely a kinyilatkoztatás lehetőségét annak minden lehetséges formájában radikálisan tagadta – elsősorban azt szerette volna kortársainak bemutatni, hogy az Egyház tanítása a szentek tiszteletéről:

⁵⁰⁵ Sailer az *Imitatio Christi* fordításában az I. könyv XIII. fejezetéhez fűzött kommentárja vált a legvitatottabbá. Szövegét ld. a XIII. függelékben.

⁵⁰⁶ *Ecclesiae chatholicae de cultu sanctorum doctrina*. Auctore Johanne M. Sailer, Ser. Elect. Bavarop. SConsil. Eccles. Act. 1797. Cum approbatione Reverendissimi Ordinariatur Frisingensis. Monachii: Joseph Lentner.

- a) nem áll ellentétben az ép emberi értelemmel (az első főrészben);
- b) a szentek tisztelete az ereklyék és képek segítségével a Katolikus Egyház tanítása szerint számos erény fejlődését támogatja (a második főrészben).

A téma tárgyalásában Sailer egyértelműen a Tridenti Zsinat tanítására támaszkodik, annak racionális kifejtésére és magyarázatára szorítkozik.

A mű jelentősége abban áll, hogy az egyházi tanítást Sailer úgy mutatja be, mint a „királyi úton járó” tanítást, mely egyforma távolságra van a babonától és az ateizmustól. A Tridenti Zsinat tanításának elemzését és bemutatását az Egyház történelmi tapasztalatával támasztja alá és egészíti ki, ehhez az atyák tanúságát használja fel, Szent Cipriántól (+258) kezdve egészen Szent Bernátig (+1153).

Sailer ebben a műben is a szókratika elvét alkalmazza, amikor bemutatja a szentek, ereklyék, képek és szobrok tiszteletére vonatkozó egyházi tanítását. Módszerét tekintve Sailer előadja mindazt, amit korában tapasztal: egyrészt, kritizálja a szentek tiszteletének hiányos vagy háttérbe szorulni látszó gyakorlatát, másrészt, a szentek és ereklyék tiszteletének hibás, babonás és elfajzott módjait korrigálja. Az egyik oldalon a racioalista-deista irányzatok, a másikon pedig, a miszticista-álmisztikus tendenciák kerülnek terítékre. A saileri magyarázat a *communio sanctorum* középpontjába a Jézus Krisztus által közvetített üdvösség áll, úgy ahogy azt Szent Pál apostol az 1Tim 2,5-ben megfogalmazza: „egy a közvetítő is Isten és ember között: az ember Krisztus Jézus”. A szentek tisztelete nem el- és leválasztható az egyetlen üdvösségközvetítő Jézus Krisztus személyéről, mintha ők önerőből jutottak volna az üdvösség állapotába, de nem is helyettesíthetők be az Egyetlen Közvetítő szerepébe, mivel Jézus Krisztusnak és közvetítői szerepének nincs történelmi alternatívája. A *communio sanctorum* egységes és teljes közösséget alkot Jézus Krisztus körül, ez a közösség látható és láthatatlan részből álló Egyház, melyben az egyes tagok közbenjáró imája és példája a többi tag kegyelmi támogatására szolgál.

A mű kiadását gróf Ziucci müncheni nuncius engedélyezte, akinek elődje majdhogynem Sailer – illuminátus és aufklérista mivolta miatt – teljes felfüggesztését kérte a papi tevékenység alól. Most azonban nagy örömmel vette az Apostoli Szentszék követe, hogy olyan könyv látott napvilágot, melyben „minden katolikus hívő, az Egyház egységét megpillanthatja”⁵⁰⁷. Az először latin nyelven kiadott művet Sailer egyik volt tanítványa a münsteri prépost, a morálteológia és a pasztorálteológia professzora Johann Heinrich Brockmann (+1837) német nyelvre fordította, rövid időn belül több kiadás is napvilágot

⁵⁰⁷ Aichinger, 239.

látott.⁵⁰⁸ A mű tartalmi aktualitására és a téma azóta is fogyatékos vagy éppen hibás praxisára utal a tény, hogy azóta Sailernek ez a műve – a Krisztus követéshez hasonlóan – számos kiadást megélt.⁵⁰⁹

V.4. Egyéb spirituális művek keletkezése Ebersbergben

Még két művel készül el Sailer az ebersbergi években, jöllehet ebből csak az egyik jelenik meg ebersbergi tartózkodásának ideje alatt. A Loyolai Szent Ignác lelkigyakorlataira támaszkodó munkáját az *Uibungen des Geistes zu Gründung und Förderung eines heiligen Sinnes und Lebens* című könyv, 1797-ben készül el, és barátja Winkelhofer tanácsára kerül nyomda alá 1799-ben.⁵¹⁰ A nyolc napra osztott lelkigyakorlat a jezsuita rendben szokásosan praktizált módszer szerint épül fel.⁵¹¹ Az „egyhetes lelkigyakorlatot” tartalmazó könyv célja az új ember kialakítása a bűnbánat és a megtérés által: „légy egészen más, mint ami vagy, légy az, aminek lenned kell [...] egy egészen új ember...”⁵¹²

A mű nem csak a katolikusnál, hanem a képzettebb vallásos néprétegekben felekezeti hovatarozástól függetlenül, kedvező visszhangra talált. Az egészséges tanítás közvetlenül megragadható, újszerű és érthető nyelvezetét, a lapos és fénytelen egyházellenes felvilágosodás szószólója, Friedrich Nicolai (1733-1811) kritizálta.⁵¹³ Ahogy az imakönyv esetében is, úgy most is a katolikus misszió feléledésének veszélyét kifogásolta, azt, hogy Sailer az egyéb felekezetűek számára ismételen érthetően közvetíti az Egyház felfogását.⁵¹⁴

⁵⁰⁸ A fordítás megjelentetése a mű tartalmi értékének és gyakorlati jelentőségének felismeréséből született a szerző engedélyével. A Brokmann-fordítás a papi iskola tevékenységéhez köthető, a fordító előszavában közli, hogy – a „katekizisben a szokásos előadásnál tágabb és érthetőbb kifejtés” – miatt találta hiánypótlónak a mű megjelentetését. SAILER, J. M., *Die Lehre der katholischen Kirche von der Verehrung der Heiligen*, In der Aschendorffschen Buchhandlung, Münster 1819.

⁵⁰⁹ A 2009-es legutolsó kiadás már elektronikus formátumban is elérhető (Kindle ebook), mely Brockmann eredeti fordításának szövegét tartalmazza.

⁵¹⁰ *Uibungen des Geistes zu Gründung und Förderung eines heiligen Sinnes und Lebens*, In der Buchhandlung des katholischen Bürgerspitals, und in München in Commiõion bey Joseph Lentner, Mannheim 1799. (=SW 26.)

⁵¹¹ 1.) Az ember rendeltetése; 2.) Az ember elbukása, az ember elidegenedése rendeltetésétõl; 3.) Az elbukás következményei; 4.) Visszatérés a saját rendeltetésemhez; 5.) Jézus története a fogantatástól a nyilvános működés kezdetéig; 6.) Jézus nyilvános élete/Jézus tanításai; 7.) Jézus nyilvános élete/Jézus tettei és szenvedése; 8.) Jézus megdicsõülése.

⁵¹² A 4. naphoz fûzi Sailer a megjegyzést. uo. 151.

⁵¹³ A kritikát, mely Sailer más ebersbergi műveivel együtt az Imtatiot is kifogásolja ld. Aichinger, 240.

⁵¹⁴ Nicolai kétes értékű kritikájában a következőket írja: „Egy katolikus lelki kalauz, szól az elnevezés, egy katolikus paptól, egy exjezsuitától, az egyházi vezetés engedélyével, egy igazán ritka és furcsa jelenség. Az itt referáló, aki a könyvet állandó figyelem mellett az elejétõl a végéig elolvasta és elismeri, hogy a szerző igazi művészete abban áll, hogy a katolikus tanítást a szellemek megkülönböztetésérõl elrejtse és értelmes lelkek aszketikáját a kereszténység szelleméhez igazítsa, csodálatra méltó [...] talán a könyvet protestánsoknak is szánták, azért, hogy az örületbe vigyék õket azzal, hogy a katolicizmus lényege már más formát öltött?” *Neue Allgemeine Deutsche Bibliothek*, 62. kötet, II. rész, Verl. Friedrich Nicolai, Berlin und Stettin 1801, 294.

Sailer másik Ebersbergben keletkezett munkája a hat részből álló szemelvénykötet, a *Briefe aus allen Jahrhunderten der christlichen Zeitrechnung* című műve, amely csak később 1801 és 1804 között jelenik meg, amikor szerzőnk már újra az egyetemen – először Ingolstadtban majd pedig Landshutban – tanít.⁵¹⁵ A sorozatban az ókeresztény korból fennmaradt levelekből válogat először, majd saját leveleiből és egyéb műveiből is kerülnek szemelvények az olvasókönyvbe. Sailer az élő hit példáit sorakoztatja fel és állítja szembe a spekulatív teológiával. Ahogy az imakönyve is „ima- és olvasókönyv” volt, úgy most az olvasás műve a domináns azért, mert az imára ez készíti fel leginkább a szívet. Sailer maga erről így vall: „A legszívesebben leveleket fordítok, mert azok inkább írjuk szívébe, mintsem a saját korukba engednek bepillantást.”⁵¹⁶ Pedagógiai szándékát három pontba szedve foglalja össze:

- 1) a levelek arról tanúskodnak, hogy számunkra Jézus Krisztus a legfőbb jó;
- 2) a levelek megmutatják, hogy miként juthatunk eme legfőbb jó birtokába;
- 3) hogyan kell kitartanunk és megmaradnunk eme legfőbb jó birtoklásában.⁵¹⁷

V.5. Sailer kapcsolatai

Sailert egész életútján a püspöki székig a legkülönfélébb körökben forogva és nem egyszer gyanús szerepekben találhatjuk, ami természetesen kortársainak is feltűnt és gyanússá vált. Minden helyzetben azonban az evangéliumi-apostoli küldetés és a nép szolgálatának eszméje vezette, és a széles pásztori látókör és mentalitás a „messzire tévedt bárány” után vezette, majdhogynem határok nélkül. Láthatjuk őt egyházközségi szolgálatban (Gemeindepastoral), lelkipavezetésben levelezés útján (Briefseelsorge)⁵¹⁸, személyes találkozókon (Kontaktseelsorge), rendszeresen visszatérő prédikátorként a búcsújáráshelyeken, tanítványai körében, a baráti és ismerősi körben, otthon, Ausztriában vagy éppen Svájcban. Megfordul az ébredési mozgalmak szektás köreiből, az illuminátusok baráti szövetségében (Allgäu), a nemesi udvarokban tömörülő szabaddóművesek, az arany- és rózsakeresztesek körében, kapcsolatot ápol a francia

⁵¹⁵ *Briefe aus allen Jahrhunderten der christlichen Zeitrechnung*. Gewählt, übersetzt, und zur Belehrung und Erbauung seiner Mitchristen herausgegeben von J. M. Sailer. I.-VI. (Sammlung) München, Joseph Lentner I. köt., 1800; II. köt., 1800; III. köt., 1801; IV. köt., 1801; V. köt., 1804.; VI. köt., Widmung: Meinen Freunden Westerholt in Regensburg, Lamezan in Bamberg, Rouesch in Oettingen. 1804. Egybeszerkeztve a Widmer-sorozatban 10-12. kötetekben.

⁵¹⁶ Aichinger, 247.

⁵¹⁷ vö. uő. *Briefe aus allen Jahrhunderten der christlichen Zeitrechnung*, I.-II., 225.

⁵¹⁸ A széleskörű és frekvenciátal levelezés nem csak ellenfeleinek tűnt fel, hanem tanítványa, Joseph Widmer is megjegyezte: „Levelezés útján is tanított és lelkipavezetést folytatott Sailer.” vö. SCHIEL I., 349. A levélkapcsolatok pasztorális jelentőségéről teológiai diplomadolgozat is született, FUHRMANN, M., *Johann Michael Sailer als Briefseelsorger*, Diplomarbeit, Regensburg 1981. A Hubert Schiel által összegyűjtött közel 2000 levél, Konrad Baumgartner becslése szerint csak mintegy egyötöde a saileri levelezésnek. ld. uő., *Johann Michael Sailer als Pastoraltheologe und Seelsorger*, 300.

teozófiát követőkkel (martinistákkal), vagy éppen a művészek köreiben.⁵¹⁹ Ellenfelei ezt is felhasználják ellene, mivel mindezek a csoporttevékenységek hatóságilag tiltott tevékenységek, mozgalmak voltak.⁵²⁰

V.5.1. Sailer baráti köre az ébredési mozgalmakban – Allgäu

A legtöbbször kifogásolt és felrótt baráti viszonyok az allgäu-i ébredési mozgalmak vezéregyéniségeihez fűzték Sailert.⁵²¹ A mozgalom vezetőinek egyéni vallási tapasztalataik értelmezésére és lelkiségükre, vallásos személyiségükre mélyen hatottak – többek között – az evangélikus misztikusnak, Gerhard Tersteegen-nek liturgikus zenei művei. A rendkívül szigorú aszketikus életvitel pedig hozzájárult az egyéni és szubjektív hitvilág kialakulásához, melynek első központja személy szerint Martin Boos káplán, lokálisan pedig Seeg plébánia volt. A plébánián a káplánok gyakori áthelyezése erősen támogatta a mozgalom terjedését és így az Augsburgi Egyházmegyét nyugtalanító és megosztó jelenséggé nőhetett ki magát.⁵²² Inkvizíciós eljárás alá vonták mindazokat a papokat, akik érintkezésbe kerültek a mozgalommal.⁵²³ A vizsgálat mélysége és eljárás módja igen változatosan alakult, a büntetések pedig a részvétel arányának megítélése szerint változtak, valakivel rendkívül puhán, míg másokkal szemben nagyon

⁵¹⁹ Az Oettingen-Spielberg fejedelmi udvar elnökének, Johann Baptist Ruoschenak baráti köre Bajorországban a pietista-misztikus romantika bölcsőjének számít. A fejedelmi udvar körül gyűltek össze a különböző más körök jeles képviselői is, pl. Ritter Heinrich von Lang, Franz Xaver Bronner, Heinrich Jung-Stilling, Matthias Claudius, Johann Kaspar Lavater, Franz Baader, Adam Weishaupt, Karl von Eckartshausen.

⁵²⁰ A saileri tevékenységnek rövid értékelését ezekben a körökben ld. Kirchengvater, 40.

⁵²¹ *Martin Boos*, öt évig tanult Dillingenben, így több éven át Sailer tanítványa is volt, de csak az egyetemi évek után kerültek szorosabb kapcsolatba. Boos távolságtartása Sailerrel szemben az egyetemen a St. Salvator gimnázium exjezsuitáinak dezinformáló magatartásával okolható. Amikor Boos a gimnáziumi évek végén elárulta, hogy Dillingenben szeretne teológiát tanulni, csak hosszú huzavona után állították ki gimnáziumi bizonyítványát azzal a figyelmeztetéssel, hogy "Dillingen veszélyes hely a fiatalemberek számára, ott veszítik el vallásukat, és hamis elveket szívnak magukba". 1794/95-ben Seegbe került második káplánnak, ahol Johann Michael Feneberg volt a plébános. *Johann Michael Feneberg* (plébános Seegben), Landsbergben Sailer novícius társa volt, majd Dillingenben lett gimnáziumi tanár, míg Sailer a főiskolán tanított. Sailer kiadja három füzetben Feneberg azon hittanóráinak anyagát, melyeket az Oettingen-Spielberg fejedelmi udvar elnökének, Johann Baptist Ruosche leányainak tartott (*Fragen für Kinder, über Begebenheiten aus der evangelischen Geschichte zur Weckung des Nachdenkens über dieselben. Von einem aufrichtigen Kinderfreunde Michael Feneberg*, Oettingen 1788-1792). Majd megjelenik Feneberg biográfiája, amely Widmer sorozatában is szerepel (Biographie II., 5-255). Az 1793-ban, a Mindenszentek ünnepének vigiliáján Lengenwangen filiálisban mondott szentmise után a hazaúton leesett a lováról és szilánkos lábtörést szenvedett, két hét múlva amputálni kellett a lábát, ami a páciens teljes öntudatánál és érzéstelenítés nélkül történt. Jelentős képviselők még: *Ignaz Lindl* (Sailer tanítványa), *Johannes Goßner* (Sailer tanítvány, M. Boos káplánja Seegben), *Johann Baptist Langenmayr* (Sailer tanítvány, együtt lakott M. Boos-al).

⁵²² További plébániák ahol a mozgalom követőkre talált: Wiggensbach, Pfronten, Wertach, Kimratshofen, Hellengerst, Altusried, Buchenberg.

⁵²³ Ilyenek voltak, Christoph von Schmied, Joseph Reiter, Xaver Wittwer, Jakob Salat. Mivel nem voltak tagjai a mozgalomnak, velük szemben igen „enyhe” eljárás folyt.

szigorúan⁵²⁴ jártak le. Az egyházi vezetést roppant mód nyugtalanította – ami a vizsgálati folyamatra is rányomta bélyegét, – hogy a francia forradalom hatására a már korábban létrejött, magukban szociális-forradalmi eszméket tápláló kisebb titkos csoportok éppen ekkor nyilvános lázadásba kezdtek Oberdorfban és Füssenben. Az ilyen kisebb, inkább szociális és politikai célkitűzést követő csoportokat a fejedelmi udvar már kezdettől fogva összekapcsolta a vallási mozgalmakkal, a vallási célokat követő, kisebb egyházi sejtekkel. Csak olaj volt a tűzre, hogy az 1797 februárjában elkezdődött, Josph Ludwíg Roeble tanácsos által vezetett inkvizíciós vizsgálat erős túlkapasai következtében néhány érintett elhagyta a Katolikus Egyházat és az evangélikus konfesszióra tért át, mások pedig más egyházmegyébe kérték inkardinációjukat. Ismét mások – Sailer közbenjárására – a plébániai szolgálatban az Augsburgi Egyházmegyében maradhattak, de életük végéig magukon hordozták a vizsgálat megbélyegző pecsétjét.

Az ébredési mozgalom célja valójában annak elérése volt, ami mindig is megalapozott és jogos célkitűzése volt az egyházi életnek és mindig is jogot formált az Egyházban a térhódításra: a kinyilatkoztatás lényegi szemlélete és a befelé irányuló vallásosság, a szív vallásosságának erőteljes művelése.⁵²⁵ Kétségkívül ebben a folyamatban a volt Sailer-tanítványokban a saileri magvetés csak részben szökkent szárba, de pusztán annak egy olyan rétegében, akik közben más folyamatok hitet alakító hatásai alá kerültek. Az augsburgi és a svájci tanítványi kör összehasonlítása megmutatja, hogy a svájciban hasonló megoszló és megosztó folyamatoknak nyomát sem találjuk, míg az augsburgiban kialakult egy szeparatista miszticista irányzat. Az „augsburgi” jelenséget sokkal inkább azokból a speciális-helyi korszellemi adottságokból kell megérteni, melyek inkább a bölcseletben elterjedt túlzott racionalizmus ellenhatásaként jöttek létre, hiszen hasonló jelenség a protestantizmuson belül is tapasztalható volt.

Az alapvetően helyes célkitűzésű mozgalom vesztét a szeparatista fordulat jelentette, amit különösen is Johannes Goßner és Ignaz Lindl irányzatai képviseltek. Martin Boos betegágyban szerzett Krisztus-élménye és ennek értelmezése adják a szeparatista nézet alapját. Krisztus a kereszten szeretetből az emberekért meghalva a megváltás és megigazulás teljességét jelenti, már semmi nem marad hátra, mint hogy ehhez a teljességhez nyúljunk és magunkhoz ragadjuk. Őbenne van bűneink bocsánata és Ő maga a megigazultságunk az Atya előtt, csak benne bízhatunk, üdvösségünk kizárólagos forrása az iránta táplált bizalom (fides fidutialis). Boos ezt az értelmezést röviden így foglalja össze:

⁵²⁴ Ilyenek voltak pl. Martin Boos, Andreas Siller, Franz Xaver Schmid, Anton Bach. Ők egyházi büntetést kaptak: egy kijelölt helyen, felügyelet alatt kellett élniük.

⁵²⁵ vö. Schiel I., 275.

Christus für uns – azaz, Krisztus értünk. Az Atya által Krisztusban nekünk ajándékozott bűnbocsánatot és megigazolást a hit útján érhetjük el, csakis a Krisztusba vetett hitben ragadhatjuk magunkhoz, benne és általa minden kegyelem a hívő ember osztályrésze lesz. Ugyanis a hit által Krisztus lakik bennünk és vele minden ajándék az Atya szándéka szerint, azaz Boos szerint: *Christus in uns* – azaz, Krisztus bennünk. A „hitre ébredő” papi közösség a maga hitvallásformuláját a két kijelentés összekapcsolt változatában fogalmazza meg: *Christus für uns - Christus in uns*.

Sailer 1796 decemberében baráti látogatás céljából Seegbe utazott, mivel már rég nem látta Fenberget. Martin Boos, aki korábban Feneberg káplánja volt, ekkor Wiggensbachban volt káplán. Mivel mindketten már sok mindent olvastak és hallottak az ottani rendkívüli hitelétről és „ébredési eseményekről”, de ezekről még személyes tapasztalatot is szerettek volna szerezni, ezért áthívták Boost Seegbe, hogy ossza meg velük „ébredési” tapasztalatait. Boos néhány más „felébredettel” érkezett meg és a baráti látogatás ezzel nagy fordulatot vett, úgy hogy Sailer másnap elutazott.⁵²⁶

Erre az időre esik Sailer – ekkor negyvenhét éves – életében egy spirituális és hitbeli jellegű válság időszaka a bűnök tényleges megbocsátását és az örök üdvösséget illetően. Lelki küzdelmeiről utolsó műveiben maga is beszámol, a kegyelemközvetítő eszközök használatáról (eukarisztia, bűnbocsánat szentsége, imádság, Szentírás), melyek visszasegítették az Istenhez vezető útra.⁵²⁷ Tanítványai akkor „ébredtek fel”, amikor „azonnal érezték megigazolásukat”, Sailer pedig akkor, amikor szembesült bűnös emberi – Jézus Krisztus ember-megváltói – mivoltával. Erre a tapasztalatra figyelmezteti tanítványait a mozgalmakban, akik magukat már igaznak tekintik: „Ti szentek vagytok formaliter, mégha materialiter hibáztatok is.”⁵²⁸

Sailer számára az ébredési mozgalmak *Christus für uns - Christus in uns* egyéni tapasztalatra épülő és öncélú hitvallását átalakítja az Isten egyetemes üdvözítő akaratát – melyet semmi nem képes korlátozni – megvalló formulára: *Gott in Christus – für das Heil der Welt*. A „felébredettek” hitvallásában Sailer egy megalapozatlan megrövidítést lát, mely egyaránt érinti az Egyházat, mint közösségi intézményt, és a kinyilatkoztatott hit tartalmát.

⁵²⁶ Boos kíséretében volt Unger, aki ismeretlenül is azonnal, nagy buzgósággal a következő szavakkal esett Sailernek: „Te még egy farizeus és írástudó vagy, bár már János vízkeresztjében részesültél, de Jézus lélek- és tűzkeresztjében még nem. Már sokat ittál a kegyelem patakocskájából, de még nem jutottál el a kegyelem tengeréhez. Ha oda el akarsz jutni, légy kicsi és alázatos, mint egy gyermek.” Aichinger, 272. A kellemetlen eseményre Martin Boos három levelében is utal ld. Schiel I., 301.

⁵²⁷ Sailer beszámolóját ld. XI. függelék 3.) pontjában, függelék 120-127.

⁵²⁸ ld. Biograpie II., 119.

A „Isten Krisztusban – a világ üdvösségért” saileri hitvallásformula és az erről való személyes meggyőződés a hozadéka az ebersbergi évek kapcsolati rendszerének. Sailer békés magatartása a „felvilágosodott udvari körökben” nem hozott látványos eredményt, sőt számos ellenfelet szerzett a rózsakeresztesek körében, mint ahogy az ébredési mozgalomban vezető szerepet betöltőket sem tudta megmenteni a szeparatista szellemtől. Mindkét tábornak el kellett ismerni Sailer személyes karakteréből forrászó magatartását az Egyház és a hit ügyeiben, amint azt Martin Boos egyik levelében ki is fejezte: „Igen, igazad van, a Patmoszi (Sailer beceneve tanítványai körében) a levelezésében éles, a személyében pedig olyan enyhe, mint szent Pál.”⁵²⁹

V.5.2. Sailer tanítványi köre Svájcban

A „dillingeni tavasz” híre messzire vitte a dillingeni főiskola hírét, a „dillingeni háromlevelű lóhere” nemzetközi viszonyokban is vonzotta a tanítványokat, így többek között Svájcban is. Sailer először 1778-ban utazik Svájcba volt tanítványait meglátogatni, ettől kezdve azonban útja minden második évben elvezet Svájcba.⁵³⁰ Szokásosan Karl Maier plébános szervezte utazásait, akinél Meggenben a plébánián lakott.⁵³¹ Ottani volt tanítványain keresztül új kapcsolatok szövődtek, és a professzor pasztorális munkaköre tovább szélesedett, elsősorban Luzernben. Sailer megszerette az országot és lakóit, ahogy azt felkiáltása is mutatja: „Azt kívánám, hogy minden ember svájci legyen!”⁵³²

V.6. Összegzés

Az ebersbergi évek tovább mélyítik Sailer egyházi elköteleződését és azt a korábbi meggyőződést, hogy a Jézus Krisztus által közvetített üdvösséget a vallás módján kell az embernek befogadnia. Sailer ennek az elvnek az kizárólagosságával és komolyságával szembeül tíz éven át. A kinyilatkoztatás valódi, fáradságos nyomkövetést követel, nem lehet sem általános értelemben véve racionalizmussá sem pedig egyéni, szubjektív empirizmussá egyszerűsíteni. Sailer ezeket éppen a kapcsolataiban tapasztalja meg, hogy korának embere tipikusan vagy az egyik, vagy a másik oldalra téved. Az értelemről szóló tanításban vázolt kettős imperatívusz itt a hiteles forrásokra mutatva konkrét irányt vesz fel, a hiteles egyháztörténeti források terjesztésével lehet a belső vallásosság iránti igény

⁵²⁹ Id. Martin Boos levele Langenmayerhez (datálva: Grünbach, 1798. július 8. esetleg 10.) SCHIEL I., 301.

⁵³⁰ Utolsó alkalommal 1824-ben, hetvenhárom éves korában, utazott Svájcba, összesen 14 alkalommal.

⁵³¹ Az ebersbergi években különösen gyakori vendége volt a két svájci teológus, Franz Xaver Rusconi (Luzern) és Franz Xaver Brandenburg, akinek primiciabeszédét is mondta (Zug).

⁵³² Sailer svájci útjairól és ottani munkásságának történeti jelentőségéről ld. EDER, M., „*Ich wünsche, daß alle Menschen Schweizer wären*”, *Die Beziehungen Sailers zur Schweiz im Spiegel der größtenteils ungedruckten Dissertation des späteren Churer Bischofs Johannes Vonderach aus dem Jahre 1944* című tanulmányában. in *Von Aresing bis Regensburg*, 425-470.

komolyságát felkelteni és valódi táplálékkal életben tartani. Ahol ez valóban megszületik az emberi szívben, ott az Egyház is megszületett. „Mivé lennél, oh, emberi szív, vezető nélkül?”⁵³³ Mint kánon jelenik meg ebben a folyamatban a kanonizált szentek egyházi kultusza, valamint a levelek fordításainak gyűjteményes kötetei. Míg az első inkább a célt mutatja fel, addig a második inkább az utat mutatja meg a hívőnek. A lelkigyakorlatos kiadványai pedig ténylegesen a „gyakorlatokat” adják a hívők kezébe, melyhez Pál apostol figyelmeztetését kapcsolja: Utasítsd el a képtelen, ostoba meséket, inkább gyakorold magad az istenfélelemben.⁵³⁴ Sailer a lelkigyakorlatos ajánlásaiban az előítéletek kritikájának fonalát újra felveszi és a hívőt önmaga felé fordítja, komoly dogmatikai önvizsgálatra hívja. Sailer a lelkigyakorlatokban valójában azt kívánja olvasóiban felépíteni, amit a modern erkölcszociológia optio fundamentalis-nak nevez.

VI. Sailer landshuti működése (1799-1821)

Sailer landshuti éveinek pontos körvonalazásához és belső személyes alakulásának pontosabb megértéséhez elengedhetetlen a bajor politikai klíma megváltozásának rövid leírása és vizsgálata. A bel-és külpolitikai események a társadalom nagymértékű átalakulását eredményezték, az oktatás is mélyen átalakult. Az új uralkodó személye, az állami struktúra átalakulása, a szekularizáció végrehajtása olyan események, melyek messzemenően meghatározták a bajor társadalmi viszonyokat és a helyi egyház helyzetét. A népe körében csekély népszerűségnek örvendő Károly Tivadar választófejedelem 1799. febr. 16-án elhunyt, az új fejedelem személyét, aki IV. Miksa néven lépett hivatalba „minden utcán kitükrölve” nagy örömmel fogadott.⁵³⁵ Az új uralkodó, aki I. Miksa József néven a Bajor Királyság első királya lett, nagyformátumú felvilágosító terveket dédelgetett, melyeket az állam egészén, fentről kezdve a társadalom alsó szintjéig következetesen végigvezetett.⁵³⁶ A tervek fő célja a „bajor sötétség”, az előítéletek, a babonáság megszüntetése és a felvilágosult, modern Bajor állam kialakítása volt, bele értve a felvilágosult új oktatási rendszer kiépítését is.

VI.1. Sailer visszahívása az egyetemre a bajor politikai változások nyomán

Károly Tivadar, elfordulva a felvilágosodástól a modernizáló mozgalmakat tiltotta és a felvilágosítókat rendőrséggel is messzemenően üldözte. Az európai események az uralkodót és a vezetők köreit a felvilágosodással szemben olyannyira szenzibilizálták,

⁵³³ *Übungen des Geistes zur Gründung und Förderung eines heiligen Sinnes und Lebens* (= SW 26), Einleitung.

⁵³⁴ 1Tim 4,7-ben szereplő felhívást a Mt 5,6 –al együtt mindjárt az címdoldalán hozza.

⁵³⁵ vö. AICHENGER, G., *Johann Michael Sailer, Bischof von Regensburg*, 328.

⁵³⁶ vo. uo. 329.

hogy az Egyházon belül sok esetben a gyanúsítgatások is elegendőek voltak a vizsgálati eljárás megindításához a felvilágosítók kiszűrése céljából, ahogy ez Sailer esetében is történt.⁵³⁷ A fejedelem halála után (1799. febr. 16.) hamar felgyorsultak az – éppen az ellenkező irányba mutató – események: az uralkodó halálát sokan az új lehetőségek előjeleként értelmezték, ahogy egyébként Sailer is. Egyik levelében, melyet február 28.-án, csupán két hétre az uralkodó halála után írt, már utal az egyetemi tanítás esetleges új lehetőségére.⁵³⁸ Március 2.-án kelt levelében pedig már arról értesíti a grófnőt, hogy ugyan nem a legmagasabb helyről, de megbízást kapott egy tanterv kidolgozására és a kinevezését illetően egyelőre „még csend van”.⁵³⁹ A Sailer tapasztalta „csendben” azonban komoly erőfeszítések történtek a háttérben, hiszen I. Miksa József trónra lépésével nagy lendületet vett a felsőoktatás strukturális átszervezése és már az új tantestületek tagjain is gondolkodtak. A felvilágosodás szelei Maximilian von Montgelas gróf miniszterségével erőteljesen kezdtek fűjni és a négy új szakminisztérium felállításával és a felvilágosult eszméket valló miniszterek kinevezésével ténylegesen megkezdődött a Bajor társadalom modernizációja.⁵⁴⁰

Az 1800 és 1821 közötti két évtized bel-, kül- és oktatáspolitikai szempontból rendkívül mozgalmas időszak, melyben a bajor Egyházat mélyen érintő események – a szekularizáció végrehajtása Bajorországban (1802-1803), a Bécsi Kongresszus (1815) és a Bajor Konkordátum (1817. június 5. – végrehajtva 1821-ben) – zajlottak. Mivel ez az időszak egybeesik Sailer professzori működésének időszakával a landshuti egyetemen, a jelentős események nagyban meghatározták további munkásságának lehetőségeit.

A 1800-tól az 1821-ig tartó időszak eseményeinek hatásaként az ingolstadti egyetem – mivel a bajor választófejedelem egyetlen egyeteme volt – egyre nagyobb jelentőségre tett szert. A napóleoni seregek közeledése miatt 1800 pünkösd hétfőjén megkezdődik az egyetem költöztetése Landshutba, ahol az első tervek szerint csak átmenti otthont kapott volna. Azonban 1802-ben a választófejedelem döntése alapján Landshut az

⁵³⁷ Az egyetemekről eltávolították azokat, akik: a) a felvilágosodás terjesztői voltak, vagy annak vélték; b) az illuminátus titkos társaságainak tagjai voltak, vagy annak tartották; c) akik nyilvánosan a fejlődés és a felvilágosodás barátainak számítottak.

⁵³⁸ „...azt írták Münchenből, hogy a választófejedelem halálával azok a vádaskodások, melyek eddig tétlenségbe kényszerítettek, megszűnőben vannak. Történjék az Úr akarata szerint! Én nem kezdeményezek, de ha kezdeményezésem nélkül hívnak, majd meglátjuk, hogy megtalálom-e benne az Úr hívását. Közelebbit még nem tudok...” Sailer levele E. A. Stolberg-Wernigerode grófnőnek 1799. febr. 28.-án, Oppenweiler; ld. SCHIEL II., 302.

⁵³⁹ uo. Sailer levele E. A. Stolberg-Wernigerode grófnőnek 1799. márc. 2.-án.

⁵⁴⁰ Külügyi és az Uralkodói Ház Minisztériuma (a miniszter maga Montgelas); Pénzügyminisztérium (miniszter Franz Karl Freiherr von Hompesch); az Egyházi- és Oktatási Ügyek minisztere Heinrich Theodor Topor Graf von Morawitzky lett; Igazságügyi Minisztérium (miniszter: Johann Friedrich Freiherr von Hertling).

egyetem végleges otthonává vált, ugyanis a költöztetés nehézségei és pénzügyi okok miatt már nem kívánta tovább költöztetni. Inoglstadtból a könyvtárat, a berendezéseket és a taneszközöket lovas kocsikon szállították Landshutba, majd ott berendezték az új épületeket. Mindez két esztendőre vett igénybe, így gyakorlatilag 1800 és 1802 között alig folyt oktatási tevékenység az egyetemen. Az oktatás átalakítása és az egyetemi tevékenység reformja Landshutban határozott felvilágosodási mintákat követ, és így az eddigi két felvilágosodott mintaegyetemhez – Halle (1694) és Göttingen (1737) – hamarjában egy harmadik is – Landshut – csatlakozott a német nyelvterületen. A Bécsi Kongresszus (1815) határozatai átmenetileg vagy véglegesen felfüggesztette számos egyetem működését, így ennek következtében Ingolstadt jelentősége még tovább nőtt.⁵⁴¹ Gróf Morawitzky irányításával folytatódott az oktatási reformok bevezetése és a felsőoktatás átalakítása, felfogása szerint nem csupán tantárgyi reformokra van szükség, hanem az egyetemet a maga egészében kell átalakítani: az egyetemet a felvilágosodás értelmében kell egyetemé tenni. Ennek elsődleges eszközei az egyetemi igazgatás, a tanrend és a személyzeti politika „átszabása” voltak. Már 1799-ben megkezdtek azon professzorok visszahívását a felsőoktatásba, akiket korábban a „felvilágosodás gyanújával” eltávolítottak. Az oktatás úgy alakult át, hogy az oktatott tantárgyakat és tudományokat két szekcióba szervezték. A korábban szokásos fakultási szerveződés megszűnt, az általános és a speciális tudományok szekcióiba sorolódtak a tantárgyak. Sokak fájdmájára a teológia, mint addig a legtekintélyesebb és önálló fakultás megszűnt, most már csak a szekció sok eleme között egy elem lett. A felekezeti közöny kialakulásának veszélye miatt sokakban gyanút ébresztett a felekezeti jelleg eltűnése az egyetemekről.

Ahogy korábban, úgy ebben az időszakban sem működött Sailer egyedül, hanem a tanítványi körrel együtt és így vált irigylésre méltó hatótényezővé. Most Jakob Salat az egykori dillingeni tanítvány, aki ebben az időben Münchenben is szolgálatot teljesített és jó kapcsolatot ápolt gróf Morawitzky oktatási miniszterrel, ő hívta fel a miniszter figyelmét a koncepció inkvizíciós eljárásban elbocsátott és parlagon heverő Sailerre.⁵⁴² Természetesen nem csak a tanítványok, de az ellenfelek is aktívak voltak, főleg Mayer fiskális, aki a Sailer-tanítványok elleni inkvizíciós eljárások vezetője volt. Az ellenlábask csoportja igyekezett az Augsburgi Egyházmegye hozzájárulását Sailer professzori kinevezéshez megakadályozni, mely persze a bajor felvilágosult politikai türelem miatt zátonyra futott. Az ebersbergi éveket így szakította meg az egyetemre visszahívó

⁵⁴¹ Ide tartoznak: Bamberg, Dillingen, Altdorf (Nürnberg), Innsbruck, Salzburg.

⁵⁴² Id. Schiel II., 304.

kinevezés. Sailer 1799. november 17.-én vett búcsút ebersbergi vendéglátójától, Karl Theodor Becktől és költözött vissza Ingolstadtba. Életének itt induló szakasza 1821-ig tart, 42 szemeszteren át ismételten törekedett a bajor kultúrát és a hitet összekapcsolni a diákok fejében és szívében, majd kanonoki kinevezést kapott Regensburgba és ezzel egyetemi katedrán teljesített tanítói küldetése lezárult.

Az egyetem költözése és a berendezkedés után új környezetben a már megújított tanrend szerint folyhatott tovább az oktatás Landshutban.⁵⁴³ Az új impozáns környezetben azonban hamarosan a kezdeti lelkesedésbe hamar belevegyül a vidéki és személyi szűkösségből származó feszültség. Landshut alig volt nagyobb Ingolstadtnál, az egyetem átköltözése előtt még könyvesboltja sem volt a városnak. Míg Dillingenben és Ingolstadtban a teológiai fakultás a papnövendékek csoportjával családias légkörben önálló életet élhetett, addig Landshutban a szekciókon belüli átjárhatóság miatt ez az intimitás már csak az emlékekben élhetett tovább. A felsőoktatás és intézményi változások állandó, sokszor káros és kóros feszültségekkel teli átalakulást Sailer folyamatosan, már Dillingentől kezdve érezte, mely Landshutban csak kicsúcsosodott. Itt már valóban a felvilágosodás eszméi laktak az egyetem falai között, az új tantestület tagjainak és az igen csak nagy létszámú hallgatóság szívében. A fakultások vitája és szellemi harca, a személyes nézetek eltéréseiből származó viták és súrlódások komoly kihívásokat jelentettek Sailer számára, de már egészen más nívón folyt a küzdelem, amit a dillingeni és ingolstadti körülményekkel aligha lehet összehasonlítani. Abba a korszakba tekintünk bele, melyet a „landshuti romantika” időszakának nevezhetünk, olyan átmeneti fázisba, mely előkészítője és szülőanyja a történelem színpadáról dolgavégezetlenül eltűnő „müncheni romantika” korszakának.

VI.2. A Ludwig Maximilians Univesitát landshuti tanévnyitója 1802-ben

Az uralkodó 1801. november 10.-én hozott határozata Landshutot jelölte ki az egyetem véglegesen székhelyének. Az egyetemi vezetés ezt az alkalmat, a költözés és a

⁵⁴³ Az egyetem élet és benne Sailer szerepét bemutató irodalom adatokban gazdag, jól dokumentált. Aichinger, 328-420.; Schiel I., *Berufung nach Ingolstadt und zweite Lehrtätigkeit 1799-1800*, 303-317 és a *Lehrtätigkeit in Ingolstadt 1800-1821*, 317-527; Schiel II., „*Briefe aus den Jahren 1799-1821, Ingolstadt und Landshut*) 193-469.; Kirchengvater, 63-125. FUNK, Ph., *Von der Aufklärung zur Romantik, Studien zur Vorgeschichte der Münchener Romantik*, Verlag Joseph Kösel & Friedrich Pustet, K.G. München 1925; MARQUART, Heinz, *Sailer an der Universität Landshut* in SCHWAIGER, G., *Johann Michael Sailer und seine Zeit*, 97-122.; BAUMGARTNER, K., *Johann Michael Sailer als Pastoraltheologe und Seelsorger in Johann Michael Sailer und seine Zeit* 277- 303, 284-285. Az egyetem történetét először Michael Permaneder és Johann Nepomuk Mederer dolgozta fel négy kötetben, a későbbi feldolgozások ezt veszik alapul, uő. *Annales almae literarum universitatis Ingolstadii olim conditae inde autem primo huius seculi initio Landshutum posteaque Landshuto Monachium translocatae*, Weiss, Monachii 1859.; legfőképp pedig PRANTL, C., *Geschichte der Ludwig-Maximilians Universität in Ingolstadt, Landshut, München, Zur Festfeier ihres vierhundertjährigen Bestehens*, I.-II. kötet, Christian Kaiser, München 1872.

berendezkedés befejezését, az 1802-es őszi szemeszterének nyitó ünnepségét – a tanítás tényleges megkezdését – méltó módon, többnapos hálaadó ünnepséggel kívánta megünnepelni.⁵⁴⁴ Ekkora már az új tantestület is teljessé vált, a régi elbocsátottak visszahívása, és az új tagok költözése is, nagyjából befejeződött.⁵⁴⁵ A hálaadó ünnepség nem csak az egyetem intézményének bemutatkozása volt, hanem az új felvilágosult tudományos irányvonal teljes értékű demonstrációja. Az elhangzó beszédek tartalmilag nagy pontossággal adják vissza a választófejedelem és Montgelas miniszter politikai-, az egyetemmel kapcsolatos gyakorlati-képzési szándékait, hogy teljes képet kaphatunk a célkitűzéshez vezető tudományos feladatokról.⁵⁴⁶ Az ünnepségen elhangzó beszédek azért is jelentősek, mert itt egyrészt, előre tekintve egyszerre fogalmazódnak meg azok az új célkitűzések, melyek a későbbiekben meghatározzák az egyetem fejlődési irányát, másrészt, azt is megmutatják, hogy a felvilágosodás folyamatában a racionalizmus és a kritizmus korszaka véglegesen lezárult és ettől kezdve új tudományos célkitűzések érvényesek a teológián belül is.

A fejedelem a professzori kar kérésére a Ludwig Maximilian (a saját) nevét adta az egyetemnek és a helybeli domonkos templomot pedig egyetemi templomként az egyetemhez rendelte. Az ünnepség szervezését három tagból létrehozott bizottság fogta össze, prof. Gerog August Bertele az orvosi karról, prof. Johann Georg von Feßmaier a jogi karról és a fiatal prof. Georg Alois Dietl az esztétika és a filológia tanára az általános tudományok szekciójából.⁵⁴⁷

A hálaadó ünnepség első napján, 1802. június 4.-én, pénteki napon, a tantestület 9 órakor gyülekezett az egyetem főépületében, hogy onnét a rektor vezetésével (prof. Thadäus Gönner, a jogi kar tanára) a városon keresztül az egyetemi templomba vonuljon,

⁵⁴⁴ A választófejedelem 1802. május 27.-i rendeletében „az egész ország öröme” engedélyezte az ünnepségek megtartását, „de csakis minden épület összes berendezési munkálatainak befejeztével”. vö. *Dankfest*, 5-6.

⁵⁴⁵ A hálaadó ünnepségről kiadott egyetemi kiadvány az új tantestület toborzását, az egyetemi költözést, és tanítói tevékenységet, így írta le: „Miksa József választófejedelem a kormányzásának kezdetén mintegy újjáteremtette Bajorország állami egyetemét. Hatalmas szava (1799. nov. 25.-i rendelete) bel- és külföldön olyan férfiakat hívott össze, akiknek nevét Németország már korábban is tisztelettel ejtette ki, vagy derengő hírnevük mutatkozott a pirkadatban. Szava haladáshoz segítette és háttérrel adott a kiszélesedett emberi tudás előadásához – szava teremtette meg a gondolkodás és a tanítás szabadságát, melyet most egész Európa megcsodál. Mivel azonban a barátságtalan volt a talaj, a sok erőfeszítés ellenére is alig-alig tenyészett; Ő kiszabadította az egyetemet eme régi ketrecéből és az Isar elbűvölő mezejére helyezte át. Itt ki is virágozott, mint a jobb földbe átültetett fa, a háború viharai ellenére. És Miksa József látta, hogy az áthelyezés jó volt, ezért kinyilvánította (1801. november 10.-i rendelet), hogy Bajorország Egyeteme mindenkor Landshutban marad. Ugyanakkor egy állami épületet rendezett be, megfelelő birtokokkal és jelentős jövedelemmel is ellátta. Az egyetem mélységesen meghatódva ezen kegyelmek összességén, előjáróinak rendelése szerint, a legforróbb háláját viszi a fejedelem trónjához.” *Dankfest*, 3-4.

⁵⁴⁶ *Akademisches Dankfest auf der bayerischen Ludwigs Maximilians Universität zu Landshut*, gefeiert 4., 5., 6., 7., Sommermonats 1802, Landshut bei Philipp Krüll, Universitätsbuchhändler 1802.

⁵⁴⁷ uo. 5.

és ezzel kezdetét vegye a hálaadó ünnepség, a szenátus „székfoglalója” és az egyetem bemutatkozása. Erre az alkalomra az egyetemi templom homlokzatát nagy gondossággal és ötletességgel feldíszítették. A bejárat elé egy hatalmas diadalívet építettek, melynek tetején Pallasz Athéné alakja állt és az egyetem címere koronázta. Athéné központi alakja mellett a két oldalon két másik, a jobbán a felvilágosodás, balján pedig a hálaadás alakja állt, aki éppen egy antik oltár tüzebe tömjénszemet dob. A felvilágosodás szobrának kezében egy félig kitekert tekercset tartott, amelyen a „Fiat lux!” feliratot olvashatták a templomba bevonulók.

Az egyetem székfoglalásának ünnepi beszédét a számos és sokféle jelenlévő előtt Alois Dietl professzor tartotta az egyetem intézményének fontosságáról, melyet a „bölcesség templomot épített és meghívott magához” (vö. Péld 9,1.3.) ószövetségi szentírási mondathoz kapcsolódva fejtett ki.⁵⁴⁸ Az egyetem az a templom, amit a bölcesség a választófejedelem felügyelete alatt felépített. A beszéd visszapillantott a tudományok fejlődésének eddig megtett rögzös útjára, különösen is hangsúlyt kapott a „filozófia csodálatraméltó fejlődése”.⁵⁴⁹ Ez a fejlődés a felettünk, a bennünk és a körülöttünk lévő dolgok megváltozott szemléletéből a tudás új rendjét alkotta meg, a fizikai és az erkölcsi világ más alakot kapott. A tudományokból elűzte a dogmatizmust, a teoretikus értelmet alárendelte a gyakorlati értelemnek, az ismeretek számára új határokat tűzött ki, megmentette a legfontosabb igazságokat, melyeknek alapjait a szkepticizmus megrengetett, felállította a legmagasabb erkölcsi törvényt, egyszer és mindenkorra megalapozta a vallásról, a jogról és az erényekről szóló tanítást. Mindez a tudományok soha nem látott közhasznúságához vezetett, mely nagymértékben kihatott a népművelésre, a technikára és a gazdaságra. Minél ismertebbé válnak a természet erői, annál inkább talajt veszítetté lesz a képzelt szellemvilág és visszaszorul a titkok és a csodák világa. A gyógyászat és jogtudomány a törvényszerűségek ésszerűségét ki tudják mutatni és ezzel a társadalom jóléte és boldogsága (Glückseligkeit) nagyobb előnyt, gyorsabb fejlődést, élvezhet.

A teológia sorsa is hasonlított a többi tudomány sorsához. A keresztény tanítás magját (hogy Isten a mi mennyei Atyánk, és ebből forrászó alapkövetelményt: legyetek tökéletesek, mint Ő, és egymást testvérként szeretni) a skolasztikus agyafűrt spekulációk és dogmák eltorlaszolták a keresők elől. Az istentisztelet Jézus akarata ellenére a ceremónia

⁵⁴⁸ A beszédet az egyetem kiadója külön is megjelentette, DIETL, G. Alois, *Rede als die churfürstliche Universität zu Landshut die ehem. Dominikanerkirche in Besitz nahm*, bey Philipp Krül, Landshut 1802. A beszéd teljes szövegét ld. a XIV. függelék ,130-160.

⁵⁴⁹ uo. 12. Az alábbiakban Dietl beszédét kivonatolva, tartalmi egyszerűsítéssel követem.

tiszteletévé alakult át, és ezt nevezték el vallásnak. A teológiának kétségkívül lassabb fejlődési ütemben kell fejlődnie, mivel sajátos értelmű közhasznúsága szerint a gyengébbeket is védenie kell. Most azonban azon fáradozik, hogy a keresztény tanítást eredeti tisztaságában mutassa meg, tiszta forrásokból merítve, az isteni igazságokat megtisztítva az emberi bölcselkedő beszédétől, szétválasztva a lényegeset az esetlegestől, a vallást a szív és az élet dolgaként kezeli. A modern teológia azt is tudja, hogy a pozitív kinyilatkoztatásra épülő pozitív vallás nem lehet meg külső, pozitív istentisztelet nélkül. Az egyetemen belül a vallásnak az a szerepe, hogy papjaiban ügyes néptanítókat neveljen. A vallás isteni eredetét és értelmes jellegét az bizonyítja, hogy minden időhöz, nemzethez és kultúrtörténeti periódushoz illeszkedik, mindenre, ami igaz, jó és szép fejlesztően hat, és barátságosan folyik bele minden olyan formába, melyben az igaz, a jó és a szép megjelenik. Dietl meghatározza a teológusok feladatát is: dolguk, hogy egyetlen isteni igazság elhagyása nélkül hozzák harmóniába a vallást a korszellemmel. Mivel a vallás és az értelem egyetlen atyának gyermekei, a „nagyobb felvilágosodás” sohasem áll ellentétben a vallással sőt, éppen ez tisztítja meg a vallást a mindenkori emberi hozzáátételektől. A szónok beszédét a Szentlélekhez szóló imádsággal zárta, melyben azt kérte, hogy az egyetem az igazi bölcsesség temploma legyen. Dietl, aki talán az egyetem legműveltebb professzora volt, beszédében tömören és csábítóan adta elő a „nagyobb felvilágosodás” célkitűzéséből adódó feladatokat.

Sailert, aki minden bizonnyal ott volt a templomban és halotta ezt a beszédet, különösen is megérintette, hiszen majdnem minden hangsúlyos elem, amiért ő eddig harcolt és szenvedett, nevének nevezve hangzott el Dietl szájából.

Este az aulában rendezett ünnepséget a választófejedelem tiszteletére rendezték. A dekorációt alkotó piramisok oldalaira az uralkodó erényeire és bölcsességére utaló feliratokat írtak (pl. a tolerancia védelmezője, a sajtószabadság visszaállítója). Amikor felgördült a függöny, láthatóvá vált a felvilágosodás temploma ragyogó fényben, melynek háttérében Miksa József választófejedelmet ábrázoló festmény állt, előtte háromlángú áldozati oltár. Génuszok kórusa táplálta a tüzet, akik himnuszot zengtek a fejedelemnek⁵⁵⁰,

⁵⁵⁰ Dankfest, 11-12.

virágszirmot szórtak a kép irányába, és végül virágkoronáikat az oltár lábához helyezték.⁵⁵¹ A hálaadó ünnepség második napjára tervezték a tiszteletbeli címek adományozásának ünnepélyes aktusait, amit az utolsó oktatási reform tett lehetővé az egyetemi életben. Az előadások, a disputák, a honoris causa laudációk és egyéb ünnepi beszédek sorozata a szombati nap egészét betöltötte. A délelőtti programjában – az ellentáborok két fejének összecsapásaként – egymás után két díszdoktori értekezés következett: *Cajetan Weiler* (1762-1826) és *Friedrich Wilhelm Schelling* (1775-1854).

Cajetan Weiler filozófia professzor és a Münchener Líceum rektora, katolikus pap, Kant „meghitt” követője, a bajor felvilágosodás élharcosa volt. Kant eszméiből kiindulva és Friedrich Heinrich Jacobi filozófiájából merítve a hitetlenség és a babonás hit közé a felvilágosodás szellemiségét akarta beépíteni közvetítő elemként, mely sem nem hitetlen, sem nem babonás, hanem egyszerre felvilágosult és ugyanakkor hívő. Törekvése Jacobi filozófiájából kiindulva a szív vallásfilozófiájának továbbfejlesztése volt, mellyel az ifjúság képzésének elméletét és gyakorlatát kívánta megalapozni. Az egyetem másik jelöltje a díszdoktori fokozatra a Fichte és Hegel mellett a szárnyra kapó romantika fő képviselője, az evangélikus filozófus *Friedrich Wilhelm Schelling* (1775-1854) volt, aki a kanti tanítást már egyértelműen a múlthoz sorolta. Míg eddig Weilert a kanti rendszert illetően a bajor felvilágosodás középutas pápájának tituláltak, addig Kantot elhagyva Landshutban már Schellingnek számos követője akadt, olyanok, akik a königsbergi filozófussal szemben Schellingben már a tudomány új világrendjének prófétáját látták. Ami itt kettejük személyében megjelent, az valójában az egyetemen két, egymás ellen harcoló pártot jelentett. Az ebből az alkalomból tartott ünnepi beszédek rendkívüli mértékben jellemzőek az egyetemen kialakult helyzetre, mely később Sailer jelenlét és életútját is alakítják.

Weiler díszdoktorrá avatása a „rég hangnemben” zajlott, a laudációt *Joseph Socher* professzor, az elméleti és történeti filozófia előadója mondta. Beszédében sorra előkerülnek a kanti erkölcs hangsúlyai, az ön- és a kölcsönös tisztelet, az egoizmus, a

Kórus (refrén)
Áldozatok
virágkoszorúkat,
a fejedelem képe előtt,
kinek szíve,
legszebb vágyainkat
teljesíti.

az igazság géniusza
Igazság, az ő trónjából
a te napod sugárzik,
áldás, boldogság, öröm
árad belőle
Kórus (refrén)
majd

a felvilágosodás
géniusza
A köd homályát
eloszlatja,
szabaddá lesz a szellem,
és dicsérik őt és hirdetik,
hogy, lássátok milyen
nagy ő.
Kórus (refrén)
majd

a haza géniusza
Bajor diákoknak,
a kezét nyújtja,
hála- és örömkönyveket
hullat a haza.
Kórus (refrén)

⁵⁵¹ uo. 9-12.

minden emberben adott közös természet, a jó megismerése stb., valamint Weiler professzor eddigi érdemei a nevelés területén. A benne munkáló ösztön szerint talentumait fáradhatatlanul kamatoztatta, magántanárként, az iskolákban és végül a főváros líceumának élén, valamint komoly irodalmi munkássága is elősegítette a fény ragyogását a sötétben. A laudáció szerint igazi felvilágosítóként állhat ő a bajor fiatalság előtt és egy nevelő intézmény élén. Munkásságát és érdemeit tekintve nem véletlen, hogy az új bajor kormányzás a közoktatás megszervezésében és a „sötétség fiai elleni harcban” továbbra is számít kiváló adottságaira.⁵⁵²

Alois Winter sebész professzor az orvosi fakultás dékánja ünnepi beszédének végezetével avatta Schellinget díszdoktorrá, ami a valódi fordulópontot jelentett a felvilágosodás korábbi szakaszából egy más útirányba.⁵⁵³ A beszéd, melyet érezhetően Andreas Röschlaub (orvosi kar) inspirált, méltatta Schelling korábbi széleskörű tevékenységét, melyből a díszdoktor univerzális ismereteire következett.⁵⁵⁴ A medicina területén Schelling jártassága nem maradt „a dilettáns” nivón, hanem tudása a modern nézetek összességét új organikus egységbe olvasztva fogja át. Külön említést és hangsúlyt kap Röschlaub professzorhoz fűződő, és már régóta fennálló baráti és tudományos töltetű, kapcsolata. A beszéd lényege abban áll, hogy a humán gyógyászathoz a technikai és a természettudományos ismeretek mellett egy olyan filozófiai rendszert tart elengedhetetlennek, melynek kerete garanciát ad, az orvosi eljárás technikájának, a természetben lévő folyamatok törvényszerűségeinek és a természettudományos ismeretek, egységes és helyes értelmezésére. Az orvostudomány ugyanis nem maradhat tiszta technika vagy egyszerű természettudomány, jóllehet a természettudományos ismeretek összességét feltételezi, de azt olyan szisztematikus keretbe kell ágyazni, mely értelmezi ezek alkalmazását a gyógyítási folyamatában a betegágnál, mely valódi művészet, több mint technika vagy természettudomány. Ezzel a beszéddel új tudományos irány jelent meg Landshutban. A reflexió nem pusztán a fizikai, a biológiai és a matematikai képletekre, az empirikusan feltárolóra korlátozódott, hanem egy nagyobb egészben foglalhatta el a maga

⁵⁵² Joseph Socher beszédét teljes terjedelmében ld. Dankfest, 71-82.

⁵⁵³ uo. 55-70.

⁵⁵⁴ Schelling megjelenése az egyetemen és az ezzel kezdődő átalakulásban Röschlaub professzornak jutott a főszerep. A választófejedelem Röschlaubot kinevező dekrétuma 1802. május 2.-án keletkezett, az egyetem hálaadó ünnepe, benne Schelling doktorrá avatása pedig június 5. (szombat), azaz rá egy hónapra zajlott. Az ünnepség hivatalos magtartását a „régóta” hangulatára komponálták, mely mindjárt Schelling szellemét mozgatni képes horderőt kapott. Az ebben rejlő újdonság és jelentőség aligha volt az egyetem minden tagja előtt világos. Az egyetem ingolsatdti vagy dillingeni állapotához képest azonban ezáltal rajzolódik ki az új akadémiai karakter: az orvosi kar nem csak a többséget alkotja az egyetemi keretben, hanem az egyetem szellemi hangadója és fejlődésének iránymutatója is lett. vö. FUNK, Ph., *Von der Aufklärung zur Romantik, Studien zur Vorgeschichte der Münchener Romantik*, 21.

jogos és kijelölt helyét. Kant „lét egésze”, mely a tapasztalati és a posztulált törtrészekben állt a landshutiak előtt, most Schelling élet-széntézisében vált egységes organizmussá. A landshuti és később a müncheni romantika a lét művészi egységéből kiindulva a gondolkodás és az erkölcs művészetét akarta kidolgozni és közölhetővé, átadhatóvá tenni. A romantikának a felvilágosodással szembeni többlete, ebben a landshuti korszakban, ha csak követelményként is, de az ismeretek objektív karakterének értékelésében, a világot átszelő metafizikai átláthatóság megteremtésében, a biztos ismeretekre épülő és abszolút érvényű élet- és világértelmezés felépítésében, a szilárd eszmékre épülő harmonikus életalakítás antropológiai kritériumában már magyszerűen megragadható.

A szombati nap még egy különleges, az egyetem további fejlődési irányát meghatározó eseménnyel jeleskedett. Délután három órakor a jogi licenciátusok disputái között Johann Georg von Feßmaier, a nagyon fiatalnak számító államjogász professzor rövid ünnepi beszédet tartott a „fiatalság érzületét mélységes lelki nyomokkal nevelő ünnepekről”.⁵⁵⁵ Beszédében összehasonlítja a görög népközeli nevelést és képzést a kor nevelési stílusával és ezzel a figyelmet az antik világ felé terelte. Kívánatosnak tartotta a néptől távoli, túlzottan is tudományos nevelés mellé az antik „népközelség” visszaállítását és utánzását, az antik ünnepekhez hasonló, a fiatalok számára rendezett ünnepek bevezetését. Ugyanis az antik korban a fiatalok ünnepei megvidámították a lelket, gondozták a baráti viszonyokat, kialakították a közösségi érzést, fejlesztették a természetes törekvés készségét. Beszédében felszólítja a modern államokat: „Élesszétek újjá a régi ünnepeket és kapcsoljátok össze az Egyház szükségszerű ünnepeivel.”⁵⁵⁶

Az ellenzők által csak „iuvenizmus” néven említett irányzat ténylegesen ebből a beszédből források és szélesedik majd mozgalommá a diákság körében.⁵⁵⁷ A diákmozgalomnak eme korai fajtája a későbbiekben belefolyt a felszabadító háború iránti lelkesedésbe, az alkotmányos politikai mozgalmakba és az 1848-as forradalmakba.⁵⁵⁸

Feßmaier nem a keresztény, de még nem is a német hagyományból merített, hanem a pogány Hellász a példaképe. Később a romantika felhagyott ezzel a klasszikus-felvilágosult eszménykövetéssel és inkább a délnémet hagyomány kincseit igyekezett kihasználni. Feßmaier beszédében azonban láthatóvá vált Rousseau és Pestalozzi pedagógiai felfogása, melyek ugyancsak „színesítették” az egyetem és a diákmozgalmak szellemi arculatát.

⁵⁵⁵ A beszédet ld. Dankfest, 91-102.

⁵⁵⁶ „Erwecket alte Feste wieder, verbindet sie mit den notwendigen Festen der Kirche”. uo. 100.

⁵⁵⁷ vö. FUNK, Ph., *Von der Aufklärung zur Romantik, Studien zur Vorgeschichte der Münchener Romantik*, 20.

⁵⁵⁸ KIRCHENVATER, 67.

VI.3. A landshuti professzori kar és Sailer közvetlen baráti köre

Még 1799-ben elkezdtek visszahívni az egyetemre azokat a korábban eltanácsolt professzorokat, akiket egyrészt tehetségesnek, másrészt az új felvilágosult és modernizációs célkitűzések megvalósítására alkalmasnak ítélte a szakminisztérium. Sok régi és természetesen sok új arc jelent meg az egyetemi katedrákon, mely először virágzó és termékeny sokszínűséggel kecsegtetett, de az új érdekek és nézetek zsúfoltsága hamarosan keserű vitákba és ellenségeskedésbe torkolltak.⁵⁵⁹ Nemegyszer a nagy tehetségek kiállhatatlan természete és szertelen tudományos törekvése csoport- és pártképző erővé vált,⁵⁶⁰ és a kollegiális együttműködést csakhamar ellehetetlenítette.⁵⁶¹

⁵⁵⁹ A professzorok közötti viszonyról nem csak Sailer panaszkodik, hanem az jogi karon tevékenykedő Thadäus Gönner, a közjog tudósa is. Köreit az egyetemen „Gönner Kränzchen”-nek nevezték, nagyravágyó, kiállhatatlan, megosztó, nehezen kezelhető személyiség volt. Ő így panaszkodik arról a helyzetről, aminek létrejöttéhez csoportja hangadójaként ő maga is nagyban hozzájárult: „Itt megállapíthatja az ember magában, hogy a professzor urak körében a harmónia inkább elfogyóban, mintsem növekvőben van. Gonosz az a démon, amelyik a szép Landshuton uralkodik” idézi FUNK, Ph., *Von der Aufklärung zur Romantik, Studien zur Vorgeschichte der Münchener Romantik*, 107. Gönner legnagyobb, hasonló személyi karakterrel rendelkező ellenfele a jogi karon belül a protestáns származású Anselm Feuerbach, jogász és a kriminalisztika professzora, Ludwig Feuerbach apja, így panaszkodik szüleinek 1804-ben az állapotokról: „a város és a környék menyei, de a professzorok közötti viszony ördögi”. Id. Aichenger, 332.

⁵⁵⁹ vö. uo. 329.

⁵⁶⁰ Az átalakuló felvilágosodáshoz fűződő viszony szerint két nagyobb „párt” jelenik meg a tantestületben: az egyikben a régi vonalas felvilágosodás, elsősorban Kant eszméinek követői tömörülnek, a másikban pedig a „szerzetesek, misztikusok és schellingiánusok”, ahogy őket a felvilágosítók nevezik, csoportosulnak. Az első csoportban különösen jelentős a jogi fakultás tanári kara, hozzájuk kötődnek a filozófia és a teológia területéről néhányan, valamint a hozzájuk vonzó és hasonló gondolkodásmódúak az egyéb fakultásokon. Illusztrációként néhány név: a jogtudományok tanára *Goerg Xaver Semer* és *Nikolaus Thaddäus Gönner* (az egyetemen a felvilágosodás zászlóvivőjeként ünneplik), *Gregor Leonhard Reiner* (O. Prem., Steingadenből, praktikus filozófia, egyetemes történelem), *Joseph Socher* (egyházmegyes klerikus, elméleti és történeti filozófia, logika, metafizika, antropológia), az ágostonos *Paul Hupfauer* (Beurerberg utolsó prépostja, logika, metafizika, bölcséleti irodalomtörténet), *Josef Anton Milbiller* (egyházmegyes klerikus, történelem, statisztika); *Anton Drexel* (latin és görög nyelv); *Anton Michl* (egyszerre a teológiai és a jogi fakultáshoz is tartozott, főleg egyházjogot tanított, mellette még kateketikát, liturgikát és kazuisztikát is előadott); *Gregor Alois Dietl* (esztétika és filológia), *Matthias Fingerlos* (egyházmegyes klerikus, 1804-181 között a szeminárium rektora, 1806-tól pasztorálteológiát oktatott), *Jakob Salat* (1807-től filozófiát oktat). Ezzel a csoporttal áll szemben a „szerzetesek, misztikusok és schellingiánusok” társasága, akik már a letűnt felvilágosodás helyett a felvilágosodás meghaladásán és felülmúlásán fáradoztak. A csoportot fémjelző nevek: *Johann Michael Sailer* (erkölcssteológia és pasztorálteológia); *Patriz Bendikt Zimmer* (dogmatika és rövid ideig biblikus archeológia [1807/08]); *Sebastian Mall* (egzegézis és keleti nyelvek); *Joseph Weber* (egyházmegyes klerikus, fizika), *Maurus Magold* (OSB, botanika); ehhez a csoporthoz sorolható még *Andreas Röschlaub* (patológus); az evangélikus filológus *Friedrich Ast* (Pláton-specialista, esztétika tanár); *Friedrich Wilhelm Breyer* (evangélikus, egyetemes történelem) *Philipp Franz Walther* (az orvosi kar magántanára); *Fridrich Tiedemann* (anatómia); a jeles jogász *Anselm Feuerbach* (kriminalisztika, állami jog); *Friedrich Karl von Savigny* (jogász, 1808-1810 között).

⁵⁶¹ A számtalan új kinevezés felsorolása és elemzése túllépi a dolgozat kereteit, itt ennek csak sematikus említése történik. Ezeket néhány kutatás alaposan feldolgozta pl. FUNK, P., *Von der Aufklärung zur Romantik, Studien zur Vorgeschichte der Münchener Romantik*, Verlag Joseph Kösel & Friedrich Pustet, K.-G., München 1925., különösen 1-113. Néhány konkrét adatot a professzori karról az egyetem kiadványában ld. *Akademisches Dankfest auf der bayerischen Ludwigs Maximilians Universität zu Landshut*, gefeiert 4., 5., 6., 7., Sommermonats 1802, Landshut bei Philipp Krüll, Universitätsbuchhändler 1802. A hálaladó ünnepség leírásában a „négy fakultás professzori kara, más oktatók, és az egyéb akadémikusok” létszámát illetően a „kb. 500” kifejezéssel adja meg. továbbá ld. KIRCHENVATER, 63-125. valamint MARQUART, H., *Sailer an der Universität Landshut* in SCHWAIGER, G., *Johann Michael Sailer und seine Zeit*, 97-122.

Sailer a dillingeni helyzethez hasonlóan Landshutban is a pártoskodó tudósok keresztüzébe került, számos feljelentést terjesztettek be ellene a fejedelmi udvarnál.

VI.4. Sailer életvitele és a tanítványi körök, utazásai és egyéb kapcsolatai

Sailer öröme a régi barátok – Patriz Benedikt Zimmer és Joseph Weber – vele együtt újra kinevezést kaptak az egyetemi katedrára. Hogy az újra egyesült „dillingeni háromlevelű lóhere” folytathassa mindazt, ami ingolstadti elbocsátásukkal félbeszakadt, közösen bérelt házban laktak együtt, amelyben Sailer három szobát lakott.⁵⁶² Weber egy év után kivált a körükből és visszatért Dillingenbe, ugyanis nem tudott elszakadni a volt plébániai közösségtől (Demmingen). Zimmert hamarosan támadás érte a kantianus filozófiát oktató professzorok részéről, mivel ő már Schelling újdonságnak számító rendszerét követve tanított.⁵⁶³ A vádaskodások elérték azt, hogy Zimmert a szakminisztérium heterodoxiával gyanúsította meg. A müncheni vezetés – ismerve a Sailer és Zimmer közti baráti viszonyt, Sailert kérték meg a közvetítésre, vegye rá Zimmert az önkéntes lemondásra. Sailer a közvetítő megoldást javasolva védelmébe vette Zimmert, aki élete végéig az egyetemen maradhatott (1820). Ahogy korábbi állomáshelyein, úgy Landshutban is kialakultak Sailer körül különböző csoportok. A professzorok és a tanítványok közül sokan keresték társaságát. A saileri csoportok itt is felekezeti hovatartozástól függetlenül – inkább az igazság keresésének alázatos lelkületére a hitben és tudományokban – épültek, ezért Sailert kezdettől fogva nagy elégedetlenség tölti el a professzorok közötti viszályok miatt. Már a megérkezése utáni napon így ír:

„... 1800. június 1.-től Isten atyai keze Landshutba játszott át. A levegő itt lágyabb, a hely barátságosabb, a nép közvetlenebb – de az egyetemi levegő nem tiszta levegő. Azon dolgok között, melyeket nem Isten keze alkotott, itt a maga mindent felörlő dolyfével a forrófejű tudományosság áll az első helyen. Persze nem ott élünk, ahol lakunk, hanem ott, ahol szeretünk...”⁵⁶⁴

Az „alkalmatlankodó” emberi körülmények ellenére Sailert inspirálta az új környezet és örömmel töltötte el a tanítás lehetősége. A közben egyre csak szaporodó

⁵⁶² Kirchengvater, 66.; Aichinger, 331-332.

⁵⁶³ Gregor Rainer, O. Prem. (gyakorlati filozófia, egyetemes történelem, filozófia- és irodalomtörténet) és Joseph Socher (elméleti és történeti filozófia) professzorok támadják meg Schelling rendszerének követése miatt. Mindkettőjüket korábban elbocsátották az egyetemről, majd az uralkodóváltás után különösen Reiner visszahívása demonstratív jellegű. Socher később az egyetem rektora lesz (1804), míg Rainer egy tűzvészben 1807. febr. 15.-én életét veszíti. Aichinger mindkettőjük mentalitását Jakob Salat véleményével jellemzi: „Kanton kívül ne legyenek más isteneid!” ld. uő. *Denkwürdigkeiten, betreffend den Gang der Wissenschaft und Aufklärung im südlichen Deutschland*, bey Anton Weber, Landshut 1823. idézi Aichinger, 333. Jakob Salat művében az Aichinger által megadott helyen ez a minősítő szövegrész nem található, tehát Aichinger egyéni értékelését kell látnunk a kijelentésben, amit a következőképpen vezet be: „ehhez a parancshoz a rabszolga alázatával ragaszkodtak”. ld. uo.

⁵⁶⁴ Sailer levele E. A. Stolberg-Wernigerode grófnőhöz, Landshut 1800. június 2., ld. Schiel II., 198.

feladatok – a költözés időszakában a dékáni feladatkört is betöltötte a teológiai fakultáson,⁵⁶⁵ majd az 1804/05-ös tanévben a rektori feladatkört⁵⁶⁶ – lelkesítik és további ösztönzéseket adnak az elmélyültebb munkára és a fegyelmezett életvitelre.⁵⁶⁷ Lehetőség szerint állandó napirendet követett, ez tette lehetővé számára a legtöbb érintkezést a kollégáival és a hallgatóival. A napirendje hajnali öt órakor vette kezdetét a reggeli szentmisével a Szent Lélek Templomban, ahová számos diákja is elkísérte és a helybeliek is szép számmal voltak jelen. A misét követő csendes imádság után haza ment, útközben pedig becsukott szemmel alamizsnát osztott a szegényeknek. A reggeli után tíz óráig, az előadások kezdetéig, olvasmányok és stúdiumok töltötték meg az idejét. Az előadás után vagy meglátogatta ismerőseit, vagy újságokat és napilapokat olvasott. Délben a professzori baráti körben elfogyasztott ebéd után délután három óráig tartott a rekreáció, vagy pedig két órától a magántanítványok oktatásának szentelte magát. Nem maradhatott el a délutáni séta, Sailer a diákok társaságában vagy a városban, vagy a környéken tett egy órás sétát, amennyiben az időjárás megengedte. Az Ingolstadtban megkezdett gyakorlatot itt is hasznosnak látta folytatni, a séták és kirándulások Landshutban is híressé váltak a diákság körében. Ezután ismételten tudományos munka következett este hat óráig, vagy addig, amíg a professzortársak meg nem érkeztek az esti sakkjátékokra és beszélgetésre. Ezután következett a közös vacsora, majd az esti imádság. Sailer koránfekvő volt, elengedhetetlennek tartotta az esti kilenc órai lefekvést. A közvetlen tanítványi kört is folyamatosan arra figyelmeztette, hogy a szükségtelen éjszakai élet és munka megrontja az embert.⁵⁶⁸

⁵⁶⁵ Bár a kutatások általában nem említik dékáni működését egy Christoph von Schmidnek írt levele 1801-ben tanúskodik arról, hogy ezt a hivatalt a „következő novemberben át kell adni” és „a hivatalos ügyekkel el kell számolni”. ld. Schiel II., 219. Továbbá ismeretes hogy az 1804/05-ös akadémiai évben az egyetem rektora is volt. Több alkalommal az egyetem szenátusának választott tagja volt, oktatást szervező tehetségét az egyetem folyamatosan igyekezett felhasználni. 1804-től a kettő közül az egyik olyan hivatalos kurátor szerepét is betöltötte, akinek megbízatása azon diákok pénzének kezelése volt, akik ezt maguk vagy nem tudták, vagy nem akarták végezni. Később, mivel az egyetemen a szegényebb diákokat eredményesen támogatta, a város karitatív bizottságának tagjává is megválasztották, ahol a segélyező munka szervezésében vett részt. vö. MARQUART, H., *Sailer an der Universität Landshut* in SCHWAIGER, G., *Johann Michael Sailer und seine Zeit*, 97-122., 99. különösen a 7. lábjegyzetben.

⁵⁶⁶ Kirchenvater, 78. Rektori működéséről számol be Sailer kedves svájci barátainak írt levelében 1805. január 26.-án. A levelet ld. Schiel II., 303.kk.

⁵⁶⁷ Erről tanúskodnak a bizalmas barátokkal folytatott levelezései, elsősorban Eleonore Auguste von Stolberg-Wernigerode grófnőnek írt levelei. vö. KIRCHENVATER, 66.; példaként néhány levél ld. Schiel II., „Briefe aus den Jahren 1799-1821, Ingolstadt und Landshut) 199-200.; 208-209.; 214-215.

⁵⁶⁸ Sailer napirendje érdekes módon részei lesznek egyes tanulmányoknak és a biografikus munkák is sokszor feleslegesnek tűnő részletekbe bocsátkoznak és hosszasan tárgyalják. Ez azzal magyarázható, hogy fennmaradt levelek és beszámolók is fontosnak tartották és a hallgatóság egyéni élményeinek forrása éppen az volt, hogy bekapcsolódhattak tanáruk életébe. A fő források elsősorban Cristoph von Schmied, Jakob Salat, Eduard Schenk, Johann Nepomuk Ringseis beszámolóit jelentik. Ebből a nézőpontból Sailer tökéletes ellentéte a mindenkitől visszahúzó és csak a katedrán megjelenő Benedikt Stattlernek. A napirendi adatokat és ezek elemzéseit bővebben ld. Aichinger, 339-348. MARQUART, H., *Sailer an der Universität*

A landshuti években tovább bontakozott és itt vált teljessé „Sailer papi iskolája”, a magántanítványok köre, mely egyrészt Sailer tevékenységének gyümölcseként fogható fel, másrészt, képet ad a reá ható tényezők sokrétűségéről is. Sailer valódi pedagógusnak mutatkozott ebben a komplex közegben, zsenialitása pedig abban ragadható meg, hogy képes felhasználni magát ezt a közeget a nevelésre, a hit továbbadására.

A legjelentősebb tanítványi kört ezekben az években a „svájci gárda” jelenti Sailer életében.⁵⁶⁹ Már korábban is számos svájci tanítvánnyal ápolt elmélyültebb kapcsolatot, ezek az évek azonban kiváló tehetségeket hoztak Svájcból Landshutba. 1802-ben érkezett az egyetemre *Joseph Widmer* (Luzern), majd pár hónap múlva barátja invitálására *Aloys Gügler*. Sailer a svájci hallgatókat a két évenkénti utazásai során otthonukban is meglátogatta és az ottani evangélikus körökben is nagy tekintélyre tett szert. Landshutban nagy létszámú svájci hallgatóság vette körül a professzort és a csoport önálló életet él. Sailer egy kasszán élt velük, ő kezelte a pénzüket.⁵⁷⁰ Vasárnap a délutáni órákat együtt töltötték, a beszélgetésen kívül sokszor kisebb előadásokkal oktatta is őket. A név- és születésnapokat Sailer lakásán együtt ünnepelték, ezekbe az ünnepekbe Zimmer professzor is bekapcsolódott.

A magántanítványok köreit elsősorban a társadalmi ranglétra magasabb fokairól származók alkották. Ezt leginkább a bajor trónörökösnek, Ludwig Karl Augustnak, a későbbi I. Lajosnak landshuti megjelenése fémjelzi. A terv szerint a trónörökös Sailer vezetésével készül fel azokra az egyetemi tanulmányokra, melyeket később Göttingenben végzett. Sailer *privatissimuma*⁵⁷¹ mellett jogot, állami jogot, közgazdaságot és természetismerttet tanult átmenetileg Landshutban. Sailer feladata az volt, hogy a trónörökösöt a „*keresztény erkölcs maximái szerinti*”⁵⁷² felkészítse a későbbi uralkodói küldetés helyes betöltésére. A hivatalos előadás után a professzor a vasárnapi evangélium tartalmát is elmagyarázta a hercegnek, akinek figyelmét szakadatlan Isten kegyelmére irányította, amely rábízta az uralkodói feladatot. Sailer tanításának, „mentorkodásának” hatását foszlányokban csak kettejük levelezésében felfedezhetjük fel, mivel Sailer egyébként az aktuálpolitikai és államelméleti kérdésekben csak nagyon ritkán, és akkor is

Landshut, 99-103.; *Kirchenvater*, 70-72.; korabeli levelek és beszámolók pl. Schiel I, 342., 411. és 413.; beszámolók a saileri gyakorlat tágabb körű hatásairól a jogi és az orvosi karon ld. Schiel I, 461. vö. 358.

⁵⁶⁹ Aichinger ezt a tanítványi kört csak „Schweizerkolonie” néven említi. Az alábbiak az ő adatira támaszkodnak. uő. *Johann Michael Sailer, Bischof von Regensburg*, 372-381.

⁵⁷⁰ A kölcsönös kisegítésről és támogatásról tanúskodik Sailernek Schmidhez írt levele ld. Schiel II., 219.

⁵⁷¹ Eleonore Auguste zu Stolberg-Wernigerode grófnőnek írta le Sailer a trónörökös heti háromszori délutánonkénti oktatását. ld. Schiel II., 352.

⁵⁷² *Moral des Regenten in christlicher Maximen*.

visszafogottan nyilatkozott.⁵⁷³ Sailernek az uralkodói házra gyakorolt hatását részben nyomon követhetjük még az egykori tanítvánnyal, *Johann Georg Oettl*-el folytatott levelezésben, aki az uralkodói családban a gyermekek hitoktatója volt.⁵⁷⁴

A trónörökös számára 1803-ban megtartott privatissimum nem maradt elzárt a nagyobb hallgatóság elől, hanem 1818-ban szélesebb körben, a nemesi családok sarjainak, *Weisheitlehre in Maximen für junge Männer von Stand und Rang* címmel tartott előadássorozatában folytatódott. Ez a két teológiai kurzus Sailer államelméletének és szociális tanításának forrása, melyet a szerző szisztematikusan sehol sem fejtett ki⁵⁷⁵, sőt első nyomtatott változata is csak jóval halála után jelent meg.⁵⁷⁶ A Widmer-sorozat kötetaineinek kiadói előszavaiban és ajánlásaiban említést sem találunk erről a műről és tevékenységről. Mivel a legtöbb kutatás erre a sorozatra épül, ezen hiány következtében a saileri államfilozófia területe a kutatásokból hosszú ideig kimaradt, a téma csak a legújabbban került a kutatók látószögébe.⁵⁷⁷

Ahogy Ingolstadtban és később Dillingenben láthattuk, Sailer széles kapcsolati rendszerben élt, a diáksággal és a helybeliekkel közvetlenül, vagy levélkapcsolatban a távoliakkal. Az egyetemi vakációk idejét sokszor utazásokkal tölti, melyek egyúttal missziós utak is. Ezek között a svájci utak különösen is fontosak, mert itt a számos tanítvány újabb köröket vonzott Sailer köré. Sailer találkozott a szellemi és művészeti élet

⁵⁷³ A leveleket ld. Schiel II.

⁵⁷⁴ Id. APPEL, B., *Johann Michael Sailer und Johann Georg Oettl in ihrem Briefwechsel in Johann Michael Sailer und seine Zeit* (Beiträge zur Geschichte des Bistums Regensburg 16.) (szerk. G. Schwaiger - P. Mai) Verlag des Vereins für Regensburger Bistumsgeschichte, Regensburg 1982., 365-428.

⁵⁷⁵ Sailer rendszerezetten sehol sem beszél szociális tanításról vagy államfilozófiáról vagy államelméletéről, de a téma legkülönbözőbb nézőpontokból munkásságának egész hosszmetészetében jelen van. Így már *Glückseligkeitslehre* 1787/91 tartalmaz államról tett kijelentéseket (SW 4-5. kötetekben), *Handbuch der christlichen Moral* 1817-ből erkölcszociológiai alapelveket fogalmaz meg az uralkodó és a polgár kötelességeiről (SW 14.-16. kötetek). A nevelés területén is államéleti szempontból megfogalmazott gyakorlati célokat találunk *Über Erziehung für Erzieher* című munkában (SW 6-7. kötetek). Külön jelentőségű, az 1803-ban megjelent *Vertrauten Reden zunächst an Jünglinge, die Universitäten und andere Lehranstalten besuchen, dann an jeden denkenden Christen* című kiadványa, melynek két utolsó beszédét igazolhatóan a trónörökös is hallgatta (SW 30.). Sailer imakönyve is tartalmaz állammal, vezetőivel és alattvalóival, polgáraival kapcsolatos imákat, alapelveket (SW 25.). A *Grundlehren der Religion* 1805-ös kiadása az emberi társas természettel hosszabb szakaszokban foglalkozik (SW 5.).

⁵⁷⁶ ANDLAW, H. von, *Weisheitslehre in Maximen für junge Männer von Stand und Rang*, Papier, Druck und Verlag von Friedrich Pustet, Topograph des des heil. Apostolischen Stuhles, Regensbrug & New York 1866. Andlaw a könyv előszavában írja le, hogy másfél évig hallgatta Sailer előadásait, melyeket a 67 esztendő professzor a lakásán tartott 1818-ban. vö. uo. III-IV.

⁵⁷⁷ A témáról írt tanulmány IMMLER, G., *Johann Michael Sailers Staatsphilosophie, Ein Beitrag zu den Beziehungen zwischen Sailer und König Ludwig I.* in *Von Aresing bis Regensburg*, Festschrift zum 250. Geburtstag von Johann Michael Sailer am 17. November 2001 (Beiträge zur Geschichte des Bistums Regensburg 35.) (szerk. G. Schwaiger - P. Mai) Verlag des Vereins für Regensburger Bistumsgeschichte, Regensburg 2001., 305-322.

ottani nagyságaival számos könyvet vitt ajándékba és onnét sok könyvet hozott, melyeket tanítványainak és ismerőseinek adott tovább.⁵⁷⁸

Amikor nem külföldön töltötte a szünidőt, volt tanítványait is meglátogatta a plébániákon. Általában levelezett velük, gyakran hasznos olvasmányokat ajánlott és bölcs szentenciákkal lelkiezetést is nyújtott nekik.

Müncheni útjain *Friedrich Heinrich Jacobi* házában szállt meg, akivel Johann Caspar Lavater evangélikus plébános jóvoltából került kapcsolatba, azonban személyes találkozásra először csak 1804-ben, Jacobi kinevezése után kerülhetett sor. Mivel Jacobi ebben az időben a Bajor Tudományos Akadémia elnöke volt, Sailer rajta keresztül bepillantást nyerhetett az akadémiai életbe. Jóllehet az evangélikus Friedrich Leoepold von Stolberg gróf katolizálása miatt, melyben Sailernek döntő szerep jutott, Jacobit 1802-ig sötét harag fűtötte a „katolikus fanatizmus” és Sailer ellen.

Jenában *Friedrich Wilhelm Joseph Schelling* –nél tett látogatást, és a fiatal energikus filozófus a katolicizmus iránti megalapozott és mély elismerésével nagy hatást gyakorolt Sailerre. Mivel Schelling a Landshuti Egyetem díszdoktora volt és felületesen ismerhették is egymást, a barátságuk szorosabbra fonódott Schelling átköltözésével Bajorországba, amikor először Würzburgban lett professzor, majd 1807-től a Bajor Tudományos Akadémia tagja lett. Ugyan Jacobi és Schelling tudományos szerzőként egymásnak komoly ellenfelei voltak, a Sailer iránti őszinte barátság összekötötte őket.

Sailer Landshutban ismerkedett meg *Clemens Brentano*-val, akit később Dülmenben látogatott meg és mindvégig jó barátságban maradtak. A számos utazás hozta sok ismeretség Sailert a „fejedelemség káplánjává” tette, szelídsége, bölcsessége, megfontoltsága, tudományos képzettsége sokak számára személyes ajándékká vált.

Sailer sokirányú tevékenységének értékelését a helyes összegzés érdekében a kortörténeti vonatkozások figyelembevételével szükséges összefoglalni.⁵⁷⁹ Sailer egyházi jelentősége nem merül ki pusztán teológiai munkásságában, vagy oktatói tevékenységében; nem pusztán a személyes, bensőleg mélyen átélt hit embere, nem a caritas vagy az ökumené képviselője, mint ahogy nem nevezhető a felvilágosodás élharcosának sem. Sailer karizmája az volt, hogy mindezt egyszerre végezte úgy, hogy a katolicizmust, annak eredeti jelentésében újra összekapcsolta a nemzeti kultúrával és ezt a kapcsolatot képes volt fenntartani. Ezáltal olyan reprezentáns személyiséggé vált, aki a nem katolikus német lakosság felé is hitelesen képviselte az egyházat, a felvilágosodást és saját korát. Olvasta a

⁵⁷⁸ Aichenger, 384-388.

⁵⁷⁹ Az alábbiakban Philipp Funk értékelésének hangsúlyozott pontjait követem. ld. uő. *Von der Aufklärung zur Romantik, Studien zur Vorgeschichte der Münchener Romantik*, 65ff.

nem katolikus irodalmat, melyből a dialógusképes nem katolikus stílust sajátította el; a nem katolikusok ezért olvasták az ő műveit, melyből megismerhették az Egyház szellemiségét. Sailer egy „korforduló szentje”⁵⁸⁰, valódi érdeme éppen az a társadalomban betöltött szellemi és spirituális pozíció, melyben a katolicizmus, a felvilágosodás korának célkitűzései, az emberi gondolkodás és egyéni hit, a tudomány csúcsteljesítményeinek belső töltete, személyében maradéktalanul közös nevezőre jutottak.

Sailer egy új szintézis hiteles képviselőjévé vált, ez összehasonlításban „egyoldalú” kortársaival szembenítővé válik⁵⁸¹, mint ahogy tisztelőinek értékelései is meglehetősen egyoldalúak⁵⁸². Akik támadták, mindig valamilyen sajátos érdekből kiindulva egyoldalú támadást indítottak ellene, ami egészen a groteszk formáig korcsosult. Sailer a landshuti évekre és években hiteles „szellemi követként” jelent meg és munkálkodott, amihez jól illeszkedett a Ludwig Maximilian Egyetem landshuti évnyitójának gazdag programja.

VI.5. A landshuti évek munkássága

Sailer fő szakjainak a morálteológia, valamint a lelkipásztori - és népteológia voltak, valamint a hozzákapcsolt tárgyakként a homiletikát és a pedagógiát is oktatta. *Vitus Anton Winter* professzor halála után (1814. febr. 27.) pedig a liturgia és a kateketika tárgyak tanításával is megbízták.

Tanítói tevékenységéhez az új helyen is hozzátartoztak a vallásról szóló különélőadások, melyen ismételt minden fakultás professzorai és hallgatói részt vehettek. Az ingolstadt-i évekhez képest a „gyakorlati íráselemzés”, már nem csak a szűkebb baráti körben folytatott gyakorlat volt, hanem ennek gyümölcseiből egy újabb előadások sorozata született, ahol az Írások értelmét és szellemét magyarázta. A kollégák

⁵⁸⁰ Willibrord Schlags írt könyve ebben az értelemben beszél Johann Michael Sailerről. *Johann Michael Sailer "der Heilige einer Zeitwende" nach seinen Bekenntnissen und Schriften dargestellt*, Bonn an R., Wahlband der Buchgemeinde 1934.

⁵⁸¹ Sailer Kortársa, *Karl Theodor Anton Maria Reichsfreiherr von Dalberg*, Napóleon kegyelméből a Német Egyház fejedelmi primása, számos tudományos akadémia tagja, társadalmi hatalmasságként és vezetőként inkább társadalmi és politikai szerepet játszott, esetleg tudományos munkásságot mutathatott fel, de őt magát, mint ezeket egységesítő karizmatikus „szellemi” vezetőt nem mutathatjuk be. Sailer másik kortársa, frekventált levelező partnere, a politikai és katonai forгатagban területileg megsemmisülő Konstanzi Egyházmegye helynöke, *Ignaz Heinrich Freiherr von Wessenberg* is inkább nevezhető, zseniális politikusnak és ebben a minőségében a felvilágosítók briliáns reménységének, vagy tarthatjuk iskola- és nevelési szakértőnek. De katolicizmusa már olyannyira színtelen és tartalmatlan, hogy benne katolikus és nemkatolikus kortársai legfeljebb az átmeneti embert, már a múlthoz sorolt figurát, vagy a felvilágosult jövő közönyös katolikus emberét ismerhették fel.

⁵⁸² *Johann Nepomuk Ringseis* 83 éves korában Hofbauer Kelemen vizsgálatával és a szent életrajzírójával P. Haringgal, valamint Sailer néhány más támadójával szemben veszi védelmébe Sailer igazhitűségét és egyházhűségét. Azt a tényt hangsúlyozza, hogy Sailer az ember bensőjének – a hit-fordulatát – szorgalmazta, és aki, oly sok embert megtérésre indított, lehetetlen, hogy belső egyházas hit hiányának állapotában lett volna. *Jakob Salat* minden magyarázatának végén a bajor szellemi mozgalmakkal egybeolvadó és koherens saileri munkásságot emeli ki, mely szoros kötelékkel Schelling bölcséletével együtt bontakozott ki. Zimmer professzor, az intim barát a híd Sailer és Schelling között, aki a fiatalok szellemét oly mélyen megművelte, hogy barátja a kinyilatkoztatás magvait pozitív, gyakorlati és misztikus módon vethette.

bizalmuk jeléül az „egyetemi prédikátor” (egyetemi lelkész) feladatkörét is Sailerre ruházták.⁵⁸³ Sailer 1821-ben megrendült egészsége miatt már csak a kisebb tárgyakat oktatta, a morálteológia előadását *Georg Amann* professzor vette át, a pasztorálteológiát pedig *Goerg Friedrich Wiedemann* professzor oktatta tovább.

VI.5.1. Vita a papnevelés körül – Sailer és Matthias Fingerlos

Ahogy 1770-től az egyetemi élet és tevékenység folyamatos reformáció alatt állt, úgy az új bajor felvilágosult kormányzás a papképzést is új minták szerint kívánta átformálni. Az ingolstadtai egyetemhez rendelve működött a Gazdag György herceg alapította (1494) Gregorianum nevű szeminárium, amely szintén Landshutba költözött. Az intézmény a papnövendékek mellett jog- orvostanhallgatóknak is otthont adott. Montgelas a papnevelés modernizációját az eredetileg salzburgi egyházmegye pap, Matthias Fingerlos (1748-1817) személyében látta garantáltnak, mivel Fingerlos töretlen lelkesedésű Kant-követő és Kant-hirdető volt, egyháziasságát a Hyeronimus von Colloredo hercegérsek által képviselt egyházi felvilágosodás alkotta. Ezért 1804. június 4.-én a Gregorianum igazgatói posztjára nevezték ki, a kinevező irat a további egyetemi reformtervekhez illeszkedően a rendes professzori státuszt is kilátásba helyezte.⁵⁸⁴ Fingerlos a papnevelés területén korábban a salzburgi szemináriumban szerzett tapasztalatokat, melynek – 1801-ben történt leváltásáig – majdnem tizennégy éven át igazgatója és pasztorális teológia tanára is volt.⁵⁸⁵ A landshuti szemináriumban pasztorális teológiát és homiletikát is tanított, mely tárgyak oktatása az egyetemen Sailer feladata volt. 1806. július 15.-én a kormány kinevezte Fingerlost a pasztorálteológia rendes professzorává az egyetemre és a teológiai szekció teljes jogú tagjává.⁵⁸⁶ Mivel a szemináriumi felvétel az egyetem teológiai szekciójának minősítő közreműködésével történt, a papság saileri és fingerlosi felfogása közti különbségek, a Gregorianum, az egyetem és a müncheni kormány közötti erőteljes csatározásba torkollott.⁵⁸⁷ Fingerlos felfogása a papságról a hitnek az erkölcsre történt redukciójából táplálkozott, a pap elsősorban a nép haladó szellemiségű erkölcsstanára és nevelője, feladata pusztán a nép erényekre nevelése és tanítása. Számára az államosított papnevelés célja a makulátlan erkölcsű papok formálása,

⁵⁸³ Az előadásokat és a prédikációkat már 1799-ben Ingolstadtban megkezdte és Landshutban egészen 1819-ig, 68 éves koráig, folytatta. ld. *Johann Michel Sailers kurzgefaßte Biographie* in WW 39, 257-279, 269-270.
⁵⁸⁴ uo. 74.

⁵⁸⁵ A papságról alkotott felfogását a *Wozu sind Geistliche da?* kétkötetes munkájában publikálta, mely több kiadásban is megjelent (első megjelenése Salzburg 1800, majd Landshut 1805).

⁵⁸⁶ Előadásainak anyagát két kötetben kiadta, uő. *Pastorallehre*, Landshut 1805.

⁵⁸⁷ A vita bemutatását ld. KIRCHENVATER, 75-84.; WEITLAUFF, M., *Priesterbild und Priesterbildung bei Johann Michael Sailer*, in *Von Aresing bis Regensburg*, Festschrift zum 250. Geburtstag von Johann Michael Sailer am 17. November 2001 (Beiträge zur Geschichte des Bistums Regensburg 35.) (szerk. G. Schwaiger - P. Mai) Verlag des Vereins für Regensburger Bistumsgeschichte, Regensburg 2001.,325-342.

akik maguk lehetnek közösségeik példaképe. A szemináriumi légkörön eluralkodott a rigorizmusig fejlesztett kanti etika hidegsége, a kinyilatkoztatás, a hit, az Egyház pusztán a szükséges kiegészítő kellékek rangját viselhették. Fingerlos által teremtett légkört a szemináriumban még a skarlát kitörése is megterhelte, a seminaristák az igazgató „gondatlan, kemény és zsarnoki magatartásának”⁵⁸⁸ panaszával az egyetem rektorához, Sailerhez fordultak. Sailer és Fingerlos között 1806-ban nyilvánossá vált konfliktus nem csak a teológiai szekción belül okozott elviselhetetlen légkört⁵⁸⁹, hanem hozzájárult a későbbi Sailer elleni vizsgálathoz is (1817). A tűrhetetlen helyzetben Fingerlos 1807. október 1-én benyújtotta a királynak felmentési kérelmét, melynek következtében még ebben a hónapban a teológiai szekció tantestülete is átalakult. A kormány Zimmer hirtelen kényszernyugdíjazásával (október 30.), a dogmatika oktatására Fingerlos tanítványát, Ignaz Thannert nevezte ki, akinek helyére a filozófia oktatására Jakob Salat, az addigi müncheni líceum filozófia professzora kapott kinevezést. Mall professzort (egzegézis) felmentették és plébániai szolgálatra küldték. A személycserék Sailert mélyen érintették, ezért Sambugával és a Landshutban tartózkodó trónörökössel karöltve igyekeztek a helyzet gyökeres orvosoltatását elérni az uralkodónál. Sikeres erőfeszítéseik nyomán 1808-ban a kormány Thannert Innsbruckba küldte, Mall és Zimmer professzorok pedig visszakerültek a teológiai szekcióba. Ezzel a papnevelés körüli vita lényegi része lezárult, a felvilágosult, a papságot maradéktalanul instrumentalizálni akaró mentalitás megbukott.⁵⁹⁰

VI.5.2. Sailer publikációi a landshuti években – áttekintés

A Landshutban eltöltött huszonegy év alatt Sailer számos publikációja látott napvilágot, egyrészt újra kiadta a korábban megjelentetett, de átdolgozásra érdemesnek tartott műveinek revideált anyagát, másrészt az egyetemi feladatok vonzataként új művek is születtek.⁵⁹¹ A liturgikus időkhöz fűzött és a spirituális jellegű könyvek, a prédikációk valamint a biblikus ihletettségű, és a már említett *Handbuch der Moraltheologie* (1817) mellett, néhány más fajsúlyosabb műveit is ebben a korszakban írta. Megjelent a *Grundlehren der Religion* (1805)⁵⁹², mely az egyetemi nyilvános előadások anyagát

⁵⁸⁸ Berchtold Schindler visszaemlékezését ld. SCHIEL II., 367k.

⁵⁸⁹ A teológiai szekció kis létszámú tantestülettel rendelkezett, összesen hét főből állt, négy professzor (Winter, Mall, Sailer és Zimmer) és három asszisztens alkotta.

⁵⁹⁰ A Sailer és Fingerlos közötti vitáról megemlékezik J. Ratzinger bíboros a landshuti beszédében, ld. II. függelék, 15.

⁵⁹¹ Hubert Schiel felsorolásában ennek az időszaknak a gyümölcseit a nr. 97-185 találjuk, tehát közel 90 kiadott mű ismert ebből a korszakból.

⁵⁹² *Grundlehren der Religion, Ein Leitfadens zu seinen Religionsvorlesungen an die akademischen Jünglinge und allen Facultäten*, München, Joseph Lentner 1805 valamint *Religionslehre. Über Hindernisse auf dem Wege zur richtigen Erkenntnis, zur gründlichen Wertschätzung und männlichen Ausübung des Christentums* címmel 1807-ben újra megjelent.

tartalmazta és nagy jelentőségű pedagógiai műve *Über Erziehung für Erzieher* (1807) címmel is nyomda alá került.

VI.5.3. Grundlehren der Religio – Über Erziehung für Erzieher – Handbuch der chr. Moral

Sailer ezen munkája szoros értelemben véve a korszellemhez igazodik, valójában Sailer alapvető teológiáját (theologia fundamentalis) tartalmazza. Landshutban folytatatta a korábban megkezdett gyakorlatot, hogy az összes fakultás diákjainak, professzorainak szabad előadásokat tartott azzal a célkitűzéssel, hogy gyarapítsa a hallgatóság hitbeli ismereteit és a katolikus vallásról elmélyültebb látásmódot alakítson ki. A felvilágosodás térhódításnak köszönhetően a XVII-XVIII században uralkodó kérdéssé vált a teológiában az emberi értelem és a kinyilatkoztatás viszonya.⁵⁹³ Ebben az időszakban új alakot öltött a „természetes vallás” és „természetes teológia”, mely már nem a pozitív és történelmi kinyilatkoztatásra épül, hanem az emberi értelem természetes fényénél a természet és törvényszerűségeinek megfigyeléséből, a létértelmezésből és az emberi egzisztencia értelmezéséből nyert istenismeretre. Landshuti előadásainak alapját ez a kortörténeti háttér, valamint az az egyházi hagyomány jelentette, mely már jóval korábban összekapcsolta a természetes ismeretet a kinyilatkoztatásra épülő hitből nyert ismerettel. A keresztény hagyomány a természetes ismeretet a kinyilatkoztatás alapjaként és előudvaraként pozícionálta és azt a kinyilatkoztatáshoz, mint szükséges aléptményt a természetfeletti feléptményhez kötötte. A felvilágosodás kritikai korszaka a természetes teológiát és vallást kizárólagosan az autonóm ember megismerési képességeinek kereteire szabta át, és egyre inkább a természet- és értelemfeletti szemben foglalt állást, megkérdőjelezve ezzel a kinyilatkoztatás reális lehetőségét és a keresztény dogmák érvényességét. Ennek a gondolkörnek jelentős mérföldköve Immanuel Kant *Religion innerhalb der bloßen Vernunft* című, nagy visszhangot kiváltott műve, melyet követői elnagyolt értelmezésben és nemegyszer félremagyarázva igyekeztek még populárisabbá tenni. A felvilágosodás korában a kereszténység lényegét, mint pusztán emberi eszmét, leválasztva a történelemtől, közelítették meg, a keresztény hit krisztus- és egyházmentessé desztillálódott. A kialakult helyzetről Eduard von Schenk a következő jellemző megfogalmazást adja: „Emmanuel Kant szintizta ezüstje az öt szajkózói kezében rézzé, csak ezüstözött váltópénzre cserélődött, melyet egy nagy rakás képzett ember a bölcsesség tiszta aranyaként fogadott el és adott tovább.”⁵⁹⁴

⁵⁹³ Az alábbiakban G. Schwaiger leírását követem. vö. Kirchengvater, 92.

⁵⁹⁴ uo. Az idézett részt ld. Eduard von Schenk visszaemlékezésében, aki Landshutban 1806-tól Savigny tanítványa volt és Sailer is nagy hatással volt rá. in Schiel I., 328-332.

A három részre tagolható mű elsősorban a hitről szóló tanítást fogja át és értelmezi, az erkölcsi tanítás bemutatása és a boldogságról szóló rész pedig a háttérbe szorul. Sailer a hitben megingó, szkeptikus, a keresztény hitet a fejlődés hitére váltó egyetemista ifjúságnak akart utat mutatni. Sailer, Kant nézetével szemben elsősorban a személyességre teszi hangsúlyt és a vallás lényegét antropológiai alapokra helyezi. Míg Kant a *deus-homo* és a *homo-deus* viszonyt személytelen karakterben gondolja el, addig Sailer az ember három alapszükségletét megállapítva épít hidat az embertől az értelmén át az Istenhez. Az emberi élet kibontakozásához alapvetően szükséges az *igazság*, a *szentség* és a *boldogság*. Ez három elem a maga teljességében az isteni lényegben fedezhető fel, Őmaga azonos az ős-igazsággal, az ős-szentséggel és az ős-boldogsággal. A vallás nem más, mint az, ami az embert Istennel összekapcsolja, az értelem útján a felismert hamisítatlan és önálló igazsággal (tisztá igazsággal), az akarat útján az önálló és hiba nélküli szenttel (jósággal) és boldogságra irányuló ösztön által az önálló és hiány nélküli boldogsággal. Egy háromszatú tanításban bontakozik ki a vallásról szóló tanítás: a hitről, az erkölcsről és a boldogságról; ezek formális tárgya a teológiai erények, a hit, a remény és a szeretet. Sailer a szeretet tárgyalását az erkölcshez rendelte, míg a reményt a boldogságról szóló tanításhoz kapcsolta.⁵⁹⁵

Sailer a *Glückseligkeitslehre* traktatusban megkezdett erkölcssteológiai alapok kifejtését itt *Friedrich Heinrich Jacobi* vallásfilozófiájának felhasználásával viszi tovább.⁵⁹⁶ A lelkiismeretben tapasztalt törvényhozó, döntési folyamat az emberben isteni törvénykezésként tudatosodik, a jó és a rossz közti különbségtétel képessége egy transzcendens személy előzetes megtapasztalására utal, aki abszolút szent és abszolút jó. Minden istenismeret feltételezi a lelkiismeretben adott ismeretet, mert az értelem is csak lelkiismeret kötelező erejében képes és kész Isten megismerésére. Ennek bemutatására veszi kölcsön Jacobi *gottvernehmende Vernunft* terminusát, az erkölcsi vonatkozásban maga a lelkiismeret az *istentbefogadó értelem* az emberben. Ezért a lelkiismeretesség a keresztények megalapozott reményének feltétele, így a lelkiismeret jelentős üdvösségtörténeti szerepet kapott az ember természetfeletti üdvösségének tematikájában. Sailer megszünteti és túllépi egykori tanárának Stattlernek a kétféle megismerés tanához rendelt „tisztán filozófiai lelkiismeret” fogalmát, mely nem tud jóról és rosszról, pusztán

⁵⁹⁵ Jendrosch, 129-152, különösen 130.

⁵⁹⁶ Friedrich Heinrich Jacobi hatása megelőzi és megalapozza Pestalozzi adoptációját. Jacobi hatása kimutatható Sailer morálfilozófiájában, ismeretelméletében és vallásfilozófiájában, az itt feltáruló és értelmezett teológiai anyag Pestalozzi nézeteivel együtt kerül szintézisbe és együttesen alkotják Sailer pedagógiájának alapját. vö. HOFMEIER, J., *Der religionspädagogische Ansatz in der Erziehungslehre Johann Michael Sailers*, 305., különösen az 5. lábjegyzetben.

értékről vagy értéktelenről. A lelkiismeret nem pusztán ítélő fórum, hanem ismeretelméleti szempontból is jelentős, ismeretek és biztos tudás forrása, hiszen a *szent* és az *igaz* mivolt fogalmait a természetből nem lehetséges felismerni.

A korszellemnek a kereszténységhez intézett kérdésére katolikus részről először Sailer, majd pedig *Johann Adam Möhler* tübingeni professzor (1796-1838) adott választ. A német evangélikusok részéről a legátfogóbb és legalaposabb választ Friedrich Schleiermacher (1768-1834) a *Reden über die Religion, an die Gebildeten unter ihren Verächtern* című munkájában adta meg.

Sailer korábbi pedagógiai opuszához, a *Glückseligkeitslehre* kifejtéséhez (1787), valamint részlegesen a pasztorálteológiai előadásaihoz 1807-ben csatlakozott az *Über Erziehung für Erzieher* című írása.⁵⁹⁷ Sailer 1804-ben pályázta meg a megürült professzori állást és jelentkezett a pedagógia tárgyának oktatására.⁵⁹⁸ Valószínűsíthetően ezzel igyekezett megakadályozni többek között a filantróp nevelési irányzat megjelenését az egyetemen.

Írásai közül ez a legjelentősebb pedagógiai munka, melyben az új humanitásészme megvalósulását a nevelésben, az erkölcsi személyiség autonómiájának gyakorlati célkitűzését a vallás primátusának megtartásával fejté ki.⁵⁹⁹ Míg egyéb más írásait számos kritika éri, addig pedagógiai munkája katolikus körökben mindig osztatlan tekintélynek örvendhetett.⁶⁰⁰

A korábban vázoltakban felsejlett Sailer „pedagógusi alakja” és működése, mindezt itt, a pedagógia kapcsán a következőkben összegezhetjük: Sailer gyakorlati teológus, akinek szemében a pasztorális tevékenység a pedagógiai tevékenységnek csupán egy speciális esete, vagy megfordítva, a pedagógia tevékenység a pasztorális tevékenységnek egy speciális esete.⁶⁰¹ Pedagógiai felfogása azonban szoros értelemben véve csak is

⁵⁹⁷ München, Joseph Lentner 1807.

⁵⁹⁸ Sailer a pályázatának szövegéből kiderül, hogy személyes érdeklődése a pedagógia tudománya iránt visszanyúlik korábbi időkre és stúdiumaiban folytonosan jelen volt. „Ha Önök egy tiszta pedagógia számára nem tudnak megfelelő tanárról, jelenleg ilyenről én sem tudok ilyenről egész Németországban, aki egyedülként rászolgált volna arra, hogy e tantárgy oktatására meghívhatnák; ha Önök az itteni kollégák valamelyikét előzetesen nem jelöltek ki erre a tárgyra, akkor csak annyit szeretnék mondani, hogy a pedagógiát szívesen magamra vállalom, annál is inkább, mivel én kezdettől fogva a gyakorlati filozófia, a morális, a vallásbölcseleti és az életbölcseleti tanulmányaimat erre a területre is irányítottam; e tárgy tiszteletének megteremtését és a fiatalság előnyét méltán remélem.” ld. uo. 309.

⁵⁹⁹ KIRCHENVATER, 95.

⁶⁰⁰ A. Petzelt jegyezte meg, hogy „katolikus körökben mindig tekintélyt élvezett, ami Sailer egyéb más munkáiról aligha jelezhető meg”. uő. *Johann Michael Sailer und das Problem der Erziehung*, in *Vierteljahrschrift für wissenschaftliche Pädagogik* 28(1952) 82-91; 193-205; 82. Sailer pedagógiai munkásságának méltatáshoz idézi HOFMEIER, J., *Der religionspädagogische Ansatz in der Erziehungslehre Johann Michael Sailers*, 305.

⁶⁰¹ Sailer a neveléstudomány célját – egységesítve minden igazi tudomány céljával – az emberi egzisztenciát illetően teológiai horizonton nyilatkozik: „A halandó élet mellett egy halhatatlan élet létezik, mely tiszta

teológiai munkásságának keretein belül értelmezhető.⁶⁰² Tudományos munkásságát a pedagógia területén alapvetően biografikus „adatokkal” lehet megalapozni, melyek a személyes hit és egyéni keresztény küldetésstudata, valamint teológiai munkássága köré csoportosíthatók. Sailer teológiai gondolkodásmódjából válik érthetővé a nevelés céljának meghatározása, az ember egészét átfogó nevelési követelménye, valamint a nevelés átfogó feladatának értelmezése. Azok a kísérletek, melyek Sailer pedagógiáját életútjától, személyétől és teológiájától izoláltan próbálták értékelni természetesen kudarcba fulladtak és valójában csak II. Vatikáni zsinat praktikus-teológia alapelveinek megjelenése után vált reálisan méltathatóvá.⁶⁰³ A műben nyomon követhető Sailer széles látóköre és olvasottsága, félreismerhetetlen nyomok utalnak Rousseau, Basedow, Kant, Pestalozzi munkásságának alapos ismeretére. Ezeket felhasználva épül fel Sailer valláspedagógiai szintézise, melyben az emberi természet és a személy autonómiája nem áll ellentétben a természetfelettel, az Evangéliummal és az Egyházzal. A vallási, erkölcsi és intellektuális nevelés egyetlen egésznek alkotnak, ezek együttese irányul a harmonikus és vallásos személyiség kialakítására.

Sailer érdeklődése a morálfilozófia és erkölcssteológia után folyamatosan nyomon követhető a dillingeni évektől kezdve, az eredmények átfogó és összegző tárgyalása azonban csak az 1817-ben megjelenő *Handbuch der christlichen Moral* című háromkötetes munkájában válik közkinccsé. Ez mű Sailer utolsó nagy és a kutatásokban a legértettebbnek nevezett alkotása.⁶⁰⁴ Művével új korszak kezdődik a katolikus erkölcssteológiában, Sailer elhagyja a hagyományos iskolás nyelvezetet, módszert, felosztást, szerkezetet és formát. Az erkölcssteológiában az egyik alapvető célkitűzése, hogy visszaállítsa a vallás és az erkölcs egységét és ezzel felülmúlja és meghaladja a felvilágosodás kritikai korszakában megjelent teodíceát. Az értelem működésének tárgyalásában funkcionális egységet teremt a *ratio* és az *intellectus* között, melyhez a lelkiismeretet az *erkölcsi értelem* érelmében kapcsolja. A személy szabadságának szemléletét egy alapvető megkülönböztetésre építve, kétféle aspektusban tárgyalja. A személy szabadsága (*moralische Freyheit*) és a cselekvési szabadság (*Freythätigkeit*) nem azonosíthatók egymással, lehet az ember szabadon

igazság, tiszta szeretet és tiszta boldogság. Erre az örök életre – mely a kiválasztott, istenes életet élő emberekben már a síron innen elkezdődik és azon túl pedig örökre folytatódik – kell mindannyiunkat nevelni: ez minden idők minden igazi nevelésének alaptörvénye, minden emberi élet elsődleges feladata és minden igazi tudomány szándékolt célja.” vö. *Blicke des heiligen Paulus in den Tiefen der Weisheit* (=WW 27), 258.

⁶⁰² vö. HOFMEIER, J., *Der religionspädagogische Ansatz in der Erziehungslehre Johann Michael Sailers*, 310.

⁶⁰³ uo. 307.

⁶⁰⁴ SAILER, J. M., *Handbuch der christlichen Moral, zunächst für künftige katholische Seelsorger und dann für jeden gebildeten Christen*, Von ordentlichem öffentlichem Lehrer der Moral- und Pastoraltheologie an der Ludwig-Maximilians Universität. München, Ignatz Joseph Lentner 1817.

cselekvő az erkölcsi szabadság nélkül is. A valódi erkölcsi szabadság az értelem és a lelkiismeret dinamikájából indul Isten felé, hogy a személy szabad legyen a jóra. Az akarat szabadsága az embernek eleve adott valóság, mely az erkölcsi szabadság elérésére irányul.⁶⁰⁵ Ez a szabadság a Deus-homo viszonyban adott és garantált, mely az üdvösség állapotának szeretetközösségében válik örök érvényűvé.

VI.6. Összefoglalás

Sailer landshuti életfázisa történelmi eseményekben bővelkedő, mozgalmas időszak, mely kicsiben és nagyban is a délnémet terület átalakulását jelentette: a felvilágosodás kritikai fázisa lezárult és a vezető szerepet az egyre erősödő romantika vette át. A tragikus következményű szekularizáció egyik pillanatról a másikra átszabta az egyházi élet valós lehetőségeit. Károly Tivadar halála és I. Miksa József trónra lépése új fejezetet jelentett az oktatásban is, ahogy az egyetem hálaadó ünnepségen elhangzó előadások és egyéb programok szövegei is új programról beszéltek: a felvilágosodott fejlődési folyamatok gyümölcseit el kellett helyezni a társadalmi élet egészében. Ennek jegyében alakult át az egyetem egésze: a tanári kar, az oktatási program és egy időre a papnevelés is. Összevetve az első ingolstadt-i vagy dillingeni időszakkal, Sailer számára ez a kor inkább már a szintézis időszaka: az erkölcs- és a lelkipásztori teológia, a neveléstudomány közös antropológiai pontra visszavezetve már egyre inkább ekkleziológiai vonatkozásokat öltenek. Sailer szemében az Egyház már nem a társadalom egy részeként vagy annak egy vetülete szerint jelenik meg, hanem inkább olyan önálló és lelki intézményi forma, mely a Jézus Krisztusból, az apostoli hagyomány szerinti a hiteles belső és külső vallásosság konstellációjának történelmi formája, melynek egyszerre középpontja a látható és a láthatatlan centrum unitatis (Jézus Krisztus – Summus Pontifex). Ezért az Egyház nem csak a benne élők számára Isten élő orákuluma, hanem az egész emberiségé is, mely eszközként az egész emberiség újraegyesítésére van rendelve. Az Egyház ilyen jellegű szemlélete és éles leválasztása az államról, kivonása az állami működésből homlokegyenest ellentétben állt a korszellemmel, és a kialakult félreértések ismételt feljelentések és gyanúsítgatások táptalaja lett. Azonban ez a felfogás elég volt ahhoz, hogy a papnevelést a helyes vágányra helyezze és a klérus szerepének racionalista, minden ekkleziológiai és pneumatológiai vonatkozását tagadó irányzatot hatástalánítsa.

⁶⁰⁵ Jendrosch, 240.

VII. Sailer további életútja röviden

Az erkölcszociológia újjárendezése a nagyobbak nevezhető teológiai munkák körében az utolsó, Sailer búcsú munkájának tekinthető. Még a mű megjelenésének évében vizsgálat indul ellene, melyet Klemens Maria Hofbauer⁶⁰⁶ és Franz Sebastian Job⁶⁰⁷ vezetett. A figyelmetlen és felületes szakvélemény ugyan egyházi ítéletet nem hozott Sailerre, de a róla alkotott képet messze a XX század második feléig eltorzította és durván meghamisította. A bajor kormány Sailert püspöki székben szerette volna látni, de kineveztetése sokszori próbálkozás ellenére – 1822-ig – sem sikerült.⁶⁰⁸ Sailer 1821-ben a kanonoki kinevezése után intett búcsút Landshutban az egyetemnek és Regensburgba költözött, ahol aztán 1822. október 28-án szentelték püspökké. 1822-1829 közötti időszakban általános helynök, segédpüspök, majd 1825-től a dóm prépostja volt koadjutori joggal. 1829. augusztus 23-tól ő a megyéspüspöke a Regensburgi Egyházmegyének, székfoglalója 1829. október 28-án történt, amikor ünnepélyes keretek között vezették be a dómba.⁶⁰⁹ A megyéspüspöki hivatalát, 1832. május 20-án bekövetkezett haláláig gyakorolta. Sailer tanítása azonban tovább hatott a „papi iskola” és számos más tanítvány által, melyet 1873-ban ért újra támadás Ignatius Senestrey püspök által, akit 1858-ban IX. Pius pápa nevezett ki Regensburg püspökévé és Sailer negyedik utóda volt a püspöki székben. Senestrey püspök 1873. március 19-én kérte az Index Kongregációnál és a Szent Inkvizíciónál Sailer műveinek elítélését, de a hosszú procedúra nem vezetett eredményre, az egyházi hatóságok ugyanis nem hoztak ítéletet.⁶¹⁰ Sailer rehabilitációjára halálának 150. évfordulója alkalmából rendezett ünnepi héten került sor, ekkor II. János Pál pápa a saileri életutat és a tanítását mindenki számára követendő példának ajánlotta az Egyházban. Az ünnepi hétre, a közben félig elbontott síremléket eredeti állapotában visszaépítették, mely azóta a regensburgi dómban látható.

⁶⁰⁶ 1751-ben Taßwitz/Mähren – 1820 Bécs, redemptorista szerzetes. A Sailer elleni vizsgálat rövid leírását ld. Kirchner, 106-125.; GARHAMMER, E., „*Von der Hyperorthodoxie gequält, von der Hyperphilosophie geneckt – Sailer und die Konversion von Friedrich Leopold Graf zu Stollberg (1750-1819)* in *Von Aresing bis Regensburg*, Festschrift zum 250. Geburtstag von Johann Michael Sailer am 17. November 2001 (Beiträge zur Geschichte des Bistums Regensburg 35.) (szerk. G. Schwaiger - P. Mai) Verlag des Vereins für Regensburger Bistumsgeschichte, Regensburg 2001., 70-79.

⁶⁰⁷ 1767 Neuburg vorm Wald/Oberpfalz – 1834 Bécs, egyházmegyes pap.

⁶⁰⁸ Az ide vonatkozó biografikus adatokat ld. Aichinger, 420-466.

⁶⁰⁹ Kirchner, 100-121.

⁶¹⁰ A Senestrey püspök által kérelmezett eljárás, a maga különleges érthetlensége miatt, önálló kutatás tárgya volt. A több kötetben megjelent kutatás az Index Kongregáció és az Inkvizíció eljárásrendjét, konkrét eseteket időrendbe szedve is bemutatva, ismerteti a Sailer elleni vizsgálatot. A szerző a háttérben szövegdő szájakat is bemutatja, melyek Sailer egész életén végighúzódnak és végül a Senestrey által kezdeményezett eljárásban, Sailer halála után, csúcsosodnak. HUBERT, W., *Johann Michael Sailer, Das postume Inquisitionsverfahren*, Ferdinand Schöningh, Paderborn, München, Wien, Zürich, 2002.

VIII. Kitekintés – egy hatástörténeti epizód

Sailert halála után három nappal, 1832. május 23-án temették el a székesegyházban és amikor I. Lajos király július 1-én Regensburgba érkezett, Schenknek és Wittmannak, Sailer barátjának kíséretében első útja Sailer sírjához vezetett. A király a sírnál Schenkhez szólva Sailer munkásságát méltatta és kijelentette: „Itt nyugszik Németország legnagyobb püspöke, számomra egy őrangyal halt meg.” Wittmann, mivel Sailer kiváló tanítványa és közeli barátja volt, a király szemében már Sailer utódjának számított, csak ennyit mondott: „Őn Sailer barátja volt, most legyen az utódja, méltóbbat nem ismerek.” Wittmann azonban a pápai kinevezés megérkezése előtt hirtelen elhunyt (1833. március 8.), így valójában nem lehetett mestere utóda a püspöki székben. 1841-ig Sailer legidősebb tanítványa Franz Xaver Schwäbl püspök irányította Sailer szellemi hagyatéka szerint a Regensburgi Egyházmegyét. Halála után Valentin Riedel püspök vette át az egyházmegye vezetését, a király előtti hivatali eskü letételekor a király a saileri példa követésére hívta fel a figyelmét:

„Önök három méltó, kiváló elődje volt. Azt kívánom, hogy közülük elsősorban Sailer példáját kövesse. Ő igazi apostoli lélek volt... ismétlem, Sailer legyen a példaképe. Ugyan visszatért a porba, de benne az igazi keresztény szellemiség élt és csak jót alkotott.”

1841. október 2-án keltezett rendeletében *Karl von Abel* miniszter a király akaratát az egyházi tevékenységet illetően a következőképpen tudatta:

„A király parancsa az, hogy felhívjam minden püspök figyelmét, mint ahogy minden egyházi ügy minden túlzás nélkül magában hordja a halál csíráját, úgy Sailer szellemisége szerint, az igazi apostoli lelkület szerint kell a fiatal papságot továbbra is nevelni”.

IX. Sailer munkásságnak és tanításának rendszerezése

Sailer művei a témaválasztásban visszatükrözik a mozgalmas történelmi korszak szellemi igényeinek gyors változásait. Művei az adott korrallal dialogizálnak úgy, hogy egyúttal ebből a dialógusból születnek. Sailer kísérletező kedve az aktív lelkipásztori gyakorlatban számára tapasztalati forrásként a reális embert és a reális egyházat állította a középpontba. Imakönyvének megjelenésétől kezdve az igazi religio szolgálatában állt: az emberi értelemről, a boldog életről, a lelkipásztori tevékenységről, a nevelésről és a keresztény erkölcsről szóló tanítása ennek konkrét megjelenési formái, melyek az embert az Istenhez szándékozták „visszakötni”. Ezek a tanítások azonban Sailer nézetében levezetett, már bizonyos területekre alkalmazott tanítások, derivátumok. Sailer igazi „specialitása” annak felfedezésében áll, amiből ezeket a tanításokat tartalmilag levezeti és korának megfelelően missziós módozatban előadja.

IX.1. Johann Michael Sailer tevékenységének karaktere és személyisége

IX.1.1. Sailer személyének és tevékenységének karaktere – a pápai üzenet hangsúlyai

A boldogemlékű püspök halálának 150. évfordulóján elhangzott pápai üzenet⁶¹¹ nem pusztán rehabilitációs leirat, nem is csak ünnepélyes és udvarias köszöntő, hanem a péteri hivatal határozott iránymutatása is, egyrészt a tudósok, másrészt a pásztori hivatalok viselőinek az Egyházban⁶¹², a figyelem ráterelése Sailer konkrét törekvéseinek néhány hangsúlyosabb elemére, melyeket újra és újra felelevenítve praktikus célzattal szem előtt kell tartani.⁶¹³ A levél a kiemelt két nagy „szektor” megnevezésével (tudósok és a pásztori hivatal viselők) az Egyház egész tevékenységi körét és életét átfogja: szakadatlanul műveli a szent tudományokat, a hiteles forrásokból merített igazságokat újra és újra megfogalmazza és rendszerezi, elmélyül bennük, és ezekből gazdagon merítve hűségesen látja el pásztori küldetését. Sailer személyes célkitűzései és az ezeket megvalósító munkásság az Egyház céljaival harmonizáltak: tanítása és nevelői munkája az „alapos képzésre” és a „jó erkölcsök megszilárdítására” irányult, pásztorok pedig a kiengesztelődés és az Egyház egységének szolgálatában állt.⁶¹⁴

Ez a sokrétű és odaadó pásztori tevékenység nem függetleníthető Sailer személyétől, sőt éppen személyes habitusa által vált képessé e sokoldalú tevékenység gyümölcsöző megvalósítására. Erényei átívelnek az Egyház történelmének korszakai felett, ezért alakja a mai Egyház számára is aktuális üzenet hordozója maradt.⁶¹⁵ Olyan erények jellemezték, melyek minden kor Egyházában szükségesek a pásztori feladat hiteles betöltéséhez.⁶¹⁶

A levél címe mindezek foglalataként az igazhitűség követendő példajaként állítja az egész Egyház elé Sailert, alakjának és életútjának szemlélete hozzájárul a hit folyamatos megújításához az Egyházban.⁶¹⁷

⁶¹¹ *Őszentsége II. János Pál pápa levele a Regensburgi Egyházmegye nyugalmazott püspökéhez, Rudolf Graberhez, Johann Michael Sailer püspök halálának 150. évfordulója (1982. ápr. 19.) alkalmából rendezett ünnepi hétre – a levelet ld. a dolgozat I. függelékében.*

⁶¹² „Éppen ezért azt gondoljuk, hogy mindenhol helyén való és méltó, hogy a tudósok és a pásztori hivatal hordozói a modern korban is figyeljenek rá és pontosan megismerjék, hozzá nyúljanak vissza és őt szüntelenül szem előtt tartásuk.”

⁶¹³ A saileri alakból, mint kiemelkedő életpéldában, a levél konkrétan hangsúlyt fektet pedagógusként az oktatói és nevelési, teológusi, igehirdetési, publikációs tevékenységre. Ezekhez sorolódik még: az igaz tanítás védelmezése, az előfutári szerep az ökumenikus mozgalomban, a katolikus hit megújításának előmozdítása.

⁶¹⁴ uo. „a távol lévöket az emberi jóakarat és az igazság művelése által Krisztushoz és az Egyházhoz vezesse, és végezetül minden keresztényt az evangélium hitében és a hiteles tanításban kiengeszteljen „

⁶¹⁵ „Ezek a páratlan erények a mi napjainkra és korunk bajaira már előre mutattak.”

⁶¹⁶ „Éppen ezért azt gondoljuk, hogy mindenhol helyén való és méltó...”

⁶¹⁷ uo. „...a megemlékezésből, az egyedülálló püspökre Johann Michael Sailerre, lehetőleg gazdag gyümölcsökkel gazdagodjanak a katolikus hit áldásos megújításához, mely egyébiránt megszakítást soha nem ismerhet.”

IX.1.2. Sailer munkásságának méltatása Joseph Ratzinger bíborostól

Ugyanebből az alkalomból hangzott el 1982. május 16.-án az egyetem volt templomában Landshutban, Joseph Ratzinger bíborostól a Sailer életútját méltató ünnepi beszéd⁶¹⁸, melyben a kiindulópontot János apostol első levele jelenti, amelyre Sailer egész tevékenységét építette és életének mottójává vált.⁶¹⁹ Az ő egész élete és munkássága a Jézus Krisztusról való hiteles tanúságtételre irányult, életében maga is sokak számára Istenhez vezető biztos úttá vált és életének tanítása minden kor keresztényeit képes ugyanahhoz a célhoz elvezetni. Sailer élete elválaszthatatlanul és örökre összefonódott a kereszt titkával, mely Isten egyetemes szeretetének és jelenlétének egyértelmű és végső kinyilatkoztatása. Különösen nagy hangsúlyt kap Sailer korának szemléletében a „specializált-töredékes” antropológia, melyben az „értelem és szív, test és szellem, érzékek, érzés és ész nem szándékoznak egymásba lépni”⁶²⁰. Sailer ezzel szemben a teljes, az „egész ember” szószólója, aki a saját „korának drámáját” töretlen és folyamatos szolidaritással élte át, ezért tanításában a korproblémákra adott válaszok szerves egészet alkotnak. Sailer az emberiség életének egységes üdvösségtörténeti szemléletét kereste, melyet a kinyilatkoztatás hiteles forrásainak gondos és alapos tanulmányozásából volt képes feltárni kortársainak. A támadásokkal szemben alkalmas eszközökkel vette védelmébe a vallást, mely az ember nyitottságának jele és gyümölcse a „nagyobb értelem” felé. A lelkiismeret helyes értelmezésével volt képes az emberi méltóság, a szabadság és az erkölcs olyan korszerű magyarázatára, melyek a helyes és szilárd társadalmi rend mindenkori alapjai.

A bíboros kitér Sailer papképzésben betöltött szerepére, papi iskolájára folytatott küzdelmére, melynek sikere a papság spirituális képzésében, a helyes papi identitás – mely kérdésben szemben állt Matthias Fingerlossal – kimunkálásban állt és az Egyház küldetésének tévedésmentes értelmezéséből forrásozott.

Sailer korában a keresztény spiritualitás tanításnak nagymestere volt, újra megtanította honfitársait imádkozni és ezzel megőrizte az igazság iránti belső érzék éberségét. Istennek az ember iránti szeretete megnyitja az igazság teljes megismerésének útját, mely minden ember elidegeníthetetlen alapigénye és természetfeletti kibontakozásának és beteljesülésének feltétele.

⁶¹⁸ A római Hittani Kongregáció prefektusának Johann Michael Sailer püspök halálának 150. évfordulója alkalmából 1982. május 16.-án a landshuti Domonkos-templomban bemutatott ünnepi szentmisén mondott beszéde. A beszédet ld. a dolgozat II. függelékében.

⁶¹⁹ „A szeretet nem abban áll, hogy mi szeretjük Istent, hanem hogy ő szeret minket, és elküldte a Fiát bűneinkért engesztelésül.” vö. 1Jn 4,9.10

⁶²⁰ uo.

Ratzinger bíboros beszédének szerkezete hűen tükrözi Sailer korának társadalmi és életfelfogásbeli tendenciáit, mely leválasztja Istent az emberi értelem tevékenységéről és a társadalmi életről, Krisztust az Egyháztól, a Szentlélek tevékenységét a hívő ember életéről, az erkölcsöt a vallásról.⁶²¹ Sailer szemében ez a folyamat a szekularizáció folyamata, mely mindent megfoszt tulajdonképpeni centrumától.

IX.1.3. Reflexió Sailer korának társadalmi tendenciáira keresztény kontextusban

Sailer élete a gyakorlati célkitűzések megvalósításában telik el, messze kerüli a vitákat és a tudomány spekulatív művelésének szemléletét, inkább az üdvösség közvetítésének lehetőségei érdeklik.⁶²² A Szentírás olvasása és átélő értelmezése a baráti körben egyre közelebb vezet a Názáretihez, aki a történelem embere és az Atya Örök Igéje. Az Atya küldte Őt, ahogy a Názáreti később majd apostolait is küldte az egész világra, hogy tegyenek tanítványaivá minden népet. A küldöttek hosszú, valós történelmi sorában egyrészt megvalósul az üdvösség, másrészt a küldöttek tevékenysége közvetíti az üdvösséget. Spiritualitásában, azaz életútjában és tevékenységében, a történelmi sor végére eső kérdés érdekes: „Csak az a kérdés, hogy amikor az Emberfia eljön, talál-e hitet a földön?”⁶²³ A praktikus cél ebben a kérdésben már előzetesen adott és felismerhetően körvonalazott. Az üdvösség további megvalósulása és közvetítése követelményként két praktikus útra utal: hamisítatlanul kell élni a Názáreti és az apostolok vallását, és csorbítatlanul jelenvalóvá kell tenni a Názáreti és az apostolok tanítását.

Sailer kora a szélsőségek megvalósulásának dinamikus korszaka,⁶²⁴ benne az ember az egyik végletet felejtve esik a másik végletbe, egyszerre lelhető fel benne az ellentétek együttállása, a szélsőséges intellektualizmustól lendül a Werther-hangulatig, a kollektívából az egyénibe, a testvériségtől a népirtásba, a békéből a háborúba, a konkrétól az általánosba, Istentől az bukott emberhez. A kereszténység egyensúlyt tartó és ezt megőrző, összekötő szerepe Sailer egyik állandóan visszatérő argumentuma, különösen a *Vernunftlehre* traktátusában. *Hans Urs von Balthasar* az ebben a korszakban végbemenő változást a *kereszténység transsubstantiatio* -ja kifejezéssel fémjelzi, mely nem csak a kereszténységre ható szellemi, társadalmi és tudományos folyamatok célkitűzését, hanem mindjárt a korszak kereszténységgel szembeni együttes attitűdjét is kifejezésre juttatja.⁶²⁵ Balthasar jellemzi a korszak nagy alakjait Hans Georg Hamann körül, akik Sailer kortársai

⁶²¹ HChM¹ 5-6. vö. a 414. lábjegyzetben.

⁶²² ld. RK. I. évf. I. előadás bevezetőjében.

⁶²³ Lk 18,8.

⁶²⁴ RK I., 11.: „...a lélekerjedés korszakának nevezik, melyben a fény és a sötétség félelmetes hatalmasságai harcolnak egymás ellen...”

⁶²⁵ uő. A dicsőség felfénylése, II., *Teológiai stílusok*, 2. rész: *Laikusok*, Hamann, 611-649.

és műveiben gyakran idézett szerzők, és akikkel szemben korrek­tíve beszél a Názáreti és az apostolok vallásáról és tanításáról. Feltűnik *Johann Gottfried Herder* (1744-1803), *Immanuel Kant* (1724-1804), *Friedrich Heinrich Ritter von Jacobi* (1743-1819), *Moses Mendelssohn* (1728-1786), *Johann August Freiherr von Starck* (1741-1816), *Friedrich Nicolai* (1733-1811), hogy a kereszténység a hit érdekében költészetté, filozófiává, agnosztikus természetes vallássá, álmisztikus szabadkőművességgé, az Egyház titkos társasággá, vagy lapos, fény nélküli felvilágosodássá lényegüljön át.

Sailer ezzel a tendenciával szemben foglalt állást:

„Mivel ezeket az alaptévedéseket mindenütt elterjesztve láttam és pusztításuk nyomait – ahová csak pillantottam – mindenhol megtaláltam, a nagy városokban és a vakítóan csillogó írásokban, elragadott a szent buzgalom a vallás iránt és arra a döntésre jutottam, hogy írásokban, prédikációkban, beszélgetésekben, előadásokban ezen alaptévedések ellen küzdök, az ezekkel ellenkező alapigazságokkal harcolok, addig, amíg Isten végképp el nem ragad erről a színpadról. Ezzel az antikrisztusi és értelmetlen gondolkodásmóddal szemben az értelem és az evangélium alaptanításait állítom szembe. És éppen azt, amit a legerősebben támadtak, az ember bűnössége, a Krisztus általi megváltás, a Szentlélek kegyelme, az imádság ereje – ezt a legütőképesebb fegyverekkel a legjobban védtem, melyeket az ellenfeleknek is respektálniuk kellett. ... ha majd írásaimnak tartalmát korunk igényei szerint és szent Pál apostolnak és az összes egyházatya példája szerint megítélik, el kell majd ismerniük, hogy Krisztus katonájaként az igazságot fenyegető valós veszélyekkel szemben a megfelelő fegyvereket használtam, és minden felmerülő ellenvetés, hogy ezt vagy azt miért nem tanítottam, semmisnek tűnik majd fel. Mert mindig arról beszéltem, amit a leghevesebben támadtak...”⁶²⁶

X. A kereszténység tanításának megközelítése

X.1. A kinyilatkoztatás értelmezése – az egyetemes kinyilatkoztatás fogalmának bevezetése

Sailer az isteni kinyilatkoztatás történetét korának áramlatai tükrében missziósként, minden megszorítást és kirekesztést kerülve, eklektikus módszerrel közelíti meg, értelmezi és magyarázza. A teremtett és bűnbeesett ember nem marad magára egyéni történelmében, hanem Isten szerető atyaként közeledik hozzá és segítségére van a „magasabb kinyilatkoztatás”⁶²⁷, mely az embernek megmutatja az Istenhez vezető utat. A kinyilatkoztatás isteni eseménye olyan történés, mely a véges teremtés keretein belül a bűnös ember világában zajlik le. A kinyilatkoztatás folyamata bipoláris szerkezetű, az egyik középpontjában Isten, a másikban a bűnös ember áll. Az interperszonalista történés

⁶²⁶ Sailer Landshutban, valószínűsíthetően Josef Weinhofernek írt leveléből. ld. Schiel I., 428-432.

⁶²⁷ A saileri szóhasználatban a kinyilatkoztatás szót (Offenbarung) néhány állandó jelzővel összekapcsolva találjuk meg. Ilyenek pl. a „magasabb” (höhere) jelző, mely mindig a kinyilatkoztatás és a természetes emberi értelem viszonyára vonatkozik.

követelményként jelenik meg, mely minden kor Egyházával, felekezetével és hívőjével szemben a kritika egyetlen lehetséges alapjául szolgálhat. Sailer antropológiáját a magyarázatban ugyan befolyásolja korának felfogása, de alapvetően a szentírási emberképre támaszkodik. Az ember Isten képe, bűnössége ellenére is meghívott a „hasonlóságra”, méltósága, lelkiismerete, értelme szerint alapvetően az isteniből participál. Az isteni kinyilatkoztatás egyetemes történésként fogja fel, mely ezért mindent önmagába integráló folyamat. Ezzel egységet teremt Isten és az ember, a természetes istenfogalom és magasabb kinyilatkoztatás, a természet és a kegyelem, az értelem és a hit, a kezdet és a vég között, valamint megszólítja – elsősorban a természetes vallás említésével – pluralista felfogású korát is.

A szinoptikus szemlélet alapját négy pontban foglalja össze, melynek középpontja az Isten univerzális kinyilatkoztatásának fogalma:

1. Az egész természet nem képes az ember számára Isten fogalmát közvetíteni.
2. Az Isten fogalma az emberi értelemben adott, de nem önmagából az emberből származik, az ember nem is képes ezt az eszmét önmagából meríteni.
3. Az ember rendelkezik Isten fogalmával – kizárólag Isten univerzális kinyilatkoztatásából (Universal-Offenbarung Gottes).
4. Ezért nem létezik természetes vagy értelmi vallás (Naturanreligio, Vernunftreligio) abban az értelemben, mintha Isten fogalma a természetből vagy az értelemből az Isteni kinyilatkoztatás nélkül származna.⁶²⁸

Sailer szinopszisa a teremtést, Isten természetes megismerésének lehetőségét⁶²⁹, a pozitív kinyilatkoztatás teljes történelmi folyamatát a sajátosan egyedi „vallás” fogalmán keresztül az eszkatonnal kapcsolja össze. A teremtés nem a *Ding an sich* valóságok összessége, melyek legfeljebb önmagukról „beszélhetnek” az emberi értelem számára, hanem a Teremtő szeretetének képei és tükrői, az értelem az isteni szeretet tükörképeivel

⁶²⁸ GrL² 68.

⁶²⁹ „Számomra ez a természetes kinyilatkoztatás, ami bár külsődleges, de mégis valós kinyilatkoztatás, ezért univerzális kinyilatkoztatásnak is mondhatjuk. Ez a természetes kinyilatkoztatás azonban érthetetlen maradna egy olyan univerzális kinyilatkoztatás nélkül, mely az emberi értelemben és értelemnek szól. A természet csak a lábnyomokra utal, az értelem (Vernunft) (mint az isteni szó érzékelője bennünk) tolmácsolja a lábnyomokat.” ua. 189. A „lábnyom” említésével Sailer kettős utalást tesz. Az egyik irány I. Kantra mutat (*Kritik der Urtheilskraft*, 64.§. *Von dem eigenthümlichen Charakter der Dinge als Naturzwecke* fejezet), ahol *vestigium hominis video-ról* esik szó abban az értelemben, hogy léteznek olyan dolgok, melyeket nem lehet a pusztán a természet mechanikus okiségaival magyarázni, hanem az értelem fogalmaiból cselekvő akarat által keletkeznek (pl. egy homokba rajzolt hatszög egy lakatlan vidéken). Sailer a teremtést értelmezi így, mely Isten eszméit tükrözi, de ebben nem Kantot, hanem valószínűsíthetően *Szent Bonaventura* tanítását követi, aki szintén használja a kifejezést. A teremtés olyan, mint egy könyv, melyben a teremtői Szentháromság (*Trinitas fabricatrix*) három kifejezési fokozatban ragyog fel és mutatkozik be (*vestigium, imago, similitudo*) vö. uő. *Breviloquium* II.12. Isten megismerhetőségének értelmezése a természetből, mint teremtésből a két szerzőnél rendkívüli hasonlóságokat mutat, ennek a hatásvonalnak alaposabb kutatása azonban még nem történt meg.

áll szemben.⁶³⁰ A *religio* célja ugyanis az egész emberiség újraegyesítése Istennel a történelem lezárása után, visszakötni oda és eljuttatni újra annak eredeti állapotába, ahonnan kilépett és elindult a történelem folyamata. Mivel minden dolog egyetlen forrásból származik és egyetlen végcél felé törekszik, ezért a történelem üdvösségtörténetként is egyetlen osztatlan folyamat, melyben az embernek középponti szerep jut.⁶³¹

X.1.2. Az egyetlen kinyilatkoztatás különböző fajtái

A kinyilatkoztatás, a vallás, az „igazság” értelmezésében olyan megfogalmazást használ, mely alapvetően minden művén végighúzódik. Az egy Isten, egy vallás, egy igazság kijelentési sorhoz az egyetlen kinyilatkoztatás is olyan kifejezés, melyet minden művében olvashatunk. Mivel Sailernek személyes döntése a nép szolgálatát illetően az „elő áthagyományozás” a fajsúlyos cél, sehol sem épít pontos fogalmi rendszert, hanem ugyanarról a dolgról többféle és gyakran, egymástól igen csak eltérő kijelentéseket tesz, úgy ez a magatartása a kinyilatkoztatás fogalmának magyarázata és értelmezésére is áll.⁶³² Sailer szemléletében az egyetlen kinyilatkoztatás egymástól eltérő módozatokban „hitelesítődik”.⁶³³

⁶³⁰ „A teremtésben a Teremtő akarata (szándéka) olyan szent volt, oly tiszta, mint Isten lényege maga. Isten csak a maga szeretetét akarja kinyilatkoztatni a teremtésben, csak az igazságot, a szentséget, a boldogságot – a szépséget, az isteni lényegét szándékolja kinyilatkoztatni. A teremtmények mérhetetlensége nem lehet más, mint a tükrök mérhetetlensége, melyekben Isten lényegét megszámlálhatatlan módon mutatják be. A legtökéletesebb tükrök, a hozzá legjobban hasonlóak ... minden dolognak az isteni lényeghez kell hasonlónak válnia. A teremtésben minden képben és hasonmásban csak az Örök Szeretet akarhatja önmagát kinyilatkoztatni, ebben a kinyilatkoztatásban csak önmagukat tehetik teljessé, amikor önmaguk lényegét kinyilatkoztatják, a hasonmások a maguk lényegét akarják tökéletes hasonmásokká tenni, ha olyanok akarnak lenni, mint Isten, ragyogó, szent, boldog és szép.” uo. 286.

⁶³¹ „Nem történhet másként: Istennel az ember számára az egész teremtés is elpusztul. A kettő sorsa elválaszthatatlan az ember lelkében. Amikor az emberi lélekben Isten kísértetté válik: akkor hamarosan a teremtés is azzá lesz, majd gyorsan az ember lelke is. Mert az ember lelke az, hogy megismerje Istent, hogy felfogja Őt, hogy a titkosat megsejtse a természetben, hogy keblébe fogadja és szívében imádja. Az értelme az, hogy számára Isten léte nyilvánvalóbb és biztosabb, mint a sajátja. Ott nem létezik értelem, ahol ez a kinyilatkoztatás nem létezik.” uo. 84.

⁶³² „A jó katonákat nem tekinthetjük csupán azért rokkantoknak, mert nem mindig állnak harci rendben. A rendszer önmagában sohasem ad harcmezőre, hanem már csak szakaszokba és sorokba rendezheti őket.” – írja Sailer. ld. *Das Buch von der Nachfolgung Christi. Neu übersetzt und mit einer Einleitung und kurzen Anmerkungen für nachdenkende Christen*, herausgegeben von J. M. Sailer, München 1817 (¹1794), Einleitung XLVII. Tanítványai azonban helyesen fogták fel Sailer „rendetlenségét”, amiről Josef Widmer később is megemlékezett: „Voltaképpen Sailer stílusa volt, hogy a felmerült kérdésre nem csak egyszerűen egy választ adott, hanem azt bizonyos princípiumokra vezette vissza, és a közös centrumból, alapeszmékből, ahogy ő nevezte, világította meg.” ld. Schiel I., 342.

⁶³³ Sailer a „sich beurkunden” kifejezést használja, vagyis a kinyilatkoztatás különböző formákban nyer hiteles tanúsítványt, okmányokkal igazolja magát és ezzel bizonyítottá válik. A jogi hangvételű szóhasználata nem véletlen, hiszen Kant az értelem ítélőszékéről 12 alkalommal beszél. vö. főleg a *sensus communis*-ről uö. *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht* (1798) in *Kant's Gesammelte Schriften*, Königlich Preußische Akademie der Wissenschaften, Berlin (1900kk), VII, 145. Itt Kant egyszerre beszél a *sensus communis*-ről, Szókratészről és a géniuszról. Sailer szóhasználata egy, a saját korában besűrűsödő dramaturgiát sejtet: a kinyilatkoztatás lép a Kant által felállított „értelem ítélőszéke” elé és hiteles okiratokkal önmaga igazolja létjogosultságát.

X.1.3. Az egyetlen kinyilatkoztatás fajtái a *Handbuch der christlichen Moral* című műben

Sailer landshuti tevékenységének idején 1817-ben megjelent *Handbuch der Christlichen Moral*, melyet a szerző egyik legérettebb nézetű munkájának tekintenek a kutatások, három egymástól eltérő, a kinyilatkoztatást értelmező modellt tartalmaz.

X.1.3.1. Az egyetlen kinyilatkoztatás első értelmezése

A kinyilatkoztatás tényét és igazságát tanúsító „hitelesített okmányok” legrövidebb sorát egy triászban adja meg, ezek az isteni kinyilatkoztatás konkrét útjai az emberhez:

1.	2.	3.
Natur	Vernunft/Gewissen	Altes und Neues Bund
természet	értelem/lelkiismeret	Ó- és Újszövetség

Ezek a kinyilatkoztatás megismerésének forrásai lehetnek, mert magukban hordják az isteni Lélek „képeit” és „hangjait”.⁶³⁴ Ezzel a modellel elsősorban a keresztény erkölcs értelmezéshez teremt alapot: „Krisztus és apostolainak világos kijelentései mellett nem lehet használaton kívül hagyni az értelmes emberi természet, különösen pedig a lelkiismeret kijelentéseit.”⁶³⁵ A természetnek kinyilatkoztatás karakterű értelmezésében *sensus communis* egy adatára utal Sailer, és pedig a „régikorok bölcsői a természetben vitathatatlanul a szelleminek szimbólumát látták, a láthatóban a láthatatlannak jelképét, az isteninek. Amikor pedig az újabb kor egyik filozófusa a természetben az erkölcsi élet egyik hordozóját pillantja meg, úgy – a rajta kívüli természetet – mint egy színpadot, amelyen a Lélek cselekvő módon a maga szerepét játssza; vagy pedig, mint egy szerszámot, amivel a Lélek a saját életének terveit a természetben önmagában és önmagán megvalósít, vagy mindkettőt egyszerre, tartja szem előtt. A természet minden tekintetben az isteni élet képét hordozza, ezt az életet az emberi léleknek önmagában felvázolni, önmagában és maga körül megvalósítani, hivatása.”⁶³⁶ Az emberi megismerés felismeri a természet által Istent, mely kiegészül az Istent befogadó értelem által közvetített tartalommal (értelem és lelkiismeret együttesen), amire a magasabb kinyilatkoztatás (Ó- és Újszövetség) ráépülhet.

X.1.3.2. Az egyetlen kinyilatkoztatás második értelmezése

Sailer második sémája szintén három tagból áll, de elemeiben eltér az előzőtől. Ebben a sémában elsősorban arra utal, hogy az egyetlen igazság három darabra törik szét, de ezek egymáshoz illeszkednek és egymással teljes összhangban vannak.

⁶³⁴ ChM I.128, 99, 85, 98.

⁶³⁵ Id. uo.

⁶³⁶ HchM I., 128-129. Az „újabb kor filozófusa” kifejezés Franz von Baadernek, a *Begründung der Ethik durch die Physik* című könyvére utal.

1.	2.	3.
Gewissen	Philosophie	Christenthum und gottselige Menschen
természet	filozófia	kereszténység és szent emberek

A sémában a lelkiismeret fénye a helyes önismeret közvetíti, amennyiben az énben lévő jót és rosszat helyesen megvilágítja, és tanácsaival a jót a maga beteljesedéséhez segíti. Ugyanezt a nézetet hordozzák a filozófia tiszta nézetei is, esetlegesen világosabban kifejezve a lelkiismeret homályos sejtéseinél. A kereszténység tényei is erről beszélnek, a szent emberekben pedig ezek tények hiteles módon beigazolódnak.⁶³⁷

X.1.3.3. Az egyetlen kinyilatkoztatás harmadik értelmezése

A harmadik séma a hármas forrásból már egy négytagú formulára vált. Sailer magyarázata szerint ez a séma az előbbiekkal összevetve tartalmi többletet hordoz, mert a történelem „jobban” kifejezésre jut benne.⁶³⁸

1.	2.	3.	4.
Weltall Schöpfung - Erhaltung und Regierung der Schöpfung	Aussprüche des Gewissens	-außerordentliche Ereignisse der Weltgeschichte -Belehrungen, Einrichtungen, Entwicklungen, Schicksale grosser erleuchteter Männer	Vorzüglich durch Christus, durch Apostel Christi, durch Kirche Christi
világmindenség teremtés – a teremtés fenntartása és kormányzása	a lelkiismeret kijelentései	- a világtörténelem rendkívüli eseményei - nagy és megvilágosult férfiak tanítása, kultúrája, élettörténete	elsősorban Krisztus által, Krisztus apostolai által, Krisztus Egyháza által

X.1.4. Az egyetlen kinyilatkoztatás különböző fajtái a *Grundlehren der Religio* című műben

Az 1805-ben megjelenő *Grundlehren der Religion*, mely az összes fakultás hallgatóinak tartott előadásait tartalmazza, találjuk azt a részt, melyben Sailer az egyetemes kinyilatkoztatás (*Universal-Offenbarung*) fogalmát bevezeti és magyarázza.⁶³⁹

X.1.4.1. Az egyetemes kinyilatkoztatás rendes formái a történelemben

Sailer a történelmet, mint az ember üdvösségének történetét magyarázza és értelmezi a kinyilatkoztatás „rendes formáinak” magyarázatával. Ezekről eltér a kinyilatkoztatás két rendkívüli formája, melyek egyrészt a kezdeti, másrészt a végső állapothoz vannak rendelve. A „rendes formákban” az isteni igazság történelmi útjairól van

⁶³⁷ HchM I., 121f., 94f, 81f, 93f.

⁶³⁸ HchM I., 144, 109, 97, 108.

⁶³⁹ GrL¹ 188-191.

szó, melyeken az isteni üzenet a történelem emberéhez elérkezik. Ilyen karakterben a kinyilatkoztatás hét útjáról beszél, melyet „egyetlen nap, és annak hétféle kiáradása” mondattal vezet be, az egyetlen világozágnak hét különböző formátumú tapasztalati formája létezik.⁶⁴⁰ A hét formát a következőképpen rendezik:

	az „Universal-Offenbarung” hét fajtája, mint az egyetlen nap hétféle kiáradása	példák és magyarázatok Sailertől	
1.	innere Universal-Offenbarung an alle Menschenvernunft	belső univerzális-kinyilatkoztatás minden emberi értelemhez	„Ha az emberi gondolkodás, önmagát követve, mindent csak önmagából és Istentől semmit sem akar meríteni, akkor az Isten univerzális kinyilatkoztatása elleni ellenségeskedésbe bonyolódik és ateistává, ezért pedig értelemnélkülivé és értelmetlenné válik.”
2.	innere Spezial-Offenbarung an bestimmte Spezial-Offenbarungsträger	belső speciális-kinyilatkoztatás meghatározott speciális-kinyilatkoztatáshordozóknak	ilyenek Isten ügynökei ⁶⁴¹ , pl. Mózes, Illés, Dániel
3.	äußere Universal-Offenbarung in und an die Natur	külső kinyilatkoztatás a természetben és a természetnek	„Nem csak a pátriárkák, nem csak a próféták, hanem, nem csak minden idők filozófusai, hanem minden hívő lélek megtalálja Istent a természetben.” ⁶⁴²
4.	äußere Universal-Offenbarung in und an der Natur in Wundern	külső univerzális-kinyilatkoztatás a csodákban	„pl. egy halott feltámasztása, melyet Isten ügynökei kétségkívül megtettek”
5.	die höchste positive Offenbarung im Gottmenschen Jesus Christus	a legmagasabb kinyilatkoztatás az Istenemberben, Jézus Krisztusban	„az idők teljességében ... a legmagasabb pozitív kinyilatkoztatás az időben, az Istenember, a Theantroposz megjelenése”
6.	deren Reproduktion als Offenbarung des Geistes Christi in der Kirche	ennek reprodukciója Krisztus Lelkének kinyilatkoztatásaként az Egyházban	„Az Isten legmagasabb pozitív kinyilatkoztatása Krisztusban és Krisztus által, folytatódik Krisztus Lelke által és minden nyitott szívben mintegy reprodukálódik: Krisztus Lelke megvilágosítja, felszítja, boldogítja az egyes ember gondolkodási módját és uralja Krisztus egész testét, az Egyházét. Ez Krisztus lelkének kinyilatkoztatása az emberben.”
7.	Offenbarung Gottes in der Weltgeschichte	Isten kinyilatkoztatása a világtörténelemben	Nem csak Isten ügynökeiben, Krisztusban és Egyházában, hanem az

⁶⁴⁰ „necessarias irradiationes divinae lucis. Ez a fény teszi az emberi értelemet értelemmé, melyben – számtalan emberben – az igazat, a jót és a szépet, mint az értelem tiszta kijelentésének vagy a Lélek inspirációjának kell tekinteni.” Ez jelenti alapvetően az univerzális kinyilatkoztatást, illetve annak primer tartalmát. uo.

⁶⁴¹ Az *Agent* szót a Vulgata Ro 8,14-ből, „quicumque enim Spiritu Dei aguntur, ii sunt filii Dei” kijelentésből veszi át. Az „istenség ágensei” – a vallásos zseni alakja – a XVIII. sz. végén a vallásos ember eszményeként tűnik fel, aki befogadja az istenség lelkének ihletését és rendkívül közel áll az istenséghez (Szókratész). Sailer különbséget tesz a *Naturoffenbarung* és a *besondere höhere Offenbarung durch heilige Personen* között, mellyel az intézményes hittelt szemben az élő egyéni hitre, az *ex opere operato* helyett *ex opere operantis*-ra helyezi a hangsúlyt.

⁶⁴² „Számomra ez a természetes kinyilatkoztatás, ami bár külsődleges, de mégis valós kinyilatkoztatás, ezért univerzális kinyilatkoztatásnak is mondhatjuk. Ez a természetes kinyilatkoztatás azonban érthetetlen maradna egy olyan univerzális kinyilatkoztatás nélkül, mely az emberi értelemben és értelemnek szól. A természet csak a lábnyomokra utal, az értelem (Vernunft) (mint az isteni szó érzékelője bennünk) tolmácsolja a lábnyomokat.” ua. 189.

egész világtörténelemben, úgy ahogy az egyes emberek sorsában az igazság, az igaz mivolt, jóság, bölcsesség, szépség – az Isten kinyilatkoztatása, úgy, hogy az egész történelmet szent történelemnek lehet nevezni.

X.1.4.2. A kinyilatkoztatás rendkívüli formái a történelem kezdetén és végén

Sailer az egyetemes kinyilatkoztatás fogalmának és a héatosztatú történelmi módozatnak bemutatása után, egy rövid megjegyzésben hozzá fűzi, hogy a valóságban még két speciális fajtáját lehet megkülönböztetni. Ez két kinyilatkoztatási forma nem a „mostani emberség itteni (földi) életéhez” kapcsolódik, hanem az ember Alfa és Omega állapotához rendelt formák. Az Alfa állapothoz az Ádámnak, az ember ősállapotában adott speciális kinyilatkoztatások tartoznak, míg az utóbbit a „szentek Örök Otthonának” Omega állapotához sorolja.⁶⁴³

X.2. A jézusi kinyilatkoztatás vizsgálati módjai

Jézus tanítása isteni küldetése miatt isteni karaktert hordoz⁶⁴⁴, melyet az apostolok és az evangélisták adták tovább csorbítatlan tartalommal és hitelesen.⁶⁴⁵ A jézusi tanításban a tanítás tartalmát, valamint a tanítás módját és az elhangzott és tovább hagyományozott tanítás szükségszerű következményeit kell vizsgálni.

„A tanítás tartalmát, egyrészt a megismerhetőség fokozatai szerint az ember számára, másrészt, azok vonatkozásaiban az egész emberiségre, vagy végezetül a kereszténység legmagasabb eszméjére nézve vizsgálható, mely a legmagasabb szintű tisztaságát magában Krisztus lelkében érte el és onnét ment át első barátaiba és minden idők legnemesebb keresztényeiben újból magára talál.”⁶⁴⁶

Jézus egyes tanításai Istenről vagy magától értetődő tanítások, ilyenek mint az emberi lélek halhatatlanságáról és a bennünk lévő szent törvényekről szóló tanítás, vagy pedig olyanok, melyeket az említett három kategória tartalmaz és az emberi értelem „különösebb erőfeszítés nélkül” képes kibontani. Végezetül pedig vannak olyan tanítások, melyek az említett kategóriákkal kapcsolatban állnak, az értelem képes őket felfogni és kibontani, de önmagától az emberi értelem nem képes felfedezni ezeket az igazságokat. Sailer az igazságok megismerhetősége szerint három műfaji csoportba osztja a kereszténység tanításának igazságait, melyeket általában véve lényegi tanításoknak, a harmadik műfaji csoportot pedig centrális tanításoknak nevez.

⁶⁴³ uo. 191. 8. pontban.

⁶⁴⁴ uo. 202-206.

⁶⁴⁵ Az írások eredetiségét és hitelességét tisztázza 1793-ban a RK 13. előadásában.

⁶⁴⁶ uo. 210. továbbá RK 13.(1793), 189.

X.2.1. A jézusi tanítás tartalmi csoportosítása

X.2.1.1. A tanítások első csoportja: Isten atyai mivolta és az emberi lélek halhatatlansága

Ebben a csoportban⁶⁴⁷ található Jézus tanítása Istenről, az Atyáról és az emberi lélek halhatatlanságáról. Ezeket a tanításokat az Isten emberi alakban mondta el, ezért Istenről kizárólag Jézussal együtt, mint „a mi Istenünk”-ről kell beszélni.⁶⁴⁸ Sailer kiemeli a „mi Istenünk” fő jellemvonásait, de nem a metafizika és a dogmatika nyelvezetét használja, hanem a vallásosság erényének élményvilágából kölcsönöz fogalmakat, Jézussal együtt szól az Atyáról, az evangéliumok és a zsoltárok szókészletébe és képeibe illesztve sorolja fel Istennek, az Atyának a jellemzőit.⁶⁴⁹

A mi Atyánk „az örökkévalóság mindent átlátó szeme”, akinek a sötét is világos, lélek és igazság, ezért lélekben és igazságban kell imádni, aki valóban atya, aki méltó a legmagasabb tiszteletre és szeretetre. Teremtőként és törvényhozóként szent és mindenható, uralkodóként és gondviselőként szent, jóságos és mindenható, az örök életben bíróként és jutalmazóként pedig szent, igazságos és mindenható.⁶⁵⁰ A szentírási utalások elsősorban Istent, mint a mindenkit szerető és magához hívó atyát mutatja be,⁶⁵¹ nem egy metafizikai képet fest róla, hanem azt mutatja be, akivé Isten lehet Jézus tanítása alapján a hívó ember számára.⁶⁵² Sailer logikájában ebből Istennek, az Atyának a világon belüli cselekvése, a gondviselés bemutatása következik.⁶⁵³ A világ, melyben az ember áll a maga egészében annak az Atyának a műve, aki Jézus és a „mi atyánk”, akinek szava az emberi lelkiismeretben a világon belüli isteni szóként, törvényként hallható. Az Atya élő Isten, nem feledkezik meg teremtményeiről, mivel az egész teremtés minden mozzanata ismert előtte, ezért is tud gondoskodni róluk és részt vesz az életükben.⁶⁵⁴ Mivel Isten él, Ő az élet

⁶⁴⁷ Jézus tanításának elsődleges tartalma ld. „*Lehr-Inhalt der ersten Gattung*” fejezet, uo. 211-215.

⁶⁴⁸ uo. 211.

⁶⁴⁹ Mt 5,45.48.; 18,35; 5,8. 6,4.6.18.25.32; Jn 2,16; 4,24; 10,28.29.; 14,23.; Zsolt 139,12.

⁶⁵⁰ uo. 211.

⁶⁵¹ Sailer kiemelten kezeli a tékozló fiú példabeszédében adott képet. (Lk 15,11-32). A példabeszéd bemutatja Isten atyai szeretetét és ezáltal mutatkozik meg az ember kiléte. „Jó az ember, amíg a Mennyei Atya fiának tudja magát és ennek megfelelően viselkedik, engedelmesen és szeretettel viseltetik iránta, rosszá akkor válik, amikor fiúi mivoltából kilép, Istennel szemben engedetlené, megvetővé, hálátlanná válik, és eltávolodik az atyai háztól.” MÜLLER, H. J., *Die ganze Bekehrung*, 81. tovább vö. HchM I, 506, 509; ÜbG (=SW26) 126, 264-268. A saileri értelmezés összefoglalását ld. uo. 81-84.

⁶⁵² „Isten van, és egy Isten van, és ez az egy Isten a ti és az én atyám, és a mi atyánk a szent szeretet, és ez a szent szeretet örök.” uo. 212.

⁶⁵³ A Sailerrel szemben Landshutban felhozott kritika egyike, hogy nem a tudományos nyelvet használja. A gondviselésre Sailer valóban nem a *Vorsehung* szót használja, hanem következetesen a még Statlertől vett *Fürscheidung* kifejezést alkalmazza. Sailer ezzel nem Isten iskolás, absztrakt előretudását hangsúlyozza, hanem az isteni önközlésben megmutakozó isteni „pro nobis egzisztencia” vonását emeli ki.

⁶⁵⁴ Az Atya minden dolog atyja is egyben, ennek illusztrálásához a fénysugarat, az esőcseppet, a mező virágait, a hajszálat, az emberi testrészeket, az emberi lélek képességeit sorolja fel. A felsorolt képek a felvilágosodásra és Isten cselekvő immanenciájára utalnak vö. Lk 12,6-9; M 6,26-34; Mt 10,30-31.

magá, ezért a halál az Isten és az ember számára nem létezik, Isten élete a világban és „odaát” az ember legfőbb java.⁶⁵⁵ Mivel Isten nem csak a teremtés egészéről, hanem a legkisebről is gondoskodik, ezért irgalmassága és igazságossága mindent felülmúló.

Jézus tanításának közelebbi meghatározásában Isten szentségét a mindenhatóságára és a végtelen irgalmára bontja fel.⁶⁵⁶ Ugyanakkor szentségének lényegi része az igazságosság, ezért bíróként minden felesleges szót számon kér és minden bűnös pillantásért megfizet.⁶⁵⁷ Éppen ez az a tanítás, amely képes az embert megőrizni a könnyelműségtől és a kétségbeeséstől.⁶⁵⁸ A teremtés Isten gondviselésének helye, egyetlen láncolat melyet Isten szeretete tart kézben.⁶⁵⁹

Jézus Istenről szóló tanításának első műfaji csoportja Sailer kozmológiájával zárul. Isten magasztossága messze a kozmosz fölé emeli Istent, de attól nem szeparált: a természet Istentől van, Isten csak a teremtett dolgok által tevékeny, a természet csak benne állhat fenn.⁶⁶⁰ „Isten oly mértékben összevegyíthetetlen az univerzummal, amennyire az univerzum elválaszthatatlan Istentől.”⁶⁶¹ Sailer ezt a jézusi tanítás bölcsességi abc-nek nevezi, „igazi, eredeti” tanítás, mely lehetővé teszi a lét keresztény értelmezését.

Sailer az emberi lélek halhatatlanságának körbeírását⁶⁶² az örök élet aspektusából végzi el úgy, hogy *expressis verbis* a lélek halhatalansága nem fordul elő a szövegben. Isten örök szeretetként háromságban él és ez a szeretet örök, egyben az üdvözültek örök élete is. A legfőbb parancs, melyet Isten emberi alakban mondott el testvéreinek, az Isten szeretetének parancsa.⁶⁶³ A második parancsa a felebarát szeretetének parancsa⁶⁶⁴, melyet Jézus az elsővel tett egyenlővé.

Sailer Jézus tanítását a szeretetről és a szeretet parancsát Jézus erénytanaként és erkölcsi tanításaként értelmezi. Az embert illetően megkülönbözteti a belső és a külső világot: a belsőben a törvényt teljesítő akarat közvetlen aktusáé a főszerep, ennek külső

⁶⁵⁵ uo. 213.

⁶⁵⁶ Ezt a tékozló fiú parabolájával illusztrálja: az atya a fiú elé siet, hogy megbocsátását közölje vele vö. Lk 15,20.

⁶⁵⁷ Mt 5,37; Mt 5,28.

⁶⁵⁸ uo. 213.

⁶⁵⁹ „Minden adottság, egy láncszem egy láncban, minden egyes lánc pedig ismét egy láncszeme egy nagyobb láncnak, ez a nagyobb lánc egy mindenható kézben van, melyet a szent szeretet vezet és a szeretet az Isten.” uo. 214.

⁶⁶⁰ „Jézus tanítása szerint Isten, nem csak az egy, örök Üdvösség, ahogy minden emberi életnek és léleknek a forrása; Ő abban a tekintetben is, amit természetnek, világnak, univerzumnak nevezünk, az egyetlen élet, akitől, akiben, és aki által van, működik és fennáll.” uo.

⁶⁶¹ „Gott ist also gerade so unvermischbar mit dem universum, als das Universum von Gott untrennbar ist.” uo.

⁶⁶² GL² 14. előadásában: „Die Lehre Jesu vom heiligen Gesetze. Was Jesus von dem heiligen Gesetzen lehrte, ist, wie seyn müsste, wenn Gott in Menschengestalt es ausgesprochen hätte.” uo. 216kk.

⁶⁶³ Mt 22,37-38: Jézus ezt felelte: „Szeresd Uradat, Istenedet teljes szivedből, teljes lelkedből és teljes elmédből. Ez a legnagyobb, az első parancs.

⁶⁶⁴ Mt 22,39: A második hasonló hozzá: Szeresd felebarátodat, mint saját magadat.

teljesülése a tevékenységben pedig egyben a belső próbája, mely Jézusban teljedett be: a „törvény és a próféták”, a „minden jó mintájának bemutatása”. Mivel a jézusi megalapozás az önszeretetre épül, amiről az ember nem képes megfélekedni, adja a felebaráti szeretet parancsának a személy legbensőbb szentélyéből kiinduló dinamikáját, a szerető embernek azt kell tennie, amit szeretettként elvárna. A jézusi lelkület eredetiségét az adja, hogy a kettő eggyé válik ugyanabban az egyetlen szeretetben. Ahol a lelkületben az egyetlen szeretet uralkodik, ott megjelenik az emberi akarat tulajdonképpeni tökéletessége, mert belső aktusként képes az isteni megragadására (lelkületként), és a kötelesség teljesítésében, külsőleg, az isteni bemutatására (tettekben).

A legbensőbb szentély természetét Sailer a MTörv 6,5 magyarázatával adja meg, mely a legfelsőbb parancs:

„Isten szeretete az ember természete, Istent egész lelkünkkel, egész értelmünkkel, minden erőnkől szeretni, megfelel az isteni természetnek. A legfelsőbb szeretet, a legfőbb jónak szeretete – ez a legelső törvény a kereszténység kódexében.”⁶⁶⁵

A felebarát szeretetének követelménye egyéb más parancsok megértésének alapjául is szolgál, mivel ez is a törvény és a próféták teljességéből merít és megfelel az emberi értelemnek:

„Önmagadat mindenütt magadban hordod, és magadban az önszeretetet, az önszeretben pedig a felebaráti szeretet mértékének szabályát.”⁶⁶⁶

Az Isten és felebaráti iránti szeretet a lelkület egyetlen hangoltságát jelenti, amit annak tisztasága tehet csak lehetővé.⁶⁶⁷ „Minden törvény beteljesítésének lényegét Jézus a belső lelkület tisztaságában és energiájában látta.”⁶⁶⁸ Mivel a tiszta lelkület önmagában nem elégséges, mert a „tisztaság energia nélkül, csak annyit jelent, mint élőnek lenni a rosszra. Tisztaság és energia ezek az $\epsilon\nu$ $\kappa\alpha\iota$ $\pi\alpha\nu$ minden törvény teljesítésének.”⁶⁶⁹ A tiszta lelkület és a cselekvéshez szükséges energia, a lelkület hangoltsága, nem eleve adott az emberben, hanem ezek létrejöttéhez további láthatatlan belső aktusok szükségesek. Erre a pontra mutat és innét ered Sailer aszketikája és misztikája. Az Isten iránti gyermeki lelkület kialakításához, ahogy azt az MTörv 6,5 leírja és Jézus életében megvalósultan láthatóvá válik, szükséges „a teljes belső lelkület elszakítása az alacsonyabb dolgoktól és a

⁶⁶⁵ uo. 217.

⁶⁶⁶ uo. 219.

⁶⁶⁷ Ezt a lelkületet a maga teljes formájában és tartalmában a Mt 5,8-ban a „Boldogok a tiszta szívűek, mert meglátják az Istent.” kijelentésben találja Sailer. A belső látja az emberiben az istent, a külsőben pedig megvalósul az isteni az emberiben.

⁶⁶⁸ uo. 219.

⁶⁶⁹ uo.

teljes belső lelkület felemelése a felsőbb dolgokhoz, azaz az önmegtagadást, a szó nemesebb értelmében véve, és az imádságot jelenti”⁶⁷⁰. Sailer úgy magyarázza a szövegeket, hogy Jézus a két aktust két képben teszi érzékletessé: az önmegtagadást jelenti, a haladás a keskeny, elhagyott úton és bemenet a szűk kapun, míg az imádságot szimbolizálja, a fáradhatatlan kopogás, a kísértésbe vivő szemek kitépése, és a teljes belső lelkület felemelése a magasabb dolgokhoz.⁶⁷¹ Mindezeknek legfőbb ellenségei az ember belsejében vannak, az embernek ezekkel szemben fel kell vennie a harcot. A lélekben lapuló alattomos ellenségek a nagyravágyás, az uralomvágy és az öntörvényűség.⁶⁷²

Az egyéni belső külső próbáját Sailer szintén evangéliumi képekben adja meg.⁶⁷³ Az egyéni hit és vallásosság külső próbája nem marad az egyéni életvitel horizontjának határain belül, hanem céljában már ekkleziológiai és missziológiai jelentést és hangsúlyt kap. Az egyéni hívők élő hite és vallásossága a látható valós egyházi élet alapja, az Isten Országának megvalósítására irányul, ezzel Sailer szakít korának populáris vallásfelfogásaival és a felvilágosult állam-és egyházpolitikai törekvésekkel is. Ezekkel szemben újra hangsúlyt kap a pneumatológiai nézőpont⁶⁷⁴, mely a korszak vallásossága és a felvilágosodott belpolitikában az egyházpolitika számára teljesen idegen volt. Sailer a pozitív kinyilatkoztatást, az Egyházat, az egyéni hívő hitét, egyetlen célirányos folyamatba állítja, mely az eszkatonban (tehát most még rejtett) válik csak befejezetté, ezért az Egyház korszakát is beleszámítja a kinyilatkoztatás időszakába:

„Az Isten legmagasabb pozitív kinyilatkoztatása Krisztusban és Krisztus által, folytatódik Krisztus Lelke által és minden nyitott szívben mintegy reprodukálódik: Krisztus Lelke megvilágosítja, felszítja, boldogítja az egyes ember gondolkodási módját és uralja Krisztus egész testét, az Egyházat.”⁶⁷⁵

X.2.1.2. A tanítások második csoportja: a szent törvények az emberben

Jézus tanításainak második műfaji csoportját Sailer összefoglalóan *de cultus Dei* alcímmel illeti, amelyben Jézus az Isten helyes tiszteletéről beszél és tanít. A tanítás messze felülmúlja a pogány kultuszokat és minden terhetől megszabadítja az ószövetségi kultuszt, amely már természetesen az „egyetlen és igaz Isten igaz imádságának bázisán

⁶⁷⁰ uo. 220. Ezen a ponton Sailer a következő sorrendben hivatkozik evangéliumi helyekre: Mt 7,13.14.1-10; 6,6.14.

⁶⁷¹ uo.

⁶⁷² uo. 221.

⁶⁷³ Mt 5,15; Mt 7,16; Mt 7,21; Mt 7,24-27.

⁶⁷⁴ uo. 222.

⁶⁷⁵ uo. 190.

állt”.⁶⁷⁶ Krisztus törvénye a tiszta lelkületben és az olyan tettekben valósul meg, melyek olyan szentek és tiszták, mint a lelkület maga.⁶⁷⁷ Az isteni erényekkel kezdődik az igazi istentisztelet, melyek az embert a szentlélek templomává építik át, melyben igazi istentisztelet folyik, amit a kívülállók is látnak és megismerhetnek.⁶⁷⁸ Az ember belső élő világa az emberi természet alapigényei szerint zajlik⁶⁷⁹, ugyanakkor egy üdvösségtörténeti differenciára mutatná rá. Amennyiben ezen alapigények beteljesülésére vágyunk és várunk, ezzel felismerjük és elismerjük azt, hogy mindezek hiányában élünk.⁶⁸⁰ Hogy azonban az ember valóban igaz mivolta, alázat, igazi önértékelésre és tiszteletre, a békességes lelkületre, a nemisége megszentelésére, a teremtett dolgok helyes használatára törekedjen, a bátorság erényére van szüksége.⁶⁸¹

X.2.1.3. A tanítások harmadik csoportja: a keresztnység centrális elemei

Jézus tanításának műfaji csoportosításban ez a legalsó szint és egyben a legkörülhatároltabb, mely Jézus konkrét tanításait és egyúttal azokból levezetett tanításokat egyszerre tartalmaz. Az egymás mellé rendelt centrumok tartalmi már nem egy statleriánus lehetőségi apologetika latolgatásainak tárgya, lehetséges-e egyáltalán kinyilatkoztatás, vagy milyen tartalmú kinyilatkoztatás lehetséges, hanem Isten pozitív tartalmú önközlése az ember számára megismerhető történelmi *factum*.⁶⁸² Jézus és az apostolok tanításával elérkezett az objektív felvilágosodás a világba (*factum*), mely a késői tanítványokon keresztül is folytatódik.⁶⁸³ Ezt a tanítást Sailer három, egymáshoz szervesen kötődő és egyetlen egységet alkotó rendbe, centrális egységekbe tagolja.

⁶⁷⁶ uo. 222.

⁶⁷⁷ vö. Jn 4,24 lélekben és igazságban kell imádni az Atyát; Fil 3,3 az igazi körülmetéltek a Krisztusban hívők, Sailer külön kiemeli a Jak 1,21-22-t, mely tanítás befogadásáról és annak tettekre váltásról beszél. Az igazi istentisztelet a kiengesztelődés a felebaráttal, mely a legértékesebb áldozati adomány Isten oltárán vö. Mt 25,27. vö. uo. 227.

⁶⁷⁸ A Mt 6,1-19 elemeit sorolja fel: a titokban tett jó, alamizsna, rejtett imádság, ragaszkodás Isten ígéreteihez,

⁶⁷⁹ Sailer hét alaptörvényt mutat ki Jézus tanításának második csoportjában: az ember igaz mivolta, alázat, igazi önértékelés és tisztelet, a békességes lelkület, a nemiség megszentelése, a teremtett dolgok helyes használata.

⁶⁸⁰ pl. „...ha egy hal a vízben van, nem vágyakozik a vízre... ha tehát mi emberek egy velünk született vággyal a halhatatlanságra vágyunk, úgy az is világos, hogy mostani helyzetünkben, nem abban vagyunk, ahol lennünk kellene.” uo. 164.

⁶⁸¹ Sailer a *fortitudo* erényét következetesen mindig bátorságnak fordítja. „Bátorság alatt azt értjük, hogy van erőnk harcra vonulni...” vö. uo. 232.

⁶⁸² Az egyedüli szóhasználat szerint „das Positive des Christenthumes” pl. GrL² 233, és számos más helyen.

⁶⁸³ „Aufklärung kam mit den Nazarenern erst recht in die Welt, er nannte sich das Licht der Welt und wars; und das Licht klärt doch auf: ER sagte zu seinen Freunden: Ihr seid das Licht der Welt, und sie waren es, das Licht klärt auf. Wo sie hinkommen, schwanden Neben und Nacht, und die Morgenröte kam. Paulus fordert es ausdrücklich, daß alle Christen aufgeklärt sein sollen und ihre Mitmenschen aufklären sollen. Seid ein Licht

Lehren von dritten Gattung - Zentrallehre des Christenthums
(a tanítások harmadik csoportja – a kereszténység centrális tanítása)

a			b	c
Zentrallehre des Christenthums			Zentralideen des Christenthums	Zentralblick in das Wesen des Christenthums
a pozitív kereszténység centrális tanítása; ⁶⁸⁴			centrális eszmék, melyek Jézus és az apostolok erkölcsi tanításának alapjául szolgálnak; ⁶⁸⁵	centrális tekintet a kereszténység lényegére; ⁶⁸⁶
Lehre (tanítás)	Setzungen (alapítások)	Anstalten (rendelkezések)		

ad a) „Ide tartoznak azok az alapvető tanítások⁶⁸⁷, alapítások⁶⁸⁸ és intézmények/rendelkezések⁶⁸⁹, melyeket az isteni kinyilatkoztatás Jézus Krisztus által adott, ezért ezeket pozitívnak nevezzük, de a legtöbbet ezek közül félreértik, eltorzítják és olykor káromolják...”⁶⁹⁰

ad b) Jézus erkölcsi tanítása sokrétűsége és sokfélesége ellenére egyetlen egységet alkot azért, mert Isten centrális eszméi jelennek meg bennük. Tizenegy ilyen centrális eszmét sorol fel, melyek „egyszerre átfogják az istenséget és az emberséget”⁶⁹¹:

I. Isten a szeretet,⁶⁹² és Isten megváltozhatatlan akarata az, hogy az emberiség, a szeretet képére teremtve, jó és boldog legyen, mint Isten.

in dem Herzen. Wandelt wie Kinder des Lichts. Alle des Namens werthe Kirchenlehrer bis auf diese Stunde klärten auf, waren mehr oder weniger - Lichter der Kirche.” RK 2, 44-45.

⁶⁸⁴ GrL² 233-234.

⁶⁸⁵ HchM I., 53. (=WW 13).

⁶⁸⁶ A kifejezés a finommechanikai kutatásairól is híressé vált evangélikus lekipásztortól, *Philipp Matthäus Hahntól* (1739-1790) származik. Ahogy azt mágiszteri dolgozata is mutatta, Sailer a dillingeni éveiben maga is rajongó „természetkutató” volt és mivel Hahn kapcsolatban állt *Johann Kaspar Lavaterrel*, tőle is hallhatott Hahn teológiai kutatásairól. PT II., 7. (=WW 17).

⁶⁸⁷ A csoportot alkotó tanításokat további három alcsoportra osztja: „tanítás első fajtája” az „eredeti-rationális” tanításokat jelenti, a második csoport az ebből „levezetett” tanítások, a harmadik, a „tulajdonképpen pozitív” tanítások. ld. GrL² 210-211.

⁶⁸⁸ „Setzungen” kifejezés a saileri szóhasználatban a szentségeket jelenti. A jézusi alapításokat a *Grundlehren* keretein belül a 21. előadásban magyarázza, külön kiemelve a keresztség, az eukarisztia és bűnbocsánat szentségeit, a többi szentségeket összevonva értelmezi.

⁶⁸⁹ „Anstalten” kifejezés, melyek a jézusi eredetű dolgokat jelölik, így néha ugyan analóg értelemben a szentségekre is alkalmazza, de elsődleges jelentésében tágabb és átfogóbb értelmű kifejezés. Eredetileg az evangélikus teológus *Franz Volkmar Reinhard* (1753-1812) használta, aki 1790/91-ben a Wittenbergi Egyetem rektora és a történeti Jézus-kutatás egyik úttörője volt. A *Grundlehren* a reinhardi értelemben beszél az rendelkezésekről, intézményről: „Jézus tervezte, terjedelmében nagy, természete szerint nagy és magvalósítási formájában nagy. Ő, Isten Országát akarta megalapítani, mely az egész emberiséget átfogja, az igazságnak, az erénynek, a boldogságnak ezt az országát nem nyílt erőszakkal, nem egy titkos társaság rejtett befolyásával, hanem az egész világot és az egész történelmet átfogó, egy tanító és üdvözítő intézmény által akarta megalapítani és fenntartani.” uo. 279.

⁶⁹⁰ GrL² 233.

⁶⁹¹ HchM I., 53.

- II. Az emberiség, a maga jelenlegi helyzetében, nem jó, nem boldog, bajban van, aminek nyomor és szerencsétlenség a következménye.
- III. Ez a baj az Istentől való elválasztottságot jelenti és a vele szembeni ellenségeskedést.
- IV. Az Örök Szeretet rendelkezése szerint az elválasztottság és ellenségeskedés nem tarthat örökre, meg kell szűnnie.
- V. Az elválasztottság és ellenségeskedés megszüntetése Isten nagy műve, a Logosz műve, Krisztus műve.
- VI. Krisztus nagy műve az apostolok műve is, és az egész keresztény Egyház műve a földön.
- VII. Ezt a nagy művet nem lehetséges véghezvinni a Szentlélek nélkül, Aki az embert éleszti, képzí és vezeti, az ember és Isten egyetértése nélkül.
- VIII. Az egyetértés a gondolkodásmód megváltozásával kezdődik.
- IX. Az egyetértés a megszentelődésben folytatódik.
- X. Az egyetértés az ember teljes megvilágosításával az istenképiségben zárul le.
- XI. Az ember egyetértése Istennel, a maga kezdetében, fejlődésében és beteljesülésében, a szeretet.

ad c) A *Vorlesungen aus der Pastoraltheologie* második kötetének anyagát az igehirdetéshez segítséget kérő tanítványai kérésére állította össze Sailer. A prédikáció témájának meghatározását, az igehirdetés tartalmának általános karakterizálását az allgäui ébredési mozgalomban szerzett tapasztalatából kiindulva és megismételve a Martin Booshoz intézett üzenetet - „Isten Krisztusban, a világ üdvösségért” – alapozza meg. Ezen a helyen ezt a kijelentést a centrális tanításhoz sorolja, jöllehet a *Grundlehre* felsorolásában ez a tétel a centrális tanítás elemei között nem szerepel. Ebből következtetni lehet arra, hogy Sailer ezt princípiumnak is tekinti és a centrális tanítások már ennek a konkrét kifejtései is lehetnek.⁶⁹³ Ebből Sailer számára az Egyház küldetését illetően az a gyakorlatikövetkezmény adódik, hogy az igehirdetést kell az elsőrangú egyházi tevékenységnek tekinteni, amit semmiféle gyakorlati megszorítás nem illethet. Ebből az is következik, hogy a dogmatikai és liturgikus igazságok közti hierarchikus viszonyban, az

⁶⁹² Az első János levélből (4,16) ez a kijelentés Sailer egész teológiájának alapját képezi, mivel ezt a kijelentést tartja az egész Szentírásan belül az egyetlen szubsztanciális kijelentésnek Istenről, ezért itt mindjárt az első helyre kerül.

⁶⁹³ Alapelveként a Jn 6,51-ben szereplő „a világ életéért” csak a II. Vatikáni zsinat után megújult erköleteológiában jelent meg kimondottan a hívők életét és küldetését illetően. Sailer a jánosi kijelentést már ekkleziológiai alapelveként kezeli. Annyiban pasztorális elv is, hogy az egyházi igehirdetésnek ez az egyetlen valós célja, erre a küldetésre kell megnyitnia a hívők lelkiületét és képessé tenni őket ennek szolgálatára.

imádság rendje logikailag megelőzi a dogmatikai rendet. Hogy a két rend szorosan összetartozik és együttesen utalnak az erkölcsi rendre, ezt Sailer az igehirdetés kötelező témáit felvonultató táblázatban mutatja be. A táblázat első oszlopában (hitről szóló tanítás) vázolja fel a keresztyén liturgiában és a dogmatikai rendszerben adott és őrzött „hitet”, ezekhez a táblázat második oszlopában pedig az azokból természetesen származó erkölcsi kötelességeket párosítja.

a hitről szóló tanítás	a kötelességekről szóló tanítás
I. Egy Isten – a legmagasabb szintű igazság a legmagasabb szintű szeretet a legmagasabb szintű szépség – az örök élet.	I. Az ember belső világának egyetlen irányultsága Istenre. Hit a legmagasabb igazságban – Isten Bizalom a legmagasabb Szeretet iránt – Isten Szeretet a legfelsőbb szépség iránt – Isten
II. az ember, a maga hármasság állapotában eredetében világos, jó és boldog most bűnös, sötét, beteg, halandó ismét lehet világos, jó és boldog	II. komolyan vett odafordulás az Úrhoz, teljes visszatérés Istenhez ragaszkodó egyesülés Istenhez
III. az egyetlen közvetítő Isten és ember között, Jézus Krisztus, az Isten Fia és az emberek megváltója	III. Hit Krisztusban Bizalom Krisztus iránt Szeretet Krisztus iránt
IV. Az egyetlen Szentlélek, az Atya és a Fiú Lelke újjáteremtve a gonoszokat képezve az alakíthatókat benne lakva Isten gyermekeiben és ösztönzi őket a legjobbra	IV. Kérni kell a Szentlelket Hallgatni az Ő szavára Engedelmeskedni az Ő vezetésének Együttműködni minden keresztyénnel, akiket Ő a maga teljességéből átad
V. Krisztus Egyháza, Istennek, az Atyának, minden gyermekének egyetlen egyesülete, Krisztus, az Isten Fia által, a Szentlélekben. Az Egyház bemutatkozása: a) a tovább hangzó, az evangéliumnak soha el nem némuló hirdetése által; b) a liturgia, a szentségek, istentiszteletek, vásár- és ünnepnap miselátogatás által; c) az egyéni ember haladó megváltása, megvilágosodása, megszentelése által; d) minden tag támogatása mindenki által, a közösség összetartozása a	V. egyházias érzület, közösségi érzület, ami a) készítés, az Istennel, Krisztussal és az Egyház élő tagjaival való közösség megtartására és kiszélesítésére; b) részvétel lélekkel és szívvel a liturgikus alkalmakon c) tevékeny közreműködés az emberi üdvösség helyreállításában, a saját és mások üdvének előmozdítása d) önfeláldozó támogatása a keresztyén testvéreknek, alázat, engedelmesség, egyetértés

pásztorokkal, a főpásztorokkal, és az egység középpontjával, az Egyház legfőbb pásztorával, Róma püspökével.

VI.

Az egész természet, a szent tanítás egy könyve

- a Szentírás, Istennek embernek szóló kinyilatkoztatásának egy tanúja
- minden nép hagyománya, különösen a keresztényeké, ennek egy kommentárja

VII

a szent gondviselés,
az örök megigazulás,
a mindent beteljesítő szeretet

halál, ítélet,
feltámadás
jutalmazás

a mindenség beteljesedése

az Egyház közelebbi és távolabbi eljáróival, a legfőbbel is, az egység középpontjával

VI.

csendes, tiszta buzgalom, Istent a természetben, a Szentírásban, és hagyományban keresni, dicsérni azt, amit megtaláltunk, különösen a minden létező iránti kimeríthetetlen szeretetének utánzásával, és az ember iránti általános szeretetének utánzásával is

VII

megragadni az örök életet,
mely bennünket abba a helyzetbe hoz,
hogy az idők szenvedéseit,
a mulandó dolgok vonzását,
és a halált legyőzzük.

A *Zentralblick* alapvető fogalmi tartalma Sailernél az egység és a sokaság együttes szemléletét és gyakorlati követését jelenti az egyházi tevékenységben.⁶⁹⁴

X.2.1.4. A kereszténység centrális elemeinek értékelése

A kereszténység centrális tanítása mindenek előtt Jézus pozitív tanítása, Sailer a tanítások csoportjai közül ezt a tanítási egységet a „föld tulajdonképpeni sójának” nevezi, ez a megromlott emberi tömegek „tulajdonképpeni fermentuma”.⁶⁹⁵ A történelemben komoly erőfeszítéseket kell tenni azért, hogy ebből fény származzon az emberiség számára és sóként átjárja a megromlott emberiséget.⁶⁹⁶ A szerző kimutatja a központi tanítás néhány sajátos jellemvonását, melyeket a következőképpen foglal össze⁶⁹⁷:

1. A centrális tanítás középpontként reá mutató sugarakat egyesít magában: „az örök Atya örök akarata, hogy a bűn miatt az Istentől elbukott emberiséget – az örök Logosz által aki az idők teljességében emberi alakban megjelent és a mindenség megújulásakor újra eljön – Istennel újra egyesítse”.⁶⁹⁸

⁶⁹⁴ „... Einheit und Mannigfaltigkeit ... Centralblick eines Paulus” A személetbeli egységet az „Isten Krisztusban – a világ üdvösségéért” alapelv jelenti, a sokaságot pedig az egyházi tevékenység esetleges jegyei pl. közösség, idő, hely, alkalom, stb. PT II., 7-8.

⁶⁹⁵ uo. 233.

⁶⁹⁶ A témáról ld. az V. függelékben, 82.

⁶⁹⁷ uo. 233-234.

⁶⁹⁸ uo.

2. A centrális tanítás pozitív kinyilatkoztatás, ezért a természetes emberi értelem megismerési körén kívül eső isteni döntésekről van szó, melyeket csak Isten lelke ismerhet.
3. A centrális tanítás pozitív kinyilatkoztatás, ezért a természetes emberi értelem megismerési körén kívül eső isteni döntésekről van szó, melyek között sem ellentmondást kimutatni, sem pedig azok tartalmában a világ üdvösségét illetően kételkedni nem lehet. Ezeket igazságként kell hinni és az erények kialakításának hajtóerejeként az élet maximáivá kell átalakítani.
4. Jézus tanításának van egy belső alkalmassága arra, hogy bennünket figyelmessé tegyen az emberben lévő gyökeres rosszra⁶⁹⁹, és felkészítse az embert az állandó küzdelemre ellene.⁷⁰⁰ Maga a kereszténység centrális tanítása az ember elbukásáról, a veleszületett rosszról a világban és egy magasabb szintű közvetítés szükségességéről szóló tanításhoz tartozik. Szorosan az emberben lévő rossz elleni küzdelemhez tartoznak még a következő tanítások:
 - a) a Jézus Krisztus személyéről szóló tanítás⁷⁰¹;
 - b) a Krisztus lelkéről, a Szentlélekről szóló tanítás;⁷⁰²
 - c) Krisztus kegyelméről szóló tanítás, mely a szívet Istennek szenteli;
 - d) az imádságról szóló tanítás, mely az Isten és az ember közötti közösséget nyújtja;⁷⁰³
 - e) az ember újjászületéséről a lelki, az örök életre, mely a vallás princípiumát érvényre juttatja bennünk;
 - f) az embernek az istenivel való állandó érintkezéséről szóló tanítás;⁷⁰⁴
 - g) az isteninek látható jelekben történő közlésének eszközeiről, a szentségekről szóló tanítás;

⁶⁹⁹ A „radical Böse” fogalmat Kant vezette be, mely az erkölcsi törvény tagadásának konstans antropológiai tényét jelentette. A fogalmat *Die Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft* (1794), I. rész 3. fejezetében tárgyalja. A fogalmat *Friedrich Heinrich Jacobi* is használja, Sailer magyarázatának szókinése Jacobiét követi: sinnlich, sündig - übersinnlich, göttlich (ez a Grundlehre későbbi kiadásaiban sem változik 1814, 1831). Az eredeti és áteredő bűnök értelmezésében Sailer csak annyi erőfeszítést tesz, amennyi a „Zentrallehre” magyarázatához szükséges. Amit erről Benedikt Stattler tanított, könnyedén illeszthető volt Jacobi vallásfilozófiájához és *Johann Caspar Lavater* pietista vallásosságához, illetve Schleiermacher pozitív valláskritikai felfogásához. Sailer a *natura lapsa* jellemrajzát oly módon fogalmazza meg, hogy illeszkedik Luther konkupiszcencia tanához is, így centrális tanítása ebben a pontban az ökumenikus dialógus alapjává is vált. vö. ESCHWEILER, K., *Die katholische Theologie im Zeitalter des deutschen Idealismus*, 232-233.

⁷⁰⁰ Jézus tanításának belső alkalmassága (innere Tüchtigkeit) teszi képessé az embert önmaga legyőzésére, melyhez a *fortitudo* erénye elengedhetetlen.

⁷⁰¹ „Beystand des großen Mittlers zwischen Gott und Mensch... göttliche Restaurator...” uo. 237.

⁷⁰² „...den der verklärte Christus den seinen sandte und sendet...” uo. 238.

⁷⁰³ „...erre a közösségre irányuló szent törekvés mozgása az ember oldalán...” uo. 238.

⁷⁰⁴ „So hat das Christenthum wesentlich die Forderung gemacht, daß die Religiosität ein Continuum seyn soll im Menschen...” uo.

- h) a feltámadásról szóló általános, a világ végítéletéről, Jézus Krisztus második eljövételéről és a mindenség beteljesedéséről szóló tanítás;⁷⁰⁵
- i) a Krisztus Egyházáról szóló tanítás, ami egy világot átfogó intézmény, mely terjeszti, továbbadja és megújítja az emberi nem megvilágosítására, megszentelésére és boldogítására adott jézusi tanítást.⁷⁰⁶

Sailer az emberben lévő gyökeres rosszat magyarázataiban a vallástalanság princípiumával azonosítja.⁷⁰⁷ Az emberben lévő rossz és a vallástalanság elve fogalmak így egybeesnek és olyan emberi valóságot jelentenek, amelyre a kinyilatkoztatás is figyelmessé teszi az embert. A kinyilatkoztatás hatását tárgyalva Sailer átveszi Schleiermachtetől a *kereszténység polemikus karakterének* fogalmát.⁷⁰⁸ A kinyilatkoztatás a kereszténységben két irányban is polemikus karakterű. Egyrészt befelé, az Egyházban, a hívő emberben hat a kinyilatkoztatás, és fényt derít minden sötétre, rosszra és holt dologra, másrészt kifelé, a világ egészében pedig felfedi a sötétség titkait, legyen szó akár a gondolkodásmódról vagy erkölcseről, vagy a romlott emberi szív titkairól. A vallás újra és újra feltárja a világban a maga lényegét, hogy a megújulás útján minden visszatérhessen eredeti egységébe az Istennel.

XI. A kinyilatkoztatás hordozója és időszaka

Sailer a saját korának megfelelően számos aspektusból értelmezi a kinyilatkoztatást, valójában mindvégig dialógusképes akar maradni kortársaival. Főleg körleveiből, másodsorban lelkipásztori teológiájából tűnik ki a Tridenti Zsinat határozatainak alapos ismerete, ez az általa leggyakrabban idézett zsinat. Ugyanakkor értelmezéseiben mindig bölcsességtanítóként szólal meg, módszere szerint a kérdéseket visszavezeti egy közös pontra, majd onnét kiindulva ad választ és magyarázatot. Ezért szem előtt kell tartani azokat a koráramlatokat, melyeknek kérdéseire vagy támadásaira reakcióként megszülettek.

A kinyilatkoztatás értelmezésének és magyarázatának első körét a *racionalizmus*, az *empirizmus* és a *kriticizmus* koráramlataira adott válaszként értelmezhetjük. A felvilágosodás racionalizmusa tiszta deizmusra redukálja az istenkérdést, mely aligha enged elegendő teret a kinyilatkoztatás szabatos értelmezésének.

⁷⁰⁵ „az igazi vallástannak nyitottnak kell lennie a jövőre és az örökre, prófétainak kell lennie...” uo.

⁷⁰⁶ Sailer kiemeli az ekkleziológiai elemekben az ígéhirdetés szolgálatát, melyet a világ végéig a megígért Szentlélek támogat. uo. 241.

⁷⁰⁷ uo. 237. Az „irreligiöse Prinzip” fogalmat Schleiermachtetől kölcsönözte Sailer. vö. uo. *Über die Religion, Reden an die Gebildeten unter ihren Verächtern*, Berlin, 1799., 163-164.

⁷⁰⁸ uo. 163.

A kinyilatkoztatás szemlélete a *Sturm und Drang* és az ébredési mozgalmak szellemiségének oldaláról nézve elsősorban azt a kérdéskört veti fel, hogy vajon az isteni kinyilatkoztatásnak vannak-e objektív, konstans történelmi formái és tartalmai, vagy pusztán a szubjektív intuíció és átélés lehet a kinyilatkoztatás biztos közege.

A Saileri kijelentések értelmezhetők még a felvilágosodás *racionalizmusának* és *irracionalizmusának* ellentétéből is, ahol a kinyilatkoztatás Isten és ember közötti tartalom nélküli kommunikációvá vagy tartalmatlan érzemmé lényegül át. Ide kapcsolódik még a felvilágosodás *miszticizmusának* irányzata, mely hasonlóan a *Sturm und Drang* mozgalomhoz, a kinyilatkoztatást inkább a szubjektív keretbe igyekszik befogni.

XI.1. A revelatio időszaka és hordozója

Sailer kinyilatkoztatásról alkotott képében az emberhez több csatornán érkezik az isteni üzenet, mely összességében egyetlen koherens kinyilatkoztatott tartalmat eredményez és egyetlen koherens folyamatot alkot. A kinyilatkoztatás saileri csatornáinak figyelembevételével és elemzésével azonban nem juthatunk el a kinyilatkoztatás cselekvő alanyához. A kinyilatkoztatás rendes és speciális útjai valójában megvalósítói és egyben recipiensei is az isteni üzenetnek, de ezekből, önmagukból, semmilyen kinyilatkoztatás nem származhat, ezért külön beszél a „tulajdonképpeni” kinyilatkoztatóról. A kinyilatkoztatás szót többes számban használja, mely alatt az emberhez egyszerre több oldalról és több formában érkező isteni üzenetek sokaságát érti.⁷⁰⁹ Az üzenetet közvetítő csatornákon keresztül egyetlen, és minden csatornán ugyanahhoz a végponthoz juthatunk el. Minden isteni üzenet küldője, minden egyes csatorna forrása az „örök Logosz”.⁷¹⁰

„Istennek az eddig említett kinyilatkoztatásai a természetnek, a különleges ügynökök által, Krisztus által, Krisztus Lelke által, a világ történelmén keresztül, az ember őseredeti állapotban és a megdicsőültek otthonában, Istennek egy egyetlen kinyilatkoztatásában egyesülnek, az örök Logoszban, aki a tulajdonképpeni szó, a tulajdonképpeni Szóvivő, Ő a tulajdonképpeni – Ő volt és Ő lesz – a kinyilatkoztatója, az elrejtett istenségnek.”⁷¹¹

Mivel a Logosz a kinyilatkoztatás hordozója, ezért a kinyilatkoztatásnak nem szabhat határt a teremtés végessége, a tér és idő dimenzionalitása. A Logosz örök születésével kezdődnek az Atya belső terveinek, gondolatainak, szeretetének, életének objektív külső

⁷⁰⁹ A kinyilatkoztatás történetére és módjára történt reflexió (Zsid 1,1-4) Sailer számára most is élő valóság: Sokszor és sokféle módon szólt Isten hajdan az atyákhoz, ezekben a végső napokban Fiában szólt hozzánk, akít a mindenség örökösévé tett, aki által az időket is teremtette. Mint dicsőségének kisugárzása és lényegének képmása, ő tartja fenn hathatós szavával a mindenséget. A büntől való megtisztítást elvégezve helyet foglalt az isteni Fölség jobbán, s annival kiválóbb, mint az angyalok, amennyivel különb nevet örökölt náluk.

⁷¹⁰ GrL² 191.

⁷¹¹ Az egyes szavak kiemelése a Sailer eredeti szövegének megfelelően uo.

megjelenései, a szentek örök otthonában pedig folytatódik és örökké tart annak közlése, ami Isten maga, szeretet, igazság, jóság, élet, világosság és szépség.⁷¹²

A kinyilatkoztatás időbeli szakasza a történelem egészét felöleli, így az Egyház időszaka is a kinyilatkoztatás időszakához tartozik. A történelemhez rendelt „kinyilatkoztatások” kettős értelemben véve Logosz-centrikusak. Egyrészt maga a Logosz végzi a kinyilatkoztatást, ugyanakkor a teremtésen belüli kinyilatkoztatások dinamikáját a recipiens oldalán is maga a Logosz alapozza és határozza meg. A Jn 1,3⁷¹³ értelmében Sailer számára a Logosz nem csak egy dologi és statikus *ordo essendi* alapja, hanem egy dinamikus, a jövőre, az életre, a világosságra, mint minden személy beteljesedésére irányuló *ordo fieri* kizárólagos megalapozása is.⁷¹⁴ A Logoszhoz és üdvösségtörténeti szerepéhez kapcsolódik a Sailer lineáris pneumatológia is, melyben a Szentlélek kifejezetten Logosz-centrikus tevékenységet fejt ki a történelmen belül.⁷¹⁵ A Szentlélek tovább formálja, alakítja és vezeti mindazt, ami a Logosz mintájára keletkezett.⁷¹⁶ Sailer számára a kinyilatkoztatás nem lezárt folyamat, sokkal inkább kétarcú folyamatként írható le: egyrészt kurzív folyamatként értelmezi, másrészt ebben a folyamatban már lezárt, kánoni, soha meg nem változtatható elemek is megtalálhatók.⁷¹⁷ A Szentírás Isten szavát tartalmazza, olyan kinyilatkoztató események lelőhelye, amelyek már megtörténtek, ugyanakkor biztosítéka annak, ami még a jövőben történni fog.⁷¹⁸ A Szentírás egyszerre hordozza a múltat és a jövőt, lelőhely és igazolás egyszerre, mely a jelenben az isteni szeretet megismerésének forrása.

XI.2. Revelatio és ratio viszonya

A kinyilatkoztatás fogalmát, folyamatát és csatornáit tisztázó rész végén Sailer a kinyilatkoztatás és az értelem közötti viszony bemutatására tér rá. Korának ellenséges viszonyait a *revelatio* és *ratio* között azzal magyarázza, hogy a populáris felfogásban,

⁷¹² Ennek értelmezési forrása Sailer számára elsősorban a János-prológus, ahol a Logosz a világosság és az élet fogalmak együttesen előfordulnak.

⁷¹³ Minden általa lett, nélküle semmi sem lett, ami lett.

⁷¹⁴ Erre támaszkodva nevezi a történelmet „szent történelemnek”.

⁷¹⁵ Hanem amikor eljön az Igazság Lelke, ő majd elvezet benneteket a teljes igazságra. Nem magától fog beszélni, hanem azt mondja el, amit hall, és a jövődőt fogja hirdetni nektek. Megdicsőít engem, mert az enyémből kapja, amit majd hirdet nektek. Minden, ami az Atyáé, az enyém is. Azért mondtam, hogy az enyémből kapja, amit majd hirdet nektek. Jn 16,13-15

⁷¹⁶ „...a rajta kívüli természetet ... úgy mint egy színpadot, amelyen a cselekvő Lélek a maga szerepét játsza el, avagy pedig mint a szerszámot, amivel a Lélek a saját életének tervezetéből önmagában és önmagán a természet megvalósít...”

⁷¹⁷ Sailer a „Belege der Offenbarungen” (kinyilatkoztatás adatai, lelőhelyei) kifejezéssel a Szentírást vagy az atyák műveit érti. Ezek a múltban leírt adatok az Egyház jelenében és jövőjében is a pozitív kinyilatkoztatás adatai, melyek folyamatosan megismerhetővé teszik az olvasónak a kinyilatkoztatást, azaz kinyilatkoztatnak. A Szentírás a hívő lelkű olvasónak „az örök szeretetet nagy erővel nyilatkoztatja ki”. GrL² 191-192. Máshol ezeket a lelőhelyeket tükörnek nevezi. ld. pl. PT I., 60.

⁷¹⁸ uo.

néhány pontosan meg nem határozott elem van, aztán néhány félreértés is uralkodik, valamint néhány melléfogás is felfedezhető. A nevezett hibák fenntartása mellett a *revelatio* és *ratio* közötti békés viszony felépítése nem lehetséges, ezért ezeket mindenképp korigálni kell. A felvilágosítók az értelem apologétáiként elfelejtik, hogy „Isten univerzális kinyilatkoztatásától független értelem csupán egy üres szó, olyan, mint egy egészségesen látó szem fény nélkül”.⁷¹⁹ Nézete szerint ugyanazt a hibát a pozitív kinyilatkoztatás apologétái is elkövetik, amikor „Isten univerzális kinyilatkoztatását az értelemben és a természetben nem kielégítő mértékben méltatják.”⁷²⁰

Isten kinyilatkoztatásának lehetőségét Sailer egybefűzi a teremtéssel és az ember értelmes természetével. Az értelmes természet egyrészt magában az értelemben, másrészt a lelkiismeretben tartja megragadhatónak, úgy hogy az értelem és a lelkiismeret egyetlen egységet alkotnak.⁷²¹ Az emberben adott értelem egésze nem pusztán az ember egyik belsőleg adott szerkezeti egysége (Anlage), nem is pusztán csak egy Isten megismerésére irányuló belső képesség (Vermögen), hanem „az emberi lényeg teljes felébredése”, az „isteni öntudata az Istenben, és mindazokban a dolgokban, mely Isten által lettek, és amik által Isten tevékeny”.⁷²² A teremtés egésze az Isten kezében van, aki a Logosz által tartja fenn és kormányozza a teremtést, és mint ilyen a kinyilatkoztatás orgánuma is. Sailer ebben nem egy *creatio continua* lehetőségességét keresi, hanem inkább a *revelatio continua* felé hajlik.⁷²³ Ő több mint egy évtizeden át koncentráltan foglalkozott a *Vernunftlehre* munkálataiban ennek helyes megismerésével és feltárásával. A feltételek olyan bonyolult rendszert alkotnak, hogy a megismerés feltételeit csak is absztrahálva lehet megfogalmazni, amit egy duplex imperatívuszban foglalt össze:

„A feltételek oly különbözőek és sokrétűek az emberi élet minden vonatkozásában, melyektől az igazság megismerése, és a megismert igazság iránti szeretet függ, hogy két ilyen feltételre lehet visszavezetni, nevezetesen a figyelmességre és a becsületességre (hűségre), ennek megfelelően a kettős imperatívuszba foglalódnak: légy figyelmes és becsületes az igazsággal szemben!”⁷²⁴

⁷¹⁹ uo. 192.

⁷²⁰ uo.

⁷²¹ A lelkiismeretet „Bewusstseyn des göttlichen Gesetzes” –ként fogalmazza meg (ld. HchM I., 42.), az emberi értelmet pedig „Gottes Bewußtseyn” (HchM II., 260.) Az ember az egyetlen teremtmény, aki ezzel a két adattal egyszerre jellemezhető: „Der Mensch, welcher wahrhaft Mensch geworden, ist das einzige Wesen, das Gottes Bewußseyn und das Bewußtseyn des göttliche Gesetzes in sich trägt.” uo.

⁷²² HchM I., 42.

⁷²³ „Tehát: a teremtés nem más, mint az örök szeretet kinyilatkoztatása, minden fogékony teremtmény megszentelése és üdvössége, az isteni lényeknek a beteljesedett kinyilatkoztatása – ez a teremtés tulajdonképpeni célja.” GdR 286.

⁷²⁴ „So verschieden und mannigfaltig die Bedingungen sind, von welchem, in allen Beziehungen des menschlichen Lebens, sowohl die Erkenntnis der Wahrheit, als die Liebe zur erkannten Wahrheit abhängen kann, so lassen sich doch alle aus zwei zurückzuführen; nämlich auf die Aufmerksamkeit und die

Az emberi megismerés, annak anyagi tapasztalati vonatkozásai szerint és az értelemben lévő isteni öntudati elemeknek megfelelően egyszerre irányul az időleges, történelmi valóságra és ugyanakkor az idő felettire. Amikor a két rend elemei egyszerre lépnek a megismerő alannal szemben fel – mindkettő felismerhető és mindkettő a maga rendje szerint szerethető – olyan habitusokkal ruházzák fel az embert, melyek felkészítik bizonyos, meghatározott igazságok megismerésére.⁷²⁵ Ezeket az igazságokat nem lehet teljes horderejük szerint demonstrálni, iskolás módszerekkel feltárni, hanem az élet síkján kell bemutatni.⁷²⁶

XI.3. Isten önközlése – az élet önközlése

A kinyilatkoztatásról szóló fejtegetései végén *Grundlehre* című művében Sailer eljut az Isten önközlésének fogalmáig, melyet a „*egyetemes kinyilatkoztatás hét fajtája, mint az egyetlen nap hétféle kiáradása*” sémában ismételi meg.⁷²⁷ Három kijelentést tesz bevezetésként, azaz, Istent tiszta élet, ez az Élet tiszta szeretet, a Szeretet tiszta önkinyilatkoztatás.⁷²⁸

	Das eine Selbstoffenbaren ist siebenfach: Es ist die Eine, ewige Liebe, die sich offenbaret	Az egy kinyilatkoztatás hétrétű: az Egy, örök szeretet az, aki kinyilatkoztatja magát
1.	in dem Urstande der Menschheit und aller Dinge (Ur-Offenbarung)	az emberiség és minden dolog ős állapotában (ős-kinyilatkoztatás)
2.	an jeder Menschenvernunft und an der ganzen Natur (Universal-Offenbarung an der Vernunft, Universal-Offenbarung an der Natur)	minden emberi értelemnek és az egész természetnek (univerzális kinyilatkoztatás az értelemnek, univerzális-kinyilatkoztatás a természetnek)
3.	durch Weissagungen, Wunder etc. besonderer Agenten (höhere, positive Offenbarung)	próféciák, csodák által stb., különleges ügynökök által (magasabb, pozitív kinyilatkoztatás)

Redlichkeit, und sind demnach in den zweifachen Imperativ enthalten, sey aufmerksam und meine es redlich mit der Wahrheit!” VL³ III., 2.

⁷²⁵ HchM I., 42. „Mert, amíg az ember csak időleges dolgokat érzékel, addig csak az időleges ért, mihelyt azonban örök valóságot érzékel, érteni fogja azt is, ami örök. Istennek mint Léleknek és Életnek, azaz az emberiség és a természet teremtőjeként, Ős-valóságként, mely minden valós dologban kinyilatkoztatja magát, az első és szilárd helyet kell elfoglalnia az ember öntudatában azért, hogy felébredjen bizonyos igazságok megismerésére.”

⁷²⁶ GrL¹ 107kk. „Így gondolkodni, akarni, cselekedni a legősibb filozófiai nyelven szólva annyi, mint Istenben élni, a pátriárkák nyelvén pedig, mint Isten színe előtt járni, és ebben az életben, az Isten előtt járásban az emberi gondolkodásmód számára idelelni a legfőbb és legjobb demonstratio Dei.”

⁷²⁷ Sailer ugyanazzal a címmel két egymástól eltérő sémát jelöl. A *nap hétféle kiáradása* címzést viseli az *Univesal-Offenbarung* és a *Selbstoffenbaren* séma is. A két séma egymástól teljesen eltér, az elsőben a szerző inkább Isten megismerhetőségét taglalja, addig a másodikban már az üdvösségtörténeti communio, ezzel pedig a religio története a hangsúlyos. Az eltérést Sailer így fogalmazza meg: „A kereszténység nem új logikát, hanem új születést tanít: Mert, aki meg akarja látni Isten országát, annak a Lélekből kell újjászületnie.” GrL², 272.

⁷²⁸ „Gott ist lauterer Leben: Das Leben ist lauterer Liebe: Die Liebe ist ein lauterer Selbstoffenbaren.” GrL² 107kk.

4.	in und durch Cristus (die höchste, positive, die eigentliche christliche Offenbarung)	Krisztusban és általa (a legmagasabb, pozitív, a tulajdonképpeni keresztény kinyilatkoztatás)
5.	durch den Geist Christi in der ganzen Kirche und in allen gottseligen Menschen (die Offenbarung des Geistes)	Krisztus Lelke által az egész Egyházban és minden hívő emberben (a Lélek kinyilatkoztatása)
6.	in dem Ganzen der Weltgeschichte, und in den ausgezeichneten Schicksalen der Einzelnen (Welt-Offenbarung)	a világtörténelem egészében, és az egyesek kitüntetett élettörténetében (világ-kinyilatkoztatás)
7.	in dem Stande der Wiedergeburt der Dinge, in dem Restitutionsstande (die vollendete Offenbarung)	az újjászületés állapotában, és a helyreállított állapotban (teljessé tett kinyilatkoztatás)
	Von allen diesen sieben Ausflüssen der Einen Sonne finden sich Spuren, Beweise, Belege, in den christlichen Urkunden der Christen und in der Tradition aller Völker.	Az egyetlen nap hétféle kiáradásának minden egyes fajtájáról nyomokat, bizonyítékokat és igazolásokat találhatunk a keresztények keresztény irataiban és minden nép hagyományában.

Sailer összefoglaló sémája az Isten személyes közeledéséről az őállapotból kiindulva a restaurált állapotig fut, a közbeeső utak pedig Isten egymástól eltérő önközlési formáját mutatják, a kinyilatkoztatás minden fázisában Isten személyesen ajándékozza magát az embernek. Sémájában a középpontot a megtestesülés tölti be, mely az Isten önajándékozásának „legmagasabb” foka a történelemben. Ebből a pontból ered az újjáteremtés folyamata a Szentlélek tevékenysége és az Egyház szolgálata által, ami egyben a kinyilatkoztatás folytatódását is jelenti.

XI.4. A revelatio közvetítője

Az „*egyetemes kinyilatkoztatás hét fajtája, mint az egyetlen nap hétféle kiáradása*” csorbítatlanul képes közvetíteni az ember számára az isteni üzenetet, az ember pedig értelmes mivolta szerint képes felfogni és egyöntetűvé tenni a hozzá érkező kinyilatkoztatást. A teremtett világ, a történelem, a kultúrák története, az egyes kiválasztott embereken keresztül, a Jézus Krisztusban és általa adott tanítás, az Egyház kezei által adott tanítás, folyamatosan az objektíve, külsőleg közvetítik az egyéni ember felé az Isten üzenetét, de az ember értelmében és lelkiismeretében, személyes életének dinamikájában a szubjektív oldalon is „felmerül” az isteni szó.⁷²⁹ Jóllehet az ember *natura lapsa*,⁷³⁰ a

⁷²⁹ „Wer Gottes Stimme in sich vernommen hat, kann Gottes Fußtritt in der Natur leicht ersehen. Aber, was Gottes Stimme im Gewissen vernimmt, Gottes Fußtritt in der Natur ersieht, ist das vernehmende, das ersehende Gemüth des Menschen. Die Sterne des Himmels und die Blumen der Erde verkünden nun auch denselben Gott, den das Gewissen ausgesprochen hat [...] Wer als schon an Gott geglaubt, und den richtigen Blick auf die Natur hat, kann durch diesen Blick auf die Natur in seinen Glauben an Gott gestärkt werden.” GrL² 39.

teremtést a maga egészében is átjárja a bűn valósága, Sailer nézetében a *peccatum originale* mégsem jelenti az isteni üzenet erős torzulását vagy csak gyenge elhomályosulását⁷³¹, pláne nem az Isten és az ember közötti kommunikáció teljes akadályát. Sailer eklektikus teológiájának egyik hangsúlyos törekvése a felekezeti szakadás hatásának nivellálása a kinyilatkoztatott igazság szemlélésben és szemléltetésében, de nem csatlakozik a protestáns, az eredeti bűn következtében a *totaliter corruptus* dogmatikai nézethez a teremtett valóságokat illetően.

XI.5. A revelatio értelmezése kortörténeti kontextusban

Isten ugyan mindentől szabad, fensége, méltósága és magasztossága alapján Isten mindenk fölé áll, de emiatt nem fogható fel távolinak, tétlennek vagy közönyösnek. Az idézett Zsidó levélben erre utal maga a teremtés ténye, Isten a szava által létadó módon cselekszik: a Szavával, a Szava által jönnek létre a teremtmények, úgy, hogy azok mindvégig szóképek maradnak. Sailer Logosz-argumentációja a teremtett dolgok rendjét illetően a „dolgok beszédét” jelenti. Mivel a Logosz képére vannak teremtve ezért az emberi értelem képes a Logosz-üzenet felismerésére és befogadására. Maga a fennálló létrend, mint valóban fennálló, a maga törvényszerűségeivel a természettudományos analízis útján az isteni akaratról tudósítanak. A „fennállás” ténye által involvált dinamika, melyet a közvetlen tapasztalat begyűjt, a teremtésben meglévő objektív „értelmet” sugároz, Sailer nyelvén szólva forrást és célt követel, melyből az ember felismerheti a „fennállás” forrását és annak végső célját. A Logosz kezdettől fogva eltérő módokon „inkarnálódik” a teremtésben, ezért Sailer a dolgokba burkolózott Igét totális lét-elvként mindenhol alapul veszi. A megtestesülésben eminens módon valósul meg Isten önjándékozó szeretete, mely valójában minden teremtményében felfedezhető. Sailer az isteni kinyilatkoztatás számos divergáló útját ismeri el, ezt a János evangélium Logosz-himnuszára építi, a Logosz a dolgok rendjének kizárólagos keletkezési elve.⁷³²

⁷³⁰ „Zur Natur des Menschen, wie er jetzt ist: denn wie er ehemals, und was ursprünglich war, davon kann hier die Rede nicht sein...” RK 1,134.

⁷³¹ Denn im Grunde ist alles Natürliche, alles Erschaffene, die ganze Körper-Tier- und Menschenwelt Gnade Gottes-Werk des verdienten Wohlwollens - Offenbarung Gottes - Sichtbarmachen des unsichtbaren Gottes. RK 1,138-139.

⁷³² „...erre a következőt válaszolom: a filozófiai tudás akkor lenne tiszta, ha magát mára már az én gyengeségének minden szennyfoltjától megtisztította volna. És: ahogy a világ-rendszer a Logosz által lett valósággá, úgy ebben az esetben az volna a tökéletes tudás, ha ez a tudás-rendszer valóságosan a Logosz által keletkezett volna.” GrL² 134.

XI.6.1. A revelatio értelmezés a racionalizmussal, empirizmussal és kriticizmussal szemben

A dolgok léte és létezésük rendje, fennállásuk és kibontakozásuk Sailer számára a dolgokban adott kinyilatkoztatást jelenti az emberi értelem számára. Mivel formájukat a Logosz általi teremtettségből nyerték, így rajtuk maradt annak keze nyoma, így ezek visszautalnak keletkezési forrásukra. Az Istennek, mint mindenek teremtő Atyjának a teremtményeihez fűződő viszonyában magát a dologi rendet összességében Sailer krisztológiai nézőpontból közelíti meg: „Isten oly mértékben összevegyíthetetlen az univerzummal, amennyire az univerzum elválaszthatatlan Istentől.”⁷³³ Az *elválaszthatatlanul és összekeveredés* nélküli karakterben fedezi fel Sailer a közvetítés szükségességét. A kettős kritérium teljesülése a Logosz által történő közvetítésében áll, a dolgokban adott és dolgok általi kinyilatkoztatás alanya a Logosz, mellyel az emberi értelem áll szemben.

A *Religionskollegien* előadássorozatának elején (1786) tisztázza a *naturalis*⁷³⁴ – *supernaturalis*⁷³⁵ fogalmakat, melyeket kortársai vagy éppen Stattler egymással szembeállítva mutattak be, addig Sailer ezeket szétválasztva, ugyanakkor egymáshoz kötve oktatja hallgatóinak és végül egybekapcsolja a két rendet:

„Mivel alapjában minden természetes dolog, minden teremtmény, a teljes anyagi-, állati-, és emberi világ Isten kegyelméből – az érdemes jóakarat műve – Isten kinyilatkoztatása – a láthatatlan Isten láthatóvá tételei.”⁷³⁶

Míg a racionalizmus és az empirizmus természetes vallást épít és nem engedi a teremtményen belül Istent szóhoz jutni, addig Sailer a Logosz-közvetítés segítségével olyan antropológiát épít, melyben az értelem istenrokonsági elemmé válik, mivel eleve a Logosz

⁷³³ GrL² 215.

⁷³⁴ „Begriffe: 1. Natur im weiten Sinn ist die Summe aller Kräfte, Fähigkeiten, Anlagen, Wirkungen, Veränderungen in allen Dingen - alles was ist und geschieht. x Begreift den Schöpfer und alle seine Werke, man sagt, Erbarmen ist Gottes Natur.

3. Natur im engsten Sinn ist die Summe, die Beschaffenheit aller körperlichen und geistigen Kräfte, Fähigkeiten, Wirkungen, die wir in der Körper, Tier und Menschenwelt antreffen.
2. Natur im engeren Sinn ist die Summe aller geschaffenen Kräfte, Fähigkeiten, Wirkungen, Veränderungen. Begreift in sich ausser der Körperwelt die ganze Geisterwelt, auch alle höheren Geister, als die Menschen sind. x In diesem engsten Sinn nehmen wir hier das Wort Natur.” RK I., 134.

⁷³⁵ „Ist sie es nicht, so haben diejenigen recht, die die Natur des Menschen für ungenügsam, und 6. deshalb höhere Kräfte, als die in dem Kreise der Körper-Tier und Menschenwelt liegen, annehmen, die den Mangel der Erkenntniskraft des Menschen ersetzen und ihm seine Bestimmung erringen helfen.

7. Diese höhere und außerordentliche und überirdische Kraft wird übernatürlich genannt, das heißt solche, die zwar in der Natur Gottes den Grund ihres Daseins haben, ihn aber in der Natur der Körper-Tier- und Menschenwelt nicht haben, über die Natur der Körper-Tier- und Menschenwelt sind.
8. Die Summe dieser höheren Kräfte heißt in der Gelehrtensprache höhere Offenbarung Gottes, höhere Gnade Gottes.” RK I., 137.

⁷³⁶ „Denn im Grunde ist alles Natürliche, alles Erschaffene, die ganze Körper-Tier- und Menschenwelt Gnade Gottes – Werk des verdienten Wohlwollens – Offenbarung Gottes – Sichtbarmachen des unsichtbaren Gottes RK I., 137-138.

az emberi értelemben is hatótényező.⁷³⁷ Az alanyi befogadó oldal tehát nem csak a *naturalis* rendre irányul, hanem képes a *supernaturalis* felismerésére és befogadására.⁷³⁸ Sailer az embert ezen a ponton már transzcendentális vonalon „futtatja”, a dolgok rendje ugyan „kibontják” az emberi értelmet, de maga az emberi értelem nem áll meg azok határainál.⁷³⁹

Ebben a körben a kinyilatkoztatás elsősorban a keresett és a megtalált *igazságot* jelenti, amit Sailer a maga legkülönfélébb társas közegeiben a lehetséges teológiai és spirituális dialógus platformjaként felhasznált. Az igazság kutatása Sailer számára számos formában mutatkozik meg, főleg az egyetemi fakultások közegében. Ezek formáit, természetüket és céljait a *Vernunftlehre* és a *Glückseligkeitslehre* műveiben mutatja be a legteljesebben. Ide sorolódna a természettudományok, melyek az Isten műveinek igazságait tárják fel és foglalják tudományos rendszerbe. A természet törvényeinek kutatása egyértelműen Isten titkainak kutatását jelenti.⁷⁴⁰ Sailer három szinten tárgyalja az igazság keresését és birtoklását: theizmus-krisztianizmus-katolicizmus.⁷⁴¹ Itt a teizmus kétirányú mozgást jelent: egyrészt Isten kezdeményezését (teremtés, univerzális kinyilatkoztatás az emberi értelemben), másrészt az Istent kereső ember mozgását, aki a részigazságok felfedezése által közelebb jut a felfoghatatlanhoz. Sailernél megjelenik – magát is ide sorolja – az Isten keresők közössége, a teista egy közelebről meg nem határozható nyitottságban él Isten irányában, a képzett értelme által az erkölcs becsületes megvalósításával rásejthet az embert nevelő isteni szeretetre. Ebben a nézetben a képzett értelem készséget jelent arra, hogy a természetben megjelenő jót, igazat és szépet reálisan megragadja, de ez még nem jelent feltétlenül interperszonalista felfogást Istent illetően. Ugyanakkor ezek reális megragadása Sailernél már „logikusan” a transzcendencia vonalán mozgatják az embert, összekapcsolódnak az ember belső igényeivel, a lélek ösztöneinek végső céljával, az Ős-Jóval, az Ős-Igazzal és az Ős-Széppel. Így Sailer értelmezésében ez az eset nem is annyira teológia, mint inkább a nyitott és pártatlan és közös

⁷³⁷ „Universaloffenbarung” GrL² 8,153, 188.

⁷³⁸ Az emberi felfogó értelem (gottvernehmende Vernunft) – ezen keresztül az ember

- a) rokona Istennek;
- b) képes Istent keresni és rátalálni;
- c) Istenben, az igaznak, a jónak és szentnek a középpontjában nyugalmat találni;

Sailer itt hozzáfűzi: A mód, „ahogy az ész lekicsinyítők teszik, ugyanolyan messze van ettől, mint az, amelyik az értelmet imádja”. ld. WW 7,26; vö. WW 6,23.

⁷³⁹ „Das Hauptstudium des Menschen ist der Mensch. Das Hauptstudium des zur Religion geschaffenen Menschen ist die Religion” RK 1,6 RK 8,1-7, GrL² 1-10.

⁷⁴⁰ „Wer nicht glauben will, bis er das Unerklärliche erklärt, kann an das Unerklärliche nicht glauben.,” RK 8. évf. 53.

⁷⁴¹ Sailer a *Theismus* szót Staltlertől vette át és élete végéig megtartotta, bár számos kritika érte emiatt.

igazságkeresésre és Isten-keresésre irányuló dialógust kínáló horizont.⁷⁴² A Logosz fénye az emberi lelkiismeretben és az értelemben, a dolgokban (Universaloffenbarung-külső kinyilatkoztatás a természetben és a természetnek) itt kap gyakorlati szerepet az emberi közösség életében, valamint a keresztény misszió egyik kapcsaként is megragadható. Ugyan az ateizmusról a különféle témák érintésénél említést tesz, de úgy tűnik azt a maga kristályos és szilárd formájában gyakorlati síkon nem ismeri.⁷⁴³

XI.6.2. A revelatio értelmezés a Sturm und Drang és az ébredési mozgalmakkal szemben

A felvilágosodás racionalizmusával szemben lép fel a Sturm und Drang mozgalom, mely az Egyházba is beszivárogha az ébredési mozgalmakat indította el. Az objektívvel, a személytől független külsővel szemben a szubjektív belső átélés és intuíció, a lelki élet totális intimitása kap hangsúlyt. Az üdvösségtörténeti heretikus, válogató lemondás a külső dolgokról, Sailer egyik legtámadottabb koráramlata lett. Ugyan Sailer religio-felfogásában egyértelműen a szubjektív oldal hangsúlyozottan latba esik, mégis az objektív karaktert keresi. Az ébredési mozgalmak az Egyházat egyszerűen külső fakultatív forrásnak és intézménynek tekintik, melynek léte valójában a hamis misztika értelmében majdhogynem közömbös. Az ébredési mozgalmak az aszketikus életet, az imádságot, a misztikát, minden objektív formától eloldva, tisztán a befogadó alanyban képzeltek el és teljes egészében annak belső világában rögzítették. Sailer ezzel szemben az interiorizálást hangsúlyozza: a szubjektív világ a külső objektívából részesül, az absztrakciót megelőzi a valóság, a religio-t a revelatio, a gondolkodást az élet, az egyéni hitet az Egyház. A vallás természete éppen az, hogy először rátalál az objektívra, majd a külsőből a belsőbe fordul, interiorizálódik, majd a belsőből kifelé fordulva, „inkarnálódva” objektíválódik, tapasztalhatóvá válik a világban. Sailer a misztikát egyre inkább az Egyház kereteibe ágyazva képzelel el a Werthter-betegség megjelenése után keletkező munkáiban.⁷⁴⁴ Az Egyház az Isten üzenetének objektív közvetítője az Isten beszélő szerve. Sailer a kinyilatkoztatást közvetítő elemekre figyelve a külső és belső harmóniáját igyekszik hathatósan proklamálni.

⁷⁴² vö. GrL² 152-160; továbbá MEIER, B., *Kirche der wahren Christen*, 78.

⁷⁴³ MEIER, B., *Kirche der wahren Christen*, 78. „A praktikus ateizmus a Sátánban személyesül meg” Sailer ezt a Jn 8,44-re hivatkozva mondja. Ennyiben minden embernél feltételezi az Isten ismeretét. ld. GrL² 29. A teljes ateizmust az emberre nézve „az értelmetlenségek értelmetlenségének” nevezi ld. GrL² 71.

⁷⁴⁴ A misztika és a kereszténység viszonyának saileri – elvi és gyakorlati – értelmezéséről Jakob Salat 1811-ből származó beszámolójából értesülhetünk: „Sailer tisztán látta ezt az idők elmúltával és így találhatott most bizonyítékot egy sokkal korábbi elméletének igazolására. Miután ebben a felsőausztriai viharban azonban Martin Boost elítélték, Sailer ezt mondta nekem: „Nézetem szerint a misztika nem a nagy publikumra tartozik, ez sokkal inkább egy titkos tanítás, és mint titkos tanítást (!) kellene kezelni.” Innét van az, hogy Sailer írásaiban – a nagy egészet tekintve – a misztika inkább csak átsugárzik, mintsem uralná azokat. Mindemellett számára a kereszténység és misztika egy és ugyanaz volt.” Schiel I, 441.

Az „élő kereszténység”, azaz a belső hit objektív keretet kap az Egyházban, a Szentírásban, a liturgiában, a szentségekben pedig, mint látható jelekben. Sailer az apostoli prédikációt a Szentlélek eljövetelekor az Egyház alapításában konstitutív elemnek tartja.

Az első keresztények hitének princípiuma az „apostolok élő prédikációja”⁷⁴⁵ volt, mely mindenkorra a történelemben az Egyház élő hagyományaként a történelemben jelenlévő objektív kinyilatkoztatást képezi.⁷⁴⁶ A Jézus Krisztusban adott és az apostolok által továbbadott kinyilatkoztatás az Egyházban nem csak a kinyilatkoztatás csúcsát jelenti, hanem annak primer szerepet tulajdonít. Az Isten megismerésének egyéb divergáló útjai ide vezetnek és tartalmukkal itt hitelesen koncentrálnak a vallásban.⁷⁴⁷

XI.6.3. A revelatio értelmezésének összefoglalása: a kinyilatkoztatás mint történelem

A teológia oktatását érintő reformok is előre jelezték a XVIII. sz. végén a történelem utáni érdeklődés növekedését a tudományok művelésében, különösen is erre utal az egzegézis és az atyák tanulmányozásának önálló tantárgyi megjelenése. A korlátlan áttörés a tiszta értelem irányában egyúttal az értelem kritikáját, az autonóm-tiszta értelmét és annak spekulációját is jelentette, az értelem közvetlenségét a szükségszerű konkrét-történelmire utalta. A közvetlen értelem szükségszerűségére irányuló figyelem átfordult a közvetlen konkrét-történelmi szükségszerűségére, mint a helyes megismerés előzetes feltételére. A gondolkodás módjának átalakulását ezen a területen azonban még az autonóm működésű emberi értelem feltételezésének árnyéka kíséri. Éppen ebben a folyamatban a történelemnek a teológia számára is hasznos értelmezésére komoly veszélyek leselkedtek, hiszen a történelem értelmezése nyitott volt egy immanens-szekularizált irányra éppúgy, mint ahogy egy transzcendentális értelmezésre is.

A kinyilatkoztatás történeti értelmezése Sailernél először is a Szentírás történeti értelmezésében jelenik meg, amit – kitágítva és felnagyítva – mindjárt a kereszténység és a történelem összekapcsolásaként magyaráz. A Szentírás nem értelmezhető a történeti aspektus elhagyásával, ezért a *praktikus értelmezés* egyik különleges segédeszközének tekinti a történelmi szemléletet.⁷⁴⁸ A lelkipásztori teológiában újra és újra a történeti szempont jelenik meg a legfőbb gyakorlati segédeszközként és kap az egyes kiadásokban

⁷⁴⁵ GrL² 467. „So kommt der Glaube vom Hören, das Hören von dem Worte Christi (das die Apostel aussprachen).”

⁷⁴⁶ vö. GrL² 468. Az apostoli közösségek a „keresztényeket” megelőzve léteztek. Sailer az apostoli prédikációt a Szentlélek eljövetelekor az Egyház alapításában konstitutív elemnek tartja.

⁷⁴⁷ Ezt ugyan Sailer nem mondja ki, de az apostolokra, az apostoli közösségekre és a hitre vonatkoztatott jellemzők erre utalnak.

⁷⁴⁸ „Praktische Hilfsmittel” kifejezést ld. pl. *Vorlesung aus der Pastoraltheologie*¹ I., 212. Továbbá uo. kijelenti: „Einer der wichtigsten Gesichtspunkte, aus denen die heilige Schrift kann betrachtet werden, ist der Gesichtspunkt der Geschichte.”

korfüggő színezetet.⁷⁴⁹ A spekulatív teológiai igazságok élettelenése és a Szentírás értelmezésének terméketlen útjai a történelmi aspektus figyelmen kívül hagyásából forrásozik.⁷⁵⁰ A pozitív kinyilatkoztatás Sailer nézetében mindig annak „konkrét történelmi lecsapódásait” jelenti, ezért a pozitív kereszténység centrális tanításait eleve történelmi keretben kell és lehetséges csak értelmezni.⁷⁵¹

XI.6.3.1. A történelem, mint a gondviselés és az isteni kormányzás kinyilatkoztatása

Sailer a történelmet az Isten oldaláról, az általa kezdeményezett és folytatott religio szemszögéből axiomatikusan közelíti meg és fogja fel. A történelem, a *Führsehung*, a providentia helye és jele, ezért nem más a történelem, mint „az isteni gondviselés története”⁷⁵². A kinyilatkoztatás sémáiban megadott elemek ebben a folyamatban nemcsak részt vesznek, hanem egyenesen aktív részei. A történelemben „az Istent az emberrel cselekedni láthatod. A Teremtő az emberrel emberi módon beszél, parancsol, ítél, büntet, ígéretek ad, jutalmaz, ajándékozik. Isten nem az iskola hideg eszméje, amit mesterek és tanítványok így vagy úgy feldolgoznak, hanem élő Lény, aki beszél és cselekszik, kérdez és válaszol, teremt és rendez.”⁷⁵³ Ebben az értelmezésben a történelem már a vallás konkretizációjaként jelenik meg és egyben annak bemutató orgánuma, az Isten elfogadott vagy elutasított közeledésének folyamata. Nem megkerülhető ugyanakkor az Isten élő mivolta, lény, mely a kinyilatkoztatásban egyértelműen Isten élő önközlésére és ennek konkrét-pozitív befogadására helyezi a hangsúlyt.⁷⁵⁴

XI.6.3.2. A Szentírás, mint az emberiség történelme

A történelem emberi értelmezéséhez episztemológiai szempontból két lehetőség áll fenn: amennyiben fölfelé tekintünk, csak istenit látunk, míg ha lefelé tekintünk, akkor pusztán emberit.⁷⁵⁵ Sailer ebben a megkülönböztetésben – szem előtt tartva a religio fogalmának eredeti tartalmát – a Deus-homo hatás- és irányvonalát állítja fel, mely a

⁷⁴⁹ A lelkipásztori teológiában a történelmi aspektus primátusát a tárgy bevezetésénél de Haiden helynök is sürgetően szorgalmazza, ennek teljes érvényre juttatásával keletkezik a tantárgy bevezetéséhez keletkezett tantárgyleírás a dillingeni egyetemen 1786-ban.

⁷⁵⁰ „...a Szentírás gyakorlati értelmezése eltér az iskolák hideg, száraz kutatásától ... a rajongóképtől, akik az értelem fényösvényét elhagyták, és oda álmodják a magasabb megvilágosodást, ahol az nincs; az erkölcsi és aszketikus értelmezési modorosságtól, mely a szó megértését azonnal elhagyja, elsiklik a történelem fölött, az igazság üres hüvelyének, vagy a korábbi idők üres mondásaiként a tulajdonképpeni pozitívát semminek tartja ...” PT I., 64.

⁷⁵¹ A kinyilatkoztatás történelmi karakterét összefoglalóan hét pontban „A Szentírás mint történelem” című fejezetben tárgyalja ld. *Vorlesungen aus der Pastoraltheologie*³ I., 191-195.

⁷⁵² *Vorlesung aus der Pastoraltheologie*¹ I., 212; I.³, 252.

⁷⁵³ *Vorlesungen aus der Pastoraltheologie*³ I., 191.

⁷⁵⁴ Ebben az összefüggésben Sailer az egyik prédikációs kötetére utal (uo. 192), melyben az 1781-ben tartott nagybójtói prédikációi jelentek meg. ld. *Sechs Predigten zur Ehre der Führsehung über Alttestamentische Begebenheiten*, Augsburg 1782.

⁷⁵⁵ *Vorlesungen aus der Pastoraltheologie*³ I., 192.

saileri teológia alapmotívuma, és amely vonalon a kinyilatkoztatás eseménye megtörténhet. Saját korában égető problémaként a Deus-homo viszony nem csak teológiai, hanem – az ellentétes oldalon – egyben szekularizációs horizontot is kijelöl: az emberiség miért van távol Istentől, hogyan képzelhető el Isten és ember újraegyesítése? A Szentírás értelmezése itt is a pozitív kereszténység centrális tanításainak kereteiben marad, mely először is üdvösségtörténeti szempontból Isten és ember eltávolodását, a gonosz meggyökeresedését és megtisztulásnak a vízözön általi gyorsítását foglalja magába. Sailer célzó az emberi találmányok sorára, melyek nagymértékű befolyással voltak az egész emberiség sorsára. Ez a célzás fajsúlyát tekintve nem jelentéktelen, mert a kijelentés tartalmát komplementer formában is megfogalmazza, azaz elkerüli és mégis egyértelműen utal a *moral* ontológiai és antropológiai szükségszerűségeire akkor, amikor kijelenti: „Láthatod az emberi természet szétesését, ahogy az annak forrásával határos”⁷⁵⁶. A Szentírás ezen a ponton a bűnös ember értelmének maradandó fényéről szóló ismertforrásként szerepel, ezért a Szentírás valódi történelemkönyv.⁷⁵⁷ Ide kapcsolódik az Ádámnak adott őskinyilatkoztatás (Uroffenbarung), mely az emberiséget egész történelmében elkíséri és amely folyamatosan egyéb kinyilatkoztatásokkal egészül ki. A Szentírás *karakterekben, tettekben és szenvedélyekben* vázolja az *egyetlen vérből származó emberiség* valódi sorsát.⁷⁵⁸ Míg az ember emberi módon cselekszik, ezért a gonosz hamar meggyökeresedhetett az emberiség sorsában, ugyanakkor a Szentírás arról is tudósít, hogy Isten pedagógusként „miként kezdte el és folytatta az emberiség nevelését”⁷⁵⁹. A Szentírás így az isteni cselekvés pedagógiatörténete is egyben, mely az embert az Isten nevelői munkájáról és konkrét fáradozásairól informálja.

XI.6.3.3. A Szentírás, mint a religio és a moralitas története az emberek között

Míg az emberiség történelmi vázlata elsősorban a szétesés aspektusában tárgyalja a történelem és kinyilatkoztatás menetét, addig a religio és moralitas története ehhez kapcsolódik ugyan, de már az újraegyesítés elemeire helyezi a hangsúlyt.⁷⁶⁰ Az eredeti bűn beszenyezte az Isten képét az emberben a földön, de az Istenbe vetett hit, az ígéretek és parancsok tovább hagyományozódtak, a vallás ismeretei a történelmi örökösödési folyamatban tovább éltek és mindvégig hatékonyak maradtak az emberiség történelmében. Sailer ezen a ponton az egyetemes kinyilatkoztatásra célzó, melyet a *Pastoraltheologie* első (*Universaloffenbarung*) és harmadik kiadásban (*besondere Offenbarung*) egymástól

⁷⁵⁶ „Du siehst den Verfall der Menschennatur nahe angrenzen an den Ursprung derselben” uo.

⁷⁵⁷ „Sie ist also ein Geschichtsbuch der Menschheit.” uo.

⁷⁵⁸ uo.

⁷⁵⁹ uo.

⁷⁶⁰ *Vorlesungen aus der Pastoraltheologie*¹ I., 213k.; I.³, 192-193.

eltérő kategóriákban helyez el. A tárgyalás tengelyét és ezzel fordulópontját az *innwerden* és a *segregatio* fogalmainak használati helye adja meg:

„felismered, hogy az emberiség Atyja egy népet elkülönít a többitől azért, hogy azt annak az áldásnak edényévé tegye, melyet minden népre kiáraszt, amely a vallás és az erkölcs elhalt csiráit újra élővé teszi.”⁷⁶¹

Izraelben egyesek kiválasztásáról és meghívásáról szóló leírások elemzésével bemutatja, hogy maga az emberi közreműködés, miként épített oltárt és templomot emberi szívekben az Egyetlen Istennek.⁷⁶²

A szóhasználat egyszerre utal ismeretelméleti kérdésekre, beleértve a logosz szpermatikosz-tant is, az egyetemes és különleges kinyilatkoztatásra, az *electiora* és a *segregatiora*. Míg az *elkülönítés* fogalma Istenre és pedagógusi tevékenységére vonatkozik, addig annak célja – történeti konkrétumként – elsősorban a *missio* fogalmában értelmezhető. Isten egy konkrét célra kiválasztva (*Für-sehung*) elkülönítetten neveli népét, ennek történetét a Szentírás olvasója örökül kapja, azaz általa folytatódnak a kinyilatkoztatások.

XI.6.3.4. A Szentírás, mint az átadott kinyilatkoztatás történelme, okirata és tartóedénye

A kinyilatkoztatás történelmi eseményének saileri bemutatása a Szentíráson keresztül az a pont, mely a legnagyobb eltérést mutatja a *Vorlesungen aus der Pastoraltheologie* első és a harmadik kiadása között. Míg az első kiadás szóhasználat az edémonizmus irányába mutat⁷⁶³, addig a későbbi kiadások már teológiai jellegűbb szóhasználatot és tartalmat mutatnak. Sailer ki is egészíti a kinyilatkoztatás jellemzőinek felsorolását: „a láthatatlan kéz által hozott nagy rendelkezések története”.⁷⁶⁴

Az alapvető különbségeket az alábbiakban osztályozhatjuk:

a) Az I. kiadás az isteni kinyilatkoztatás történelmi vonalvezetését, hogy „az ember boldogságának tervét megvalósítsa” Mózesen kezdi és a prófétákon keresztül vezet tovább egészen a Krisztusban adott kifejeletig, ami a tanítványok világba küldésébe torkollik. A harmadik kiadásban ezzel szemben már az „egész” és az Isten tetteinek és szavainak „összefüggése” áll a középpontban, mely az egész történelemben koherens valóságként áll előttünk: „Micsoda egysége az isteni kinyilatkoztatásnak az évszázadok egész során át

⁷⁶¹ „du wirst inne, wie der Menschenvater ein Volk von den übrigen sondert, um es zum Gefäße des Segens zu machen, der sich über alle Völker ergießen, und die erstorbenen Keime der Religion und Sittlichkeit wieder beleben soll.” *Vorlesungen aus der Pastoraltheologie*³ I., 192.

⁷⁶² A küldöttek megismerésének a forrása Szentírás: „siehe, d. h. über die beste Weise, die göttlichen Schriften zu studieren.” uo. 193.

⁷⁶³ „Geschichte der großen Anstalten, die die unsichtbare Gottheit getroffen um der Wahrheit und Tugend, dem Menschenglücke auf Erden fortzuhelfen...” *Vorlesungen aus der Pastoraltheologie*¹ I, 214.

⁷⁶⁴ *Vorlesungen aus der Pastoraltheologie*¹ I, 214.; I³, 193.

Ábrahámtól egészen Pálig! Egy és ugyanaz az Isten szólítja Ábrahámot, Mózeset, a prófétákat, Krisztust, aki az apostolokat küldte”.⁷⁶⁵ Az 1835-ös Widmer kiadásban az isteni cselekvés motivációja – minden eudominisztikus vonást levetve – már teljesen átalakul és az egyetemes üdvözítő akarat válik konkrét-üdvösségtörténetivé: „...hogyan az egyetlen Emberfia által minden nép egyetlen népét megáldja”⁷⁶⁶. A kinyilatkoztatás, az isteni cselekvés és szó itt már krisztocentrikusan és alapvetően ekkleziológiai vonásokat mutatva válik egységessé.

b) Az előzőekben mutatott idézetekben feltűnik, hogy az első kiadás elsősorban az individualitás elve szerint szemléli az isteni kinyilatkoztatás folyamatát, míg a későbbi kiadások inkább a kollektív értelmezést részesítik előnyben (nép, ó- és újszövetségi értelemben véve). Ebből kifolyólag az „Anstalt” szó is más jelentést kap. Míg a korábbi kiadások szóhasználata elsősorban a „meghozott döntés” értelmében használja a szót, addig a harmadik kiadás inkább a közösségi aspektusban, az „intézmény” értelmében használja. Ekként az Egyház az üdvösség intézményeként kerül a történelembe azzal a küldetéssel, hogy általa az Atyaisten a Fiú által az Egyház szolgálatán keresztül minden népet megáldjon. Közös – a kiadásokban változatlan elem – a saileri sorrend, előre veszi Isten cselekvését és utána sorolja be Isten kinyilatkozó szavát. A történelmi példák felsorolása megadja az emberi közreműködés rangját is a kinyilatkoztatás folyamatában.⁷⁶⁷

A kinyilatkoztatás folyamatát a következő betoldott magyarázatokkal mutatja be:

„Ábrahámnak ezt mondta: én vagyok a tökéletesség (önmagamnak elég), a te védőpajzsod és nagy jutalmad.

Mózesnek ezt mondta: Én vagyok Ábrahám Jákob és Izsák Istene.

Dávid idejében így szól: Mózesen keresztül vezettelek benneteket ki Egyiptomból.

A későbbi próféták idejében pedig: örök szövetséget kötök majd veletek, és állandóan veletek maradó kegyelemmel áldalak meg benneteket, ahogy Dávidnál láthatjátok.

Krisztus idejében: Isten, aki korábban az atyákkal a prófétákon keresztül beszélt, most ezekben a napokban a Fia által beszél hozzánk.

Az apostolok pedig ezt mondják: Isten küldöttei vagyunk Krisztus helyett.

Istennek minden küldötte azonban mindenütt Ábrahám hitére és a neki adott ígéretre vezetnek vissza.”⁷⁶⁸

A saileri magyarázat az isteni megszólítás következő fokában az előző fokozat emberi alanyára – az emberi közreműködésre – hivatkozik. Mózes kiválasztásánál

⁷⁶⁵ *Vorlesungen aus der Pastoraltheologie*¹ I, 256. (Ez a kijelentés a Widmer kiadásban is változatlanul megmaradt. = PT I., 213.

⁷⁶⁶ *Vorlesungen aus der Pastoraltheologie*³ I., 193.

⁷⁶⁷ Sailer történelmi példái általában: Ábrahám, Mózes, Dávid, a próféták, az idők teljességében a Fiú, majd pedig az apostolok.

⁷⁶⁸ PT I., 193.

Isten Ábrahám közreműködése hivatkozott, majd Dávid kiválasztásánál Isten Mózesre utal. Isten az emberi nem nevelőjeként emberi példákra hivatkozik, akik befogadták az Ő szavát és engedelmes gyermeki lelkülettel követték azt. A religio fogalmi tartalmát, mint emberi magatartást nagy valószínűséggel ebből a történelmi sorból absztrahálhatta Sailer, ugyanakkor, különösen késői műveiben innét eredezteti a kinyilatkoztatás történelmi koherenciáját is.

XI.6.3.4. A Szentírás, mint nép-, nemzet- és családtörténet

A saileri értelmezésekben nemzettörténetként és családtörténetként is megjelenik a Szentírás. Az Ószövetség konkrét adatok „emlékműveivel” örökölte meg Isten népének keletkezését, államalapítását, vallását és történetét.⁷⁶⁹

Izrael történetén belül Sailer felfedez a Szentírásban olyan családtörténeti epizódokat, melyek kinyilatkoztatást hordoznak. Ide sorolja a pátriárkák történetét, Rút és Tóbiás könyvét, melyek a „családi életről szolgáltatók epizódokat” és „tartalmat adnak a gondolkodásnak és táplálékot a szívnek”.⁷⁷⁰ A családtörténeteken belül egyes emberek sorsát is megörökítve látja a Szentírásban, így az biografikus írásként is értelmezhető.

Az egyes személyek megismerése az írásokban rögzített történetek által nem pusztán ismereteket közölnek az olvasóval, hanem az olvasó barátságot köt a szereplőkkel, a törvényhozóval Mózesrel, a bölcs Salamonnal, az énekes Dáviddal, Izajással a prófétával, a látnok Simeonnal, János vagy Pál apostolokkal.⁷⁷¹ Amikor a Szentírás olvasója és Isten küldöttjei között barátság kötődik, az olvasó megismeri a Szentírás igazi Ihlető Szerzőjét, a Szentlélek szándékait, így az olvasás csupán csak bevezetéssé válik a devotio világába.

XI.6.3.5. Az apostoli hitvallás, mint történelem – az Egyház hitének történetisége

Sailert a „szakmai életútján” szerzett korai tapasztalatok, a szentírási érdeklődés és a mély, következetesen gyakorolt szentségi élet meglehetősen korán az egyéni történeti érdeklődéshez vezette. Ez nem csak a Szentírásra és annak történeti értelmezésére vonatkozott, hanem, felfedezte saját hitének fejlődését is, de az egyházi élet egészének

⁷⁶⁹ Sailer pontokba szedve így mutatja be a Szentírás egészét: „11.) Die diese Frage verneinen und also an eine höhere Offenbarung glauben, nehmen gewisse Bücher als Urkunden Behälter, Aufbewahrer dieser höheren Offenbarungen. 12.) Diese Bücher heißen wir Christen Bibel oder das Buch, weil wir redlich glauben, daß darin der Schatz der Weisheit enthalten sei - ein Wink unter der Hand, da sie unser Handbuch sein soll. 13.) Die Bibel enthält zwei Teile, der erste enthält: 1. Die Geschichte der ersten Welt, 2. die Geschichte der Israeliten, 3. Lehren Gottes an die Menschen, 4. Taten Gottes, 5. Fügungen Gottes. Der zweite enthält: 1. Die Geschichte Jesu, 2. die Geschichte seiner ersten Gesandten, 3. Briefe einiger Gesandter Jesu, 4. ein prophetisch Buch: die Offenbarung Johannes genannt.” RK I., 140-141.

⁷⁷⁰ PT I., 194.

⁷⁷¹ uo.

történeti megközelítésére is ösztönözte.⁷⁷² Levelezéséből az első parlagévekből származó adatok egyértelműen mutatják szemléletének történeti orientációját. Ebben az időszakban vonja kritika alá Statlernek és az iskolák szisztémáinak egyházi hasznosságát az élő áthagyományozásban és fordul az élő vallásosság, a népteológia és a nép szolgálata felé.⁷⁷³ Kant kritikai munkássága Sailert nem önmagában érdekli, hanem elsősorban annak kor- és utótörténeti lehetőségei foglalkoztatják. A kortársi Kant-recpeciót egyházi szempontból előítéletesnek tartja és azt a gyerekszoba előítéletéhez sorolja.⁷⁷⁴ Sailer nem elvileg kifogásolja az iskolák szisztémáit, mindvégig azonban inkább azt a tényt hangsúlyozza, hogy az iskolás rendszerek az élő forrásokhoz képest szekundér-reflexív jellegűek, ezért azok általában a források tartalmát sematikusán egyszerűsítve és alaptalanul megrövidítve közvetítik csak. 1782-ben egyik svájci tanítványának így ír erről:

„Sokkal inkább azt szeretném, hogy mindazok, akik az igazságra szomjaznak, égető szomjukat először a forrásokból oltsák, mint sem azt, hogy kikerülve a forrást, először az elvezetett (gyakran iszapos) patakból igyanak”⁷⁷⁵

Az Írások történetisége mellett Sailer az Egyház dogmatizált hitének is kifejezetten történeti jelleget tulajdonít. Az Egyház „dogmatikája vagy tiszta történelem, vagy pedig a történelemre van építve”.⁷⁷⁶ Sailer 12 hittételt állít fel, melyet a „dogmatikai alapigazságok legkiválóbb szisztémájának” nevez, melyek „csupán tények, történelem, faktumok, vagy faktumokra épülnek, vagy faktumok által igazolhatók, és faktumok által a legmagasabb fokon megvilágíthatók”.⁷⁷⁷ Ezek a hittételek számára azért is fontosak, mert egyrészt történelmi jellegűek, azaz valós értékű hittételek, másrészt, ezeket a dogmatikai alapigazságokat minden keresztény felekezet elfogadja – ezért a felekezeti párbeszéd alapjává is lehetnek – és egyben apostolinak is nevezi. Sailer 12 hittételt – megtartva a forrás kérdő módját és az eredeti alkalmazást – egyik levelében sorol fel, ezek kijelentő módban megfogalmazva így hangzanak⁷⁷⁸:

⁷⁷² Nem véletlenül fogalmaz Sailer a saját rendjének feloszlásáról is üdvösségtörténeti szemléletben ld. 52. lábjegyzetben.

⁷⁷³ „A szisztéma minden tökéletessége ellenére emberi mű. A Szentlélek ilyenről nem rendelkezett. Az emberi mű mindig csak emberi mű marad.” *An einen Schweizer Schüler* (Ingolstadt, den 13. November 1781.) Schiel II., 18.

⁷⁷⁴ „A mese az mese; bárcsak az igazság mindig a mese helyén állna. De ki varázsol tiszta igazságot? Könnyű dolog a gyerekszoba előítélete ellen szónokolni és a tiszta igazságot ajánlgatni. De mi a tiszta igazság? ... A kérdés gyakorlatilag megoldott – hol találom meg?” VL¹ II., 42. Első nagyobb tudományos művében, 1785-ben nyilatkozik így Sailer, ez a rész a későbbi kiadásokban is érintetlenül megmaradt.

⁷⁷⁵ *An einen Schweizer Schüler* (Ingolstadt, den 13. November 1781.) Schiel, II., 18.

⁷⁷⁶ vö. uo. „Unsre ganze Dogmatik entweder bloß Geschichte oder auf Geschichte gebaut.”

⁷⁷⁷ Az idézethez vö. uo. „Die 12 sogenannten Glauebensartikel” [...] sind ganz gewiß das trefflichste Schema dogmatischer Grundwahrheiten, und sind sie nicht lauter Tatsachen, Geschichte, Fakta, oder wenigst auf Fakta gegründet und durch Fakta erweislich und durch im höchsten Grade beleuchtlich?”

⁷⁷⁸ Sailer részben a „Traditio apostolica” sémáját követi ld. DH 10.

1. Isten teremtette az eget és földet;
2. a Szó által alkotott meg mindent, amit megalkotott;
3. Jézus Krisztus a Szentlélek által fogantatott;
4. Jézus Krisztus, Máriától, a Szűztől született;
5. a Szó ezen a módon megtestesült;
6. Jézus Krisztust Poncius Pilátus alatt keresztre feszítették;
7. Jézus Krisztus leszállt a poklokra;
8. Jézus Krisztus feltámadt halottaiból;
9. Jézus Krisztus felment a Mennybe;
10. Jézus Krisztus az Atya jobbján ül;
11. Jézus Krisztus újra eljön;
12. Jézus Krisztus ítél meg élőket és holtakat.

Feltűnő a *Traditio apostolica* szövegének pusztán töredékes követése és annak magyarázó kiegészítése a Jn 1,3 és a Jn 1,14 segítségével a 2. és az 5. dogmatikai alap kijelentések esetében. Az első hitigazság igei megfogalmazása inkább a Nikaia-konstantinápolyi hitvallás szóhasználatára emlékeztet, még ha tartalmilag egybe is esnek a különböző kijelentések. Látható, hogy Sailer túl lép az *Traditio apostolica* szövegezésnek keretén, de annak utolsó részét „Hiszel-e a Szentlélekben, és hiszed-e a szent Egyházat és a test feltámadását?”, tehát a pneumatológiai, ekkleziológiai és eszkatológikus részt teljesen elhagyja a levélben, a tizenkettes szerkezethez ragaszkodik. Ez a hely árulkodik Sailer pontatlanságáról is, nem egyszer inkább választja az alkotói szabadság tágabb határait, mintsem a fogalmi pontosságot.⁷⁷⁹ Az alkotói és tudományos szabadság határainak igen csak rugalmasnak nevezhető saileri értelmezése nagyban nehezíti a kutatást és nem egyszer kései panaszokra ad okot.⁷⁸⁰ Sailer idézett levele H. Schiel gyűjteményében a „bricht ab” (megszakítva) betoldással zárul. Úgy tűnik, Sailer itt egyszerűen abbahagyta a levél írását, a végéről a búcsúzó és köszöntő formula is hiányzik, mely rendkívül szokatlan hiányosság egy napi levélíró esetében.⁷⁸¹

⁷⁷⁹ Ugyanilyen pontatlansággal beszél pl. a szentségekről a tudományos munkának és egyetemi tankönyvnek szánt erkölcszociológiájában (1817) pl. HchM III. (=SW 15), 253 a szentségek hatásairól (a halottak és élők szentsége felosztásban), ugyanakkor a nagypublikumnak szánt imakönyvében ugyanerről a témáról az i betű hűségével nagyobb terjedelemben tárgyal a *Der christliche Monat, d.i. Betrachtungen und Gebete auf jeden Tag des Monats* (Landshut, 1826 ChM (= SW 37), 1-256.) 1826-ban megjelent imakönyvében.

⁷⁸⁰ pl. MEIER, B., *Die Kirche der wahren Christen, Johann Michael Sailers Kirchenverständnis zwischen Unmittelbarkeit und Vermittlung*, 173.

⁷⁸¹ A svájci tanítványoknak írt korai levelek 1923-ban megsemmisültek, így ez a levél, vagy ennek esetlegesen egy későbbi folytatása már aligha deríthető ki.

Ugyanakkor a saileri szövegvariáns átfogja a teljes üdvösségtörténetet, a teremtéstől a teremtés történetének lezárásáig. A kettő közti időszakot a gondviselés időszakának tartja, melyet a „schönstes Schauspiel der Fürscheidung”-nak nevez.⁷⁸² A Péld 8,31⁷⁸³ támaszkodva a gondviselést Isten Bölcsességével azonosítja, aki mindent a kezében tart és személyében az „első, legmagasztosabb és felülmúlhatatlan” színész szereplője a gondviselés isteni színjátékának.⁷⁸⁴ A színjáték motívumot Johan Caspar Lavetertől kölcsönözte, aki a *Pontius Pilatus*⁷⁸⁵ című művében Jézus Krisztus életét ebben az értelmezésben mutatja be. Lavater művében a színjáték motívum „egy kuszaságba keveredett adottság, mely folyamatos ellenállásba ütköző küzdelem által, a beteljesedés pontjáig ható kifejetet” jelent⁷⁸⁶, melynek hiteles történelmi példánya a Názáretből származó Jézus Krisztus életútja. Sailer azonban a laveteri példát József történetének, mint a gondviselés „első, legmagasztosabb és felülmúlhatatlan játékát” bemutató elbeszélésnek magyarázatához használja fel először.⁷⁸⁷ A történet elemzése után a történelem igazságára mutat rá, mely a világba jött Logosz történelme, és Aki Bölcsességként, azaz Gondviselésként céljához vezeti a világot. A történelem a Logosz valós színjátéka, aki a világ világossága és minden isteni ajándék forrása. Az ember az ajándékok befogadásával pedig arra hivatott, hogy ebben a színjátékban valódi szereplőként vegyen részt. A

⁷⁸² *Vorlesungen aus der Pastoraltheologie*³ I., 272 és 273 (=SW 16, 201).

⁷⁸³ „Ott játszottam az egész földkerekségen, s örömmel voltam az emberek fiai között.” Sailer valójában csatlakozik Alois Dietl professzor landshuti beszédének mottójához (vö. ott Péld 9,1.3.) és az általa Röschlaub professzor és Schelling szellemében proklamált „nagyobb felvilágosodás” célkitűzéseire.

⁷⁸⁴ *Vorlesungen aus der Pastoraltheologie*³ I., 266-274.

⁷⁸⁵ LAVATER, J. C., *Pontius Pilatus, Oder die Bibel im Kleinen und der Mensch im Großen*, Zürich 1782. Itt különösen az első kötet VII. fejezete jelentős. A saileri idézet a következő: „Schauspiel ist Entwicklung einer Begebenheit, aus einem verwickelten Knoten, durch fortlaufenden Widerstand und Kampf bis zum Punkte der Vollendung. Schauspielmäßig ist alles, was klein anfängt, ununterbrochen fortschreitet, durch jeden Zufall interessanter wird, durch alle Hindernisse durchbricht, und endlich wundervoll entwickelt wird. Schauspieler ist, der den Knoten anlegt, Widerstand und Kampf ineinander flicht, Anfang, Fortgang, und Ende in Verbindung bringt, Hindernisse und Mittel aneinander knüpft – und alle Umstände zu einem großen Ziele ununterbrochen hinlenkt, daß man mit jedem Auftritte dem Punkte der Vollendung wirklich näher kommt, ob er gleich ferner zu seyn scheint, bis die allerletzte Scene schicklich und unerwartet das Rätsel löset.”

⁷⁸⁶ Sailer Laveter színjáték-összegzését ld. *Vorlesungen aus der Pastoraltheologie*³ I., 267 és a PT I., 202. (=WW 16, 202). A saileri idézet a következő: „Schauspiel ist Entwicklung einer Begebenheit, aus einem verwickelten Knoten, durch fortlaufenden Widerstand und Kampf bis zum Punkte der Vollendung. Schauspielmäßig ist alles, was klein anfängt, ununterbrochen fortschreitet, durch jeden Zufall interessanter wird, durch alle Hindernisse durchbricht, und endlich wundervoll entwickelt wird. Schauspieler ist, der den Knoten anlegt, Widerstand und Kampf ineinander flicht, Anfang, Fortgang, und Ende in Verbindung bringt, Hindernisse und Mittel aneinander knüpft – und alle Umstände zu einem großen Ziele ununterbrochen hinlenkt, daß man mit jedem Auftritte dem Punkte der Vollendung wirklich näher kommt, ob er gleich ferner zu seyn scheint, bis die allerletzte Scene schicklich und unerwartet das Rätsel löset.”

⁷⁸⁷ A lavateri dramaturgiát Sailer további magyarázattal élezi ki: „Desto vortrefflicher ist das Schauspiel, je kleiner, unbedeutender der Anfang; je mächtiger die Hindernisse; je herrlicher der Sieg der Wahrheit und Unschuld am Ende; je unerwarteter und ungeahnter das Medium der Entwicklung; je befriedigender die Vollendung; je abstechender der Punkt der Vollendung gegen den Punkt des Anfangs; je vollkommener am Ende alle Irrthümer aufgedeckt, alle Leiden vergolten, alle Triebfedern offenbaret werden.”

szerepekhez sorolja a vallást, a tudományok művelését, az igazi művészeteket és a teljes tudományosságot. Jól látható, hogy Sailer az egyetemi közegben a tudományok művelését sajátos emberi hivatásként értelmezi, és annyiban hordoz üdvösségtörténeti szerepet, amennyiben a természetes értelem fényénél végzett emberi kutatás által az embert a „magasabb kinyilatkoztatás” befogadására előkészíti.

A *Traditio apostolica* szövegének sailer-variánsát illetően szükséges azt tisztázni, hogy az utolsó rész („Hiszel-e a Szentlélekben, és hiszed-e a szent Egyházat és a test feltámadását?) miért marad el? Sailer itt a történelem igazságáról, a történelem drámájáról mint az isteni gondviselés sorsáról beszél, melynek a Világosság megérkezése a csúcspontja, beszél, így a választ a kérdésre ebben a kontextusban kell keresnünk. Sailer alapvető érdeklődése nem a Logosz praeegzisztens állapotára irányul, hanem annak megtestesült formájára, a Názáretire, mint Isten világon belüli *incognito* állapotára vonatkozik. A kinyilatkoztatás eseményében Isten emberi formában – a Krisztus-esemény formájában – a történelem drámai keretében jelenik meg és nyer emberi befogadást vagy elutasítást. Sailer apostoli hagyománya az üdvösség elnyerésének konkrét-történelmi keretét vázolja, melyben a Logosz a *fons*, az *incarnatio* és a *crux* a középpont, a megdicsőült és az Atya jobbján ülő Úr pedig a *finis*, szerepét töltik be. Így ebben a sémában valójában a történelemnek teljes krisztológiai keretét vázolta fel és ebbe ágyazta be lépésről-lépésre Lessing, Hamann és Herder nézeteit a történelemről és a vallásról.

Sailer számára ez a krisztológiai keret alkotja az Egyház alapját is, melyet Szent Pál 1Kor 3,10-ben tett kijelentésére alapoz: „a lerakott alapon kívül, amely Jézus Krisztus, mást senki nem rakhat.” Ugyanakkor Sailer számára a Názáreti Jézus a Messiás, a történelem *Theantroposza*, aki nem csak a Logosz, hanem „akire leszállt a Lélek és rajta is maradt”,⁷⁸⁸ kinek isteni küldetése a történelem egészére, mint töretlen egységre kiterjedő folyamat érvényes, így mindazok akik, Őt befogadják, vele együtt a Küldőt és az Isten Lelkét is befogadják. A kinyilatkoztatás ezért olyan esemény, melyben Isten önközlése valósul meg és az a vallás lényege:

.....⁷⁸⁹ „Az én vallásom szelleme pedig ez: az ember isteni élet által felismeri

⁷⁸⁸ Sailer ezt több helyen is hangsúllyal elemzi. Jézus Krisztus megkeresztelkedése a zsidó nép szeme láttára történő esemény, melyben az Atya szava és a Lélek egy galamb képében leszállva a hitelesítő pecsétek. Az Atya és a Lélek tanúskodnak a Názáreti isteni küldetéséről. A rajta maradó Lélek képében Sailer a folyamatosan és engedelmesen megvalósuló Jézusi küldetés zálogát látja pl. RK 9. előadás, 1793 [8. évf.], 159.

⁷⁸⁹ „Der Geist meiner Religion also ist das: der Mensch wird durch ein göttliches Leben Gottes inne. – Aus dem Genius der Tugend entsteht die Idee eines Tugendhaften; aus dem Genuß der Freiheit die Idee eines Freien;

Az isteni önközlés és a vallás, mint az ember visszakötése Istenhez reálsan csak a történelemben gondolható el, különben a teológia teljes egészében absztrakt tudomány lenne.⁷⁹⁰ A történelem teológiája nem lehet más, mint Isten és ember megvalósuló kapcsolatának reális értelmezése.⁷⁹¹ A svájci jó barát Antistes Johann Jakob Heß hívja fel Sailer figyelmét arra, hogy a Szentírás, a történelemhez hasonlóan, egyetlen szilárd egészet képez. Heß felhagy a szentírási elbeszélések egymástól függetlenített, monádikus értelmezésével, azokat egyetlen egészként szemléli, egyetlen évszázadokon át zajló és fejlődő történelemként fog fel.⁷⁹² Heß felfedezi az Isten Országát, melynek történelmét három, egymásra épülő fázisba, sorolja:

- a) előkészítő rendelkezések, intézmények és kinyilatkoztatások története;
- b) a fő rendelkezések és intézmények története, melyek megkezdik és tovább folytatják Jézus Krisztus eljövételétől kezdve egészen a történelem végéig;
- c) Isten Országának beteljesülése a mennyben.

Heß *Regnum Dei*-felfogása nagy hatással volt Sailerre és valójában tőle veszi át a kinyilatkoztatás eseményszerű szemléletét. Heß számára Isten Országa olyannyira nem dologi valóság, hogy ezért nem is lehetséges bölcséleti nézőpontból megragadni, hanem kizárólagosan csak történeti-üdvösségi kontextusban értelmezhető. Mivel Isten Országa üdvösségtörténeti, nem az értelemnek szól, nem a filozófia, hanem csakis a vallás tárgya, ezért a történelem valós emberének szól. A kinyilatkoztatás tehát folyamatos eseménysorozat a történelemben, ezért Sailerrel sem találunk kifejezett hivatkozást Isten Országára, mint rendszerképző elemre. A vallás

aus dem Genuß des Lebens die Idee eines Lebendigen; aus dem Genuß des Göttlichen die Idee eines Gottähnlichen und Gottes--- so wird der Glaube an Gott allgemein, dauerhaft. --" Jacobira hivatkozva RK 2. előadás, 1793 [8. évf.], 36.

⁷⁹⁰ „A teremtés nem más, mint az örök Szeretet kinyilatkoztatása, az Isteni Lényeg beteljesedett kinyilatkoztatása pedig, a minden arra alkalmas teremtmény megszentelése és üdvözítése – ez a teremtés tulajdonképpeni célja.” GrL², 286.

⁷⁹¹ A történelmi nézőpont kialakulásához nagyban hozzájárult Claude Flaury francia szerzőnek a már 1679-ben megjelent „történelmi katekizmus (FLEURY, C., *Catéchisme historique, contenant en abrégé l'histoire sainte et la doctrine chretienne*, Paris 1679), melyet, mivel 1750-ben és 1776-ban is megjelent német fordításban Sailer hasznos olvasmányként másoknak is ajánl (ld. SCHIEL I., 391.). A katekizmus-reformhoz történeti látásmódját Sailer követendő példaként említi ld. *Vorlesungen aus der Pastoraltheologie* II³, 336. A másik, ugyancsak jelentős francia forrás, mely a történetiségre terelte Sailer figyelmét J. J. Berruyer műve a választott nép történetéről (BERRUYER, J. J., *Die Geschichten des auserwählten Volks Gottes*, Aus dem Französischen von S. J. Weimer, I.-VII., Luxemburg 1753.). A saileri baráti kör két jelentős alakja, a zürichi Antistes Johann Jakob Heß (üö.) és hazai körből Friedrich Leopold Graf zu Stolberg (üö., *Geschichte der Religion Jesu Christi*, Hamburg 1806-1859) hozhatók fel, akik szintén a történeti megközelítést szorgalmazták a kinyilatkoztatás és a vallás értelmezéséhez.

⁷⁹² Sailer nagyra értékeli Heß biblikus kutatásait: „Arra, amit Heß ebben a tudományágban felmutatott, nem kell külön emlékeztetnem.” *Vorlesungen aus der Pastoraltheologie* I¹, 215. vö. *Vorlesungen aus der Pastoraltheologie*³ I., 256.

maga, mint interiorizált istenország az „innewerden” értelmében szubjektív-belső eseményé alakul, mely része az objektív-üdv történeti folyamatnak. Sailer egyszerűen az üdvösségről, annak jelenlétéről beszél, mely az Egyházat, mint az üdvösségtörténet megvalósulásnak különleges helyét állítja a középpontba.

XI.6.3.6. A kinyilatkoztatás modellszerű értékelése: revelatio vagy transmissio

Amennyiben modellszerűen akarjuk értékelni Sailer kinyilatkoztatás-értelmezését, a következő szempontokat kell figyelembe venni:

- a) Sailer kiválóan ismeri a Tridentinum határozatait és rendelkezéseit, műveiben ez a zsinat a legtöbbet idézet zsinat;
- b) a személyes értelemben véve a szubjektívre eső hangsúly, mely egyrészt a reformátorok teológiájából forrsozik, másrészt ellenlépés a felvilágosodás egyoldalú, a racionális-objektívra eső hangsúllyal szemben;
- c) a saileri „Zentrallehre des Christenthums”, melynek tulajdonképpeni célja a kinyilatkoztatás eseményszerű megvalósulása a szubjektív oldalon.

Sailer eljut a kinyilatkoztatás értelmezésében ahhoz a ponthoz, hogy azt mindig Isten szabad tetteként és kezdeményezéseként, történelmi eseményként értelmezze, amelyben az ember, mint Isten elbukott teremtménye Isten életéből, annak inhabitációjában részesül. A kinyilatkoztatás nem igazságok közlésében, csodákban, jelenésekben áll, hanem abban az Istentől kezdeményezett eseményi láncolatban, mely által a bukott teremtmény ismét visszatér a Teremtőhöz⁷⁹³, személyesen hozzá kapcsolódik és vele közösségben marad. Ez a folyamat Jézus Krisztus személyében érte el csúcspontját, és ami Jézus Krisztusban megtörtént, az válik a hívőkben történelemmé, újra megtörténté.⁷⁹⁴ A történelmi esemény maga az Evangélium, mely a történelemben írásos formát is kapott azért, hogy maga az írás multiplikátora legyen az evangéliumi eseménynek.⁷⁹⁵ Az Egyház időszakát jelentő történelmi korszakot tehát az Evangélium,

⁷⁹³ Sailer sem képi, sem pedig teológiai nyelvezete nem tartalmaz olyan utalásokat, melyek az emberi életet valamiféleképpen felosztanák. pl. lelki élet, keresztény élet, természetfeletti élet. stb. Amikor természetéről vagy természetfelettről beszél, mindig „az iskolás nyelvben” megjegyzést teszi hozzá. Sailer ezzel jelzi, hogy a reflexió szintjéről van szó, nem pedig a valóságról. A kinyilatkoztatásról, Isten és ember kapcsolatáról beszélve a „természetfeletti javak” kifejezést használja, mely radikális szakítást jelent a statleri vonal kinyilatkoztatás értelmezésével. Stattler nem hívőként és nem participációként fogja fel a kinyilatkoztatást, hanem azt hit nélkül, a tudományos igazságok karakterében kívánta értelmezni.

⁷⁹⁴ „Es muß, was uns die Geschichte Jesu vorbildet, in uns selber wieder nachgebildet werden, Geschichte werden.” Id. Schiel II., 306. (An einen Ungenannten, 19.3.1805)

⁷⁹⁵ Heß rendszeréhez kapcsolva Sailer is hármas rendszerben értelmezi ide kapcsolódóan a Szentírást, mert az értésére adja az embernek: 1). unseres Adels nach Ursprung und Bestimmung (Adelsbrief unseres Geschlechtes); 2) unseres Falles (Historie von den Ruinen unseres Geschlechtes; 3) unseres Wiederaufstehens (Freudebotschaft von Christus, Evangelium. vö. *Vorlesungen aus der Pastoraltheologi*³ I., 93.

mint a Jézus Krisztusról és a mi feltámadásunkról szóló örömhír uralja. Az örömhír az Isten szabad akaratából és történelmi kezdeményezéséből a természetfeletti javakból az elsőként adott jó, mely éppen ezért az Egyházban a történelmen belül mint permanens jó maradt fenn.⁷⁹⁶

A Tridenti Zsinat szellemében Sailer a Szentírást és a Hagyományt együttesen elfogadja és általában a „forrásoknak” nevezi.⁷⁹⁷ Ezek számára elsősorban az ismeretek hiteles, a Szentlélek által lepecsételt és hitelesített forrása, a Szentírás olvasója vagy az Atyák tanulmányozója valóságghűen megismerheti Isten tetteit és megvalósult terveit a történelemben, mivel ezek egyszerűen a történelem faktumai. Az Írás, mivel magában holt betű, a traditio, mivel magában pusztán holt történelmi adat, önmaguk erejében nem adhatnak át természetfeletti javakat, viszont ezeket kézvezetőként helyesen felhasználva elvezethetik és előkészíthetik a bukott embert az Isten önközlésének eseményére.⁷⁹⁸ Sailer a Szentírással szemben a Hagyományra helyezi a hangsúlyt, egyrészt azért, mert a Hagyomány időben megelőzte a Szentírást, másrészt pedig, mert a Hagyomány olyan átmérőben és mélységben fogja át az Egyház életét, hogy az az Egyház identitását hordozó egyedüli alapnak tekinthető.⁷⁹⁹ A kinyilatkoztatás megismerésének forrásait tükörnek nevezi, mely felfogta Isten önközlésének képét és amelyben az Egyház egyszer és mindenkorra Isten közeledésének tükörképét szemlélheti.⁸⁰⁰ Az Egyház a megtestesült, test szerű vallásként a Hagyományt és az Írásokat éli, ezeket a *transmisso* értelmében folyamatosan továbbadja nemzedékről nemzedékre a történelemben, így az Egyház élete maga egyszer és mindenkorra az *elő és éltető religio*. A vallás transzmisszióját szolgálja a Hagyománynak és az Írásnak állandó hívő feldolgozása: a teológia tudománya, az általános egyházi igehirdetés, a liturgia művelése és a szentségek kiszolgáltatása. A centrális tanítás megjelenítése és annak egyéni megvalósulása nem pusztán egy iskolás tanítás, hanem az evangélium küldetésének továbbadását és átvételét jelenti. A hierarchikus papság elsősorban erre a célra van rendelve, reálprezenciájuk a plébániákon a világban ezt a célt

⁷⁹⁶ „A tanítás tartalmát, egyrészt a megismerhetőség fokozatai szerint az ember számára, másrészt, vonatkozásaiban az egész emberiségre, vagy végezetül a kereszténység legmagasabb eszméjére nézve vizsgálható, mely a legmagasabb szintű tisztaságát magában Krisztus lelkében érte el és onnét ment át az első barátaiba és minden idők legnemesebb keresztényeiben újból magára talál.” vö. GdR 210. továbbá RK 13.(1793) 189.

⁷⁹⁷ Hasonlóan kiindulópontból tárgyalta II. Vatikáni zsinat a kinyilatkoztatás kérdését a *De fontibus revelationis* című, első sémája.

⁷⁹⁸ A scriptura Sailer számára a holt betűket jelenti, amely alkalmas az emberek közötti széthúzás szítására is. Ugyanakkor a Szentírás és a Szent Hagyomány a fons scientiae szerepét töltik be, ebben Sailer a középkori hagyományt követi. vö. WICKS, J., *Six texts by Prof. Joseph Ratzinger in Gregorianum* 2008 (89/2) 233-311.

⁷⁹⁹ Benedikt Stattler a criteria veritatum theologiarum sorrendjét így adja meg: Sacra Scriptura, Tarditiones, Ecclesiae Christi, Auctoritas sanctorum patrum, addig ezzel szemben Sailernél a Tarditiones-Ecclesiae Christi együttese szerepeltethető az első helyen.

⁸⁰⁰ PT I., 60.

szolgálja. Az egyházi közösségek, a plébániák, a laikusok az igazság barátaiként, életükkel és példájukkal, egyéni imádságukkal és elmélkedő útkeresésükkel a Szentírásban és a Hagyományban, bekapcsolódásukkal a liturgiába (elsősorban a vasárnapi istentiszteletbe) szintén az élő és éltető vallás szolgálatában állnak. Mindaz, ami Jézus Krisztus személyéből az apostolokba átment, tehát az apostoli hagyomány módján él, az a Szentlélek támogatásával és inspirációjával tovább folytatódik az Egyházban a történelem lezárásáig, hogy minden ember az isteni élet javaiban részesedhessen.

XI.6.3.7. Exkurzus: Sailer tanítása H. U. v. Balthasar és K. Barth tanításának fényében

Sailer a kinyilatkoztatás folyamatában a teremtés, az emberi értelem és az Egyház aktív, eszközszerű közreműködő funkciót tulajdonított. A hitnek és vallásnak feltétele a „közvetített anyag” teljes feldolgozása. A teljes létrend közreműködik Isten önközlésében, mivel „Isten csak egy teremtés által képes megmutatni jóságát”, ezért az Isten iránti szeretet egyik előzetes feltétele maga a teremtés, és csak, mint utólagos aktus jöhet szóba egy általa közvetített kinyilatkoztatási folyamat.⁸⁰¹

Sailer értelmezéséhez nagyon közel áll és majdnem szószerint egyezik *Hans Urs von Balthasar* megközelítése a kinyilatkoztatásról.⁸⁰²

⁸⁰¹ „Die Liebe gegen Gott kann im Gemüthe keine Stelle finden, wenn ihr nicht der Glaube an Gott Platz gemacht hat; der Glaube an Gott, von dessen Schöpfung, alles was ist und lebt, Seyn und Leben hat, durch dessen Wirksamkeit alles was Bestand hat, besteht, und unter dessen Leitung alles besteht, und unter dessen Leitung alles geschieht, was geschieht; der Glaube an den Ur- und All- und rein-Vollkommenen, dessen Erkenntnis alles durchschaut, dessen Allmacht alles vermag, dessen Liebe alles umfaßt, dessen Ratschluß lauter Seligkeit, dessen Führung lauter Weisheit, dessen Gebot lauter Heiligkeit, dessen Vergeltung lauter Gerechtigkeit ist. So sprach Christus, der göttliche Sprecher des Göttlichen (das Wort Gottes), das Unaussprechliche, Gott, seinen Vater, aus. So umfaßt der Christ das Göttliche. Dieser Christusglaube macht jene Richtung zum Göttlichen, und jene Harmonie mit dem Göttlichen, die Liebe erst möglich.” GrL² 534.

⁸⁰² „Die Schrift ist das Wort Gottes, welches das Wort Gottes bezeugt. Das Eine Wort erscheint also zunächst wie auseinandertretend in ein bezeugtes und ein bezeugendes Wort. Das *bezeugte Wort* ist im Mittelpunkt Jesus Christus, das ewige Wort des Vaters, der als Wort Fleischgestalt angenommen hat, um im Fleisch die Wahrheit und das Leben Gottes zu bezeugen, darzustellen und zu sein. Auf diese zentrale Erscheinung des Wortes hingeordnet ist die ganze Heilsoffenbarung, nach vorwärts über die Apostel und die Kirchengeschichte bis zu den letzten Zeiten, nach rückwärts durch die Wort- und Geschichtsoffenbarungen Gottes im Alten Bund, durch Gesetz und Propheten zurück bis zur Schöpfung einschließlich, da Gott das All durch sein gewaltiges Wort trägt (Hebr. 1,3), alles durch das Wort, für das Wort und im Wort erschaffen wurde, das Wort an der Spitze von allem steht und alles in ihm seine Bestand hat (Kol. 1,16-17), und nicht nur als Logos Gottes, sondern als Menschensohn der Erste und der Letzte ist (Offb. 1,18). Das *bezeugende Wort* ist die Reihe der Schriften, die von der Genesis bis zu Apokalypse die ergehende Offenbarung des Wortes im Fleische begleitet und wie in einem Spiegel auffängt, sich somit in dieser Funktion zunächst von ihr unterscheidet.* Das Offenbarungswort ist das Wort im Modus der Aktion: Gott ist in der Tat der Selbstmitteilung begriffen.”

*Lábjegyzet az eredeti Balthasar-szövegben: In dieser Unterscheidung grenzen wir uns ab gegen manche Protestanten. Die Heilige Schrift ist nicht identisch mit der Offenbarung; obwohl sie selbst Gottes Wort ist, ist sie im Modus des Bezeugens seiner eigenen Offenbarung, und zwar ist sie der Modus seiner Selbstbezeugung im Buchstaben, gegenüber welchem es noch andere Modi seiner Selbstbezeugung gibt. BALTHASAR, Hans Urs von, *Verbum Caro*, Johannes Verlag, Einsiedeln 1990, 11.

A balthasari és a saileri szöveg szentírási utalásai szembeötlően hasonlóak. Sailer az állandóan hangzó isteni szavak megismerhetőségére teszi a hangsúlyt, melyek által az igazság és az élet az emberhez megérkezik, a teremtés beteljesülése a kinyilatkoztatás teljességét jelenti. Ahogy Balthasar elhatárolódik a protestáns felfogástól, úgy Sailer sem identifikálja a kinyilatkoztatást semmilyen dologi valósággal. A kinyilatkoztatás olyan esemény és történés, mely fölött egyedül Isten rendelkezik az ember számára, mint az élet recipiensének javára.

A balthasari műből kiragadott részlet biblikus helyei mérvadóak a saileri kinyilatkoztatás-felfogás bemutatására.⁸⁰³ Szem előtt kell tartani, hogy Sailer nem akarja a spekuláció kereteibe szorítani Istent, hanem mindent megelőzően élőnek és jelenvalónak fogja fel. Balthasar az „egyetlen szó” divergáló útjairól beszél, melyek a metszéspontjukban álló Jézus Krisztusban futnak össze.

A Zsidó levél a Logoszról, mint Isten másáról, kisugárzásáról beszél, akinek „szava” a „mindenséget fenntartja”. Ez a szó nem közvetlenül az érzékelés tárgya, nem hallható, nem hangalak, hanem eleve a valóság fennállásába beírt létalap. Minden létezés mögött hangzó Logosz-szó pusztán felfogható aktus.

Kolosszei levél idézett része a teremtett dolgok keletkezési helyeként nevezi meg a Logoszt, a Logosz a forrásuk és a Logoszért vannak, végső céljukat csak a Logoszban érik el. A látható és láthatatlan dolgok fennmaradásukat a Logosznak köszönhetik, létezésük pályáját a Logosz öleli át, de maga a Logosz sem a pálya kezdőpontja, sem pedig annak célszalagja, független magától a pályától.

A megtestesült Logosz az első és az utolsó a létezés rendjében, amely a teremtés látható és láthatatlan szféráiban az ember üdvösségtörténetének keretét adja. Ebben a keretben játszódik le a megváltás, a Logosz a forrás és a cél, megváltói működése folytan örök élete kiárad a teremtményekre.

Az idézett rész a saileri szemléletben az egyetlen Szó olyan divergáló útjait jelenti, melyek az emberi életet – vagy külső kegyelemként vagy pedig „tárgyi” részesedésként Isten valóságából – érintik.

Sailernek az Isten megismerhetőségéről és a kinyilatkoztatásról vallott nézetei kontrasztot képeznek az ortodox protestáns felfogással, jóllehet ő maga a felekezeteket közötti párbeszéd jeles alakja volt. Dióhéjban kiemelve az ortodox reformált nézetből – a

⁸⁰³ Zsid 1,3: Mint dicsőségének kisugárzása és lényegének képmása, ő tartja fenn hathatós szavával a mindenséget. A büntől való megtisztítást elvégezve helyet foglalt az isteni Fölség jobbján. Kol 1,16-17: Mert benne teremtett mindent a mennyben és a földön: a láthatókat és a láthatatlanokat, a trónusokat, uralmakat, fejedelemségeket és hatalmasságokat. Mindent általa és érte teremtetett. Ő előbb van mindennél, és minden benne áll fenn. Jel 1,18: Én vagyok az első és az utolsó és az élő. Meghaltam, s íme, mégis élek, örökké.

modern kori szerzők közül – Karl Barth felfogását, amely Sailer korában is markáns képviselőt kapott, a következő kép tárul fel.

Sailer az emberi lélek halhatatlanságának bemutatásához a *Religionskellegien* 3. évfolyamában Cicero írásait használja fel, melyben a *vox naturae* kiemelt szerepet kap.⁸⁰⁴ Az emberi alapösztön a boldogság megszerzésére irányuló törekvés jele és nyitánya egy mindent átfogó harmóniának, mely elsősorban az időleges és az örök közötti kölcsönös megfelelésben fedezhető fel. A boldogság Isten állapotaként a teremtés rendjében is felfedezhető, a teremtésben nincs frusztráció, egymást kölcsönösen korlátozó dualitás, hanem olyan belsőleg koherens egész, mely az embert a *vox naturae* követésével az örök boldogság harmóniájára készíti fel. Az emberi megismerés egésze is harmonikus, a hit és a tudás, az értelem és az akarat, az ismeret és a cselekvés egymással harmonizáló valóságok. A filozófia, a teológia és az egyéb tudományok által szolgáltatott ismeretek is harmonizáló elemek, a felmerülő diszharmónia megszüntetése pedig emberi feladat. A hit annyi, mint harmóniában lenni Istennel, aki mindentudó és mindenható, sőt elfogadni, beleegyezni és cselekvően építeni ezt a „mindent átfogó és csodálatos harmóniát”.⁸⁰⁵ A harmónia azt is jelenti, hogy minden dolog célja harmonizál az ember beteljesedésével mint céllal, amit a tudományok „jobb fogalmai” közötti harmónia is visszatükröz.⁸⁰⁶ Az ember végső céljával, a boldogság elérésével a teremtett világ harmonizál, ahogy ezt Sailer a *Glückseligkeitslehre* –ben elszórtan, a *Religionskellegien* –ben pedig kifejezetten tárgyalja. Mivel az egész teremtett világ eszközszerűen részt vesz az ember időleges és örök boldogságának munkálásában, ezért minden tudomány részlegesen *Glückseligkeitslehre*–ként is felfogható.⁸⁰⁷ Mivel a teremtett dolgok részt vesznek az embernek az örök életre való felkészítésben és a kinyilatkoztatás folyamatában eseményközvetítők, ezért nem lehetnek egészen megromlottak (*totaliter corruptus*).⁸⁰⁸ Ezért az embernek kötelessége a teremtett

⁸⁰⁴ RK 3, 37.

⁸⁰⁵ uo. 13. „Diese Kunst - ist der Glaube an Gott und an die Unsterblichkeit des menschlichen Geistes. - Denn sobald ich an die Unsterblichkeit des menschlichen Geistes glaube, so glaube ich an eine Harmonie zwischen den Gedanken der Menschen und der Absicht Gottes - unsere Handlungen und Schicksale der Menschen.”

⁸⁰⁶ uo. 77.

⁸⁰⁷ uo. 87-88. „Harmonieren alle besseren Begriffe von den mancherlei Wissenschaften untereinander: Denn Mathematik, Physik, Arzneikunde, Politik, Rechtsgelehrsamkeit haben zum Zweck die Fortdauer der zeitlichen Glückseligkeit, und dieser ist selbst nur Mittel, nur Vorbereitung zum Ewigen, womit sich die höhere Philosophie und Theologie abgeben. Also sind alle Wissenschaften nur Glückseligkeitslehren - arbeiten alle zu einem Zweck - und die Glückseligkeitslehren in weiterem Sinn sind untergeordnet der Glückseligkeitslehre im engsten Sinn.”

⁸⁰⁸ uo. 88-89.

4) Harmonieren die Begriffe von Wünschen der unsterblichen Natur mit den Begriffen von den Absichten der göttlichen Natur.

Ein System aus Gottes und Menschenkenntnis -

5) Harmonieren unsere Begriffe von der Schöpfung, Erhaltung, Regierung und Vollendung der Ratschlüsse Gottes. Eine Weisheit, Güte, Macht schuf, regiert und vollendet.

világgal foglalkozni, a teremtményeket megismerni, sőt keresni kell bennünk és a világ törvényszerűségeiben mindazt, ami Isten örök Atyai mivoltára utal.⁸⁰⁹ Sailer a protestáns eredeti bűn-áteredő bűn hatásáról vallott dekadens nézetnek az ellenkezőjét vallja.⁸¹⁰

XII. A pozitív kereszténység egészének egysége és az élet egészének egysége – a teológia

A kereszténység egyes tanításai isteni méltóságúak, de ez a méltóság a maga teljes valóságában akkor mutatkozik meg, amikor a keresztény tanítások egybefüggő összességét, azaz, a tanítást egységes egészként szemléljük.⁸¹¹ A kereszténység egyetlen egész, eredetében, fejlődésében és beteljesedésében tiszta kegyelem és irgalom, ezért a minden kegyelem és irgalom forrásából kell forrásoznia.⁸¹² Az egész kereszténységet egyetlen egységként Sailer a következő tételekre bontva foglalja össze⁸¹³:

I. Egy Isten: tehát, egy, igaz, örök vallás.

II. Ez az egy igaz és örök vallás, világosságának teljességében Krisztusban és Krisztus által nyilatkoztatott ki, mely részben a tévedésektől hamissá vált, részben a bűnök által elhomályosult, részben pedig a jövődölések leple alatt rejtve maradt és pusztán csak vagy utalás történt rá, vagy csak előzetes részletei ismertek.

III. Az egy, igaz és örök vallás a következő tételben lehet kifejezni:

A. Az emberiség Isten kezéből tisztán, ragyogóan és szentül származik,

B. de nem maradt meg ebben az eredeti állapotában, hanem bűnbe, sötétségbe és a halálba zuhant,

6) Harmonieren alle Erwartungen des gesunden Menschenverstandes, alle Ahnungen der rechtschaffenen Menschen, alle nüchternen Spekulationen redlicher Denker, alle Urkunden der Offenbarung - in der großen Materie von der Bestimmung des Menschen - und vom Glück der Tugend.

⁸⁰⁹ Sailer ezt az alapvető emberi kötelességet a természet megismerésére már Vernunftlehre első kiadásában, munkásságának elején, tisztázta. Vernunftlehre¹ I.,52.

⁸¹⁰ Ebben a felfogásban az antropológia, Isten megismerésének lehetősége és a természetes erkölcsi törvény egyaránt a bűnbeesés árnyékában vannak és maradnak. Karl Barth is kijelenti, hogy "a természetjog problémájában, nevezetesen a felismerhető létrend tekintetében, egy lényeges törést látok a római katolikus és a protestáns felfogás között." ld. uő. *Ethik* I., Theologischer Verlag, Zürich 1973, 66. *A sola scriptura* elvet K. Barth azzal alapozza meg, hogy a világból nem szerezhető olyan ismeret, mely Istenre utalna: "Nem létezik semmilyen természetjog, mely, mint olyan felismerhető lenne, és egyúttal isteni jelleget hordana és isteni kötelező erővel bírna, semmilyen isteni törvény vagy parancs, mely az emberi teremtményiségben adva lenne, vagy mint a kozmosz törvénye a csillagokba lenne írva, melynek átlépése az embert bűnössé tenné. Vagy ez sokkal inkább már az ember bűnére jellemző - ennek egy következménye - hogy ilyet ismerni vél, és magát és másokat eszerint irányítani és mérni akar." uő. *Kirchliche Dogmatik* IV/1,154. *Wilhelm Korff* a nézet következményeit összességében így fogalmazza meg: "Mert az elesett világban nemcsak, hogy nem lehetséges a jót tenni, hanem a jót felfedezni sem. És hogy ezt ismeretünk nem adja meg számunkra, nem egyszerűen csak abban áll, hogy megismerési erőnk megfogyatkozott, hanem mindenekelőtt abban, hogy a jó ebben az eonban a világban ténylegesen, objektíve nem jelenlévő." uő. *Theologische Ethik, Eine Einführung*, Freiburg i. Br. 1975. I, Nr. 2130.

⁸¹¹ uo. 242.

⁸¹² uo. 242.

⁸¹³ uo. 242-243.

C. azonban ismét átalakulhat és át is lesz alakítva ős-emberiséggé, tisztává, ragyogóvá és szentté – a Logosz által, aki az emberek világossága volt és az is maradt, aki az előre elrendelt időben Krisztusként emberi alakban megjelent, aki a világ bűnöseiért bemutatott áldozata után feltámadt a halálból és felemeltetett az Atya jobbjára, uralkodik, hogy újra eljöveteleig mindent befejezen – és Isten lesz minden mindenben.

IV. Ez a centrális tanítás minden egyéb más keresztény tanítást magában foglal. Mert az elsötétült, bűnös, halandó emberi nem újjáteremtése nem lehetséges a Szentlélek nélkül, aki a világosság Lelkeként az emberiséget világossá, a szentség Lelkeként szentté, a boldogság Lelkeként boldoggá teszi; nem lehet az emberiséget újjá teremteni a kegyelem nélkül, azaz a Lélek adományai nélkül, melynek a bűnös nemzettség híján van, melyek nem az ember érdeméből, hanem csak a Szentlélektől, a kiérdemelhetetlen szeretet túlcsoordulásából származnak.

V. Az elhomályosult, bűnös, halálra vált emberi nem újjáteremtése az örök bölcsesség legtitkosabb vezetései (sugallatai) szerint történik, melyeket semmilyen emberi gondolat nem képes kifürkészni, szám nem képes kifejezni, szó nem képes megnevezni, amelyekből mi csak ezt az egyet tudjuk: minden Tőle, minden Átala, minden Benne!

VI. Az emberiség újjáteremtése Krisztus Egyházban kezdődik és folytatódik, annak élő tagjai által, akik egyek Krisztussal, az Ő Lelke szerint munkálkodnak, és a szentségek által, melyek azt, amit a Lélek láthatatlanul művel, látható jelekben közlik.

VII. Az emberiség újjáteremtését a visszaérkező Krisztus fejezi be, aki a próféták minden ígéretét – melyeket első eljövetele beteljesületlenül hagyott – beteljesít.

Az emberi nem regenerációjának folyamatát fejezi ki és műveli a keresztény vallás egészének egysége, olyan progresszív egyesülési folyamat Isten és ember között, melyet csak a végidőben a személyesen megjelenő Krisztus fejez be. Sailer vallásfelfogását itt is a logoszcentrizmus jellemzi, az élő Logosz a kezdet a teremtésében, a teremtményi életben, valamint egyszerre a cselekvő alany az üdvösség történetének beteljesedésben. A vallás az életszerű⁸¹⁴ és folyamatos részesedés a Logosz életében a Szentlélek, az egyházi élet és a szentségek által.

A pozitív kereszténység centrális tanításai összefoglalják a kinyilatkoztatás tartalmát, melyet teljes mélységében – részesedve a Logosz életéből – kell elfogadni. Az Egyházban az újjászületett élet folyamatos táplálása alapjaiból kiindulva alakítja át az

⁸¹⁴ A vallás fogalmát illetően Sailer különbséget tesz a mechanikus vallásosság, a hit nélküli vallásgyakorlatok művelése és „élő és éltető” vallásosság között. Első imakönyvét a „mechanikus vallásosság” háttérbeszorítás érdekében szerkesztette, későbbi egyetemi előadásaiiban már az „élő és éltető religio” szükségességét fejtette ki.

embert, érvényre jut benne a *religiositas elve* a *vallástalanság princípiumával* szemben és lerombolja az emberben a radikális rosszat, mely aztán a keresztény misszióban az életről szóló igehirdetésben bontakozik ki. A Logosz megismerése és a róla szóló tanítás továbbadása az emberi nem regenerációjának szolgálatában áll, így a teológia tudománya és annak művelése is. A saileri nézetében a Logosz megismerése és befogadása a vallást (religio) jelenti, addig a teológia, mint ember által alkotott tudomány, a religio megismerésére és megismertetésére irányul. Amennyiben a teológia tudománya utat készít az ember számára a *religio* –hoz, csak annyiban járul hozzá az ember megújításához és így Logosz küldetésében részesedik. A teológia tudományának művelése a Logosz regeneráló küldetésének szolgálatában áll, az emberi képességek képezésével és ezekre támaszkodva a religio irányában nyitott habitust kölcsönözhet a bűnös embernek. Sailer a keresztény teológia lényegi tanítását „az élet eszméjének organikus egészében” fogalmazza meg.⁸¹⁵ A teológia feladatát az ApCsel 5,20 értelmében fogalmazza meg, mely elsősorban az újjászületett élet igazságainak hirdetését jelenti,⁸¹⁶ és a „hét-tanítást” foglalja magában:

1. Isten, az élet, az egy, örök élet.
2. Az ember, ennek az életnek recipiense.
3. A bűn, elidegenedés ettől az élettől.
4. Krisztus, az élet helyreállítója.
5. A kegyelem, az új élet valóságos közlése.
6. Az Egyház, az a társaság, ahol ennek az életnek a Lelke tevékenykedik.
7. Az örökkévalóság, ennek az életnek a beteljesedése és megdicsőülése.⁸¹⁷

A teológia emberi kijelentésekben emberi ismereteket fogalmaz meg, olyan tudomány, mint a természetet vizsgáló bármely más tudományág.⁸¹⁸ A teológia tudománya, a többi tudományhoz hasonlóan, folyamatosan átalakulóban van, változtathatatlansága az egyik legkárosabb előítélet.⁸¹⁹ Ugyanakkor ennek változása, adott

⁸¹⁵ Az *Idee des Lebens* Schelling romantikához idomuló filozófiájából kölcsönvett kifejezés. Az „Idee des Lebens und des Organismus” kifejezés a dogmatika reformjának egyik alapja, mely az egész dogmatikát az Isten Országának eszméjéből kívánta felépíteni és ebben az Egyházzal az „önmagában fejlődő spirituális organizmus” eszményképét hívta segítségül. A XIX. sz. első felében felépülő szellemi tendenciákban az „élő” kap középponti szerepet. Így kezdenek pl. a dogmatikában „élő hagyományról beszélni” (Gregor Thomas Ziegler (1770-1852, Bécs). Már korábban a protestáns oldalon a teológiában elsősorban a pietista irányzatot foglalkoztatja az *élet* fogalma, mely primer módon az újjászületésből keletkezett életet jelenti. Legjelentősebb publicistája *Friedrich Christoph Oetinger* (1702-1782), aki *Theologia ex idea vitae deducta* (1765) címmel erről önálló munkát jelentetett meg. A későbbiekben a kor „szellemi tendenciáinak és a romantika nagy téziseinek megfogalmazása és zárt rendszerű egységesítése először a „Tübingeni iskolának sikerült”. ld. JEDIN, H., *Handbuch der Kirchengeschichte*, VI., 295.

⁸¹⁶ „Menjetek, álljatok ki a templomban a nép elé, s hirdessétek ennek az életnek az igazságait!”

⁸¹⁷ GrL² 244-245.

⁸¹⁸ A *religio* és *theologia* kölcsönös viszonyát egyik korai, kisebb művében tárgyalta Sailer. Fragment 3-4.

⁸¹⁹ uo. 4.

esetben forradalmi átalakulása, nem azonosítható a *religio* változásával.⁸²⁰ Míg az egyéb tudományok azáltal fejlődnek, hogy művelői az emberi ismereteket néhány újabb ismerettel gazdagítják és ennek következtében jutnak – additive – „előre”, addig a teológia tudománya az ellenkező irányban haladva fejlődik, az emberi tudásnak a teológia művelése által az evangélium hitéhez kell vissza jutnia.⁸²¹ Sailer ezt a módszert általános értelemben alkalmazza a teológia művelésére, ezért az a protestáns felekezetekre is érvényes.⁸²² Sailer teológia-korrektója abban áll, hogy az absztrakt teológia művelését visszavezeti az evangéliumi szellemiséghez és az Egyházhoz, éppen tudományos jellegében a teljesebb megismerés érdekében hangsúlyozza a szentírási és ekkleziológiai dimenzió nélkülözhetetlenségét.⁸²³ Sailer ezzel önmaga számára is kimondta a kijelölt utat: a tudomány, a teológia útján „előrefelé” kell haladnia, míg a vallásban az evangélium hitéig kell az Egyházban visszajutnia. A teológia ezért tudományos útikalauza a kétarcú centrum unitatishoz vezető útnak, mivel a teológia a *religio* művelésére irányul, ezért szükségszerűen logosz- és egyházcentrikus pályán mozog.

XIII. A kinyilatkoztatás feldolgozása – a *religio*

A kinyilatkoztatás Sailer számára olyan több szálon futó közeledése Istennek az emberhez, melyben az egész teremtés és annak minden eleme a maga lényege szerint, vagy közvetítőként, vagy pedig megvalósítóként részt vesz, tulajdonképpeni *recipiense* pedig az ember. A teremtés története a beteljesedésig, minden dolog helyreállításáig, az üdvösség története, mert a teremtés Isten szava által keletkezett és a történelem lezárása után a le nem zárt kinyilatkoztatással, a végtelen isteni önközléssel *a facie ad faciem* teljeseedik be. A teremtés, a kinyilatkoztatás és a teremtés beteljesedése szoros egységet alkotnak, az Alfa nem érhető az Omega nélkül, a teremtés maga pedig értelmetlen egy céltalan és tétova Alfa nélkül. Az Omega állapot felé haladó teremtésben az *Isten képére és hasonlatosságára* teremtett – értelmes és szabad – ember kezdetben az Istennel élt majd a bűn következtében eltávolodott és elidegenedett Istentől, akit Isten Örök Szeretetésként és Életként, Ős-Igazságként, Ős-Jósággként, Ős-Szépséggként, Boldogsággként, a bűntől megsebzett és átjárt világban és világból Irgalmas Atyaként

⁸²⁰ „A teológia reformációja semmiképpen sem a vallásé, mert ez a bölcsesség mesterműveként az emberek Megváltójának kezéből származik, míg amaz az emberi elképzelésekből.” ua. 3.

⁸²¹ uo. 5.

⁸²² „Ez a szomorú igazság érvényes a protestánsok teológiájára ugyanúgy, mint ahogy a katolikusokéra.” ua. 5.

⁸²³ „Elhajlottak az evangéliumi lelkületnek ettől az oldalától és nem vették tekintetbe a nevezett könyvnek és az Egyháznak a vezérfonalát, ezért senki nem ruházhatja a tévedés bűnét sem az Evangéliumra, sem pedig az Egyházra. Emberi tanok, előítéletek, melyeket sem az Evangélium, sem pedig az Egyház nem hagy jóvá, beleszövédket a teológiába, homályos eszmék segítségével, használhatatlan filozófia ajánlásával a tanítás tartalmát és módját eltorzították és kalandokkal töltötték meg.” ua. 6.

újra magához hív. A kinyilatkoztatás – az értelemmel rendelkező ember számára a természetben felismerhetően – mint szeretet, élet, igazság, jóság, szépség, boldogság átjárja a teremtést, és mint nyomok, szabad akarattal követhetők és egyúttal megvalósíthatók. Az ember a nyomokból következtetni képes az ős-állapotr, mint minden teremtmény attribútumának forrására, létezésének céljára és tökéletes formájának létmódjára.⁸²⁴

Az üdvösség történetének folyamata inkarnatív jellegű,⁸²⁵ a kinyilatkoztatások valós történelmi eseményekként megismerhető, a legmagasabb fokban és pozitív módon a Názáreti Jézus Krisztusban és Ő általa, megérthető és Szentlélek közreműködése által és az „Egyház kezeiből” bölcsességgé formálva élő és éltető valósággá alakulnak az emberi életben. Ami Isten kegyelmi közléséből, élő és éltető történelmi eseménnyé változik az emberben, azt Sailer religionak, vallásnak nevezi.⁸²⁶ A latin forrást, amely ismeri az igaz vallást (*vinculum pietatis*), azt az értelem részéről támogatva a görög bölcsélet oldaláról is megvilágítva erősíti meg.⁸²⁷ A vallás harmonikus egységbe foglalja és céljához juttatja mindazokat a belső emberi törekvéseket, melyek az emberi személyben alapigényeként jelentkeznek (tudni, cselekedni, élvezni), a vallás eleget tesz az ember igazság, szentség és boldogság utáni vágyának.⁸²⁸ A kinyilatkoztatás, az isteni élet közlése számos csatornán, folyamatosan történik, kvázi isteni miliót épít az ember köré, mely az üdvösségtörténet objektív karakterének tekinthető. Az emberben azonban ez csak akkor válik hatékonyá, akkor kapcsolódik az ember az Istenhez,

⁸²⁴ Sailer a teremtett világ attribútumaitól (igaz, jó, szép/szent) induló transzcendentális ugrást azok Ős-állapotához, az Istenhez, Friedrich Heinrich Jacobitól vette át. vö. KELLER, Chr., *Das Theologische in der Moraltheologie, Eine Untersuchung historischer Modelle aus der Zeit des Deutschen Idealismus*, Vandenhoeck & Rupprecht, Göttingen 1976., 287.. 512. lábjegyzetben, továbbá FISHER, G., *Johann Michael Sailer und Friedrich Heinrich Jacobi, Der Einfluß evangelischer Christen auf Sailer's Erkenntnistheorie und Religionsphilosophie in Auseinandersetzung mit Immanuel Kant, Mit einem Forschungsnachtrag der Beziehungen der sailerischen Moraltheologie zur materialen Ethik Kants*, 145.; 193.

⁸²⁵ Az emberiség történelme a religio történeteként két eonban zajlik le: az első az előkészítés és kegyelmi jellegű megvalósítása az inkarnációnak, a Logosz emberré válásának (*θεου προς ανθρωπος καταβασις*), a második eon pedig a Logosz által összefogott emberiség megistenítése történik (*ανθρωπος προς θεου αναβασις*). vö. KELLER, Chr., *Das Theologische in der Moraltheologie*, 293-294. Keller idézi RAHNNER, H., *Die Gottesgeburt. Die Lehre der Kirchenväter von der Geburt Christi im Herzen des Gläubigen* in ZKTH 95 (1935) 333-418; 377f.

⁸²⁶ A religio fogalmának meghatározását *Lactantius* (+325), *Divinae Institutiones* IV, 28-ból idézi: „Religio kommt von religare. Lactantius, der gewiß Latein verstand und die Religion kannte, hat den ältesten Sinn dieses Wortes gefühlt und aufbehalten: „Quae cum ita sint, ut ostendimus, apparet, nullam aliam spem vitae hominis esse propositam, nisi ut abjectis vanitatibus et errore miserabili deum agnoscat, et deo serviat, ac se rudimentis justitiae ad cultum verae religionis instituat. Hoc vinculo pietatis obstricti, deo religati sumus, unde ipsa religio nomen accepit. Diximus, nomen religionis a vinculo pietatis esse deductum, quo hominem sibi deus religaverit, et pietate conjunxerit, quia servire ei ut domino, et obedire ut patri debemus.” GrL² 18.

⁸²⁷ „Τελος τω φιλοσοφουντι ή προς Θεον όμοιοσος κατα το δυνατον. Das Ziel der Philosophie ist die möglich höchste Vereinigung mit Gott, Gottähnlichwerdung im Superlativ” GrL² 18.

⁸²⁸ Szent Jusztyuszra hivatkozva az emberi természet és igaz vallás koherenciáját hangsúlyozza. A vallás azonban csak akkor éri el célját, ha a személyben „mindent uralóvá és mindent legyőzővé” válik. GrL² 20.

amennyiben nyitottá válik a közeledő Isten felé. Sailer életműve tulajdonképpen ennek propagálásában és szolgálatában áll: az objektív, absztrakt, iskolás teológiát, a szív teológiájává a *theologia cordis*-szá törekedett változtatni, a *philosophia perennis*-t az Evangéliummal szándékolta kombinálni.⁸²⁹ Nézetében a vallás a kinyilatkoztatás objektív tartalmát és folyamatát szubjektív történéssé transzformálja, az Istentől kapott eszközök használatával „szuperlatívuszban” valósítja az istenképiséget és a krisztusképiséget a hívő emberben.

XIII.1. A religio és ratio viszonya

Az emberi értelem üdvösségtörténeti szerepének és a megismerő képességének tisztázása Sailert hosszú időn át intenzíven foglalkoztatta és a koráramlatokra törekedett „naprakészen” reagálni. Éppen ezért három ízben megjelenő *Vernunftlehre* tartalmilag nagy eltérést mutat, gyakorlatilag nyolc kötetnyi modifikált anyagról van szó, mely az emberi megismerő képességet a keresztény spirituális horizontján tárgyalja. Az emberi értelemnek a kinyilatkoztatás és a vallás értelmezésében centrális szerep jut, ezért rendszerezetten is vizsgálat alá kell venni Sailer értelem-analízisét.⁸³⁰

1. Az értelem (Vernunft), az értelmes mivolt, először is az emberiségre jellemző kiváló tulajdonság, az appercepció magasabb foka, mely megkülönbözteti az embert az állatvilágtól.⁸³¹
2. Az értelem (Vernunft) az érzékiség ellentéte, ekként az értelem a lélek szemeként a valódi jóra, hasznosra, érzékfelettire, jövőbelire képes pillantani, a látszatra gyönyörködtetővel és az érzéki vágyakkal szemben áll.⁸³²
3. Az értelem (Vernunft) jelenti az ember természetes gondolkodási képességét, így szemben áll a természetfeletti pozitív kinyilatkoztatással. Amennyiben önmagában

⁸²⁹ vö. KELLER, Chr., *Das Theologische in der Moraltheologie*, 293-294.

⁸³⁰ Az alábbiakban részlegesen Bertram Meier összefoglalását követem. uő. *Die Kirche der wahren Christen*, 60-63.

⁸³¹ VL¹ I., 14-15. Sailer táblázatba rendezve hasonlítja össze az emberi és állati „kontrasztot”. „Az ember a növekedésében hasonlít a növényhez, igényeinek kielégítési módjában hasonlít az állathoz, a nyelv, az értelem és a szabadság csak őt jellemzik.” uo. 15. A *Verstand* (megismerő képesség) és a *Vernunft* (az emberrel született vallásos szerv) között különbséget tesz, az értelem, mint *religiöses Organ* csak az emberre jellemző: „A teremtmények között mi vagyunk az egyetlen, akik ennek az eszmének látható jelét adjuk, mert az álatok ugyan mutatnak valamilyen ismerést, de nem mutathatnak valláshoz hasonló jellegűt. A teremtményekben, az állatok között, még kevésbé kereshetünk ilyen nyomokat. vö. GrL² 34.)

⁸³² VL¹ I., 160. „Ha az érzelmek az értelem kezére dolgoznak, úgy olyan eseteknek is lenniük kell, melyekben a javító jellegű érzelmek és az értelem egy serpenyőben, az érzékek pedig egy másikban vannak. Mármost a hit az isteni kinyilatkoztatásban ... együttműködő principiumként van a lélekben, mennyei erőként az érzelmeket és az értelmet is támogatni fogja.” Ehhez a ponthoz kapcsolható a legtöbb aszketikus figyelmeztetés a *Vernunftlehre* egészében azzal a célkitűzéssel, hogy az értelem valóban használható és hasznos legyen.

elégségesen, a természetfeletti kinyilatkoztatás behatása nélkül működhet, úgy egyszerűen pusztán felfogóképességet jelent (Verstand).⁸³³

4. A tapasztalat ellentétéként az értelem a szellemi kutató erőt is jelenti, mely feldolgozza mindazt az anyagot, amit az érzéki megismerés és a figyelmisség (Sinnlichkeit und Aufmerksamkeit) előzetesen összegyűjtött és közvetített.⁸³⁴

5. Amennyiben az általános és ép emberi értelemmel (sensus communis natrae) állítjuk szembe az emberi értelmet, úgy ez az élesen kiművelt, mélyreható és kutató gondolkodási képességet jelenti, Sailer-nél ez a filozófiai, spekulatív értelem. Mivel a spekulatív értelem csak a társadalom szűk rétegét vezeti el az igazságra, addig az általános és ép emberi értelem az egész emberiséget vezeti.⁸³⁵

6. Az értelembe szubjektív elemek és egyéni, szubjektív „árnyalatok” vegyülhetnek, ezért az egyén értelmében meglévő fogalmak összességét is jelenti, melyet a szubjektum az értelem fogalmainak tart. Ebben a viszonyításban az egyéni értelem szemben áll az értelem megtisztított, reális, hasznos, végül is felvilágosult értelem fogalmával, mely Sailer felvilágosító célkitűzése volt. Az értelem tisztasága a szubjektív elemektől a megfigyelő szellemiség és figyelmisség fokától függ, a megfigyelés szellemének egyszerre kell uralnia az értelmet, a fantáziát, az érzékeket és a szívet.⁸³⁶

7. Az értelem Sailer nézetében alapvetően dinamika, mely természete szerint egyaránt immanens és transzcendens dialektikában mozog. A pozitív kinyilatkoztatás megismerését és a hitre méltóság megállapításának kérdésében a természetes értelem fényét illetően azonban polemizálóan fogalmaz. Ennek oka, hogy a sensus communis natrae-t hierarchikus nézetben magasabbra tartja az egyéni értelemnél. Maga az értelem az

⁸³³ VL¹ I., 162. (vö. még uo. 158 és 163f.) „Aki az értelmet káromolja, az a Teremtő bölcsességét káromolja, aki nekünk az értelmet megadta. Aki az értelmet kisebbiti, nem ismeri az emberiség méltóságát és az istenség képét. Azonban aki, hogy az értelmet felemelje, lesüllyeszti a kinyilatkoztatást, az nem ismeri Isten igényeit és atyai szeretetét.” Ez a pont Sailer tanításának egyik legfontosabb pontja, melyet *Grundlehren*-ben az „Universal-Offenbarung hét fajtája, mint az egyetlen nap hétféle kiáradása” téma tárgyalásában tovább folytat: „Ha az emberi gondolkodás, önmagát követve, mindent csak önmagából és Istenből semmit sem akar meríteni, akkor az Isten univerzális kinyilatkoztatása elleni ellenségeskedésbe bonyolódik és ateistává, ezért pedig értelemnélkülivé és értelmetlenné, válik.” GrL 188.

⁸³⁴ VL¹ I., 71k. „A figyelmisség semmit sem képes megszemlélni, mint amikor valami az érzéki lenyomatokban szemléleti tisztasággal kifejezetten jelen van, az értelem pedig nem képes azt kidolgozni, amit a figyelmisség figyelmen kívül hagy, nem szemlél meg, észrevétlenül hagy.”

⁸³⁵ VL¹ I., 186. „Az az egészséges, romlatlan emberi szem, ez pedig egy távcső vagy a mikroszkóp jó szolgálatát teszi. Az inkább hajlam, mintsem igazi szemlélet, inkább ösztön, mint tudat, inkább természet, mint tudomány: ez a fürkésző tekintet és prófétai szem.” A *Vernunftlehre* I. kiadásában a tapasztalatot (51-128) az első helyen, a hitet (igaznak tartás a tanúskodás miatt, 129-179) a második helyen, az ép emberi értelmet (180-207) a harmadik helyen, a filozófiai értelmet pedig (208-306) a negyedik helyen, tárgyalja. Négy évvel a *Kritik der reinen Vernunft* megjelenés után itt sejthető Sailer valós kritikája, ami Francis Bacon nyomán fogalmaz: „Adjátok meg a spekulációnak, ami az övé, az emberiség ép értelmének pedig azt, ami az övé.” Id. SW 40, 10.

⁸³⁶ VL¹ I., 91. „Mert az értelem (vagyis az, amit valaki annak tart) mindjárt beleszővi a kedvenc ötleteket a tapasztalatba.”

emberben születésétől fogva ugyan adott, de az egyén esetében hangsúlyozza az értelem taníthatóságát a nyelv, az oktatás és nevelés által, ezek ébresztik és képzik az emberi értelmet. „Az értelem alatt a filozófusok értelmét vagy a fejlődányét kell-e érteni? Hogyan döntheti el a fejlődány, hogy hitének sajtárjával, ehhez vagy ahhoz a filozófushoz járjon-e iskolába?”⁸³⁷

Sailer értelem-elemzése az emberi értelmes természettel kezdődik (1.) és annak formálhatóságával és nevelhetőségével végződik (4,5,7). Ugyanakkor a 3. pontban sűrűsödik mindaz, amivel Sailer a maga korában kiváltképp harcolt, és ami, különösen a felvilágosodás kritikai fázisában, az emberi értelem „hasznosságáról” a középponti kérdés volt. A kor az emberi értelem saját kritériumára kérdezett rá, önmagát, mint kritikát fogalmazta meg és ezzel önmagába záródott be, az értelem maga lett a vádló, a gyanúsított és a bírói széket is az értelem foglalta el. Végezetül is mindenre, tudásra és tetre, az értelemnek, mint kritikának az árnyéka vetült: valláskritika, társadalomkritika, államkritika, és annak minden intézményét bíráló érte (intézménykritika). Az értelem végezetül is önmagához fordult és önmagát, tartalmát és képességeit, vizsgálta. Sailer ezt a kritikai kört akarta szétrobbantani és a kritika menetének ütemét lefékezni, ezért a bölcsességre utaló kérdéssel lép ki a körből: „Az emberi természet, úgy ahogy most van, ahogy önmagára, az anyagi-, állati- és emberi világra van hagyva, abban a helyzetben van-e, hogy ittlétének teljes rendeltetését helyesen megismerje és azt el is érje?”⁸³⁸ Sailer ezzel feltépi az emberi értelem felvilágosult kritikájának szokványos és bezárt körét, az értelem rendeltetésére irányuló kérdés elve feltételezi azt, hogy annak célja magán az emberi értelen kívül van, ezért a helyes választ itt nem a bölcsélet, hanem „magasabb kinyilatkoztatásból” kiindulva a teológia adhatja meg.

XIII.2. Az emberi értelem saileri értelmezésének rendszerezése teológiai vonatkozásban

Sailer kérdésfelvetése először is az értelemre, a megismerés lehetőségének egészére, és a közvetlen megismerés empirista forrásaira utal: „Képes az értelem a természetes ismeretforrásokra és önmagára hagyva, megfelelő ismeretalapot találni, mely azoknak az igazságoknak alapja, melyekre az embernek szüksége van ahhoz, hogy jó, bölcs és boldog legyen?”⁸³⁹

⁸³⁷ VL¹ I., 163k.

⁸³⁸ RK 1, 135k. vö. 138ff.

⁸³⁹ „Die Natur des Menschen wird von dem vornehmsten Teile des Menschen und in Hinsicht auf gegenwärtige Untersuchung - Vernunft genannt...” uo. 139.

Majd a bölcsesség követelményére utalva fogalmazza meg a kérdést, aminek megválaszolása a végső alapokra irányul, az első igazságra, minden természet és értelem forrására:

Honnét és mi végett? Ezek az értelemmel rendelkezők értelmes kérdései. Honnét jöttem? Hova tartok – vagy mi végett vagyok itt? Az állat kérdezni sem képes, csak részesül valamiben, és aki nem emelkedik az állatok fölé, az nem akar kérdezni. Mi emberek vagyunk, legalább meg van a képességünk, hogy értelmesek legyünk. Ne tegyük fel minden értelmes kérdés legértelmesebbikét: Honnét? Hová? Honnét? Hová? Ezeken a kérdéseken minden időben törték a fejüket a gondolkodók. Honnét? Hová? Ezeknek a kérdéseknek helyes megfejtését akarják azok, akik maguknak a legjobbat kívánják. Ez minden józan kutatás célja. Honnét? Hová?⁸⁴⁰

Az értelem kérdésének tárgyalásában Sailer valójában kétféle értelemre bukkan:

„Az egyik én magam vagyok, a másik fölöttem van. Az az értelem, ami én magam vagyok roppant tökéletlen.”⁸⁴¹

„A másik értelem, minden emberben közös és minden ember fölött végtelenül magasabb”⁸⁴²

Az értelem két fajtáját Sailer számos tulajdonság felsorolásával jellemzi. Az emberi értelem tévedhet, öntörvényű, változó, meglehetősen behatárolt. A második ezzel szemben pedig teljesen más arcot mutat: teljes, örök, változtathatatlan, mindenütt kész az önközlésre, minden eltévedt lelket helyes útra terel. Az értelmek bemutatása után egy retorikai kérdés hangzik el, hogy ezt a legfelsőbb értelmet hol találhatja meg az ember, ami már nem „agyrém” vagy „bálvány”, hanem egy létező valóság: „Nem Isten maga az, akit én keresek?”⁸⁴³ A teológiai horizont rányitása az emberi értelemre, annak rendeltetését világítja meg: az értelem Istent, mint igazságot keresi, mely által az ember a földi élet után eljuthat Istenhez és az Ő életében részesedhet. Az értelem rendeltetése tehát az, hogy nem logikát, hanem életet, Isten által pedig örök életet műveljen.

XIII.3. Az emberi értelem teológiai teljes formája és az értelem paradoxona

A személyes élet belső dinamikáját Sailer három alapképességre építi fel (Verstand, Geschmack, Gewissen), melyek tevékenységükben egy felettes regulatív princípiumra szorulnak (Vernunft). Az emberben lévő legfelsőbb értelem (Vernunft) felfogja az ős-igazságot, az ős-szépet és az ős-jót, míg az alapképességek üres edényként speciális

⁸⁴⁰ RK 8,1-3.

⁸⁴¹ „Eine bin ich selbst, die andere ist über mir. Die Vernunft, die ich selbst bin, ist sehr unvollkommen” SW 40,20.

⁸⁴² „Die andere Vernunft ist allen Menschen gemein und über alle Menschen unendlich erhaben.” SW 40,21.

⁸⁴³ „Ist sie nicht der Gott selber, den ich suche?” SW 40,21.

odarendeltségük szerint a tapasztalati világból töltekeznek és észreveszik az igazat (Verstand), a szépet (Geschamck), a jót (Gewissen). Ezzel valójában megjelenik az emberi értelem nyolcadik fajtája, mindegy, hogy az értelem általános vagy képzett, filozófiai, önmagában üres. Meg kell töltenie magát tartalommal és valójában az értelem csak a töltekezésének folyamatában jut el önmagához, válik valós értelemben értelemmé. Ez a tanuló értelem, a befogadó, a felfogó értelem (Vernehmende Vernunft) pozicionálása, mely Sailer felvilágosodás-kritikájában a választat jelenti⁸⁴⁴, az egyik legfajszínűsőbb ténynek tartja. Sailer itt a tanulást – az ember a megismerés által nem csupán tud, hanem tanul is – választó emberi döntésre (Vernehmen) két lehetőséget állít fel, az egyik a *reine Selbstdenken* (önálló gondolkodás) lehetősége, a másik pedig a *Vernehmen Gottes* (Isten befogadása). Az általa említett választat előtt áll minden ember, döntenie kell, hogy értelmének üres sajtárját mely forrásból szándékozik megtölteni. Az emberi értelem is része az üdvösség történetének, az értelem sorsát valójában az értelem saját döntésétől teszi függővé. Vagy felfogja Istent, vagy pedig elesik Istentől és ateistává, istentelenné és értelem nélkülivé válik. Ezzel a bölcsélet eljut a maga útkereszteződéséhez és saját keresztjéhez, ez az értelem paradoxona. Az emberi értelemnek le kell mondania önmagáról, hogy elhallgatva és az imádásba fordulva, a „nagyobb értelem” által önmagát valós önmagává tegye és a világon belül valós egzisztenciát nyerjen.⁸⁴⁵ Ez a szókratika tulajdonképpen célja: az értelemnek vissza kell térnie eredeti forrásához, melyet csak önmagáról lemondva a hitben érhet el. Sailer rendszerében a Logoszban adott *lumen*

⁸⁴⁴ HChM I., 31-32. „Der Ausspruch der Vernunft, den wir im Gewissen vernehmen, kein eigentlicher Ausspruch des menschlichen Selbstdenkens, sondern das heilige Wort, das Gott selbst im Gewissen ausspricht. Und hier stoßen wir auf den Scheideweg, auf das Kreuz in der Philosophie, das den Einen Pfad der Wahrheit von den mancherlei Irrewegen wirklich scheidet. Denn entweder ist dir die Stimme des Gewissens nur ein bloßer Wiederhall deines eigenen Selbstes, deines selbstermachten Begriffes, deines reinen Selbstdenkens, oder die Stimme deines Gewissens ist dir die Wiederhall des ewigen, sich in deiner Vernunft offenbarenden Worten. Im ersten Falle vernimmst deine sogenannte Vernunft nur sich selber – in dem Gewissen; im zweiten vernimmst sie Gott. Eine Vernunft, die nur sich selbst vernimmt, ist ohne Gott in der Welt-ist keine Vernunft. Eine Vernunft, die Gott selber vernimmt, die ein Vernehmen, ein Wahrnehmen Gottes ist, die ist die wahre, rechte, eigentlich Vernunft (Vernunft von Vernehmen). Denn wenn sich Gott als das Leben und als die Wahrheit in der Menschenwelt offenbart: so wird wohl im Menschen ein Vermögen seyn müssen, diese Offenbarung zu vernehmen und derselben bewußt zu werden.”

⁸⁴⁵ RK 5, 233-236. „Muß denn die Vernunft nicht den Menschen erheben und niederbeugen; zugleich seine Größe und seine Kleinheit zeigen? Ich sehe wohl, ihre Idee von dem Christentum hat noch nicht Ausdehnung genug. Das Christentum ist nicht bloß ein heiliges Gesetz, das das Herz reinigt, es ist auch eine geheimnisvolle Weisheit, die die Vernunft bezähmt. Das Christentum ist ein fortdauerndes Opfer des ganzen Menschen, um der höchsten Vernunft zu huldigen. Indem wir seine Moral üben, opfern wir aus Achtung für die höchste Wahrheit - unsere Gedanken. Ohne diese doppelte Opfer der Gedanken und der Leidenschaften ist das Opfer sehr unvollkommen, die Opfergabe mangelhaft. Erst durch diese vollkommene Selbstopferung verschwindet der ganze Mensch - vor dem Wesen der Menschen. Es kommt jetzt gar nicht darauf an, daß wir untersuchen, ob es etwa notwendig sei, daß Gott Geheimnisse offenbare, um unsere Vernunft zu demütigen. Es kommt bloß darauf an, zu wissen, ob es uns solche geheimnisvolle Wahrheiten geoffenbart habe oder nicht. Hat er zu seinen Geschöpfen gesprochen, so ist ihm das Geschöpf gehorsam und Liebe schuldig. Das Christentum ist eine Tatsache.”

gentium és *naturalis lumen rationis* egybe esik, melyet „göttliche Kern”, vagy „göttliche Trieb”-nek nevez⁸⁴⁶. Sailer a *logosz szpermatikosz*-tan alkalmazásával egyszerre lépi át a *Kritik der reinen Vernunft* és a *Religion innerhalb der bloßen Vernunft* által a korszellemben is markánsan jelenlévő határokat és újra utat nyit a *fides et ratio* boethiusi egységéhez. A vallás, a religio, az értelem másik oldala, míg az értelem *megismeri* (erkennen) Istent műveiből, addig a vallásban Istent *elismeri* (anerkennen) Istennek. A kettőt az értelem önmaga fölött meghozott döntése kapcsolja egybe vagy választja el egymástól. A religio fogalma megtartja a tudást és a hitet a maguk önálló funkciójában és saját terükben, de azokat ellenségesen nem egymással szembe állítja, hanem baráti módon összekapcsolja. A religio tulajdonképpen aktusa éppen az, hogy a közvetlen tapasztalati megismerés anyagához és a kinyilatkoztatott igazságokhoz az ember együttesen igenlően csatlakozik és azokból mint forrásokból új életet tanul.

XIII.4. A religio fogalmának értelmezési kontextusai és fogalmi lényege – religio invisibilis – religio visibilis – religio Christi

A vallás fogalmának egyre elmélyültebb értelmezését Sailer életében két oldal is befolyásolja és ösztönzi is egyben. Az egyik oldal a korszellem külsődleges irányzatai, melyek nagymértékben alakítják a társadalom arculatát, a másik az egyházi élet belső eseményei és átalakulásai. Bár látszólagosan Sailer korai munkássága a *Vernunftlehre* és *Glückseligkeitslehre* köré koncentrálódik, azonban ezek a kutatásai is valójában a *religio* fogalmának pontosabb kidolgozására irányulnak. A felvilágosodás egyes történelmi fázisai nem csak az emberről, az emberi értelemről, az emberi életről, hanem a vallásról és az Egyházzal is messzemenően eltérő képet alkotnak. Sailer egyéni küzdelmében korának kihívásaival szemben elsősorban a vallás és az Egyház kapnak centrális helyet, egyéb témái vagy az ezek megvilágításához szükséges premisszák, vagy az ezekből eredő „effektusok” csoportjába sorolhatók. A jezsuita noviciátusi években Sailer számára a vallás a napi imádságot, a Szentírás és az *Imitatio Christi* olvasását, a rendalapító lelkigyakorlatainak tanulmányozását, a szentségek vételét, és a teológiai tanulmányok jelentették. Ehhez kapcsolódnak az egyéni imádságok, az elmélkedések és az adorációk. Ezt az életszakaszt Sailer a „Noviziat der Gottseligkeit” időszakának nevezi és „fast paradisisches Leben” kijelentéssel jellemzi.⁸⁴⁷ A vallásos családi háttér és a jezsuita tanárok példás életvitele Sailert egyre ösztönzi az elmélyülésre. Az Egyház pedig egy nagy

⁸⁴⁶ HChM I, 45.

⁸⁴⁷ Biographie II., 382.; 266.

szervezetnek tűnt fel, mely az állam mellett a leghatalmasabb, és amelyben számára szerzetesként „különleges” szolgálati hely kínálkozik.

Ahogy az előző részekben láthattuk, a „majden paradicsomi életnek” a Jézus társaság feloszlatásával (1773) hamar vége szakad és az imakönyvek és lelki kalauzok lektorálási munkálatai (1780), valamint elbocsátása az egyetemről (1781 december), konfrontációba torkollott a reális Egyházzal. A vallás az előző időszaktól eltérő arculatot öltött, a vallás szemléletében kimondottan is megjelenik a szélsőséges *bensőséges* és a *mechanikus* karakter, a *szívbeli átélés* és *külsőséges* vallásgyakorlat kritikus szembeállítás. Sailer villámcsapásként éri a felfedezés, a belsőnek és a külsőnek radikális szétválása a hívők életben. Az 1781-es évben a *Kritik der reinen Vernunft* megjelenésével szárnyra kapó racionalizmus pedig már a vallás értelmességének egészét kérdőjelezte meg. Sailer fáradozása a *Vernunftlehre* kereteiben a pozitív kereszténységet az egyetlen értelmes vallásként mutatta fel, a kinyilatkoztatás befogadását és Isten megismerhetőségének lehetőségét és a vallás legitimitását pedig a *Die Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft* –tal szemben megvédte (1793). A racionalizmussal szemben a társadalomban feltámadó *Sturm und Drang* ellenreakció által kiváltott *Empfindsamkeit* irányzat a figyelmet az egyén belső világára terelte, a szubjektivitásra, az átélésre, a belső érzékenységre tolódik a hangsúly, mely az egyéni intimitást úgy értékelte, hogy egyúttal az egyéni életet – objektív értelemben – értéktelenné is tette. A társadalomban végbement hangsúlyeltolódás az Egyházon belül az ébredési mozgalmakban öltött testet, mely a vallás individualista és szeparatista felfogásához vezetett. Sailer ebből kifolyólag a pozitív vallás objektív kritériumaira helyezi a hangsúlyt és a nép szolgálatára elköteleződve az élő áthagyományozás szolgálatára koncentrál, azaz, az egyházi életre. A romantika eszmeáramlataihoz csatlakozva azt az „elő organizmust” keresi, melyben a vallás a maga önálló életét éli, és ezt ténylegesen az Egyházban fedezi fel.⁸⁴⁸ Az Egyház az az élő organizmus, amelyben a vallás él és egyben közvetíti is a jelen és jövő felé. Az Egyház megismerteti a pozitív kinyilatkoztatást és a szentségekben, mint látható jelekben közvetíti is az új életet. Míg a közvetített ismeret a hitben, a reményben és a szeretetben belső istentiszteletet hoz létre az emberben, úgy a szentségi gyakorlat, a liturgia, a külsődleges istentiszteletet valósítja meg, vagyis az egyházi praxis átfogja a hívő ember teljes – külső és

⁸⁴⁸ „Ha tehát a szeretet a maga megjelenésében pompás műalkotásban mutatkozik be, úgy ennek kell a legelső művésznak lennie. Mert ez teszi az emberit szervvé (Organ) – az isteninek. Az én korom államokat, egyházakat, köztársaságokat, királyságokat, tudományokat, művészeteket, az egész univerzumot szervez. A könyvek pedig leggyakrabban és előszeretettel „organizmusról” (Organismus) beszélnek. Ah! Bárcsak a kortársaim először is Szeretet, Téged, az Örök, az Egyetlen, a Művészt ismernének meg! Akkor önmagukban mutatnák meg a legfelsőbb organizmust és EGYETLEN testet alkotnának, melyet az egyetlen Lélek jár át és éltet.” GrL² 527.

belső – világát. A kereszténység centrális tanításában megfogalmazza, hogy az egy, örök és igaz vallást Jézus Krisztus nyilatkoztatta ki, ami *nexus Dei cum homine* írható le. Ez olyan igazsága a kereszténységnek, mely minden más egyéb igazságot magában hordoz.

A vallás tehát lényege szerint az ember belsejében megragadható esemény, befogadás, belső megragadás, szemlélés, béke, mely a gyermeki lelkiület mértéke szerint változik, és egyre elmélyültebb ismeretekre vezet.⁸⁴⁹ Az egyszerű, a keresztény jámborság gyakorlatából vett és hamar félreérthető *gottselige Innigkeit* kifejezés Sailer által is nagyon gyakran használt szókapcsolat, valójában azonban a *religio* lényegi fogalmát, mint az emberi egzisztencia belső, láthatatlan valóságát takarja.⁸⁵⁰ Az emberi belső Sailer nézetében természetes lokális adottságként Isten, élő megjelenésének tere, melyben az ember gyermeki lelkiülete megadja Istennek a szabadságot, hogy Isten az élő Isten lehessen, ezért prófétai erejű események⁸⁵¹, a láthatatlan vallás színhelye. A belső tapasztalás elengedhetetlen előzetes feltétele az isteni erények megjelenésének, egyáltalán a keresztény életnek. Sailer *theologia cordis*-a számos helyen Szent Ágoston felfogását követi,⁸⁵² úgy nála is a belső végtelen utáni vágy, mint a végtelennek véges megtapasztalása felfedezhető az érvelésben, mint ahogy a külső megismerés, mint belső tapasztalás modelljének felhasználása is.⁸⁵³ Az élő religio – mivel előzetesen belsőleg átformálta az embert – egyszerre fogja át a belsőt és a külsőt úgy, hogy természete szerint a belsőből indul kifelé és önmagát nyilatkoztatja ki.⁸⁵⁴ A vallás nem marad belső, elrejtett és láthatatlan aktus, hanem az ember „külsőjén” látható formát ölt, a belsőleg befogadott szó az emberen kívül testesül meg. „A belső, mivel bent egy élet megszületett, soha nem

⁸⁴⁹ Sailer ezért is használja a kinyilatkoztatás szót többes számban, mert az újabb ismereteket is a kinyilatkoztatás értelmében vesz.

⁸⁵⁰ A szókapcsolat teljes jelentéséről külön kutatás látott napvilágot: WEILNER, I., *Gottselige Innigkeit, Dei Grundhaltung der Religiösen Seele nach Johann Michael Sailer*, Verlag Friedrich Pustet, Regensburg 1949. A saileri fogalom értelmezésében különösen is fontos a mű első része, ahol a szerző az *innigkeit* szó keletkezését és tartalmának változását elemzi a XIV. sz. –től kezdve egészen Sailer koráig uo. 16-123.

⁸⁵¹ vö. LIES, L., *Sakramenten-Theologie*, Eine personale Sicht, Verlag-Styria, Graz-Wien-Köln 1990., 35-41.

⁸⁵² Kutatások felhívják a figyelmet arra, hogy érdekes módon Sailer nem követi a *theologia cordis*-t illetően Maximus Confessort, vagy Eckhart Mestert. Látszólag Sailer szóhasználata nagyon hasonlít Eckhart Mester német nyelvű beszédeinek szókinéséhez, de úgy tűnik figyelmen kívül hagyta ezeket. vö. KELLER, Chr. *Das Theologische in der Moraltheologie*, Eine Untersuchung historischer Modelle aus der Zeit des Deutschen Idealismus, Vandenhoeck & Rupprecht, Göttingen 1976., 295. Sailer kiemelt témáihoz ld. EBELING, H., *Meister Eckharts Mystik*, Studien zu den Geisteskampfen um die Wende des 13. Jahrhunderts, Schientia Verlag, Aalen 1966. különösen 297-334.

⁸⁵³ Szent Ágoston is használja az ember belső lokalitásának képét: Tu eras interior intimo meo et superior summo meo (Coneffesioenes 3,11), továbbá *intus*, *intimum* fogalmak használata Ágostonnál. vö. FISCHER, N., A „tapasztalás” Szent Ágoston vallomásiban in *Communio* 1997/3., 28-36. uo. 29.

⁸⁵⁴ „Die Religion, als das innere Leben, hat aber einen unaustilgbaren Instinkt, sich zu offenbaren, sich anschaulich, hörbar, genießbar zu machen, sich in einem Leib zu gestalten, in dem sie gesehen, gehört, gefühlt, genossen werden kann; denn sie ist eine Flamme aus der höheren ewigen Welt, die, im Gemüthe lebend und webend, sich unmöglich verborgen halten kann, sondern sich offenbaren muß, die empfänglichen Gemüther ergreifen, durchdringen, sich gleich machen, und mit sich vereinigen muß.” NB I., 165.

maradhat pusztán belső, soha nem maradhat csak bennünk: külsővé kell válnia ... A belső minden különösebb célzat nélkül külsődlegessé válik.⁸⁵⁵ A vallás által az ember az örök szeretet képére alakul és általa a vallás, mint ahogy maga is az Isten képe, úgy a religio is tapasztalható valóság lesz a világban.⁸⁵⁶ „Tehát a külső vallás a belsőnek a bemutatása.”⁸⁵⁷ A vallás természete az, hogy kinyilatkoztatja magát, külsődlegessé, tapasztalhatóvá teszi önmagát.⁸⁵⁸ A hívő emberen is láthatóvá válik a religio, a hang, a magaviselet, tekintet, mimika, a taglejtés részt vesz a kinyilatkoztatás folyamatában, mely alól az emberi beszéd sem kivétel, az ember maga a religio totális kifejezésévé válik.⁸⁵⁹ Sailer a „kitörölhetetlen ösztön” vezetését a vallásban úgy értelmezi, hogy az természete szerint a belső szellemi aktusból a külső testbe lendül át.⁸⁶⁰ A religio külső megjelenítésében az egyéni, társas, a formához kötött és meghatározatlan kategóriákat állítja fel, melyek már természetesen Sailer ekkleziológiáját is érintik.⁸⁶¹ A külső csoportos jellegű vallásosság gyakorolhatóságának előzetes feltételei vannak, vallásos intézmények léteére van szükség.⁸⁶²

Az érzékelhetővé tett vallás az „érzékeny lelkületűeket megragadja, átjárja, hasonlóvá (vallásossá) teszi és egyesíti. A külsővé vált vallás a befogódókat *egy testbe* gyűjti, *egy test* tagjává teszi őket.”⁸⁶³ Sailer a belsőnek külsővé válásához a művészet

⁸⁵⁵ Biographie II., 79.

⁸⁵⁶ „Wer seinen Gott stets verborgen im Gemüthe trägt, daß sich nie etwas davon in seinem Antlitz, in seiner Geberde, in seinen Ton, in seinen äußern Leben reget: der trägt ihn gar nicht in sich. Vielmehr, wie es der ewigen Liebe eigen ist, sich in einem ewigen Worte auszusprechen, und dies ewige Wort durch Schöpfung und Regierung aller Dinge kund zu thun: so ist es der Religion unmöglich, sich in sich zu verschließen; sie ist auch darin Gottes Ebenbild, daß ihr der Offenbarungstrieb so wesentlich ist, wie Gott dem Vater die Ausprechung des ewigen Wortes”. NB I., 172.

⁸⁵⁷ uo. 245.

⁸⁵⁸ „Die Religion will sich aber sichtbar machen, denn sie ist ein Leben, will sich offenbaren, denn sie ist ein inneres Leben.”

⁸⁵⁹ „...in seinem Antlitz, in seiner Geberde, in seinen Ton, in seinen äußern Leben reget...” NB I., 172.

⁸⁶⁰ „Die Religion sucht sich also in einen Leib zu gestalten, sich andern Menschen anschaulich, hörbar, genießbar zu machen. Sie ist ein Instinkt alles unsichtbaren Lebens, sich sichtbar, es ist Instinkt alles im Innern verborgenen Lebens, sich offenbar zu machen.” NB I., 245.

⁸⁶¹ „Diese Darstellung ist entweder individuell, oder gesellig, ist an bestimmte Formen gebunden oder unbestimmt. Ein Blick, ein Wort, ein Händehalten, ein Seufzen, ein stummes Hinsinken – kann äußere Religion seyn, aber an keine Form gebunden, eine individuelle, keine gesellige, keine gesellschaftliche.” uo.

⁸⁶² Die bestimmte, gesellige, äußere Religion setzt Religionsanstalten voraus, das heißt: 1) eine Gesellschaft, für die, 2) Personen, durch die, 3) Gebäude oder Plätze, in denen, 4) Weisen, nach denen, 5) Stunden, zu denen – die innere Religion äußerlich wird.” uo.

⁸⁶³ „Dieß Wunder der schönen Künste ist nicht das höchste... Denn, wenn unzählige religiöse Menschen, derer jedes einzelnes Leben ein herrliches Kunstwerk ist, nämlich die lebendige Darstellung der Liebe, des Friedens, der Zuversicht, als so viele Glieder Einen Leib bilden, die Alle Eine Liebe beseelt, Alle Ein Friede befestiget, Alle Eine Zuversicht hebet: so fällt es ja von selbst in die Augen, daß die Religion, als Kirche dargestellt, im Verein der religiösen Menschen, das höchste Kunstwerk aller Kunstwerke ist, die alle Ein Ganzes bilden. Wenn nun aber das Leben des Religiösen das erste Kunstwerk, und der Verein religiöser Menschen, der Einen Leib aus allen einzelnen Glieder gestaltet, das höchste Kunstwerk ist: so ist es wohl auch offenbar, daß die schönen Künste, wenn sie als Organe der Religion dienen, die sie offenbaren und verstärken, nur Entfaltungen der Einen heiligen Kunst seyn können, und nichts Höheres darstellen

fogalmát veszi kölcsön, mindaz, ami a belsőt külsővé és érzékletessé teszi, az tágabb értelemben véve művészetnek nevezhető. Mindaz pedig, ami a belső vallást teszi láthatóvá, azt szakrális művészetnek lehet nevezni a szó szoros értelmében.⁸⁶⁴ Mivel a vallás kitörölhetetlen természete a megtestesülő láthatóvá válás, mégpedig egyedileg és társas tekintetben is, úgy éppen társas tekintetben szükséges, hogy a szakrális művészetek segítségével és támogatásával is folytatódjék a vallás *meg-testesítése*.⁸⁶⁵ Sailer a szakrális művészi tevékenységet már az Egyházra alkalmazza, míg általában evangélikus felekezetű kortársai az emberre alkalmazzák. Míg ott ember a legművészebb alkotás, addig Sailer ezt az attribútumot Egyházra vetíti, mivel az a műalkotások legművészebb egysége.⁸⁶⁶

Sailer módszerének lényegi eleme, hogy az egyes témák tárgyalásánál krisztológiai centrumot rajzol meg, ez áll a kinyilatkoztatás feldolgozására, a vallás tárgyalására is.⁸⁶⁷ Sailer spekulatív témafelvetése arra irányul, hogy az apostolok egy tanítást vagy pedig egy vallást vettek-e át Jézus Krisztustól? A kérdésre ugyan egyenes választ nem ad, de ezen a ponton is Krisztus vallásáról beszél. Ezt a vallást kapják meg az apostolok és örökítik át az Egyház élő hagyományként.⁸⁶⁸ Amikor a vallás lényegét akarja Sailer meghatározni, Jézus Krisztus vallásának lényegi elemeiről beszél:

„Szeretet és alázat – a legjobb és legszebb élet Jézus Krisztus vallása volt. Az Atya akaratának teljesüléséért áldozta fel magát, az emberek üdvösségért. Ez a legfontosabb stúdiumom: „azt az érzületet akarom magamban ápolni, azt, amellyel Jézus volt az Atya iránt.”⁸⁶⁹

Ezzel valójában Jézus Krisztus vallását Sailer kiemeli az ószövetségi keretéből és egyéni karaktert ad annak. Jézus Krisztus az Atya vallását hozta el és ezt adományozza az apostoloknak, az Atya jézusi vallása az apostoli hagyomány lényege.

können als die Einheit aller religiösen Menschen, als den Verein der Gottseligen, und zu nichts Höherem führen können, als zur Vereinigung religiöser Menschen in Einem heiligen Leibe.”

⁸⁶⁴ uo. 246.

⁸⁶⁵ „Die schönen Künste, die die inere Religion äußerlich machen helfen, sind: 1) die Architektur, die zu den Versammlungen der religiösen Gesellschaft einen Tempel entwirft und aussührt; 2) die Bildhauerei, und 3) die Malerei, die das innere Leben der Religion in Statuen und Gemälden äußerlich machen; 4) die Poesie, und 5) die Redekunst, welche die Gesinnungen der Religion in himmlischen Gesängen und in heiligen Reden darstellen; 6) die Musik, die die tiefsten Gefühle der Religion durch Töne der Menschenstimme, der Orgel, des Saitenspiel etc etc. in wundervollen Harmonien ausdrückt. uo 247.

⁸⁶⁶ vö. KOHLHÄUFL, M., *Das „höchste Kunstwerk“* – Die Verhältnisbestimmung von Kunst und Religion bei August Wilhelm Schlegel, Friedrich Schleiermacher und Johann Michael Sailer in *Von Aresing bis Regensburg*, Festschrift zum 250. Geburtstag von Johann Michael Sailer am 17. November 2001 (Beiträge zur Geschichte des Bistums Regensburg 35.) (szerk. G. Schwaiger - P. Mai) Verlag des Vereins für Regensburger Bistumsgeschichte, Regensburg 2001., 299-305. továbbá ld. SCHARNAGL, A., *Sailer und Proske*. Neue Wege der Kirchenmusik in Johann Michael Sailer und seine Zeit (Beiträge zur Geschichte des Bistums Regensburg 16.) (szerk. G. Schwaiger - P. Mai) Verlag des Vereins für Regensburger Bistumsgeschichte, Regensburg 1982., 351-365.

⁸⁶⁷ Hansonlóan a „Jézus vallása” témához beszél „Jézus erkölcséről”. ld. HchM I., 45.

⁸⁶⁸ PT III., 508.

⁸⁶⁹ PT III., 503.

XIII.5. Összefoglalás

Mielőtt a saileri egyházfogalom tárgyalására rátérnénk, a fentiek tükrében összegzően meg kell fogalmazni a religio fogalmának saileri lényegét. Elsősorban azt ahogy a vallást, mint az ember belső világának eseményét, melyik szükségszerű külső, objektív ponthoz köti. A belső láthatatlan eseménynek a saileri logika – ahogy a vallás természetét is bemutatta – szerint szükségszerűen van külső-objektív párja. A vallás és az Egyház a valóságban szükségszerűen egymáshoz kötődnek: „Az Egyház olyan, mint a vallás.”⁸⁷⁰ Sailer „az egy, igaz, örök vallás” eszméjéből indul ki, mely alatt az első ember vallását érti, mely ezért „ősibb minden tévedésnél és bálványimádásnál”, mely „krisztusban, a világosság olyan teljességében lett kinyilatkoztatva, mely korábban sötétben volt, vagy értelmező lepel takarta”, és most az „ember legbelső világában kell élő módon helyet foglalnia”.⁸⁷¹ Ahogy a vallás „az egy, igaz, örök vallás”, úgy csak egyetlen, igaz Egyház lehetséges, mert ez nem más, mint az *una religio vera et aeterna* társadalmi formája. Sailer kiemeli a vallást a fevilágosodás pártos mozgalmából, kiemeli „holt fogalmi, üres jel, lelketlen szó” állapotából és visszaadja annak eredeti tartalmát és szabadságát.⁸⁷² Látható, hogy a vallás fogalma egyúttal a társadalompolitika és a moralizmus fogságából is kiemelkedik, de szembehelyezkedik Schleiermachernek, a vallást degradáló esztéticista nézeteivel is.⁸⁷³ A landshuti években a korai romantika belső élményekre törekvő hajlamaitól is meg akarja óvni Sailer a vallás fogalmát,⁸⁷⁴ mert az emocionális határtalanságban arcát veszíthetné.⁸⁷⁵

Pozitíve Sailer a vallást „az ember belső létében” akarja tartalmilag megragadni és formáiban megvilágítani.⁸⁷⁶ A vallás nem más, mint ahol a székhelye van, az ember legbelső világában, a személy centrumában a lélek és az élet.⁸⁷⁷

⁸⁷⁰NB I., 185.

⁸⁷¹uo. 164-165.

⁸⁷²„Amikor én a vallásról beszélek, akkor egyáltalán nem a pusztá politikai vallást értem, mely az örököt az időbeli elsősegélyvé degradálja, mely sohasem ragadja meg a szívet és nem lelkesíti be az életet; nem is az erkölcsi vallásra gondolok, mely pusztán az erényt isteníti és nem imád más istent, csak a lelkiismeretet és az önálló erényességet imádja.” uo. 163.

⁸⁷³„...ein Theil, in dem jüngerem, aufsteigenden Alter, keine andere, als eine bloß ästhetische Religion zu kennen scheint, um den trockenen, vernunftlosen Verstande zu entkommen: so will der andere Theil von Religion alle Aesthätik getrennt wissen, um der Phantasie, der Schwärmerei, wie sie sagen, Thür und Thor zu verriegeln” uo. 163. [az egyik párt, fiatalabb, felnövekvő korában, semmi másfélét, csak egyedül az esztétizáló vallást ismerte, hogy az értelmetlen észről megszabaduljon; a másik párt pedig, a vallást mindenféle esztétikától el tud választani, hogy a fantáziának, a rajongásnak, ajtót és ablakot bezárjanak] uo. 163.

⁸⁷⁴ Ezt juttatta kifejezésre Alois Dietl professzor az egyetem hálaadó ünnepségén a nyitó beszédében az egyetemi templomban: „... die Religion als eine Sache des Herzens und des Lebens zu behandeln...” ld. XIV. függelék, 151.

⁸⁷⁵„Amikor vallásról beszélek, akkor nem a csupán esztétikus religiora gondolok, mely meghatározatlan érzelmekben úszik.” uo.

⁸⁷⁶uo. 165.

A religio lényegét kétféleképpen fogalmazza meg Sailer:

„A vallás, a maga lényegét tekintve, nem több és nem kevesebb, mint a „gyermeki lelkület élete Istenben”⁸⁷⁸.

„A vallás lényege a lelkület Istenre irányulása, mint szellemünk kezdő és nyugvópontjára. A lelkület Istenhez emelése, mely lassanként egy szilárd Istenre irányulásba megy át, a vallás, a maga keletkezésében, a maga képződésében.”⁸⁷⁹

Sailer ugyan elutasítja Schleiermacher radikális, irracionalizmusból táplálkozó esztéticizmusát, de a vallás lényegi vonását illetően valójában ugyanott köt ki, a vallás lényege szerint: érzés. Míg Schleiermacher határozottan kikapcsolja a religio-ból a megértést, addig Sailer Szent Pál apostolt⁸⁸⁰ követve az ellenkező irányban halad: az érzés elé illeszti be a hirdető vagy kinyilatkoztató szót és annak racionális megértését. A szó megszületésének előzetes feltétele a hitigazságok megismerése és megértése, amit antiintellektualista módon és vonatkozásokban képzel el.⁸⁸¹ A hitigazságok helye az ember bensőjében van, azokat be kell fogadni, belsőleg, szubjektív el kell sajátítani oly módon, hogy azok legbelül megszólíthassák a befogadót. Ez a vallás tulajdonképpeni fogalma, az igazság általi megszólítotttság állapota az érzésben. A befogadott isteni szó által születik Isten belső élete, mely a beleszületett élet szemléléséből a szó egyre tisztább megértése következik. A hit belső szeme szemléli az Istenben igazságot és minden „igazat”, a szeretet emocionális lendülésével megragadja az Istenben a szépet és mindent, ami szép, a bizalom indítatásából (Trieb) megtapasztalja a „boldog nyugalmat” Istenben.⁸⁸²

⁸⁷⁷ „Religion ist also Geist und Wahrheit, ist innerlich und innig. Da, wo sie ist, ist sie im Gemüthe, und in den Tiefen des Gemüthes.” [A vallás tehát lélek és élet, belső és bensőséges. Ott, hol valóban létezik, az emberi szívben van, a lélek mélyén.] uo. 265

⁸⁷⁸ „Die Religion, ihrem Wesen nach betrachtet, ist also nicht mehr und nicht weniger als „Leben des kindlichen Gemüthes in Gott.” NB II., 243. továbbá vö. *Von dem Bunde der Religion mit der Kunst*. Eine akademische Rede, gehalten vor den Lehrern und Studierenden der Universität Landshut im Jahre 1808 (SW 19, 161-176.).

⁸⁷⁹ „Die Richtung des Gemüthes zu Gott, als dem Ursprunge und dem Ruhepunkte unseres Geistes, ist das Wesen der Religion. Die Hebung des Gemüthes zu Gott, die allmählich in eine feste Richtung zu Gott übergeht, ist die Religion in ihrem Werden, in ihrer Grundbildung” NB I., 181.

⁸⁸⁰ Róm 10,17 A hit tehát hallásból fakad, a hallás pedig Krisztus tanításából.

⁸⁸¹ Ide helyezhető el a *Gottvernehmende Vernunft*, mely nem azonosítható a ratio – val, sem a pusztá fogalmi megismeréssel. Sailer felteszi a kérdést az emberi nyelviségre és fogalmiságra: „...ist denn mit den Begriffen schon alles gethan? Ist auch nur die Hauptsache gethan? Ist auch nur etwas gethan?” ld. NB I., 356. Sailer a latin nyelvű liturgiát helyett a nemzeti nyelv használatát szorgalmazza.

⁸⁸² „Was nun das Wort, das Zeichen, der Begriff nicht kann, das kann das Gemüth des Menschen; denn das Gemüth hat Flügel, sich zu Gott zu erschwingen, hat ein Auge, die Wahrheit aller Wahrheit in Gott zu schauen, hat ein Gefühl, das Schöne alles Schönen in Gott zu lieben, hat einen Trieb, das Selige alles seligen in Gott zu finden, und in ihm, als in dem Mittelpunkt alles Seligen, zu ruhen. Dieß kann aber das Gemüth nur, wenn es kindlich geworden ist, kindlich genug, um die höchste Wahrheit schauen, die höchste Schönheit lieben, in der höchsten Seligkeit ruhen zu können.” NB I., 244.

A vallás fogalmának magyarázatában az ember belsejében lejátszódó szubjektív események sorát vázolja, melyre egész élményteológiáját építi.⁸⁸³ Összefoglalóan ide illeszti a három isteni erényt,⁸⁸⁴ melyek nem csak a keresztény vallás belső, kvázi kontemplatív alapjait képezik, hanem erkölsteológiáját ezek alapozzák meg, a keresztény cselekvés ezek valós felépítménye. A keresztény erkölcs tulajdonképpen keresztény karakterét a keresztény hit, remény és szeretet határozza meg.⁸⁸⁵ Minden belső vallási esemény azonban természete szerint „kifelé” törekszik, egy olyan külső látható pontra irányul, mely valódi testet ad az arctalan érzéseknek. Mivel a vallási események láthatóvá kívánnak válni, ezért egy külső pontra törekszenek a testért, egy valóságosabb és teljesebb létformáért: a látható centrumra mutatnak, mely az Egyház maga.⁸⁸⁶

XIV. Az Egyház saileri fogalma

XIV.1. Az Egyház megalapozásának saileri kritériológiája

Ahogy Sailer tanításában nem találunk valódi szisztematikus részeket, úgy ez kiváltképpen ekkleziológiájára áll.⁸⁸⁷ Megállapítható, hogy munkásságának korai szakaszában más módon gondolkodik az Egyházzal, mint már később, a landshuti években. Ezt a változást és elmélyülést az is magyarázza, hogy a felvilágosodás egyes fázisai másképpen viszonyulnak az Egyházzal. Kezdeti műveire és nézetei egyrészt a felvilágosodás bilincseiben vannak, amire még rányomja bélyegét Benedikt Stattler hatása. Stattler elsősorban természetjogi oldalról közelített az Egyházzal, tapasztalati megragadhatósága felől kérdez rá (empirizmus), elsősorban az értelem számára követel tőle átláthatóságot (racionalizmus). Társadalmi szerepét illetően a felvilágosult moralizmus otthonát látja benne, ezért szociáletikai nézőpontból individualista hanglejtésben is

⁸⁸³ A belső átélést a megismerés folyamatának tekinti, melyet három szemlélt tárgyban (az emberiség szent törvénye a Róm 2,11-15 szerint, Isten és az örökkévalóság eszméje, a félreismert és mindent éltető Szentlélek) ugyancsak három fokozatra tagol: **I.** fokozat: „wir lernen wiederlesen in uns und wiederfinden die verlorene Wissenschaft vom heiligen Gesetze, von Gott, von der Ewigkeit, von dem Geiste Gottes”; **II.** fokozat: „wenn wir treu haushalten, werden die Verheißungen von dem neuen Lichte, von der neuen Liebe, von dem neuen, göttlichen Leben der Glaubenden, die in der Schrift vorkommen, in uns wahrgemacht; wir selbst werden eine Bibel voll heiliger Lehre.” **III.** fokozat: Indem uns die Reinigung, die Verklärung des Gemüthes zunimmt, lernen wir je länger je mehr anschauen, was wir bloß geglaubt haben, und verstehen, was wir kaum ahnen durften. Wir werden aus Erfahrung inne, daß es Wort Gottes sey, was Christus lehrte. Diese Experimentalwissenschaft des Göttlichen...” PT I., 227-228.

⁸⁸⁴ „Wie könnte das Gemüth in Gott leben ohne Glauben, dessen Auge in Gott das Wahre schaut; ohne Liebe, die in Gott das Schöne ergreift; ohne Zuversicht, die in Gott als dem Zentrum des Seligen ruht?” uo.

⁸⁸⁵ A három isteni erényt Sailer irányultságukban köti a valláshoz: „die Eine Richtung des ganzen Menschengestirns zu Gott, die in Hinsicht auf die höchste Wahrheit Glaube, in Hinsicht auf die höchste Heiligkeit Liebe, in Hinsicht auf die höchste Seligkeit Zuversicht, in Hinsicht auf die höchste Schönheit lebendiger Wiedervereinigungstrieb heißen kann.” GrL² 25.

⁸⁸⁶ „sichtbares Centrum” ld. PT III., 356.

⁸⁸⁷ Az ekkleziológia témakörét illetően két egységesebb részt találhatunk a saileri opuszban. Az első az 1805-ben megjelent *Grundlehren der Religion* (GrL², 32. előadás [*Die Fundamentallehre des katholischen Christenthums*] 465-509.), a második pedig már *Handbuch der christlichen Moral* (= SW 15., 43-50. [*Was Kirche sey?*]) erkölsteológiai kézikönyvében található.

megalapozhatónak kell lennie, így az Egyházat valójában a hívőknek a Krisztusi alaptörvényéről meghozott konszenzusa alapítja meg és tartja fenn, benne elsősorban eminens törvénykövetés valósul meg. Sailernél később a felvilágosodás racionalizmusa helyébe a történelmi-pozitív lép, és ezzel új platformot teremt az Egyház vizsgálatához, mely egyúttal több teret enged a romantika aktuális eszméinek. Nála az Egyház már a pozitív kereszténységet az apostoli hagyomány formájában terjesztő isteni és emberi orgánumot jelenti. Ennek az orgánumnak teljes attribútum-listáját Sailer harminchét éven át elemről-elemre lépve rakja össze.

Sailer egyházképének alakulását nem csak a kezdeti-stattleri források határozták meg, hanem a későbbiekben elsősorban annak az átfogó társadalmi reformnak az előmenetele, mely a Bécsi udvarból kiindulva az Egyházból a társadalom számára egy optimalizált hasznosságú csoport létrehozásán fáradozott. Ebből a szemszögből az egyház pusztán néptanító és jó erkölcsi nevelő, jó tömegprogram szervező és az államhatalom célkitűzéseinek egyik megvalósító keze. Éppen ezért nem véletlen, hogy Sailer a rautenstrauch-i elvekre átkomponált papaképzéssel szembe helyezkedik, és éppen a klérusnak írt körlevelei és papképzésre szánt lekipásztori teológiája árulkodnak leginkább egyháztani nézeteiről (Matthias Fingerlos-al szemben). Sailer számára az egyházreform elsősorban klérusreformot jelent, az egyházi közösségeket egy jobban képzett és valóban „lelki-papság” (der geistliche Geistliche) tudja csak megreformálni. Az uralkodók egyházreformot szorgalmazó rendelkezései és végül a drasztikus szekularizáció oly mélységében alakították át az egyházi élet gyakorlati lehetőségeit, hogy Sailer a „lelki-papság” eszményét a mélyhullámból kivezető egyetlen lehetséges megújító és felvilágosító útnak tekintette.

A különböző kutatások Sailer egyházi helyzetét a legellentétesebben ítélik meg és talán Egyházzal alkotott képét tarják a legvitathatóbbnak. Az egyik oldalon egy új és zseniális egyházépítőt pillantanak meg alakjában és munkásságában⁸⁸⁸, míg másik oldalon, az individualista miszticizmus egy zászlóvivőjét, aki ugyan az Egyházban él, de nem az Egyházzal.⁸⁸⁹ Természetesen igaz, hogy minden „mozgalom” és „irányzat” résztvevője

⁸⁸⁸ Ilyen kutatás pl. MEIER, B., *Die Kirche der wahren Christen, Johann Michael Sailers Kirchenverständnis zwischen Unmittelbarkeit und Vermittlung* vagy pl. GEISELMANN, R., *Von lebendigen Religion zum Leben der Kirche*.

⁸⁸⁹ Ide sorolhatók pl. Karl Eschweiler kutatásai és munkái, aki leegyszerűsítve Sailert egyszerűen a felvilágosodás ellenségeként kezeli, akinek individualista miszticistaként már közönyös vagy felesleges az Egyház.

volt, de sohasem tagja; mindenből részt vállalt, de mindenen túl is lépett, minden szellemi mozgalomból következetesen az Egyház felé haladt.⁸⁹⁰

Hogy Sailerben a kezdetektől fogva erjedésben volt-e az Egyház igazi lényegének fogalma és kutatta-e, vagy nélkülözhetetlennek tartotta-e az Egyház valóságát a hívők életében, arról első imakönyve tanúskodik,⁸⁹¹ bár Nicolai kezdettől fogva kétszínűséggel, hamis irenizmussal vádolva támadja meg Sailert és kifogásolja, hogy sem a pápával nem foglalkozik, sem pedig a „katolikus” szót nem használja. Az Egyház mégis Sailer szemében a „schönste Kunstwerk”⁸⁹², a legművészibb alkotása a testbe fordult belső vallásosságnak, vallásos összessége megannyi *művészi alkotásnak*, akik a befogadott religio által (nexus dei cum homine) az *egyetlen test egységét* alkotják.

Az Egyház értelmezéséhez kimutatható egy saileri kritériológia, melyen keresztül az Egyház megalapozásához a pozitív kinyilatkoztatás, a pozitív kereszténység fogalmai és az élő áthagyományozás folyamata által kijelölt keretben a lehetséges konstitutív elemekre kérdez rá. Míg kortársai a kereszténységet és az Egyházat „átváltoztatott” formákban közelítik meg, Sailer addig a „tulajdonképpeni” Egyházat keresi, melyet Krisztus pozitív akarata és Lelke hozott létre és tart fenn. Sailer az Egyház megalapításának elemeit *Religionskollegien* 1793-as sorozatának 13., utolsó előadásában elemzi. Kérdése a leglényegibbre vonatkozik az Egyház megalapítását illetően, módszeresen a Szentírás és az emberi értelem szerepére kérdez rá.⁸⁹³

XIV.2. A Szentírás tanulmányozása Sailer életében és szerepe az Egyház megalapozásában

A XVIII. sz. reformátorainak tekintete egyöntetűen a Szentírás felé fordult, a fordulat a skolasztika és a terméketlen spekuláció negatív értékelése és elutasítása is volt egyben. A Szentírás tanulmányozása olyan kíváncsalmá nőtte ki magát, mely minden

⁸⁹⁰ Ezt egyébként már szélesebb látókörű kortársai is belátták és 1825-ben (Sailer ekkor már Regensburgban van, de még nem püspök) I. Lajos trónra lépésekor a következő figyelmeztetés hangzik el: „A tekintélyes férfiak között, akik a püspöki székekben ülnek, van egy választottunk, aki korábban a tanításban áldásosan tevékenykedett. A korszellem minden formájával harcolt, nem futamodott meg a tudás gögje előtt, hanem megalapozta annak kívánalmait. Félénkségből egyetlen eszme előtt sem tért ki, és egyetlen kutatás csúcsáról sem zuhant le. Mindig csak egyetlen lépés foglalkoztatta és nyugalommal lépésről-lépésre vitte fel keresztjét, és ha még eddig félreismerték is, az egyszerűség és a szeretet szelleme kényszerítette a szívét.” ld. GEISELMANN, R., *Von lebendigen Religion zum Leben der Kirche*, 9.

⁸⁹¹ Sailer Nicolai vádaskodásaira írt könyvében a *Das einzige Märchen in seiner Art: Eine Denkschrift an Freunde der Wahrheit für das Jahr. Gegen eine sonderbare Anklage des Herrn Fried. Nikolai*. 1786, találunk utalásokat Sailertől imakönyvére, ahol a pápára és az Egyházra utal. „Ami pedig 2.) a pápát illeti, az I. rész 461. o. 21. idézetében így hangzik: „A hívők legyenek eggyé a püspökkel és minden püspökkel, a főpásztorral Róma Püspökével, és vele együtt egyesüljenek Jézus Krisztussal.” valamint „Ugyanúgy, ahogy egy Isten, egy Krisztus, egy keresztység, egy Egyház, egy hit, egy pásztor van, az „egyetlen pásztor” szót ilyen célzattal magyarázom: egy plébános, egy püspök, Krisztus egyetlen helytartója a földön”. ld. uo. II. rész, 58.

⁸⁹² GrL² 527.

⁸⁹³ RK 13 (1793), 210-222.

konfesszióban rangos helyet kapott a hit művelésének gyakorlatai között. Az egyetemi reformok az egzegézist, a biblikus tárgyakat, a keleti nyelveket ennek megfelelően a teológiai stúdiumok egészének keretében előnyben részesítette.⁸⁹⁴ Az iskolás műveltség számára idegen terület a „Szentírás és az Atyák magyarázta” most már a „teológiai műveltség két bástyája”-vá lépett elő.⁸⁹⁵ A kereszténység forrásainak történelmi-kritikai vizsgálati területe a „hasznos” teológiai kutatás és rendszerezés egyik tudományos kritériumává vált. Sailer a szentírási vizsgálatokhoz elméleti síkon Hamantól és Herdertől kapott új ösztönzést, mely személyesen is az Írások baráti körben való folyamatos tanulmányozásához vezetett, a Szentírás „átgondolását” és „vizsgálatát” a „lelkipásztori existentia christiana fő táplálékának” nevezte.⁸⁹⁶ Imakönyvében, lelkipásztori teológiájában és teológiai munkáiban a Szentírás az első és alapvető forrás volt, mint ahogy a Szentírás nyomda alá rendezésében és terjesztésében is fáradozott. Már 1788-ban Lippert ösztönzésére szerette volna a teljes német teológiát szentírási alapokra felépítve átdolgozni, amihez előzetes biblikus kutatásokat folytatott.⁸⁹⁷ A dillingeni évek alatt a baráti kör „biblikus munkája” nyomán Sailer kétféle szentíráskutatási módszert állít fel, az egyik a *praktikus szentíráskutatás*⁸⁹⁸, a másik pedig a *tudós szentíráskutatás*⁸⁹⁹. A kettő közti karakterisztikus különbséget így írja le:

1. A Szentírás tudós kutatása vizsgálni akar; a praktikus pedig fényt az értelemben, melegséget szívbe és a jóra irányuló erőt a teljes emberi lélekbe.
2. A Szentírás tudós kutatása a sötétbe, a talányba és a nehézségekbe merészkedik, addig a praktikus a biztos és a világos megértésénél marad.
3. A Szentírás tudós kutatása az értelem élével, a nyelvismerettel és régi történelem megismerésével fáradozik, addig a praktikus megelégszik az ép emberi értelemmel és előzetes ismereteivel.
4. A Szentírás tudós kutatása az előadótermekhez és a tudósok dolgozószobájához tartozik, a praktikus pedig a pasztorál- és népteológusok helyiségeihez és mindazok szívéhez, akik olvasni és hallani tudnak: tehát a praktikus íráskutatás minden keresztény ember igénye, aki az szeretne lenni, aminek hívják.⁹⁰⁰

⁸⁹⁴ A Rautenstrauch által kezdeményezett és Bajorországban Heinrich Braun által kidolgozott új teológiai stúdiumrend már 1777-ben az első tanulmányi évre helyezte a Szentírással kapcsolatos tárgyakat.

⁸⁹⁵ RAUTENSTRAUCH, St., *Entwurf zur Einrichtung der theologischen Studien* 2.§.

⁸⁹⁶ Hirtenbrief, 122-124.

⁸⁹⁷ Sailer egyik levelének idézetét ld. MEIER, B, *Kirche der wahren Christen*, 167.

⁸⁹⁸ A PT I. része kifejezetten az „erbauende Schriftbetrachten” illetve „praktische Schriftforschung” témával foglalkozik.

⁸⁹⁹ „gelehrten Schriftforschung” PT I., 40.

⁹⁰⁰ PT¹ I, 71.

A kettő közti különbséget Sailer egy hasonlattal világítja meg, mellyel már saját célkitűzéseit is magyarázza:

„A praktikus íráskutatás úgy különbözik a tudóstól (...), mint a gyújtópontba összefutó fénysugarak, melyek valóban lángra lobbantanak, azoktól a sugaraktól, melyek egyszerűen csak világítanak és szép fényjátékkal csak szórakoztatják a szemet.”⁹⁰¹

Sailer a Szentírás tanulmányozását a religio életéhez kapcsolja, Isten üzenetéről van szó, melynek az egész ember a recipiense, ezért nem csak egyes ismereteket, szavakat, hanem az „egész Szentírás szellemét” kell befogadni.⁹⁰² A „Geist des Ganzen” a kinyilatkoztatás befogadására utaló kifejezés, mely által az ember új életre születik és élő Szentírássá változik.⁹⁰³ Az „Írások bölcsessége húsává és vérévé” kell válnia az olvasónak, azaz az isteni Ige életének kell megszületnie benne.⁹⁰⁴ Ez a vallás láthatatlan belső élete, mely nem maradhat belül elzárva, hanem a religio természete szerint külsővé, közösségivé kell válnia.⁹⁰⁵ Sailer a *praktische Schriftforschung* bemutatásában az „egész szellemének” befogadásának hiányában a *holt betű* reális lehetőségét is elfogadja. A „Geist des Ganzen” befogadása nélkül a Szentírás holt betű marad, mely öl és nem képes új életre kelteni.⁹⁰⁶ Ugyan a Szentírás magában a vallás minden lényegi vonását egybegyűjti, mégis a *Religionskollegien* előadásában semmilyen releváns szerepet sem tulajdonít a Szentírásnak az Egyház megalapításánál. Itt is hangsúlyosan megismétli, hogy a teljes Szentírás önmagában az „egész szelleme” nélkül pusztán holt betű marad.

Egyik érve egyszerűen az időbeliségből, az elő- és utóidejűségből származik: „Az Egyház már azelőtt állt, amikor az apostoli iratokat összegyűjtötték.”⁹⁰⁷ Történelmi

⁹⁰¹ PT¹ I, 79.

⁹⁰² „A Szentírással úgy van, mint az emberrel. Minden felnőtt embernek van teste, lelke és szelleme. Így az Írásoknak is van betűje, egyes eseményei, melyeket elmond; egy lelke, egyes tanítások Istenről, az örökkévalóságról, Krisztusról, az emberiségről, melyeket az egyes események elmondásával előad; egy szelleme, az Egy Nagy, melynek bemutatásában az egyes események és egyes tanítások egyesülnek.” vö. *Vorlesungen aus der Pastorlatheologie*³ I.,76.

⁹⁰³ „... in den Inhalt und Geist der Schrift verklärte Gemüth selbst eine lebendige Bibel wird, die die geschriebene dolmetschet und neu bestätigt.” *Pastorlatheologie*³ I,63.

⁹⁰⁴ *Vorlesungen aus der Pastorlatheologie*¹ I., 32. Szent Ambrust állítja követendő példának.

⁹⁰⁵ „Der Bibelleser wird eine lebendige Bibel, ein offenes, allgemeinverständliches Lehrbuch für seine Gemeinde.” Szent Jeromosra utal itt Sailer. *Vorlesungen aus der Pastoraltheologie*³ I.,18.

⁹⁰⁶ *Vorlesungen aus der Pastoraltheologie*³ I, címdalton, 66., 156., 250., 292., 300., 2Kor 3,26-ra utalva. Sailer az egész szentírási kutatást valójában erre élezi ki: „Die erbauende Schriftbetrachtung beschäftigt die ganze Menschenseele, beschäftigt Sinn und Geist, Verstand und Herz: den Menschen. Das Auge ohne den Verstand kann nur den Buchstaben sehen, das Ohr nur den Laut hören; der Verstand ohne Wille nur forschen, der Wille ohne Sinn für den Geist der Schrift, nur am Buchstaben nagen; und ohne die herrschende Absicht, besser, weiser zu werden, fehlt allen Menschenkräften die Richtung, die sie haben sollten. Auch da gilt der große Grundsatz: Der Mensch soll nicht trennen, was der Schöpfer vereint hat.” vö. még *Vorlesungen aus der Pastoraltheologie*¹ I, 66.

⁹⁰⁷ RK 13, 214. 4.§.

érv az is, hogy „...sem Jézus Krisztus, sem a szent apostolok, sem pedig a keresztény Egyház az első három évszázadban nem rendelkezett az Írásokkal...”⁹⁰⁸ Az Egyház alapításánál a betű művét némának és széthúzásra alkalmas eszköznek tartja, tehát alapvetően alkalmatlan az Istentől elidegenedett, és az egymásközt is ellenséges érzületű emberiséget, újra Istennel és, az emberiséget önmagában egyesíteni.

„Minden esetre a Szentírás a keresztény vallás kiváló ismeretforrása; de azt nem lehet igazolni, hogy a szilárd és megrendíthetetlen hit megalapozásához az egész látható, keresztény Egyházban egyedül az elegendő volna. Mert a betű csak betű – és néma. Éppen, mint betű, képes vitákat gerjeszteni, és, mivel néma, nem képtelen azokat eldönteni.”⁹⁰⁹

XIV.3. Az emberi értelem szerepe az Egyház megalapozásában

A kriticista és racionalista kornak megfelelően az Egyház megalapításának vizsgálatában Sailer az emberi értelem rendező szerepére is rákérdez. A kérdést magát az emberi természet és értelem méltóságára alapozva teszi fel, magát az értelmet is Isten és ember közötti vinculumként értelmezte már a *Vernunftlehre* lapjain.⁹¹⁰ Ennek első kiadásában már megjegyzi, hogy értelemmel rendelkezni és Istentől tudni egy és ugyanazon dolgot jelenti, de az értelemre, még annak legmagasabb fokán sem,⁹¹¹ alapozható meg egy szilárdan fennálló Egyház. Az emberi értelem nem képes az értelem fölötti dolgok felett dönteni, csak tanácsolhatja a hitet, azonkívül a hit tárgyát sem határozhatja meg.⁹¹² Itt már maga az Egyház is konkrétan a hit tárgyaként jelenik meg, mely valójában az emberi értelem felett álló valóság, ezért az értelem a maga töredékes mivolta szerint alkalmatlan annak megalapítására.⁹¹³ Sailer a hit mivoltára utaló kijelentést tesz, hogy az első három keresztény évszázadban az Egyházban sem a Szentírást, sem pedig az értelmet nem ismerték el a hit zsinórmértékének.⁹¹⁴ Tehát szükség van egy

⁹⁰⁸ uo. 212.

⁹⁰⁹ „Die Heilige Schrift ist allerdings eine vortreffliche Erkenntnisquelle der christlichen Religion; aber es läßt sich nicht erweisen, daß sie zur Gründung des einen, festen unerschütterlichen Glaubens in der ganzen sichtbaren, christlichen Kirche durch sich allein zureiche. Denn der Buchstabe ist Buchstabe - und stumm. Als Buchstabe fähig, Streitigkeiten zu erwecken und als stumm - unfähig, sie zu entscheiden., uo. 209-210.

⁹¹⁰ uo. 210-211. „Die menschliche Vernunft ist allerdings die charakteristische Zierde des Menschen; aber es läßt sich nicht erweisen, daß sie fähig sei, den einen feststehenden Glauben in der ganzen sichtbaren christlichen Kirche zu gründen.”

⁹¹¹ Sailer itt a jó fevilágosodás fogalma alatt beszél a kereszténység által felvilágosult értelemről: „durchs Christentum aufgeklärte Vernunft”. VL¹ II., 136.

⁹¹² uo. 211 „Denn da sie in göttlichen Dingen, als welche über ihren Gesichtskreis erhaben sind, selbst nicht entscheiden kann: so ist alles, was sie tun kann - daß sie zum Glauben rate: aber das Objekt des Glaubens mag sie nicht bestimmen. Sie vermag das nicht in der Naturreligion, wie soll sie das in der Christusreligion?”

⁹¹³ uo. 211-212. „Die Vernunft hat auch in jedem Menschen ihre eigenen Stufen von Kultur, Ignoranz, Finsternis, Vorurteil - sie wird also statt des einen Glaubens - tot sententias, quot capita hervorbringen.”

⁹¹⁴ uo.212-213. „Es ist ein Faktum, das unserer höchsten Aufmerksamkeit würdig ist: Weder Jesus Christus, noch die heiligen Apostel, noch die christliche Kirche in den ersten drei Jahrhunderten haben weder die Schrift, noch die Vernunft, noch beide miteinander als den letzten Glaubensrichter anerkannt. Dies Faktum

harmadik alapelvre, melyből kiindulva az Egyház megalapítása kellőképpen láttatható. A harmadik, az Egyház alapításának kimerítő alapelvét az apostoli hagyományban találja meg.⁹¹⁵

XIV.4. Az egyházalapító elv: az apostoli hagyomány

Sailer az Egyház megalapozásának elvét, a Szentírásan és az emberi értelmén kívül, a harmadik alapelvben, az apostoli hagyományban találja meg. Az apostoli hagyomány maga történelmi tény, factum. Az apostoli hagyomány nem pusztán elégséges megokolása az Egyház megalapításának, hanem fennmaradásának is garanciája.⁹¹⁶ A tradíciót az apostolok vallásaként kezdettől fogva az Egyház normatív alapjának kell tekinteni.⁹¹⁷ A hit és a cselekvés területén a keresztény Egyházban az igazság normatív karaktereként ismerték el a megegyezést az apostoli egyházzal, annak vallásával. Az Egyház katolicitásának másik normatív alapjaként jelenik meg a részegyházak konszenzusa a hit és a cselekvés dolgaiban a Római Egyházzal.⁹¹⁸ Itt kap hangsúlyt maga az Egyház, mint a kinyilatkoztatás orgánuma, élő közvetítője az egyéni hívő felé.

Az apostoli hagyomány nem más, mint Jézus vallása, melyet az apostolok vettek át és az Egyházban élő hagyományaként maradt fenn.⁹¹⁹ Ez az élő áthagyományozás adja meg az Egyház identitását és történelmi küldetését, Krisztus vallása, a keresztény vallás és Katolikus Egyház vallása egy és ugyanazon vallást jelentik.⁹²⁰ A saileri szóhasználatban itt mutatkozik meg a felekezeti, az ökumenikus elgondolás. A Katolikus Egyház is a keresztény vallást birtokolja, mint ahogy más felekezetek is. Tehát a felekezetek közötti

bleibt im Besitz seiner historischen Zuverlässigkeit - der Ausdruck ist negativ, und wäre durch den bloßen Mangel an Gründen für das Gegenteil hinlänglich erwiesen."

⁹¹⁵ uo. 214. „Die christliche Kirche ist weder durch Vernunft, noch durch die Schrift in der Welt gegründet worden, sondern durch die Tradition. Wieder ein Faktum, das sich nicht leugnen läßt."

⁹¹⁶ uo. 214. V.§. „Es läßt sich also schon daraus abnehmen, daß die christliche Kirche auch in der Tradition ihren Bestand finden werde, wie sie darin ihre Gründung gefunden hat."

⁹¹⁷ uo. 213-214: „Es ist wirklich schon seit den frühen Zeiten in der ganzen christlichen Kirche die Tradition - die allgemeine Übereinstimmung der Lehre und Gewohnheit mit der apostolischen Kirche - d.i. die Katholizität als eine Norm des Glaubens und Tuns und als ein Charakter der Wahrheit anerkannt worden. Man lese hierüber das Entscheidende 1., in Tertullian: praescriptio adversus haereticos, 2., Commonitorium Vincent. Lyrinensis. So ward auch die Streitigkeit wegen der Ketzertaufe gegen Cyprian nach dem Urteil des Stephanus entschieden. An diese Norm glaubte auch Augustin: vide: Epist: 118 ad Januarium - et - 86 ad Casulanum."

⁹¹⁸ uo. 216-217. 8.§. „Noch mehr: Die Übereinstimmung der Partikularkirchen mit der der Römischen ist schon seit den frühesten Zeiten als ein Zeichen der Katholizität, wie diese als eine Norm des Glaubens und Tuns angesehen worden. a., Auch für dieses Faktum haben wir unzählige historische Zeugnisse, die unsere besseren Theologen fleißig gesammelt haben."

⁹¹⁹ Sailer szerint Jézus *igazságot* vagy *vallást* hozott a földre és adott át az emberkenek. A „Religion Christi” kifejezés elsősorban a pasztorális művére jellemző kifejezés. pl. PT III., 356, 358.

⁹²⁰ *Vorlesungen aus der Pastoraltheologie*³ III., 565. „So ist mir die Kirche Christi das Eine, allgöttliche, allgemeine Organ zu Erhaltung, und Fortpflanzung der christlichen Religion, in allen Ländern und Zeiten. So ist mir die Religion Christi, so ist mir die christliche Religion, so ist mir die christliche Religion der katholischen Kirche heilig."

különbözőséget lényegileg nem a vallásban kell keresni, mindegyik Jézus vallását hordozza, hanem ezek a tanítás más elemeiben térnek el egymástól.

Mivel Sailer az apostoli áthagyományozást az Egyház identitásaként, annak konstitutív elemeként, fedezi fel, ezért messzemenően erre, a nép szolgálatára, kötelezi el magát és ennek értelmében építi fel lelkipásztori teológiáját és pedagógiáját, végső értelemben pedig teljes munkássága ehhez a ponthoz köthető.

XIV.5. Az apostoli hagyomány és a tévedhetetlenség hit és erkölcs dolgában

Sailer ugyan nem beszél az egyházi tévedhetetlenségről, de logikailag rámutat ennek szükségességére. Amennyiben az Egyházban Jézus vallása él tovább, mely megdicsőítette és megdicsőíti az Atyát, az embert a religio értelmében visszaköti Istenhez, annyiban szükségszerű, hogy ez történelmi értelemben „tökéletes” legyen.⁹²¹ Jézus vallása megváltoztathatatlanul él tovább az Egyházban, éppen ettől Egyház az Egyház. Jézus vallását nem lehetséges megváltoztatni, nem reformképes tartalmú, hanem éppen ellenkezőleg, éppen abból a tényből kiindulva, hogy abszolút értelemben véve és szükségszerűen az Atya szeretetét közvetíti a bűnös világ felé, adódik örök *polemikus* karaktere. Amennyiben megváltoztatható lenne, sem a törvény sem pedig a próféták teljességét nem hordozhatná Jézus vallása. Sailer az Egyház katolicitását az egy és ugyanazon hitben élők sokaságában rögzíti, de azt az „igazság kritériumával” kiegészíti. A katolicitás egységet ad a sokféleségben, addig az igazság kritériuma a szavatolt történelmi identitást az igazságban (nexus Dei cum homine) biztosítja.⁹²² Ezért az Egyházban szükségszerűen olyan belső elvre is szükség van, mely az Egyház közösségét az igazságban az idők végezetéig megtartja.⁹²³ Sailer logikailag szükségesnek tartja annak elfogadását, hogy Jézus hitről és erkölcsről szóló tanításának lényegi kérdéseiben az

⁹²¹ Erre a tényre már 1779-ben a *Fragment von der Reformationsgeschichte der christlichen Theologie; ein philosophisches Gespräch von einem Weltpriester* című művében reflektált. Ugyanis „a teológia reformációja semmiképpen sem a vallásé, mert ez a bölcsesség mesterműveként az emberek Megváltójának kezéből származik, míg amaz az emberi elképzelésekből.” ua. 3.

⁹²² Sailer negatív történelmi bizonyítékot lát a jó sorsára nézve, ami „emberkézen megy át, azon rajta marad a nyoma”, de a nyomok útján visszafelé haladva megtalálhatjuk egy dolog forrását is. Ez áll Krisztus tanítására is, a történelmi korok sok spekulációja sokszor elhomályosította a jézusi tanítást, de a nyomokon keresztül mindig vissza lehet térni Jézus és apostolok vallásához és erkölcséhez. Sailer teljes gondolatvezetését ld. *Das Loos alles Reinen* fejezetben a HchM I., 63-65. Így a katolicitásra reflektálva jegyzi meg: „Mert éppen arról keletkezik a legtöbb kétely, ami általános, ahogy ez a történelemből is világos.” RK 8, 218.

⁹²³ „Nun aber die Katholizität der Allgemeinheit kann weder selbst ein durchaus entscheidendes, noch ein durchaus brauchbares Kriterium der Wahrheit sein, wenn wir nicht annehmen, daß der gesetzmäßige Ausspruch der Kirche in allen wesentlichen christlichen Glaubens- und Sittenlehren Jesu gültig sei. Denn gerade über das, was ist allgemein, entstehen die meisten Zweifel, wie es aus der Geschichte klar ist.” RK 8, 218-219.

Egyház szabályszerű kijelentéseit előzetesen érvényesnek kell tartani, és mint ilyet, megmásíthatatlanul Jézus vallásának részeként kell elfogadni.⁹²⁴

XIV.6. A traditio, scriptura, ecclesia egysége

Ezzel Sailer eljutott a hármas forrás egységéhez, melyből a történelem embere a kinyilatkoztatásból ismereteket meríthet és amennyiben ezeket hittel – a religio értelmében – elfogadja, maga is az Egyház tagjává válik. Sailer a praktikum oldaláról reflektál a történelmi Egyház karakterében rejlő feszültségre: az egyik oldalon látható hierarchikus struktúrában megjelenő szervezet, a másrészt láthatatlan kegyelmi közösség is. A kétarcúság a konkrét ember felé a gyakorlatban „nyitott” lehetőségeket enged meg, míg sokan részei az egyetlen szervezetnek, addig nem aktív tagjai egy kegyelmi közösségnek; vagy esetleg, a látható tökéletlensége miatt, elutasítanak egy olyan láthatatlan kegyelmi valóságot, melyre természetük igényei szerint valójában szükségük lenne. A saileri célkitűzés az Egyház esetében a *religio* értelmezésének következményeként a belső és a külső egységét kívánja elérni. Az *élő és éltető vallásosság* az élő Egyházat építi, az élő Egyházban eleven módon jelenlévő vallás éltető módon adható tovább (*transmisso*). Ez a pont a saileri erkölcs- és lelkipásztori teológia eredőpontja, mely eleve feltételezi Isten folyamatos önközlő tevékenységét, az Egyházat, mint annak apostoli formáját, kezében két hiteles kánonnal, a Hagymánnyal és az Írásokkal.

XIV.7. Összefoglalás

Sailer az Egyház identitását a Jézusban adott kinyilatkoztatásra, mint az apostoloknak átadott és a Pünkösdi eseményében már tovább hirdetett religiora alapozza⁹²⁵, mely természeténél fogva egyszerre belső-személyes esemény ugyanakkor és külső-közösségi aktus. Az Egyház természete ugyanez: ötvözi magában a belső-személyes és a külső-közösségi aspektusokat, ezért az egyház lényege kimeríti a religio teljes fogalmi tartalmát. Ezért a hívő embernek meg kell adnia Istennek, ami az Istené, az Egyháznak pedig azt, ami az Egyházé.⁹²⁶ Ezek által valósul meg az egység helyreállása Isten és a bukott ember, valamint az elbukott emberiség egyenetlenségeiben élő tagjai között. Az Egyház kettős mozzanatban műveli az újraegyesítést: egyrészt önmagában bemutatja ezt az egységet

⁹²⁴ Az Egyház szerepéről ld. az idézetet fentebb *Vorlesungen aus der Pastoraltheologie*³ III., 565.

⁹²⁵ „Unser Heil kommt vom den Vater durch Jesus Christus, mit dem Heiligen Geiste” *Vorlesungen aus der PT* III., 236. A háromságos formula egyenlő tartalmú a kereszténység centrális tanításának tartalmával. ld. uo.

⁹²⁶ Sailer a *Handbuch der christlichen Moral* -ban már nem egyszerűen erkölsteológiáról beszél, hanem a Kirchen-Moral kifejezést használja. Ezzel minden más erkölcstől leválasztja a hívők erkölcsét, ez főleg nem azonosítható az etikával. *HchM* III., 43.

(darstellen)⁹²⁷, másrészt pedig a történelemben folyamatosan jelenlévő szolgálata által eszközli is az újraegyesítést (bewirken)⁹²⁸. Mivel Jézus a maga Egyházát a földön alapította, ezért az Egyház, melyben az újraegyesülés fennáll egy *societas spiritualis visibilis*, melynek éppen ezért kettős centruma van. Az egyik centrum láthatatlan: ez a megdicsőült Jézus, mint a láthatatlan Legfőbb Pásztor, akinek Lelke folyamatosan életben tartja a Misztikus testet. A másik centrum a látható test tagja, Róma Püspöke, aki a láthatatlan Legfőbb Pásztor helyetteseként a látható Legfőbb Pásztor, aki az apostoli hagyomány szerint a *Primatus Jurisdictionis* letéteményese, hogy a látható test tevékenységét irányíthassa.⁹²⁹ Péter mindenkori utóda Róma püspöki székében a látható egyház elmozdíthatatlan középpontja.⁹³⁰ Az egyetlen Legfőbb Pásztor – analóg módon a *religio* fogalmával – kettős természetben mutatkozik meg: látható és láthatatlan. Mivel két valós személyről van szó, ketten egyetlen egységet alkotnak, a kettejük által alkotott egységhez, mint középponthez kapcsolódik mindenkor kereszténye, azok, akik meggyőződtek arról, hogy az üdvösség egyedül Krisztusban van.⁹³¹ Az egyes tagokat a szeretet kapcsa olvasztja egyetlen testbe, ugyanis ebben a közösségben *omnia et in omnibus Christus*.⁹³² A hierarchia, a maga lényege szerint, és alapításának célja szerint lelki természetű, mely tevékenységében a *religio* fogalmának megfelelően a láthatatlanból kiindulva a látható felé halad. A hierarchia az egyetlen-kettős természetű centrum unitatishoz kapcsolódva – származása-tendenciája-cselekvésmódja szerint – látható cselekvési formák által az ember és Isten belső – láthatatlan – egységét mozdítja elő.⁹³³ A hierarchiának a középponttal való egységéből adódik az a szent hatalom – amit éppen ez az összefüggés eredményez és tart fenn – amivel hathatós módon szolgálhatja a *religio* kibontakozásának folyamatát. A látható közösség életét három princípiumból kiindulva lehet irányítani és szabályozni:

1. in necessariis unitas,
2. in dubiis libertas,
3. in omnibus caritas.⁹³⁴

⁹²⁷ „...Darstellung der Vereinigung...” vö. HchM III., 43.

⁹²⁸ uo.

⁹²⁹ uo., 47.

⁹³⁰ uo.

⁹³¹ uo.

⁹³² uo., 48.

⁹³³ uo.

⁹³⁴ Az elvet sokáig Szent Ágostonnak tulajdonították, valójában azonban Marco Antonio de Dominis-től származik. uö. *De Republica Ecclesiastica*, Billius 1617, 676. Sailer is ágostoni kijelentésként hivatkozik rá, de ahogy „egy svájci újság is mottóként használta” megjegyzés szerint egy újságból vette.

Az egység, a szabadság és a szeretet az Egyház életének szükségszerű princípiumai, mert az idők végezetén csak ezeknek megfelelően lehet Isten minden mindenben. Sailer az Egyházzal szóló fejtegetéseinek végén egy – a saját nézeteit is összegző francia nyelvű – idézetet hoz.⁹³⁵ Az idézetben egyszerre összegződik Sailer felfogása a bukott emberről, a szókratika elvéről, az értelemről, a boldogságról, a kinyilatkoztatásról és a vallásról, az Egyházzal. Az Egyház nem más, mint Isten élő orákulumuma a történelemben, mely a látható és láthatatlan centrum unitatis egységében Isten és ember újraegyesítését minden igénynek – isteninek és emberinek – a legmegfelelőbbben hordozza és valósítja meg. Egyszerre prófétai jel és eszköz, melyet Isten szeretete a Lélek által a megújítás eszközeként a történelemben bocsátott.

XV. Az Egyház küldetése

XV.1. Az egyházi tevékenység jellege: a hit és az erkölcs dolgában

Sailer a maga egyháztanát elsősorban Szent Pál apostol tanítására alapozza, de azt egyedi felfogásban a jánosi iratok élet-fogalmával ötvözi. Ennek háttérében a saileri rendszer egyik hiányossága áll, hogy túlzott, belső misztikus irányultsága miatt nem jutott el egy, a láthatóban jelenlévő és szemlélhető kegyelmi valóságig, egy kontúros misztérium-teológiáig. Sailernek az Egyház misztériumáért folytatott harca megmarad romantika és így a kereszténység történetének klasszikus szemléleti keretein belül, mely az egyetlen Egyházat számtalan, sokszor kibékíthetetlen aspektusban bontja szét. Ennek következtében az Egyház pusztán az orgánum szerepét kapja, Isten szól a világban általa, elsősorban természetesen a hit és az erkölcs dolgában. Sailer így az eredeti utáni entuziazmus mozgalmának kiváló tagjaként tűnik fel, aki mégis képes volt az Egyház titkát, mint egy kegyelmi közösség életalapját új nézetekben is feltárni.⁹³⁶ A saileri munkálkodás gyümölcseit a közvetlen utókor sem a hit értelmezése, sem pedig az erkölcs területén nem kívánta élvezni, hamar visszakanyarodott – még ha nem is egészében – ahhoz az iskolás hit és erkölcs értelmezéshez, melyet Sailer egész életén át igyekezett elhagyni. Az Egyház *organum* jellege miatt megmarad a gyenge pótléknak Jézus személyével, korával, az apostolok közösségével szemben. Sailer a kereszténység történelmi küldetésében a legnagyobb teljesítményeként a tanítást, mint tanítást emeli ki, mely valamelyest kárpótolja Jézus kései híveit:

„Az a nagy alkotás, amit 18 évszázadon át Krisztus tanítása szerte a világon létrehozott, bizonyos mértékben kárpótol bennünket azért, amit elveszítettünk

⁹³⁵ Az idézetet ld. 117. lábjegyzetben vö. HchM 49-50.

⁹³⁶ vö. GEISELMANN, R., *Von lebendigen Religiosität zum Leben der Kirche*, 251.

azáltal, hogy oly távol élünk attól a színpadtól és attól az időtől, melyen és melyben Jézus fellépett. Jóllehet a babona és a hitetlenség, a nyereségvágy és a becsvágy, a tanítást és Jézus rendelkezéseit különféle módon eltorzította, részben visszaéltek vele, ugyanakkor a tanítás és Krisztus Lelke mégis oly sok jót hozott létre, hogy nem kerülhetem el, hogy a forrást, melyből mindez a sok jó árad, áldjam és isteninek magasztaljam”⁹³⁷

Sailer Egyháznak az egyszerű orgánum felfogástól a biblikus egyházzemléleten és a Szentíráshoz kapcsolódó kutatásain keresztül eljut az „élő orákulum” értelmezéshez, mely az Egyházban sokkal inkább az egyént meghívó isteni szónak, a megtérők lelki közösségének, a történelemben vándorló, láthatóvá tett hitnek ad hangsúlyt.

XV.2. Az Egyház lényegi tevékenységének megközelítése a centrális eszméken keresztül

Ugyan Sailer már korai műveiben tisztázta a szisztematikus teológiai rendszerek gyakorlati nehézségeit, mégis logikusan követi saját, egyéni tapasztalataira és belátásaira is épített felfogását. Magát a kereszténységet és a kereszténység tanítását a *Zentralidee* mintáján keresztül értelmezi és ezen keresztül jut el az Egyház alapvető értelmezéséhez a *Handbuch der christlichen Moral* című művében (1817). Ebben a késői és legérettebb művében az emberiség történetét, az üdvösségtörténetet, krisztológiai és ekkleziológiai nézőpontban rögzíti és vizsgálja:

„A kereszténységet nem lehet felfogni másként, csak is a kereszténység központi eszméjén keresztül: 'Az emberiség, elbukva, távol Istentől, csakis Jézus Krisztus által egyesíthető újra Istennel.' Mert az emberiség életének, annak minden rádiusza ebben a középpontban és innét nyeri a maga eredőpontját, és csak ebben és ebből a középpontból ismerhető fel. A kereszténység centrális eszméjét a maga élő megjelenésében nem lehetséges másként felfogni, csakis az Egyházban és az Egyház által, mely éppen a kereszténység eszméjének élő megjelenítése.”⁹³⁸

A kereszténység centrális eszmevilága Sailer számára összességben maga az Evangélium, mely a Deus-homo újszövetségi értelemben vett nexusának egyetlen forrása:

„Az isteni kereszténység tisztán Evangélium, tisztán örömhír. Az egész isteni kereszténység örömhír [...] Jézus egész története, a mi üdvösségünk, ami örömünk története csupán...”,⁹³⁹

Az Evangélium forrásszerű megjelölésében Sailer csatlakozik a Tridenti Zsinat tanításhoz, melyben az Egyház annak a tiszta Evangéliumnak tartóedényeként és

⁹³⁷ GrL 431.

⁹³⁸ HchM 100k.

⁹³⁹ *Blicke des heiligen Paulus in die Tiefen der Weisheit* (=SW 27), 246. Ugyanitt beszél az örömhír hirdetésének elsődleges feladatáról. Az Egyház, a keresztény igehirdető nem Mózes törvényét, hanem Krisztus kegyelmét, az életet és az igazságot hirdeti. Az igehirdető maga Krisztus követe, valódi evangélista, aki a nagy öröm hírét közvetíti a népnek.

örzöjeként szerepel, melyet „a mi Urunk Jézus Krisztus, az Isten Fia, előbb saját szájával hirdetett és azután apostolainak megparancsolta, hogy minden üdvös igazság és erkölcsi tanítás forrását minden teremtménynek prédikálják”.⁹⁴⁰ Az Egyház tehát az üdvösség igazságait hordozza, magát a kifejezést (Heilswahrheiten)⁹⁴¹ Sailer is átveszi és használja, mely alatt magát az Evangéliumot, az örömhírt érti.⁹⁴² Egyúttal az Evangélium maga az a középpont, melyhez minden embert vissza kell vezetni, a religio által az ember az Evangéliumban részesedik. Erre a középpontra mutat rá Keresztelő János, akinek működéséhez, amikor rámutat az Isten Bárányára, Sailer három üdvösségi igazságot köt: a törvény szentségét, a bűnbánat szükségességét, és az Evangélium kegyelmét.⁹⁴³

Ez utóbbinak történelmi megjelenése a Logosz inkarnációjával történt, mely egyben az igazi felvilágosítónak, Jézus Krisztusnak a megjelenése is a világban, akinek küldetését (transmissio) a kereszténység hordozza:

„Mert Krisztus csak azzal a céllal jelent meg, hogy az embert, aki sajnos(!) a sötétséghez és a bűnhöz, a vizálykodáshoz és halálhoz kötött, a sötétségtől és a büntől, a vizálytól és a haláltól eloldja, és azt, aki szabadabbá lett, a mennyek országába helyezze. Ez a kereszténység isteni küldetése.”⁹⁴⁴

XV.3. Sailer lelkipásztori- és erkölcssteológiájának alapelvei, az alapelvek szintézise

Sailer Szent Pál apostol kijelentésire építi fel a lelkipásztori teológiáját, melynek két alapvető pillére van, az egyik a megvetett szilárd alap képe⁹⁴⁵, a másik pedig az „Isten munkatársai vagyunk”⁹⁴⁶ kijelentés. A krisztológiai és ekkleziológiai alapot Sailer a kereszténység három fázisú történelemévé öltözteti⁹⁴⁷, mely a Logosz küldetésével kezdődik, a Szentlélek eljövételével folytatódik, és aki mindvégig övéinek közösségében marad a beteljesedésig:

⁹⁴⁰ Id. DH 1501. [...Dominus noster Iesus Christus Dei Filius proprio ore primum promulgavit, deinde per suos Apostolos tamquam fontem omnis et salutaris veritatis et morum disciplinae omni creaturae praedicari iussit...]

⁹⁴¹ Ebben az értelemben a *heilbringende Wahrheit* vagy *heilsame Lehre* megfogalmazás sem ritka pl. uő., *Rede von den Pflichten der Priester* bey Anlaß einer zweyfachen Primizfeyer, gehalten den 17. October 1779, München, Verlegts Johann Nepomuk Fritz 1779. 16-17. továbbá, *Primizpredigten*, 187.

⁹⁴² A *veritas salutaris* kifejezés a kinyilatkoztatás témájáról tárgyaló a II. Vatikáni zsinaton komoly diszkusszió tárgya volt, mielőtt a Dei Verbum 11. pontjában szereplő „*veritas, quam Deus nostrae salutis causa*” kifejezésben megegyezett. ld. A. Grillemier kommentárja a Dei Verbum zsinati dokumentumhoz in LThK E II, 548-551.

⁹⁴³ *Primizpredigten*, 187.

⁹⁴⁴ SW 27, 362.

⁹⁴⁵ 1Kor 3,11.

⁹⁴⁶ 1Kor 3,9.

⁹⁴⁷ Első fázis: A Logosz emberkénti megjelenése, telve kegyelemmel és igazsággal; második fázis: Jézus megváltói tettének szakasza Pünkösdig; harmadik fázis: a Szentlélek eljövételétől az idők végéig. vö. *Blicke des heiligen Paulus in die Tiefen der Weisheit* (=SW 27), 247.

„Az Isten Fia, az örök Atya Szava, az idők teljességében megjelent, emberi alakban van és valódi emberként jelent meg a földön, hogy bennünket embereket, mint az egyetlen Istentől eltért gyermekeit a saját Atyjához és a mi Atyánkhoz hazavezesse. Hogy ezt a nagy művet végbevigye, úgy mutatkozott be szóval és tettel, lélekkel és erővel, mint a régóta elvárt üdvözítő; majd feláldozta magát az emberekért, a gonosztevők között halálra váltan, a szenvedésen és a halálon át eljutott a dicsőségbe és átment a megdicsőült isteni életbe, közösségére pedig kiárasztotta az Atya ajándékát és ígérését, és egy új istenországot alapított a földön – és ebben az Isten Országában ugyanaz a Krisztus él és uralkodik Lelke által a világ végezetéig, míg be nem teljesedik minden, amíg Isten lesz minden mindenben.”⁹⁴⁸

A Sailer által vázolt üdvösségi eseménysorozatba szöve és ahhoz illeszkedve jelenik meg a lelkipásztori tevékenység, melyet a már végzett tanítványai kérésére *Anleitung für angehende Beichtväter und Krankenfreunde* címmel írt könyvében így fogalmaz meg:

„Az emberiség, mely Istent elhagyta és tőle távol van, visszavezetése Istenhez, és annak egyesítése Istennel Krisztus által – olyan emberek által, akik birtokolják a Szentlelket, olyan embereken kell megvalósítani, akik még nem birtokolják a Lelket.”⁹⁴⁹

A lelkipásztori teológia alapelve a maga egészében visszatükrözi a kereszténység centrális eszméjét, jóllehet kifejezetten egyházi tevékenységről van szó, abból pedig Sailer kifejezetten a pneumatológiai aspektust tartja fontosnak. Ide kapcsolódik pedagógiájának alapelve is, melyet aforizmaszerűen így fogalmazhatunk meg: „A jó nevelő ott áll, ahová másokat vezetni akar!”. Ezért a hierarchia munkáját általában Sailer visszabontja a felvilágosult hivatal centrikus nézetből a biblikus képi alapra. Az Egyháznak – mely Isten élő orákuluma – Isten evangéliumi szavát az egyéni emberhez kell közvetítenie a kettős természetű Legfőbbpásztor irányítása alatt. Ezért mindenkinek, aki ebben a tevékenység résztvesz, magának is gondos és jó pásztornak kell lennie, nem elégséges pusztán egy hanyag hivatalviselés.⁹⁵⁰ Jézus jó pásztoraként az Isten Országába vezette övéit, majd pedig apostolaira bízta ezt a tevékenységet, hogy aztán az Egyházban, a hierarchiában ez a funkció megtestesülve a történelemben fennmaradjon. A pásztori tevékenység azonos azzal, amit Isten az ember által az emberben művel. Célja, hogy minden Isten és ember közti távolságot Krisztus Lelkénél és az Egyház Lelkének szándéka szerint megszüntessen és az Egyházban az egységes test életét gondozza.⁹⁵¹ Jézus és az apostolok sohasem hirdettek tudományos alapelveket, metafizikát vagy erkölcsöt, hanem az igehirdetés

⁹⁴⁸ uo.

⁹⁴⁹ *Anleitung für angehende Beichtväter und Krankenfreunde*, 1.

⁹⁵⁰ Ebben a szellemben írja meg Clemens Wenzeslaus hercegérseknek az Augsburgi Egyházmegye klérusa számára kiadott körlevelét 1784-ben.

⁹⁵¹ vö. PT I., 1-5., különösen az 5.

tartalma az Isten Országáról szóló örömhír volt.⁹⁵² Sailer egységesen ide kapcsolja vissza a lelkipásztori tevékenységet és a lelkipásztori tevékenység tartalmát egyszerre. A lelkipásztor feladata elsődlegesen nem az erkölcsi tanítás tételeinek hirdetése, hanem az Evangéliumnak korszerű és személyre szabott közvetítése, a belső vallásosság – a religio – ébresztése. Ebből a közös forráspontból – mely Jézus igehirdetése az Isten országáról – ered a lelkipásztori tevékenység maga és az erkölcsi tanítás egésze is.

XV.4. Összegzés

Az ekkleziológiai értelmezésekben Sailer a szentségi centralizmustól az ex opere operato elemtől az operans komponenséhez jut el. Az Egyház az apostolok fundamentumán befogadta az Evangélium kegyelmét és igazságát. A szekularizált felfogás az egyházi orgánum funkcióban pusztán a társadalmi tekintély megnyilvánulását látja, addig Sailer a regeneratio eszközeként magyarázza. A Szentlélek tevékenysége folyamatosan eszközli az egyházban az Evangélium befogadását, az egyház pedig folyamatosan továbbadja az Örömhírt. Ennek a folyamatnak rendelődik alá minden tanítás és minden tevékenység, ezért a lelkipásztori teológiában külön hangsúlyozódik az operans elem. Az Örömhírt Jézus Krisztus hozta el, az apostolok befogadták és továbbadták, az Egyház későbbi korszakaiban pedig Isten az emberben ember által reprodukálta ugyanazt az Örömhírt.

XVI. Az egyházi tevékenység területei

Az Egyházi tevékenység elsőrangú célja, hogy a bukott emberiséget Istennel újraegyesítse. A fő cél megvalósítása érdekében azonban számos területen kell látható formába önteni mindazt, ami Krisztusban el van még rejtve, illetve, ami az Evangélium kegyelméből a hívő emberben a religio valóságában láthatatlan.⁹⁵³ Az egyházi tevékenység a láthatatlanból indul, hogy a látható Egyházat építse, mely Krisztus Titokzatos teste, a láthatóvá vált vallás.⁹⁵⁴ Az egyházi tevékenységek ennek az elvnek vannak alárendelve, mivel az Egyház Krisztus erkölcsét éli.⁹⁵⁵

XVI.1. A lelkipásztori tevékenység és a teológia

Magától értetődik, hogy a teológia célkitűzése alá van rendelve az újraegyesítés céljának. A teológiai feladata, hogy a számos úton hozzánk érkező isteni kinyilatkoztatás

⁹⁵² vö. HchM I., 55, 72, vö. uo. 66.

⁹⁵³ Sailer a „napi munka” (Tagewerk) kifejezést használja a bukott ember szentté formálására. HchM I., 70.

⁹⁵⁴ Az Egyházat a láthatóvá tétel művészenek nevezi, az egyházi tevékenységet pedig a láthatóvá tétel művészetének. uo. a lábjegezenben.

⁹⁵⁵ Sailer Pál apostolra hivatkozva három elvet állít fel. 1.) A napi munka elvégzése a Kol 3,1-5 értelmében; 2.) A tanítás nyilvános és érthető átadása (Lehrfach) 3.) gyakorlatok megismertetése és átadása (Übungsfach, Experimental-Kollegien) pl. Kempis Krisztus követése, uo.

tartalmát érthető tételekben tudományosan összegezve megfogalmazza és ezzel alkalmas legyen az egész ember – az értelem és a szív – együttes nevelésére és a religio átadására. Úgy kell képeznie és motiválnia az embert a hitben, hogy annak hite – Pál apostol tanításának megfelelően – tevékenyvé váljék a szeretetben.⁹⁵⁶ A lelkipásztori tevékenységnek törekednie kell arra, hogy a teológia tudományának gyümölcseit a közélet felé is hathatósan közvetítse.⁹⁵⁷ A teológia tudománya – emberi műként – folyamatosan reformációra szorul, hogy célszerű naprakészségét és erejét a religio átadásához megtartsa.⁹⁵⁸ Kerülnie kell az iskolás spekulációkat és a „népet szórakoztató” egyoldalú moralizálgatást.⁹⁵⁹ A vallást és az életet szolgáló célja az, hogy – igazi vallástudományként – egyre több embert vezessen el az élő vallásosságra, azaz, Jézus Krisztus tudatos követésére.⁹⁶⁰ Sailer nagy hangsúlyt helyez a kvalifikált általános tudományos és teológiai képzésre, különösen a klerikusi állapokra készülők esetében. A tudományos képzés jelentőségéről így ír:

„... a tizenkilencedik század klerikusának az igazi tudományokban korát meghaladó tudással kell rendelkeznie, részben azért, hogy önmagát és státuszát a megvetéstől megőrizze, részben pedig azért, hogy képes legyen a vallás életét a hamis tudástól kihalt lelkekbe bevezetni. Így az a férfi, aki a tizenkilencedik század számára klerikusokat nevel (szemináriumi előljáró), azokat a lehetőségeket – melyek a nyilvános oktatási intézményekkel együtt adóttak – növendékei számára jótékony képzési eszközöknek kell tekintenie, és ezek kiaknázásában nem zavarhatja őket.”⁹⁶¹

Sailer a pásztorok képzését három szegmensből összerakva képzei el:

- 1) a teológiai és tudományos képzés lehetőség szerint egyetem szinten;
- 2) spirituális képzés a szemináriumban (lehetőleg egyénre szabottan);
- 3) gyakorlati képzés egy arra alkalmas plébánián.

A képzésben olyan készségekre kell szert tenniük, melyekkel nem pusztán a tudást, hanem Jézus vallását lesznek képesek tovább adni. Ezt normaként így fogalmazza meg:

„Mivel a klerikusok – akik a szemináriumból kijönnek – nem lehetnek kevesebbek mint a vallás élő tartóedényei és élő szervei, akik mint tanítók hirdetik, mint liturgiavezetők bemutatják, mint lelkigondozók a nép lelkébe bevezetik. Csak úgy tudnak a vallás élő tartóedényei és élő szervei lenni, ha

⁹⁵⁶ PT I., 299.

⁹⁵⁷ Sailer megemlíti az anyanyelv egyházi használatát is, egyrészt a teológiát anyanyelven kell oktatni, másrészt ezen a nyelven kell továbbadni és publikussá tenni az örömhírt. A nyelvi érthetőség kritériumát már munkásságának kezdetén a Vernunftlehre keretében tisztázta. uo. 9.

⁹⁵⁸ *Fragment von den Reformationsgeschichte der christlichen Theologie*, 5.

⁹⁵⁹ PT I., 299.

⁹⁶⁰ uo.

⁹⁶¹ NB I., 11-212. Sailer a teológiai képzéssel és a szemináriumi felkészüléssel részletesen foglalkozik uo. 210-226.

lélek magasabb szintű életét magukban hordják. A Lélek magasabb élete, ami a klerikust lelkivé (geitlicher Geistliche) teszi, a vallás élete, az imádás élete.”⁹⁶²

A teológiai és tudományos képzés akadémia szinten felállított saileri mércéjében újra hangsúlyt kap a *Vernunftlehre* lapjain a megismeréshez fűzött kötelező kettős-imperatívusza: a figyelmesség és a hűség.⁹⁶³ A kinyilatkoztatásban és a tudományos teológiában feláruló igazságot nem pusztán ismerni, hanem hűségesen követni is kell, mert „a kereszténység nem új logikát, hanem új születést tanít: Mert, aki meg akarja látni Isten országát, annak a Lélekből kell újjászületnie.”⁹⁶⁴ Sailer részéről a megkövetelt tudományos kompetencia alapja a religio maga, a tudományok szellemiségével oly mértékű barátságot kell kötni, hogy általa visszajussunk az Evangéliumot hirdető élő Názáreti személyéhez. A teológia művelése alatt Sailer az értelem és a szív együttes munkáját érti, az egyik nem lehet meg a másik nélkül, az értelmi megismerés a szívben válik életté. A szív és értelem baráti szomszédságát Nagy Szent Vazul kilencvenedik leveléből vett idézettel világítja meg: „Nem illik Isten szavát művészieskedő beszéddé formálni, a teológiát technológiává változtatni”⁹⁶⁵

XVI.2. Sailer erőfeszítései a papnevelés megújításában: a religio-reform – a papságreform

Sailer a papnevelésben a 1777-es ingolstadti publicus repetitor kinevezése óta részt vett a papnevelésben, ettől kezdve szíven viselte a papnevelés ügyét. Míg az ingolstadti és dillingeni években ez a munkaterület viszonylagos békét élvezett, addig a landshuti években nyílt sisakos harcra került sor. A papi szolgálatot számos oldalról, az először 1788-ban megjelent lelkipásztori teológiájában megvilágította, majd a későbbi kiadásokban a korhoz igazítva átdolgozva, újra bemutatta. A landshuti években (1809-1811) a *Vorlesungen aus der Pastoraltheologie* azonban a papságról, a papi szolgálatról, a pap személyéről és megfelelő képzéséről, lelkületéről stb. kiegészül a *Neue Beiträge zur Bildung des Geistlichen* című kétkötetes munkájával, mely Sailer kritikáját és javaslatait együttesen tartalmazza.⁹⁶⁶ A sokrétű vita négyes polarizációban kiépült táborok között bontakozott ki Landshutban. Az első tábor Clemens Wenzeslaus augsburgi püspök és tanácsadói jelentették, akik már eleve igyekeztek Sailer – vallott alapelvei és újító szellemisége miatt – landshuti kinevezését megakadályozni Miksa József fejedelemtől és a reformtevékenységéről nevezetes Maximilian Joseph von Montgelas miniszternél, akik

⁹⁶² uo. 207.

⁹⁶³ VL³ I., 2-3.

⁹⁶⁴ GrL² 272.

⁹⁶⁵ *Vermischte Schriften: mit einer Zusammenstellung der Inhalts-Verzeichnisse sämtlicher Werke* (=WW 40), 519.

⁹⁶⁶ A mű a Widmer-sorozat 19-20. köteteiben található.

egyben a másik táborot jelentették. A harmadik táborot az egyetemi ifjúság jelentette: 1802 után a landshuti egyetemen a diákok körében teret hódított az egyházellenes hangulat, mely a katolikus hitet miszticista mozgalommá, visszaesésnek a jezsuitizmusba, és végül egyszerűen csak sötétséggé degradálta. Az értelem diadala az intézményes Egyházat alapjaiban kérdőjelezte meg, a fakultások közötti vitákban pedig a teológia képzés értelme és célja erősen vitatottá vált. A kialakult egyházellenes felfogás és az ebből származó és már uralkodóvá vált hangulat ellenére – mely számos kihívást rejtegetett magában – Sailer sokak szimpátiáját megnyerte, ezért az egyetemi lelkész hivatalát is rá bízta. A negyedik tábor a Sailer körül csoportosult hasonló lelkületű tantestületi tagok és diákokból tevődött össze, akik a korábbi időkhöz hasonlóan ökumenikus jellegű munkacsoportot alkottak.

Sailer számára a papság egyedül helyes értelmezése a kereszténység princípiumaiban gyökerezik, ezért az éveken át húzódó vitában sehol sem mulasztja el – előadásokban, prédikációkban, személyes kapcsolatokban – kritika alá venni a racionalizmusba forduló teológiai, vagy a vallást az erkölcsbe rövidítő hamis fejlődési vonalakat. Ezek a vonalak természetesen a fejedelmi udvarból indultak ki és teljesen egyértelmű célkitűzést – melynek megvalósításához a makulátlan kantkövető Matthias Fingerlost választották a salzburgi egyházmegyéből a szeminárium rektorának – mutattak. A fejedelem erre vonatkozó rendelete *Churfpalbaierischen Regierungsblatt* hasábjain 1802 március 11-én jelent meg:

„A figyelmes visszatekintés az első keresztény évszázadokra és a vallás (Religio) állapotára a püspökök és alárendelt segítők kezelésében, összevetve vallásos intézmények megsokszorozódásának későbbi időszakaival meggyőzi a világi papokat hivatásuk méltóságáról és szentségéről, mint ahogy annak nagy kiterjedéséről is maradéktalanul meggyőzi. Ez az érettebb megfontolás arra is megtanítja őket, hogy hivatásuk gyakorlását ne pusztán annak csak kevésbé fáradtságos részére, nevezetesen a tulajdonképpeni áldozat- és oltárszolgálatra vagy figyelmüket ne csak a külsődleges gyakorlatokra korlátozzák, hanem azt sokkal inkább közösségeik életének minden jogos, értelmes követelményére kiterjesszék. Önmagukat pedig olyan tulajdonképpeni néptanítónak és nevelőnek tekintsék, akikre egy egész nemzet vallási és erkölcsi nevelését a legnagyobb mértékben rábízta.”⁹⁶⁷

A kétségkívül magasztos feladatban a vallás végzete sejlett, mivel a kormányzat a tulajdonképpen vallási irányába igen csekély érdeklődést mutatott. Sailer ezt az irányt a vallás tényleges elárulásának, az egyházon belüli szekularizáció – ahogy ez néhány kritizáló szövegrészletből is kiderül – folyamatának tekintette. A leendő klerikusok vallási nevelésének helyes célkitűzését pasztorálteológiai kézikönyvének előszavában – a

⁹⁶⁷ KIRCHENVATER, 75-76., [Stück 11. Sp. 178-182].

harmadik kiadásban 1812-ben, majd 1820-ban a negyedikben – egy kérdésben fogalmazza meg:

„Hagyjuk, hogy az isteni, apostoli kereszténység, nevezetesen az, amelyet Krisztus az örök Atya kezéből, az apostolok Krisztus kezéből, az Egyház az apostolok kezéből vett át, éppen a mi kezünkben haljon el, vagy hagyományozzuk tovább az utókornak? Bár tudjuk jól, hogy ez a vallás az Egyetlen örök vallás, nem képes kihalni magától, de azt is tudjuk, hogy ugyanennek vallásnak a megvallása sok országban ... elvirágzott... a miénkben is elvirágozhat. Tehát: ez az egyetlen nagy kérdés, melyet minden lelkipásztornak, minden munkatársuknak magasztos hivatalukban, és a szent ügy minden barátjának meg kell oldani... A kérdés helyes megoldását, mely az ember örök ügyeivel a legszorosabb összefüggésben áll, a fiatal lelkipásztoroknak szerettem volna képességeim szerint megkönnyíteni, mivel ezt most sok írásos mű, előítélet és esemény nehezíti meg.”⁹⁶⁸

Mivel célmegjelölés a lelkipásztorok megnevezésével az élő áthagyományozásra irányul, mindjárt Sailer papképét is tükrözi: a lelkipásztorok feladata a vallás élő áthagyományozásának folytatása az egyházi közösségekben, mely mindig belső eseményként kezdődik, ezért nem lehet külsődleges technológiává alakítani: először is valódi teológiai képzést (Bildung) kell nyújtani a leendő lelkipásztoroknak (Hirtendienst), majd pedig hivataluk gyakorlását a helyes irányba kell terelni (Funktion des Amtes). Sailer szemében az örök vallás megvallásának reformja jelenti a religio reformját, melyre a papságot elsősorban a helyes papnevelés teszi képessé, vallásosságuknak az élő és éltető religionak kell lennie. Ezzel szemben a téves felvilágosodás – a vakondok mozgalma – hatolt be a szemináriumokba és téves elképzeléseket terjeszt, ezért a pasztorálteológia szerzői szándéka:

„...hogy a különös szorgalommal átdolgozott művemben az *Előadások a pasztorálteológiából*, az isteni és apostoli kereszténység összes eltorzítását, melyeket a hamis felvilágosodás és a valódi sötétség okozott – a képességeim mértéke szerint – a maguk meztelenségében bemutassam, és a jövő klerikusait a hamisítatlan igazság tiszta szemléletére vezessem. [...] mennyei tűz ég bennem ezért a célért, hogy ezt a bálványt az igazság minden hatalmával, de csakis azzal, leromboljam, és a jövő klerikusait, akiknek nevelése rám van bízva, az egyetlen igaz Isten tiszta és nemes harcosaivá tegyem és mindnyájukat a hamis istenek ellen neveljem”⁹⁶⁹

Az „isteni és apostoli kereszténység” eltorzításainak sorában a legelső jelenségek:

„az erénygyártók összes találmánya, akik kitalálták azt a nagy titkot, hogy miként lehet erényt (Isten, vallás és örökkévalóság nélkül) önmagából és önmaga által legyártani, amiért is a papokat pusztán a nyilvános erkölcs egyszerű kézműveseivé akarják tenni” [...]

⁹⁶⁸ PT I., XII.

⁹⁶⁹ uo.

azon emberképzők összes találmánya, akik a zsenge emberséget többé már nem a kettős pietas (melyek által magukat Istennek, a legfelsőbb értelemnek, a szülőknek és az érett értelem minden reprezentánsának magukat alávetik), hanem fogalom által és fogalmak általi nevelést ígérnek, és hogy ígéretüket teljesítsék, azt hiszik növendékeit természettudománnyal, embertannal és a környezet-honismerettel kell elárasztaniuk, hogy ebben az áradatban (ezek az háromszoros alámerülés különleges módozatai), hogy ami az embert igazán emberré tesz. A saileri célkitűzés megvalósításának reális közege Matthias Fingerlos rektor által vezetett landshuti szeminárium a szerző jellemzésében – többek között – a következő képet mutatta:

„puszta műhellyé vált, melyben élő, lelki (tulajdonképpen lelketlen) nyomda-mechanizmus működik. A növendékek a szemináriumban fekete reverendában, tonzúrával sétálgatnak, megtanulják a közreműködést az egyházi rítusokban és azok vezetését (ezt persze nem szabad elmulasztani), de, ami a fő dolog lenne, azaz,
a vallás, mint belső élet,
a vallás, mint tudomány,
a vallás, mint művészet,
teljesen idegen marad a növendékek számára”⁹⁷⁰

Sailer olvasói előtt természetesen nem volt ismeretlen a kritikák célpontja, tudták hogy a Matthias Fingerlost illető kritikák egyúttal a felvilágosodás bizonyos irányzata ellen is együttesen irányulnak. Sailer sajátos religio-felfogása alapján építi fel kritikáját, mely a papságot két részben tünteti fel: az egyik – az élő és éltető vallást magában hordó – lelki papság (Geistliche-Geistliche), a másik ezzel szemben pusztán a klerikusi „állapot nevét viseli magán”.⁹⁷¹ A lélekben klerikusi ember élő és éltető vallásosságot ad tovább, míg a nevében klerikusi férfi csak nyersséget vagy kultúrát képes továbbadni, ebben az esetben az isteni és apostoli kereszténység nem hagyományozódik át, őket a Zeit-Geistlicher (kor-szellempap) névvel illeti.⁹⁷² A kor-szellempap nem részesedik abban a felsőbb princípiumban, mely a papot állapotához

⁹⁷⁰ NB I., 224-225. További jellemvonásokat is felsorol melyeket így összesít: „A szemináriumokban, melyek nem azok, amiknek lenniük kellene, tehát vagy a lélek nélkül a betű uralkodik, vagy pedig az értelem nélkül a puszta eszesség, vagy lélek és szív nélkül a csupasz kényszer.” uo. 226.

⁹⁷¹ Sailer „a klerikust” személyében és hivatalában újra meg kívánja határozni, mert korára a szó már számos ellentétes értelmű jelentést hordozott. uo. 4.

⁹⁷² „Azok a kor-szellempapok, akikből a kultúra táplálkozik, vagy a betű kultúráját művelik, ezért filológusoknak is nevezhetik magukat általában; vagy ha a magasabb tudás kultúráját művelik, akkor filófusoknak; alárendelt tudományok esetében lehetnek jogszakértők, közgazdászok vagy botanikusok, vagy a szépművészet kultúrája esetében nevezetheti magát szépírónak vagy irodalmárnak; vagy közélet kultúrájában, az életmód művésze, és szigorú értelemben világi papnak nevezhetik.” uo. 5

méltó emberré teszi, aki „nevének mértékét be is tölti” és ezzel igazi néptanítóként alkalmas Krisztus vallásának átadására.⁹⁷³

Sailer értelmezésében a religio nem reformálható, hanem éppen a Krisztus által elhozott és az apostoloknak átadott vallás jelenti azt a mértéket, melynek az Egyházon belül mindent alá kell vetni. Így az akkori papságreform-egyházreform tervezetekből Sailer a vallásfogalom segítségével kiemeli a vita tulajdonképpeni tárgyát az utilitarista szemléleti síkból és visszahelyezi azt, annak eredeti teológiai környezetébe. Ezzel együtt valójában eljutott az egyházi tevékenység autonómiájának kérdéséhez, mely – csak csiráiban ugyan – de államelméleti előadásaiiban is jelen van.

XVI.3. Sailer liturgia szemlélete általában és a szentségek teológiája

Sailer liturgiáról alkotott felfogása messze elhagyja a barokk cultus debitus felfogást és egységes üdvösségtörténeti szemléletben értelmezi. Gondolkodásmódját ezen a területen leginkább Vitus Anton Winter professzor hatása és a papnevelés körüli vitában Matthias Fingerlos felfogása alakította.⁹⁷⁴ Az egyház nyilvános istentiszteleti módja és egyáltalán a keresztények imaélete Sailer – több más hasonló témája mellett – egész életén végighúzódó gondolatkör volt, melyet imakönyvének megjelenése, az *Imitatio Christi* fordítása, vagy a „Breviárium reformjáról írt értekezése”⁹⁷⁵ fémjeleznék. Mivel a liturgia értelmezései korát messze megelőzőek voltak, ezért ezek miatt a saját korában számos éles kritika érte. Az 1817-ben az ellene folytatott vizsgálati eljárásban szerzett tapasztalatait így összegzi Clemens Maria Hofbauer:

„ ... nem tartom fontosnak, hogy egyebet is hozzá fűzzek. Csak még ezt: ha Sailer püspök lesz Augsburgban vagy máshol, ahol már ismert a személye, kevés klerikus fogadja majd el tőle a kinevezéseket, mivel azt mondják, hogy Luthernél is veszélyesebb. Ő legalább nyilvánosan szándékolta Isten egyházát átalakítani, míg Sailer ezt titokban műveli. Mindezt lelkiismeretem szerint írom. Engem ugyan soha meg nem sértett, sokkal inkább kezdettől fogva a barátságomat kereste.”⁹⁷⁶

Hofbauer írása sokak ellenséges véleményét összegezte, valószínűsíthetően a Winter professzor landshuti plébániáján folyt parányi, de az élen járó liturgikus reformmozgalom

⁹⁷³ uo.

⁹⁷⁴ PROBST, M., *Definitionsversuche von Liturgie und Liturgik bei Johann Michael Sailer*, in *Von Aresing bis Regensburg*, Festschrift zum 250. Geburtstag von Johann Michael Sailer am 17. November 2001 (Beiträge zur Geschichte des Bistums Regensburg 35.) (szerk. G. Schwaiger - P. Mai) Verlag des Vereins für Regensburger Bistumsgeschichte, Regensburg 2001., 343-354, 343.

⁹⁷⁵ J. M. S. *Gedanken von der Abänderung des Breviers*. Mit Anmerkungen begleitet, und der katholischen Geistlichkeit zur Selbstprüfung vorgelegt von E. B. M. [d. i. Franz Xaver Christmann, Pfarrer in Munderkingen], Wohler, Ulm 1792. Sailer tudta és beleegyezése nélkül jelent meg!

⁹⁷⁶ SCHIEL I., 530. Az írás 1817 márc. 26 és ápr. 19. között – tehát a vizsgálat ideje alatt – keletkezett.

is ezért maradt hirtelen abba.⁹⁷⁷ Sailer gondolkodásának fejlődését a liturgiáról két aktív tanítói időszakából fellelhető nyomok összevetésével mutathatjuk ki: az első nyomokat a dillingeni egyetemi években megjelent lelkipásztori teológiája (1788/89)⁹⁷⁸, a másik pedig már a landshuti időszakban a papnevelés körüli viták gyümölcseként keletkezett *Neue Beiträge zur Bildung des Geistlichen* (1811) című kétkötetes munkája tartalmazza.

A liturgia és a liturgika állását 1788-ból jól mutatja, hogy nem önállóan kezelt és művelt tudományterületről van szó, hanem a lelkipásztori teológia egy gyakorlati részéről. Ezt a tényt támasztja alá az a tény is, hogy a kötetben nem fordul elő a liturgika szó. A tárgyalás szerkezete majdnem csak másolata a rautenstrauchi felvilágosult reformképzés tantervének és tantárgyleírásának, melyben a lelkipásztor feladatköre három aspektusban kap értelmezést: 1.) mint pedagógus és katekéta, 2.) igazgató és kiszolgáltató a liturgiában; 3.) lelki irányultságú előljáró. Sailer csak kisebb módosításokkal veszi ezeket az aspektusokat át: 1.) a lelkipásztor az előkészületekben és a tanításban a Szentírás gyakorlati alkalmazásáról; 2.) a lelkipásztor a hivatali ügyekben; 3.) a lelkipásztor egyéb viszonyokban. A pasztorálteológiában a liturgiával nem szaktudományos aspektusból foglalkozik, hanem elsősorban a papi tevékenységet közvetlen-gyakorlati szempontok szerint mutatja be. Olyan képzést akar adni, mellyel a lelkipásztor (Geistliche-Geistliche) a közösség javát szolgálhatja. Ennek elsődleges célkitűzése „a közösségekben a tiszta istentisztelet megteremtése”.⁹⁷⁹ Ugyan közvetlen-gyakorlati képzést szándékozik adni a sokrétű lelkipásztori feladatkörhöz, azonban csak a negyedik helyen foglalkozik a közösség szolgálatának gyakorlati kérdéseivel, majd ötödikként a „pap betegágnál” témával, hatodikként pedig a gyóntatói gyakorlattal.⁹⁸⁰ A képzés közvetlen anyagához tartoznak „a lelkipásztori fogások, formulák, a nyilvános istentisztelet és szentségek kiszolgáltatásának rubrikái, amikről többet lehet megmutatni, mint amit szóban el lehetne mondani”.⁹⁸¹ Sailer itt a leendő papok liturgikus képzése alatt elsősorban bevezetést ért a rubrikákba, ami azért jelentős tartalom, mert „a pap különös és elsődleges befolyással van a külsődleges istentiszteletre”.⁹⁸² Sailer tehát itt még nem egy önálló, sajátos tárggyal

⁹⁷⁷ Sailer és Winter között számos liturgikus kérdésben egyetértés mutatkozott (nemzeti nyelv használata, a pap és hívők kooperációja a liturgiában, az eukarisztia közösségi vonatkozásainak hangsúlyozása stb.) és nagyra tartotta kollégájának a liturgikus megújulást szorgalmazó fáradozásait, de a „felvilágosult vallás” ügyében mutatkozó nézeteltérések miatt azonban a landshuti egyetemi templomban Winter temetésekor (1814) mondott gyászbeszédében meglehetősen távolságtartó megfogalmazásokat használt. ld. SW 38,145. ld. továbbá FUNK, Ph., *Von der Aufklärung zur Romantik*, 7-8, 40.

⁹⁷⁸ A lelkipásztori teológia III., 61-212 rész foglalkozik liturgikus kérdésekkel.

⁹⁷⁹ PT I., 1-4.

⁹⁸⁰ PT I., 5.

⁹⁸¹ uo. 4.

⁹⁸² PT III., 61.

rendelkező szaktudományt művel, hanem egy hivatáshoz és egy konkrét képzéshez kötött pasztorális résztudományt. Az így létrejött képzésnek azonban hangsúlyos középpontja a „tisza istentisztelet megteremtése”, mely hasonlóan az imakönyvéhez – a szókratika módszere szerint – a felesleges és hamis sallangok levágásával kezdődik. A liturgia tisztaságának előmozdításához elsődlegesen szükséges a bevezetés a rubrikák világába, de ezek magyarázatán keresztül a hallgatókkal az egyes liturgiák mélyebb értelmét is meg kell ismertetni. Sailer lelkipásztori teológiájában az egyházi élet gerinceként kap hangsúlyt az egyházi év egésze, az egyes liturgikus időszakok és bennük a kiemelt jelentőségű ünnepek. Az évközi időszak középpontjában a vasárnap megszentelése állt.⁹⁸³ Ebben a liturgia által képezett keretben helyezi el a lelkipásztorokat illető igehirdetési köteleltséget: az igehirdetés által vigyék közel a néphez az egyes időszakok és ünnepek értelmét. Ezzel Sailer megtette tulajdonképpeni lépést, hogy magát a liturgiát állítsa a figyelem középpontjába, amelyhez az igehirdetés megújítását is kötötte. Sailer ezzel ennek célját elsősorban abban látta, hogy a nép a liturgiákon megértő részvétellel tudjon részt venni. A megértő részvételt általános követelménynek tartotta, tehát a megértés nem csak szentmisére, hanem szentségek és szentelmények ünneplésére is érvényes. Ennek megfelelően a nagyobb közösségi megmozdulások középpontjába is a liturgia kerül (körmenetek, zarándoklatok), azokat úgy kell megszervezni, hogy a figyelem az imádságról és liturgikus alkalmakon való részvételtől el ne terelődjön. Ennek érdekében Sailer – Winter professzorral együtt – a nemzeti nyelv alkalmazását elengedhetetlennek tartotta.

A liturgiát és a liturgikát illető második jelentősebb epizód az 1811-ben megjelent *Neuen Beiträge zur Bildung des Geistlichen* munkája, melynek két kötetében papság helyes képzéséről olvashatunk – számos esetben apró részletekbe menően – értekezést. Ebben a műben sem tudományelméleti kérdéseket tárgyal, hanem a papság képzésének és továbbképzésének sokrétű témájáról van szó. A cél szorosán összefügg a papságreform-religioreform tematikával, Sailer egyházépítő célja ebben az esetben is a papság reformja kapja az első helyet, őket kell a vallás élő tartóedényeivé és orgánumává tenni. Amit a Szentírás holt betűként tartalmaz, azt az egyházon belül a papságnak a Szentlélek világosságánál kell élővé tenni.⁹⁸⁴ Amennyiben a liturgia az egyház életének olyan döntő eleme, mely élő-külső-látható módon bemutatja a holtat-belső-láthatatlant, annyiban a liturgika egy olyan tudomány, melyet lényegileg össze kell kapcsolni magával a

⁹⁸³ PT II., 208, 253, 399, 406. Ennek megfelelően a vasárnap megszentelésének témáját a *Handbuch der christlichen Moral* 2. kötetében már külön tárgyalja. ld. 338-343.

⁹⁸⁴ PT I., 193.

liturgiával. A liturgika tudománya valódi célját – hogy élő írásokat, a vallás élő tartóedényeit kialakítsa – csak ezek lényegi egységének sértetlen fennállása mellett érheti el. Ebben a követelményben egyszerre sűrűsödik egy tudományelméleti kérdés, valamint kinyilatkoztatás-religio témaköre. A liturgia és a liturgika annyiban térnek el egymástól, mint emennyire a religio-tematikában a külső a belsőtől eltér. A liturgika önálló tudományos diszciplínaként csak abban az esetben határozható meg, ha előzetesen meghatározzuk a liturgia fogalmát. A „mi a liturgia?” kérdést Sailer szisztematikusan három szinten bontja ki, de ezt a sémát is – hasonlóan más témák tárgyalásához – gyakran figyelmen kívül hagy: 1.) minden liturgia szintje; 2.) a keresztény liturgia szintje; 3.) a katolikus liturgia szintje. Az első szint eszköze az értelem, ezért az emberi értelem oldaláról kérdezve vár választ a kérdésre, mely így hangzik: a liturgia a szent művészet.⁹⁸⁵ Sailer a definitív meghatározást August Wilhelm Schlegel felfogásából kölcsönzi⁹⁸⁶, amiről Sailernek ugyanerről a témáról 1808-ban mondott akadémiai beszéde tanúskodik.⁹⁸⁷ Az értelem válasza a liturgia mibenlétéről elárulja, hogy annak két része, egy belső és egy külső oldala van. A külső liturgia feladata, hogy megjelenítse a belsőt, hogy aztán onnét visszahatva a belsőre, oda megerősítően és éltető módon térjen vissza. Az értelem szerint ez a körmozgás minden liturgia alapelve és életelve, ezért meg kell hagyni ezen természetes mozgásterében. A liturgia bármilyen célirányos szűkítése, eszköziesítése, a politikára, a tiszta moralizálásra, a humanizmusra vagy a felvilágosodásra, eltorzítja a liturgiát, azt lényegi mivoltában rombolja le.⁹⁸⁸ Az értelem horizontján kérdezve és a konkrét válaszokból adódó gyakorlati következményeket korekritikai polémiaiával vázolja fel a szerző.⁹⁸⁹ Az értelem szintjén a liturgia és liturgika alapelvét így összegzi:

„A vallási intézményeket, és csakis ezeket, melyek az örök értelem törvényei vagy legalább is az örök értelem törvényeinek megfelelnek, mint ilyeneket kell elfogadni, melyek azzal a lényegi alkalmassággal rendelkeznek, hogy a vallás életét külsődlegesen kinyilatkoztassák és a vallás életének kinyilatkoztatása által, azt fenntartsa, erősítse és növelje ott, ahol az már megtalálható, ébressze és teremtsen újjá a befogadóképesség mértéke szerint ott, ahol az még nem található meg.”⁹⁹⁰

A második szinten – a keresztény liturgia szintjén – már a kinyilatkoztatásból vett elvekből indul ki a szerző és arra keresi a választ, hogy a keresztény hit horizontján hogyan

⁹⁸⁵ NB I., 111, 155, 171, 190, 270.

⁹⁸⁶ Romantika alakja a *Bund der Kirche mit den Künsten* című költeményében a vallás és a művészet eredeti egységét fogalmazza meg.

⁹⁸⁷ PROBST, M., *Gottesdienst in Geist und Wahrheit, Die liturgische Ansichten und Bestrebungen Johann Michael Sailers* (Studien zur Pastoralliturgie 2.), Verlag Friedrich Pustet, Regensburg 1976. 152k., 176.

⁹⁸⁸ NB II., 252.

⁹⁸⁹ NB II., 265-266.

⁹⁹⁰ NB I., 259.

értelmezhető a liturgia. A liturgia és a liturgika második lényegi komponensét a külső és belső egységesítéséből, a kereszténység centrális eszméiből emeli ki.

„a keresztény istentiszteletnek semmi más célja nem lehet, mint hogy a kereszténységet a maga igazsága és szelleme szerint részben kinyilatkoztassa, részben pedig éltesse; ennek értelmében minden keresztény liturgia és liturgika legelső alapelvét így lehet kifejezni: minden keresztény intézmény a keresztény közösségekben, és csakis azok, melyek az egyetlen, igaz és örök keresztény vallás szellemisége szerint képesek az Istenbe vetett hitet Krisztusban és az emberiség Krisztus általi regenerációját kinyilatkoztatni, és ezen kinyilatkoztatás által ugyanazt a hitet és ugyanazt a regenerációt a keresztény lelkekben mindenütt fenntartani és elősegíteni.”⁹⁹¹

Sailer nézetében a liturgia és a liturgika a kereszténység legbelsőbb értelmének kifejezésére hivatottak, melynek gerinctartalma a regeneráció isteni szándéka, az emberiség újraegyesítése Istennel.

A saileri metodika harmadik – a katolicizmus – szintjén sem lehet más választ adni a feltett kérdésre, mint hogy katolikus liturgia is a bukott emberiség regenerációjának alapelvére épül. Ez az alapelv – az egész kereszténység egy és ugyanazon alapelve – melyet a katolikus liturgia a maga teljes formájában kinyilatkoztat:

„Mivel a tanítás ez: Isten Krisztusban – a világ üdvössége, a kereszténység alaptanítása, és mivel az emberiség regenerációja az isteni, örök életre a műalkotások műalkotása, a kereszténység centrális karakterét hordozza: így katolikus istentiszteletekben nem más válik bemutatottá, hanem a kereszténység egy és ugyanazon alaptanítása és egy és ugyanazon centrálkarakterre, melynek bemutatása nem eszközölhet más hatást, mint ennek az alaptanításnak világosabb szemléletét és új lendületet a műalkotások műalkotásának előmozdítására. Mivel az egész kereszténység lelke az emberi nem kiengesztelése Istennel és az emberi nem újjáteremtése az isteni életre: ezért a katolikus liturgiának ezt kell kinyilatkoztatnia és ezen kinyilatkoztatás által éltetnie.”⁹⁹²

A liturgiával kapcsolatban az *Offenbarung* szó gyakori használatából egyértelműen kitűnik, hogy Sailer az Egyház korszakát a kinyilatkoztatás időszakának részeként értelmezi és fogja fel. Az isteni egyetemes üdvözítő akarat adekvát módon azonban nem tanításokban – ugyan ezek releváns elemek – jelenik meg és „közvetítődik” az Egyház által, hanem szoros értelemben véve Jézus Krisztus szavainak és tetteinek az Egyházban fennálló permanenciája által. Az Egyház ezért is lehet Sailer számára Isten élő orákuluma, mivel az Egyházban önmagában a Jézus Krisztus által meghirdetett és az apostolokba átmenő Isten Ország, azaz maga a religio áll fenn. Az emberi nem kiengesztelése Istennel – és ennek teljes, Jézus Krisztusban megtörtént kinyilatkoztatása és az általa megvalósuló

⁹⁹¹ NB I., 270.

⁹⁹² NB I., 278.

teljes regeneráció – eminens módon az eukarisztia ünneplésében marad permanens módon kinyilatkoztatott az Egyházban:

„Mi a szentmise a maga lényege szerint?

A mise nem más, mint:

- 1.) annak a csúcsonak a megjelenítése, amit Isten Krisztusban véghezvitt az emberiségért, az emberiség kiengesztelődésének bemutatása Istennel;
- 2.) annak a csúcsonak a megjelenítése, amit az emberiségnek az Istenért kell megtennie – az emberiségnek Krisztusban fel kell áldoznia magát Istennek;
- 3.) annak a csúcsonak a megjelenítése, amivé az emberiség válhat és válnia kell, eggyé válhat és eggyé kell válnia Istennel;

A szentmisében tehát bemutatottá válik a hittanítás teljessége, az erkölcsi tanítás teljessége és mindenek beteljesülése.

Mert a tanítás ez: Isten kiengesztelte önmagával az emberiséget – minden hitigazságot magában foglal;

a tanítás pedig: az embernek fel kell áldoznia magát Krisztussal, át kell adnia magát az isteni akarat teljességére – minden erkölcsi tanítást magában foglal;

ez a tanítás: az emberiség Krisztus által ismét egy lesz Istennel – kifejezi minden dolog beteljesülését.

Mi a szentmise a maga liturgikus méltósága szerint?

A szentmise a maga lényege és fogalma szerint azt tette gyakorlattá, amihez méltóságban más vele össze nem hasonlítható; mert a szentmise bemutatja

a kereszténységet;

Krisztus Egyházát;

Istent és az emberiséget.⁹⁹³

A szentségek teológiájának alapelveit *Grundlehre der Religion* című munkájában találhatjuk meg a legösszefüggőbben, jóllehet ezekről műveiben számos helyen értekezik.⁹⁹⁴ Sailer először is kritériumokat állít fel a szentségek isteni eredetének megvilágításhoz, hiszen ezeknek isteni eredetűeknek kell lenniük, amennyiben a bukott ember regenerációját hivatottak szolgálni. A szentségek isteni alapításának alapvető kritériumait úgy adja meg, hogy ezeknek meg kell felelniük: 1.) a testi-léleki természetnek; 2.) az emberiség igényeinek, mely csak az érzéken keresztül nevelhető az érzékfelettire; 3.) az Egyház lelkének; 4.) harmonizálnia kell minden más emberi közösség szellemiségével.⁹⁹⁵ Ezek a kritériumok a Jézus alapította szentségekben mind maradandóan teljesülnek, ezért alkalmasak is arra, hogy az embert a közvetített kegyelem által megújítsák.⁹⁹⁶ Valójában a szentségek – látható jelekként – a Szentlélek tevékenységét képezik le és hatékonyságuk is éppen ebből adódik:

⁹⁹³ NB I., 284.

⁹⁹⁴ A szentségek teológiájának saileri értelmezéséről ld. PROBST, M., *Gottesdienst in Geist und Wahrheit, Die liturgischen Ansichten und Bestrebungen Johann Michael Sailers* (Studien zur Pastoralliturgie 2.), Verlag Friedrich Pustet, Regensburg 1976., 28k., 127k., 142.

⁹⁹⁵ GdL², 308.

⁹⁹⁶ uo. 310k.

„az újjá teremtés Krisztus Egyházában kezdődik és folytatódik, azon élő tagok által, akik egyes Krisztussal, és az Ő szellemében tevékenykednek, valamint a szentségek által, melyek mindazt, amit Krisztus Lelke láthatatlanul művel, azt látható alakban közlik.”⁹⁹⁷

A szentségekről így megfogalmazott alapelv a saileri teológiai rendszer egészében teljes koherenciát biztosít a religio-értelmezés, az ekkleziológiai felfogás és a szentségek között.

XVI.5. Az erkölcsi tanítás a lelkipásztori gyakorlatban, hangsúlyai és a speciális erkölcs

Az egyházi tanítási praxis Sailer számára nem vethető össze más tanítási formákkal, mivel ennek forrását Jézus Krisztusban jelöli meg. Ez nem csak a felvilágosodás korában vagy egy korszakban jelent attól eltérő speciális tanítást, hanem történelem egészére nézve Jézus tanítása egyszerűen „más”.⁹⁹⁸ Ez az erkölcsi tanítás az apostolok nyomán sajátosan egyházi, azaz pásztori és testvéri tanítás, mely nem valamiféle humánus-felvilágosult jószágra, vagy holt erkölcsi imperatívuszra épül, hanem a beteljesülés ígéretére az Isten Országában.⁹⁹⁹ Ennek az erkölcsi tanításnak alappilléreit a következő sorrendbe szedve adja meg:

1.) az isteni akarat alapelve;	5.) a halhatatlanság alapelve;
2.) az ember istenképiségének alapelve;	6.) Isten és Krisztus megdicsőítésének alapelve;
3.) a Krisztus-hasonlóság alapelve;	7.) Krisztusnak és Isten Országának alapelve;
4.) az emberbarátság alapelve;	8.) az emberi szívhez intézett kérdés alapelve;

A keresztény erkölcs alapelvei közül kettőt (6.-7.) különösen is kiemel, és egyéb elveket is összegző tartalmuk miatt, jelentőségteljesnek nevez anélkül, hogy az alapelvek egységét megbontaná. A „Isten és Krisztus megdicsőítésének alapelve” azért jelentős, mert ennek az elvnek az egyház közösségében élő hívő ember élete a maga egészében alárendelődik.¹⁰⁰⁰

Sailer ennek nyomatakául Pál apostol több levelére egyszerre hivatkozik, melyekben a keresztény élet és maga a morál Jézus Krisztus személyéhez, az egyház láthatatlan fejéhez

⁹⁹⁷ uo. 244.

⁹⁹⁸ vö. HchM I., 44. Sailer egyébként is a jézus erkölcsi tanítását az emberiség erkölcsi eszmélődésnek egészéből is kiemeli, mivel az nem az értelemre, nem *senus communis natrae*-ra épít, hanem ezek fölött van, ezekhez viszonyítva „höhere Offenbarung” – ként áll. Mindez pedig áll: a 1.) a tanítás tartalmára 2.) a tanítás módoszatára; 3.) a tanítás sajátosságaira. uo.

⁹⁹⁹ Erre a sajátosságra Kant elképzeléseivel szemben utal, hasonlóan a *Vernunftlehre* 1796-os kiadásának harmadik kötetének címlapján a képíráshoz: „A csillagok fölöttem, a törvény bennem, az Evangélium pedig mellettem.” 1817-ben a jézusi tanítás specialitásaiból kiindulva ez a kritika így hangzik: „Die Moral Christi und seiner Apostel ist einzig in ihren Anweisungen, denn sie weiset den Menschen nicht etwa an ein todtes Soll in unsrer Brust, sondern...” HchM I., 60.

¹⁰⁰⁰ HchM I., 51.

fűződik.¹⁰⁰¹ A „Krisztusnak és Isten Országának alapelve” sajátos szintetikus tartalma miatt kap hangsúlyt, amit röviden így vázol:

„Ez a legjobban egyesítő alapelv, mert ez önmagában egyesíti a.) az emberi természet két, mindent magával ragadó, a jóság és jólét után törekvő ösztönét; b.) minden antropológia két legfontosabb részét, a kötelességet és a boldogságot, vagyis azt, hogy mit kell tennünk és hogy mit remélhetünk; c.) vallást és erkölcsöt; d.) a két szélső értéket, az időt és az örökkévalóságot, a földet és az eget, a harcot és a győzelmet.”¹⁰⁰²

Sailer ezen a ponton a moral ekkleziális karakterét rajzolja fel, olyan erkölcsről beszél, mely a láthatatlan religio értelmében Jézus Krisztusból forrásokozik, a látható religio értelmében pedig a Summus Pontifex¹⁰⁰³, végső soron pedig a Corpus Christi Mysticum birtokában van. Pusztán a modern korból származik a találmány „...nevezetesen, egy morál ötlete, mely az ateisták számára is használható volna.”¹⁰⁰⁴ Sailer ezen a ponton élesen reflektál a korszellemi áramlatokra és visszaállítja a morál teonóm jellegét, melyről valójában a kinyilatkoztatás teljességéből merítve, mint élő religio és orákulum, kizárólag az Egyház nyilatkozhat. Mivel valójában az Egyház mindennapi életéről, az általános igehirdetés tartalmáról van szó, Sailer ezért is tartja a papnevelést fontosnak, nehogy a religio látszata alatt egyfajta ateista és lélektelen etika uralja el az Egyházat és a társadalmat. A pásztoroknak hirdetniük kell az erkölcs tökéletes formáját, Jézus Krisztus követését, Jézus tanítása szerint pedig az „élő religio tartóedényeinek” szavára a nyájnak hallgatnia kell. Az egyháztagnak funkcióinak koherens komplementaritásáról Sailer több helyütt is beszél, így a laikusok az „igazság barátai”¹⁰⁰⁵, a klerikusok pedig „Krisztus eszközei”¹⁰⁰⁶, együttesen pedig annak a belső tapasztalatnak tanúi, hogy Isten a történelemben igazmondó. Ez jelenti az Egyház látható egységének dinamikáját, itt van jelen a megvalósult kinyilatkoztatás „teljes bizonyossága” és annak „biztosított alkalmazhatósága”.¹⁰⁰⁷ A bukott emberiség, minden individuumot átfogó újraegyesítésére – a teljesen bizonyos hit talaján és a gyakorlati alkalmazhatóság garanciájával – csak az Egyház képes.¹⁰⁰⁸ Mivel Isten üdvösségi terve minden embert magában foglal, az embereket, úgy ahogy vannak (Menschen, wie sie sind), ezért a *Handbuch der christlichen*

¹⁰⁰¹ uo. Sailer itt egyszerre hivatkozik az Efezusi, Filippi és Kolosszei levelekre.

¹⁰⁰² uo. 52.

¹⁰⁰³ vö. GdL² 508-509.

¹⁰⁰⁴ Einleitung 28., 29., 32., 33., 36.

¹⁰⁰⁵ vö. pl. a teljes Vernunftlehre címzését. Laikusok apostoli munkájaként kifejezetten említi és „az élő áthagyományozás”-ra szólítja fel őket 1812 őszén Svájcban, ahol vendégként prédikált. A lelkipásztorok mellett a „jeder Freund der heiligen Sache” kifejezéssel őket szólítja meg. ld. *Predigten bei verschiedenen Anlässen* III. (=WW 36), 35k., továbbá PT I., XII.

¹⁰⁰⁶ Számos helyen, pl. NB I., XV., 195.

¹⁰⁰⁷ vö. GrL² 509.

¹⁰⁰⁸ Biographie II., 381-382.

Moral harmadik kötete kizárólag speciális erkölcsöt tartalmaz. Sailer olyan oldalról tárgyalja az erkölcsi életet, hogy mindenkit érintsen:

- 1.) a minden polgárra kiterjedő erkölcsi kötelességek (*Moral des Staates*);
- 2.) a minden hívőre kiterjedő erkölcs (*Kirchen-Moral*);
- 3.) a család-erkölcsi vonatkozások (*Familien-Moral*).

Ezen a felosztáson túl pedig a szituatív lelkipásztori szempontokat tarja szem előtt, melyekkel még közelebb léphet az egyes emberek konkrét életállapotához és hivatásához azért, hogy a speciális tanítás egyre személyre szabottabb kézvezetést biztosíthasson. Ezen a ponton egybe olvadnak az erkölcsoteológiai és lelkipásztori tanítások, és további bölcsességi- és aszketikus tartalommal egészülnek ki.¹⁰⁰⁹

XVI.6. A tulajdonképpeni katolikus erkölcsi tanítás jellemvonása

A speciális erkölcsi tanítás az erkölcsoteológiai kézikönyvben igyekszik a hívők konkrét élethelyzetéhez közelebb lépni, és egyre inkább az individuális pástorkodás kap hangsúlyt. Ugyan teológiai közhelynek tűnhet a kijelentés, hogy Sailer tanításának egészében elsődlegesen a kinyilatkoztatás lecsapódásainak – melyek minden hívő számára tiszta forrásokat jelentenek – tulajdonít jelentőséget, minden egyéb tanítás – legalább is logikailag – csak az után következhet. A dogmatikát vagy az erkölcsi tanítást így „pusztán” a második sorban vonultatja fel, ami az iskolás teológia kortárs követőinek szemében zavaró szálka volt. Sailer lelkipásztori törekvése kezdetektől fogva – írásos munkái is erről tanúskodnak – a források megszerettetésére irányult, a Szentírás és az atyák műveinek napi olvasását ajánlotta. Mivel Sailer legérettebb munkájának az erkölcsoteológiai trilógia számít, éppen ezért ebből kiindulva lehetséges a legteljesebb választ kapni arra a kérdésre, hogy Sailer vajon miként értelmezi a tanítások hierarchiáját, mi élvez primátust az isteni és apostoli kereszténységben belül és a források tartalmát kibontó diszciplínák milyen szerepet játszhatnak, és mi lehet ezek konkrét célja a hívők életében? Az emberi értelemről szóló műveiben az értelem használatához – a megismeréshez, mely az emberi élet sokrétűségébe ágyazottan lassan lépkedve halad előre – olyan kettős imperatívuszt állapított meg – a figyelmességet és a hűséget – melyek eredetükben kívül esnek az értelem tevékenységén. Ezért Sailer a kezdetektől fogva egyébként is ragaszkodik a tanításban a komplex emberi nevelés felfogáshoz, mert annak valódi címzettje mindig az emberi személy a maga egzisztenciájában. Üdvösségtörténeti szempontból értelmezve az emberi egzisztenciát a hitről szóló tanításban – a *Zentralblick in das Wesen des Christentums* –

¹⁰⁰⁹ HchM III., 225-292.

annak lényegi jellemzőjeként a betegséget nevezi meg. Az ember a maga Istentől elesett állapotában beteg, ezért orvosra van szüksége.¹⁰¹⁰ Így gyógyszerek lehetnek „az igazság, a kötelesség, az egyéni szükségletek szerint”, mert ezek a megszentelődés útját jelentik.¹⁰¹¹ A beteg emberiség egyedeinek Istentől szánt orvossága maga a religio.¹⁰¹² Az orvos-hasonlatot összefoglalóan és összekapcsolva a *timor Domini* erényével, mint a bölcsesség útjának kezdetével, így foglalja össze: „Az Isten félelme az orvosság, az Isten szeretete maga az egészség!”¹⁰¹³

Sailer példaként is kiemeli és nevezi az erkölcsi tanítást gyógyszernek¹⁰¹⁴, mely a bűntől sebzett embert a teljes megtérés felé vezeti, mert valójában „minden keresztény tanítás” erre a célra irányul.¹⁰¹⁵ A kinyilatkoztatást az egyházi tanítói tevékenység két szinten – elméleti és gyakorlati – bont ki és ad tovább, de minden szint Alfája és Omegája maga Jézus Krisztus. A tanítások célja az, hogy a Szentlélek segítségével maga Jézus Krisztus szívbeszállt kinyilatkoztatásként, vallásként, egyetemes orvossággént¹⁰¹⁶ megjelenjen. Az egyházi tanítást és igehirdetést vizsgálva a *Blicke des heiligen Paulus in den Tiefen der Weisheit* című munkájában¹⁰¹⁷ teszi fel a kérdést Sailer, hogy az egyházi közösségben ki a tanító és a prédikátor, és ki a hallgató Jézus Krisztus szerint? Válasza szerint mindketten az örökkévalóság szavaival foglalkoznak, ami az igazságot közvetíti az életbe, az igazi nevelést szolgálják, ami minden igazi tudomány egyetlen tárgyát képezi. Az egyházi tudományok és minden egyéb tudomány is valójában az örökkévalóság igéit művelik és csak abban az esetben nevezhetők igazi tudományoknak, amennyiben az embert az örökkévalóságnak nevelik. Ezek szerint a tudományok mintegy sajátos hierarchiátlanságban állnak egymás mellett, mindegyik ugyanazon céllal – a maga specifikuma szerint az örökkévalóság szolgálatának gyakorlati funkciójával – rendelkezik.

¹⁰¹⁰ A betegség-orvos-orvosság kifejezések lelkipásztori- és erkölcteológiai műveiben fordulnak elő a leggyakrabban. Krisztus orvosi alakban jelenik lelkipásztori teológiájában. PT II., 39., 41., 151. stb. Majd Szent Pál apostol és Barnabás is hasonló alakban jelennek meg, akik a bölcsesség elvei szerint nem „a beteg kedvéhez igazodva hirdették” az evangéliumot, hanem „szükség” szerint. A Jézusról szóló tanítás minden formája (még a gyermekek hitoktatása is) az orvosság analógiájaként jelenik meg Mt 10,14-re az alábbi formában hivatkozva: Ha valaki benneteket és tanításotokat nem fogadja be, hagyjátok ott a házat, vagy a várost, és rázzátok le a port a lábatokról. PT II., 274-275. Gyógyszerként szerepelnek az isteni erények (HchM I., 274; HchM II., 295; PT II., 250.) és a timor Domini (uo.), valamint az alamizsna és a testvéri szeretetnek a felebarát szenvedéseit enyhítő tettei (HchM III., 56., 248.). A gyóntató feladata orvosságot adni a megtérő embernek (PT II., 404.)

¹⁰¹¹ HchM I., 403. (=WW 13).

¹⁰¹² Sailer a Mt 7,21-et (Nem jut be mindenki a mennyek országába, aki mondja nekem: - Uram, Uram! Csak az, aki teljesíti mennyei Atyám akarátát.) az orvosi tevékenység képében értelmezi. „Az orvos neve nem tesz egészségessé, de még csak az orvos sem, ha a gyógyszert nem veszed be.” PT I., 132.

¹⁰¹³ PT I., 176.

¹⁰¹⁴ HchM I., 88.kk.

¹⁰¹⁵ PT II., 283.

¹⁰¹⁶ Az „Universalarznei” kifejezést használja a PT II., 283.

¹⁰¹⁷ =WW 27, 258.

Magát a kinyilatkoztatást azonban az emberi megértés módja és az emberi tevékenységek már eleve specifikus formákba öntik:

„IX. Ennek a tiszta, örök, mérhetetlen életnek (Isten életének) befogadása, vagy az ember legbelsőbb öntudatában elfátyolozva – koncentrálnálódhat, vagy a tudományokban, művészetben stb. felfedve – expandálódhat.”¹⁰¹⁸

Ebből kiemelve a hitről szóló tudomány specifikumát meglepő rövidezséggel a mutatja be:

„X. Amit Isten feltár és felfed – ami szavakba önthető, az a hit-tan tartalma.”¹⁰¹⁹

Jóval hosszabb magyarázattal fejti ki az erkölcsi tanítás funkcióját, melyből három pont teljeséggel visszaadja Sailer felfogását:

„XI. Ha az emberi léleknek halandó porhüvelyében (az ember, ahogy most létezik) a tiszta, örök, mérhetetlen életnek (Isten életének) kifejezett hasonlóságává, élő képévé kell válnia: úgy nem elegendő, hogy számára az Isteni, az Örök feltárul; azt meg kell érintenie, magához kell ragadnia, és magában és önmagán kívül újramintáznia kell.

XII. Ahogy a hittudomány az Istenit, az Örökkévalót feltárja, úgy lehetséges egy olyan tanítás is, ami bennünket arra vezet, hogy az Istenit, az Örökkévalót, megérintsük, magunkhoz ragadjuk, és magunkban és magunk körül újramintázzuk.

XII. Ami bennünket arra megtanít, hogy az Istenit, az Örökkévalót, megérintsük, magunkhoz ragadjuk, és magunkban és magunk körül (önmagunk belsőjében és a nyilvános életben) újramintázzuk, morálteológiának nevezzük.”¹⁰²⁰

Sailer a dogmatika és az erkölcsstan egyetlen és közös céljával illusztrálja azt, amit egyébként a tudományok egyetlen és közös céljáról elgondolt:

„XVI. A morálteológiának közös a tárgya a hittannal: az Isteni, az Örökkévaló; a hittan kifejti azt, annak kinyilatkoztatásában, a morál annak belső újramintázásait tanítja a lélek-szemének, és a külsőledleges újramintázások láthatóvá tételét az emberi-szemeknek.”¹⁰²¹

Sailer az isteni kinyilatkoztatás vonalán jut el a tudományok és a teológiai szaktárgyak üdvösségtörténeti szerepének bemutatásához, amely számára csakis a religio teljes valóságának, a belsőnek és a külsőnek együttes művelése lehet. Az erkölcssteológia ebben a folyamatban egyértelműen gyakorlati orientációt kap. Az erkölcssteológia arra hivatott, hogy képessé tegye az embert a belső világában megfogant kinyilatkoztatás külső láthatóvá tételére. Ami „emberi szemek” számára láthatóvá válik, annak kell a szemlélők

¹⁰¹⁸ HchM I., 86.

¹⁰¹⁹ uo.

¹⁰²⁰ uo.

¹⁰²¹ uo. 87.

belsejében a kinyilatkoztatás új csíráit elültetni, ezzel a transmissioval folytatódik – napról napra¹⁰²² – a történelemben tovább a Logosz útja a végső beteljesedésig. Sailer „napi munka”-felfogása már misztikájának az eredőpontja, az elrejtettből, a belsőből külsővé váló religio másokban ismét belsővé, rejtetté válhat. A külső és a belső közti állandó összjáték, mely valójában a Logosz útja, mely a vallásos ember napi keresztthordozásával, Krisztus követésével azonos.

XVI.7. Exkurzus – a szakrális művészetek megújulása

A már idézett schlegeli költemény¹⁰²³ az Örökre irányuló reflexióban a Mennyeinek jelszerű és tárgyi manifesztálásában a józan romantika jegyében ígért szolgálatot az Egyháznak.¹⁰²⁴ Schlegel a művészetet már nem a kereszténység transzszubsztanciációjaként fogja fel, vagy a transzcendentális objektivitás és az immanens szubjektivitás kanti szakadékának hézagöltőjeként, hanem, mivel „Apollo parnasszusi kora” már „régén megsemmisült”, azok most megérdemelt helyükre, az „Egyház ölébe” kerültek. Az Egyház az igazság őreként képes a művészi alkotásokban az igazság- és az időfelettség karakterét felfedezni, ezért Schlegel az Egyházban a művészetek patrónusát pillantja meg. Sailer még ugyanabban az évben az egyik akadémiai beszédében veszi fel – elhatárolódva Schleiermacher dualizmusától és a kinyilatkoztatás racionalista értelmezésétől – a Schlegel által felkínált szolgálat fonalát és egyedi nézetben fejezi ki a művészet sajátos feladatát: a művészet a láthatatlant látható formában kifejező orgánus.¹⁰²⁵ Mivel Sailer már a liturgiát is „szent művészetként” fogta fel, melyben a belső vallás kinyilvánul, ezért a vallást illetően a művészeteknek is – azonos természetük lévén – szerepük van a vallási életben: a látható művészi alakok és formák visszahatnak az emberi belsőre, hogy ott a belső vallásosságnak új erőt adjanak és növekedését elősegítsék. Ezért Sailer a vallás és művészetek között fennálló szövetség szükségszerűségéről beszél:

„A vallás a művészettel szövetségben áll, mely nem véletlenszerű, nem is volt előre megbeszélve, hanem szükségszerű, lényegi, amely nem ma, nem is tegnap jött létre, hanem örök.”¹⁰²⁶

¹⁰²² A saileri szóhasználatban „napi munka” (Tagewerk) a belsőnek a látható formátumban történő külső megjelenítésének folyamatát jelenti, amivel Kol 3,2-4-ben jelzett „elrejtettet” magyarázza. [Ami ott fön van, arra legyen gondotok, ne a földiekre. Hiszen meghaltatok, és életetek Krisztussal el van rejtve az Istenben. Amikor majd Krisztus, a mi életünk megjelenik, vele együtt ti is megjelenetek dicsőségesen.]

¹⁰²³ uő. *Der Bund der Kirche mit den Künsten*, 1808.

¹⁰²⁴ Vö. KOHLÄUFL, M., *Das „höchste Kunstwerk” – die Verhältnisbestimmung von Kunst und Religion bei August Wilhelm Schlegel, Friedrich Schleiermacher und Johann Michael Sailer* in *Von Aresing bis Regensburg* 299-304, 300.

¹⁰²⁵ NB I., 243. továbbá vö. *Von dem Bunde der Religion mit der Kunst*. Eine akademische Rede, gehalten vor den Lehrern und Studierenden der Universität Landshut im Jahre 1808. in NB I., 161-176.

¹⁰²⁶ uo. 164.

Mivel Sailer a vallást azonos természetűnek tartja a művészettel, része a „szent művészetnek”, ezért az Egyházhhoz és a kereszténységhez kapcsolódva a művészetek is részt vesznek a regeneráció művében, ezért „az egyesülés orgánumai”¹⁰²⁷. A „szent művészet”¹⁰²⁸ részeként egyesítik az elbukott embert Istennel és a betegen civakodó emberiséget az egyetlen látható Testbe gyűjtik.¹⁰²⁹ Az egyházi élet intézményesített és közösségi formái, jelesül a liturgia, a belső vallásosság kinyilvánulásának orgánuma, csak bizonyos előzetes feltételek szükségszerű teljesülése mellett gyakorolható, melyek:

- „1.) egy közösség, amely számára
- 2.) bizonyos személyek, akik
- 3.) épületekben vagy kijelölt helyeken,
- 4.) meghatározott formában, melyek szerint
- 5.) a kitűzött időben – a (belső vallás) kinyilvánul.”¹⁰³⁰

A szakrális művészet ezen feltételek teljesüléséhez járul hozzá azzal, hogy a maga módján adott kinyilatkoztatással – tehát nem iskolás jellegű tanítással – élteti a belső vallásosságot és támogatja a „szív egészséges moralitásának” helyreállítását.¹⁰³¹ Az egyén regenerációját csak a tévedésektől megfosztott művészet képes helyesen szolgálni, mert az ember maga is műalkotás, egyrészt az Isten képére van formálva, ezért egy az Istennel,¹⁰³² másrészt pedig mert az apostoli hagyományból merítve a kegyelem által újjászületve és újjáalkotva igazi műalkotás.¹⁰³³ Ebből adódik, hogy az Egyház maga, a műalkotások műalkotásaként fogható fel, mivel Isten gyermekeit, akik maguk is műalkotások egyetlen testbe, egyetlen műalkotássá rendezi:

„A szépművészeteknek ez a csodája nem a legnagyobb csoda... Mert, amikor számtalan vallásos ember, akiknek élete egyéneként is pompás műalkotás, nevezetesen a szeretet, a béke és remény élő bemutatása, amikor ennyi tag egyetlen testet alkot azokból, akiket a szeretet lelke megelevenített, mindannyiukat az egy béke megerősített, mindannyiukat az egy reménység emelt fel: ez magától is szembeszökő, hogy a vallás (Religio) Egyházként – a vallásos emberek közösségében – bemutatva, minden műalkotások

¹⁰²⁷ uo. 166.

¹⁰²⁸ „Ha már most a vallásosság élete az első műalkotás és a vallásos emberek közössége, az egyetlen test pedig az egyes tagokból felépítve a műalkotások műalkotása: úgy az is nyilvánvaló, hogy a szépművészetek, amennyiben a vallás orgánumaiként szolgálnak, melyet maguk is kinyilatkoztatnak és erősítenek, csakis az egyetlen szent művészet kibontakozásai lehetnek és csak is a vallásos életből születhetnek és nem képesek magasabb szintű műre, mint a szentek közössége és nem is vezethetnek magasabbra a vallásos egyének egy szent testbe gyűjtésénél.” NB I., 276.

¹⁰²⁹ Sailer a liturgia meghatározásánál később is (1811) tárgyalja a művészi alkotások szerepét a liturgikus térben. A festmények, képek és szobrok elhelyezése a liturgikus helyeken nem ellenkeznek az értelemmel, hanem megfelelnek a liturgia belső törvényeinek. ld. NB I., 265kk.

¹⁰³⁰ NB I., 245.

¹⁰³¹ uo. 97.

¹⁰³² HchM I., 86.

¹⁰³³ GL² 476, 526-527.

műalkotásának kell lennie, mert teljessége számtalan műalkotásnak, melyek mindnyájan egyetlen egészet alkotnak.”¹⁰³⁴

XVII. Összegzés és kitekintés

Johann Michael Sailer életművének bemutatásában ki kell térni annak szubjektív oldalára, és onnét kiindulva lehet feltérképezni annak külső írásbeli lecsapódásait. Sailer személyes belső szándéka a „legjobb igazság” hűséges keresésére, annak befogadására, belső feldolgozására és elsajátítására irányult, és innét – bensőségességből kiindulva – az Egyházban az áthagyományozás szándékával tette közkincsé teológiai nézeteit. Ugyanakkor azokat a valóságokat is fel kell tüntetni, melyekre Sailer tanítása a „legjobb igazság” történelmi hordozóiként és permanens módon velünk élő forrásaiként rámutat. A saileri műben a két oldalt összeillesztve először az idők teljességében a beteg emberiség orvosát, Jézus Krisztust, a megtestesült Logoszt találjuk, a Szentlélek eljövetele utáni időszakban pedig az Egyházat. Sailer célja Logosz útjának bemutatása a felvilágosodás „felülmúlhatatlan” időszakában a kezdetektől a beteljesedésig, annak hírüladása, hogy a Logosz, aki az Atya szívének kimondott gondolata, egyszer és mindenkorra hangzó Szó: a létezők alapja az emberi tapasztalati megismeréshez viszonyítva, boldog létteljesség az emberi akaratra nézve, és magasabb kinyilatkoztatás az emberiség életére nézve.

Tanításának főbb tételeit pontokba szedve az alábbi megfogalmazások adhatók:

1. Az emberi értelem a teremtésben képes felismerni Isten műveit, a dolgok és az általuk alkotott rend kinyilatkoztatást hordoznak. Ennek biztos felismerése hosszú folyamaton keresztül és számos tévedéssel valósul meg, az egyes ismeretek pedig sokszor csekély biztonsági fokkal rendelkeznek. Az ismeretek bizonytalansága nem csak a teremtés „túláságosan halk szavából” származik, hanem az értelem fényét gyengítő áteredő bűn okozta „betegségből” is.
2. A tapasztalatszerzés és az ép emberi értelem meggyőződése az történelmen átívelő hidat jelent: a *sensus communis naturae* arról tanúskodik, hogy a látható világ a láthatatlannak, a szelleminek a szimbóluma. Míg a szellemi valóság a végső valóságot, addig a látható, a végső előttit, az utolsó előttit jelenti, ezért ezek szorosan egymáshoz tartoznak. A hit ténye mindig a *sensus communis naturae* részét képezte, ezért a hitet az emberiség sohasem tartotta az értelemmel ellenkezőnek. Amennyire Isten nem keveredik a kozmosszal, úgyannyira nem is választható el tőle.
3. A filozófiai értelem az igazság megismerésének forrásai között az utolsó helyen szerepel és szerepét tekintve a pontos fogalmiság kidolgozása és a fogalmak „hadrendjének”

¹⁰³⁴ NB I., 275-276.

megállapítása. Abból merít, amit az ember a tapasztalat, a hit és a *sensus communis naturae* alapján, már előzetesen igaznak tart. A művelt értelem a teológia tudományában az ancilla szerepét tölti be azzal a céllal, hogy a kinyilatkoztatás tartalmát az emberi megértés számára egyre pontosabb fogalmiságban rendszerezve kifejtse.

4. Az embert testi-szellemi mivoltában eleve adott belső igényekből kiinduló törekvések jellemzik. Az ember a maga belső igényei szerint törekszik az igazságra, a jóságra és a boldogságra. A belső törekvések maradéktalanul csak az ős-igazság, ős-jóság és ős-szépség elveszíthetetlen birtoklásának állapotában érik el céljukat, mely egyben az ember beteljesült állapota is. Ezek az emberi törekvések a célkövetés érdekében felsőbb regulatív elvre, a két részből álló értelem vezetésére szorulnak: egyrészt a megismerésére, ez az igazságra irányuló rész, másrészt a lelkiismeretnek az irányítására, ami az értelem jóra irányuló része. Az emberi értelem két része nem magától, nem a természettől, hanem a Logosz általi teremtettségéből adódóan magukban hordják az igazság és a jóság ős-mintáját.

5. Az embernek a nevelés és az önnevelés folyamatai által kell eljutnia értelmének használatára. A „igaz megismerésének” a forrásaiból merítve a megismerés folyamatában el kell jutni a meggyőződöttség állapotára, mely minimalizálja az idegen, és maximalizálja a saját tudást, ezzel eljut az értelem saját paradoxonjához: a teljes megtérés folyamatában el kell halnia önmaga számára, hogy új életet nyerjen Isten önközléséből, melynek teljessége a Názáreti Jézusban adott.

6. Isten életének közlése az emberiséggel a világ világosságának, a Názáreti Jézusnak személyével és tanításával új korszakba lépett. Ő az igazi Felvilágosító, aki személyében hordozza az Igazságot, a Jóságot, a Boldogságot és a Szépséget. Az Ő tanítása – melyet apostolainak átadott – nem tudományos elvekre épített dogmatika, nem parancsokba vagy pontokba szedett erkölcs volt, nem is metafizikai tanítás, hanem az Atya igaz vallása, azaz religio. Jézus mennybemenetelekor – Aki ettől kezdve a centrum unitatis invisibile – adott parancsot tanítványainak az Isten Országáról szóló tanítás továbbadására, mely a Szentlélek eljövetelekor kezdődött meg, amikor az apostolok Péter vezetésével ugyanazt a jézusi tanítást hirdették, és hirdeti az Egyház ma is, egészen a történelem végezetéig.

7. Az Egyház történelmében ugyanannak a Léleknek a munkája folytán a hitről szóló tanúságtételek lecsapódásaiként hiteles „tükörképek” keletkeztek (a Szent Hagymány és a Szentírás), ezekben tekintve mindenki megismerheti a „szent és apostoli” kereszténység tanítását. Figyelembe véve az emberi megismerés folyamatait és határait a „tükörképek” értelmezésének történelmi folyamatában mindenkor a Summus Pontifexnek – aki a centrum unitatis visibile – kijelentése érvényes.

8. Az Egyház – Krisztus Titokzatos Testének – küldetése Jézus küldetéséből forrásokból, aki Jó Pásztorként az Istentől elszakadt emberiséget újra visszavezette Istenhez, az Atyához. Ez a pásztori küldetés a történelemben az apostolok, majd az ő utódaik által, Péter és az ő utódai vezetésével folytatódik.

Az Egyház lényegi küldetésének, az egyetlen pásztori küldetés megvalósulására irányul – az emberiség tagjainak egyesítése Istennel és egymással – minden tanítás, a szentségi élet, az imádság és az elmélkedés, a jótékonyági cselekedetek. Minden egyházi tevékenység – elsődlegesen a liturgia – a „belső” kinyilatkoztatására irányul, hogy tapasztalható, külső formát öltve visszahasson, ébressze, erősítse és éltesse a „belső”. Mivel ennek eszközei legteljesebb mértékben az Egyházban vannak meg, ezért az Egyház természete ugyanebben a mértékben felel meg a vallásának.

9. Az Egyház, az élő belső és külső vallás látható közösségeként, küldetésének megvalósításában a társadalomban sajátos identitással, ebből kifolyólag önállósággal és szabadsággal rendelkezik. A klerikusok feladata öröködni a küldetés megvalósulása fölött és a hiteles forrásokból merítve az Egyház szándékai szerint – függetlenül az előítéletektől és a társadalmi körülményektől – kinyilvánítani, áthagyományozni azt a hitet, ami az apostolokba a Názáreti Jézusból „ment át”.

10. Az emberi teonóm természet (értelem, lelkiismeret) az istenképiséget hordozza, ezért önmagában is műalkotás, a kegyelem szerint élők pedig az Egyházat alkotják, ami a műalkotások műalkotása, mely az élő vallás megtestesüléseként láthatóvá teszi azt, ami az Atya szívében rejtve volt és Jézus Krisztus által megvalósult.

Sailer életműve túlmutat saját korának keretein, így munkásságát a jövőre vetítve is értelmezni lehet. Néhány korábbi speciális kutatásban ez már megtörtént – a liturgika és a liturgia értelmezésében (Manfred Probst), vagy dogmatikai szempontból értelmezve, mely a Sailert az I. Vatikáni Zsinat előmunkásának tekintette (Karl Eschweiler).

Sailer munkássága több pontjában is az I. Vatikáni Zsinatot előkészítő folyamat részeként fogható fel, de ezekben a pontokban is figyelemmel kell lenni a saileri kortörténeti „érdekeltségekre” és vitákra. Munkássága az I. Vatikáni Zsinatra előre vetítve az alábbi pontokban összegezhető:

1. A teremtés és gondviselés ténye a saileri rendszer egyik tengelyét jelenti. Az I. Vat. Zsin. megfogalmazásait Isten „önállóságát” és függetlenségét illetően (a világtól tárgyilag és lényegileg különböző)¹⁰³⁵, valamint kapcsolatát a teremtéssel – cselekvő

¹⁰³⁵ DH 3001.

gondviselésként (Isten gondviselése által oltalmazza és kormányozza)¹⁰³⁶ – lényegi részét alkotja a teizmus és panteizmus, valamint racionalista koráramlat elleni saileri érvelésnek. Az Isten megismerése a zsinati tanításban a „műveiből”¹⁰³⁷ történik, Sailer a teremtést Isten személyes „cselekményeként” fogja fel, művei magukon hordják alkotójuk kézjegyét. Teremtéstana hangsúlyozottan Logosz-centrikus, a gondviselésről szóló tanítása pedig felöleli az az antropológiát, a krisztológiát, az ekkleziológiát, a pneumatológiát, a misztikát és az eszkatológiát. Amit az ember az érzéki és értelmi megismerés útján megismerhet, az Sailer számára mindig a teremtés – a Logosz egy realpresens helye – egy darabja, azt sohasem lehet „Ding an sich” absztraktumként felfogni. Amennyiben az emberi értelem egyáltalán valamit megismerhet, akkor a megismerésben mindig a Logosz realpresens manifesztációját fogadja be. Sailer folyamatosan tartja a *gratia praesupponit naturam* alapelvet – sehol nem ad a hagyományos értelmezéstől eltérő magyarázatot – ezért a teremtést magát Istennek emberhez írt gyöngybetűs leveleként értelmezi, melyhez minden egyéb magasabb kinyilatkoztatás (höhere Offenbarung) csatlakozik. Isten olyannyira nem keveredik a kozmossszal, mint amennyire el sem választható attól.

2. A többször is átdolgozott *Vernunftlehre für Menschen, wie sie sind* minden kétséget kizáróan az Isten megismerhetőségét tanúsító teológiai munka, melyben eljut az Istent befogadó értelem fogalmához (gottvernehmende Vernunft) és ezzel az emberi értelem valódi céljának és természetének megállapításához. Tanítása teljesen egybecseng a „...Deum, rerum omnium principium et finem, naturali humanae rationis lumine e rebus creatis certo cognosci posse...” zsinati kijelentéssel.¹⁰³⁸ Sailer megtartja a megismerés eltérő rendjeit, a természetes megismerés útját inkább a *Vernunftlehre* tartalmazza, míg a természetfeletti rend inkább a *Glückseligkeit* című munkájában kap nagyobb hangsúlyt.

3. A saileri teológiai rendszer „Glaube und Vernunft conform finden!” alapelve azonosítható mindazzal, amit az I. Vatikáni Zsinat a teremtésről és a kinyilatkoztatásról, valamint a hit és az értelem viszonyáról tanít.¹⁰³⁹ A zsinati tanításban az emberi értelem tevékenysége „tárgyi szinten”¹⁰⁴⁰ két rendben bomlik ki, a természetes ész „Isten műveit” fogadja be, míg a másik a kinyilatkoztatott „misztériumok”¹⁰⁴¹ befogadására és feldolgozására irányul.

¹⁰³⁶ DH 3003.

¹⁰³⁷ DH 3004.

¹⁰³⁸ DH 3004.

¹⁰³⁹ DH 3015-3018, 3020.

¹⁰⁴⁰ DH 3015.

¹⁰⁴¹ uo.

4. A Zsinat által megfogalmazott elv, azaz „az ész és a hit egymással soha ellentétben nem lehet ... amennyiben helyes módon alkalmazzák őket ... a tudomány Urától erednek, kegyelme segítségével el is vezetnek hozzá”¹⁰⁴² mint pl. a tudományok és a művészetek. Az *Ecclesiae chatholicae de cultu sanctorum doctrina* valamint a *Fragment von der Reformationsgeschichte der christlichen Theologie; ein philosophisches Gespräch von einem Weltpriester* című saileri munkák tartalma erre a zsinati tanításra mutat, amennyiben maga a tudás és a hit is a Logoszhoz kapcsolódik – azaz valódi tudás és valódi hit – nem ellenségesek az Egyház küldetésének céljaival.

5. A Zsinat megfogalmazta a tévedhetetlenség dogmáját: „amikor a római püspök „ex cathedra beszél [...] minden keresztény pásztoraként [...] egy-egy hitbeli vagy erkölcsi tanítás az egyetemes Egyház számára kötelező...”¹⁰⁴³ A Zsinat a római püspök különös pásztori felelősségét fogalmazta meg hit és erkölcs dolgában, őriznie és hirdetnie kell azokat az igazságokat, melyek az emberiség örök javait hordozzák. Az Egyháznak a pápa személyében koncentrált tévedhetetlenségéről adott zsinati kijelentés tartalma kifejezetten megtalálható Sailernél, de ez rendszerének egészéből logikailag is következik. A logika vonala a religio, a biblikus pásztor-kép, a transmissio és az egyház fogalmán át vezet és mutat rá a tévedhetetlenség üdvösségtörténeti szükségszerűségére. Sailer a kinyilatkoztatás egészét a religio fogalomban összegzi, mely a Názáreti Jézus Krisztus személyében felülmúlhatatlanul, megváltoztathatatlanul és tökéletes módon jelent meg, az apostolokba transzmittált, a pünkösdi események után az apostoli kollégium – később utódaik – ezt a vallást ugyanolyan attribútumokkal hordozzák a történelemben. Ebből következik, hogy az Egyház maga az élő religio, az apostoli hit élő tartóedénye, a juhok pásztora, mely természetéből adódóan a belső religio-t külső, látható religio-vá teszi. Az apostolok utódainak és a klerikusoknak, a teljes hierarchiának Jézus tanítása szerint az Egyház egészén belül pásztori hivatala van, az isteni kinyilatkoztatás igazságaival kell vezetni a népeket a regeneráció útján. Sailer már az egyik legkorábbi művében – a Clemens Wenzeslausnak írt körlevelében – komplementer formában értelmezi az ide mutató jézusi tanításokat, mely a szerzőjének fiatal kora ellenére rendkívüli tisztaságú biblikusan megalapozott egyháztant tartalmaz. Sailer – némileg függetlenül magától a körlevél műfajától – meglehetősen nyersen fogalmaz:

„...mivel Jézus megparancsolta a bárányoknak, hogy hallgassanak a pásztorokra, nem de mindjárt azt is megparancsolta a pásztoroknak, hogy

¹⁰⁴² DH 3019.

¹⁰⁴³ DH 3074.

nyissák ki a szájukat a keresztény közösségekben, és adják elő azt, amit hallani kell!...”¹⁰⁴⁴

Mivel ez a tanítás a beteg emberiség regenerációjának Istentől szánt – átadott és elfogadott, átadandó és elfogadandó – gyógyszere, ezért tévedhetetlensége logikailag is szükségszerű.

6. A kinyilatkoztatás, a Szentírás, a Szent Hagymány, az Egyház viszonyában Sailer a Tridenti Zsinat alapján gondolkodik, de gondolkodásmódját és a szemléletének horizontját korszellemi adottságok határozzák meg. Ahogy az első Vatikánum a Tridenti Zsinatra hivatkozva ismétli, hogy „a természetfeletti kinyilatkoztatás ... írott könyvekben és azon meg nem írt hagyományokban foglaltatik, amelyeket vagy magának Krisztusnak az ajkáról vettek át az apostolok, vagy a Szentlélek sugalmazása folytán az apostolok által mintegy kézről-kézre adva jutott hozzánk.” Sailer a Szentírást és a Szent Hagymányt „forrásnak” és „tükörnek” nevezi. „Forrás” praktikus értelemben véve annyit jelent, hogy a hívő ember számára ezek azok a források, melyekből biztosan a természetfeletti kinyilatkoztatás javait merítheti; „tükör”, mivel ezekben ténylegesen leképeződik a természetfeletti kinyilatkoztatás. A kettő között a zsinati határozatok nem állítanak fel elsőbbségi vagy fontossági sorrendet. Ezt ugyan kifejezetten Sailer sem teszi, de az Egyház megalapozásánál a religio szemszögéből a Szent Hagymánynak tulajdonít időrendi és logikai elsőbbséget. A tévedés lehetőségét a religio fogalmával kapcsolatban – mivel az közvetlenül Jézustól származik – eleve kizárja, majd a Pünkösöd utáni időszakban a Szentlélek örökös tevékenységéből adódóan kapcsolja ki.

A saileri életmű másik, a még távolabbi jövőre vetített értelmezési horizontja a II. Vatikáni Zsinat tanítása lehet, jóllehet ebben az esetben már meglehetősen nagy időintervallum átugrásáról van szó. Ennek ellenére a két tanítás néhány pontja, és a mögötte álló szándékok, megfeleltethetők egymással:

1. A saileri egyház-felfogás egyértelműen az Egyház és a hit történetiségét hangsúlyozta, ezért az I. Vatikáni Zsinat után a tévedhetetlenség dogmája kapcsán kialakult „történelmietlen” és „metafizikai” egyházfelfogással, mely a jó és igaz Egyházon kívüli jelenlétének részleges tagadását is magában foglalta, aligha békíthető ki. Sailer felfogása közel áll az Egyházzal szóló dogmatikai konstitúció szemléletével, ehhez néhány jelentősebb pontot kiemelve a saileri tanításból:

¹⁰⁴⁴ *Hirtenbrief seiner Churfürstlichen Durchlaucht des Hochwürdigsten, Durchlauchtigsten Fürsten und Herrn Clemens Wenceslaus, Erzbischof zu Trier und Bischof zu Augsburg, an die Seelsorger des Augsbürgischen Kirchensprengels, Eine Übersetzung, Augsburg, gedruckt und zu finden bey Joseph Simon Hueber unser lieben Frau Thore 1784, 17.*

- Sailer hangsúlyozza, hogy a keresztség szentsége Isten új népének, *Isten új társadalmának* alapja és kapcsa¹⁰⁴⁵, ahogy az Egyház maga is Krisztus által létrehozott új nép.¹⁰⁴⁶ A LG szerint Isten határozott szándéka, hogy az embereket „népként” – közösségi mivoltuk szerint – akarja a beteljesedésre elvezetni. A LG 9. arra hivatkozik, hogy az új népet olyan tagok alkotják, akik „az élő Isten ígéje által romolhatatlan magból születtek újjá (vö. *IPt 1,23*), nem testből, hanem vízből és Szentlélekből”. A LG 9.-ben messiási nép fejeként jelenik meg Jézus Krisztus, akit Sailer az új társadalom életének láthatatlan középpontjaként fedez fel. Az élő centrumból származik a nép új élete, amelyhez a tagok elsősorban a teológiai erényeken keresztül kapcsolódhatnak. A megtestesülésből a keresztség által új élet jelent meg a történelemben, mely emberi belső adottságként a láthatatlan vallást jelenti.

- Sailer a láthatatlan, belső vallást *vándor jellegben* értelmezi, így válik számára tapasztalhatóvá. Ez a folyamatosan kiteljesülő belső egység Istennel, egyben mindig egy egy további lépést is jelent a tökéletesebb felé. A vándor karakterben Sailer valójában az ember örök életére irányuló halandóságát és mulandóságát látja, ahogy ezt gyászbeszédei is mutatják.¹⁰⁴⁷ A LG 9. az Egyházat – a Jézusba vetett hit és Szentlélek ajándékainak következtében – egységes és szakramentális karakterű vándorló népnek nevezi, mely a történelemben – belépve minden nép körébe, az emberek életébe – látható válik a föld minden részén.¹⁰⁴⁸ Ez a látható egység, Sailer felfogásában csak addig marad egység és marad látható, amíg a tagok a kettős természetű centrum unitatis-hoz kapcsolódnak. A LG 9.-ben hasonló megfogalmazást találunk erről: „...az Úrtól megígért isteni kegyelemből meríti az erőt, hogy a testi gyöngeségben meg ne fogyatkozzék tökéletes hűsége, hanem megmaradjon Ura méltó menyasszonyának, és a Szentlélek hatására szüntelenül megújuljon mindaddig, amíg a kereszt által el nem jut a fényre.” Sailer számára ez a tagok látható, megvalósuló egységét és kooperációját jelenti, mely együttes és közös erőfeszítés a „nagyobb világosság elnyerésére”. Sailer műveiben – főleg az előszavakban, a dialógus formában írt műveiben és proklamációs füzetekben – kezdettől fogva a testvéri gesztus képeit használja. A néha erőltetettnek tűnő „ahhoz így szólok: testvér” vagy „annak a kezemet nyújtom” kifejezések azonban nem véletlenek. Sailer kérdése a felvilágosodásra

¹⁰⁴⁵ GL² 496.

¹⁰⁴⁶ „Jóllehet bármely időben élő és bármely nemzetből származó ember kedves Isten előtt, ha féli őt és teszi az igazságot (vö. *ApCsel 10,35*), mégis úgy tetszett Istennek, hogy az embereket ne egyenként, minden társas kapcsolat kizárásával szentelje meg és üdvözítse, hanem néppé tegye őket, mely Őt igazságban megismeri és szentül szolgál Neki.” LG 9.

¹⁰⁴⁷ Az emberi testet „Wanderrock”-nak, vándorköpenynek nevezi. Ezzel szemben áll a lélek halhatatlansága és Istentől szándékolt kegyelmi beteljesülése.

¹⁰⁴⁸ uo.

(Aufklärung ist ein Abstractum?) a kereszténységre is vonatkozik: ha a kereszténységnek nincsenek (nem lesznek!) apostolai, ha a belső vallás a népek és az emberek életében nem válik külsővé, láthatóvá, akkor már csak egy absztraktum lehet. Az Egyház tagjai az igazság és az üdvösség útján látható formában, egymás közös támogatásában kapcsolódnak egymáshoz, mindez elsősorban a tagok és a centrum unitatis visibile látható egységét jelenti.

A teljes egyezőség miatt külön kiemelhető a LG 8. pontjában található „subsistit” kifejezés, mely Krisztus Egyháza és a Katolikus Egyház viszonyára vonatkozik.¹⁰⁴⁹ Sailer két fogalomnak – a „Darstellung” és a „bewirken” – egybekapcsolásával azt tanítja, hogy Krisztus Egyháza a maga optimális mértékében a Római Katolikus Egyházban „áll fenn”. Nagyon közel kerül az Egyház szentségi jellegének megállapításához, de azt még fel nem ismerve csak burkoltan, pusztán tételeinek „logikája” állítja. Sailer ezen a ponton – elérkezve saját határához – megmarad az organum-határon belül, a fennálló Egyház küldetése szoros értelemben véve csak a kereszténység centrális eszméinek kontextusában (Zentralidee) értelmezhető és magyarázható (a tanítás fóruma). Ehhez szorosan kapcsolódik – a papnevelés körüli vitában és a lelkipásztori teológiában kidolgozott – a hierarchia küldetésének és feladatainak értelmezése, amely a sacerdos Christi képen csúcsosodik ki, és megfeleltethető a PO – a Szentlélek kenetével szentségi karakterrel pecsételi meg a papok lelkét, s általa hasonlónak lesznek a Pap Krisztushoz, úgyhogy már Krisztusnak, a Főnek személyében cselekedhetnek – kijelentésével.¹⁰⁵⁰ Ide kapcsolható a világi krisztushívők feladata is.¹⁰⁵¹ Az egyetemi hallgatóságnak tartott előadásában a laikus résztvevők számára hangsúlyozza, hogy jó szakemberré csak akkor válhatnak, ha először jó emberekké válnak. A szaktudás hordozója hivatásának megvalósításában is a maga erkölcsi habitusa szerint cselekszik, ezért a szakképzésben is elengedhetetlen a teljes értékű emberi fejlődés.¹⁰⁵²

¹⁰⁴⁹ „Haec Ecclesia, in hoc mundo ut societas constituta et ordinata, *subsistit in Ecclesia catholica*, a successore Petri et Episcopis in eius communione gubernata, licet extra eius compaginem elementa plura sanctificationis et veritatis inveniuntur, quae ut dona Ecclesiae Christi propria, ad unitatem catholicam impellunt.” [Ez az Egyház e világban mint alkotmányos és rendezett társaság a Péter utóda és a vele közösségben élő püspökök által kormányzott *katolikus Egyházban létezik*, jóllehet szervezetén kívül is megtalálható az igazságnak és a megszentelésnek több eleme, melyek mint Krisztus egyházának saját ajándékai, a katolikus egységre sarkallnak.]

¹⁰⁵⁰ PO 2.

¹⁰⁵¹ A LG 31-ben „indoles secularis” [világi karakter] kifejezést Sailer az „igazság barátai” megfogalmazásban fogja fel. A laikusok a világban azzal válnak felvilágosítókká, hogy a mindennapi körülmények között az Igazság szerint cselekszenek.

¹⁰⁵² A modern világban VI. Pál pápa vált a teljes értékű emberi fejlődés apostolává, amikor *Populorum progressio* kezdetű enciklikájában a világ fejlődését ehhez az elemhez kötötte és ebben alapozta meg. ld. PP 6-42. pp.

2. Sailer a kinyilatkoztatás természetét illetően koherens szemléletben értelmezi Isten önközlését, mely Jézus Krisztusban elérte a tetőpontját. A DV 4. p. világosan leszögezi, hogy „már semmiféle új nyilvános kinyilatkoztatást nem kell várnunk a mi Urunk Jézus Krisztus dicsőséges eljöveteleig”.¹⁰⁵³ Ennek fennmaradása és áthagyományozása a történelemben – a „tükrökben” és a „forrásokban”, azaz az Apostoli Hagyományban és a Szentírásban megragadva – az Egyház feladata. Sailer éppen a hagyomány és a Szentírás értelmezése kapcsán jut el a tévedhetetlenség szükségszerűségéhez, azaz az Apostoli Hagyomány, a Szentírás és a Tanító Hivatal egységéhez. Az élő vallás apostoli mintáit, melyeket Jézus Krisztustól kaptak, belső vallásként a Szent Hagyomány és a Szentírás tartalmazza, míg az Egyház maga életre váltva és kifejtve ezeket, már külső vallásként mutatja be a világnak. Mindez – Sailer műveiben a *Vernunftlehre* tartalmának, aszketikus műveit is ide kapcsolva – megfelel annak, amit, a II. Vatikáni zsinat a DV 10. p. megfogalmaz: „... Tanítóhivatal nem Isten szava fölött, hanem annak szolgálatában áll, csak az áthagyományozottat tanítja, amennyiben ezt a Hagyományt isteni parancs alapján, a Szentlélek vezetésével áhítatosan hallgatja, szentül őrzi, hűségesen kifejti, és a hitnek ebből az egyetlen letéteményéből meríti azt, amit Isten kinyilatkoztatásként, hogy higgyük, élénk ad.”¹⁰⁵⁴

3. Sailer teológiai módszere kifejezetten dialógikus és pasztorális irányultságú módszer. Azért tárgyalja a teológiai témákat a teizmus-krisztianizmus-katolicizmus szintjein, mert ezek mindegyike egy sajátos társadalmi kört is „kijelöl”. Így a teizmus szintjén minden ember megszólítható, a krisztianizmus szintjén találhatók a keresztény felekezetek tagjai, a katolicizmus szintje pedig a világegyházban egyesülő tömegek közege. Míg az első szint a misszió, addig második az ökumené – az egyetlen keresztség és hit közösségének¹⁰⁵⁵ – szintje. Sailer elsősorban az evangélikus körökkel – „...köztük és a katolikus Egyház között mind a tanítás és a fegyelem dolgában, mind az Egyház szervezetét illetően több eltérés van, ami nem kevés, s olykor súlyos akadályt jelent a teljes egyházi közösség útjában; az ökumenikus mozgalom ezeket az akadályokat akarja leküzdeni...”¹⁰⁵⁶ – kijelentés szellemében dialogizál. Sailer hangsúlyozottan, a világgal is dialogizáló gyakorlata valóságában abban a szellemben folyik, amit a GS 40-45. pp. az Egyház és világ viszonyáról már pusztán a szerkezetében is megfogalmaz. Sailer számára az Egyház nem

¹⁰⁵³ DV 4.

¹⁰⁵⁴ vö. DV 10.

¹⁰⁵⁵ „Mindazonáltal akik a keresztségben megigazultak a hitből, Krisztus testének lettek tagjai,¹⁰⁵⁵ jogosan ékesíti tehát őket a keresztény név, s a katolikus Egyház gyermekei méltán ismerik el őket testvéreiknek az Úrban.” UR 3.

¹⁰⁵⁶ uo.

pusztán reflektál a világra, vagy saját helyzetére a világban, hanem benne él és benne teszi láthatóvá mindazt, ami a vallás teljessége, azaz „ami ő maga és amit hisz”¹⁰⁵⁷.

4. Sailer liturgia értelmezése korát felülmúló, messze előremutató eredményekre vetíthető. Mindez a vallás fogalmának, a kereszténység centrális eszméinek, a centrum unitatisnak együttes értelmezéséből indult ki, melyek a „belső-külső” formális sémáját konkrét tartalommal töltik meg. Ezek értelmében a liturgia egyházi tevékenységként kinyilatkoztatás karakterű, ennél fogva szoros értelemben véve az emberi nem regenerációjára irányul.¹⁰⁵⁸ Sailer szemlélete a liturgiáról közel kerül – ahogy ezt az írásai a liturgia reformjáról, az imakönyvei, a gyűjteményes patrisztikus olvasókönyvei is tükrözik – a Sacrosanctum concilium bevezetésében megfogalmazott programhoz, ahol majdhogynem a saileri szókészletet találjuk meg.¹⁰⁵⁹ A dokumentum 2. pontja a liturgia értelmezésének megalapozáshoz az Egyház természetére utal, mely a saileri centrum unitatis kettős természetével azonosítható.¹⁰⁶⁰ A komoly erőfeszítések ellenére az Egyház történelmi küldetésének – „orgánium” és „orákulum” – értelmezését illetően nem jut egységes szemléletre. Az A és az O pontok közötti íven az emberi nem regenerációjának eszközeit nem tudta egyetlen „folyamatossággá” összekapcsolni¹⁰⁶¹, jóllehet munkásságának lényegi elemeit a leghitelesebben zsinati szóval foglalhatjuk össze.¹⁰⁶²

Ezek az értelmezések azért mutathatnak fel ilyen magas fokú belső koherenciát és időtállóságot, mert mindezeket egyetlen pontból, a kettős természetű centrum unitatis-ből eredeztetni és logikailag ide is vezeti vissza. A középpont pontos kitűzésével és természetének meghatározásával tudott olyan egyértelmű dogmatikai alapot teremteni, mely metodikailag biztosította és eszközszerűen is alkalmas volt a felvilágosodás

¹⁰⁵⁷ DV 8.

¹⁰⁵⁸ „...Amit pedig az apostolok áthagyományoztak, tartalmazza mindazt, ami Isten népének szent életét és hitének gyarapodását szolgálja, s így az Egyház a maga tanításában, életében és istentiszteletében megőrökíti és az összes nemzedéknek továbbadja mindazt, ami ő maga, és mindazt, amit hisz.” DV 8.

¹⁰⁵⁹ A SC 1. a zsinati célkitűzésről: „azt a célt tűzte maga elé: hogy a keresztény életet a hívőkben napról napra gyarapítja, a változásnak alávetett intézményeket korunk szükségleteihez jobban alkalmazza, mindazt, ami a Krisztusban hívők egységét előmozdíthatja, támogatja; és mindazt, ami mindenkinek az Egyház ölébe való meghívására szolgál, megerősíti...”

¹⁰⁶⁰ „...a legnagyobb mértékben hozzásegít ahhoz, hogy a hívek életükkel kifejezzék és másoknak megmutassák Krisztus misztériumát és az igaz Egyház sajátos természetét; tudniillik, hogy egyszerre emberi és isteni, látható, ugyanakkor láthatatlan javakban gazdag, buzgón tevékenykedik és elmerül a szemlélődésben, jelen van a világban...” SC 2.

¹⁰⁶¹ Sailer felfogásának „határáról” pl. PROBST, M., *Definitionsversuche von Liturgie und Liturgik bei Johann Michael Sailer*, 349.

¹⁰⁶² DV 8. „...Ez az apostoloktól származó hagyomány a Szentlélek segítségével az Egyházban kibontakozik: egyre teljesebb lesz az áthagyományozott dolgok és szavak megértése, részben a hívők elmékedése és keresései folytán, akik a szívükben el-elgondolkodnak rajtuk (vö. Lk 2,19.51); részben a tapasztalt lelki dolgok benső megértéséből; részben azok igehirdetéséből, akik a püspöki utódlással együtt megkapták az igazság biztos karizmáját is. Az Egyház ugyanis a századok folyamán állandóan az isteni igazság teljessége felé tart, míg csak be nem teljeseznek benne Isten igéi.”

áramlatainak teológiai átvilágítására (vizsgáljatok meg mindent!) és azokban rejlő kincsek kiaknázására (a jót tartsátok meg!). Sailer a „korforduló szentje” elnevezést azért méltán kaphatta meg, mert a felvilágosodás korfordulóján képes volt egy olyan új teológiai módszert kidolgozni, mely egyben a katolicizmus korfordulóját is jelentette. Választhatta volna a korábbi demonstráló utat, hiszen megfogalmazása szerint „Leibniz-cel, Wolfal, Stattlerrel megnyílt a demonstráló iskola”, de éppen arra számított, hogy minden demonstrációval szemben újabb ellenérvek vonulathatók fel. Ezért Sailer számára a demonstrációk végeláthatatlan sora azt a veszélyt rejti magában, hogy az egyházi tevékenységben az Isten Országáról, Jézus Krisztus személyéről, a hitről és az üdvösségről szóló igehirdetés elsikkad a tudományos perlekedésben. Ő ezért a demonstrációs iskola helyett az egyház dogmatikai önvizsgálatának útját választotta, melyen az ember és az Isten közös „sorsa” tárult fel. Ennek a középpontjaként találja meg Sailer a *centrum unitatis*-t, mely isteni és emberi egyszerre, olyan középpont, amihez az összes történelmi valóság körének sugara kötődik. Valójában ugyanezt tette II. Vatikáni Zsinat is *Lumen gentium* kezdetű dogmatikai konstitúcióban azzal a célzattal, hogy az Egyház minden tagja újra felismerje eredetét, küldetését, feladatait, és missziós szándékkal újra felmutathassa a világ világosságát.

A saileri teológia-művelés örökös üzenetének tekinthető a tiszta források őrzését és feltárását. Minden történelmi korszakban támadhatnak olyan szellemi áramlatok, melyek babonás módon nagyobb hatékonysággal kecsegtetve ezeket leváltani óhajtanák. Sailer aszketikus élete a tiszta források üzenetének akadálymentes haladására irányult, azt szerette volna, ha ez az üzenet teljesen belakja a szívét. A rendszeres imaélet és elmélkedések, a belső és külső vallásosság tervezett és kitartó ápolása adott neki és őrizte benne a pásztori érzéket. Az emberi értelmes mivolt számára pusztán olyan metafizikai-lényegi adottság, melyet fejleszteni, nevelni és megtisztítani szükséges, működését a helyes irányba kell terelgetni. Az ember arra hivatott, hogy elérje értelme igazi használatát, rátaláljon a Logosz názáreti alakjára, aki egyedül képes az emberi életet és az emberi életközösséget megújítani. Felfogásában minden embernek ki kell szabadulni az előítéletek, a privát hitek és „dogmák” világából és a helyes vallás, a teljes megtérés útjain, el kell eljutnia ahhoz a döntési ponthoz, amikortól önmagát az Egyház szolgálatára szenteli. Az igazság keresése a testvéri közösségben, a párbeszéd másokkal, Isten titkainak alázatos feltárása a mindennapi életben, jobban érdekelte, mint bármilyen iskolás- vagy

hitvita.¹⁰⁶³ A „térdelő teológia” útján haladva vált Isten és az Egyház hiteles tanújává a bajor területen és a svájci katolikus és más felekezeti körökben. Mindennapjait a már megnevezett barátja a *Krisztus követése*, a Szentírás és az atyák olvasása kísérte. Tudós, elkötelezett és alázatos tanúja volt annak, hogy Isten Krisztusban – a világ üdvösségért cselekszik.

Alakja és munkássága hatással volt a német nyelvterület későbbi jeles teológusaira, először is a Tübingeni Iskolára, majd később, azokra, akik munkáit kutatták, úgy mint Karl Eschweiler, Romano Guardini, Bernard Häring, Hans Urs von Balthasar, Walter Kasper és Joseph Ratzinger. Nagy hatása ellenére, alakját mégis homály fedi, jöllehet halálának 150. évfordulóján Szent II. János Pál pápa rehabilitálta és tanításának megismerését mindenki figyelmébe ajánlotta. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karán jelenleg egymástól függetlenül párhuzamosan folyó Sailer-kutatások, a pápai üzenetet meghallva remélhetőleg hozzájárulnak ahhoz, hogy hazánkban az egyháztörténelem feledésbe merült teológus-alakjairól lekerüljön a fátyol és munkásságukat megismerve egyre többen meríthessenek inspirációt. Minden bizonnyal azok a kutatók, akik először a doktori cím megszerzésére törekedve kutatták Sailer életútját és fennmaradt munkáit, a kutatásaikban elégséges ösztönzést nyertek arra is, hogy a munkát tovább folytatva egyre részletesebben és elmélyültebben tárják fel a múlt lelki és teológiai kincseit.

A dolgozatban felvázolt életútban feltárul az a tény, hogy Sailer nem a kör vonalán állva egyenes haladva ütközik bele annak középpontjába, hanem korának áramlataiba beágyazottan, velük szakadatlan dialógusban, egyre elkötelezettebben Krisztus és az Egyház szolgálata mellett, hosszú spirális pályát leírva érkezik meg és fedezi fel a középpontot, mint a hit és erkölcs igazi forrását. Ez a pálya keresztmetszetében sokrétű, hosszmetzetében pedig sokszor – a korának szellemi áramlataihoz igazodva – szövevényesen elágazó. Munkásságának személyes-egzisztenciális vetülete arra ösztönözte, hogy szakítson a Melchior Cano által megállapított locusokkal és váltson át – az inkább misztagógikus jellegű – egzisztencia szemléletű teológiára. A centrum unitatis saileri újrafelfedezése egyúttal egy új teológiai szemlélet és egy új teológia megszületését is jelenti (locus-teológiából a centrum-teológiába). Az új teológia nem a locusokra figyel, hanem a religio genezisét alkotó két eseményt bont ki: az első, amikor az Atya szívének gondolata (Logosz) „Názáretivé” „lett”; a második, ahogy a halász Péter, Jónás fia, hódész kapuinál is erősebb „kősziklává” változott. Sailer számára a hit demonstrációja már nem a

¹⁰⁶³ Sailert egész életében csak egyszer látták dühösnek, amikor is Matthias Fingerlos egy vizsga kapcsán hozta ki a sodrából.

stattleri tudományos nézetben „értelmes”, hanem csak az Egyház keretein belüli mindennapi életben felvállalt kereszthordozásban hiteles. A saileri hittudomány szerepe is megváltozott: a tudomány feladat nem az, hogy Istenről tételekben szóljon, hanem olyan emberi mű, amely által Isten mindenkihez szólhat. A tudományok és a religio egysége olyan egységes eszközt jelent az ember kezében, mellyel képes a maga reális világát az értelem szerint feltárni és – annak egyetlen centrumából forrásozó örök javakkal – megszentelni. A pálya végén az úton szerzett tapasztalatáról az igazi bölcsesség tanítójaként így beszél:

„Ezek a szavak egy vénember szavai, aki nyolcvanesztendősz zarándokút végén az örökkévalóság kapujában várakozva nem tud jobbat mondani, pusztán csak ennyit: „Ne szeressétek a világot, sem azt, ami a világban van, mert a világ elmúlik a maga kívánságaival együtt, de aki az Isten akaratát cselekszi, megmarad örökre.”¹⁰⁶⁴

Zárszóként álljon itt a dillingeni Sailer professzor intelme, aki 1786-ban a következő üzenetet intézte az egyetemi hallgatósághoz és a teológia mindenkori művelőiehez:

„Aki a vallás vizsgálatára képessé akar válni, az kérdezze meg legbelső világát annak színe előtt, aki látja is az ember bensőjét: csakis arról az igazságról van-e szó számomra, melyet fel akarok ismerni, el akarom hinni, meg akarom őrizni és követni akarok; amely engem jóvá, boldoggá, bölcsébbé és szentebbé tesz? ... aki minderről nem tud számot adni, hanem csak vizsgálja a vallást, pusztán azért, hogy abban hibát találjon, hogy kiáltó lelkiismeretét elaltathassa, azért, hogy vicceit és éleselméjűségét a piacra vihesse, hogy önmagának, mint az önálló gondolkodónak kijáró tiszteletet a társadalomban és a sajtóban kivívja ... az oly kevésbé alkalmas a vallás vizsgálatára, mint egy halálos beteg a frontszolgálatra.”¹⁰⁶⁵

¹⁰⁶⁴ Johann Michael Sailer (1751-1832), Regensburg püspökének utolsó körlevele az egyházmegye papságához: *a jelen időkről és az abban gyakorolt papi tevékenységről*, ld. IV. Függelék, 76.

¹⁰⁶⁵ RK 1, 16k.

Fazit

Die theologische Deutung der Aufklärung und deren praktische Einwirkung auf die Kirche ist immer noch ein diskutiertes Thema, doch deren Bewertung ist noch lange nicht abgeschlossen. In der vorliegenden Arbeit wird der Werdegang Johann Michael Sailer's (Aresing, 17.11.1751 – Regensburg, 20.05.1832), des hochseligen Bischofs der Diözese Regensburg nachgegangen, als ein Partikel der Zeit der erwachenden Aufklärung untersucht, wodurch er durch intensive Reflexion auf den Zeitgeist und durch ständigen Dialog mit den verschiedensten geistigen Strömungen seiner Zeit ein reiches theologisch-wissenschaftliches und praktisch-seelsorgerisches Erbe für die spätere Kirche im süddeutschen Raum hinterlassen hat. Obwohl, auf Grund seines Wirkens und Tätigkeit hat ihn die Nachwelt als „bayerischen Kirchenvater“ oder „Heiligen einer Zeitwende“ genannt, dennoch – trotz seiner Rehabilitation an seinem 150. Todestag am 19. April 1982 durch Papst Johannes Paul II. – ist sowohl sein Erbe, als auch seine Persönlichkeit – nicht nur in Ungarn – im Schatten geblieben. Sailer ist in der Zeit „der ungebrochenen kirchlichen Religiosität der süddeutschen Barockepoche“ geboren und aufgewachsen und durch die Auseinandersetzung mit „das Vordringen der Aufklärung bis zur Radikalität der Spätphase“ ist er ein rehabilitationbedürftiger „Kirchenvater“ geworden. Die spannungsvolle Aussage gleichzeitig weist auf Sailer's grossmütiges und kirchentreues Suchen nach neuen Wegen von Philosophie, Kirche, Glaube und auf die aussen- und innenkirchlichen hin, wohl auch auf die gesellschaftliche Verwirrung. Sailer's Erbe ist schon vielseitig untersucht worden, aber erst recht besonders nach dem II. Vatikanischen Konzil und nach seiner päpstlichen Rehabilitation. In der vorliegenden Arbeit wird im Rahmen einer „biographischen Theologie“ die Darstellung der Quintessenz seiner Theologie, versucht. Dabei – weil es hier um biographische Theologie geht – werden ständig die persönlichen Begebenheiten, seine persönliche Haltung und Spiritualität, Religiosität, welche in den früheren Forschungsarbeiten nicht in zureichendem Masse beachtet worden waren, so wie auch die pastorale und missionarische Tätigkeit in Betracht gezogen. Sailer's wissenschaftliches Erbe – die Abwechslung der Locus-Theologie von Melchior Chano durch eine ausgeprägte Zentrum-Theologie –lässt sich meines Erachtens kaum adäquat auslegen, ohne die Berücksichtigung seines persönlichen, inneren Lebensweges. Sailer kommt im aktiven Lebensalter gerade in die Zeit, als die Aufklärung die allumfassende Kritik am strengsten ausgeübt hatte. Die Zeit fällt auf die Jahre, in denen er als öffentlicher Professor Repetitor neben Professor Benedikt Stattler an der Hochschule zu Ingolstadt fungierte (1780-1781) und nach den ersten Brachjahren (1781-1784) an der

Hochschule zu Dillingen – wieder als Professor – zwei Fächer (Ethik und Pastoraltheologie) doziert hatte. Für Sailer war die Zeit nicht nur für die Vorbereitung für etwas später Aufkommendes und Grösseres da, sondern gerade in der Zeit hat Sailer die Umwälzung seines Kirchenbildes erlebt. Sailer's Konfrontation mit der realen Kirche hat dazu geführt, dass er die kirchliche Wirklichkeit auf theologischer und wissenschaftlicher Ebene auf den festen Boden des persönlichen Glaubens neu begründen und dazu die reinen Quellen knüpfen wollte. Im Schatten Benedikt Stattler's erlebte er lebensnah die unangenehmen und überflüssigen Kämpferien von Parteien der Schul-Aufklärerweisheit und gleichzeitig begegnete ihm die entfüllte, auf mechanische Handlungen eingeschränkte und falschen Auffassungen basierende Religiosität. Dementsprechend hat Sailer gleichzeitig den Kampf gegen die falsche Aufklärung und gegen die falsche Religiosität mit den „trefflichsten“ Mitteln aufgenommen, dem er auch lebenslang treu geblieben ist. Dabei zog er mit dreifacher „Ausrüstung“ zu Feld. Die erste ist die familiäre Mitgift der ernsthaft praktizierten, aufgeschlossenen und inbrüstigen Religiosität des Elternhauses; die zweite ist – eben darauf aufgebaut – die gründliche Ausbildung im Noviziat des Jesuitenordens, wo er – nach seinem Worte – „paradiesisches Leben“ in der Stimmung der „gottseligen Innigkeit“ geführt hat; die dritte stammt aus dem universitären Bereich, wo er mit voller Schärfe, den Kampf zwischen „schonungslosen aufklärerischen“ und klassischen theologischen, so wie die neuen philosophischen Ansichten, hautnah erlebte. Die drei Erfahrungsbereiche haben Sailer's Persönlichkeit tief mitgeprägt und ihn auch dazu befähigt, dass er der gesuchte Beichtvater, berühmte Prediger, gefeierte Professor, bekannte Autor, forschende Theologe, anerkannte Ökumen, und „von der Hyperorthodoxy gequälte, von der Hyperphilosophie geneckte“ bayerische Kirchenvater hatte werden können.

Vom Einfluss Benedikt Sattler's überschattet, geschieht Sailer's „Erweckung“ durch die zensorische Aufgabe der „schädlichen Gebet- und Erbauungsbücher“, woher er auf der Ebene des alltäglichen Lebens, als Nachfolge Christi, die Prinzipien für seinen persönlichen Standpunkt zu seiner Quellenkritik, Inhaltskritik, Kritik der Zielsetzungen, Mittelkritik, Moral – und Kirchenkritik, schöpfte. Sailer, als „reiner Praktiker“ der Kirche, versuchte durch die eigenen Prinzipien das alltägliche Leben seiner Epoche so zu durchleuchten und unter Kritik zu bringen, dass er die zahlreichen, nicht selten gegensätzlichen Strömungen der Aufklärung auf einen gemeinsamen Nenner mit der „höheren Offenbarung“ zu bringen wusste. Seine Teilkritiken zielten auf den christozentrischen Horizont: er benutzt erst das klassische theologische exitus-redditus

Schema, Gott ist nicht nur die Quelle der Schöpfung, sondern auch das endgültige Ziel aller Geschöpfe. Innerhalb des Schemas gilt sein Interesse aber hauptsächlich nicht nur den zwei Endpunkten, sondern zwischen den beiden Punkte fällt der Akzent auf die Zeit, auf das Leben der Geschöpfe, auf die Dynamik der Schöpfung und Offenbarung. Sailer – sehr belesen – übernimmt und benutzt zahlreiche Autoren aus der Vergangenheit, aber auch seiner Zeit. In der Entdeckung der Zeit schliesst er sich an Herder an und betrachtet die Geschichte als ungeteilte und unteilbare Ganzheit. Die Sicht wendet er auf die Heilsgeschichte bzw. die Deutung der Heilsgeschichte mit dem Ergebnis – die Äquivalenz zwischen der Zeit der Schöpfung und der Zeit der Offenbarung – an. Daraus resultiert, dass auch die Zeit der Kirche ein Teil der Zeit der Offenbarung ist, also die Selbstmitteilung Gottes, als Mitteilung des Lebens, in der Zeit der Kirche ein beständig fortdauerndes Ereignis. Dessen bewusst wendet sich Sailer an seine Zeit, und auf dieser Basis unterzog er die Aufklärung und das Kirchenleben immer wieder seiner Kritik. Die Heilsgeschichte (ab dem Schöpfungsakt bis zur Vollendung) teilt sich nach dem Zustand des Menschen in verschiedene Phasen auf: der Mensch im Originalzustand im Gesundheitszustand, nach dem Sündenfall im Krankheitszustand und die Phasen der zwei Bunde, wo die Zeit des Neuen Bundes an den vollendeten Zustand des Menschen angrenzt. Weil Gott vom Universum untrennbar lebt¹⁰⁶⁶, so ist das Universum eine Offenbarung, ein sichtbares Zeichen der Selbstmitteilung Gottes¹⁰⁶⁷. Der Mensch – trotz des Sündenfalles und dessen fortdauernder Nachwirkung in seinem Krankheitszustand – als Ebenbild Gottes und als vernünftiges Wesen ist fähig, die Offenbarung Gottes wahrzunehmen, innerlich aufzuarbeiten und darauf die entsprechende Antwort zu geben. Das Menschengeschlecht hat durch seine lange Geschichte seinen Krankheitszustand – die Entfernung und Entfremdung von Gott – erkannt und hat immer nach voller Wahrheit, nach vollkommener Glückseligkeit, nach unzerstörbarer Schönheit geforscht und nach dem zuführenden Weg gesucht. Die Erkenntnisquellen des Wahren (die Erfahrung, der Glaube, der gesunde

¹⁰⁶⁶ „Gott ist also gerade so unvermischbar mit dem Universum, als das Universum von Gott untrennbar ist.“ GrL² 215.

¹⁰⁶⁷ „Der Wille (Absicht) des Schöpfers war in der Schöpfung so heilig, so lauter, wie das Wesen Gottes. Gott kann in der Schöpfung nur sich offenbaren wollen, nur die Wahrheit, Heiligkeit, Seligkeit, - die Schönheit, das göttliche Wesen offenbaren wollen. Die Unermässlichkeit der Geschöpfe sollte nichts anders seyn als eine Unermässlichkeit von Spiegeln, in denen sich das Wesen Gottes nach unzähligen Weisen darstellte. Die vollkommensten Spiegel sollten die gleichendsten Ebenbilder des göttlichen Wesens, die ganze Natur, alle Dinge sollten Bilder des göttlichen Wesens seyn. Die ewige Liebe kann in der Schöpfung, nur sich offenbaren wollen in allen Bildern und Ebenbildern ihres Wesens, und durch diese Offenbarung nur sie selber, die Offenbarung ihres Wesens zu vollendeten Ebenbilder machen wollen, daß sie lichthell, heilig, selig, schön, wie Gott seyn. Also: die Schöpfung ist nichts als Offenbarung der ewigen Liebe, und die Heiligung und Beseeligung aller empfänglichen Geschöpfe, die vollendete Offenbarung des göttlichen Wesens – die eigentliche Absicht der Schöpfung.“ RK² 286.

Menschenverstand und die entwickelte (philosophische) Vernunft haben die Daten von Gott und von dem ursprünglichen zugleich von dem endgültigen – vollkommenen Zustand des Menschen vermittelt. Obwohl die so gewonnenen Erkenntnisse nebulös und fehlerhaft waren, trugen sie dennoch zahlreiche Partikel der Offenbarung Gottes in sich. Sailer's Erkenntnislehre stammt aus diesem Punkte und stellt die natürliche und die übernatürliche Erkenntnisordnung nahtlos nebeneinander und entwickelt dabei ihre theologische Anthropologie. Der Ebenbild-Mensch in seinem Krankheitszustand braucht „Universalarznei“¹⁰⁶⁸ vom dem Arzt Jesus Christus, mit dem die richtige Aufklärung in die Welt kam.¹⁰⁶⁹ Die antropologischen Ansichten Sailer's sind in drei Richtungen – als Vernunftlehre, als Glückseligkeitslehre und als Pädagogik – erschienen. Sailer's Anthropologie basiert auf der Grundlage der inneren Dynamik des Menschen, was der Mensch in sich als „natürliche Grundbedürfnisse“ erfährt. Die menschlichen Grundbedürfnisse – nach dem Wahren, Guten, Beseligenden und Schönen – streben dahin, wo sie zu finden sind, also zu Gott. Die Attribute des Gegenstandes menschlicher Grundbedürfnisse entsprechen dem, was in dem Höhepunkt der Offenbarung – in der Inkarnation des Logos – geschehen ist. Davor war der unsichtbare Logos der Führer des Menschen und des Menschengeschlechtes, aber das Wahre, Gute, Beseligende und Schöne ist in der Inkarnation auf sichtbare Weise in die Welt gekommen. Weil der Logos war und ist der Führer des Menschen und des Menschengeschlechtes zum ewigen Vaterhaus nach Hause, ist er auch der Gegenstand der Vernunft, der Wille und des „Geschmackes“. Vom Vater durch den Logos ausgeführte Schöpfung und „Fürsorge“ kann der Mensch nur wahrnehmen und in sich aufnehmen, wenn er durch pädagogische Massnahmen seinen „Kopf“ und „Herz“ säubert und sich von den gesellschaftlichen Vorurteilen befreit und auch von denen frei hält. Dabei setzt sich Sailer mit Immanuel Kant's gesellschaftlicher Rezeption, Heinrich Pestalozzi, Jean-Jacques Rousseau, Voltaire und – wie er selbst angibt – „Heinrich Steffens, Winkelmann, Lessing, Göthe, Herder, Kant, Hamann, Fichte, Schelling, Schleiermacher, Jakobi, Schlegel, Jean Paul, Novalis, Tieck...“¹⁰⁷⁰ auseinander. Sailer's „Selbstdenken“ zielt auf den mündigen Glauben, auf die überzeugte Nachfolge Christi, eigentlich auf die Überzeugung der Apostel, die die Frohbotschaft unter der

¹⁰⁶⁸ PT II., 283.

¹⁰⁶⁹ „Aufklärung kam mit den Nazarenern erst recht in die Welt, er nannte sich das Licht der Welt und wars; und das Licht klärt doch auf: ER sagte zu seinen Freunden: Ihr seid das Licht der Welt, und sie waren es, das Licht klärt auf. Wo sie hinkommen, schwanden Nebel und Nacht, und die Morgenröte kam. Paulus fordert es ausdrücklich, daß alle Christen aufgeklärt sein sollen und ihre Mitmenschen aufklären sollen. Seid ein Licht in dem Herzen. Wandelt wie Kinder des Lichts. Alle des Namens werte Kirchenlehrer bis auf diese Stunde klärten auf, waren mehr oder weniger - Lichter der Kirche.“ RK 2, 44-45.

¹⁰⁷⁰ VL³ II., 143-144.

Leitung des Heiligen Geistes in der Welt verkündet haben. Die Apostel haben die volle Wahrheit, Güte, Seligkeit und Schönheit insgesamt in dem Auferstandenen, bzw. in dem Glauben an Ihn als „religio“ empfangen. Dementsprechend haben die Apostel – so wie auch früher Jesus – keine Philosophie, keine Metaphysik, oder Moral gelehrt, sondern von Anfang an ist die Verkündigung des Gottesreiches kennzeichnend für das Neue Testament. Wie der Vater den Logos in die Welt in Menschengestalt mit der Botschaft des Gottesreiches gesandt hat, so hat Jesus die Apostel mit derselben Botschaft in die Welt gesandt. So konzentriert sich die ganze Heilsgeschichte um den Logos, bzw. um die Botschaft des Evangeliums herum, die in den späteren Phasen der Geschichte durch die Kirche – aufgebaut auf den überzeugten Glauben der Apostel – verkündet wird. Von dem Punkt aus entwickelt sich Sailer's, durch ausgeprägte pneumatologische Elemente durchwobene Kirchenlehre, die auf dem höchsten Gewissheitsgrad der Erkenntnis, d.i. dem Glauben, ausgearbeitet wird. In der Ausarbeitung der theologischen Fragen seiner Zeit wechselt Sailer die frühere locus-Theologie von Melchior Cano mit der eigenen Zentrum-Theologie ab. Für seine Ekklesiologie sucht Sailer ein kontinuierliches Element, das einerseits die verschiedenen Geschichtsphasen des Menschengeschlechtes miteinander verbindet, und auch, andererseits, von Jesus an bis zur Sendung der Kirche vorzufinden ist. Die Kontinuität wird an den Begriff „religio“ (in Laktanz's Auffassung) angebunden, die in ihrer vollkommenen Form durch die Person des Nazarener's in der Geschichte erschienen ist und von da aus in die Apostel übergegangen ist (transmissio). So wird die Religion für ihn einerseits etwas Göttliches und auch Menschliches-Geschichtliches. Religion – als göttliches Phänomen – bleibt für immer unreformbar, aber durch ihre lange Geschichte unter menschlicher Schwachheit deformiert, „verstellt“ und „entartet“. Dadurch wird die Religion durch Zeit in den verschiedenen Epochen – ja nach Reinheit der Darstellung der Religion – kaum wiederzuerkennen sein. Sailer's Absicht war, die Religion wieder in ihrer sauberen Form zu erarbeiten und verständlich (die Wahrheit mit Klarheit) „für Menschen, wie sie sind - nach den Bedürfnissen unsrer Zeit“ darzustellen, wofür er die Methode der Sokratik angewendet habe. Sokratische Methode heisst, alles von der Figur abschlagen, was nicht hingehört (Vater von Sokrates war ein Bildhauer) damit durch das Bild in anderen die Wahrheit geboren wird (Mutter von Sokrates war eine Hebamme).

So sollte das Wesen des „göttlichen und apostolischen Christenthums“ von den schulischen Zwistigkeiten befreit und in geläuterter Form für „die Fortpflanzung“ der jesuanischen Religion „für Menschen, wie sie sind - nach den Bedürfnissen unsrer Zeit“ dargestellt werden. Dabei – im Rahmen von Sokratik – entwickelt Sailer eine

dreischichtige Methode, wobei die einzelnen Schichten nicht nur eine wissenschaftliche Basis bilden, sondern auch zugleich Foren für die Kommunikation des Glaubens mit anderen Konfessionen darbieten (Theismus, Christianismus, Katholizismus).

Sailer bildet und hebt aus der Lehre des Christentums von den Grundlehren drei Lehrgruppen heraus: 1.) Zentrallehre des Christentums;¹⁰⁷¹ 2.) Zentralideen des Christentums;¹⁰⁷² 3.) Zentralblick in das Wesen des Christentums¹⁰⁷³. Die erste Gruppe umfasst bestimmte positive Lehren des Christentums, Satzungen und Anstalten, die von Jesus und von den Aposteln stammen. Die „Zentralideen“ enthalten solche Ideen, die der Basis der Morallehren Jesu und die den Aposteln gedient haben. Der „Zentralblick“ umfasst die Einheit der Lehren mit ihrer praktischen und mannigfaltigsten Anwendung in der pastoralen Tätigkeit, stellt die Einheit mit der Mannigfaltigkeit gleichzeitig dar. Alle Lehrgruppen dienen und haben den gleichen Zweck und Ziel, die von Gott abgefallene Menschheit wieder mit Gott zu vereinigen, das Werk von „religare“ fortzusetzen und darzustellen. Religion ist vielseitig, äusserlich und innerlich, sichtbar und unsichtbar zugleich. Die zentralen Lehren weisen auf einen Mittelpunkt hin, auf das *centrum unitatis*, wo die äussere und innere, sichtbare und unsichtbare *religio* in eins fällt, in die Person von Jesus Christus. Er ist der einzige Vermittler zwischen Gott und den Menschen, als Mensch ist er der sichtbare Erlöser, aber auch ist er das ewige Wort des Vaters zugleich. Er trägt unsichtbar in sich die ewige Religion des Vaters, aber sein Leben, Lehre, Sterben am Kreuz als Protomärtyrer des Gottesreiches, seine Auferstehung sind sichtbares Zeichen der ewigen Liebe des Vaters. Wo ist jetzt diese *religio* zu finden? – natürlich da, wo das Zentrum der Lehre als Fortsetzung des Werkes Jesu ruht. Für Sailer ist es die Römische Katholische Kirche, deren unsichtbarer Mittelpunkt Jesus Christus selbst ist (*centrum unitatis invisibile*), und auch ein sichtbares Zentrum hat, den Nachfolger Petri (*Summus Pontifex* als *centrum unitatis visibile*). In der Gemeinde, in deren Gliedern die innere, und durch ihre Glieder die äussere, sichtbare Religion zugleich, vorzufinden ist, ist das lebendige Organ der *religio* selbst das Werk der Wiedervereinigung des Menschen mit Gott. In der Römischen Katholischen Kirche existiert die lebendige *religio*, weil in ihr der Glaube in der Form der Apostolischen Tradition erhalten geblieben ist, dabei hat sie die Mittel zu deren Darstellung, was sie ist und was sie glaubt. In der Kirche wird um das janusköpfige *centrum unitatis* die unsichtbare Gnade durch Menschentat im Mitmenschen wirksam (pastorale Tätigkeit der Kirche) und versammelt sich ein neues, durch sichtbare

¹⁰⁷¹ GrL² 233-234.

¹⁰⁷² HchM I., 53. (=WW 13).

¹⁰⁷³ PT II., 7. (=WW 17).

Zeichen bewerkstelligtes (Sakramente) Menschengeschlecht. Sailer betont die Rolle der Apostolischen Tradition und betrachtet sie als identitätsbildendes Element der Kirche. Die Schrift enthält die Spiegelbilder der Offenbarung, aber sie lassen sich nur im Rahmen der Apostolischen Tradition unter Leitung des Petrusamtes (*centrum unitatis visibile*) richtig – d. h. hinweisend auf das *centrum unitatis invisibile* – auslegen. Dabei wird hervorgehoben, dass weder die Schrift, noch die Vernunft ausreichende Gründe für die Stiftung der Kirche darreichen kann.

Sailer in seiner Zeit versuchte in der Praxis die Sendung der Kirche frei zu halten. In seiner Pastoraltheologie und Moraltheologie stellte er die einzigartige Sendung der Kirche dar und kämpfte gegen die Verstaatlichung der Theologie, Priesterbildung und Kirche. Sein Lebenswerk besteht in seiner besonderen Brückenbauerrolle: er hat die fundamentaltheologischen Ansätze von Benedikt Stattler in der Richtung der Dogmatik, Exegese, Pastoral- und Moraltheologie ausgearbeitet und zu dem Punkt weitergeführt, wo dann die Tübinger Schule die Pfade aufnehmen konnte.

Seine Ansichten lebten in „Sailer’s Priesterschule“ fort und seine Lehre hat sich für die spätere Tübinger Schule als reichhaltiger Nährboden erwiesen. Auch für die Theologie späterer Zeiten hat seine Lehre mehrere berühmte Theologen inspiriert, so wie Karl Eschweiler, Romano Guardini, Walter Kasper, Joseph Ratzinger usw. Einige Elemente seiner Lehre haben auch in der Lehre des letzten Konzils ihre Spuren hinterlassen.

Johann Michael Sailer hat das Zentrum des Glaubens wieder entdeckt und die Folgen der Entdeckung in verschiedenen wissenschaftlichen Bereichen dargestellt. Die neuen Wege der modernen Theologie hat – teilweise natürlich – die Nachwelt Johann Michael Sailer zu verdanken.

Irodalomjegyzék

Források

- A szentírási idézetek magyar nyelven* Biblia, Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás, SzIT, Budapest 1982.
- Tanítóhivatali megnyilatkozások* DENZINGER, H. – HÜNERMANN, P., Hitvallások és az Egyház Tanítóhivatalának megnyilatkozásai, Örökmécs Kiadó- Bányterenyé, SzIT- Budapest 2004.
- A II. Vatikáni Zsinat dokumentumai* A II. Vatikáni Zsinat tanítása, (szerk. Dr. Cserháti József - Dr. Fábián Árpád) SzIT, Budapest 1975.

Lexikon für Theologie und Kirche, Das Zweite Vatikanische Konzil, Konstitutionen, Dekrete und Erklärungen I.-III., Herder Freiburg-Basel-Wien 1966.

Források – Johann Michael Sailer összegyűjtött írásai Joseph Widmer kiadásában

kötet száma		kiadás éve
1	Vernunftlehre für Menschen, wie sie sind, das ist Anleitung zur Erkenntnis und Liebe der Wahrheit; 1. Band	1830
2	Vernunftlehre für Menschen, wie sie sind, das ist Anleitung zur Erkenntnis und Liebe der Wahrheit; 2. Band	1830
3	Die Vernunftlehre für Menschen, wie sie sind; 3. Band	1830
4	Glückseligkeitslehre aus Gründen der Vernunft mit steter Hinsicht auf die Urkunden des Christenthums oder christliche Moralphilosophie; 1. Band	1830
5	Glückseligkeitslehre aus Gründen der Vernunft mit steter Hinsicht auf die Urkunden des Christenthums oder christliche Moralphilosophie; 2. Band	1831
6	Über Erziehung für Erzieher 1. Bd. Das Allgemeine	1831
7	Über Erziehung für Erzieher oder Pädagogik; 2. Bd. Das Besondere	1831
8	Grundlehren der Religion	1831
9	Reliquien, das ist: auserlesene Stellen aus den Vätern und Lehrern	1832
10	Briefe aus allen Jahrhunderten der christlichen Zeitrechnung ; 1/2	1832
11	Briefe aus allen Jahrhunderten der christlichen Zeitrechnung ; 3/4	1833
12	Briefe aus allen Jahrhunderten der christlichen Zeitrechnung ; 5/6	1834
13	Handbuch der christlichen Moral ; 1	1834
14	Handbuch der christlichen Moral ; 2	1834
15	Handbuch der christlichen Moral ; 3	1834
16	Vorlesungen aus der Pastoraltheologie ; 1	1835
17	Vorlesungen aus der Pastoraltheologie ; 2	1835
18	Vorlesungen aus der Pastoraltheologie ; 3	1835
19	Neue Beiträge zur Bildung des Geistlichen	1839
20	Fortsetzung der Beiträge zur Bildung des Geistlichen, oder zur Pastoraltheologie	1839
21	Früchte der echten Pastoraltheologie	1839
22	Das kleinere Gebetbuch	1840
23	Vollständiges Lese- und Gebetbuch für katholische Christen I	1840
24	Vollständiges Lese- und Gebetbuch für katholische Christen II	1840

25	Vollständiges Lese- und Gebetbuch für katholische Christen III	1832
26	Übungen des Geistes zur Gründung und Förderung eines heiligen Sinnes	1840
27	Blicke des heiligen Paulus in die Tiefen der Weisheit	1840
28	Das Heiligthum der Menschheit für gebildete und innige Verehrer desselben; 1	1840
29	Das Heiligthum der Menschheit für gebildete und innige Verehrer desselben; 2	1840
30	Vertraute Reden, zunächst an Jünglinge, die Universitäten oder andere Lehranstalten besuchen; und dann für jeden denkenden Christen	
31	Christliche Reden ans Gottesvolk	1840
32	Schriften für Erbauung : Homilien auf alle Sonn- und Festtage des Kirchenjahres ; 1	1840
33	Homilien auf alle Sonn- und Festtage des Kirchenjahres ; 2	1841
34	Schriften für Erbauung: Predigten bei verschiedenen Anlässen ; 1	1841
35	Schriften für Erbauung: Predigten bei verschiedenen Anlässen ; 2	1841
36	Predigten bei verschiedenen Anlässen ; 3	1841
37	Der christliche Monat	1841
38	Biographische Schriften; 1	1841
39	Biographische Schriften; 2	1841
40	Vermischte Schriften: mit einer Zusammenstellung der Inhalts-Verzeichnisse sämmtlicher Werke	1841
41	Nachfolge Christi (Supplement-Band)	1841

Nyomtatásban megjelent egyéb művek:

Hirtenbrief seiner Churfürstlichen Durchlaucht des Hochwürdigsten, Durchlauchtigsten Fürsten und Herrn, Herr Clemens Wenzeslaus Erzbischof zu Trier und Bischof zu Augsburg, an die Seelsorger des Augsburgischen Kirchensprengels. Eine Übersetzung. Augsburg, gedruckt und zu finden bey Joseph Simon Hueber Hochfürstl. Bischöfl. und Stadtbuchdrucker, auf unser lieben Frau Thore, 1784.

Vernunftlehre für Menschen, wie sie sind, das ist Anleitung zur Erkenntnis und Liebe der Wahrheit; I-III. 1785.

Vernunftlehre für Menschen, wie sie sind, das ist Anleitung zur Erkenntnis und Liebe der Wahrheit; I-III. 1795.

FRAGMENT von der Reformationsgeschichte der christlichen Theologie; ein philosophisches Gespräch von einem Weltpriester. Ulm, Wohler 1779.

Über Zweck, Einrichtung und Gebrauch eines vollkommenen Lese- und Betbuchs. Samt der skeletischen Anzeige eines vollständigen Lese- und Betbuchs, das bereits unter der Presse ist. München und Ingolstadt 1783.

Einleitung zur gemeinnützigern Moralphilosophie. Zunächst für meine Schüler, und denn auch für jeden denkenden Tugendfreund. München, Joseph Lentner 1786.

Idee einer gemeinnützigern Moralphilosophie, Dillingen 1786.

Grundlehren der Religion. Ein Leitfadens zu seinen Religionsvorlesungen an die akademischen Jünglinge und allen Facultäten. München, Joseph Lentner 1805.

Hagyatékban talált művek

Religionskollegien 1786-1793. Aus der Handschrift in Maschinschrift gegeben und mit Inhaltsverzeichnissen versehen durch Philipp Schäfer, Selbstverlag Passau 1985.

Pastoralvorlesung, Aus der Handschrift in Maschinschrift gegeben und mit Inhaltsverzeichnissen versehen durch Philipp Schäfer, Selbstverlag Passau 1985.

Másodlagos irodalom

Johann Michael Sailer (1751-1832) Beitrag zu einer Dokumentation der Feier des 150. Todestages im Bistum Regensburg, Maristen Druck und Verlag GmbH, Furth/Landshut 1983.

AICHINGER, Georg, *Johann Michael Sailer, Bischof von Regensburg,* Ein Biographischer Versuch, Freiburg im Breisgau 1865.

APPEL, Brun, *Johann Michael Sailer und Johann Georg Oetl in ihrem Briefwechsel in Johann Michael Sailer und seine Zeit* (Beiträge zur Geschichte des Bistums Regensburg 16.) (szerk. G. Schwaiger - P. Mai) Verlag des Vereins für Regensburger Bistumsgeschichte, Regensburg 1982., 365-428.

ARNOLD, Franz Xaver, RAHNER, Karl, SCHURR, Viktor, WEBER, Leonhard M., (szerk.) *Handbuch der Pastoraltheologie,* Praktische Theologie der Kirche in ihrer Gegenwart I-VI, Herder Verlag, Freiburg, Basel, Wien 1964.

BALTHASAR, Hans Urs von, *Verbum Caro,* Johannes Verlag, Einsiedeln 1990.

BARTH, Karl, *Kirchliche Dogmatik,* Theologischer Verlag, Zürich 1932-1968.
- *Ethik I.,* Vorlesung, Münster Sommersemester 1928 Theologischer Verlag, Zürich 1973.

BAUMGARTNER, Konrad, *Johann Michael Sailer als Pastoraltheologe und Seelsorger in Johann Michael Sailer und seine Zeit* (Beiträge zur Geschichte des Bistums Regensburg 16.) (G. Schwaiger – P. Mai szerk.) Verlag des Vereins für Regensburger Bistumsgeschichte, Regensburg 1982., 277-303.

- *Johann Michael Sailer, Leben und Werk* (Topos Taschenbücher 749.) Verlagsgemeinschaft Topos plus, Kevelaer 2011.

- *Bemühungen um Seelsorge und Seelsorger im Kreis um Sailer und Wessenberg in Von Aresing bis Regensburg,* Festschrift zum 250. Geburtstag von Johann Michael Sailer am 17. November 2001 (Beiträge zur Geschichte des Bistums Regensburg 35.) (szerk. G. Schwaiger – P. Mai) Verlag des Vereins für Regensburger Bistumsgeschichte, Regensburg 2001., 22-27.

BAUMGARTNER, Konrad, SCHEUCHENPRFLUG, Peter, (szerk.) *Von Aresing bis Regensburg,* Festschrift zum 250. Geburtstag von Johann Michael Sailer am 17. November 2001 (Beiträge zur Geschichte des Bistums Regensburg 35.) (szerk. G. Schwaiger – P. Mai) Verlag des Vereins für Regensburger Bistumsgeschichte, Regensburg 2001.

CASSIERER, Ernst, *A felvilágosodás filozófiája,* Atlantisz Könyvkiadó (Mesteriskola sorozat), Budapest 2007

CASSIERER, Ernst, *Gesammelte Werke*, 1- 25. kötet, Felix Meiner Verlag, Hamburg 1998-2009. A digitális kiadás: Ernst CASSIERER, *Gesammelte Werke*. Hamburger Ausgabe, CD-ROM-Edition. 2. Auflage 2009 Hrsg. von Birgit Recki. Register, CD-ROM des Gesamtwerks: ISBN 978-3-7873-1793-6.

DANIÉLU, Jean, VORGRIMMLER, HERBERT, (szerk.) *Sentire ecclesiam*, Herder, Freiburg 1961, (Festschrift für H. Rahner) 474-530.

EBELING, Heinrich, *Meister Eckharts Mystik*, Studien zu den Geisteskämpfen um die Wende des 13. Jahrhunderts, Scientia Verlag, Aalen 1966.

EDER, Manfred, „*Ich wünsche, daß alle Menschen Schweizer wären*“, *Die Beziehungen Sailers zur Schweiz im Spiegel der größtenteils ungedruckten Dissertation des späteren Churer Bischofs Johannes Vonderach aus dem Jahre 1944 in Von Aresing bis Regensburg*, Festschrift zum 250. Geburtstag von Johann Michael Sailer am 17. November 2001 (Beiträge zur Geschichte des Bistums Regensburg 35.) (szerk. G. Schwaiger – P. Mai) Verlag des Vereins für Regensburger Bistumsgeschichte, Regensburg 2001., 425-470.

ESCHWEILER, Karl, *Der theologische Rationalismus in der katholischen Theologie von der Aufklärung bis zum Vatikanum*, 1921 (Die Bonner theologischen Qualifikationsschriften von 1921/22) Aus dem Nachlaß herausgegeben und mit einer Einleitung versehen von Thomas Marschler, Verlagshaus Monsenstein und OHG Münster, 2010).

– *Die Erlebnistheologie Johann Michael Sailers als Grundlegung des theologischen Fideismus in der vorvatikanischen Theologie*, 1922 (Die katholische Theologie im Zeitalter des deutschen Idealismus (Die Bonner theologischen Qualifikationsschriften von 1921/22) Aus dem Nachlaß herausgegeben und mit einer Einleitung versehen von Thomas Marschler, Verlagshaus Monsenstein und OHG Münster, 2010).

– *Die katholische Theologie im Zeitalter des deutschen Idealismus* (Die Bonner theologischen Qualifikationsschriften von 1921/22) Aus dem Nachlaß herausgegeben und mit einer Einleitung versehen von Thomas Marschler, Verlagshaus Monsenstein und OHG Münster, 2010.

– *Die zwei Wege der neueren Theologie - Georg Hermes – Matth. Jos. Scheeben*, eine kritische Untersuchung des Problems der theologischen Erkenntnis, Verlegt bei Benno Fiesler: Augsburg, 1926 [Digitale Edition: hg. von Thomas Marschler unter Mitarbeit von Eugenia Krenzer: Augsburg 2010].

FISCHER, Norbert, *A „tapasztalás” Szent Ágoston vallomásiban* in *Communio* 1997/3., 28-36.

FISCHER, Gerard, *Johann Michael Sailer und Johann Heinrich Pestalozzi*, Der Einfluß der pestalozzischen Bildungslehre auf Sailer Pädagogik und Katechetik unter Mitberücksichtigung des Verhältnisses Sailers zu Rousseau, Basedow, Kant, Verlag Herder Freiburg 1954.

– *Johann Michael Sailer und Friedrich Heinrich Jacobi*, Der Einfluß evangelischer Christen auf Sailers Erkenntnistheorie und Religionsphilosophie in Auseinandersetzung mit Immanuel Kant, Mit einer Forschungsnachtrag der Beziehungen der sailerischen Moralthologie zur materialen Ethik Kants, Verlag Herder Freiburg, 1955.

– *Johann Michael Sailer und Immanuel Kant*, Eine moralpädagogische Untersuchung zu den geistigen Grundlagen der Erziehungslehre Sailers, Verlag Herder, Freiburg 1953.

FRIELINGSDORF, Karl S.J. *Das Gottesverständnis in den katechetischen Schriften der Aufklärung in Theologie und Philosophie* 44, 4 (1969), 554-560.

FRIEMEL, Franz Georg, *Johann Michael Sailer und das Problem der Konfessionen* (Erfurter Theologische Studien 29.) (Erich Kleinadam, Heinz Schürmann, Wilhelm Ernst) St. Benno-Verlag GmbH. Leipzig 1972.

– *Johann Michael Sailer und die getrennten Christen in Johann Michael Sailer und seine Zeit* (Beiträge zur Geschichte des Bistums Regensburg Bd. 16.) (G. Schwaiger – P. Mai szerk.) Verlag des Vereins für Regensburger Bistumsgeschichte, Regensburg 1982., 331-350.

– *Johann Michael Sailer*, Bericht über sein Leben und Auszüge aus seinen Schriften, St. Benno-Verlag, Leipzig 1974.

FRITSCH, Matthias J., *Sailers Auseinandersetzung mit der Aufklärung im Spiegel seiner „Vernunftlehre für Menschen, wie sie sind“* in *Von Aresing bis Regensburg*, Festschrift zum 250. Geburtstag von Johann Michael Sailer am 17. November 2001 (szerk. Konrad Baumgartner und Peter Scheuchenpflug) Verlag des Vereins für Regensburger Bistumsgeschichte Regensburg 2001, 152-166.

GAJEK, Bernhardt, *Sailer und Geistesgeschichte des 18. und 19. Jahrhunderts* in *Von Aresing bis Regensburg*, Festschrift zum 250. Geburtstag von Johann Michael Sailer am 17. November 2001 (szerk. Konrad Baumgartner und Peter Scheuchenpflug) Verlag des Vereins für Regensburger Bistumsgeschichte Regensburg 2001, 114-136.

GARHAMMER, Erich, „*Von der Hyperorthodoxie gequält, von der Hyperphilosophie geneckt* – Sailer und die Konversion von Friedrich Leopold Graf zu Stollberg (1750-1819) in *Von Aresing bis Regensburg*, Festschrift zum 250. Geburtstag von Johann Michael Sailer am 17. November 2001 (Beiträge zur Geschichte des Bistums Regensburg 35.) (szerk. G. Schwaiger – P. Mai) Verlag des Vereins für Regensburger Bistumsgeschichte, Regensburg 2001., 70-79.

GATZ, Erwin, *Geschichte des Kirchlichen Lebens in den deutschsprachigen Ländern seit dem Ende des 18. Jahrhunderts* (Geschichte des kirchlichen Lebens IV.) (kiadó Erwin Gatz) Herder, Freiburg, Basel, Wien 1995.

GEISELMANN, Josef Rupert, *Kirche und Frömmigkeit in den geistigen Bewegungen der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts* in J. DANIELU – H. VORGRIMMLER (szerk.), *Sentire ecclesiam*, Herder, Freiburg 1961, (Festschrift für H. Rahner) 474-530.

– *Von lebendiger Religiosität zum Leben der Kirche*, Johann Michael Sailers Verständnis der Kirche geistesgeschichtlich gedeutet, Schwabenverlag, Stuttgart 1952.

GUNERT, Frank, *Aufklärung als Mission – La Mission des Lumières, Accueil réciproque et difficultés de communication. Akzeptanzprobleme und Kommunikationsdefizite*, in *Das Achtzehnte Jahrhundert*, Mitteilung der Deutschen Gesellschaft für die Erforschung des 18. Jahrhunderts 13 (1989/1), 44-47.

HIRSCHBERGER, Johannes, *Geschichte der Philosophie I-II*, Herder, Freiburg-Basel-Wien, Sonderausgabe der 13. Auflage, Verlag Herder, Freiburg im Breisgau 1991.

Digitális kiadás: *Geschichte der Philosophie, Darstellungen, Handbücher, Lexika* Ausgewählt von Mathias Bertram. Directmedia, Berlin 1998, Digitale Bibliothek 3.

HOFMEIER, Johann, *Seelsorge und Seelsorger*, Eine Untersuchung zur Pastoraltheologie Johann Michael Sailers, Verlag Friedrich Pustet, Regensburg 1967.

– *Der religionspädagogische Ansatz in der Erziehungslehre Johann Michael Sailers in Johann Michael Sailer und seine Zeit* (Beiträge zur Geschichte des Bistums Regensburg 16.) (szerk. G. Schwaiger – P. Mai) Verlag des Vereins für Regensburger Bistumsgeschichte, Regensburg 1982., 305-322.

– *Das praktische Schriftstudium nach Johann Michael Sailer in Von Aresing bis Regensburg*, Festschrift zum 250. Geburtstag von Johann Michael Sailer am 17. November 2001 (Beiträge zur Geschichte des Bistums Regensburg 35.) (szerk. G. Schwaiger – P. Mai) Verlag des Vereins für Regensburger Bistumsgeschichte, Regensburg 2001., 178-190.

HUBERT, Wolf, *Johann Michael Sailer, Das postume Inquisitionsverfahren*, Ferdinand Schöningh, Paderborn, München, Wien, Zürich 2002.

IMMLER, Gerhard, *Johann Michael Sailers Staatsphilosophie, ein Beitrag zu den Beziehungen zwischen Sailer und König Ludwig I.* in *Von Aresing bis Regensburg*, Festschrift zum 250. Geburtstag von Johann Michael Sailer am 17. November 2001 (Beiträge zur Geschichte des Bistums Regensburg 35.) (szerk. G. Schwaiger – P. Mai) Verlag des Vereins für Regensburger Bistumsgeschichte, Regensburg 2001., 305-322.

JEDIN, Hubert, (szerk.) *Handbuch der Kirchengeschichte I-VII*, Herder, Freiburg, Basel, Wien 1985. Digitális kiadás: *Handbuch der Kirchengeschichte*, Herausgegeben von Hubert Jedin Directmedia, Berlin 2000 Digitale Bibliothek 35.

JENDROSCH, Barbara, *Johann Michael Sailers Lehre vom Gewissen*, Verlag Friedrich Pustet, Regensburg 1971. in *Studien zur Geschichte der kath. Moraltheologie* (szerk. von Michael Müller)

KELLER, Christoph, *Das Theologische in der Moraltheologie*, Eine Untersuchung historischer Modelle aus der Zeit des Deutschen Idealismus, Vandenhoeck & Rupprecht, Göttingen 1976.

KLIPPELT, Diethelm, *Von der Aufklärung der Herrscher zur Herrschaft der Aufklärung in Aufklärung als Mission – La Mission des Lumières. Accueil réciproque et difficultés de communication. Akzeptanzprobleme und Kommunikationsdefizite*, (Das Achtzehnte Jahrhundert, Supplementa 1.) (szerk. SCHNEIDERS, W.) Hitzenroth, Marburg 1993., 159-174.

KOHLHÄUFL, Michael, *Das „höchste Kunstwerk“ – die Verhältnisbestimmung von Kunst und Religion bei August Wilhelm Schlegel, Friedrich Schleiermacher und Johann Michael Sailer* in *Von Aresing bis Regensburg*, Festschrift zum 250. Geburtstag von Johann Michael Sailer am 17. November 2001 (Beiträge zur Geschichte des Bistums Regensburg 35.) (szerk. G. Schwaiger – P. Mai) Verlag des Vereins für Regensburger Bistumsgeschichte, Regensburg 2001., 299-305.

KORFF, Wilhelm, *Theologische Ethik*, Eine Einführung, Herder Verlag, Freiburg i. Br. – Basel-Wien 1975.

KRAUS, Andreas, *Johann Michael Sailer als Naturforscher* in *Von Aresing bis Regensburg*, Festschrift zum 250. Geburtstag von Johann Michael Sailer am 17. November 2001

(Beiträge zur Geschichte des Bistums Regensburg 35.) (szerk. G. Schwaiger - P. Mai) Verlag des Vereins für Regensburger Bistumsgeschichte, Regensburg 2001.,139-151.

LIES, Lothar, *Sakramenten-Theologie*, Eine personale Sicht, Verlag-Styria, Graz-Wien-Köln 1990.

MARQUART, Heinz, *Sailer an der Universität Landshut* in SCHWAIGER, G., Johann Michael Sailer und seine Zeit, 97-122.

MEIER, Bertram, *Die Kirche der wahren Christen*, Johann Michael Sailers Kirchenverständnis zwischen Unmittelbarkeit und Vermittlung (Münchener Kirchenhistorische Studien 4) (szerk. Georg Schwaiger – und Manfred Weitlauff) Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart Berlin Köln 1990.

– *Extra Christum nulla salus – Johann Michael Sailers Anstöße einen ökumenischen Weg* in Von Aresing bis Regensburg, Festschrift zum 250. Geburtstag von Johann Michael Sailer am 17. November 2001 (Beiträge zur Geschichte des Bistums Regensburg 35.) (szerk. G. Schwaiger - P. Mai) Verlag des Vereins für Regensburger Bistumsgeschichte, Regensburg 2001, 207-222.

METZ, Johann Baptist, *Glaube in Geschichte und Gesellschaft*, Studien zu einer praktischen Fundamentaltheologie, Matthias-Grünewald Verlag, Mainz 1977.

MOLNÁR, Tamás, *A liberális hegemonia*, Kairosz Kiadó, Budapest 2001.

MOST, Georg Friedrich, *Encyklopedie der gesammten medicinischen und chrirurgischen Praxis, mit Einschluss der Geburtshülfe und der Augenheilkunde*, F. A. Brockhaus, Leipzig 1834, II.

MÜLLER, Heinz Joachim, *Die ganze Bekehrung*, Das zentrale Anliegen des Theologen und Seelsorgers Johann Michael Sailer, Otto Müller Verlag, Salzburg 1956.

NÉMETH, András, *Osztrák tanügyi reformok és a pedagógia egyetemi tudományá válásának kezdetei Magyar Pedagógia* 103. évf. 2003/2. sz., 189-210.

NIELEN, Josef Maria, *Johann Michael Sailer, Der weise und gütige Erzieher seines Volkes*, Mit einer Auswahl aus seinen Schriften, Verlag Josef Knecht, Carolusdruckerei, Frankfurt am Main 1948.

Ool, Peter J. M. A., *Die Imitatio Christi in der Ausgabe von Johann Michael Sailer* in *Von Aresing bis Regensburg*, Festschrift zum 250. Geburtstag von Johann Michael Sailer am 17. November 2001 (Beiträge zur Geschichte des Bistums Regensburg 35.) (szerk. G. Schwaiger – P. Mai) Verlag des Vereins für Regensburger Bistumsgeschichte, Regensburg 2001, 223-240.

PRANTL, Carl von, *Geschichte der Ludwig-Maximilians-Universität in Ingolstadt-Landshut-München zur Festfeier ihres vierhundertjährigen Bestehens*; im Auftrage des Akademischen Senates 2., Druck von C. R. Schurich, München 1872.

PROBST, Manfred, *Gottesdienst in Geist und Wahrheit*, Die liturgischen Ansichten und Bestrebungen Johann Michael Sailers (Studien zur Pastoralliturgie 2.), Verlag Friedrich Pustet, Regensburg 1976.

– *Definitionsversuche von Liturgie und Liturgik bei Johann Michael Sailer* in *Von Aresing bis Regensburg*, Festschrift zum 250. Geburtstag von Johann Michael Sailer am 17. November 2001 (Beiträge zur Geschichte des Bistums Regensburg 35.) (szerk. G. Schwaiger – P. Mai) Verlag des Vereins für Regensburger Bistumsgeschichte, Regensburg 2001.,343-354.

RÖBNER, Bernhard, *Wider den Selbstmord „à la werther“*, Johann Michael Sailers Studie „Über den Selbstmord“ in *Von Aresing bis Regensburg*, Festschrift zum 250. Geburtstag von Johann Michael Sailer am 17. November 2001 (Beiträge zur Geschichte des Bistums Regensburg 35.) (szerk. G. Schwaiger – P. Mai) Verlag des Vereins für Regensburger Bistumsgeschichte, Regensburg 2001.,167-177.

SCHARNAGL, August, *Sailer und Proske*, Neue Wege der Kirchenmusik in *Johann Michael Sailer und seine Zeit* (Beiträge zur Geschichte des Bistums Regensburg 16.) (szerk. G. Schwaiger – P. Mai) Verlag des Vereins für Regensburger Bistumsgeschichte, Regensburg 1982., 351-365.

SCHUCHENPFLUG, Peter, *Johann Michael Sailers Beitrag zur Übersetzung und Verbreitung der Heiligen Schrift* in *Von Aresing bis Regensburg*, Festschrift zum 250. Geburtstag von Johann Michael Sailer am 17. November 2001 (Beiträge zur Geschichte des Bistums Regensburg 35.) (szerk. G. Schwaiger – P. Mai) Verlag des Vereins für Regensburger Bistumsgeschichte, Regensburg 2001.,190-206.

SCHIEL, Hubert, *Johann Michael Sailer, In Selbstzeugnissen, Gesprächen und Erinnerungen der Zeitgenossen*, Gregorius-Verlag vorm. Friedrich Pustet Regensburg 1948. I.

– *Johann Michael Sailer, Briefe*, Verlag Friedrich Pustet, Regensburg 1952. II.

SCHMID, Cristoph von, *Erinnerungen aus meinem Leben*, Zweites Bändchen: *Der hochselige Bischof Johann Michael von Sailer*, Verlag der J. Wolffischen Buchhandlung, Augsburg 1853

SCHNEIDERS, Werner, (szerk.) *Aufklärung als Mission – La Mission des Lumières*, Accueil réciproque et difficultés de communication. Akzeptanzprobleme und Kommunikationsdefizite, in *Das Achtzehnte Jahrhundert*, Supplementa 1., Hitzenroth, Marburg 1993.

SCHOLZ, Franz, *Benedikt Stattler und die Grundzüge seiner Sittlichkeitslehre unter besonderer Berücksichtigung der Doktrin von der philosophischen Sünde*, Verlag Herder, Freiburg 1957.

SCHWAIGER, Georg, MAI, Paul, (szerk.) *Johann Michael Sailer und seine Zeit* (Beiträge zur Geschichte des Bistums Regensburg 16.) Verlag des Vereins für Regensburger Bistumsgeschichte, Regensburg 1982.

SCHWAIGER, Georg, *Der bayerische Kirchenvater*, Schnell & Steiner, München, Zürich 1982.

– *Sailers frühe Lehrtätigkeit in Ingolstadt und Dillingen*, in *Johann Michael Sailer und seine Zeit* (Beiträge zur Geschichte des Bistums Regensburg 16.) (szerk. G. Schwaiger - P. Mai) Verlag des Vereins für Regensburger Bistumsgeschichte, Regensburg 1982., 51-59.

– *Johann Michael Sailers literarisches Werk und theologische Bedeutung in Von Aresing bis Regensburg*, Festschrift zum 250. Geburtstag von Johann Michael Sailer am 17. November 2001 (Beiträge zur Geschichte des Bistums Regensburg 35.) (szerk. G. Schwaiger – P. Mai) Verlag des Vereins für Regensburger Bistumsgeschichte, Regensburg 2001.,325-342.

– *Die Aufklärung in katholischer Sicht*, in *Concilium* (3/1967) (E. Schillebeeckx – B. Willems), Stichting Concilium, Nijmegen 1967, 559-567.

SEILER, Joachim, *Sailers Hirtenbrief für den Augsburger Fürstbischof Clemens Wenzeslaus von Sachsen (1783)* in *Johann Michael Sailer und seine Zeit* (Beiträge zur Geschichte des Bistums Regensburg 16.) (szerk. G. Schwaiger – P. Mai) Verlag des Vereins für Regensburger Bistumsgeschichte, Regensburg 1982.

SPECHT, Thomas, *Geschichte der ehemaligen Universität Dillingen (1549-1804) und der mit ihr verbundenen Lehr- und Erziehungsanstalten*, Buchdruckerei der Herderschen Verlagshandlung, Freiburg 1902.

STÖLZLE, Dr., Remegius, *Johann Michael Sailer, seine Maßregelung an der Akademie zu Dillingen und seine Berufung nach Ingolsadt*, Verlag der Jos. Kösel'schen Buchhandlung, Kempten und München 1910.

TÓTH, Tamás, *A napóleoni egyetemről a humboldti egyetemig* (megjelent: *Az európai egyetem funkcióváltozásai: Felsőoktatástörténeti tanulmányok* (szerk. Tóth Tamás) Budapest: Professzorok Háza, 2001, <http://www.fil.hu/tudrend/Tt/egy-kot/toth2.htm> (a kutatás ideje: 2013.12.08.).

WACHINGER, Barbara, *Die Moraltheologie Johann Michael Sailers*, in *Johann Michael Sailer und seine Zeit* (Beiträge zur Geschichte des Bistums Regensburg 16.) (szerk. G. Schwaiger – P. Mai) Verlag des Vereins für Regensburger Bistumsgeschichte, Regensburg 1982. 257-275.

WEILNER, Ignaz, *Gottselige Innigkeit*, Die Grundhaltung der religiösen Seele nach Johann Michael Sailer, Verlag Friedrich Pustet, Regensburg 1949.

WEITLAUFF, Manfred, *Priesterbild und Priesterbildung bei Johann Michael Sailer* in *Von Aresing bis Regensburg*, Festschrift zum 250. Geburtstag von Johann Michael Sailer am 17. November 2001 (Beiträge zur Geschichte des Bistums Regensburg 35.) (szerk. G. Schwaiger – P. Mai) Verlag des Vereins für Regensburger Bistumsgeschichte, Regensburg 2001.,254-286.

WICKS, Jared, *Six texts by Prof. Joseph Ratzinger as peritus before and during Vatican Council II* in *Gregorianum* 89, 2 (2008), 233-311.

DVD szöveges adatbázis: *Deutsche Literatur von Lessing bis Kafka*, Digitale Bibliothek 1., Arnim: Goethes Briefwechsel mit einem Kinde.

Alulírott, felelősen kijelentem, hogy a jelen doktori disszertációt önálló kutatásaim alapján, önállóan írtam, a feltüntetett és hivatkozott források és szakirodalom alapján, amelyeket az érvényben lévő előírások értelmében idézek.

aláírás